~~E1351~~

OFFICE OF THE DIRECTOR GENERAL OF ARCHAEOLOGY
Library Regr No
INDIA

N.C

GOVERNMENT OF INDIA
ARCHÆOLOGICAL SURVEY OF INDIA
ARCHÆOLOGICAL
LIBRARY

ACCESSION NO. 11984
CALL No. 891.5/ San

D.G.A. 79

Acc. 11984

فہرست حدیقہ حکیم سنائی رح

مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ
باب الاول		فی الهدایة	۵۱	فی الشکر	۷۸
فی التحمید	۲۷	ایضاً فی الهدایة	۵۳	فی القهر و اللطف	۸۰
فی المعرفة	۳۰	فی التقدیس	۵۷	فی اطلاعه علی ضمایر العباد	۸۴
فی التوحید	۳۲	التمثیل فی اصحاب الغفلة	۵۸	فی کریمانه رزاق الارزاق	۸۷
فی التنزیه	۳۴	التمثیل بعین الاحول	۵۹	فی الاحتیاج الی الخیر	۸۸
فی الربوبیة و العظمة	۳۸	ایضاً التمثیل فی اصحاب الغفلة	۶۲	فی المحبة و التجرید	۹۰
فی جهالة العمیان	۴۰	فی صنعة قدرته	۶۳	فی التجرد و المجاهدة	۹۴
و احوال الفیل		فی تنظیم قدرته و تمجید قضائه	۶۴	فی سلوک طریق الآخرة	۹۷
فی الاستوا انه معقول	۴۱	فی الاشتغال الی المواعظ و الفقر سواد الوجه	۶۵	فی العالم و الجاهل	۱۰۰
و الکیفیة مجهول				فی التوکل و المناجاة	۱۰۰
و الایمان به منقول		فی الافتقار الی الله و الاستغنا عن سواه	۶۷	ایضاً فی التوکل	۱۰۱
فی اصحاب الغفلة	۴۳			فی توکل العجائز	۱۰۳
فی تقدیسه و تنزیهه جل ذکره	۴۴	فی التضرع و الخشوع	۶۸	فی تعبیر الرؤیا	۱۰۵
		فی عدل الامراء و امن الرعایا	۷۱	فی رویا الاولیاء و الاخیار	۱۰۸
فی الخدمة و المراقبة	۴۵	فی التسبیح و التهلیل	۷۲	فی رویا العصاة	۱۰۹
التمثیل فی قوم یونان الاکرد	۴۸	فی المرید الرشید و الشیخ العمید	۷۳	فی رویا البهائم	۱۱۰
فی الحکمة و سبب الرزق	۴۹	فی دار الغرور	۷۵	فی رویا السباع	۱۱۳

مضمون	صفحه
فی نشیۃ صلوٰۃ الرحمٰن علیہ	۲۰۰
وما ارسلناک الا رحمۃ للعالمین	۲۰۲
فی الصلوٰۃ علیہ	۲۰۵
فی بروشانہ علیہ السلام	۲۰۷
فی منقبتہ علیہ السلام	۲۲۰
فی بعثتہ واسرار علیہ السلام	۲۲۶
فی حسن خلقہ صلوٰۃ اللہ علیہ	۲۳۱
فی فضیلتہ علے سائر الانبیاء ومعراجہ	۲۳۸
فی مناقب ابی بکر رضی اللہ عنہ	۲۳۷
فی تخصیص ابی بکر رضی اللہ عنہ علے کافۃ الناس بعد النبیین علیہ السلام	۲۴۱
فی قربتہ مع رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم	۲۴۳
ذکر مناقب امیر المؤمنین عمر رضے اللہ عنہ	۲۴۹
فی مناقب امیر المؤمنین عثمان رضی اللہ عنہ	۲۵۹

مضمون	صفحه
فی مناقب امیر المؤمنین علی کرم اللہ وجہہ	۲۶۴
حرب صفین وقتل عمار بن یاسر	۲۷۸
حرب جمل	۲۸۰
فی قتالہ رضی اللہ عنہ	۲۸۲
فی مذمۃ اعدائہ	۲۸۴
فی مناقب امیر المؤمنین حسن رضی اللہ عنہ	۲۸۷
فی صفۃ قتالہ رضی اللہ عنہ	۲۸۹
فی مناقب امیر المؤمنین حسین رضی اللہ عنہ	۲۹۲
فی صفۃ قتالہ رضی اللہ عنہ	۲۹۳
فی صفۃ الکربلا	۲۹۶
التمثیل فی قرأۃ مصحف	۲۹۷
صفۃ اسرار الباغیین لعنہم اللہ	۲۹۸
ذکر النعمان صح عن الحرمان فی فضیلۃ الامام الاعظم رحمۃ اللہ علیہ	۲۹۹
ذکر الشافعی علیہ الرحمۃ	۳۰۳

مضمون	صفحه
فی مناقبہما رحمۃ اللہ علیہما	۳۰۵
فی مذمۃ اہل التعصب	۳۰۸
فی الزہد والحکمۃ	۳۱۵
فی الزجرت الکریہۃ علے غیبت اخ المسلم	۳۱۶
حکایات	۳۱۸
فی تمثیل الصبیان لو علمتم ما الاثم	//
فی الاجتہاد وطلب التقوے	۳۲۲
فی سوال موسے	۳۲۳
فی اصحاب النفاق والجدال	۳۲۵
فی نظر السوء	۳۲۶
باب الثالث فی صفۃ العقل واحوالہ وافعالہ	۳۳۰
فی ان العقل سلطان الخلق	۳۳۵
فی بر الوالدین	۳۴۵
فی المروۃ والسخا	۳۴۷
فی صدق العقل	۳۴۸
فی صفۃ النفس الانسانیۃ	۳۵۰
فی عزۃ العقل	۳۵۲

مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ
فی رویا بار النیرین	۱۱۱	وصفۃ الجنۃ والنار	۱۴۱	فی حجۃ الکلام	۱۷۱
فی تناقض الوالدین	۱۱۲	فی الانقیاد والتضرع الی اللہ تعالے	۱۴۱	فی حلاوۃ القرآن	۱۷۳
فی الایثار والعطیہ	۱۱۵	فی کرمہ وفضلہ	۱۴۴	فی ذکر کشف القرآن	۱۷۴
فی قصہ قیس بن عاصم	۱۱۷	فی التوبۃ والانابۃ	۱۴۶	فی استماع القرآن	۱۷۶
فی الاتحاد والمودۃ	۱۱۹	فی الاخلاص المخلصون علی خطر عظیم	۱۴۹	التمثیل فی خلقۃ آدم وعیسی بن مریم علیہما السلام	۱۷۸
من امن بطالۃ فقد خسر خسرانا مبینا	۱۲۲				
	//	فی قضائہ وقدرہ وصنعہ	۱۵۰	ذکر الانبیاء خیر من حدیث الجہلا	۱۷۹
من زہد فی الدنیا وجد ملکا لا یبلی	//	فی الشوق	۱۵۳		
		فی صفات مخلوقاتہ	۱۵۶	باب الثانی	۱۸۱
فی زہد الزاہد	۱۲۳	فی صفات اللہ تعالے		فی فضیلۃ نبینا محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم علی سائر الانبیاء وصفۃ خلقتہ کرامۃ الی آخرہ	
فی حب الدنیا وصفۃ اہلہ	//	فی الذی یطلب بیقین	۱۵۷		
فرح اللہ تعالی من الخلق والخلق والرزق من الاب	۱۲۶	فی العوام اولئک کالانعام بل ہم اضل	۱۵۸		
فی شرائط الصلوۃ والسنۃ والمناجاۃ والتضرع	۱۲۷	ذکر الکلام الملک العلام لسہل المرام	۱۵۹	فی معراجہ صلوۃ اللہ وسلامہ علیہ	۱۸۵
فی حضور القلب والصلوۃ	۱۳۱	فی جلال القرآن	۱۶۲	فی فضیلۃ علی سائر الانبیا	۱۹۰
فی التقصیر فی الصلوۃ	۱۳۳	فی ذکر سر القرآن	۱۶۴	فی بدایۃ ذاتہ علیہ السلام	۱۹۱
فی الحمد والثنا	۱۳۷	فی ذکر اعجاز القرآن	۱۶۷	فی کراماتہ علیہ السلام	۱۹۳
فی الاستغفار والتحیر	۱۳۹	فی ہدایۃ القرآن	۱۶۹	فی اجابتہ علیہ السلام	۱۹۶
فی تادیب الصبیان المکتب	۱۴۰	فی عزۃ القرآن الی حثالات الاعشار والاخماس	۱۷۰	فی انشراح صدرہ علیہ السلام	۱۹۹

مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ
فی الشرہ فی الاکل والحرص	۴۴۴	مثل الغرور	۴۸۲	فی رفقت السوء	۵۱۵
فی الحرص فی الاکل والشہوات	//	فی صفۃ الموت	۴۸۳	فی ترک المخالطۃ مع الاوباش	۵۱۹
فی التجرید وترک الدنیا	۴۵۳	فی السلاطین من ملوک العجم الجبارین	۴۸۷	فی المدعی فی المحبۃ الکاذبۃ	۵۲۲
فی ورع الفقہ وترک الدنیا	۴۵۴	فی اہل الارض خلعۃ عامہ	۴۸۹	فی تحقیق العشق	۵۲۵
فی حب الدنیا وزمانہ	۴۵۶	فی موت الموت	۴۹۰	فی ترتیب الریاضۃ المجاہدۃ	۵۲۷
فی اصحاب الغفلۃ	۴۶۰	فی الحکمۃ والموعظۃ الخفیۃ	۴۹۳	فی حقیقۃ الانسان و مناسبہ	۵۲۸
فی صفۃ الربیع والریاحین	۴۶۳	فی الشرہ واحوال الشیعۃ	۴۹۶	فی شکر بدایۃ الاسلام	۵۳۰
فی التحیۃ الوقت والقافیۃ	۴۶۵	باب الثامن فی احوال النجوم	۵۰۰	فی الصلابۃ فی الاسلام	۵۳۱
در صفت شراب و خواص آن گوید	۴۶۷	فی اصحاب الغفلۃ	۵۰۳	فی اہانت اہل السوء فی طلب الرزق	۵۳۵
فی دار الغرور و اہلہا	۴۶۹	الدنیا قنطرۃ فاعبروہا ولا تعمروہا	۵۰۶	فی الظالم والمظلوم	۵۳۷
فی اصحاب الجنون	۴۷۰	فی ترک العادۃ بالمجاہدۃ	۵۰۸	فی انقطاع الغضب	۵۳۸
حکایت	۴۷۲	فی شکایۃ القلوب من الاقارب	۵۰۹	فی اصحاب الغرور	۵۴۰
فی استعارۃ الغرور	۴۷۴	باب التاسع فی مثل الاحباب والاعداء	۵۱۰	فی حب الدنیا وغرورہا	۵۴۱
حکایت	//	فی المودۃ والاخوۃ الحق	۵۱۲	فی مذمت الہوی	۵۴۶
باب السابع فی الغفلۃ والنسیان	۴۷۶	فی الاخوان بغیر الاخلاص	۵۱۴	فی الحرکۃ وترک الاوطان فی طلب الآخرۃ	//
فی طول العمر والحسرۃ مع ذلک	۴۷۷			فی حفظ الصحبت و شفقۃ الرفیق	۵۵۴
فی طول العمر بطول الامل	۴۸۰				

مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ
فی کمال العقل	۳۵۳	فی حقیقة العشق	۳۸۲	فی محبة الدنیا مع محبة الحق	۴۲۲
فی الاتب الجسمانی	۳۵۴	فی بضاعة العسر بحجاب لا بحجاب	//	فی کتمان الاسرار	//
فی صفة القوی الثلثة	۳۵۵	فی الرضا و التسلیم	۳۸۴	فی اکل الربا کمن یاکل نارا لنفسه	۴۲۳
فی الجمع بین العقل و الشرع	۳۵۶	ذکر القلب انفع لان شانه ارفع	۳۸۶	فی العارف والجاہل	۴۲۴
باب الرابع فی فضیلة العلم	۳۵۸	فی حفظ القلب	۳۸۹	فی الاحتراز عن الدنیا	۴۲۶
فی وضع الشی بغیر موضعه	۳۵۹	فی قوة القلب و ضعفه	۳۹۲	فی من عرف نفسه عرف ربه	۴۳۰
فی الجاهل و نطق العالم	۳۶۱	فی تشبیه اللیل و صفته	۳۹۳	فی فرقة النفس بفرقة الحق	۴۳۳
فی العالم و المتعلم	۳۶۲	باب السادس فی ذکر النفس الکل	۳۹۶	فی الدعوی بغیر المعنی	۴۳۴
فی شکر المحبة	۳۶۴	فی محاورة مع النفس الکلیة	۳۹۸	صفت فی انواع شہوت	۴۳۶
فی اخلاص الریا	۳۶۷	فی حفظ الصدیق [illegible]	۴۰۵	فی ذکر الشکر و الخشوع [illegible]	۴۳۸
فی العجز و السکوت	۳۶۹	فی الفقیر المتزوس [illegible]	۴۰۶	فی یوم القیامة خلاف الانساب	۴۳۹
باب الخامس فی صفت العشق والعاشق والمعشوق	۳۷۰	فی حسن الخلق و سوء الخلق	۴۰۸	فی صفة الانسان بحکم جمیع الاشیاء	۴۴۲
فی کمال العشق	۳۷۳	فی الولد الملیح مع الشغل القبیح	//	فی الانسان انه کان ظلوماً جهولاً	۴۴۳
فی قصه آدم و عشقه	۳۷۴	فی صفة الصبیان و الغلمان	۴۱۰	فی دخول العقل فی الانسان	//
فی اصحاب العشق	۳۷۶	فی نظر الصبیان الی المحارم	۴۱۱	فی مذمة الدنیا و الآخرة	۴۴۵
فی اشراق العشق	۳۷۸	فی الناشع والجاہل	۴۱۳	فی لذة الدنیا مع لذة الحق	۴۴۶
فی احتراق العشق مع الجهاد	۳۷۹	فی طلب الدنیا و الآخرة	۴۱۷	فی الحبیب مع الشبہات	//

مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ
در راستی میان جور و عدل	۱۷	فی مدح اصحاب الدیوان والمشایخ کثرہم اللہ	۵۴	فی مذمة المخنثین	۸۵
در حال نشستن کہ آخرت بہ از دنیاست	۱۸			فی ذم الجہال والجم	۸۶
		فی مدح قاضی محمود بن محمد الاثیرے	۵۶	فی مدح اصحاب العیال والمنال	۸۸
در تعہد علمای دیندار	۲۰				
در آنکہ پادشاہ اول در ہوا تنہا نشستن	۲۱	در مدح کریم الصدر عز الدین یوسف	۶۱	فی ذم قراءة السفیہ	״
				فی ذم قراءة الصوفی	۹۱
در عدل و منع ظلم کردن	۲۳	فی مدح جمال الدین صدر الاسلام ابی نصر احمد بن محمد	۶۵	فی ذم قراءة الفقیہ	۹۳
در سیاست پادشاہ	۲۵			حکایت ضرب المثل	۹۴
در حکم راندن پادشاہ	۲۷	در مدح شمس الدین ابی طاہر عمر بن محمد الغزنوی	۷۴	حکایت	۹۶
حکایت	۲۸			در ہجو شعرای بدگوی	۹۹
مدح پادشاہ بترتیب کواکب	۲۹	فی فضیلة تربة الغزنة و دیارہ و احوالہ	۷۷	فی اصحاب المنحول	۱۰۱
فی وصف حال ختام مدائح السلطان والوزراء والقضاة	۳۵			فی مثال اجابة المنحول	۱۰۲
		فی مثالب شعراء الزمان و غیرہم	۷۹	فی مذمة الاطباء	۱۰۳
				فی مناقب طبیب العیال	۱۰۴
فی مدح الصاحب الاجل الامام صدر الدین نظام الملک ابی محمد حسن القاینی	۳۸	فی ذم الاقارب	۸۲	تفصیل العلل بحق مضمون نوعی	״
		فی ذم البنات	״		
فی مدح الاجل نظام الدین ابی النصر بن محمد المستوفی	۴۴	حکایت فی مثالب الابن و البنت مع الاولاد و غیرہم	۸۳	فی تفصیل العلل والامراض	۱۰۶
				در طبیب نادان	۱۱۰
فی مدح ظہیر الدین احمد بن محمد ارشد بلخی	۴۹	حکایت	۸۴	فی صنعة المنجم الحاذق	״
		مثل	״	الیہا من شمائل اصحاب الکرم	

مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ
فی اظہار الاسرار مع الاحرار	۵۵۶	التمثیل فی الاجتہاد	۶۰۱	خواب عبد اللہ بن عمر الخطاب رضی اللہ عنہما	۶۷۹
		فی الاحوال الشیخ و الحیرۃ	۶۰۳		
فی حفظ اسرار الملوک	۵۵۷	فی حقیقۃ تحقیق شعرہ	۶۰۵	حکایت پیرزن با دعوای سلطان محمود	۶۸۰
حکایت	۵۵۹	فی سبب تصنیفہ ہذا	۶۰۶		
فی الاشارۃ والنظر الی البصیرۃ	۵۶۰	مدح الشیخ جمال الدین الامام احمد بن محمد	۶۰۷	فی عفو الملکات عدل	۶۸۳
فی حقیقۃ الطریق و تنبیہ الرحمن	۵۶۱			حکایت فی عدل السلطان	۶۸۶
فی مذمۃ طلب المال والامانی	۵۶۳	فی الرخصۃ محمد و ...	۶۱۰	و نعوت مامون حق گفتن حکایت مامون	۶۸۷
فی ذم الطمع و الحرص	۵۶۶	فی اصحاب الغفلۃ	۶۱۵		
فی حالۃ اصحاب التصوف	۵۶۸	فی الغشاوۃ	۶۱۶	ہمدرین معنی	۶۸۸
فی حقیقۃ التصوف	۵۶۹	فی العقل	۶۱۷	حکایت در حلم نوشیروان	۶۹۰
فی تعلیم الآداب للاہل فی التصوف	۵۷۰	ایضاً فی اصحاب الغفلۃ	۶۱۹	حکایت عدل پادشاہ	۶۹۳
		حکایت	۶۲۱	حکایت	۶۹۷
فی التفکر والمراقبۃ فی احوال التصوف	۵۷۲	ایضاً من الباب العاشر بمدح سلطان الملک بہرام شاہ	۶۲۵	در کفایت وزیر پادشاہ	۶۹۸
				در تحمل پادشاہ از رعیت	۷۰۱
فی الرضا والتسلیم	۵۷۳	آنچہ گفتہ شد در مدح دولت شاہ پسر بہرام شاہ	۶۳۰	حکایت	۷۰۳
فی التجرید والتفرید	۵۷۸			فی حفظ اسرار الملوک	۷۰۵
باب العاشر فی سجلات بیان الاحوال	۵۸۱	فی رعایۃ دولت	۶۳۸	در علم پادشاہ و جہانداری از نیز دلستان	۷۰۷
		فی فضائل الفضیلۃ	۶۴۲		
فی الصمت والشیب	۵۹۲	فی تنبیہ الملک	۶۴۸	در کفایت انی پادشاہ	۷۱۳
فی تشبیہ الکمال	۵۹۷	الکتابۃ لاہل البیعۃ		فی نصائح الملک مع حسن تدبیر	۷۱۷

11184
No 181 9/16
CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY New Delhi

بتوفیق خالق زمین و زمن بنظر افادۂ ارباب فن وجدان نسخۂ

مفید اولی الالباب یعنی کتاب مستطاب حدیقة الحقیقة الملقب بہ الٰہی نامہ تصنیف
قدوة الحکماء الاکملین مقتدی العلماء المتصوفین حکیم سنائی رح المشہور بہ

حدیقۂ سنائی

مع شرح لطائف الحدائق تصنیف کاشف رموز خدا شناسی خواجہ عبد اللطیف عباسی کے
باہتمام تمام و تصحیح تام جناب مولوی ابو الحسن صاحب دام بترقی المراتب

در مطبع خاص منشی نولکشور طبع یافت

891.5

مضمون	صفحه	مضمون	صفحه	مضمون	صفحه
فی صفة الافلاک	۸۱۴	فی تعادیر البروج والکواکب	۸۱۹	التمثیل فی القناعة و ترک الحاجة	۸۴۰
فی صفة الکواکب السبعة	〃	فی المطایبة والهزل	۸۲۰	فی مذمة تعظیم الجهال	۸۴۲
فی صفة الطبایع الاربعة	۸۱۵	فی معنی اللواطت	۸۲۱	فی حقیقة الطریقة	۸۴۴
فی صفة البروج الاثنی عشر	〃	التمثیل فی ابداء السوء	۸۲۳	فی بیان سبیل السعادة	۸۴۵
فی صفة سیر الکواکب	〃	فی مذمة التزویج	۸۲۵	فی اهمت التقصیر	۸۴۸
فی شرف و وبال و صعود و هبوطه	۸۱۶	فی تحسین المناکحة	۸۲۶	کتاب کتب الی بغداد	۸۵۱
فی صفة نظر الحکیم بطلیموس	〃	فی مذمة الشعر و مدیح الشیخ	۸۲۸	ذکر تاریخ اختتام کتاب	۸۵۵
فی تسویة البیوت	۸۱۷	فی شکایة اهل الزمان	۸۲۹	خاتمة الطبع از مولوی [illegible]	〃
فی حال النجوم الحساب عند الاملاک	۸۱۸	در ذکر عوام و بازاریان و جهال	۸۳۳	قطعهٔ تاریخ از منشی گوبند پرشاد صفا	۸۵۶
		فی صفة العوام	۸۳۷		
		فی مذمة خدمة المخلوق و مدیح الممدوح بالنفاق	۸۳۹		

باب اوّل که هست ظاهر ره
محض تنزیه و صرف توحید است
باب ثالث ز عقل گویم من
کوست خواجه ز روی دانش علم
باب سادس ز غفلت و نسیان
که بیابی هر آنچه سیرت اوست
باب تاسع ثنای شاه جهان

هست باطن ثنا ز سعد نجیب
باب ثانی ثنا و نعت رسول
وانکه گنجید در مجال سخن
باب خامس ز عشق و تعبیرش
که چه مسئولیست بر انسان
باب ثامن ز گشت افلاکست
آنکه دشمن چو تیغ او دست و زبان
که ندیدی دگر چنین تالیف

باب اوّل بیان تحمید است
وان چهارم باب گشته قبول
باب رابع ز علم و دانایان علم
که کجا تا کجاست تاثیرش
باب سابع ز حال شعر و دوست
که چنین ست یا پاکست
باب عاشر صفات این تصنیف

تا عقل گذشت که چون حدیقة الحقیقة و مثنوی معنوی فی الحقیقة اجمال و تفصیل یکدیگرست حضرت مولوی در مثنوی میفرمایند

؎

ترک جوشش کرده ام من نیم خام | از حکیم غزنوی بشنو تمام

و در غزلیات آنحضرت نیز واقع شده است

عطار روح بود و سنائی دو چشم او | ما از پی سنائی و عطار آمدیم

و در مثنوی بسیاری از ابیات الهی نامه اگر عبارت از حدیقه باشد تضمین فرموده اند و کمال اتحاد صوری و معنوی در میان این دو بزرگ محقق است خادم یکدوست و دوست خادم دوست مخدوم خود میباشد بر ذمهٔ خود واجب و لازم دید که پای سعی در اجتهاد در وادی تصحیح و تنقیح و تخریج و تفسیر الفاظ و معنی حدیقة الحقیقة نهاد اگر بفرساید و دست فطرت برسائی کند بگلها اشجار ریاض این کتاب حقیقت قباب برساید و باین فرم کریم را به حبیب و جازم گشت که حدیقه را مقابله نماید و حقیقت عموم و خصوص و تفصیل و اجمال و تطویل و اختصار که در کلام معجز نظام این دو کتاب مبینت انتساب محقق است و تفاوت رتبه لفظی و معنوی و فصاحت و بلاغت شعری و لفظی و حالی و قالی که اساس آن هر کدام در غرهٔ حال مستعد او فرو واژه در کتاب قرار دهند بر صفحهٔ بیان نگاشته نوری گلی از بادهستان تازه بیانی بر صحنهٔ بروز آورده و گلدستهٔ تحبت طیب دماغ و تشحید خواطر اولوا الالباب ترتیب داده که دماغ اهل سخن را از عطر این حدیقه در قرون آینده و دهور سالفه معطر و مشموم بود اکنون از انتشار و استشمام آن مشکبیز معطر گردد چون خدمت حکیم بعد از نظم حدیقه مسودات خود را بملازمت حضرت ولایت مرتبت شیخ ابو یوسف همدانی قدس الله روحه که پیر ایشان بود و بعد تقدیم بخدمت برهان الدین ابو الحسن علی بن ناصر الغزنوی الملقب به بریانگر بقیة الاسلام بغداد فرستادند که بنظر اصلاح در آورده ترتیب لائق دهند

دیباچه اول

مسمی بمرآت الحدائق از حضرت شارح حدیقة الحقائق رحمة الله علیه

بسم الله الرحمن الرحیم

این نوشگفته گلزاریست که درین هنگام همیشه بهار و بهار فیض آثار سال هزار و سی و هشتم هجری و سنه هشتم جلوس همایون جهانشاهی تازگی بخش گلشن حدائق روزگار و افسرده باغستان بلبل و تماشا گردد و بر بسته نهال تازه بیاقی و روح افزا نو برنادره گلاییست که از نگارستان حقیقت و بیرستان معرفت بنفشه ظهور و مجلای شهود و حضور جلوه نماید و حسن تهذیب که به نیروی سعی و قوت بازوی تیغ کینه بار و کلک شارستان تعالی الی انه انقضای قرون و دهور بر روی ارباب طلب و اصحاب شوق کیفیت ادا و اسعاد روح بزرگان معنوی کشاده می آید مستوروا این حروف فقیر این سطور عبداللطیف بن عبدالله العباسی ایدوان از تصحیح و تنقیح و تشریح و توضیح غوامض لفظی و معنوی مثنوی حضرت مولوی رومی که بر انبیه و قدره و بعنایت ایزدی فراغ حاصل آمده و تحقیقات و تنبهات بنده که به مثنوی واقع شده نزد خواص و عوام شیوع تمام پیدا کرده و از نسخه ناسخه کاتب العباد تصحیح داده و شرح و فرهنگ آن اقلیما باطراف و اکناف عالم منتشر شد بخاطر

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY, NEW DELHI.
Acc. No. 11984
Date 23.12.62
Call No. 891.5/Sam

[illegible] ۲

و آن عطیهٔ الهی را بدست آورده فی الفور استکتاب نمود و چون حکومت
ایشان استقرار پیدا نکرده بر سبیل رجع القهقری در آن نزدیکی معاودت
ایشان بجانب درگاه فلک اشتباه جهانگیری واقع شد فرصت که عجالة
نسخه بدست در آید هنگام فرصت تحقیق نکرده همان نقل ملحوظ داشته
در مقام تصحیح و تنقیح و اتفاق شد و اصل را با نقل مقابله نموده هر چند آن مقابله
با اعتقاد بنده مکرر بوده با اصل ساخت چه آن نسخه اگر چه بحسب تحریر
قدم زمانی داشت و بعد از هشتاد سال تصنیف نوشته بودند اما آنقدر
شجاع جنگ ندیده و زخم مقابله بر رخسارهٔ تصحیح و تحقیق نداشت و از
عالم سهو حاصل خالی از خللی و سقمی نبود و بحسب کمیت هم قلت ابیات
داشت و هم بیست ورق از میانش افتاده بود و در سنه سبع و
ثلثین و الف هجری که بعد از استقرار شدن بندگان حضرت غفران پناه
رضوان دستگاه جنت مکانی جهانگیر پادشاه جعل الجنة مثواه بدار السلطنه
لاهور رسید و چون از اشتغال امور دنیا و مهمات مزخرفهٔ روزگار بقدر فراغی داشت
مرة بعد اولی در مقام تصحیح این کتاب استعجال آمده باتفاق جمعی از یاران
سخندان سخن شناس نسخ متعدده فراهم آورده بتوفیق ملک منان شروع در مقابله
و مذاکره نموده و چون عدم موافقت ترتیب دو نسخه با هم که در صد نسخه یافت
و همان سد راه طالبان تصحیح این کتاب درین پانصد سال بوده حائل
و مانع قوی بود ترتیب همین نسخهٔ قدیمه را که بزمان مصنف قرب داشت
و نسبت بترتیبهای دیگر بیشک و ریب بصحت و صواب اقرب می نمود
مسطر اعتقاد و اعتبار ساخته در تقدیم و تاخیر حکایتها و ابیات مقدم
و منظور داشت و موافق این ترتیب هر چه فراهم میشد از نسخ دیگر تفحص
نموده اصحاب مقابله پیدا میکردند و ابیات زیادتی که در کتب دیگر ظاهر
میشد آنچه بطرز اصطلاح در جبههٔ شعر و قال ع حال این مطلع انوار الهی عنقای
دستجالش بنظر در می آمد نوشته میشد تا این طریق بر نسخه اصل خیلی شعر
افزود و آن بیست ورق که افتاده بود نقصانش هم بجبر بدل گشته اما

ع القهقری الرجوع الی الخلف صح

و بواسطهٔ بعضی موانع آنچنی مدتی در عقدهٔ تعویق ماند تا از کمین توجه
ارشاد و بنا بر حسن ترتیب بظهور رسید بنابر استدعای اظهار شوق و شغف
طالبان حکیم تمام ترتیبی داده مسودات جسته جسته بدست هر کس افتاده
از غایت تند دستی که سخن برای خود ترتیبی داده به بیاض برده و ترتیب محض باطل
و مستعد شده و نسخهٔ با هم موافق یافت نمیشد و عروس این مطلب از پردهٔ خفا
بجلای ظهور جلوه نمینمود و حصول این مدعا عسیر قدری می آمد اما نهال این
آرزو در چمن خاطر همیشه سرسبزی میگرفت و بغیر کسر تیغ وقت از این
اندیشه و خیال انفصالی نمی بود تا بمقتضای

عاقبت جوینده یابنده بود

مسموع گشت که نواب نصفت پناه مرحمت دستگاه میرزا محمد عزیز
کوکلتاش المخاطب بخان اعظم تغمده الله بغفرانه در سنه الف هجری مصطفی
نسخهٔ معتمده بخط غزنین فرستاده و مدتی نسخهٔ که بخط قدیم بود بجهت تحقیق بعضی
الحاقات از سر قبر منور حضرت حکیم در عهد حکومت گجرات حمانها الله تعالی
عن الآفات طلب فرموده بودند و آن نسخه را ازین توجه بزیارت حرمین
الشریفین زادهما الله تشریفاً و تعظیما و تکریما بخدمت نقاوهٔ خاندان سیادت
و نقابت و خلاصهٔ دودمان نجابت و کرامت امیر عبد الرزاق معموری
المدعو بمظفر خان که دران ایام بخشی آن ملک بود متکفل رسید و آن نسخه در
سرکار ایشان بود و بحسب اتفاق درین وقت که اطراف و اکناف هند
دور و واقع میشد منصوبه درست نداد که بملازمت ایشان رسیده و این
عارفهٔ ایزدی را بدست بیاورد تا آنکه در سنه خمس و عشرین و الف هجری
سیادت و نقابت پناه موصی الیه بایالت دار الخلافهٔ آگره تشریف
ارزانی فرموده و این آرزومند مطالب معنوی هم و تقاضای آن زمان در
آگره و متکفل گنج خمول و گوشهٔ انزوا بوده بوضع خود میگذرانید بمحض یمن
معتقد بخدمت ایشان رسیده نسبت چندین ساله را ظاهر ساخت

جداجدا اندازند که کدام بیت تشریح یافته کدام نیافته و کجا واقع شده
آنرا در شرح تفحص نماید بهر تقدیر بدا ایجاد بودن متن و شرح متفحصان را
بوجوه خالی از تعب نبود بنا بر آن این نسخه را اصل کل قرار داده متن را
حامل شرح نوشته شد که هم شرح ابیات و تفسیر آیات و ترجمهٔ احادیث
و اقوال اکابر برنوشته باشد هم قیود مفید و لغات ضروری که استعمال
این کتاب لطافت مآب انباید از سواد حل مشکلات سوای این نسخه
لطیفهٔ صحیح چیز واضح جا بجوع شود دیگر فرهنگ لغات که کل آن داخل
این کتاب بمتن آن مستفید بود و علیحده مدون شده از اهم لغات
غیر مشهوره و ضروری بود اکثر بر حواشی قید نمود و سوای آن اگر احدی را
رجوع بلغت واقع شود بلطائف اللغات رجوع نماید که جملاً مولفهٔ ما
بالکات خفیه که قید یافته معتبر و معتمد شناخته این حدیقه را از عالم صحف الهام
و امام فصاحت امام حدائق شناسند. و در خواندن و نوشتن این کتاب
غلطات آنرا غلطات حق دانند که

◆

نکته چون زلف حور در تفسیر		رمز چون قصر عدن بی تقصیر

واقع شده و در نسخه‌هایی که اقل العباد تصحیح داده و درست کرده
بجمیع این مراتب تقید ورزیده اگر بعد از این کتاب غلطات انتساب
فروگذاشت کنند حمل بر تقصیر مصحح کثیر التقصیر شود و نیز فهرست کتاب
امروز کسی نوشته بود نوشته دیباچهٔ هر داستان موافق اوراق کتاب
نشانه قید کرده تا یافتن مطالب و مقاصد بر طالبان این کتاب آسان
گردد و این تحقیقات را الحمد که هم مدون ساخته بلطائف الحدائق من
نفائس الدقائق موسوم گردانید تا این قسم قلندری و زنبیل را که در مدت
پانصد سال ایچ کس بدستیاری کس در تردد و دست تصرف بر آن گشوده
بود جهت استفادهٔ طالبان بکرم الله سبحانه گشوده آمد

◆

دیباچهٔ حدیقهٔ حکیم سنائی

قرآنی و احادیث نبوی و اقوال اصفیا و اولیا که حکیم از آن اشاره نموده مضمون
آن و الفت آیات را بقید سوره و سیپاره و کتب تخصیص شان نزول پیدا کردن آن
معین گشتند و احادیث بقید راوی و کتاب تتبع نموده بر حاشیه هر بیت علامات
هند سایر ادا نموده و ابیات مشکله فارسی که محتاج بتشریح و توضیح بود اکثر را در
نهایت لطافت و جزالت بر اساس شرح نوشته بعضی را که بعلیه معنیه که مفتاح
مخزن معنی همان تواند بود محتاج بود در پای همان بیت تقیید کرده و لغات
غریبه عربیه و الفاظ عجیبه عجمیه را نیز از کتب معتبره عربی و فارسی تحقیق نموده
برقم آورده بعضی چند در تحت الفاظ آن کتاب شریف در جائی که احتیاج
داشت و مضمون ضمیمه قرار داده که باعث دفع التباس خواندن شود و مثلاً
یای خطابی را خ و یای مصدری را ع و یای تنکیر را تن و یای مجهول را
از عالم شیر بمعنی اسد مج و یای معروف را از قبیل شیر بمعنی لبن مع و کاف
فارسی را ف و کاف عربی را ع علامت نهاده و چون در استعمال عام
مجر لغات عربی را بواسطه عدم اطلاع بر حال لغت بلکه الفاظ فارسی را هم بسیار
فتحه بجای کسره از عالم خزانه و خیابان و عیار و در رفتن ایاب و شحنه و عمامه
و امثال اینها که بکسر درست و در باب لفظ خزانه در قاموس الخزانة بالفتح اسم
واقع شده بفتحه میخوانند و کسره را بجای فتحه و ضمه از قبیل خفاش که
بر وزن رمان بضم اولست بفتحه و ثمال را که بمعنی باد بفتح اولست بکسر
میگویند اکثر الفاظ عربی و عجمی را موافق کتب معتبره تازی و فارسی حرکات
و سکنات نهاده و اعراب کرده و در وقف و اضافه و اسناد نیز اکثر جا با معرب
گردانید که همان کشف انغلاق معانی خاطر خواه میگردد و چون شروح که مطلقه
نوشته شده حاصل معنی همان بیت می تواند بود و کتشریح ابیات و مطالب
معانی که از ربط ما قبل و ما بعد متن مطلع نیستند بعضی و تمامی محتاج آن میشوند
که سیاق و سباق کلام را از روی متن در بیابند تا معانی و توضیحات
که در شرح تحریر یافته کما ینبغی مدرک آشنا گردد و نیز می تواند بود که شخصی
حدیقه لطیفه داشته باشد شرح نداشته باشد و بر تقدیر داشتن هر دو

باین پاکیزگی و لطافت و جزالت لفظی و معنوی و نکات دقیقه و الفاظ تحقیق باین طرز بیان کردن مجیز طباع خواص و عوام است حکیم انوری را که شهسوار مضمار فصاحت و بلاغت و مبارز میدان براعت و یتیم عبارت است بر اکثر شعرا بجهت انشا امتیاز رسیده بود آنهائی که سره و ناسره کلام را در سنجه بانواع فصاحت تفرقه و تمیز نموده اند و طبیعت ایشان بمذاق خاص کلام عذوبت التزام آن بزرگ معنوی آشناست میدانند که از طرز انوری تا این طرز چه تفرقه و تفاوت است اگر چه جلوهٔ بری بمقتضای تجلیات متکاثره غیر مکرره که بر کافهٔ ممکنات از مبدا انواع تا فناها در لمعانست کرشمهٔ خاص دارد و هر محبوبی نازی دیگر اما این شاهد عرشی ردا دلالی دیگر است

چنانکه بیضهٔ عنبر ز بوی بشناسند		ورا بدانند آنکه شعر میدانند

و آنکه بعضی از مضامین حدیقة الحقیقه در مثنوی یافته میشود بخاطر بعضی عیب جویان فضل و دشمن حقیقت ناشناس میرسیده باشد که استغفر الله حضرت مولوی از حدیقه اخذ نموده باشند آنچنان را در حق پیشوایان عالم معنی و صاحبان بضاعت مزجات که مفلس را فضل و کمال اند توان اندیشید گنجوران خزائن بخشش و سرمنزل نیاز و طالبان ملک حقیقت و مجاز را بسرقه و اقتباس نسبت کردن کمال بی خبری و بیخردیست

چون خدا خواهد که پردهٔ کس درد ور خدا خواهد که پوشد عیب کس		میلش اندر طعنهٔ پاکان برد کم زند در عیب معیوبان نفس

و عجب قال لا یعنی را قیاس آنست که رتبهٔ شعری حدیقه نسبت بکلام فصاحت نظام مثنوی ارفع و ارجح باشد لیکن در حدیقه شعریست که یک بیت او کوه بار خشک و بوسیده است و از غایت بلندی دست قدرت هیچ ذوی ادراکی بشرح معانی آن نرسیده مضمون

نحمده الاکرم نحمد آله

صد هزار شکر و آلاف سپاس کریم و واهب المنی را که درین سال اگرچه
از صرصر مخالفت صورتی را با اجل مسمّی بر دو نوگل حدیقهٔ زندگانی مرا بصرصر
خزان الم فرو ریخت اما خلفی خیر بتم کرامت فرمود که دست قضا را
تا ابد الآباد در وی تصرفی نیست

ع

دادهٔ خود سپهر بستاند   نقش الله جاودان ماند

هر صاحب ذوقی که برین کتاب اعزاز تقریظ کند البته بمقتضای
مسلمانی و حق گزاری خدمت مسلمانان بفاتحه یاد دهی خواهد نمود
اکنون برخی از حقیقت اجمال و تفصیل و اختصار و تطویل و تفاوت رتبهٔ
لفظی و معنوی حاشیه و تحشیه و عموم و خصوص این دو شی که بعید در
تقریظ یاد کرده شد هرچند تشخیص و تحریر این مراتب فوق رتبه و طاقت این
ناقص است و قدم جرأت و جسارت درین وادی نهادن زیاده بر حوصله
و دیانت این اقل العباد بمقتضای ما لا یُدرک کلّه لا یُترک کلّه قدری که
در خور استطاعت و دیانت ناقص بود بعرض ارباب انصاف اصحاب
تمیز و ارباب دوره فهمان طلبت یعنی را بجا طرز رسیده باشد که آنچه حکیم در دو بیت
و سه بیت میفرماید حضرت مولوی در بیست بیت یک بیان میکنند و آن یکجب
نعمات و ادبیات از کلام قصوری نداشته باشد ادای مقصود بر نمط محمود بسیار خوب
و بسط کلام بمقتضای امر حال طرح شفعا بینات آن قوت انشا و قدرت کلام است
و اگر مولوی شائبهٔ تکلف از تنافر قسمت این حیثیت انشا و شستگی و زنگی کلام علاوه بر
مقصود بر نمط محمود که در شان حضرت مولوی بازسید به خیال آن بود و این فضیلت کر
بجمال از تا بجمال به سر بازآیات مدیح الشان از هیئت شده بیچ یکی از
شعرای صاحب قدرت و فصحای ذی فطنت نبوده به مضامین متعدد مقرر رواد
صلابت فصیح و بلیغ را آوردن بمقتضی ملک اقلی از ارباب فضل و کمال چند را
صعوبت ادب ادا دستانهای وادی و افسانهای طفلانه طویل الذیل را

دیباچه حدیقه حکیم سنائی

در خاطر هیچ متنفس نگذرد
هم ز حق ترجیح یابد یک طرف

با حفظ طعن عوام فریقین که از نفس الامر بر کنارند و واقع این مطلب شد ایزد سبحانه و تعالی جمیع طالبان را طریق قویم صراط مستقیم روزی کناد بحق محمد و آل الامجاد قریب دو سال باشد که ترتیب چنین رسالهٔ مختصر مفید که موجب بقای ذکر گردد در خاطر خطیر الفقیر در داشت لیکن بمقتضای الامور مرهونة باوقاتها بکمن خفا محتجب می بود درین بهار که ایام فیض در مست ظاهر پرست و خطهٔ مبارکهٔ کابل که بهشت روی زمین خصوص این فصل توان گفت از خوف تاخت و تاراج اوزبک امن و آبادی شده و معنی ع سالی که نکوست از بهارش پیداست از اوضاع روزگار ظاهر بود ملا این قسم با کوره نقل و سواد و در خوره دانش بود او بعون الله تعالی و توفیقه حلاوت بخش کام ارباب طلب و اصحاب شوق گردید والسلام
علی من اتبع الهدی

یکی از ارباب فیض تاریخ اتمام این دیباچه را چنین یافته

قطعهٔ تاریخ

خواجه عبداللطیف آنکه بدهر — نیست مستور از وی دقائق فیض
بر حدیقه نوشت دیباچه — که بود معدن حقائق فیض
بهر تاریخ آن دبیر خرد
گفت دیباچه حدائق فیض
۱۰۳۸ هجری

تمت
بالخیر

نکتهٔ گفته ام که تا غیبیست	سخنی رانده ام که دیوانیست

در حق آن صادق می آید اما نظر بجمال و کمال حضرت مولوی که منظور شود گنجایش تفرقه و تمیز در بین و رتبه نیست از عالم لا نفرق بین احد من رسله تفرقه میان حالات این دو بزرگ که بیشک پیران ملت محمدی قرآن امت مشعر کفر و ضلالست از شیر تا نبات که هر دو در یک ظرف مختلط و ممزوج باشند کرا یارای تجزیه و تفرقه تواند بود پس میانهٔ این دو کتاب عموم و خصوص مطلق توان قرار داد که مثنوی اعم مطلق باشد و حدیقه اخص چه آنچه در حدیقه است در مثنوی بشرح و بسط تمام یافته میشود و آنچه در مثنویست در حدیقه بطریق اجمال و ایجاز نتوان یافت پس حدیقه را بمنزلهٔ متن و مثنوی را بمثابهٔ شرح گوئیم هم می سزد و اگر گوئیم طرف کمال رتبهٔ مثنوی حدیقه رجحان دارد جانب حال مثنوی اقوی ست هم خالی از جرأتی و جسارتی نیست چنانچه در مناقب العارفین شمس الدین احمد افلاکی بروایت بهاء الدین بحری منقولست که حضرت مولانا روزی فرمود که هر که بسخنان عطار مشغول شود و سخنان سنائی را بجد تمام مطالعه کند بسر سخنان ما واقف شود و غایتش اینقدر میتوان گفت که طرف کلیهٔ حکیم غالب بود و جانب سکر حضرت مولوی را ترجیح و آن صحو در حقیقت عین سکرست و این سکر عین صحو با برای احوال خیر مآل خدمت حکیم بالا از ولادت تا رحلت بوجه جلی در این دیباچه که مسمی بمراة الحدائق است نگارش می دهد چون در خلاصة احوال الشعرا که این بی بضاعت قلیل الاستطاعت مشتمل بر طبقات سبعهٔ این فرقهٔ شریفه موافق طباق فلکی نوشته تشریح داده ام آن شروع جداگانه و تکرار آن از تطویل حاصل دانسته بهمین قدر اکتفا نمود از معتقدات حکیم هم آنچه از روی تتبع و تصفح دریافته و مضامین صدق آئین حدیقه بر آن ناطق است مسطورست بر سبیل ایجاز بر صفحهٔ بیان نگاشته فرق مختلفه را از توهمات و جهات سیئه در حق حکیم نجات بخشد چون عشق و اعتقاد بجا و درست و باستدلال هیچ مذهبی اعتقاد ارباب اهل صفا بر نمیتوان کرد بی هدایت و موهبت الٰهی و القاء حق

دیباچه دوم

از حضرت حکیم سنائی رحمة الله علیه

بسم الله الرحمن الرحیم

سپاس و ستایش بیحد قدیمی راست که بجز پاک سخندان و سخنگوی ابداع
گرد و مجموع مختر عیست که بر توفیق این دو تشریف صورت و مایه را
اختراع انوده نگار کرد و وجود داد و آن طبیعت کل را بی واسطه صورت [illegible]
نگار پذیره بود و آن نسیم اعظم در سه حد طول و عرض و عمق جلوه گرد
از سه [illegible] آن کل حیات بر ساحت [illegible] این پاک علت [illegible]
جهت [illegible] چهار [illegible] تقویت گردیش [illegible] این هفت چهار
سه نوع فرزند [illegible] این [illegible] خانه ترتیب کرد چون صد هزار [illegible]
را [illegible] آن [illegible] انسان بود پس [illegible]
تقویت [illegible] اول الفکر آخر العمل بود و صد هزار
[illegible] میان ایشان و میان کلمة الحق [illegible]
[illegible] ایشان [illegible] میان جمال [illegible]
سخن [illegible] از حدوث [illegible] از حروف [illegible]
و چهار [illegible] اول نفس [illegible]

[illegible]

هو الحکیم العلیم

این دیباچه‌ایست که صاحب طبع سلیم و ذهن مستقیم اعنی حضرت حکیم دانا و اوستاد کامل بر مراتب سخن توانا بر حدیقة الحقیقة و کلیات خود نوشته‌اند و چون نثرش در خور نظم بغایت مغلق و طرز و روش زبان قدیم و به روزمره و عبارات این زمان مخالف طبایع اهل این روزگار نامأنوس واقع شده و اکثر نسخه با خود می‌نویسند مطلقاً نیست و هر جا تقلیداً بعضی نوشته‌اند در نهایت سقم و غایت تحریف بنده ضعیف عبد اللطیف بن عبد الله العباسی عفی عنهما که متتبع و مصحح و شارح این کتاب قدسی نقاب است نقل آن را از نسخ متعدده بسعی تمام پیدا کرده و تصحیح داده و اکثر لغاتش را از کتب معتبره لغت تحقیق نموده بر حاشیه نوشت تا غواصان بحر سخن و طالبان درر غرر دانش و فطن از مطالعه‌اش مستفید و محظوظ شوند بی تکلف نثریست در خور شان نظم این کتاب و کلامیست سزاوار علو رتب آن ذات ملکی صفات اما ادراکش مانند نظم حدیقه کار هر بی سر و پایی نیست و شاهد جمال عروسانش قدرت دیده هر بینایی نه بغایت خاص فهم واقع شده و انشاء الله خاص و عام هر کدام بقدر حال از عذوبت کلام حالی نقابش مستفید و بهره‌ور خواهند شد

حرره و سوده عبد اللطیف
بن عبد الله العباسی عفی عنهما

دیباچهٔ حدیقهٔ حکیم سنائی رح

[illegible]

فصل پنج رقعه مولفه بدو توجه معنی چنین باشد که چون جوهر آدمی زاد را از لباس آب و
خاک مجرد کنند و جاسوسان قضا نیرش را در زندان عدم محبوس کنند و
چهار میخ جسمانیش را بچار معدن باز فرستند [illegible] را با خاک یکسان کنند
اما پاکیش هنوز بپاک نرسیده بود که موقوف زادمی و مرکبی باشد که بحسنش
از همه دست آویزهای مرگ کوتاه کرده باشد مگر آنکه چیز اول صدقه جاری
یا خوانی آراسته که ره و توت و قوت اخوان باشد و علم منتفع به یا نوری ناکاسته
که در ظلمات ادما و دیگران را چشم و چراغ ما ان باشد [illegible] پنج رقعه مولفه تو
یا وکیل دعوی روی شناس که [illegible] ایمان و امان اعمال باشد و روزی که
از تجدید وی آدم ثنای امر و تجدید و ستایی این کلمات نگاه کرده خود را
از ان تجدید بهره ور از ان ثنا [illegible] و درین جسته یاد مطالعه آورم
زبان ما را زین خزینه بهره [illegible] جهر بالا زان فرزین کلاه برگ کاه
حالم در جوش [illegible] جسم در خروش گفتن رای [illegible] که سخن [illegible] یا علم
پاک رسانید عالم از ان یاد [illegible] گواه ان یک الیه یصعد الکلم الطیب [illegible]
[illegible] وقتا که جواهر غیب بجان نماید جان را از ان تا بیا سوگند
این شکل [illegible] تخمینه خوشه [illegible] و از بسکه این نکرت
زحمت کرده این [illegible] استیلا آورده تا چنان شدم که این سودا [illegible]
سواد دیده ام [illegible] بدست گرفت و [illegible] سیاه و داری چون این
[illegible] رسید و این [illegible] جنایت [illegible] با جوسان [illegible]
[illegible] از در دولت خانه جان من در آمد این [illegible] بخشاینده چشمه حیوان
[illegible] انس جانها [illegible]
[illegible] مستوفی ان مستغفر
[illegible]
[illegible]
دانست که [illegible] از شاهراه گوش
ازان حاتم [illegible] گفت [illegible] که [illegible]

15

[illegible]

نفس جوینده و آن حیوانست و سوم نفس گوینده و آن انسانی و چهارم
نفس شوینده و آن ربانی است پس این روندگان الهی معارج و معارج
نامتناهی است مؤکد این آیت انظر کیف فضلنا بعضهم علی بعض تا
سالکان از نقش نفس در گذشته و جمال جلال گو شدند و صف استادان
اسباب ساختند و بر جستند و چون الف کز هیچ ندارد از آن خط
ایشان بر نیامد تا آشنائی که زیر پرده صورت آمده بودند حادث و محدث
گفتند و آشنا که مشغله ظاهر بر قدم افراختند قدم در روش گمان بردند
و آن حرف پاک که خود محیط بازال و هر رنگ برآید و آشنا که ورای حجاب بودند
و اولوا العزم من الانبیاء با نور کلمه متحد شدند و آشنا که در نقطه ها
جمال آن مخدرات بودند پرده شان تنگتر آمد و آن اهل تحقیق و اولیا
بودند و از نور کلمه اقتباس میگیرند و آشنا که پس پرده رنگ رنگ بودند
در نقش پرده نظاره میکردند و آن شعرا بودند انبیا را جمال از علم کلمه بین
او آمد و اولیا را جمال در میان نطق صفت و شعرا را رنگ و ترکیب
در نقشیان کلمه تمثال در صورت آمیز بیکی و لیکن بحکم این سه ضبط
از این سه شرابخانه قدم صفو خم نصیب پاک انبیا کرد و میانه نصیب
اوصیا و اولیا داد و باز پس تم حکما و شعرا که ایشان از خلفای راستین
بودند و از آن اساسها آمدند و چون در سنت کرام این بود که قلائد رحمن
کما مر الکرام نصیب ایشان را از آن جرعه ای بخشش کردند تا این حکما و شعرا
تجرع جرعه ایشان عمر ثانی و ذکر باقی بدست آمد تا چنانکه اوائل از سخن
پاک پیدا آمدند اواخر بسخن پاک یاد کردند تا معنی بدا و الیه یعود درست آید پس
تربیت انبیا و تقویت اولیا ایشان را حاجت بود که اطفال بودند تا اثر
روانگان آمیخته بر ایشان را بمایگان تا امر اراحت و هدو ایشان تمام
گردیده بعالم کمال رجوع شوند و حلیه کما خلقناکم اول مرة در پوشند
اذا که خود مقطع رنگ چون پیش خبر آفرینش خبر داده است که اذا مات ابن
آدم ینقطع عمله الا من ثلث صدقة جاریة و علم ینتفع به الناس و ولد

[illegible]

صح

بکار فرمان برفت با آن جمع و صد هزار عرق تشویر بر ... جبین مبارک
وی نشست و هر لحظه شتاب می‌نمود چون آن ضیافت با آخر رسید
بحجره باز آمد و گفت ای همتر این نیکو باشد که جگر گوشه تو در این محفل با
درستی که بهتر از تو شده حیثیت انبیا بالیقه می‌بیند و چشم و چراغ خویش را
با انجمن فرزند آنی که [illegible] حتی [illegible] القا [illegible] گرفت
بر رویش بوسه داد و گفت جان من چه بیگانگان که چنین بود تنها [illegible]
او هم چنین بشد [illegible]
وی [illegible] فاطمه گریست گفت [illegible]
با [illegible] جامه [illegible] گفت من خود این محل
[illegible] گفت [illegible] رسید گفت [illegible]
که این [illegible] آن جمع [illegible] شد [illegible]
[illegible] گفتند [illegible] این عجب
[illegible] کدام [illegible] بیرون آورده [illegible]
با [illegible] انگشت [illegible] بالاک
[illegible] الرجس اهل
البیت گفت [illegible] گفت ای [illegible]
[illegible] پوشیده [illegible]
[illegible] کاری است [illegible] چنین [illegible]
ولیکن این [illegible] بدست [illegible]
[illegible] باشد [illegible] فرستاد [illegible]
کار این خلعت [illegible] پوشیده [illegible] آن نور
[illegible] خلعت تا اکنون [illegible]
[illegible] پوشیده [illegible] ولیکن [illegible] پوشیده است
آن [illegible]
باید که [illegible] خلعت [illegible]

۱۷

[illegible]

نقشهای شیطانی را روسیاه گردانید و این چه رنگی است از حیث همه فراخنای
میدانی را بهار مشیخ کرده و این دلتنگی از حیث اوجها از حرمان این
خبر خبر گردیدم و گفتم بای چه رنگی و دلبستگی است که از من بـ
دست آویز که وکیل در آن فرمنش ارشاد کرده است پس از دو وفات
از دو ان کوتاه دست ما لا ابرم محروم ماه مده برو آشفته ام و با ایشیه او در ماده محو
در پیش دستان ماننده و سرمایه در ساعتی تترحم کنانی گوئی از ان که گشته است
بر چهار ارکان چهار تکبیر کنند و قامت عمر بر دریده و اندوه قیامت بکشند
چون مرا از این سه وکیل در بیگی بنا شد در حضرت کی آیه سرمایه و پیرایه
با فر آن گفتم از من چو شراب جگر خواره من چو شراب این بیچیده را
چون از من شنیده بیای تنهج و تثلیث مرد و شراب بتانه روح کم شاه
و جام جام باغ روح ده و از مراکعت اول یک انتراع آثار روحی
کائنات در خواب مشهود است بگویم گفتم بیا را گفت بر یکی روزی سلطان
فتوت در بیار آتش نبوت پیشت گذشته بود و دیگر بیست طائف از عقدا
اشراف مهاجر و کمر انوان سادات انصار بود و شرح نجیبت بجای
آورده می بس چون بیوی که بانوی قیامت فاطمه زهرا رضی
الله علیها گفتند نحن فی مجلس آتش یک تحقیق کرده ایم و قد حسبنا الانس
فی نقضل الرلال چه بهتر گفتند روی است در پوشیدگان و ما
و اخران جمع اند این چشم چراغ را بستوری و مجالس افروزی
کنند و این گوهر پاک را بفرست تا مشغول شدند آن بود که
جامها قطعات پوشیده و روان عطر و زمین کشان ولیکن چه سود که
در آن جامها شان در بیچه بود بنا که فاطمه را آن چه بود که تنگی و بی رنگی
موجود بود خواهد دستوری داد و آن سیده زنان در چه رنگی است
بگریست گفت بابا چندین گاه دست تا شاه گیر و ام بر سر ایشان چادری
که چندین جای چند گره بود از برگ خرما بدست شعون بیود و کرد
من چگونه بجائی روم گفت لا بد بباید رفت که حضرت بید نوشته است

[illegible]

ملکوت او زین علامت جسمانی احتما نموده و از این حقایق شیطانی احتراز کرده

باشند من علم لا ینفع و سر سنگ در او این ربوه بر سینه بشت که رب عالم لا ینفع

زجهل و علم لا ینفعه پس چون علم تابع آن باشد که نفع او عام شد یا خاص احراز شود

بود لازم نگردد علم اصول اصلا نیست که علم اصول را اصول باشد فرو

فضول است و با سیاست اقبال با ندارد و اشتغال بدو با عقول دیگر علم کلام

دانسته که علم کلام چیست برای آنکه کلام تمام بود و اصل شبهه‌های عام با مقتضی حق

نگهم [illegible] زندقه عام باشند آن بزرگ که می‌گوید در کلام که علم مذهب اسلام و

ضعیف الاساس این علم را برای بدعت تمام کرده و اسلام دیگر را حساب [illegible]

از صناعت شرع جا بابت که اشتغال فلسفی نیست و پرده و قائل دیگر علم نجوم

که آن با صناعت بایها علم تقییدی ست باید که تشخیص صدق کاذب آن [illegible]

[illegible] پس چه بیند که در صحرای سینه عشق تا گنج گنج علم را هیچ بود [illegible]

بوالعجبی نفس آدم را باستعارت نقاب نفس شیطانی ساخته و صفت شیطانی

را بوقاحت امر نفسانی داده و هر گناه متروی باز کرده حقیقت [illegible]

کند و نا شده و هرگز نگردی از جاده بود بر لعبت [illegible] ایشان نشست باستراق

سمعی که از پاکان آسمان کنند لعب خویش سرور کرده بساط خویش که از پیش

پیش خود دیده وقت [illegible] خود را فراموش کرده و روز کوران [illegible] مسکین [illegible]

جمال خورشید بکار بسته شکافان [illegible] باشند [illegible]

بشغل آن جمله کموهیات و مجهولات و موهومات و مظنونات ایشان همه [illegible]

ایشان مقصور است آن حکمت شرع پرورده است که بعد از نزع اکناف

عالم مشهور است اینکه علم تنقیح بر انبساط [illegible] اشاعه [illegible] اول مرتبه

جانی تا آخر عالم جهان کیست که از شاد ازین منفعت [illegible]

فرق ملکات ز نظام [illegible] حبیب خویش کسب [illegible]

از رموز و اشارات او جان امیز بانی میکنند بلکه کلاه ارباب قیاس و ظن

از رنگ عبارت و پیرایه [illegible] رعایای مجالس

[illegible] که [illegible] زدگان آدم را از ذات تربیت و

[illegible]

تماشای او آن جمله بکلی بتعلیمش برخوردی نفخی کاذا مات ابن آدم انقطع
عمله الا من ثلث مقصود اشیا و موجودات میگوید که چون سلاسل چهار عنصر که ب
موجب گشایند بهیچ در عالمش و بیند همه تاج و دوراج و حل و عقد نقشش باد
بر وجبت دیگر سه چیز اول صدقه جاریه این نکته ای بکمر باده وار سه آن
اشارت چه افزایش کردی که هم تا قد کاینات گفته است که کل معروف
صدقة وین المعروف ان تلقی اخاک بوجه طلق و ان تفرغ من دلوک فی
اناء اخیک یعنی صدقه هم آن باشد که تا صفحه التفات انباء نبی بازنهاد
بدست بی سرمایه دری الصدق ترصد قه وی زبان تر تیز است آن باشد که
تماشا جای آفتادگان را تفرج وار دی و بوستان وی پیش دوستان
کوی باده وار دی و ان تفرغ من دلوک فی اناء اخیک گفت مگر تفت و تنه
را مینه ساقی کنی و آن خوش تر دباقی که تنها ای که بعد ان از وی تواند کرد آن
گرا جای مانه باشد و نیز [illegible] نهان باشد که از دوست زاید که موفقت
آر و ملاطفت تیز عل قول معروف و مغفرة خیر من صدقة یتبعها اذى پس اگر
صورت صدقه ایشان دانند صدق نسخه صدق تو وانی و اگر ایشان
خوان آن پیش اشباح نهاده اند تو خوان جان پیش ارواح نهاده
در ساعت صبح و ار این دعوت بپای دعوت نشسته گرسنه روزه فاقت
گشته که انزل علینا مائدة من السماء خوان مائده روحانی در جهان غذاء
جسمانی تو تحت کرده و ضعفوا عن اکل ده بنفس حیوانی تو میزبانی
و نیز وانی عام ملکی آن چه گوئی من الصدقة جاریه خرم اما آن که گفت
علم ینتفع به علیکه از و نفع گیرند شاملی باشد که چون آب و آئینه از باقی
نشستن بطشنه از برای صیب جستن علم نافع آن بود که از و نفسی
پستی بسندد از سبب ایشی اگی فنا باقی در سلسله چون آب و آئینه باشد که از بیخ
بدیشان نماید و خود در سایه ما گرخود در سایه باشد آن نور ابیم
سخ آب را منسبا و کند و روی آئینه زنگ تاب کند عمل گویند حجاب گرد
این بود که هستی و پندار ایشان را چون علم ایشان گشته [illegible] غیب

[illegible]

۱۸

[illegible]

تنبیه اول

[illegible]

کرده می سعدت گشایان ازل دانند و این شکر باکره‌ین قطره‌های حکمت
تو تنبیه کرده می شکر گردن اند شناسند و دیگر قسم سوم ارکان نثر که گفته و تو اول
نصایح که نیکو که با نجر بند منو و این نو بدین خلعت مخصوص توئی برای آنکه
فرزندانی که کافی باشند فرزندان تو اند که دوم فرزندزادان ارحام مادر
تو اند و تناسل خلعت ترا فرزندان تو که دوم و لبند رومی نمود. از شیمه
گویش نساء شرفها از لبدان تو از روزگار عباس جهور که مطلع بود تا عهد
تو که معلم زاده کردید و چون فرزندان خوش ناب تخت بسیار رفت تراک
تخت همه بر قدر و فلک نقر ساکن همه از صروف روزگار ایمن چرا
نباکه آفتابے راکه شرف از شرف عرش بود رخت کسوف ادر سیاه
نزاند کرده و گوهرے راکه ازکان کن فکان زاید صدمت استحالت تیغ آب و ا
از هم فرو نتوانند گشاد و در اصلاح آنچنین فرزند باشد که از جوهر بسیط
تربیت پذیرفته باشند از اجسام مرکب ترکیب گرفته فرزند شاعران
کن شاعران بود چنانکه بهشت و پاستان گو بدین معنی

بیت

ما بد نسل تو را نه بفرزند و نه بشعر گر		نیز و نسل این هر دو نیز و نسل تو زانه

بیت

وارے درینا که خود رست را		باشد فرزند جسته و مسند ے
دناوب و دانش و فضل و حسب		حاصل میراث به فرزند ے

پدر را چه کار و چون فرزند بی حاصل باشد فرزند صورت بیشتر الا شش
و دوران باشد قوله تعالی انما اموالکم و اولادکم فتنة اما فرزند نظر ے
و نطق آرایش جهان روان باشد که عرش العرش و مفاتیح
الشعراء لا جرم تا مده از این بامدد اگرچه زادگان تو هر یک لو موج خوارانده
متعلق بکلاک چون تو از صدمت گوته برخوردار ندای حاصل که شد فرزند
که درو گویم شهوانی ماند جاهلان در تربیت ایشان تیغ بر سید ارمد پس
ازگانکها دست از جنبش و دعانی دارند کسانی اند که چگان ام مرجع انتقه باشد

سکان نازی شاید [illegible]
[illegible]

۲۱

[illegible]

ماتم زدگان عالم هجران را از ان تسلیت دوری زدگان شوق را از ان تقویت
و حرمان زدگان عهد را از ان حسرت سیاه تنفیس حرص گنجخانه عقل و
گرانمایه ضمیر را از معالی نفس نیز اکثر ازوست اشارت الهی مشیر [illegible]
نیز اکثر جواهر و معانی باشارت نبوی پیرایهٔ ان من الشعر لحکمة آنکه چنین گنجها
[illegible] بشکر او فراموش کنی تو خود دانسته از ان [illegible] گنج
این جهت و چهار ندا آدمی زادگان اختیار نموده از زمین سه خط که معادن و نباتات
و حیوانات است غرض و مقصود انسانست بر او حیان شرف حیوانیت و نفس
مکلوبست ایشان را قبای بقا پوشانیده و طراز حسن این کرده که لقد کرمنا
بنی آدم و در بقا و فنا ایشان بر حیوانات امیر کرده و نشان این کرده که الذی
خلق لکم ما فی الارض جمیعا باز ایشان طایفه را که ساقی بمعانی رسیده اند و نصاب
ملکت یابی موزون باز در و ربیان کشادند چنانکه ایشان قرار گرفتند در مالک
[illegible] برقصیت کجیبت قدرت ملکی و کشاده نامه از دیوان مرحمت
یافته بودند که هیچ متصرفان عالم کون و فساد آن امارت امارت بالفتح
کلمات در ایشان بدیدند میر ایشان انتخاب داده چنانکه می شد که
الشعراء امراء الکلام اگر ایشان را از قبیل امیر خواندند شاید از الباب سخن
امیر ایشانند آنگاه در رتبه ادراک حق و باطل امتحان را نکرد جدا کرده
نیک را نیک کرده و گفت و الشعراء یتبعهم الغاوون و بد را بد کرده
گفت الشعر من ابلیس پس شعر من تخیل و تحقیق را ملاحظه کرده و کرد الشعراء یتبعهم
الغاوون از جمله الا الذین آمنوا و عملوا الصالحات جدا کرده و در جرگه [illegible]
تقدیس [illegible] تخصیص [illegible] بیرون شد و گفت ان من الشعر لحکمة و
نکوهیدن سخن را لعیب [illegible] بکار رد و بیان نمود لان یمتلی جوف احدکم قیحا خیر
له من ان یمتلی شعرا [illegible] ایشان را خاکساره [illegible] گروه [illegible] بدین
اشارت که فرموده احثوا التراب فی وجوه المداحین ما بر شاعر افتاده
بر زده و ما هی در حومی امیر الکلامی نکشد که این تشریف [illegible] شاعر مسلم است
نظام را تا آن قوتی بود آنکه این زمره که تو درین درج و دولت درج

[illegible]

۲۰

[illegible]

اختیار کنند و بر عادت عقلا و کاملان چنانکه سنائی گوید درین معنی

ولم ار من عیوب الناس شیئاً	کنقص القادرین علی التمام

پس الفنون چون حال برین جمله بود از دو قسم کاملان این مشکل از چشم خصم میار که الکسل اخلی من العسل و از لوح محفوظ عقل این نکته در گوش هوش مردان کار گفته که الفکر بالعواقب لم یستتبع از قفس خانه بیرون جه و تیمار بیار بر شده وان قیمتیان روی بشوی و را آب زندگانی روی بشوی و این عروسان زلف پژولیده را بشانهٔ روحانی جعد افشان بعضی را ارسلان شاه خاص از رسن مخوان و بعضی را آئین عالم ملک آل تعالی الرحمن و [illegible] الشیطان یعنی [illegible] گلشن حقه جلوه مکن و قومی را در گلخن فسیان رسوا آن زمانی که از صدر ثبوت صادر گشت که الفقیه و بیند که شنوا ازلا و گر [illegible] گفت اوگان [illegible] و او کلا حق اما جه را چون ما هم برین پشت در پشت دارید و چون پیکر و دیگر ربی در روی چون چنین فرسوده هست پس تو این آینه جانها را چون ودایعهٔ شاهٔ کیسان دار و آن سوان دلها را چون ودایعه که ستیغ زنهای بر عیبه را به چوب باز ده و در هم تو گرد و اعلی الرحم [illegible] بالقرحسن عهد بر مهجوران حقهٔ تازه کن تا سبب هم طریقی ایمان تو گردد که ان حسن العهد من الایمان و آن گوهرهای پراگنده را در یک عقد عقد کن و این دینارهای تراشیده شده را در یک بوته نقد کن که اگر نقل نادگان نسل مشروعست نقل فرزندان عقل هم نامشروعست چون عروس حال من از گفت او این پیرایه بربست من از راه نیاز و صلاح او ساختم بهانهٔ خانه و روانه آوردم عادر قعده رسانه و بنا می گفتم که فی ید ساری و چاره دیوان تا [illegible] [illegible]

این فصل که بشنید زمن مست بر زد	صد حکمت لقمان [illegible] سربران

همه دست قبول و اقبال بر سینهٔ مبارک نهاد و در حال اثر برمع و فی الفصا

له [illegible]

ایشان را فروگذاشتن خامی بود نگارا نگارانے که اندام از عقل کل یافته
باشند اجزای ایشان از هم فروگشادن بی اندامی بود و یا نقد ربانے که
سبب دستیاری حیات باشند آسان آسان پای از ایشان بیرون
نتوان نهاد و دلربایانے که در پایداری اهم تو باشند فیض دست از ایشان
باز نتوان داشت و نخواهی را که مربی چون تو کریمے باشد در یتیم او چه باید گر
یتیم ماند سپاهی را که مقوی چون تو شیخے باشد سپاه و سالاری بے یاری او
چه صواب کند که بی یار بودن آن چندان در یتیم او را در دست مشاطے
پرده فروش یتیم کرده و آن چندان غریب خوشروی را از راه غربت شماران
آواره کرده تا که صاحب غرضی طلب انچه شان نه و صاحب تعلق همه شان کنند
عروسانیکه حجره ارباب الکلی اشانیده در حجره اصحاب ملاهی مانده و گوهرها که
ملک فلکان باز بیدر سلک اصحاب آب اتراب المحراب شد تا کی برچنین فروغی
از سر دروغ این کلمات زرین را از روی قلابی در صورت مس سرخ برنا بینایان
رائج میکنند و کسی نه که دست آن قلاب بخت تیره و کاهی بیابانی از
سیم جهل نگویی او اسیر دو کس که از راه شفقت تریاکے اسیر زده از سر زهر
از سر شور بے ادبا شریاے عیوب آزاد نه که این گوهرها که از دیکار بر آمد
که شعرای شعر پاران شعر حج ابش را چون شعر خود می‌ماند چو ازو سے نه
که او را از آن لوث و ناخوشی نجات دهد و نگاه صلاحی سپید کاری از روے
این واردنگان را سیاه میکنند و غیوری نه که او را حسب سنو آب قوت شده
سیه رو اینان شد این مشتی ناکس دنس تهی نفس پر هوس آمرشی
خس هرزه پوی هرجت جوی گسست خوی سست شوی ناموس جالوسی
افسوسی پر خیانت بے صیانت بے دیانت همه دل الحجر شر و حسد
ه معتقد این چنین کریم و گریه را چون قبطیان فرعون بنی اسرائیل را
اسیر کرده و قرعصاهی کلیمی در گوشه خانه برد و قمریی مهری بر لب نهاده
و گوش هوش گم کرده با چنین توانے از مردم ترانا سامانات جور کانه دشمن
و جمهور افاضل بر کرام نجاتی حاصل گشت عنه برترین آسانی و این کاهلی بر تماشا

۲۲

[illegible]

سال تاریخ [illegible]

شرح ابیات [illegible]

ختم شد دیباچه سوم

بر حقیقت اشارت آن ثواب سلب صواب طلب آن قابل دولت
و قابل حکمت قبلهٔ اقبال کعبهٔ آمال خواجه بشار و مشیر بیدار عاقبت بین
حقائق خوان دقائق دان نیک بوش حق شناس سخن گزار معنی طراز
که باری عز اسمه او را از حیات و دار البقای او تمتع داراد و همچنانکه
این مائدهٔ آسمانی بوجود جود او آراسته گشت هر لفظ فائدهٔ ارمغانی
بجان و جاه او پیوسته گرداناد و تا ابد توفیق بمطالعهٔ او بیند همچنین
موفق داراد بر جمع کردن علم و حکمت بر جلوه کردن اصحاب حق و حقیقت
بر تفهیم و تعظیم ارباب طریقت والحمد لله
رب العالمین والصلوة والسلام
علی محمد و آله
اجمعین
تم

زمستان آن آفتاب که در زیر آسمان هست نظیر و تا بساط عشقند از بهر
تیغ تابستان افروخت و از سایه اش بر آفتاب گرم بستند و از بهر جدا
میکائیل را که کیال ارزاق به دست او است یکسال گفتار آن بنشست و
از برای لباس از جامه خانه رفعت بستان از خلعت و مستانی و تابستان
در من پوشانید و چرخ را که مثل خرج آن نتوانست کرد او تکلف فرمود
در جمله چیزهایی که خاطر را از آن نفرتی شده است بود و چه فنها شان سبب
سوی جان و بهر دلگشایی که جان از آن تسلی نتوانست بود و چه [illegible]
گشاد و سوی دل آتش گویم که آن مصطلح ربانی گشت و خطی که آن [illegible]
در معانی و علم استاد سوی [illegible] گفت [illegible] العباد و در تربیت العباد و [illegible]
غیر من الملک باران گفتم که در کار خلق من را [illegible] در احوال [illegible] و دارا چون
نام خواجه خویش مسعود بخت کرده و جمال آن حد باقی باد و در جان [illegible]
نمود [illegible] در باقی [illegible] چه [illegible] جز آنکه استاد حکیم فرخی گوید در معنی

هر چون نگرم قصه من با کرم او		چون قصه آن شهره مست [illegible]

آن هم نام خویش عدیم المثل را آن چون من خویش مسعود بخت چون
جان آزاد مرا به خلق بنده کرد و مرا به قبول اقبال خرسند کرد من نیز
جان خود را شاد کردم و دل از تبعات آزاد و در حسب حال خویش
این قطعه را انشاد کردم

گر چه چو تیشه من بی پیشه ویش		هرگز نبوده ام ز طمع اندیشه را
ور چه چو خشم تیشه من [illegible]		قد خم نکرده ام ز پی شاخ بیشه را
ور چند پیش از این من [illegible] تیشه		آن نیست هم ز شوخی [illegible] رسا [illegible] پیشه را
لیکن چنین بس که [illegible] تیشه ام		خواجه رئیس احمد مسعود پیشه را

دیگر هر یک حقیقه جمع کردم و تشبیب بر این نسق تحریر کردم و ترتیب بر این
بنیاد نهادم و به پیرو آختم این دیوان را بر این ترتیب و تشبیب

[illegible] ۲۴ [illegible]

حدیقهٔ حکیم سنائی

بسم الله الرحمن الرحیم

ای درون پرور برون آرای وی خرد بخش بیخرد بخشای
خالق و رازق زمین و زمان حافظ و ناصر مکین و مکان
همه از صنع تو مکان و مکین همه در امر تو زمان و زمین
آتش و باد و آب و خاک سکون همه در امر قدرتت بیچون
عرش تا فرش جزو مبدع تست عقل با روح پیک مسرع تست
در میان هر زبان که گویانست از ثنای تو اندرو جانست
نامهای بزرگ محترمت رهبر جود و نعمت و کرمت
هر یکی فزون ز عرش و فرش و ملک زان هزار و یکیست صد کم یک
هر یکی زان بجای خود منسوب لیک نامحرمان ازان محجوب
یارب از فضل و رحمت این دل و جان محرم ویژه نام خود گردان

له سکون اینجا [illegible] یعنی با یکدیگر [illegible] [illegible]

[illegible]

[illegible] قدرت او را عالم [illegible] درگاه او [illegible] [illegible] بدعات [illegible]

نقل عبارت منقول عنه دستخطی خاص حضرت شارح و راقم حدیقهٔ حکیم سنائی

الله اکبر

معلوم ارباب خبرت و اصحاب فطنت که طالب خواهان اکمل تتبع این نسخهٔ لطیفهٔ شریفه باشند باد که حرکات و سکنات و اعرابی که بر الفاظ و لغات تازی و فارسی این کتاب مستطاب نهاده شده همه از روی قاموس و صراح و کتب معتبرهٔ لغات عربی و فرهنگهای معتمد فارسی و قواعد نحوی و قوانین صرفیت و اعتماد و اعتبار را شاید بمحض همین که احدی خلاف مشهور و معروف حرکتی یا اعرابی به بیند حمل بر سهو و خطا نکند که هیچ چیز درین نسخهٔ کریمه خودرو نیست و مستنبط از کتب و قواعد عقلیت این دو کلمه مزیداً للاعتماد تحریر یافت محرره عبداللطیف بن عبدالله العباسی که شارح و مصحح این کتاب میمنت نصاب ست

[illegible]

عقل ز عجایب او خیره عقل و جان با کمال او تیره
عقل اول نتیجهٔ صنعش راه داده ورا به حضرتش
سست جولان ز عزت آتش مر تنگ میدان ز کنه معرفتش فهم
عقل از پی سوخته آتش او از پی رشک کرده سرکش او
نفس در موکبش کمینه بیست عقل در مکتبش نو آموزیست
چیست عقل اندرین سپنج سرای جز مزور نویس خط خدای
نیست از راه عقل و وهم و حواس جز خدای ایچ کس خدای شناس
عجز در معرفتش که ره بنماید عقل را جان عقل بر باید
عقل را خود کسی نهد تمکین در مقامی که جبرئیل امین
کم ز گنجشکی آید از هیبت جبرئیلی بدان همه دولت
عقل کانجا رسید سر بنهد مرغ کانجا رسید پر بنهد
هر چه را هست گفتی از بن و بار گفتی او را شریک هش میدار

[illegible]

٣٩

[illegible]

دستور این اوراق در شرح مثنوی مولوی [illegible] ضبط تمام تقریبا بقیه تحریر در آورده [illegible] طالب [illegible]

[illegible]

کفر و دین هر دو در رهت پویان / وحده لا شریک له گویان
صانع و مکرم و توانا اوست / واحد و کامران نه چون ما اوست
حی و قیوم و عالم و قادر / رازق خلق و قاهر و غافر
فاعل جنبش است و تسکین است / وحده لا شریک له اینست
عجز ما حجت تمامی اوست / قدرتش نایب اسامی اوست
لا و هو هر دو زان سرای تهی / باز گشتند جیب و کیسه تهی
برتر از وهم و عقل و حس و قیاس / چیست جز خاطر خدای شناس
هر کجا عارفیست در همه فرش / هست چون فرش زیر نعلش عرش
هرزه بیند روان بیننده / آفرین بر بزرگ آفریننده
آنکه واندر ز خاک تن گردان / باد را و فتنه سخن گردان
واهب عقل و ملهم الباب / منشی نفس و مبدع اسباب
همه از صنع اوست کون و فساد / خلق را جمله مبدا است و معاد
همه از او و بازگشت بدو / خیر و شر جمله سرگذشت بدو
اختیار آفرین نیک و بد اوست / باعث نفس و مبدع خرد اوست
هیچ دل را بکنه او ره نیست / عقل و جان از کمالش آگه نیست

[illegible]

بدلیلی حواس کی شاید　　کوز بر پشت تخته کی پاید
عقل رهبر ولیک تا در او　　فضل او مر ترا برد بر او
بدلیلی عقل ره نبری　　خیره چون دیگران مکن تو خری
عقل او در طریق رهبر هست　　صنع او سوی او دلیل گواست
ای شده از شناخت خود عاجز　　کی شناسی خدای را هرگز
چون تو در علم خود زبون باشی　　عارف کردگار چون باشی
چون ندانی سزا شناختنش　　چون توهم کنی بساختنش
هست در وصف او بوقت دلیل　　نطق تشبیه و خامشی تعطیل
غایت عقل در رهش حیرت　　مایهٔ خلق سوی او غیرت

[illegible]

مدرکات قدر شیء شیئیة المشار و قادر بر ادراک ال خود نیست پس تفاوت میانه رتبه عشق و عقل ظاهر باشد والله اعلم بالصواب

[illegible]

بر بجنس کیک و نفس خبیث — گشته وزنده مر حدیث حدیث

در ره قهر و عزت و غیرتش — گشته ترس بی بعز نعتش

چند ازین عقل ترهات انگیز — چند ازین چرخ و طبع رنگ آمیز

عقل را خود بخود چو راه نبود — پس بشایستگی ورا بستود

کاول آفریده ها عقل ست — برتر از برگزیده ها عقل ست

عقل کل یک سخن ز دفتر او — نفس کل یک پیاده بر در او

عشق را داده هم بعشق کمال — عقل را کرده هم بعقل عقال

عقل مانند ماست سرگردان — در ره کنه او چو ما حیران

عقل عقلست و جان جانست او — آنچه زان برترست آنست او

بقضاهای عقل و نفس و حواس — کی توان بود کردگار شناس

گر نه ایزد ورا نمودے راه — از خدائی کجا شدی آگاه

فی المعرفة

بخودش کس شناخت نتوانست — ذات او هم بدو توان دانست

عقل حقش بتوخت نیک بتاخت — عجز در راه او شناخت شناخت

کرمش گفت مر مرا بشناس — ورنه کی شناسدی بعقل و حواس

[illegible]

در فراوان نه اندکی باشد
یکی اندر یکی یکی باشد

در دوئی جز بد و سقط نبود
هرگز اندر یکی غلط نبود

تا ترا در درون شمار و شکیست
چه یکی خوان چه دو که هر دو یکیست

تو چرا آگاه و دیو دان یقین
جسم و چند و چرا و چون آیین

نه بزرگیش هست از افزونی
ذات او بر ز چندی و چونی

اندرین بحث طالب حاجت نه
اهل و من گفتن اندرو جایز

کس نگفته صفات مبدع هو
چند و چون و چرا و چه کی و کو

ید او قدرت است و وجه بقاش
آمدن حکمش و نزول عطاش

[illegible]

۴۳

[illegible]

مے شود و تقریر اصل این بیت در تحت داستان فی الاستواء مستقل ذکر یافته ۔۔

[illegible]

وهمها قاصرست از او صافش
فهمها هرزه میز در لافش
عقل و جان امر او و مالک اوست
فهمهای مرید و سالک اوست
عقل را رهنمای هستی اوست
هستها زیر پای هستی اوست
فعل او خارج از درون و برون
ذات او برتر از چگونه و چون
انبیا زین حدیث حیران
اولیا زین صفات سرگردان
ذات او را نبرده راه ادراک
عقل را جان و دل درین و چالاک
عقل بی کحل آشنائی او
متحیر بوده از خدائی او
چه کنی وهم را ز جنبش حیش
کی بود [illegible] در حدیث و حدش
او ترا چیز نیک کرد و ترا
خوار بودی عزیز کرد و ترا

فی التوحید

احد است و شمار از او معزول
صمد است و نیاز از او مخذول
آن احد نی که عقل داند و فهم
وان صمد نی که حس شناسد و وهم

[illegible]

نه مکان پی برده و نه زمان
نه بیان ره برده و نه عیان

نه بارکان ثبات اوقاتش
نه مکان جای هستی ذاتش

ای که در بند صورت و نقشی
بسته استوی علی العرشی

صورت از محدثات خالی نیست
در خور عزت لایزالی نیست

زانکه نقاش بود و نقش نبود
استوی بود و عرش و فرش نبود

استوی از میان جان میخوان
ذات او بسته جهات مدان

کاستوی آیتی ز قرآنست
گفتن لامکان ز ایمانست

عرش چون حلقه از برون درست
از صفات خدای بیخبرست

در صحیفه کلام مسطورست
نقش و آواز و شکل ازو دورست

ینزل الله هست در اخبار
آمد و شد تو اعتقاد مدار

رقم عرش بهر تشریفست
نسبت کعبه بهر تعریفست

لامکان گوی حاصل دینست
مرحبا آنکه جای تحسینست

و علی حسین ازان بجستست
که علی لفظ لامکان گفتست

خلق را زین صفت جهانی ساخت
تا ز بهر تو آشیانی ساخت

آسمان و زمی نبود امروزست
تا ز فردا نباشد او نورست

یعنی چنانچه قرآن مجید قدیمست استوا هم قدیمست

[illegible]

والله اعلم بالصواب

[illegible]

قدتنیش جلال قهر و خطر
اصبعینش لطف و حکم و قدر

هسته ما تحت قدرت اویند
همه با او و با وی جویند

جنبش نور سوی نور بود
نور کی ز آفتاب دور بود

با وجودش ازل پدید آمد
یک آمد ولیک دیر آمد

در ازل بسته کی بود عملش
یک غلام است خانه زاد ازلش

از ابد دور دار وهم و گمان
کابد از ازل گرفت نشان

کی مکان باشدش زمین و زمن
که مکان خود مکان ندارد هم

با مکان آفرین مکان چه کند
آسمان گر خود آسمان چه کند

[illegible]

۳

[illegible]

بار توحید هر کسی نکشد
طعم توحید هر کسی نچشد
هست در هر مکان خدا معبود
نیست معبود در مکان محدود
مرد حسی ز راه گمراه است
کفر و تشبیه هر دو همراه است
ور ره صدق نفس را بگذار
خیز و زین نفس شوم دست بدار
از درونت نگاشت صنع اله
نه ز زرد و سپید و سرخ و سیاه
وز برونت نگاشته افلاک
از چه از باد و آب و آتش و خاک
داده خود سپهر بستاند
نقش الله جاودان ماند
غلغل ذاتش برون آلت و سوت
پس که بینیش برتر از کن و بوت
آنکه بی رنگ زد ترا بیرنگ
باز نستاند از تو هرگز رنگ
بگذارد فلک ترا چو بدید
رنگ زرد و سیاه و سرخ و سپید
جمع کرد از پی تو پیش از تو
آنچه اسباب تست پیش از تو
آفریدت ز صنع در تکلیف
کرد نقاش ترا بخود تعریف
گفت گنجی بدم نهانی من
خلق الخلق تا بدانی من
کرده از کاف و نون بهر تزئین
دیده را یک جهان پر از آیین
زیر گردون ز امر و صنع خدای
ساخته چار طبع بر یکجای

[illegible]

ور تو گویی ورای پیش سترده نهان / یوم نطوی السماء رو برخوان
عارفان چون دم از قدیم زنند / ها و هو را میان دو نیم زنند

فی التنزیه

جوهری تا طالبست همی را / طبع فی باعث کریمی را
نفس در جوهر و طبع بی توشش / همچو جان از منها و بی طوشش
این مر آن هر دو ناقص و ابتر / آن و این هر دو ابله و بی بر
ماده او زکمیت و نوعیت / اوست کز استها اجزا و میت
بنهایت نه مالک او معروف / ببدایت نه ذات او موصوف
زرق و تلبیس و مخرقه نخرد / سوی توحید و صدق ننگرد
دیدهٔ عقل بین گر بیند حق / دیدهٔ رنگ بین نه بیند حق
باطلست آنچه دیده آراید / حق ورا و بام آب و گل ناید
عقل با شبه مختلط و هم محیط / هر دو ان لیک بر بساط بسیط
خلق را ذات چون نماید او / بکدام آینه در آید او
جامی و جان هر دو پیکار تو ام / کوتوال و نفس شمار تواند
چون برون آمدی ز جان در جای / پس ببینی خدای را بخدای

[illegible]

پیش آن کش بدل شکی نبود | صورت و آینه یکی نبود
گرچه در آینه بشکل بوی | آنکه در آینه بود نه توی
دگری تو چو آینه دگرست | آینه از صورت تو بیخبرست
آینه و صورت از سفر دورست | کان پذیرای صورت از نورست
نور خود ز آفتاب نیریدست | عیب در آینست و در دیدست
هرکه اندر حجاب جاویدست | مثل او چو بوم و خورشیدست
گر ز خورشید بوم بی نیروست | از پی ضعف خود نه از پی اوست
نور خورشید در جهان فاش است | آفت از ضعف چشم خفاش است
تو نه بینی جز از خیال و حواس | چون نه خط و سطح و نقطه شناس
تو درین راه معرفت غلطی | سال و مه مانده در حدیث بطی
گو بمیان نکتس درین مقام فضول | که تجلی نماند او ز حلول
گرت باید که بر دهد دیدار | آینه کژ مدار و روشن دار
کافتابی که نیست نور دریغ | آبگینه نماید اندر میغ
یوسفی از فرشته نیکوتر | دیو روی نماید از خنجر
حق ز باطل معاینه نکند | خنجرت کار آینه نکند

[illegible]

۴ حکایت زرق و سالوس طامات و مکر و حیله میل داری که راه معرفت بدست آوری و بحیله خلق را صید کنی و در تنبیه بی باطنان افتاده

[illegible]

جمع ایشان دلیل قدرت اوست
قدر نقش آشتبند حکمت اوست

کیسه را امروز و پرده در
کاسه را ابلیس و عشوه مخر

همه اضداد لیک رام اله
همه با یکدگر شده همراه

همه را آمد بامر قدم
زده بیرنگ در سرای عدم

چار گوهر بسبع هفت اختر
شده بیرنگ را گزارشگر

آنکه بی خامه زد ترا بیرنگ
هم تواند گزارد ایچ بیرنگ

نیست گویی جهان زشت و نکو
مخبر از او دیده و بلکه جزو او

همه زو یافته نگار و صور
هم هیولانی اصل و هم پیکر

عنصر و ماده هیولانی
طبع و الوان چار ارکانی

همه را نهایت و تناهی دان
زو بان پایه اسلکی دان

في الربوبية والعظمة

پس چو مطلوب نبود اندر جای
سوی او کی بود سفر فرمای

سوی حق شاهراه نفس و نفس
آینه دل زدودن آمد و بس

آینه دل ز رنگ و زنگ نفاق
نشود روشن از خلاف و شقاق

صیقل آیینه یقین شما
چیست خالص صفای دین شما

[illegible]

هیئت شکل پیل پرسیدند ‌ ‌ ‌ وانچه گفتند جمله بشنیدند
تا بدانند شکل و صورت پیل ‌ ‌ ‌ هر یکی پا زنان دوان تعجیل
آمدند و بدست بپسودند ‌ ‌ ‌ زانکه از چشم بی بصر بودند
آنکه دستش بسوی گوش رسید ‌ ‌ ‌ دیگری حال پیل از و پرسید
گفت شکلیست سهمناک عظیم ‌ ‌ ‌ پهن و صعب و فراخ همچو گلیم
وانکه دستش رسید زی خرطوم ‌ ‌ ‌ گفت گشتست مر مرا معلوم
راست چون ناودان میانه تهیست ‌ ‌ ‌ سهمناکست و مایهٔ تبهیست
وانکه را از پیل ملموسش ‌ ‌ ‌ دست و پای سطبر پر بوسش
گفت شکلش چنانکه مضبوطست ‌ ‌ ‌ راست همچون عمود مخروطست
هر یکی دیده جزوی از اجزا ‌ ‌ ‌ همگنان را نظر فتاده خطا
هیچ دل را ز کلی آگه نی ‌ ‌ ‌ علم با هیچ کور همره نی
جملگی را خیالهای محال ‌ ‌ ‌ کرده مانند غتفره بجوال
از خدائی خلائق آگه نیست ‌ ‌ ‌ عقلا را درین سخن ره نیست

فی الاستوا انه معقول و الکیفیة مجهول و الایمان به منقول

آن یکی رجل گفت و دیگر ید ‌ ‌ ‌ [illegible] گفتها [illegible]

[illegible]

حدیقه حکیم سنائی

[illegible]

صورت خود در آینهٔ دل خویش
به توان دید ازان که در گل خویش
لمس از سلسله کی پیوستی
کز بگل دور چون شدی رستی
زانکه گل مظلمست و دل روشن
گل تو گلخن است و دل گلشن
هرچه روی دلست مصفا تر
زو تجلی ترا مهیا تر
چون ز امت فزونش بود جلا
گشت بو بکر در تجلی خاص

فی جماعة العمیان فی احوال الفیل

بود شهری بزرگ در حد غور
واندران شهر مردمان همه کور
بادشاهی بران مکان بگذشت
لشکر آورد و خیمه زد بر دشت
داشت پیلی بزرگ با هیبت
از پی جاه و حشمت و صولت
مردمان را ز بهر دیدن پیل
آرزو خاست زانچنان تهویل
چند کور از میان آن کوران
بر پیل آمدند ازان عوران
هر یکی را بلمس بر عضوی
اطلاع او فتاد بر جزوی
هر یکی صورت محالی بست
دل و جان در پی خیالی بست
چون بر اهل شهر باز شدند
بر شان دگران فراز شدند
آرزو کرد هر یکی زایشان
آنچنان گمرهان و بدکیشان

[illegible] حدیقه حکیم سنائی [illegible]

همه بر عجز خود شده مقر / وای آنکو بجهل گشت مصر
متشابه بخوان و رد ما ریز / وز خیالات بیهده بگریز
آنچه نص است جمله آمنّا / وانچه اخبار جمله سلّمنا

فی اصحاب الغفلة

رادمردی ز غافلی پرسید / چون ورا آشفت جلف غافل دید
گفت هرگز تو زعفران دیدی / یا جز از نام ایچ نشنیدی
گفت اباست خورده ام بسیار / صد ره و بیشتر نه خود یکبار
تا ورا گفت آن مرد حکیم / اینت بیچاره اینت قلب سلیم
تو بصل نیز هم نمیدانی / بیهده ریش چند جنبانی
آنکه او نفس خویش نشناسد / نفس دیگر کسی چه برماسد
وانکه او دست و پای را داند / او چگونه خدای را داند
انبیا عاجزند ازین معنی / تو چرا هرزه میکنی دعوی
چون نمودی بدین سخن برهان / پس بدانی مجرد میان
مرده او از کجا و تو ز کجا / خامشی به ترا تو ژاژ مخا
علما جمله هرزه می لافند / وین نه برپای هر کسی بافند

[illegible]

واٰن دگر گفته معنی نقل نزول	گفت و آمده براه فضول
واٰن دگر بهوا و عرش سریر	کرده در علم خویشتن تقدیر
واٰن دگر آمده قعود و جلوس	بسته بر گردن از خیال جرس
وجه گفته یکی و گر قدمین	کس نگفته ورا که مطلب این
زین همه گفت قال و قیل آمد	حال کوران و حال پیل آمد
جل ذکره منزه از چه و چون	انبیا هشده جگر با خون
عقل ازین حدیث پی کرده	علما را علوم سطحی کرده

[illegible]

[illegible]

له قوله دو دو عالم الخ [illegible]

بتر از کاهلی ندانم چیز
کاهلی گربه رستمان را حیز

از پی کارت آفریدستند
بادهٔ غفلت بریدستند

تو بجاهلقان چرا شوی قانع
چون نگردی بدان عمل طامع

دو دو عالم یکی گشت صادق
سه سه منزل یکی کند عاشق

ملک و ملکت از کجا بدست آری
چون همی شست و زه بیکاری

روز بیکاری و شب آسانی
برنشینی بر سریر ساسانی

تاج و تخت ملوک بی غم تیغ
دستهٔ گرز و ان قبضهٔ تیغ

از پی سیم و طعمه گرد ون
پیش مشتی خسیس ناکس دون

علم داری بجاه باش چو کوه
مشو از نایبات چرخ ستوه

عالم بی عمل شمع بی نورست
هر دو با هم چو شهد و زنبورست

شهد بی موم در خور امیرست
موم بی شهد بابت نارست

برگذر زین سطبری کون و فساد
ببر از معدن و مبدء و معاد

کاندرین خاک توده بی آب
آتش آب پیکرست سراب

فی الحفظ والمراقبة

هر کرا عون حق حصار شود
عنکبوتش پرده دار شود

[illegible]

فی تقدیسه و تنزیهه جل ذکره

عاقبت را ز روح آشیانه کن
خاطرت را ز احسان انانه کن

گرد بیهوده و محال مگرد
بر در خانهٔ خیال مگرد

از خیال محال دست بدار
تا بدان بارگه بیابی بار

کان سرای بقا برای تو است
وین سرای فنا نه جای تو است

آن سرای بقات هشت خلد
یوم بگذار و جان کن از پی غد

در جهان هشت نیکو و چپ و راست
با غلامزادگان آدم راست

پایه بسیار سوی بام بلند
تو بیک پایه چون شوی خرسند

پایهٔ اول اندرو فضل است
کو تحقیق خوابهٔ علم است

پیشه و درد و جهد یکدگر پایه
خرد و جان و صورت و مایه

تو حقیقت بدانکه در عالم
از برای نتیجهٔ آدم

نیست از مهر آسمان ازل
نردبان پایه بهر علم و عمل

بهر بالا و شیب منزل را
حکمت جان قوی کند دل را

اندرین راه اگرچه آن نکنی
دست و پائی بجز بیان نکنی

هر که او تخم کاهلی کارد
کاهلی کافریش بار آرد ۱۰

[illegible]

زهر در کام او شکر گردد	سنگ در دست او گهر گردد
هر که او سر برین ستانه نهد	پای بر تارک زمانه نهد

[illegible]

ای عاشقان ای عاشقان من خاک را گوهر کنم ای مطربان ای مطربان دف شما پر زر کنم [illegible] کشف المحجوب

[illegible]

سورهای ثناے او گوید ‏ اثر دیانی رضای او جوید
نعل او فرق عرش را شاید ‏ لعل او زیب فرش را شاید

[illegible]

[illegible]

گفت بابا نصیب من زین کو
گفت ای پور در خزانهٔ هو

قسم تو بی وصی و بی انباز
من بتو داده ام او ده هر تو باز

او ست خود کارساز و مولی ما
او نه لبس زین ما و دینی ما

او بجز کارساز جانها نیست
نکند بر تو ظلم از انشانیست

هر یکے را عوض ده هفتاد
گر دری بست بر تو ده بگشاد

دنیا

فی الحکمة و سبب رزق الرزاق

آن زمینی که پیشتر ز وجود
که ترا کرده در رحم موجود

روزیت داده نه مه از خونے
کردگار حکیم بیچونے

در شکم مادرت همی پرورد
بعد نه ماه در وجود آورد

آن در رزق کی بحیت بر تو ببست
دو در بهترت بداد بدست

بعد از آن الف داد با پستان
روز و شب پیش تو دو چشمه روان

گفت کین هر دو آن همی آشام
گل همه سنگ که نیست بر تو حرام

چون بنوبت فطام بعد دو سال
شد دگرگون ترا همه احوال

داد رزق ترا ز دو دست و دو پاے
زین بگیر و ازان بر و هر جاے

گر دو در بسته کرد بر تو درست
عوض او چهار در بر جاست

[illegible]

[illegible]

عقل و دانش اندرین درماند زانکه درماند هر که زین درماند
ترسم از جاهلی و نادانی ناگهان جبر و رابطه ربانی
جاهلی مر ترا بشار دهد تا ترا کوکنی و کوکنار دهد
لقمه دیدی که مرد بنماید زان میان گندمی برون آید
بود پیش جراو مرغ دستور دیده تاب خراس تفت تنور
داشته زیر آسیای تو پای که نگه داشتش خدای خدای
از پی حفظ مال و نفس و نفس او ترا بس تو کرده زو بس
سگ زنجیر چون بدست آری آهو و دشت و شکست آری
پس بدین اعتقاد و این اخلاص از برای معاش و کسب خلاص
من بگویم ترا العقل و بهوش که نه بندی زبند من در گوش
اعتماد تو بر سگ و زر نجیب بیش بینم که بر تسبیح و تکبیر
نور ایمانت را درین بنیاد آهنی و زر و سگی بغارت داد

التمثیل فی قوم یوتون الزکوة

رادمردی حکیم پیش پسر داد چندین هزار بدره زر
پسرش چون بدید بذل پدر تر زبان شد بعیب و عذل پدر

[illegible]

11984

[illegible]

بلفظ آتش اگر تعظیم ترست
آتش آرا او کریم ترست
تو ندانی ز نیک و نه بد را
خازن او به ترا که تو خود را
یار مارست چون رمی زد درش
مار یارست چون وی بیرش
ای سعدت جوی جوهر بالا
جامه و جان بنه بساحل لا
هست حق جز نه نیست نگراید
زاد این راه نیستی زاید
تا تو در نیستی کله ننهی
روی را در بقا بره ننهی
چون شوی نیست سوی حق پوئی
تا بوی هست راه وی جوئی
لذت هست زما و پست کند
احسن الخالقیت هست کند
خیز و بگذار قصهای محال
از سر نفس شوم دلغ و فعال

فی الهدایة

سبب هدیه ایادی او
نفس را مهتدی و هادی او
دره فرض و شرع و سنت خویش
منت حق شمر نه منت خویش
نوربخش یقین و تلقین ست
هم جهانبان و هم جهان بین ست
مهربان تر ز مادر و پدر ست
مر ترا او بخلد راهبر ست
چون بر ستد تن گران او را
کی شناسد روان جان او را

۵۰

زمین شان زنان برو به پیری   گر دو عالم همی طلب روزی
چون اجل تیغ کمان فراز آید   کار دنیا همه مجاز آید
باز مانند دو دست پای از کار   بدل چار بر جهت ناچار
در لحد هر چهار بسته شود   هشت جنت ترا خجسته شود
هشت در خلد بر تو بگشایند   حور و غلمان ترا بپیش آیند
تا بهر در چنانکه خواهی شاد   میروی ناوری ز دنیا یاد
ای جوانمرد نکته بشنو   وز عطای خدا امید مشو
چون ترا داد معرفت یزدان   در درون دولت نهاد ایمان
خلعتی کان تراست هیچ چیز   نستاند بروز رستاخیز
گر ترا داد شش و درم نبود   آنچه ترا بود هیچ کم نبود
او بعجز آروت نه بینی عار   او عزیزت کند نگردی خوار
آنچه داری تو دل بدو سپار   آنچه او داد استوار آن دار
تو خزینه منی نه بینی باز   چون بدو دادی او دهد بتو باز
زر باتش دهی چنین سوزد   زر صافی ترا بعینه وزد
بدرگ او سوخت نیک داد بتو   دولت از چرخ سر نهاد بتو

تو مر آنرا که رنج بحق نارد	بت شمر هرچه وانمود دارد
روی برتافته ز حضرت حق	من نگویم که مردم است الحق
سگ به از ناکسی که روی بتافت	زانکه ناجسته سگ شکار نیافت
سگ کهدانی ارچه پرپشت	به ز تازی بکار با بیشت
شود ز رخسار قست صبح و شفق	در ره عشق پیش رهبر و حق
روز که بود که پرده در باشد	شب که باشد که پرده گر باشد
هرکه آمد بدو چو گوش آورد	خود نیامد که لطف اوش آورد
رهبرت لطف او تمام بود	چرخ ازان پس ترا غلام بود
هم ازو دان که جان بجو کند	کابر هم ز آفتاب جو کند

ایضا فی الهدایة

هر هدایت که وانمای درویش	ویه حق ثمرهٔ گروه خویش
آل برمک ز جود کس گشتند	با سخاوت چو مفلس گشتند
نام ایشان بجود رنج باقی ماند	ورچه گردون فنای ایشان خواند
تو مر این روزگار گرچه خوشند	چون مگس شوخ چشم و دیده گشتند
بخشش چون شکر همه خوشند	بستاو لد رندمعان چو شند

[illegible]

سنگ پاره است لعل کان آنجا | بو الفضولیست فضل جان آنجا
بی زبانی ثنا زبان تو بس | هرزه گوئی علوم و زبان تو بس
از پس کفر اهل دین سان کرد | با سیاهی سپید بین سان کرد
سنت کردگار هادی بین | گاه می را ز حبله کرد گزین
جفتش ابر ای باده و شیر | بی نیازی ز شیر و شیبه
گر نه از بهر بهری شش شیر | گربه را نی سگی را پیر

[illegible]

چون کلیم کریم عزم پرورد   رخ بدین نهاد با غم و درد
پوستین را ز روی مزدوری   برکشید از عنا و رنجوری
کرد ده سال چاکری شعیب   تا گشایند بر دلش در غیب
دست او همچو چشم بینا شد   تاج بر فرق آل سینا شد
روح چون دم ز بحر روحانی   زود بپذرفت لطف ربانی
پوستین را باولین منزل   بفرستاد سوی گازر دل
دل چو او را افسر الهی داد   هم بتجریدش پادشاهی داد
گشت بی او بقدرت ازلی   از شناهی خفی و لطف جلی
تن ابرص از او چو سایهٔ فرش   چشم اکمه از او چو پایهٔ عرش
هر که او چون ز نام جوید ننگ   از کلی خصم برآورد ز ره زنگ
سنگ با او چو مشک شد بویا   زمه کرد از مردگان گویا
گل دل را ز لطف جان سر کرد   دل گل را از دست جا نور کرد
چون دکان عنا بهم کرد قضا   دست تقدیر در نشیب فنا
ماند عالم پر از هوا و هوس   گشته بازار پر عوان و عسس
شحنه را کی بهر دو نع ستم   بفرستاد اندرین عالم

[illegible]

چون تو از بود خویش گشتی نیست کمر دل ببند و در ره ایست
چون کمر بسته ایستادی تو تاج بر فرق دل نهادی تو
تاج اقبال بر سر دل نه پای ادبار بر حوز گل نه
گرچه غافل برین عمل خندد لیک غافل جزین نه بپسندد
گرت باید که مست گرد و شه اولا پوستین بگذار در ره
پوستین باز کن که تا در شاه پوستین در بسی ست اندر راه
بنخستین قدم که زد آدم پوستینش درید گرگ ستم
و چو قابیل تشنه شد بجفا داد هابیل پوستین بفنا
نه چو ادریس پوستین بفگند در فردوس را ندید به بند
چون خلیل از ستاره و مه و خور پوستینها درید بی غم خور
شب او همچو روز روشن شد نار نمرود باغ و گلشن شد
چون سلیمان نگر که از سر داد پوستین عمل بگازر داد
جن و انس و طیور و مور و ملخ در بن آب قلزم و سر شخ
روی او را همه رفیع شدند امر او را همه مطیع شدند
ز آتش دل چو سوخت آب نهاد خاک بر روش باد چرخ نهاد

چون

پیکر آب و گل ز نقش تو دور لعبت چشم و دل ز کنهش کور
عقل آلوده از پے دیدار ارنی گوی گشته موسی وار
چون برون آمد از تجلی پیک گفت در گوش او که تبت الیک
صفت ذات او بعلم بدان نام پاکش هزار و یک برخوان
وصف او زیر علم نیکو نیست هرچه در گوشت آید آن او نیست
نقطه و خط و سطح جفتش هست چون جسم و بعد و شش جهتش
مبدع آن سه از ورای مکان خالق این سه از درون زمان
هیچ حاصل درو ندانند عیب او بداند درون عالم غیب
مطلع بر ضمائر و اسرار تو زنا کرده بر دل تو گذار

قوله نوز [illegible] دل [illegible] مجهول [illegible]

فی التقدیس

کاف و نون نیست جز شتابا چیست کن سرعت نفوذ قضا
وهم و خاطر دلیل نیکو نیست هر کجا وهم و خاطرست او نیست
وهم و خاطر ز آفریدهٔ اوست آدم و عقل برگزیدهٔ اوست
زانکه اثبات رنگ او بر نیست همچو اثبات ما ورا عمی ست
وانکه عمی که ما ورے دارد لیک چونی بوهم درنارد

مراد از رنگ اینجا کیفیت است [illegible]

[illegible]

نقطه و خط و سطح است [illegible] خالق جسم و بعد و شش جهت است درون زمان

[illegible] از فنا سوی بقا رفت [illegible] بی مجاهده و ریاضت [illegible] ستوده کامل بود [illegible]

پوستین خود نهشتی بهر عین — پس چه دادی بگازران هین
چون شد از آسمان دل ظاهر — هم بجان هست و هم بتن ظاهر
از فنا چون سوی بقا آمد — زینت و زیب این فنا آمد
هر که گشت از برای او خاموش — سخن او حیات باشد و هوش
گر بگوید ز جاهلی نبود — ور نگوید ز کاهلی نبود
دیدی ای خواجه سخن فربه — که ترا در دل از سخن فربه
در خموشی نبوده لهو اندیش — گاه گفتن نبوده لغو پریش
روز و شب ابسط النعات — تسویت داده بهر ج و گرانش
اندرونش چو بوی جان با بند — بی زبانان همه زبان یابند
تو درین گفت من مدار شکی — باز کن دیده بر گمار یکی
ور ترش خوانده عاشقان بجان — آیه کل من علیها فان
آن سفیهان که دزد و طرارند — عقل را بهر ره زدن دارند
کن دو حرفست بی خواهر بود — هو دو حرفست بی هوا هر بود
ذات او سوی عارف عالم — برتر از کیف و ما و از هل و لم
صنع او عدل و حکمت است و جلی — قهر او مکر عزت است و خفی

٥٦ حدیقه حکیم سنائی

[illegible]

ابلهی دید اشتری بچرا　　گفت نقشت همه کژست چرا
گفت اشتر که اندرین پیکار　　عیب نقاش میکنی هش دار
در کجی من مکن بعیب نگاه　　تو ز من راه راست رفتن خواه
نقشم از مصلحت چنان آمد　　کز کجی راستی کمان آمد
تو فضول از میان بیرون بر　　گوش خر در خورست با سر خر
هست شایسته گرچه آید خشم　　طاق ابرو برای جفتی چشم
هرچه او کرد عیب او مکنید　　با بد و نیک جز نکو مکنید
چهره ساز از بهار نیرو شد　　چشم خورشید بین ز ابرو شد
زشت و نیکو بنزد اهل خرد　　سخت نیکست از و نیاید بد
آن نکوتر که هرچه از و بینی　　گرچه زشت آن همه نکو بینی
جسم را قسم راحت آمد و رنج　　روح را راحت است همچون گنج
لیک مار آن گنج بر سر اوست　　دست و پای خرد برابر اوست

التمثیل لعین الاحول

پسر احول از پدر پرسید　　کای حدیث تو بسته را چو کلید
گفتی احول یکی دو بیند چون　　من نه بینم از انچه هست فزون

[illegible]

وهم او خارج ست از چونی   زشت و نیکو درون و بیرونی
در چنین عالمی که روشن و   زشت باشد تو او و نیکی او تو
گر نگوئی بد و نکو نبود   ور بگوئی تو باشی او نبود
گر ندانی ز دین تهی باشی   ور بگوئی مشبهی باشی
چون برون از کجا و کی بود او   گوشهٔ خاطر تو کی شود او
راه جویان چو سوی او پویند   آنک آنک بهرزه میگویند
باز مردان چو فاخته در کوی   طوق در گردنند کوکو گوی
خواهی امید گیر و خواهی بیم   هیچ بر هرزه نافرید حکیم
عالمست او و هرچه کرد و کند   تو ندانی بدانت در دو کند
بر تسلیم نیست در علمش   تا بدانی حکیمی و علمش
خلق را داد او ز حکمت خویش   هر کرا بیش حاجت آلت بیش
همه را داد او آلتی درخور   از پی جر نفع و دفع ضرر
در جهان انچه رفت وانچ آید   وانچه هست آنچنان همی باید
تو مگو در میانه هیچ فضول   رانده او بدیده کن تو قبول

التمثیل فی اصحاب الغفلة

[illegible]

کوه اگر پر ز مار شد بشکوه　　سنگ تریاک هست هم در کوه
ور ز کژدم بدل گمان داری　　کفش و نعل از بهای آن داری
درد در عالم ار فراوان ست　　هر یکی را هزار درمان ست
در هم آویخت از پی تصویر　　کرهٔ زمهریر و گوی اثیر
معتدل گشت جنبش گل را　　سردی مغز گرمی دل را
جگر و دل ز معده و شریان　　سوی تن آب و باد کرده روان
تا جسد را بواسطه چو خون　　جان دهد این بجنبش آن بسکون
ملکوت ست و ملک در عالم　　زیر تخت نور و تحت ظلم
گر و بخشش این دو مایهٔ او صنع　　چون بگسترد سایه را بر صنع
ملک از بهر لطف خان آورد　　ملکوت از شرف روان او داد
تا درون و برون پدید قوت　　تن ز روی الملک جان ز روی الملکوت
سوی تو نام زشت و نام نکوست　　جز ز محض عطا ست هر چه از وست
بد ازو در وجود خود ناید　　بخدائی بد از کجا شاید
نوش دان هر چه قهر او باشد　　لطف دان هر چه قهر او باشد
باشد از ما و زان ما بر ما　　هم حجامت نکو و هم حنا

[illegible]

احول ار هیچ کژ شمارستی   بر فلک مه که دوست چارستی
پس خطا گفت آنکه این گفتست   کاحول از طاق بنگرد جفت ست
ترسم اندر طریق شارع دین   همچنانی که احول کج بین
یا چو ابله باشتر پیکار   کرده بیهوده از پی کردار
قبله عقل صنع بی خللش   کعبه شوق ذات بی بدلش
روح را از خرد شرف او داد   عقل را از کنه علف او داد
نیک داند خدای انابت را   حکمتش بانغست اجابت را
گرچه باشد بگو سوال مجیب   ندهد گل بگل خورنده طبیب
گل عمر کسی که گل کاهد   کی دهد گلش اگرچه دل خواهد
کی شود بی سبب نموده تو   بی بوده حق بعقل بوده تو
سخت بسیار کس بود که خورد   قدح زهر صرف وزان نمرد
بلکه او را غذای جان باشد   گر ز بحران چو غیر زان باشد
همه را از طریق حکمت و داد   آنچه بایست بیش ازان همه داد
پیل را پشه گر بدرد پشت   کو بران گوش پشه ران با دو
سپش از دست ناخنت آهست   کیک را گوش مال چون بر جست

۶۰

[illegible]

لعل قرمز ابو الفتح یعنی دارد اول نسخ دوم نقش بند [illegible] اول تواند بود [illegible]

تا ترا گبر تیز چشم نکرد
تا ترا چشم تو بچشم نکرد
سنگ و سنگست گلخنی در بی
تو چو لعل از درون حقه کئے
سیم بهر خزینه دارد شاه
لعل بهر خزینه دارد شاه
سیم مد از نهاد و دار ز دست
لعل شاد از درون پرده نشست
آینه چو پشت روی سیاه
گر بدی کس نکردی آنچ نگاه
نه آینه روی به بود خورشید
پشت خواهی سیاه و خواه سفید
پای طاوس اگر چو پر بودی
بشب و روز جلوه گر بودی
کی تواند نگاشت در آدم
نقشبند قلم نگار قدم
آتش و باد و آب و خاک و فلک
از برش عقل و جان میانه ملک

فی صفة قدرته

نقشبند برون گلها اوست
نقش دان درون دلها او
مبدع هست و آنچه ناهست او
صانع هست و آنچه در هست او
ساخت دولابی از زبرجد ناب
کوزه سیمین ببست بر دولاب
گرد در راه ناجوانمردان
در هوا شمع و شمعدان گردان
صنع او را مقام هست عدم
ذات او را مسلم است قدم

[illegible]

مصور [illegible]

ایضاً التمثیل فی اصحاب الغفلة

آن زنی کو طفل را دایه
گاه شیر دهی باولین پایه

گاه بندد ورا بگهواره
گاه بنهد ز پیش همواره

گه زند بعصب و گاه بنوازد
گاه دورش کند جنید ازد

گاه بوسد بمهر رخسارش
گاه بنوازد و کشد بارش

مرد بیگانه چون نگاه کند
خشم گیرد ز دایه آه کند

گویدش نیست مهربان دایه
بر او هست با طفل کم مایه

تو چه دانی که دایه چه داند
شرط کار آنچنان همی ماند

بند دهد را نشیر کرد و کار بشرط
میگزارد بجمله کار بشرط

آنچه بایدست و هر روزی
گاه حرمان و گاه پیروزی

گاه بر سر نهد ز گوهر تاج
گه بدانگه ورا کند محتاج

آنکه آرد جهان بکن فیکون
چون کند ز نجات عالم چون

آن زمان کایزد آفرید آفاق
هیچ بنا فرید بر اطلاق

مرگ این را بلاک و آنرا برگ
زهر این را غذای و آنرا مرگ

چون ترا از دو ره دل بگماشت
آینه خویش پیش تو برداشت

[illegible]

چون طلوع زنور جان اولیا بس
روی بنمایدش جعلنا الشمس
پیش بنمایدش عبس زبون
فلک و طبع و رنگ بوقلمون
هر کرا توبه زین شراب دهند
بوی و رنگش همه بآب دهند
تا از آن قهوه بانگ وش نوی
وحده لا شریک له شنوی
پیش سودای رنگهای پرسی
گر کند صبغی تو رنگرزی
هر چه خواهی ز رنگ برداری
در یکی خم زنی برون آری
بحقیقت شده از جهل
نیست این نکته بابت نااهل
کین همه رنگهای پرنیرنگ
خم وحدت کشد همه یکرنگ
پس چو یکرنگ شد همه او شد
رشته باریک شد چو یکتو شد
دل و جانش نهفته شد حق جوی
شد زبانش بحق انا الحق گوی
مرد باید که چون خلیل بود
تا نه حق ظل او ظلیل بود
زهره دارد زمانه کز پیشش
یک نفس بر زند به تقلیدش
مرد بی آکه خفت گو زنست
فر عونش هلاک فرعونست

فی الامثال والمواعظ والفقر سواد الوجه و ذکر الامثال خیر المقال والدنیا دار الزوال و تغیر الامور والانتقال

[illegible]

عقل را گرچه هست کل صورت مایه را گرچه هست قابل صورت
عقل را او دهد او بیداری تو همی عقل را نه پنداری

فی التعظیم قدره و تمجید قضائه

اوست نیرنگ و مایهٔ پرگار نعمت شکر و شکرگوی نگار
کرده و در شده معاش و معاد فعل و قوت قرین کون و فساد
قدرتش کرده در جهان سخن قوتی را بفعل آبستن
هرچه آید بفعل جایش او هرچه در قوتست رایش او
هر گذشته ز بر امی راه خویش سخن او حیات باشد و نیش
چون تو گشتی خموش منطقی ور بگویی لبان بطرفیقی
دلش از بند ملک بر باید ملکوت همانش بنماید
تا کند عقل از پی رازی گرد میدان عرش پروازی
عرش چون فرش زیر پای آرد چند باشد دلی همای آرد
خواجهٔ این و آن سرا می شود بندهٔ مخلص خدا می شود
مر ورا عقل ره نمی نماید تنش از نور خود بیاراید
لطف حق سایه اش فگند بدل پس بگوید که کیف مد الظل

حدیقهٔ حکیم سنائی

[illegible]

همچو وجه منتهای راز همه است — مرجع روح پاک را کلیه است
ای که فرش زمان نوشتستی — وی که از چار و پنج گذشتستی
بگذر از عالمان بعقل یکباری — تا بفرمان حق رسی بارے
می نبینی از آن که شبکوری — روز چون عقل ابلهان عوری
من نگویم ترا سخن بلغز — لیکن از راه حق بنکته و رمز
تا ز باطل نگذری حق نیست — که ازین خیمه حق مطلق نیست
جنبش بی زاد و راه عالم ے — زو به لا خیر دان و در لاے
هست لا خیر دور زرد ساران — همچو لاے نعل میخواران

فی الفقر الی الله و الاستغناء عمن سواه

از من و از تو کارسازی را — بی نیازیست بی نیازی را
بی نیازیش را چه کفر و چه دین — بی نیازیش را چه آن چه این
بحقیقت بدانکه هست خدای — از پی حکم و حکمت بسزای
بی نیازی نیاز جوی از تو — پاسداری سپاس گوی از تو
او ترا راعی و تو گرگ پسند — او ترا داعی و تو حاجتمند
گرگ و یوسف تست خرد و بزرگ — ورنه راعی او یکی ست یوسف و گرگ
لطف او را چه مانع و چه عون — قهر او را چه موسی و فرعون

۶۷

[illegible]

ممکنات انسان کامل است و این اقتضاے استغناے مطلق ذاتی ندارد ۱۲

[illegible]

با سیه باش چون نکو دیده
کز سیه هیچ رنگ نیست دیده
با سیه روی خوشدلی بهم است
طرب انگبین ز سرخ روی کم است
نیش آتشی که در گلویست
طالب سوخته سیه رویست
زنگی زشت با بلا جوی
خوشدلی یافت از سیه رویی
طرب او نه از نکویی است
خوشدلی او ز مشکبویی است
هست روشنتر از ضیای هلال
کشف حال بلال و کیش بلال
راز دل گر همی نخواهی فاش
با سیه روی در دو عالم باش
زانکه آن شاه کی آرزو طلب است
پرده در روز و پرده دار شب است
زین هوسهای هرزه دست بدار
آرزو زهر دان و معده چو مار
ای که آرزو گرت بگزد
با تو این رنگها بسی نپزد
که بدین ماه در بدی نیکیست
آب حیوان درون تاریکیست
دل ز رنگ سیه چه غم دارد
زانکه شب روز در شکم دارد
هرچه جز حق هر آنچه باطل است
خط طریق حقیقت ویست
زانکه مردان درین کهن خانه
نه گرفتند بی دم و دانه
چون مبالغ خدای بگرازند
هرچه تلقین بود بیندازند

حدیقه حکیم سنائی ۲۲

[illegible]

معنی بیت اول مناجات [illegible]

[illegible]

از تو زاری نکوست و ربهت
خور ز خور رخشانه شور بدست

زور بگذار و گرد زاری گرد
تا ز فرق هوا برآری گرد

زانکه در راه خدای کز سر صدق
از تو زور است نه زور و زاری حق

چون تو دعوی ز در و زر داری
دیده را کور و گوش کر داری

روی و زر سرخ و جامه نگارنگ
نام تو ننگ جوی و صلح تو جنگ

بر در حق بگرد و زور مگرد
که نه زاری شوی تو زین ره مرد

این نه از نام تو ختن باشد
که نه بازی فروختن باشد

قدرتش را بچشم عجز ببین
خواجه آزاده کن مباش چنین

تا بگوید ثنای پیش و بخور
ور چه وقتا ثمی مدور و در

بی تو گل مسجد است با تو کنشت
با تو دل دوزخ است بی تو بهشت

هر چه هست ای عزیز هست از وی
بود تو چون بهانه یاوه گوی

بی تو خود کارها همه کرده است
با تو چون گرد نه پرورده است

تو تولی مصحف و کنیس از آن آمد
تو تولی کفر و دین از آن آمد

بنده باش بی نصیبه و حبیر
که فرشته نه گرسنه ست و نه سیر

از تو بیم و امید دولت راند
چون تو رفتی امید و بیم نماند

[illegible] ۷۹

[illegible]

چه عزیزی ز عقل و چرخ او را　　چه بزرگی ز نفس و چرخ او را
نفس و افلاک آفریدهٔ اوست　　نخست آنکس که برگزیدهٔ اوست
چرخ و آنکس که چرخ گردانست　　آسیا هست و آسیابانست
حکم فرمان و عقل فرمان گیر　　نفس نقاش و طبع نقش پذیر
جنبش چرخ بی سکون زمین　　هست چون مور در دم تنین
مور را اژدها فرو نبرد　　گردش چرخ بی تعب گذرد
چنبر دار در شده لا　　کرده برکار آسیای بلا
عمر تو دانه وار در دم او　　مور را او نشیمن ماتم او
تیز وقت آنکه از پی شوری　　کاسهٔ قوت چاره وار و پای
بر بفضلش برا و او نرسی　　ور چه در طاعتش قوی نفسی
طاعت و معصیت خر لنگست　　ورنه نرسی او بهنگ یکرنگست
کی بعقل و بدست و پای رسد　　بنده خواهد که در خدای رسد
آنکه در خود بدست و پای رسد　　کی تواند که در خدای رسد
چون تو در علم خود زبون باشی　　عارف کردگار چون باشی

بالعقل

فی التضرع و الخشوع

[illegible]

پیش تا صورت و درد آواز
خویشتن را بکش به تیغ نیاز
گر پذیرند گشتی آسوده
ورنه انکار بوده نابوده
بر در بی نیازی از که و مه
گر تو باشی و گر نه او را چه
چه وجودت بنزد او چه عدم
مثل تو بر درش نیاید کم
چون برون تاخت چشمهٔ روشن
حاجتی نایدش بقرعه زدن
این همه طمطراق آب و گل ست
ورنه آنجا که محض جان و دلست
چه کند طرقوار مشتی خس
طرقوا گوی نور خویشش بس
آن چراغ ترا به تست امید
خود برآید بتافتن خورشید
صرصر این شمع را نشاند
جان او نیم عطسه بستاند
پس درین کوچه نیست آه شما
راه اگر هست هست آه شما
همه از راه بندگی دو دید
چون خران سال و ماه رنج برید
روز بهر خره بس کی باید
چون بود وقت خود برون آید
چون تو گه نیک باشی و گه بد
ترست از خود بود امید بخود
پس چو شد روی عقل و شر سپید
رو تو یکسان شناس بیم و امید

فی عدل الامیر و امن الرعایا

له در
نور یسعی الخ اشارت
است بآیهٔ یوم تری المؤمنین والمؤمنات
یسعی نورهم بین ایدیهم وبایمانهم
بشریکم الیوم جنات تجری من تحتها الانهار
خالدین فیها ذلک
هو الفوز العظیم
قال انا خطیبکم [illegible]
[illegible]

بوم گو گر و کلاغ سست گردد — شوم و بدروز و بیکس گردد
چون قناعت کند بویران جای — بهر او به بود که قصر جای
زاب و آتش زیان پذیر بشک — نافهٔ مشک را چه تر و چه خشک
چه مسلمان چه گبر هر در او — چه کنشت و چه صومعه بر او
گبر و ترسا و نیکو و معیوب — همگان طالب‌اند و او مطلوب
نیست علت پذیر ذات خدای — تو بعلت کنون چه جوئی جای
مهر ورزی بر انبیا از یقین — مه فرو شد چو تافت نور یقین
پارسا گر بهست او را به — پادشا گر بدست ما را چه
تو نکوکار باش تا برهی — با قضا وقت رد چه راستی
اندرین منزلی که یک هفته است — بوده نابوده و آمده رفته است
لفظ عیسی بخوان که اندر شر — ظن قنا گوی مؤمن ست بحشر
مصطفی گفت خر ازان رشد — دست موسی بحلیل آورده شد
داد او ره وفای بنیش او — رتبت و زینت الغنیش داد
پس چو داد از میان او رفت — ماند آه مجد و اینت شگفت
آه ماندست یادگاری ازو — ملت او منو کارست ازو

[illegible]

ذکر پیر دوستان کم سخنان   چه شماری بسان پیر زنان
چو ربا حکم او همه داوست   عمر بی یاد او همه بادست
آنکه گریان از دست خندان اوست   دل که بی یاد دوست سندان اوست
شدی امین چو نام او بر وی   در طریقت قدم بپیش روی
تو بیادش چو گل زبان کن تر   تا دهانت کند چو گل پر زر
سیر جان کرد جان بجز و را   تشنه دل کرد عاشق خود را
پاک جان از درش مشو غائب   تا بود عزم و رای تو صائب
کار نادان کوته اندیش ست   یاد کردن کسے که در پیش ست

فی المرید الرشید و الشیخ العمید

توری از بایزید بسطامی   از پی طاعت و نکونامی
کرد نیکو سوالے و گریست   گفت پیرا بگو که ظالم کیست
پیر وی مرد را جواب بداد   شربت وی هم از کتاب بداد
گفت ظالم کسے ست بدروزے   که یکے لحظه در شبانه روزے
کند از غافلی فراموشش   نبود بنده حلقه در گوشش
گر فراموش کردیش نفسے   ظالمے نیست خیره چون تو کسے

[illegible]

کرد روزے عمر به رهگذرے
سوی جوقے ز کودکان نظرے
دید مشغول گشته در بازی
کرده هر یک بهی سرافرازی
هر یکے از پے معار تختے
میخ و سے ز خود مسار تختے
برکشیده برائے خط ادب
جامه از سر برون برسم عرب
چون عمر سوے کودکان گذرید
حشمتش پرده طرب بدرید
کودکان زو گریختند بتفت
جز که عبد الله زبیر نرفت
گفت عمر ز پیش من بچه فن
تو نگریختی بگفت امن
چه گریزم ز هیبت ای اکرم
نه تو بیدادگر نه من مجرم
مرد آنکس که دید جوهر خود
چه قبول و چه رد چه نیک چه بد
میر چون جفت دین و داد بود
خلق را دل ز عدل شاد بود
ور بود رای او سوے بیداد
ملک خود داده سر بر باد
نیک باشی ز درد سر رستی
ور بدی جای عهد بشکستی
چون گرفتی ز عدل توشه خویش
مرکب تو بود دو منزل پیش
آنچنان شو بحیرت آبادش
که دگر باد نایدا ز یادش

فی التسبیح و التهلیل

تا درین خطه تگاپویی   با همه پشت با همه روئی
چون ازین خطه کلید و خلوت رفت   جان طالب عنان عشق گرفت
مردگی کفر و زندگی دین ست   هر چه گفتند مغز آن این ست
هر که شد لحظهٔ ز خود خشنود   سالها بند شد بدوزخ و دود
کی بدین جهل و منصب ارزانی ست   جز کسی کش سر مسلمانی ست
عشق و آهنگ آنجهان کردن   شرط نبود حدیث جان کردن
آنکسانی که مرد این راه اند   از غم جان و دل نه آگاه اند
چون گذشتی ز عالم تگ و پوی   چشمهٔ زندگانی آنجا جوی

فی دار الغرور

اجل آمد کلید خانهٔ راز   در درین بی اجل نگردد باز
تا بجو این جهان نباشد آن   تا تو باشی نباشدت یزدان
حقهٔ سر بمهر و آن جانت   مهرهٔ مهر نور ایمانت
سابقت نامهٔ بمهر آورد   وز پی تو بجانت لب پیرو
تا ز دور زمانه خواهی رست   تو ندانی که اندر آنجا چیست
طی نامهٔ خدای عز و جل   بر نگیرد مگر که دست اجل

ط ازین اجل مراد فنای ذاتی ست [illegible] وابات ابد [illegible] ع [illegible] صنع نیست [illegible]

[illegible] کلام [illegible] عث تو [illegible] یاد دار [illegible] از ادا [illegible] کریم [illegible] عبادت [illegible] بود [illegible] یاد [illegible]

در بودی حاضر و بری باشی / نیست گردی ز جرم اخگاش
آنچنان یاد کن که زوال جان / نشوی غافل از زبان بزبان
یاد دار این سخن ازان بیدار / مرد این راه حیدر کرار
فاعبد الرب فی الصلوة تراه / ور نباشی چنین تو وا خوشتاه
آنچنانش پرست در کونین / که همی بینیش برای العین
گرچه چشمت ورا نمی بیند / خالق تو ترا همی بیند
ذکر جز در ره مجاهده نیست / ذکر در مجلس مشاهده نیست
رهبرت اول ارچه یاد بود / رسد آنجا که یاد باد بود
زانکه غواص را درون بحار / آب جوید کشد هم الش زار
فاخته غایبست گوید کو / تو اگر حاضری چه گوئی هو
حاضران از هیبتست بنال / گر ترا حضرت غیبتست بنال
نالهٔ شوق فاخته بشنو / حالت شوق ساخته بدوگر
کانکه خشنودی احد جوید / نور توحید در لحد جوید
کندش روضهٔ بهشت شود / ور دو چشمش بهشت زشت شود
حاضر آنگه شوی که از من / حاضر دل بوی نه حاضر تن

قال امیر المومنین علی کرم الله وجهه [illegible] ان تعبد الله کانک تراه فان لم تکن تراه فانه یراک [illegible]

[illegible]

ان تعبد الله
کانک تراه
فان لم تکن
تراه فانه
یراک

وانکه او با لبت افزون را
گو ببین جاه و راه و تیار روان را

این یکی پای در رکیب بماند
وان دگر خسته نهیب بماند

پای آن را قدم قدم کرده
دست این را ندم قلم کرده

باد هیبت بعاد مقرون نیست
خاک لعنت سرای قارون نیست

چه زبان واره از بیم گزند
نیکوئی را فدی شوی چو سپند

پیش مردان ادیع مفروز
خویشتن را تو چون سپند بسوز

تن زده وین سر سری داری
گر تو با حق سر سری داری

مرد گرد نهاد خود بستند
شیر مردند وق خویش خود شکنند

ای ز خود سیر گشته بی غم نیست
وی وفا از ندم رکی وانست

گر ز تن و جان خود بری گردی
گر تو تنها فی بسری گردی

یعنی اختیاز

هیچ منمای روی شهر افروز
چون نمودی برو سپند بسوز

آن جمال تو چیست مستی تو
وان سپند تو چیست هستی تو

لب چو بر آستان دین باشد
عیسی مریم آستین باشد

خویشتن را درین طلب بگداز
در ره صدق جان و دل درباز

جهد کن تا ز نیست هست شوی
وز شراب خدای مست شوی

له عادیه
یعنی بت بلا بلا
که زمال اشد
بیعت البلاد
قوم صعادة
۷۷ شاهنامه

عه تو را از روی
شهر افروز [illegible]
با جمال [illegible]
ز جمال عالی

[illegible]

تا دم آدمی ز تو نرهد
صبح دینت ز شرق جان ندمد
سرد و گرم زمانه ناخورده
نرسی بر در سراپرده
تو نداری خبر ز عالم غیب
باز نشناسی از هنرها عیب
حال آنجای صورتی نبود
چون دگر کار حادثی نبود
جان بحضرت رسد بیاساید
وانچه گذشت رست بناید
چون رسیدی بحضرت زمان
پس ازانجا روانه گرد و جان
رخش دین آشنای راغ شود
مرغ وار از قفس بباغ شود
با حیات تو دین برون ناید
شب مرگ تو روز دین زاید
گفت مرد خرد درین معنی
که سخنهای اوست چون فتوی
خفته اند آدمی ز حرص و غلو
مرگ چون رخ نمود فانتبهوا
خلق عالم همه بخواب درند
همه در عالم خراب درند
آن هوائی که پیش ازین باشد
رسم و عادت بود نه دین باشد
ور نه دینی که زین حیات بود
دین نباشد که ترهات بود
دین و دولت در عدم زدنست
کم زدن از برای کم شدنست
آنکه کم زد وجود عالم را
گو ببین مصطفی و آدم را

۷۶

الناس نیام فاذا ماتوا انتبهوا

[illegible]

موضع کفر نیست جسته در رنج / مرجع شکر نیست جز سر گنج
شکر گوی از پی زیادت را / عالم الغیب و الشهادت را
چون شدی بر قضای حق صابر / خواند آنگاه مر ترا شاکر
آدمی سوی حق سزد پوید / او نکوتر که شکر حق گوید
اوست بی شکل و جسم و جفت و چهار / ایزد فرد و خالق جبار
شکل و جسم و طبایع و تبدیل / آدمی راست سال و ماه عدیل
شکر شکر او که داند گفت / گوهر ذکر او که داند سفت
او ببخشد هم او ثواب دهد / او بگوید هم او جواب دهد
هر چه بستد ز لطف بازدت / به از آن یا بهان و بها زت
گر همه موی ما زبان گردد / هر یکی صد هزار جان گردد
تا بدان شکر او فزون گویند / شکر توفیق شکر چون گویند
پس سزای شکر نعمتش پویند / گر بگویند هم بدو گویند
تن و جان از پی قضا در شکر / دل ترنم کنان که یا رب شکر
ور نه در راه دانش و تدبیر / از زن و مرد و از جوان و ز پیر
بگو ز خشان عالم هوس اند / همه جهان هم موزه چون مگس اند

اشاره بمضمون این آیت است که در سوره ... [illegible]

[illegible]

باشد آنرا که دین کند هستش   گوی وی چوگان دهر در دستش
چون ازین جرعه گشت جان تو مست   بر بلندی زنیست گردون پست
هرکه آزار کرد آنجا بست   حلقه در گوش بنده بر پا بست
لیکن آن بنده که مرکب بخت   لیکن آن حلقه به که حلقه تخت
بند گو بر نهد تو تاج شمر   در پلاس است ده ز دیباج شمر
زانکه هم محسن است و هم مجمل   زانکه هم نکرمست و هم مفضل
چه کنی بهر بینوایی را   تا شوی زیرک بهائی را
شاد از تو باش و زیرک از دینش   تا بیابی رضا و تمکینش
زیرک آنست گوش بر دارد   شادی آنست گوش نگذارد
نیکبخت آنکسی که بندهٔ اوست   در همه کارها پسندهٔ اوست
چون ازین فنا شدی بی برگ   دست را در کمر زدی با مرگ
زشتی مرگ را دگر منگر   یابی از عالم حیات خبر
دست تو چون بشاخ مرگ رسید   یابی کز دو کاخ برگ دوم
یابی کز طارم دری در دست   تیست یابی آن دم ز مخمور است

في الش

لینے سست دلی زردو

چون ترا کرد علم او ساکن
رسته باشد همیشه در صحرا
غیب او عیبها بدانسته
علم او عیب ما بپوشیده
آدمی زاده ظلوم جهول
خوب کار او و زشت کار شما
این عنایت نگر تو از پس سیب
گر شود ے زوی عنایت پاک
منزل عفو او بد زشت گناه
آه عارف چو پرده برگیرد
عفو او را قبول بهر خطاست
تو جفا کرده او وفا با ما
فضل او آوریدت اندر کار
هر که شد نیست باشد او رهبت
دستگیر است بیکسان را او

از ربا بندگان شدی ایمن
مرد کوهی ز نکبت نکبا
عفو او شستنش توانسته
تو نگفته بسر او نیوشیده
فضل حق را امیز نه بفضول
غیبدان او و عیب ارشا
عالم غیب را بعالم عیب
کی شدے تا چدار مشتے خاک
شکر لطف او پذیرد آه
دوزخ از بیم او سپر گیرد
کرمش را نزول بهر عطاست
او وفادار تر ز ما با ما
ورنه بر خاک کی نماین بادا
هر که آمد ز پای گیرد دست
نپسندد لوا خسان را او

هر که در ملک او منی کرده / از ره راست توسنی کرده
گر بگوید به مرده که برآی / مرده آید کفن کشان برپای
ور بگوید به زنده که بمیر / مرده در حال ور چه باشد میر
خلق مغرور نفس از افعالش / هیچ ترسان نبوده از امهالش
گردنان را طعام زهرش بس / سرکشان را لگام قهرش بس
گردن گردنان شکسته به قهر / ضعفا را ز لطف داده دو بهر
سرعت عفوش از ره گفتار / برگرفته رسم استغفار
عفو او برگنه سبق برده / سبقت رحمتی نکو خورده
تائب ذنب را داده پناه / پاک کرده ز بار دانش گناه
روح بخش است و جور نه چو ما / پرده دار است پرده در نه چو ما
او ترا حافظ و تو خود غافل / اینت بی عقل ظالم جاهل
خوبی ما او نکو کند در ما / مهربان‌تر ز ماست او بر ما
آنچنان مهر کو کند پیوند / مادران را کجاست بر فرزند
ناکسان را به لطف خود کس کرد / شکر و صبری ز بندگان بس کرد
فضل او بیش چشم دانش داد / در حس بست و راه جان بگشاد

[illegible] ز عجب شود در بعضی [illegible] نکت خواهد بود

چون

[illegible]

گرد و قائم برای نظم و قوام / متقاضی بر جسم در ارحام
گردد از حس پای مور آگاه / مور و سنگ و شب زمانه سیاه
سنگ در قعر آب اگر جنبد / در شب و راغ علمش آنرا دید
در دل سنگ اگر بود کرمی / دارد آن کرم زو زرهٔ جرمی
صورت تسبیح و راز پنهانش / می بداند بعلم یزدانش
بنموده ترا ره آموزی / داده در سنگ کرم را روزی
هیچ جائی بصیر از و نشگفت / هیچ عقلش بزیرکی نگرفت
مطلع بر ضمائر است مدام / تو براندیش و کار گشت تمام
بی زبانی برش نه نادانی است / قوت جانت ز خوان بی مانیست
آنچه از بهر آدمی آراست / آرزوها چنانچه نداند خواست
او کمابیش خلق دانسته / دیده و داده نش توانسته
جامی تو کرد در تف مقعد / تا تو با یوم بعثت کردی قد

[illegible]

زانکه پاک ست پاک را خواهد		عالم الغیب خاک را خواهد

فی اطلاعه تعالی علی ضمایر العباد

شرب یکیک ز خلق وارسته		داده وصف دان تو وارسته
اوست مر فطرت ترا خاطر		دانش او منزه از خاطر
او ز تو داند آنچه در دل تست		زانکه او خالق دل و گل تست
چون تو دانی که او همیداند		خبر طبع تو در گلت ماند
روی از آیین بد بگردانی		رای تو پرورد مسلمانی
چون بعلمش عزیز خواهی داشت		نار در عمل نه نور خواهی داشت
چون بعلمش نگه نخواهی کرد		طمع حلم از و مدار ای مرد
علم او عقل را چراغ افروز		علم او طبع را گناه آموز
گر بعلمش بدی همیشه پناه		بنده کی زهره داشتی بگناه
مصلحت بین خلق پیش از آز		مطلع بر ضمیر پیش از راز
آنچه در خاطر تو او داند		لفظ ناگفته کار میراند
شادی آرست و غم گزار خدای		رازدان ست و رازدار خدای
اوست دانای اولوا الالباب		بیم و امید در نمایش خواب

فی کرمه و انه رازق الارزاق

جانور را چو خوان به پیش نهاد
خوردنی از خورنده بیش نهاد
همه را از وحوش و از دد و دام
نیکبختی و نیک روزی از وست
روزی هر یکی پدید آورد
در انبار خانه مهر نکرد
کافر و مومن و شقی و سعید
همه را روزی و حیات جدید
خادم حاجت هنوزشان در حلق
جیم جودش بداده روزی خلق
جز بنان نیست پرورش ما را
جز شره نیست تا خورش ما را
او ز تو چه بندگان بخهد
تا خورش داد نان همی دهد او
نان و جان تو در خزانهٔ اوست
تو نداری بگفته او را اوست
روزی تو اگر چنین باشد
اسپ کسب تو زیر زین باشد
تا توانی نزد او برو بشتاب
ورنه او برابر تو تو در خواب
نه ترا گفت رازق تو منم
عالم سر و عالم علنم
جان بدادم و چو نان بدهم
هر چه خواهی تو در زمان بدهم
کار روزی چو گوزدان بدر است
گره آورد و زر روزی تست
با تو زانجا که لطف یزدانست
گرد نان بدست تو جانست

[illegible]

قائل او پس تو گنگ باش و مگوی
طالب او پس تو لنگ باش و مپوی

زیر گردون ز عدل و علم خدای
ساخته چار خصم بر یکجای

هر کرا نیست هست داند کرد
هست را نیست هم تواند کرد

هست با قهر و علم یزدانی
ناتوانے نکو و نادانے

ناتوانے ترا کند دانا
عاجزی مر ترا دهد بالا

غیب خود را که صورت تو نگاشت
تو ندانی که غیب نتوان داشت

او ترا بهتر از تو داند حال
تو چه گردی بگرد هزل و محال

تو مگو درد دل که او گوید
تو مجو مر ورا که او جوید

گر گناهے کنی کنی اکنون
آن گناه از محال نیست برون

گر ندانی که مے بداند حق
گوییت اینت کافر مطلق

ور بدانی که مے بداند و پس
سگی اینت شوخ دیده و خس

خود گرفتم کسیت محرم نیست
حق بداند حق از کسی کم نیست

عضو او گیرم ار بپوشاند
نه ز تو علمش آن همے داند

تو به کن زین شنیع کردارت
ورنه بینی بروز دیدارت

نفس خود را میان حالت خویش
غرقه در قلزم خجالت خویش

قائل ... پس [illegible] از حضرت [illegible] این بیت [illegible] این بیت [illegible] این نیز [illegible] [illegible]

یعنی دولت رحمانی [illegible] دعوت [illegible] [illegible]

[illegible]

گاهی جهان نو به جهانی کهن	رزق بر تست هرچه خواهی کن
علت رزق تو بجو جز بزشت	گر نبد ابر بی و خنده کشت
بی سبب رازقی یقین دانم	همه از قسمت جهانم و دانم
از هزاران هزار به یک تو	زانکه اندک نباشد اندک تو
شعلهٔ زه و صد هزار اختر	قطرهٔ زه و صد هزار اخضر
مرد نبود کسی که در غم خور	در یقین باشد از زنی کمتر
آن نه شنیده که بی نم ابر	مرغ روزی بیافت اندر گبر
گبر را گفت پس مسلمانی	زین هنر پیشه ستنیده‌ای
گز تو این مکرمت بنپذیرند	مرغکان دانه گر چه بر گبر زند
گفت گبرار مرا بنگزینند	آخر این بیچ من نه همی بینند
زانکه او مکرمست و با احسان	نکند بخل اکرم یکسان
دست در بافت در زش حضر	داد او زد بجای و دستش پر
کار تو جز خدای نگشاید	بجز او گر ز خلق هیچ آید
دل بفضل و فضول خلق مبند	دل در و بند رستی از غم و بند
تا توانی جز او بیاره مگیر	خلق را هیچ در شمار مگیر

۸۹
حدیقهٔ حکیم سنائی

غم جان خور که آن نان مقرر است　تا لب گور گرد بر گرد است
این گرو سخت دار و نان مسخور　چون گرو رفت قوت جان مسخور
جان بی نان نگیرد داد خدای　زانکه از نان بماند جان بر جای
آن زمانی که جان ز تن برمید　بیقین دان که روزیت برسید
سفله وار از پی روزی ای حکیم　مخور دیگ گرم کرده کریم
مخور رو شیر صید خود تنها　چون شود سیر باقی گیرد رها
مرزبان رهت کهنه تو بر تو　مرده را روزیست و روزی تو
روزی تست بر علیم و قدیر　تو زمیه و وکیل خشم مگیر
روزیت از در خدای بود　نه ز دندان و حلق و نای بود
کدخدائی خدا امیست بنج　خاصه آنرا که نیست نعمت و گنج
کدخدائی همه غم و هوس است　کدخدا کن ترا خدای بس است
اعتماد تو در همه احوال　بر خدا به که بر خزاین و مال
ابدا گر غم نداد یک سالت　سخت شوریده بینم احوالت

فی انه لا یحتاج الی التغییر

زاسکا گرده سر برون زد گفت　کشتک نویش نشان دید و گفت

[illegible]

جان و دل در رهش نثار کنند / خویشتن را از آن شمار کنند
پیش توحید او نه کهنه نه نوست / همه هیچند هیچ اوست که اوست
عقل و جان را بنزد او چه خطر / دل درین هم گذر کنند گذر
پردهٔ عاشقان رقیق ترست / نقش این پرده‌ها رقیق ترست
عالم عشق هست مغلوبش / خود ترا شرح و او بغلوبش
ابر چون ز آفتاب دور شود / عالم عشق پر ز نور شود
ابر چون گیر ظلمت و کدر / آب در جمله نافعست و مُثمر
اندک او حیات انسانست / باز بسیارش آفت جانست
پس موحد محجب عزت اوست / که محبت حجاب عزت اوست

[illegible]

[illegible]

چون نداری خبر ز راه نیاز
در حجابی بسان مغز پیاز
تا بقای شناسنان شناست
الف آلای او و جان نجات
هر دو را در جهان عشق طلب
پارسی آب وان تازی آب
تا جدائی ز نور موسے تو
روز کوری چو مرغ عیسے تو
اول از مهر عشق بجوشش
سر قدم کن چو کلک و میجوشش
تا بدانجا رسی که حجت درست
که بدانی که مے نباید جست
نه پرسید کاهلے ز علے
چون شنید از زبان وسگلے
که بگو ای امیر جان فروز
که شب تیره به بود یا روز
مرتضی گفت بشنو ای سائل
سوے او بار غره شو مائل
عاشقان را درین ره جانسوز
تبش عقه را ز به که تابش روز
هر که دارد ز ره تبش در دل
ور نماند پیاده در منزل
ور جهانے که عشق گوید راز
نه توانی نه نیز عقل تو باز

فی المحبة والتجرید

عاشقان سوی حضرتش مستند
عقل و دین آستین جان برست
تا چو سویش براق دل رانند
در رکابش همه برافشانند

جان

حدیقه حکیم سنائی ۹۰

[illegible]

دست و پایی نه همچنان اندر جوی   چون به دریا رسی ز جوی مگوی
چون رهی کرد فخر و عار ترا   ای حدث با قدم چه کار ترا
تو حدیثی نفس مزن ز قدم   ای ندانسته باز سر ز قدم
صد هزارت حجاب در راه است   همتت تا درست کوتاه است
دستت از زیست تا لت تو هنوز   پای در زیست حالت تو هنوز
شو به دریای درد و دین یکدم   تن برهنه چو گندم آدم
تا کند توبه تو جنابت بول   تا نگردی دگر پلید و فضول
تو هنوز از متابعی شیطان   توبه ناکرده کی بوی انسان
چون ترا یار درد و پروردگاه   آرزو در رو مخواه او را خواه
چون خدایت به دوستی بگزید   چشم شوخ تو دیدنی همه دید
برنگیرد جهان عشق دوی   چه حدیثست این منی و توی
توئی تو چو رخت برگیرد   رخت و تخت تو بخت برگیرد
نیست در شرط اتحاد نکو   دعوی دوستی و پس من و تو
بنده کی گردد آنکه باشد حر   کی توان کرد ظرف پر را پر
همه شو به درش که در عالم   هر که او جز همه بود آمد کم

[illegible]

بدنباشد محدث تلقین — بدرچه باشد محب محنت بین
در محبت بگر تبالیفش — که جهان محنت ست تصحیفش
اشتی محب جمال حضرت حبیب — تا بجوئی وصال طلعت حبیب
تا کشی شربت ملاقاتش — بچشی لذت مناجاتش
چون یکی والی و سے گوئی — بدو و سه چهار چون پوئی
با الف بے و تے بوده — بے و قربت شمر الف الله

[illegible]

از درونش نباید آسایش — وز برونش نشاید آرایش
آن ستایش که از نمایش اوست — ترک آرایش و ستایش اوست
هر درش گدای نان خواهد — باز عاشق غذای جان خواهد
در طریقت مجرد و چالاک — باد و بر داده آب و آتش و خاک
زانکه در عرصهٔ معالم عصر — چه بر ش جابلان چه عالم عصر
ای برادر برآ ز تجرید — جگر خود کباب دان ز ثرید
سگ دون همت استخوان جوید — بچهٔ شیر مغز جان جوید
عاشقان جان و دل فدی کردند — ذکر او روز و شب غذی کردند
مرد عالی همم بجوید بند — سگ بود سگ بلقمهٔ خورسند
کشتی ار گر چه بند گردد برتن — کشته رنجش سازد و بر تن
فضله کم گوی و عاجزی پیش آر — استخوان را تو بر سگان بگذار
تو بگو هر گرفته رفعت — پس چرائی چو سگ تو دون همت
هر کرا عالیست همت او — هر دو عالم شدست نعمت او
وانکه دون همتست همچون سگ — هست چون سنگ بنهان در تگ
گر همی روح خواهی از تن فرد — لا چو دار است گرد او برگرد

در هر دو مصرع این بیت صفت عاشق است

[illegible]

چون رسیدی پیش عزره یا	عیش نوشش شمار و خیری خام
از پی زنگ آینه دل جه	لاست ناخن برای جستی بر
می نخوانی تو از کتاب خدای	فیست اموات مرده بل احیای
مشو از راه نا توانستن	همچو کشتی بهر دم آبستن
نیک و بد خوب و زشت یکسان گیر	هرچه دادت خدای و جان گیر
عزرائیل چون ز رحمان دید	رحمت و لعن هر دو یکسان دید
آنچه آوردش از خدا می بخنگ	نیک و بد خواست هر دو را یکرنگ
صورت آنکه هست بر در تیغ	بادبانی بدست باد و به ابر

فی التجرد والمجاهدة

هرکه خواهد ولایت تجرید
وانکه جوید رعایت تفرید

[illegible]

ور ز من پرسی که ای برادر هم   باز گویم صریح نی مبهم
روی سوی جهان حق کردن   عقبهٔ جاه زیر پی کردن
جاه و حرمت ز دل رها کردن   پشت در خدمتش دوتا کردن
تنقیت کردن نفوس از بد   تقویت کردن روان بخرد
بیعت زاد چنین ای غافل   حق بریدن بریدن از باطل
رفتن از منزل سخن کوشان   برنشستن بصدر خامشان
رفتن از فعل حق سوی نعتش   وز صفت زی مقام معرفتش
آنگه از معرفت بعالم راز   پس رسیدن بآستان نیاز
با نیاز آنکه گشتی یار   دل برآرد ز نفس تیره و مار
ور درون تو نفس ال گردد   زان همه کرده‌ها خجل گردد
فان و مانش همه براندازد   در ره امتحانش بگدازد
ور تن تو چو نفس تو بگداخت   دل بتدریج کار خویش بساخت
پس از و حق نیاز بستاند   چون نیازش نماند حق ماند
ور ز بیهوده گفت و نادانی   بایزید ار بگفت سبحانی
پس زبانی که راز مطلق گفت   راست جنبید گر انا الحق گفت

[illegible]

[illegible]

[illegible] در اصطلاح صوفیه [illegible] منصور [illegible] بود [illegible] انا الحق [illegible]

کی ز لاهوت خود بیابی بار	تات ناسوت بر نشد بردار
زانکه عیسیست اسم لاهوت	هست در راه جمله تعلیبوت
نیست کن هرچه او ورای بود	تات دل خانهٔ خدای بود
تا ترا بود با تو در ذاتست	کعبه با طاعتت خراباتست
ور ز ذات تو بود تو در بست	بتکده از تو هست معمورست
ای خرابات جو می پر آفات	پسر خر توئی و خر آبات
با تو هر بود تو حجب تیر آبست	چشم عقلت از آنجهان خیر آبست
نفس تست آنکه کفر و دین آورد	لاجرم چشم رنگ بین آورد
بی تو خوش با تو هست لیس ناخوش	بدر انداز گر به را از کش
در قدم کفر با دو ره نهانیست	در صفای صفت چنینه نهانیست

فی سلوک طریق الآخرة

این همه علم جسم مختصرست	علم رفتن براه حق دگرست
علم آن کش نظر از حق باشد	علم رفتن براه حق باشد
سوی آنکس که عقل و دین ازو	تا ان بگفتار گشت هین دارد
چیست این راه را نشان و دلیل	آن نشان از کلیم پرس و خلیل

[illegible] ۹۶ [illegible]

۴

[illegible]

چه کنی جست و جوی چون جان تو | تو مدان نوشش کن چو ایمان تو
تو ندانی بپارسی لبے | چون بخوردی تو طعم بشناسی
من بیاموزمت که جام شراب | چون کنی نوش ور سرابی قصاب
تا بخوردی مدارش ایچ ملال | چو بخوردی کلوغ برلب مال
چون بخوردی دو دو دو با جهد و رد | گویم احسنت اینت مردی مرد
بر برد ارا ز مقام مستی پے | سه جهانچه اینه که خوردی مے
بیشتر زین خران بے افسار | همه میخوارگان ال مردار
می همی عقل و جان شان بخورد | ز رهی این و آن شان ببرد
اندرین مجمع جوانمردان | از سر هزل چو نامردان
گر نگوئی تو صادقے باشی | ور بگوئی منافقے باشی
پیشتر چون بوی که جایت نیست | باز پس چون جهی که پایت نیست
آنکه را جای نیست غمخوار است | وانکه را پای نیست بیچارست
نیستانے که بر زهست اند | ز کمر بر درش کنون بستند
کز ازل پیش عشق بی زر و زور | خود کمر بسته زاده اند چو مور
جهد کن تا بمرگ بشتابد | بو که جانت ز کوی او یابد

حدیقه حکیم سنائی ۹۹

[illegible]

قتل منصور [illegible] بر قطع [illegible] گشت چون بر دهان او نطق [illegible] و از صورت و معرفت و چون از آواز تعالی شد محبت [illegible] [illegible] دل جان [illegible]

[illegible] صورت [illegible] ازین معنی [illegible] دل [illegible]

حدیقهٔ حکیم سنائی ۹۸

[illegible]

راز خود چون زردی داو نهفت
راز جلاد گشت و او را کشت
روز را زیش چو شب نمای آمد
نطق او گفته خدای آمد
راز چون کرد ناگمانی فاش
بی اجازت میانهٔ او باش
صورت او نصیب دار آمد
سیرت او نصیب یار آمد
جان جانش چو شد تهی ز آواز
خون دل گشت بر شهان غماز
راست گفت آنکه گفت از سر حال
گفت روح نفس را ای پیر تعال
از تو تا دوست نیست ره بسیار
ره تو ئی پس ز زیر پای بردار
تا ببینی بدیده لاهوت
خطوه ای الملک خطوه ملکوت
کی بود ما ز ما جدا مانده
من و تو رفته و جدا مانده
دل شده تا باستان خدای
روح گفته من ایکم تو رای
چون در آمد بطارم توحید
دل و روح از ستانهٔ تجرید
روح با نور رهبری سازد
دل بدیدار دوست بگرازد
ای ندیده ز آب زر بستی
تا کی آخر ز نقش زر بستی
چه کنی لاف مستی و دروغ
تا ات گویند خورده مرد کن دوغ
تو اگر عاقلی خوری مه آواز
دوغ خواره نگاه دار دوغ

[illegible]

یوم و عند ملکت ای بها بر چیر
هست آنرا که بود دری و چه پیر

تیغ قهر تو سرفرازان را
سر ببرد و پس ببرد جان را

نوش هان بهر سود سودا را
حسر به آفتاب چه یارا

هرچه جز حق چو زان گرفتی خشم
جبرئیلت نیاید اندر چشم

زانکه از حرف لا همی با آ
کس نداند که چند باشد راه

راه تا با خودی هزاران سال
بروی روز و شب یمین و شمال

پس بآخر چو چشم باز کنی
کار بر خویشتن دراز کنی

خویشتن بینی از نهاد و قیاس
گرد خود گشته همچو گاو خراس

همچو در اسپ آئی اندر کار
یابی اندر دو دم بدین در بار

زین مسافت تو دست عقل بیست
وان مسافت خدای داند چیست

ایضاً فی التوکل

پی بسته بانفاق بر درگاه
به توکل روند مردان راه

گر توکل ترا بر دست همی
چون نداری برزقش ای بیشی

ربع مسکون چو از طریق شمار
هست فرسنگ بیست چار هزار

تو اگر واقفی بصرف و صروف
بدلش کن به بیست چار حروف

[illegible] ولا تحسبن الذین قتلوا فی سبیل الله امواتا بل احیاء عند ربهم الی آخره [illegible] در سورهٔ آل عمران

[illegible]

در گذر زین سرای پر او باش
گر بوی ور نه بر در او باش

کان کسانیکه بنده اند او را
بخدائی بسنده اند او را

کمر بندگی به بسته مدام
خواجهٔ هفت بام همچو غلام

فی العالم و الجاهل

پیر شیخ کورکانی گفت
که ترا بهر کارهای نهفت

اندرین کوچه جنابهٔ باید
ور کفاید ان حبیب بود شاید

ساز پیرایه در تجرید
هم سر از شرع و هم سر از توحید

واندرین منزل عنا و خطر
چون مسافر درآمدی وز ره گذر

بر در بوستان الا الله
برکش و نیست کن قبا و کلاه

نیست شو تا هم او بود بصواب
لمن الملک را بشرط جواب

فی التوکل و المناجات

در مناجات پیر شبلی گفت
چون برون آمد از حدیث نهفت

کای گر آنکه نبودم دوری
بی هم در حدیث و مستوری

لمن الملک گویدا و بصواب
من و هم مرد را بصدق جواب

گویم امروز مملکت آن راست
که ز دنیی و پر پری آراست

[illegible]

۱۰۰

[illegible]

چون تو فارغ شدی ز نفس لئیم
برسیدی بجای ناز و نعیم
پیش ناکس که عشق رهبر اوست
کفر و دین هر دو پرده در ره اوست
هستی دوست پیش دیده دوست
پرده بارگاه او هم اوست
پس بگویی توکل آور رخت
بعد از آنت پذیره آید بخت
در توکل یکی سخن بشنو
تا نمانی بدست دیو گرو
اندر آموز شرط آن ز زنی
که از او گشت خوار لاف زنی

فی توکل العجائز

حاتم آنکه کرد عزم حرم
آنکه خوانی ورا همی باصم
کرد عزم حجاز و بیت حرام
سوی قبر نبی علیه سلام
ماند بر جای یک گروه عیال
بی قلیل و کثیر و بی اموال
ور پس پرده هشت انبادے
که ورا بود با خدا رازے
مرد را فرد و ممتحن بگذاشت
بود و نابود او یکے پنداشت
زن بتنها بخانه در بگذاشت
نفقت هیچ نی وره برداشت
بر توکل زنش چه مرد بود
که ز رزاق خویش آگه بود
جمع گشتند مردم بر زن
شاد رفتند جمله تا بر زن

[illegible] ۱۰۳ [illegible]

ساعت شب چو ختم کنی با روز
هم بود بست ز چار آدم سوز
قات قول شما و تین ترا
بی ریا و نفاق و کیف مرا
از همه عالمت برون آرد
نه بآلت بکاف و نون آرد
از ورای خرد درین ره و کو
و روت این بس که لا هو الا هو
کلمات حق چو در شمار آمد
عدد حرف بیست چار آمد
نیمی از بحر جان دوازده برج
نیمی از چرخ دین دوازده برج
ور جهان پر ز نور امید است
بر جهان پر ز ماه و خورشید است
ور ز دریای این جهانی نه
ماه و خورشید آسمانی نه
از دریاے عالم جبروت
ماه و خورشید آسمان ملکوت
بهم تو امید را بجا نی بیان
چه کنی ننگ مالک و رضوان
نیست را مسجد و کنشت یکیست
سایه را دوزخ و بهشت یکیست
ای سکندر درین ره آفات
همچو خضری درین ظلمات
زر بپای آر گوهر کانت
تا بدست آید آب حیوانت
با دل و جان بیا شدت یزدان
هر دو بود ترا همین زندان
نفس را سال و ماه کوفته دار
مرده انگارش و بجا بگذار

[illegible] ۱۰۲ [illegible]

[illegible]

چون تو راهی رو تو چون مردان
زو بیاموز رهروی ز زنان
کاهلی پیشه کردی ای تن زن
وای آن مرد کو کم است از زن
دل نگه دار و نفس پشت بدار
کین چو بازست و آن چو بوتیمار
تا بدانجا که او تو را ماند
چون همه سوختند و او واماند
عقل کاندر جهان چنو نرسد
بر سما درخورد بدو نرسد
گوش با سر دوست گوش تنش یکی
بهر دین این و آن ز بهر شکی
هشیار ار چه گوش سر شنود
گوش عشق از یکی خبر شنود
هر دو سوی سران او گوش چو نیو
چه کنی بیش ازین خروش و غریو
کودکی زو زدید چشم بپوش
تا نه بندد سرت میان دو گوش

فی تعبیر الرؤیا

خلق تا در جهان اسبابند
همه در کشتی اند و در خوابند
تا روان شان چه بیند اندر خواب
زانچه پیش آید از ثواب عقاب
کس چو ما دید خیره خسپیداران
بیگذاریم خواب بیداران
خفته بیدار کردن آسانست
غافل و مرده هر دو یکسانست
بس کن از زجر و فال و از تعبیر
در گذر زین که کرده تقدیر

۱۰۵ [illegible]

[illegible]

حال او سر پیر پرسیدند   چون ورا افسرده و غمگین دیدند
از ره پند و نصیحت آموزی   جمله گفتند بهر دلسوزی
شوهرت چون برفت ای زن غفات   هیچ بگذاشت مر ترا نفقات
گفت بگذاشت رحیم بخدای   آنچه رزق منست ماند بجای
باز گفتند رزق تو چند است   گر دولت تمام گفت و خورسند است
گفت چندانکه عمر ماندستم   رزق من کرد جمله در دستم
آن یکی گفت می ندانی تو   او چه داند ز زندگانی تو
گفت روزی نه هم همیداند   تا بود روح رزق نستاند
باز گفتند بی سبب نه دهد   هر گز از بید بن رطب ندهد
نیست دنیا ترا بهیچ سبیل   نفرستدت ز آسمان زنبیل
گفت کای راتی آن شده تیره   چند گوئید هرزه بر خیره
حاجت آنرا بود بسوز زنبیل   کش نباشد زمین کثیر و قلیل
آسمان و زمین بجمله ویست   هر چه خود خواست کرد حکم اوراست
برساند چنانکه خود خواهد   گر بغیر آید و گهی کاهد
از توکل نفس تو چند زنی   مرد نامی ولیک کم ز زنی

[illegible] صفات [illegible] خواهند رزق از [illegible]

چون

حدیقه حکیم سنائی ۱۰۲

وقت ادراک چون فراز رسد
مرد بیننده نه و بنا نرسد
دست خود چون دراز بیند مرد
شود اندر سخاوت او فرد
ور شود دستهای او کوتاه
کشد از بخل گرد خویش سپاه
دست باشد برادر و خواهر
آن چپ دختران راست پسر
باشد انگشت همچو فرزندان
نسب مادر و پدر دندان
دختر اندر سینه با پستان
چون شکم مال و نعمت پنهان
جگر و دل بخواب گنج بود
ساق و زانو عنا و رنج بود
مغز مال نهان و پهلو زن
پوست چون ستر و کشیده و تن
هست فرزند آلت تولید
نیک بد زشت خوش شقی و سعید
دست شستن ز کار نومیدیست
رقص کردن قباحت و شیدیست
بیز ز سطل و آلت تغسیل
همه بر خاندان کنند دلیل
وانکه مربط زند بخواب اندر
زن کند جنگ او و تباب اندر
با دگر کس مصارعت کردن
غلبت کرد و فنت و آرزون
وانکه داره خور دامی در خواب
رسته گرد ز درد و رنج و عذاب
طلیب شد و گوشه اندر خواب
این یکی رحمت آن گرمه تاب

آتش تیز تاب خشم بود / چشمهٔ آب نور چشم بود
گریه در خواب مایهٔ شادی ست / بندگی از ذلت آزادی ست
نرد بازی بخواب یا شطرنج / سبب جنگ غلبه باشد و رنج
آب در خواب روزیست حلال / گر بود پاک و مدت صاف زلال
ور بود تیره تشویش ناخوش ان / گرچه آبست همین آتش دان
خاک در خواب مایهٔ روزیست / برزگر را دلیل بهروزیست
باد اگر گرم و تند و سرد بود / هر دو گنجور رنج و درد بود
باد اگر هست معتدل و نیکوست / اندُه و دشمن ست شادی دوست
چیز دادن بمرده اندر خواب / عدم مال باشد و اسباب
دفع اندوه باشد و اهوال / خامشی بستن دل اندر مال
شرب آب زیادت عطشان / علم باشد که نیست سیری از آن
وانکه باشد برهنه اندر خواب / شد فضیحت بسان مست خراب
طبل در خواب از گرد و فاش / بوق در خواب مایهٔ پرخاش
بند و غل توبهٔ نصوح بود / باغ دیدن غذای روح بود
میوه در خواب زیست ز شاه / لیک نه اندر زمان که اندر گاه

بهترین جامهٔ بود هشنگ گفت   مرمرا دوستا و چونین گفت
مر زنان راست جامهٔ رنگین   اهل شادی و راحت و تزیین
جامهٔ سرخ مایهٔ شادیست   سال و مه بخت ازو به آزادیست
جامهٔ هیبت ست رنگ سیاه   ور بود زرد درد و محنت و آه
جامهای کبود اندوه ست   رنج بر دل فزونتر از کوه ست
طیلسان در دو اجمال بود   کیسه و صرّه اهل مال بود
شهربان اهل مایهٔ سفرست   لیک زنان مرد را همه خطرست
آسیا مردم امین باشد   آنکه در خانه به گزین باشد
دام باشد بخواب بستن کار   آینه زن بود نکو بخش دار
بستگی آیدت ز قفل پدید   چون کشایش که آیدت ز کلید

فی ازدیاد الشّفاعتین

مرد طبّاخ نعمت بسیار   همچو قصّاب در تباهی کار
رنج و بیماریست مرد طبیب   خاصه آنرا که هست خوار و غریب
درزی آنکس که رنجها و بلا   همه بر دست او شود زیبا
مرد خفّاف و نعلی و خرّاز   از مواریث آنکه دارد از

[illegible]

[illegible]
۱۰۹
حدیقهٔ حکیم سنائی

راحت آن قوم را که دریابند   محنت آن جنس اگر بکشند
گر رخشان رنج بیشتر باشد   رنجش کمتر از ضرر باشد
مرد بیمار و طبیب و جبابه تو   بد بود بد ز من نکو باشد
رقص کردن بخواب در کشتی   بیم غرقست و مایهٔ وحشتی
وانکه در بند حبس بسته بود   رقص کردن در انجمن بسته بود
هر که بیند ز تن روان شده خون   نعمتی باشد از حلال بدون
چون ببیند جراحت این باشد   ور جراحت بود جز این باشد
اندرین صعب باید از کاری   بسته گردد بدست خونخواری
وان زنی کش ز فرج خون آید   کودک مرده زو برون آید
گوشت بیند بخواب در بیمار   گر خورد رزق توز و سعی بود
سستی و بیخودی ز شرب شراب   آنکه تازیست چه بود در خواب
وانکه او پارسیست روزی دان   سرفرازی و نیک روزی دان
شیر در خواب رنج مال بود   روزیی نیکو و حلال بود

اخر

[illegible]

[illegible]

فی رؤیا الاوانی والاثواب

جامهٔ کهنه رنج و اندوهست   جامهٔ نو ز دولت انبوهست

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
۱۰۰

حدیقهٔ حکیم سنائی

گوسپند آیدت غنیمت و مال اقتضا زان کند فراخی سال
بز کسانِ دنی و بدگوهر پُر خیر بش و بکارها پُر شر
لیک باشد بهر سبیل مفید نیست بر قول اوستاد فرید
آهو از جانب زنان تعبیر بیشتر وارد ای بدانش پیر
دشمن آمد پلنگ بدکردار که بود در معاملت غدّار
ببر را هم بدشمن انگارند بکتاب اندر این چنین آرند
خرس خصمیست پر خیانت و دزد که ز دیدنش کس نیابد مزد
یوز و گفتار و گرگ با روباه دشمنانند هر یکی بدخواه
ور چه روباه حیله‌گر باشد مرده بینی ورا بتر باشد
مار شهری که مردمی کینه‌ور است ور کند قصد تو ترا بتر است
گژدم و مگس و دیگر حشرات همه هستند یک بیک آفات
سگ بخواب اندرون عوان باشد گر چه بیدار پاسبان باشد

مه گفته عنکبوت سیاه زهر دارد

فی رؤیا النیّرین والکواکب

دیدن آفتاب را در خواب پادشه گفته‌اند اهل لباب
ماه مانند برای زن باشد دگری گفت نی که زن باشد

سکان دوم

مرد نجّار و زرگر و عطّار	خوبی کار و نعمت بسیار
مرد خمّار و مطرب و رامشگر	مایهٔ شادمانی و شادی
مرد بیطار و رایض و کحّال	چون دلیلند بر تباهی حال
است در خواب و دیدن صیاد	مایهٔ مکر و حیله بر مرصاد
مرد شمشیرگر دلیل غناست	همچنین تیرگر که تیرآراست
مرد سقّا و گلگر و حمّال	هر سه آمد دلیل زیان بر مال

فی رؤیای البهائم

خر بود خادمی و لی کاهل	که بکار اندرون بود تنبل
اسب شان باشد ای بدانش فرد	مرد را اسب زان بود در خورد
استر آنرا که زن بود حامل	بد بود بچه نایدش حاصل
اشتر آید ترا سفر در خواب	سفر سهمناک پر غم و تاب
گاو باشد دلیل سال فراخ	بد بود پادشا شود گستاخ

فی رؤیای السباع

شیر خصمی مسلّط و مغرور	که بود کارش از مجادله دور
پیل شاهیست لیک با هیبت	هر کسی ترسناک زان صولت

[illegible] ۱۱۰ [illegible]

در مصاف صفا و ساحت دل
تیغ تا نفی گشتی سپر نشوی
تا دولت بنده کلاه بود
چون شدی فارغ از کلاه و کمر
سر گل را کلاه پیدا بود
ترک ترکیب خویش توفیق ست
مردن دل هلاک جان باشد
صدره و صدره پادشا بخن
بلغ
اندرین ره بهیچ روی ماست
گر بره گرچه تنی اشتر تنهاست
چون تو بر خاستی ز نقل و ز عقل
هر سری کز تو جست هم در دوم
زانکه هر سر که دیدنی باشد
بی سری مر ترا سر آرد بار
بی سری پیش گردنان اوست

بر فرازد روان و تارک گل
تا چنینی کلاه بسر نشوی
فعل تو سال و مه گناه بود
بر سر آن زمانه گشتی سر
با چنین سر کلاه گناه بود
نفی ترتیب محض تحقیق ست
مردن جان و را امان باشد
فارغ آمد ز سوزن و ناخن
نیست گر دو زیست کشتنیست
نیست یک تن که عالمی برپاست
ایمنانت بدانجهان شد نقل
سرزبان چون چراغ و شمع قلم
در طریقت بریدنی باشد
درج پر در ز عیب نیست انار
زانکه پیوسته سر کله طلبست

[illegible]

ع
[illegible]
۱۲۱۳ حدیقه الحکیم سنائی
[illegible]

جرم مریخ یار زحل در خواب
صاحب محنت اند و رنج و عذاب
تیر مانندهٔ دبیر آمد
مشتری با نماز و روزه بر آمد
زهره خود هست مایهٔ رامش
مایهٔ عیش و کام و آرامش
وان دگر کوکبان برادروان
گاه تعبیرشان برادر خوان
همچو یعقوب کین طریق نهاد
راز این علم بر پسر بگشاد
مهر و ماهش پدر بُد و مادر
کوکبان چون برادران خور
کس چو ما دیده خیره غمخواران
بیگذاریم خواب بیداران
خفته بیدار کردن آسانست
غافل و مرده هر دو یکسانست
بس کن از جبر و فال و از تعبیر
در گذر زین که کرده تقدیر

ص زیر زبان بخ قال از فعل و ناموس

فی تناقض الدارین

خلعت روز و شب بدست زمین
چون گذشتی نه آنت ماند و نه این
ای دو پیر ز عم تو مراد و مرید
دوری از عقل و آن نه از توحید
در چنین حضرت از من شنوی
چون همه شد یکی مجوی دوی
که ببین درگه ار چه پر شورست
زال اگر زر چو زال بی زورست
در دوئی دان مشقت و تمییز
در یکی نیست رستم و حیز

ص پر شورست تنگ زال از سواد در

در عنان

[illegible]

ذوقش از ترکش زبان خیزد — جستن از ترک این و آن خیزد
ما ابد با قدم حدث غلطست — زانکه صافی برون ازین غلطست
از زمین جای آدمی زایست — خیمهٔ روزگار بر پایست
این زمین سیما فسرائی و ان — آدمی را چو کد خدای دان

في الإيثار وفضيلته

هر چه داری برای حق بگذار — گر ترا این طریق ترابشار
جان و دل بذل کن گزاف مکل — بهتر از جود هست صدقهٔ مقل
شنیدهٔ سه فراز آل عبا — یافت تشریف سورهٔ هل اتی
زان سه قرص جوین بمقدار — یافت در پیش حق چنین بازار
نیست در گنبد ردی دون ا — تا بیابی خدای بیچون ا
یک درم صدقه از کف درویش — از هزار از توانگر آید بیش
زانکه درویش را دل ریش است — از دل ریش صدقه زان بیش است
به توانگر تو آن نگر که دلش — هست تاریک تیره همچو گلش
کل درویش منفعت ازلیست — دل او کیمیای لم یزلیست
بشنو تا چه گفت فضل اک — با که گویم که نیست یک همراه

[illegible]

تو بنه بر کلاه فقر و داری | لاجرم چیست تا نگذاری
آدمی را ز جاه بهتر چاه | گل فضولی شود چو یافت کلاه
جاه یوسف ز چاه پیدا شد | نفس دانا ز عقل گویا شد
زانکه در بارگاه ربانی | من بگویم اگر نمیدانی
آن نکوتر که اندرین معراج | دست برسر کنی نیابی تاج
گر ز پی غیب سر دهد پوید | وز پی عیب گل کله پوید
چون سلیمان کمال و داود | همچو یوسف جمال پیدا دار
تا نشد نقش صورتت جاهی | نشود نقش سیرت الهی
با کلاهست اگر زبان باشد | قلب او خود هلاک جان باشد
در طریقت سر و کلاه رها | ور نداری چو شمع دل پرنار
گر بی یوسفیت باید و جاه | پیش حق باشگونه دال چو چاه
سر که آن بندهٔ کلاه بود | همچو بیژن اسیر چاه بود
ور کله بایدت بسی ناچار | همچو شمع آن کلاه از آتش دار
تا کله درخورش شمع ره باشد | همچو شمع آتشین کله باشد
معنی ز صورت چنانکه جان از جسم | دل ز وحدت چنانکه مرد از اسم

حدیقهٔ حکیم سنائی ۱۱

[illegible]

[illegible]

تا نگشتی وران گذرگه تنگ
با دو روحی و لعبت یکرنگ

تا بود نسل آدمی بر جای
هست آراسته ورا دو سرای

این سرای از برای رنج و نیاز
وان سرای از برای نعمت و ناز

تا درین خاکدان نه بیند رنج
نرسد زان سرای بر سر گنج

آدمی چون نهاد سر در خواب
خیمهٔ او شود گسسته طناب

از تو پرسم که علم حکمت و شرع
وارث آن کی است با اصل و فرع

وین ز صورت همیشه بگریزد
تا ز بد مرد را بپرهیزد

یک جوابم بده ز روی صواب
گرنه مرده یابه در خواب

چون ترا بر نهاد خود نفس است
از تو او مر ترا عوض نه بس است

فی قصة قیس بن عاصم

آن زمان کز خدای عز و رسول
حکم حق شد ز الذی نزل نزول

هر کسی قدر آنکه دست رسید
پیش مهتر کشید و سر نکشید

گوهر و زر ستور و بنده و مال
هرچه در وسع بودشان حال

قیس عاصم ضعیف حال بود
کز گروهی طلبت دنیا سود

رفت در خانه با عیال بگفت
زانکه بشنید هیچ یک نه نهفت

[illegible]

حدیقة الحکیم سنائی ۱۲۷

خدای را معنی بندگان [illegible]

[illegible] فرض باشد [illegible]

[illegible]

گر دیده [illegible]

یا دلکش حق بار

زانست و بسوسا

و منفعت و منفعت ایشان

از نعمت تنعیم و رقت فرد

کشاده [illegible] واندار

حال ایشان درانست

علم و حکمت خود و صلاح

[illegible]

یا شهنشاه و موجب لولاک	گفت لا تقعد عنهم خشمناک
از تن و جان و عقل و دین بگذر	در ره او ولی بدست آورد
صورت و صفت و عین ذات	آن رحم این شبه آن فرزند
صورتت پرده صفات بود	صفت ست عین ذات بود
هر چه از نقش و علم معرفت است	وان که آن کفر عالم صفت است
آن چو مصباح روشن اندر ذات	وان دو همچون زجاجه و مشکات

[illegible]

مصطفی را ز حال کرد آگاه
یلمزون المطوعین ناگاه
ملکوت آمده بنظاره اند
مر ورا انتظار چون ارزند
زلزله است اوفتاده در ملکوت
نیست جای قرار و جای سکوت
حق تعالی چنین همی گوید
دل او را بلطف می جوید
کای سرافراز ای گزیده رسول
اینقدر زر ز وی کن قیس قبول
که بنزد من این قلیل بعیان
بهتر از زر و گوهر گران
زود بپذیر هم این متاع قلیل
زانکه دستش رسید نیست بخیل
از همه چیزهاست بگزیده
هست جهد المقل پسندیده
قیس را زان سبب بر آمد کام
زان منافق بفعل بد گفتا
گشت رسوا منافق اندر حال
قیس را کار گشت از آن بکمال
تا بدانی که هر که پیش آمد
هم بر آنسان که بود پیش آمد
با خدای آنکه او دو دل باشد
از همه فعل خود خجل باشد
راستی بهتر از همه کاری
خوانده باشی تو اینقدر باری

فی الاتحاد والمودة

در جهان یک زبان چو سود خوشست
هیچ جنس ار بد و بود خوشست

قوله یلمزون الخ این
آیت [illegible]
[illegible]
الذین یلمزون المطوعین من المؤمنین فی الصدقات والذین لا یجدون الا جهدهم فیسخرون منهم سخر الله منهم ولهم عذاب الیم
[illegible]
۱۱۹
[illegible]

کانچنین آیت آمدست امروز
آنچه در خانه حاصل ست بیار
گفت زین چیز نیست در خانه
گفت آخر بجوی آن مقدار
رفت و در خانه بجست بسیاری
یافت در خانه صاعی از خرما
پیش قیس آورید زن بسفال
قیس خرما بآستین در کرد
چون دران رفت قیس در مسجد
گفت با وی منافقی که بیا
گوهرست این متاع یا زر و سیم
زان سخن قیس گشت زو خجل
رفت و در گوشهٔ بغم بنشست
آمد از سدره جبرئیل امین
مر ترا اندر انتظار مدار

نیز ما را در انتظار مسوز
تا کنم پیش سیدان ایثار
قوت نه زین سرای بیگانه
هرچه یابی شتاب نزد من آر
تا بر آید مرا اگر کاری
وقل زخشک گشته نابخوا
گفت زین بیش نیست ما را مال
شادمانه بر رسول آورد
نز سر خزل بلکه از سر جید
تا چه آورده سبک پیش آر
پیش وی ست همیکنی تسلیم
بنگر تا چه آمدش حاصل
بر نهاد وز شرم دست بدست
گفت کای سید زمان زمین
و آنچه آورده است خوار مدار

[illegible]

ل

و ز آیة کریمه آیت [illegible]

دلالت یعنی علامت است بر بطلان [illegible]

[illegible] عبارت از [illegible] است کرد قرآن [illegible]

آنرا آیت گفتند و علامت آیت کوفی [illegible]

و در قرآن مجید [illegible] آیت [illegible]

آیت البصری و آیت کوفی [illegible]

[illegible] آیت کوفی [illegible]

[illegible] مصطلح واقع شده و در [illegible]

که کوفی یعنی امام [illegible] الله تعالی [illegible]

[illegible]

بر سر شاهراه هیچ کسی — نرسی در خود و در وی رسی
آن طلبی کرد کوفی از صوفی — عشق ورای قریشی و کوفی
صوفی و عشق و در حدیث هنوز — سلب و ایجاب ولایجوز و یجوز
صوفیان دستها بر آورده — که بلی را بلا بدل کرده
خاک پاشان حجله انسش — ره نشینان حجره قدسش
همه بدر آئیان پرده رشک — غرقه از پای تا بسر در اشک
همه ارزانیان حلم شده — همه زندانیان علم شده
خویشتن را فرونه از گردن — تا شوی نازنین هر برزن
دیده پاک پاک دین بیند — دیده چون پاک شد چنین بیند
خاکسارند بادسارانش — تاجدارند تاجدارانش
از سرای لق هفت رنگ آر — جامه یک رنگ از عیسی وار
تا چو عیسی بر آب راه کنی — چهره از آفتاب و ماه کنی
همگی خود ز خویشتن گم کن — وانگه آنده حدیث آدم کن
تا بود نقش ذره با تو — نرسی هیچگونه آنجا تو
نفس را آن هوا نساز تو هیچ — غیر و بی نفس راه را بسیچ

[illegible] عشق ورای قریشی و کوفی [illegible] امام شافعی [illegible]

[illegible] بالصواب

ظهر النور نور المؤمن باشد
بطل الزور جان و تن باشد

غیب خواهی خودی ز ره بردا
عیب را با سرای غیب چه کار

تو پر از عیب قصد عالم غیب
نتوان کرد خاصه با شک و ریب

برنخیزد بدست تجربت
از ره پای شهاد و بند خودیت

بود تو چون ترا حجاب آمد
عقل تو با تو در عتاب آمد

گفت بگذار و نفس کن پدرود
ورنه بر ساز زین دو چشم دو رود

روز و شب در فراق عقل بنال
پیش با عقل خود بدی مه و سال

عقل بر زین قصید با زبان
بعد از آن گشت بر تو کار آسان

معنی آنکه یابی از دل قوت
ملک را از دریچهٔ ملکوت

چند گویی رسیدگی چه بود
در ره دین گزیدگی چه بود

بسته بر خود بنی گزیده شوی
پای بر سر نهی رسیده شوی

تا گزنده بوی گزیده نه‌ا
تا رسنده بوی رسیده نه‌ا

آدمی سگ بود گزنده چو تو
دیو و دد سگ بود و زنده چو تو

غافلی سال و ماه مغروری
تو ز دیوی و ز آدمی دوری

سال و مه کینه جوی همچو پلنگ
خلق عالم ز طبع تو دلتنگ

[illegible]

تا نگردی بر خلاف نفس نفس   بجوانم زدن ز بیم عسس
بخ بخ آنکس کز نفس اماره   خوار و در پیش خویش نگذاره

فی زهد الزاهد

زاهدی از میان قوم نجات   بر سر کوه رفت و صومعه ساخت
روزے از اتفاق دانائے   عالمے پر خرد توانائے
برگذشت و بدید زاهد را   آنچنان پارسا و عابد را
گفت و بیگاه چرا برین بالا   ساختی مقام و مسکن و جائے
گفت زاهد که اهل دنیا پاک   در طلب کردنش شدند هلاک
باز دنیا فتاده در پرواز   درفگنده بهر دیار آوازه
بزبان فصیح مے گوید   در جهان صید خویش می جوید
هر زمان گوید اهل دنیے را   جنت ماوی و فردوسے را
وای آنکو ز من حذر نکند   در طلب کردنم نظر نکند
تا نگردد چنین که در فسطاط   اندکے مرغ و باز تیز افراط

فی حب الدنیا و حمقه اهله

هست شهرے بزرگ در حد روم   باز بسیار اندران بر و بوم

۱۲۳

مَن اَمِنَ بطاعته فقد خسر انا بیننا

روبهی پیر روبهی را گفت
کای تو با عقل و رای و دانش جفت

چابکی کن دو صد درم بستان
نامهٔ ما بدین سگان برسان

گفت اجرت فزون ز درد سر است
لیک کاری عظیم با خطر است

زین زیان چونکه جان من فرسود
در ستانم چه دارد و سود

ایمنی از قضاءات ای الله
هست نزدیک عقل عین گناه

ایمنی کرد هر دو را بدنام
آن عزازیل و آن دگر بلعام

من زهد فی الدنیا وجد ملکا لا یبلی

بود پیری به بصره در زاهد
که نبود آن زمان چنو عابد

گفت هر بامداد بر خیزم
تا از این نفس شوم بگریزم

نفس گوید مرا که ای پیر
چه خوری بامداد کن تدبیر

باز گوید مرا که تا چه خورم
منش گویم که مرگ و درد گزم

گوید آنگاه نفس من با من
که چه پوشم بگویمش که کفن

بعد از آن مر مرا سؤال کند
آرزوهای بس محال کند

که کجا رفت خواهی ای دل کور
منش گویم خموش تا لب گور

[illegible]

حدیقهٔ حکیم سنائی

[illegible]

چون قصد کرد مرد بارد
کرد را سیمای بغض دایم
حب دنیا و بغض و حقد و حسد
از خورش خوی خویش باز کند
گاه نیتش کنم من از شهوات
گه ترش از باقلی دو دانه کنم
ساعتی نفس را کنم در خواب
پیش از ان کو ز خواب برخیزد
یک دو رکعت بی او چو بگزارم
مرد دانا چو این سخن بشنید
گفت بشنو که ای زاهد
این سخن جز ترا مسلم نیست
هر حیات امروز هست آرایش
نیست آلوده کو کند خیزد
زان کند بهر تهیای پاک
قصه تسکینه اندرو آرزو
خلل از جسم او بپا لایم
غل و غشش برون شود جسمک
در شهوت بخود فراز کند
تا مگر باز ماند از لذات
خانه بر روی چو گور خانه کنم
پس کنم یک دو رکعتی بشتاب
همچو بیمار در سمن آویزد
بعد از ان نفس گشت بیدارم
جامه بر خود یگان یگان بدرید
بارک الله عمرک ای عابد
ملکت تو ز ملک جم کم نیست
وانکه فروات باشد الا نفس
آن کز اندوه آدوام خیزد
موی ابرو و موی نرم چالاک

حدیقه حکیم سنائی

نام آن شهر شهره نسطاست ساختش تا بجد دمیاطست
واندرو مرغ خانگی نپرورد زانکه باز از هوانپی شکرد
واندران شهر مرغ نگذارد زانکه در ساعتش بیو بارد
همچو نسطاطاس شد زمانه کنون علما همچو مرغ خوار و زبون
من نهان گشته ام بدین بالا تا شوم ایمن از بد دنیا
گفت دانا که با تو اینجا کیست بر سر کوه با چنالت چیست
گفت زاهد که نفس من با من هست روز و شب اندرین مسکن
گفت دانا که پس نکردی هیچ بیهده راه زاهدی مپسیچ
گفت زاهد که نفس دوخته اند در من و زوی و بیم فروخته اند
نتوانم زوی جدا گشتن چکنم چاره را نکشتن
گفت با زاهد آن ستوده حکیم گفت افعال بد کند تعلیم
گفت زاهد که من بساخته ام زانکه من نفس را شناخته ام
هست بیمار نفس و من چو طبیب میکنم روز و شب ورا ترتیب
بهر او می نفس مشغولم زانکه گوید بهی که معلولم
که ورا قصد تصفیه فرمایم الکل از بد گمانش بگشایم

دمیاط بالکسر شهر مصر در قاموس

[illegible]

فلن تجد لسنت الله تبدیلا [illegible]

[illegible]

آنکه باشد تخانه در خویشش — در شبانگاه آورد پیشش
هرچه اینجا بری نگه دارند — در قیامت همانت پیش آرند
نیست آنجا تغیر و تبدیل — نشود نیک بد بهیچ سبیل
هیچ آنجا بکس نخواهد داد — وادهی داد و آن ولیک باد
نیست ور نه بخوان اگر نمیدانی — شرح این از کلام ربانی
لن تجد سنتش ز تبدیلا — لن تجد بابتش ز تحویلا
نیست بر حکم قاطعش تبدیل — نیست بر امر جازمش تحویل
خیز و تر دامنی ز خود کن دور — ور نه نبوی در آنجهان معذور
آتش اندر غرور و زحیر زنی — گر کنون نفس را به تیر زنی

فی شرائط الصلوات الخمسة والمناجات والتضرع والخشوع والوقار والدعاء قال الله تعالی الذین یؤمنون بالغیب ویقیمون الصلوة وقال النبی علیه السلام عند رحیله وما ملکت ایمانکم وقال علیه السلام من ترک الصلوة متعمدا فقد کفر والفرق بین الاسلام والکفر ترک الصلوة

[illegible]

یعنی غلامان و کنیزکان [illegible]

[illegible]

یعنی فرق در میان اسلام و کفر ترک نماز است [illegible]

دل بدینجا غریب و نادانست
تا به بند چهار ارکانست
خیز و اینجا تهی کن جیب
که تجرے بدهست بر کعب
پیش کعبه نگر که بوالهوسے
بشنو و علم سمت قبله بے
هر که در کعبه با تجرے مرد
زیره تربیوسے کربان برد
در سه زندان غل و عقد جسد
عقل را بسته به بند جسد
پنج حس کز چهار ارکانند
پنج غماز این سه زندانند
دل که شد محرم خزانهٔ راز
چه کند زنگ منهی و غماز
تیز بانان زبان او گویند
بی نشانان نشان او جویند
هر چه جز دوست آتش اندر زن
آنگه از آب عشق سر بر زن
که نه یارند و یار مے بینے
همه زنهار خوار مے بینی
گلبن باغ خویشتن بینان
شده چون ز ظلم بدبینان
نیک معلوم کن که در محشر
نشود هیچ حال خلق دگر
پیشش آید هر آنچه بگزیند
آنچه زینجا برد همان بیند

فی صنع الله تعالی من الخلق و الخلق و الارزاق و الاجل

هر چه آن کدخدای دکاندار
سوی خانه فرستد از بازار

[illegible] ١٢٦ [illegible]

قبلهٔ جان ستانهٔ صمدیست
احد سینه کعبهٔ احدیست

در احد حمزه وار جان درباز
تا بیابی مزه ز بانگ نماز

هرچه جز حق بسوز و غارت کن
هرچه جز دین از آن طهارت کن

با نیازت بلطف برگیرند
بے نیازت نماز نپذیرند

بی نیاز ار غم نماز خورے
از جگر قلیهٔ پیاز خورے

باز اگر با نماز هست نیاز
برگرد دست لطف پرده باز

پیش خود در بارگاه لطف شتافت
هر شخص
داد وی داد و جستنی دریافت

ور نه ابلیس در درون نماز
گوش گیرد برونت آرد باز

تو لئیم آمدی نماز کریم
تو حدیث آمدی نماز قدیم

هفده رکعت نماز از دل و جان
ملک شهر ده هزار عالم دان

پس بدان کاین حجاب یا رگیست
[illegible]
زانکه هفده به شهر ده نزدیکیست

حسد و خشم و بخل و شهوت و آز
بخدای ار گذاردت بنماز

هر که او هفده رکعه بگزارد
ملک شهر ده هزار او دارد

تا حسد باز دل برون نکنی
از عملهای زشت او نرهی

چون نه جنبد ز دین غنیمت تو
نکند هم نماز قیمت تو

١٢٩

حدیقه سنائی

[illegible]

١٢٨

بنده تا از عهده بیرون آید
بدهد عذر نماز ناشاید

چون کلید نماز پاکی تست
قفل آن در آن کزینها کی تست

پای کی بر نهی ببام فلک
باده کی در کشی ز جام ملک

کی ترا حق بلطف برگیرد
یا نمازت بطوع بپذیرد

آیت چون تحسن دین ای مرد
شکم از نان پرست پشت از آب

تا بدین چار پنج نشکنی
باده جز از خم هوس نچشی

چون دو صد کرد امر یزدانت
چار تکبیر بر سه ارکانت

ضبط ایمان عالم ازلت
بر تو خوانند نکته و عزلت

روی سلطان شرع کی بینی
گر تن در آب و در آسمان بینی

لقمه و خرقه هر دو باید پاک
ورنه گردی میان خاک هلاک

چون ترا قوت و طعام و کسوت پاک
چه نمازت بود چه مشتی خاک

بی عورت سوی نماز میاسای
شرم دار و بترس تو ز خدای

سوی خود بهر کرمیت آب جدای
رو بشس در نماز بار خدای

سنگ بر جای خود بر و بگداز
تو نه ره بی برای جای نماز

از پلی جاه خدمت یزدان
دار پاکیزه جای و جامه جان

[illegible]

فی حضور القلب فی الصلوٰة

در احد میر حیدر کرار یافت زخمی قوی دران پیکار
ماند پیکان تیر در پایش اقتضا کرد آن زمان رایش
که برون آرد از قدم پیکان که همان بود مرد را درمان
ز دو مرد جراحی چو دید بستهٔ زخم را بیافت کلید
تا که پیکان مگر پدید آید قفل آن زخم را کلید آید
هیچ طاقت نداشت با دم کاز گفت بگذار تا بوقت نماز
چون شد اندر نماز محو خوشش برمید آن لطیف مدهشش
تیغ پیکان از او برون آورد وا شد و بیخبر ز ناله و درد
چون برون آمد از نماز علی آن مراو را خدای خوانده ولی
گفت کمتر شد آن الم چونست ورنه چه جای نماز پر خونست
گفت با او جمال عصر حسین آن پدر را ولد مصطفی شده زین
گفت چون در نماز رفتی تو بر اثر وقت از رفتی تو
کرده پیکان ز تو برون حجام باز نا داده از نماز سلام
گفت حیدر بخالق الاکبر که مرا زین الم نبود خبر

۱۳۱ [illegible]

قیمت تو غسل آن چو بر تابد
گرچه پاکست هرچه با جنب تست
طالب اول ز غسل در گیر و
تا ترا غسل بخشش درون باشد
غسل ناکرده از صفات ذمیم
چون ترا از تو دل برنگیرد و
اصل و فرع نماز غسل و وضوست
تا بجای روی بلا فروبی راه
نه بسوی حق نماز جواز
نرا رهی و نه خودی طهارت تست
چون بکشتی تو نفس را در راه
با نیاز آمدی تا بیابی با
کان نمازی که در حضور بود
مرگ چون جان تو برانگیزد
تن چو در خاک رفت و جان بفلک
ور نشد از جنب تبدیل دریا به
همه در جنب حق جنابت تست
گر جنب حق نماز نپذیرد
غسل ناکرده تو چون باشد
نپذیرد نماز رب عظیم
پس نماز از نیاز بر خیزد
صحت دار علت از وداد رو
کی شوی در سرای الا اش
چون طهارت نکرده نماز
کشتن نفس تو کفارت تست
ره نیابی بخود زود غسل آر
ور نه یابی سبک طلاق سه با
از تری آب روی دور بود
از نیاز تست نماز بر خیزد
ور نه خود در نماز بین چو ملک

بارگی را بساز آلت و زین
از پی بارگاه علیین

با دعا یارب آبابت حق
تا قبولت کند اجابت حق

گر گواهی ز بهر فرض نماز
از حقیقت جدا قرین مجاز

بی دعا و تضرع و زاری
یک دو رکعت بتقلید بگزاری

ظن چنان آیدت که هست نماز
بخدای ره هدایت ایچ جواز

بارعونت شوی بنزد خدا
از تو کی بشنود خدای دعا

بی تو باشد بپاک برگیرد
کز تو آلوده گشت نپذیرد

نامه کز زبان در رود زود
آن رسول از جهان بپرد زود

چون ز عجز و نیاز باشد پاک
از تو یارب بود ز او لبیک

همچو خواجه که در خدام شود
پیر بنده و غلام شود

بار منت نمی برد کسی
گر منم دوست تو غم کسی

دوست وافی نه بنده مر خود را
این بود رسم مرد بخرد را

انچنین طاعت ای پسر آن به
کز نیازی بپیش بربسته

بی وسی آدمی کر از ده دست
هر که او بی بدی است بیدست

تو بدین طاعت گواهی دان
خویشتن را دگر تو بنده مخوان

[illegible] ۱۳۳ [illegible]

ای شده در نماز بس معروف
بعبادت بر کسان موصوف

اینچنین کن نماز و شرح بدان
ور نه برخیز و خیره ریش ملان

چون تو با صدق در نماز آئی
با همه کام خویش باز آئی

ور تو بی صدق صد سلام کنی
نیستی پخته کار خام کنی

یک سلامی دو صد سلام ارزد
سجده صدق صد قیام ارزد

کان نمازے که عادتی باشد
خاک باشد که باد بر باشد

جان گزارد نماز بار خدا ے
خشک غزبان بود همیشه گدای

گویدا از روی جهل نا اهلی
چون پذیرد طریق بو جهلی

کاندرین ره نماز روحانی
آن نه آید که خشک غزبانی

گرت باید که در کشی ای مرد
خشک بگذار و گرد دریا گرد

گرت ناید ز بحر و ترّه خوش آب
هم تو دانی که در نسانی تو آب

چنگ در راه حق زن ای سرهنگ
گرت نبود مراد نبود ننگ

هر دو کن خاک و آب وارد عار
بهوا بر شیند آتش وار

کنگره آسمان همه بر سر
تا بیابی ز جبرئیل افسر

تاج گردد ترا کلاه ملک
باش گرنه شود کلاه فلک

بیفزاد ملک

ع
[illegible]
۱۳۲
[illegible]

با عفاف و کفاف و خلق حسان
حکایت حسن و آیت احسان

شهر بگذاشت عزم صومعه کرد
قانع از حکم چرخ گرداگرد

بوریا پارهٔ فگنده بدید
بو هره بوریا کسیک برچید

مرد را بوشعیب ابی گفت
کای شده مر مرا گرامی جفت

از برای چه برگرفتی فرش
که بود خاک تیره موضع کفش

گفت بهر صلاح برچیدم
که من آن نیز از تو بشنیدم

که بود بهتر این بهر طاعت
کز نباشد حجابش آن ساعت

بیوت بنده را زمین تراب
بوریا بود در میانه حجاب

بود هر شب دو قرص راتب او
بر وظیفه که معاتب او

بد دو قرص جوین که افطار
بود قانع همیشه آن دیندار

بوشعیب از قیام شب رنجور
گشت رنجور و بود وی معذور

آن شب از ضعف داد آن سر مرد
فرض و سنت نماز قاعد کرد

زن یکی قرص پیش شیخ نهاد
قطرهٔ سرکه داد و بیش نداد

شیخ گفت ای زن این لطیفه ز من
بیش از این است کم چرا شد زان

گفت زیرا نماز قاعد را
مزد یک نیمه است عابد را

[illegible]
حدیقهٔ حکیم سنائی ۱۳۵

گر ترا در زمانه بودی عون ‌ ‌ کم نبودی بلفظ از فرعون
کردی از غایت پریشانی ‌ ‌ در کمال غرور نادانی
چون سر بندگی و عجز نداشت ‌ ‌ پرده از روی کار خود برداشت
گفت من برتر از خدایانم ‌ ‌ در جهان از بلند پایانم
چه ترا این غرور و نخوت هست ‌ ‌ لفظ فرعون بهر جنابت هست
لیکن از بیم خشم یار و گفت ‌ ‌ دار و آن راز خویشتن بنهفت

فی التقصیر فی الصلوة

بو شعیب لابی امامی بود ‌ ‌ کو براهی کسی نجسته بود
قائم اللیل و صائم الدهری ‌ ‌ یافت از زهد در زمان بهری
برده از شهر صومعه بر کوه ‌ ‌ جسته بیرون ز زحمت اندوه
زنی از اتفاق رغبت کرد ‌ ‌ گفت شیخا بود شدن در خورد
گر بخواهی ترا حلال شوم ‌ ‌ بقناعت ترا عیال شوم
بقناعت زیم بکم راضی ‌ ‌ نکنم یاد نعمت ماضی
گفت شیخ این سخن رواست پسندم ‌ ‌ گر قناعت کنی تو خرسندم
بود این زن عفیفه جوهره نام ‌ ‌ یافته از حسن و زیب بهره تمام

۱۳۴

رو فنا کن نماز بی دم آز
که نمازت تبه شد از نم آز

شد ز ننگ نماز و روزهٔ تو
کفش پای تو دست موزهٔ تو

مرد باید که در نماز آید
خسته با درد و با نیاز آید

ور نباشد خشوع و دمسازی
دیو بر ریش سبلتش کند بازی

سخن خوش دار چون بکوه آئی
کوه را بانگ خر چه فرمائی

گرد ده در ره و غبار بر پای
صد هزاران عوان صوت ربای

لاجرم همچو آن که کوه مجاز
چون صدا هم ز [illegible] آید باز

باب

بر تو

فی الحمد و الثنا

ور دهان هر زبان که گویا شد
از ثنایت چو مشک بویا شد

دل و جان ابعد و قربت تو
هست در امر و در مشیت تو

دولت سرمدی ببخش دهی
ملک بی باک و عزت ابدی

بندگانت بروز و شب پویان
همه از تو ثناش و جویان

دولت ملک عز هر دو جهان
پیش عاقل به آشکار و نهان

هست معلوم بی هوا و هوس
کان همه هیچ نیست بی تو و بس

عدمت چون وجود آسانست
هرچه تو خواستی همه آنست

۱۳۷

در بیان حاصل طاعت واقع شده

تو نمازی از نشسته گر بستی
نیست از وظیفه خود رستی
بیش یک نیمه از وظیفه مخواه
از من ای شیخ کردست آگاه
که نماز نشسته را نیمی
مزد استاده هست تقسیمی
چون تو نیمی عباده بگزاری
جمله را مزد چشم چون داری
جمله بگزار و مزد جمله بخواه
ور نه این طاعتست عین گناه
ای تو در راه صدق کم زنی
باز پستر ز همچو خوشتنی
مر ترا زین نماز نز سر دل
نیست جان کندنی مگر خجل
طاعتی کان ز دل ندارد روح
کس ندارد ره جو آن الفتوح
زانکه در جهل خود نیاید نغز
بر سر کاسه استخوان بی مغز
هر نمازی که با غفل باشد
وانکه در حشر بی محل باشد
از خشوع دلست مغز نماز
ور نباشد خشوع نیست جواز
آنکه در بند روزه ماند و نماز
بر در جانش ماند قفل نیاز
زان درین عالم فریب و هوس
واندرین صد هزار ساله قفس
دست خود زعات کلاه جاه آمد
که سرت برتر از کلاه آمد
هر کرا از نماز خنده و نکوست
نماز مغرب سزای سجده اوست

هر چه ما را اباحت و محظورست | هر کسی کو از این و آن دورست
فرق محظور و اباحت او داند | کانچه راحت جراحت او داند
دل و همت مده به صحبت خلق | ببر از خلق تا ببر ز خلق
نیکوئی با عداوت از خود دست | کز نیک نام تو زنیک و بدست

فی الافتقار الی الحق

مستمع نعمت نیاز از دل | مطلع بر طلوع راز از دل
چون در دل نیاز بگشاید | آنچه خواهد به پیش باز آید
یاربش از شه ره اقبال | کرده لبیک دوست استقبال
یاربی از تو زود و صد لبیک | یک سلام از تو زود و هزار علیک
سایبانیست عقل بر در او | خیمه‌اشیست جان لشکر او
از بد و نیک خلق پیوسته | رحمت و نقش نگسسته
در گهش را نیاز پیرایه | تو نیاز آر سود و سرمایه
در پذیرد غم نیاز ترا | بی نیازی او نیاز ترا
دوست بودش بلال بر درگاه | پوست بر تن چو زلف یار سیاه
جانش طاهر ز بهره لال | گشت بر روی چو مشکین خال

١٣٩

[illegible]

ور شناسی تو هر که گر چه بتر | گر چه قاذورترست حاجز تر
نیست ور امر تو بکین فیشکوان | زهره کس اگر این چه با آن چون
بنده را در ره معاش و معاد | نیست کس نا مر از صلاح و فساد
روزی آخر ز خلق سیر شوی | لیک دوری هنوز و دیر شوی
آنگه آگه شوی ز شرع چو پیل از | که نیابی براه راست جواز
مرد ایمان همیشه در کارست | زانکه ایمان نماز بیکارست
تا نداری سر سر اندازی | تو چه دانی که چیست جانبازی
چون سرانداز و صف جو وشی | میبرد زر تو قم در سجود شدی
کعبه دل ز حق شده مقصود | همت سگ بر استخوان مقصور
پیش شرعت ز شعر جستن به | بیت را اچو بیت شکستن به
شرع از اشعار سخت بیگانه است | گرچه با او کنون هم از خانه است

[illegible]

از پی راه چون کم از کودک
نتوان بودن ای کم از یک یک

گر در آموختن کند تقصیر
هر چه خواهد ز روی سیاست بپذیر

بتلطف بدار و بنوازش
خیره ور تر اظهار رنگداوش

ور کنارش ز آن زمان کما کا
تا شود در امتی و کمنش جفا

ور نخواند بخواه زود دوال
گوشمالش بگیر و نیک بمال

بمعلم نمای تهدیدش
تا بود گوشمال تاکیدش

بنما جنبش کنید بخانهٔ موش
میرسد شان کنند فشرده گلوش

ور ره آخرت ز بهر شنود
کمتر از کودکی نباید بود

ساله کاکامی وقت هین اشتاب
بدر و درگه بهشت دریاب

ور نه شد خوشخانه دوزخ تو
ور ره آن سرای برزخ تو

زو بکتاب انبیا کم چند
بر خود این جهل و این ستم مپسند

کو حی از شرح انبیا بر خوان
چون ندانی برو بخوان بدان

تا نگر یار انبیا گردی
زین جهالت مگر جدا گردی

ور جهان خراب پر ز شر
از جهالت بدان تو هیچ بتر

فی الانبساط و التضرع الی الله تعالی

[illegible] ۱۳۸۱ [illegible]

از پی تازگی ز دشمن و دوست
ورده و عالم بدل کنند و پوست
از پی دین و ملک پروردن
آنکه زتسبیح سر برون کردن
ای صفت آرای جمع درویشان
وی نگهدار درد و دلریشان
آنکه شد چون بهی بهش گردان
وانکه شد چون کیا بهش گردان
یعنی زرد
یعنی کاه
نیک درمانده ام بدست نیاز
کارم ای کارساز خلق بساز
مستغرق بحضرت ملکوت
متوحد بعزت جبروت
آیت علم را بدایت نیست
غایت شوق را نهایت نیست
تو ندانی ز حال عالم راز
از بلا عافیت ندانی باز
تو حقیقت ز مردم این راهی
طفل راهی ز ره نه آگاهی
کودکی رو نگر و بازی گرد
پیر کبر و پی نیاز می گرد
بس بود کبر و ناز یار ترا
باشد ای پسر چه کار ترا
چه کنی جنت و نعیم ابد
گرده عقبی ز بهر دنیا رد
او ز تو خشت تو سپید اند
چون تو سی را بخود همی خواند
میکنند عرضه بر تو حور و قصور
تو بدنیا و زینتش مغرور

فی تأدیب صبیان المکتب و صفة الجنة والنار

قوله از پی تازگی الخ
اشارت است بآیه کلما نضجت
جلودهم بدلناهم جلودا
غیرها لیذوقوا العذاب
که در سوره نساء است
والحسنات [illegible]
این بیت [illegible]
[illegible]

[illegible]

از تو حیرانی بی تو حیرانیم   بتو سیریم واز تو سیرایم
سوی ما گرچه هیچکس کس نیست   کرم تو تو ید گر بس نیست
دین مان داده یقین مان ده   گرچه این هست بیش از ان ده
گرچه بر نطع نفس شه ماتیم   تشنهٔ وادی سماواتیم
کے از بد یے [illegible] اند به   انچه دانی که آن بهست آن ده
اے مراد امل نگاران تو   وی امید امیدواران تو
ای نهان وان آشکارا بین   تو رسانی امید ما به یقین
همه امید من برحمت تست   جان فروزی همهٔ نعمت تست
جگر تشنه مان ز کوثر دین   شربتی بخش پر ز نور یقین
نیست نز دانش و نز خبرے   جز توام سوی تو وکیل ورے
هرچه بر من قضای تو بنوشت   همه نیکو بود نباشد زشت
هستم از هرچه هست جمله گزیر   تا گزیرم توئی مرا بپذیر
بلبل عشق را ز گلبن حبت   در ترنم نوای امید تست
باز ماندم از طریق نیاز   بر سر سدره میکند پرواز
ملکما راند هر که سوی تو راند   باز در ماند هر که زین در ماند

[illegible]

۱۴۵ [illegible]

گر نه او می کلام بستودی | که بدو نامت از سر دوری
خلق را هیچ زهره آن بودے | که ترا بر مجاز بستودے
پیشکش بد ز عقل و هستی ما | که نه ما و نه بود و هستی ما
بخودی مان کن از بدیها پاک | به نجاتے امان و هم ز هلاک
پیش حکمت خود ار چه بد باشم | من که باشم که نیک و بد باشم
بد ما نیک شد چو بد ز رفیق | بد شود نیک ما چو بگرفتے
بد و نیکم همه توئی یارب | وز تو خوب و بد نیاید این عجب
آنکسی بد کند که بدکار است | از تو نیکی همه سزاوار است
نیک خواهی به بندگان کبیر | بندگان را خود از تو نیست خبر
اندرین پرده هوا و هوس | جهل ما عذر خواه و علم تو بس
گر سگی کرده ایم اندر کار | تو ز شیری سگی گرفته بگذار
بر در فضل حضرت جودت | بهر آنجا ز لطف موعودت
آنچه نسبت بتست توقیرست | و آنچه از فعل ماست تقصیرست

فی کرمه و فضله

ای خداوند قائم قدوس | ملک تو نا مماس و نا محسوس

[illegible]

حدیقه حکیم سنائی [illegible] ۱۳۴۱

[illegible]

خنده و گریه عاشقان از تو / گریه و خنده عارفان از تو
در جحیم تو جنت آرامان / بی تو راحتی بجور جحیم جانان
گر بدوزخ فرستی از در خویش / میروم فی بپای بر سر خویش
و انکه امر ترا خلاف آرد / دل خود را بغفلتش غلاف آرد
همه اگاه و کار و بار از تو / یار بارست و بار یار از تو
نه بلایا امن از تو سیر شوم / نه بلا تقنطوا دلیر شوم
گر کنی زهر بار روانم جفت / از رشک تلخ تر نیارم گفت
امن از مکر تو کسی باشد / کز فرومایه خسی باشد
امن و مکر تو هر دو یکسانست / عاقل از مکر تو هراسانست

[illegible]

... لا تقنطوا من رحمة الله ... فلا یأمن مکر الله الا القوم الخاسرون ... ان الله یغفر الذنوب جمیعا ... [illegible]

١۴٧ [illegible]

[illegible]

گر رساند بمن سخن جز تو   گر رهاند مرا ز من جز تو
ز خرمی بوی و رنگ و مدحه تو   زین همه وارهانم ای همه تو
عجز و بیچارگی و ضعف و تری   نخوری سستی و خری و تری
تنگی هر درگه تو آسانیست   بی زبانی همه زباندانیست
همه را آتشش بلا ز برای همه   بر تو تبدیل تو خونبهای همه
از تو بر تافتن عنان اجل   چیست جز آیه و نشان زحل
صورت قهر دولتش روید   هر که جز مهر صنعتت جوید
سیرت ما ز صورت اشرار   وارهان ای ممیز اسرار

فی التوبة والانابة

ای جهان آفرین جان آرای   وی خرد را بصدق راهنمای
در بهشت فلک همه خامان   در بهشت تو دوزخ آشامان
پرورت خوب زشت را چه کنم   چون تو هستی بهشت را چه کنم
گر نسازد هدایت تزویر   غرض حکمت تعلیم و تقدیر
خون دل چون جگر کند سوراخ   چه جهنم چه حجرهٔ طباخ
دوزخ از بیم او بهشت شود   خاک بی کالبد چه خشت شود

[illegible]

گرد هر شهر هرزه میگردی　　خر دران ره طلب که گم کردی
خر اگر در عراق ورزیدی　　پس ترا چون بهرزه ورزی باید
کل بود پیش تا نگردی کل　　چون شدی کل ترا چه بحر چه پل
اندرین ره ز درد و دود اندیش　　پارسا رو ز هیچ پل مندیش
قصد کشتی مکن که پر خطرست　　مرد کشتی ز بحر بی خبرست
گرچه تو خیره رو گرفت بود　　بط کشتی طلب شگفت بود
بچهٔ بط اگرچه دینه بود　　آب دریاش تا بسینه بود
تو چو بط باش و دیدی آب روان　　ایمن از قعر بحر بی پایان
بچهٔ بط میان بحر عمان　　غرهٔ بط بازگشته کشتیبان
یا رب این خر بطان عالم را　　گم کن از بهر عز آدم را

کلش

[illegible]

۱۴۹

[illegible]

ایمن از مکر تو نشاید بود
طاعت و معصیت ندارد سود
ایمن آنکس بود که وی آگاه
نبود از مکر تو بفضل گناه

فی الاخلاص والمخلصون علی خطر عظیم

چون ز درگاه تست گوهر دل
خواب را زیر پای خیل خیال
همچو شمع آنکه را نماند منی
در تو خندد چو گردنش بزنی
با تو با عقل و جاه و زر چه کنم
دین و دنیا توئی دگر چه کنم
تو مرا دل ده و دلیری بین
روبه خویش خوان و شیری بین
گر ز تیر تو تر کنم ترکش
کمر کوه قاف گیرم و کش
یار آنکس که غیر او نبود
وآن آنی که آن خود نبود
هیچ خود بین خدای بین نبود
مرد خود دیده مرد دین نبود
گر تو مردی شو بیعت دوی
پاک مان دور شو ز خود بینی
ای خداوندگار غفور
بنده را از درت مگردان دور
بسته خویش کن مرا خوابم
تشنه خویش کن مده آبم
دل ز رنج از آن چه باید جست
درد خود رهنمای مقصد تست
عمر ضایع همی کنی در کار
همچو خر پیش سبزه بی افسار

[illegible]

حدیقه حکیم سنائی

[illegible]

گر ازین مهره چند بخواهی
گفت یک گروه و دو تا ماهی

نشناسد کسی چه داری خشم
لعل و گوهر بگو بگوهر چشم

پس چو این گوهرم ندارد بکیا
این گهر را ببر تو زاثر مجاسے

گر نخواهی که بر تو خند و خر
نزد گوهرشناس بر گوهر

دست گوهرشناس به انم
چون کف پای بر صدف انم

نیک دانی که در قضای ازل
دست صنع خدای عز و جل

کرده امر خدای در هر فن
قوتے را انفعالے البستن

تا چو را چشمه بگشایند
زانچه گشتند حامل آن زایند

آنکه او را عدم بد فرمان
کی وجود آورد اندر عصیان

کرده یک امر جمله را ابدار
همگان آمدند در پرگار

هرچه استاد برنوشت و براند
طفل در مکتب آن تواند خواند

گر نوشت ابجدی ز دفتر خویش
نتواند کز او کشد سر خویش

عقل شد خامه نفس شد دفتر
مایه صورت پذیر و جسم صور

عشق را گفت جز زمین مهراس
عقل را گفت خویشتن بشناس

عقل و الهام رعیت عشق است
جان یاری حمیت عشق است

[illegible]

حدیقهٔ حکیم سنائی ۱۵

[illegible]

قدم از وزره قدم داری
آلت زے را ز دست نگذاری
قدمی را که با قدم نقل ست
سطح بیرونی محیط کل ست

فی قضائه و قدره و صنعه

داده از عقل تو متی را
امر دین را و عقل دینی را
آنچه زاید ز عالم از امر ست
آنچه گوید نبی هم از امر ست
کفر و دین جنبه زشت و کینه و تو
یرجع الامر کله زے او
هر چه در زیر امر جبارند
همه بر وفق امر بر کارند
همه مقهور قدرتش قاهر
صنع او بر ظهورشان ظاهر
همه موقوف قدرت و علمش
همه مسبوق سابق علمش
آنکه عاصی و آنکه از علماست
آنکه محکوم و آنکه از حکماست
همه را بازگشت حضرت اوست
هر کرا منتی ست منت اوست
عقل را نقل کرده اسبابش
نفس را پی بریده انسابش
نسبت نفس سوی عالم جان
همچو کورست و گوهر عمان
کور را گوهرے نموده کسے
زین هوس پیشه مرد بوالهوسے

[illegible]

قوله داده از عقل الخ اگر عقل را [illegible] خطاب بحضرت حق [illegible]

[illegible]

فی الشوق

از پس این براق شوق بود   بدل و جان و عقل و ذوق بود
آفرینش چو گشت زنده آتش   پس خلاصی طلب کند عاشق
آتشش از درون برافروزند   که از او جان و عقل و دین سوزند
تا که جویای عشق خودبین ست   بو که توبه از پی این ست
هر کرا کوی عشق او تازه است   توبه او کلید درمانده است
شوق با یار خود سر دور بود   یار جوی از خدای دور بود
ذوق از وقت با تش اندازد   شوق شوقت چو نور بنوازد
چون برون رفت جان و جوازه   دل کهن از او شود تازه
صورت از بند طبع باز زده   دل ز وحدت بروح باز زده
افتد از سیر جان بی اندازه   از زمین تا بعرش آوازه
گر بود کز باد و شوق دور بود   بر زبان از نگذرد چو مرد بود
هر چه در راه فتنه انگیزد   همه آتش از پیش ساه بر خیزد
از پی پایت از بیشه ده   پشم رنگین شود به پیش کده
آتشش او ز جهت بالا را   [illegible] و آبروی دریا را

و از پس این براق [illegible]
[illegible] از پس [illegible]
[illegible]
این براق شوق [illegible]
[illegible]
۱۵۳
حدیقه حکیم سنائی
[illegible]
۱۲

[illegible]

عشق را گفت پادشائی کن / طبع را گفت کدخدائی کن
از عنا طعمه ساز ارکان را / پس بکف کن تو آب حیوان را
تا بجنبد ز نطق پایه سازد / ذره ذره روح قدس در بازد
روح قدسی بنفس باز شود / نفس چون عقل پاکباز شود
همچنین ست ز بدایت جان / روش اوست تا نهایت جان
آنکه مختار زیر پردهٔ اوست / وانکه مجبور بندهٔ کردهٔ اوست
همه از امر اوست زیر و زبر / تا فلک آدمی ز خیر و ز شر
هرچه بودست و هرچه خواهد بود / آن تواند کرد کو فرمود

[illegible]

[illegible]

هرچه هستند و از همه دور
ز نو بد و نیک قوت و دولت
امر او را تغیری نبود
بغض و حقد از صفات دور است
اوست قادر بهر چه خواهد خواه

نو

در بیان فواید تغیر الامور
امر او ما یبدل القول است
خلق را جز تغیری نبود
غضب آن را بود که مقدور است
هرچه خواهد کند که حکم او راست

[illegible]

[illegible]

عدم تغیر امر حقیقی و تغیرات مجازی جز تغیری نیست ۔

چون مراو را ازدو برانگیزند اختران پیش او فرو ریزند
دیدهٔ او چو نور ره بیند شمس در جنب او سیه بیند
بد و نیک اندران جهان نبود خاک و خورشید اختران نبود
زهرکسا عشق کوی او نبود در دلش جست‌جوی او نبود
آسمان و گرش گردانند بر زمینی دگرش بنشانند
هر زمان شوید از پی تک و پوی جبرئیلش بآب حیوان روی
خرد از نعرهٔ دلش کالیو هیزم برق نعل اسپش دیو
آدمی سوزگشته از پی راه مالک درد او با آتش آه
سر آتش نداند ایچ عبور پی او در نیابد ایچ غیور
نعل اسپش چو گرد بندازد جبرئیلش حنوط جان سازد
او روان گشته سوی عالم نیست باد فرماید کن که یکدم بایست
مصطفی ایستاده بر ره اوی از ره لطف رب سلم گوی
اندر آویزد از پی اشراف از در دانش ترازوی انصاف
آب در راه او خلیل زند مقرعه آتش جان جبرئیل زند
همه را باز خود رساند بخود کایچ یک از دو نیامد بد

فی الذی خوی نطقه عیسی ویتقیقن

بازرا چون ز بیشه صید کنند | گردن و هر دو پایش قید کنند
هر دو چشمش بسبک فرو دوزند | صید کردن ورا بیاموزند
خو ز اغیار و عادة باز کند | چشم از آن دیگران فراز کند
اندکی طعمه را شود راضی | یاد نارد ز طعمهٔ ماضی
بازدارش ز خود پیاده کند | گوشهٔ چشم او گشاده کند
تا همه بازدار را بیند | خلق بر بازدار نگزیند
زو ستاند همه طعام و شراب | نشود یک زمان بی او در خواب
بعد از آن برگشایدش یک چشم | برضا بنگرد و دو بچشم
از سر رسم و عادة برخیزد | با دگرکس ز طبع نامیزد
بزم در دست ملوک را شاید | صیدگه را چه بیاراید
چون ریاضت نیافت وحشی ماند | هر که دیدش ز پیش خویش براند
دیگران مخالف تو هشدا | واندرین ره زبانت خامش دا
شرط آن کو همه طعام و شراب | از مسبب ستد نه از اسباب
رو ریاضت کش ار ترا باید ناز | ورنه راه جحیم را می ساز

۱۵۷

ذی حق [illegible] غضب [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

فی صفات مذمومة انها لیس فی صفات الله تعالی

در صفات حق غضب روا نبود
زانکه صاحب غضب خدا نبود
غضب مقدور و محبوب بود
وین صفت هر دو از خدا دور
غضب مقدار خشم و بغض و حسد
نیست اندر صفات فرد احد
همه رحمت بود ز خالق بار
هست بر بندگان خود ستار
میرسد هر ترا ز رحمت پیش
بخورت میکشد بلطف کمند
گر نیابی بریاضت سوی خویش
بلطفت بهشت آید پیش
زانکه هستی بدین سرای دریغ
تو گرفته ز جهل راه گریغ
در توحید را تو کی چو صدف
آدم آنرا ز در راشدی تو خلف
گر کنی ضایع آن در توحید
شوی از مفلسی تا به فرید
ور تو آن در را نگهداری
سر ز بخت و عیار نگذاری
بسر ور ابد رسی پس از آن
نرسد هر ترا ز خلق زیان
در زمانه تو سر فراز شوی
در فضای ازل چو باز شوی
دست شاهان ترا شود منزل
هر دو پایت بر آید از همه گل
فی ریاضت نیافت کس مقصود
انشوی ترا چه بیند دیده خود

[illegible] ۱۵۰ [illegible]

[illegible]

آنچنان از عکس آفتاب شمار
جهان مرد بدز بیم مجبوری
آن او بیند در مکان و زمان
گفته از پس حضرت درگه
نفس و بیننده تا بگوید
سوی آن کفر و دین شد نکوست
گر چه بی اوست قصد و غیره
کار دین خود نه سرسری کارست
دین حق تاج و افسر درست
دین نگهدار تا بمالک رسی
راه دین رو که راه دین پوری
ای خوشا راه دین و امر خدای
همه از کار کرد الله است
دره جبر و اختیار رضای

[illegible]

آن دو دوم عکس آب برویم
خاک درگاه جبر ستوری
از کن امر تا در حب کن
امر با عقل تا اطیعوا الله
همه چون بنده اند چو بنده
گر زدین نقش بینداز پوست
کار دین بی ترقی و بی اوده
دین حق را همیشه بازاریست
تاج نامرد را چه در خور دوست
ورنه بی دین بداکه هیچ کسی
همچو شاخ از برهنگی ز توی
از گل تیره زو برآر و پای
نیکبخت آنکسی که آگاه است
بی تو و با توفیق کار خدای

ذکر کلام المشایخ العظام یستقل المرء امر قال الله تعالی

[illegible]

فی العوام اولئک کالانعام بل هم اضل

کره را که شد سه سال تمام
رایضش ور کشد ز بهر لگام

مر ورا در هنر نظر انجهد
توسنی از تنش بیا نجهد

کره را به لگام رام کند
نام او اسپ خوش لگام کند

بارگیر ملوک را شاید
برزر و زیورش بیاراید

چون ندید این ریاضت درخور
باشد آن کره از خری کمتر

بابت بار آسیا باشد
دائم از بار در عنا باشد

گاه بار جهود و گه ترسا
میکشد در عنا و رنج و بلا

آدمی نیز کش ریاضت نیست
پیش دانا ورا افاضت نیست

عامه دوزخست و ترسانست
با حجر در جحیم یکسانست

مرده است جای خوف و هراس
قوا مده زنگش وقودالناس

نفس فرمان پذیرت باده
عقل قرآن شناس ایمان ده

خرد و جان و صورت مطلق
همه از امر و ان امر از حق

نور خورشید چون بر آب آید
آب از آن نام در شتاب آید

عکس خور ز آب بر جدار شود
سقف از نقش او نگار شود

ع قرآن هم بمعنی کلام است و هم بمعنی صلوة که کنایه از اطاعت است ۱۲

[illegible]

نقشش در حدوث کی گنجد
گنجش را حدوث کی سنجد

وهم حیران ز شکل صورتهاش
عقل واله ز سر سورتهاش

نغز و نغز است حرف و صورت او
دلبر و دلفریب صورت او

زو گرفته مقیم قوت و قوت
داده ملک و داده ملکوت

سر او بهر حل مشکلها
روح جانها و راحت دلها

دل مجروح را شفا قرآن
درد دلسوز را دوا قرآن

تو کلام حق امی را بیشک
گر نه طوطی و حمار را اشک

اصل ایمان و رکن تقوی دان
کان یاقوت و گنج معنی دان

هست قانون حکمت حکما
هست معیار عادت علما

نزهت جانها ستایش او
سلوت عقلها نمایش او

آیت او شفای جان تقی
رایتش درد و اندهان شقی

عقل کل را فگنده در شدت
نفس کل را نشانده در وحدت

[illegible]

حدیقه حکیم سنائی ۱۶۱

[illegible]

بکلام قایم بذات پاک حق سبحانه و تعالی [illegible]

[illegible]

قُلْ لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَىٰ أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هٰذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ
بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا وَقَالَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ الصَّلٰوةُ
وَالسَّلَامُ الْقُرْآنُ غِنًى لَا فَقْرَ بَعْدَهُ وَلَا غِنًى دُونَهُ وَقَالَ عَلَيْهِ
السَّلَامُ الْقُرْآنُ هُوَ الدَّوَاءُ مِنْ كُلِّ دَاءٍ إِلَّا الْمَوْتَ

نقش راز بس لطافت نثر		صدمت صوت فی [illegible]

[illegible]

۱۶۰

[illegible]

پرده و پرده دار را از شاه   نبود دل بهیچ سان آگاه
واندر آنکس که وی بصر دارد   پرده از شاه کی خبر دارد
فرش داده و بر طارم ازرق   عرش آن دست تا ز کیش خلق
نحو و نقش و قرائت و تنوین   از زمین ست تا سر پروین
تو هنوز از کفایت شب و روز   قشر اول چشیده از کوز
کاولین پوست نفت و تلخ بود   دومین چون زناه سالخ بود
سومین آن حریر زرد تنک   چارمین مغز آبدار خنک
پنجمین منزلست خانهٔ تو   سنت انبیاستانهٔ تو
چون ز چشم روان بیارائی   پس با دل چرا فرو آئی
تو ز قرآن نقاب او دیدی   حرف او در حجاب او دیدی
پیش نااهل چهره نگشادست   نقش او پیش او بر استادست
گر ترا هیچ اهل آن دیدی   این نقاب رقیق بدریدی
مر ترا روی خویش بنمودی   تا بدانت بدو بیاسودی
دل مجروح را شفا دوست   جان محروم را دوا ازوست
تن چشید طعم نقش از پی زیست   جان شناسد که طعم مغز چه چیست

علم قرآن دل مجروح
از ع اشارتست بآیه
یا ایها الناس
قد جاءتکم موعظة من ربکم
و شفاء لما فی الصدور
[illegible]
حدیقة الحکیم سنائی ۶۳
[illegible]

عقل و نفس از نهاد آن عاجز — فصحا از طریق آن عاجز

فی جلال القرآن

هم جلیل ست با حجاب جلال — هم دلیل ست با نقاب دلال
سخن اوست صانع و واثق — حجت اوست لایح و لایق
در جان را درون آن درج ست — چرخ و دین را اثیر آتشش برج ست
روضهٔ انس عارفانست او — جنت الاعلی روانست او
ای ترا از قراءت قرآن — از سر غفلت و ره عصیان
بر زبان از حروف ذوق ؛ — در جهان از درون شوق ؛
از کمال جلالت و سلطان — هست قرآن بحجت و برهان
از درون شمع منهج اسلام — وز برون نماز آن عقیدهٔ عام
عاقلان را حلاوتی در جان — غافلان را تلاوتی بزبان
بر زبان طرف حرف ذوق ؛ — غافل از غنیش کز ازلی به
مرده روح و حروف قرآن را — چشم جسم این و چشم جان آنرا
نعمت آن بپرده جسم زگوش — نعمت این بخورده روح زهوش
بهر نامحرمان زپیش جمال — بسته از مشک پردهٔ جلال

یعنی اینکه عقل و نفس [illegible] بدایت اصل آن [illegible] عقل و نفس [illegible] اصل آن [illegible] ۱۶۲ [illegible]

در بیابان غفلت‌اند همه
مرگ همچون شبان و خلق رمه

واندرین بادیه هوا و هوان
ریگ گرم است همچو آب روان

هست قرآن چو آب سرد فرات
تو چو عاصی تشنه در عرصات

حرف و قرآن تو ظرف آب شمر
آب میخور بظرف در منگر

کان کیین زان نمایدت و عیان
گر تموزست و مهر در سرطان

زان بماندت نهاد بی روزه
کاب سردست کاتشه سیروزه

ستر قرآن پاک با دل پاک
در رو گوید بصوت اندهناک

عقل یکی شرح و بسط او داند
ذوق او جز سحر نکو داند

گرچه نقش سخن نه از سخنست
بوی یوسف درون پیرهنست

بود در مصر مانده یوسف خوب
بو بکنعان رسیده زی یعقوب

حرف قرآن ز معنی قرآن
همچنانست کز لباس تو جان

حرف را بر زبان توان آوردن
جان قرآن بجان توان خوردن

صدف آمد حروف و قرآن در
نشود مایل صدف دل حر

حرف او گرچه خوب و منقوشست
گوهر اندو همچو عین منقوشست

از درون کن سماع موسی وار
نز برون سو چو زیر موسیقار

[illegible]

حس چه بیند مگر که صورت نغز نغز داند که چیست اندر مغز
صورت سورتش همی‌خوانی صفت سیرتش نمیدانی
کم ز جهانفزای حمدان مدان خوان قرآن به پیش قرآن خوان
حرف مانادان نقاب خود گرست کز نامحرمیت در پردست
صورت از صنع موج بیخبرست تن دگر دان که روح خود دگرست
تو همان دیده ز صورت آن کاهل صورت ز صورت سلطان
چه شماری حروف را قرآن چه حدیث حدث کنی با آن
حرف با او اگرچه همخوابست بیخبر همچو نقش گرمابست
که نه بینند همچو بیداران ذات او خفتگان طراران

۱۶۳ [illegible]

فی ذکر سر القرآن

چون نباشد ز محرمان نشنفت سر قرآن زبان نماند گفت
سر قرآن خدا نکو داند زو شنو زانکه خود همو داند
کس بشناخت جز بدیدهٔ جان حرف جای راز قرآن خوان
من نگویم وگرچه عثمانی که تو قرآن همه نکو دانی
هست دنیا بسان تابستان خلق در وی بسان مستان

باش کانگه که صبح دین بدمد   شب وهم و خیال و حس برمد
چون ببیند مر ترا بی عیب   روی پوشیدگان عالم غیب
مر ترا در سرای غیب آرند   پرده از پیش روی بردارند
سر قرآن ترا چو بنمایند   پرده‌های حروف بگشایند
خاکی اجزای خاک را بیند   پاک باید که پاک را بیند
ور دماغی که دیو کرد رمید   مغز قرآن ازان دماغ رمید
ز استماعی نی بتابد گوش   وز پی سر سوره نارد هوش
هوش اگر گوشمال حق یابد   سر قرآن ز سوره دریابد

فی ذکر اعجاز القرآن

ای ز دریا بکف آوردی   در ملک صورت صدف آوردی
مغز دُر زان بدست ناوردی   که بگرد صدف همی گردی
زین صدفهای تیره دست بدار   دُر معانی ز قعر بحر برآر
گهر بی صدف درون بست   صدف بی گهر برون گلست
قیمت دُر نه از صدف باشد   تیر را قیمت از هدف باشد
آنکه داند بدر چه از قعر   بشناسد ز دُر دریا قعر

سه قهر کبریا اول بحرمت ناموس

سه قهر کبر

جان چو آن خواند لقمه چرب کند هر که بشنود خرقه ضرب کند
لفظ و آواز و حرف در آیات چون سه چوبک کاسهای نبات
پوست ار چه نه خوب و نغز بود پوست هم پرده دار مغز بود
حکمت از خبث تو سرود آید نبی از جهل تو فرود آید
تا درین ترتبی که ترتیب است تا درین مرکزی که ترکیب است
تا درین عالمی که پر صید است تا درین مرکزی که پر کید است
ببصر سید بین بدل طوبی بزبان حرف خوان بدل معنی
بکن از بهر حرمت قرآن عقل سرآیش نطق او قربان
عقل خود دلیل اسرارش عقل عاجز شدست در کارش
تو کنون ناحفاظ غمازی نه سزاوار پرده رازی
تو نگشتی بسر او واقف نرسیدی هنوز در موقف
تا هوا خواهی و هوا داری کودکی کن نه مرد این کاری
چون جهان هوا خرد بگرفت نیکی محض جای بد بگرفت
دیو بگریخت هم بدوزخ آز یافت انگشتری سلیمان باز
شد هزیمت ز سر او شیطان چه عجب گر بمان شد از قرآن

ع حفاظ نگاهبانی کردن و منع غماز سخن چین [illegible]

پرده روی روز تاریکیست
نظر این نکته سخت باریکیست
گر همی گنج دولت باید و جان
آیتی زو بجان و دل برخوان
تا در و گوهر یقین یابی
تا در و کیمیای دین یابی
تا بیابی تو درج و در یتیم
تا بدانی تو زر ناب از سیم
در جهان چیست سر ربانی
در میان چیست رمز روحانی
تا نماید بتو چو مهر و چو ماه
روی خوب خود از نقاب سیاه
چون عروسی که از نقاب تنک
بدر آید لطیف و روح سبک

فی هدایة القرآن

رهبرست او و عاشقان راهی
رسنست او و تو فلان چاهی
در بن چاه جانت را وطنست
نور قرآن بسوی آن رسنست
خیز و خود را رسن بچنگ آور
تا بیابی نجات خویش مگر
ورنه گشتی بقعر چاه هلاک
آب و بادت ده و با آتش خاک
تو چو یوسف بچاهی از شیطان
حرز وقت البشری بجز قرآن
گر همی یوسفیت باید و جاه
چنگ در وی زن و بر آی از چاه
راد مردان رسن بدان دارند
تا بدان آب جان بدست آرند

وانکه بر سطر شطر این ورقست | نه سزاوار لولو لالاست
سطر قرآن چو شطر ایمانست | که ازو راحت دل و جانست
صفت لطف و عزت قرآن | هست بحر محیط عالم جان
قعر او پر ز دره و پر ز گهر | ساحلش پر ز عود و از عنبر
زوست از بهر باطن و ظاهر | منشعب علم اول و آخر
پاک شو تا معانی مکنون | آید از حجرهٔ حروف برون
تا برون نایدا ز حد انسان | کی برون آید از حروف قرآن
تا تو باشی ز نقش خود محجوب | با تو و عقل تو چه زشت چه خوب
نشود دل ز حرف قرآن به | نشود جز به هیچ هیچی فربه
نکند خیره زود می و دیری | آب در خواب تشنه را سیری
تو که در بند کلک و انقاسی | چهره را از نقاب نشناسی
نبود خاصه در جهان سخن | رنگ و بوی سخن چو جان سخن
چون قدم در نهی دران اقلیم | کندت ابجد وفا تعلیم
چون بخوانی تو ابجد دینا | آب وجدان تو شمس و پرینا
سیرت صادقان چنین باشد | ابجد عاشقان همین باشد

شطر جانب و نیمهٔ [illegible]

[illegible]

گه ز پا بنشش بری بی جنجال
گه در بنشش کنی برون مجال
گه برای خورشش کنی تقصیر
گه بعلم خورشش کنی تقریر
نه نگردی مگر بیچاره
گر دهند و قشای سیپاره
گاه گوئی ز نیش جاهل را
یا نه گر بس بابت کاهل را
گه نویسم ترا یکی تعویذ
پاک دارای جوان مدار پلید
لیک بهره پگاه می باید
خون مرغ سیاه می باید
این همه حیله بهر یکدو درم
شام یا چاشتی ز بهر شکم
عمر بر داده بخیره بباد
من چه گویم برو که شرمت باد
در یکی مسجدی نخزی بهوس
خلق میر باد تسبیحهای دیرس
زین هوس شرم شرع و زینت با
با خرد با اجل قرینت باد
با چنین خود و فضل و فرهنگت
شرم بادت که نیست خود ننگت

فی خاتمة الکلام

باشش تا روز عرض با یزدان
گله جبان تو کنند قرآن
گوید این باطل مصدق تو
چند باطل کشید از حق تو
گوید ای کردگار میدانی
آشکارا چنانکه پنهانی

صفحه ۱۷۱

[illegible]

تو رسن را همی بدان سازی	تا کنی بهر نان رسن بازی
کس نماند ز حرف از قرآن	با چنین دیده در بهار قرآن
دست عقلت چو چرخ گردونست	پای بند دولت تن و جانست
گر ترا تخت و تاج باید و جاه	بنشینی مقیم در بن چاه
یوسف تو بچاه در ماندست	دل تو سوره سفه خواندست
رسن از زر و ساز و دلو از آه	یوسف خویش را برآر از چاه

فی عزة القرآن انها لیست بالاعشار والاخماس

بهر یک مشت گوزک از وسواس	نامش اعشار کرده و اخماس
کرده منسوخ حکم هر ناسخ	نشده در علوم آن راسخ
متشابه ترا شده محکم	کرده بر محکمش معوّل کم
تو رها کرده نورسته آن را	وز پی عامه صورت آن را
ساخته دست مزد سالوس را	بهر یک من جو و دو کاسه سبوس را
گه سرودش کنی و گاه مثل	گاه سازی ازو سلاح جدل
گه زنی و زنش به بی ادبی	گه شمارش کنی به بو العجبی
گه کنی بر قیاس خود تاویل	گه کنی حکم را بران تحویل

حدیقهٔ حکیم سنائی ۱۷

[illegible]

جلوه کردی براه اعجازی		که بحرفی و که بآوازی

فی تلاوة القرآن

کی چشی طعم و لذت قرآن		چون زبان بردی بنبردی جان
از در تن بمنظر جان آی		بتماشای باغ قرآن آی
تا بجان تو جمله بنماید		آنچه بود و آنچه هست آنچه آید
تر و خشک جهان درون برون		آنچه موجود شد بکن فیکون
حکمهائی که گشت ازو محکوم		همه گردد ترا ازو معلوم
بشنواند ترا صفات خدای		گشته چشمت بصدق قصه سرای
مستمع چون بکند سماع کلام		گیرد نطق موسی بر اندام
تا ببینی بدیده اخلاص		چون بخوانی تو سورة الاخلاص
سورتی همچو سرو ناز تری		نظم او چون بنفشه بلبری
نصب و رفعش چو عرش چون کرسی		گر تو از مرشدی خبر پرسی
جزم و جرم وی از طریق قدم		لوح محفوظ بسر نشستن قلم
حرفها بال روح و پرده نور	پاکن	نقطها خال شاهد برقع نور
اینچنین در نگر بصورت او		تا بدانی توست سورت او

[illegible]

شب و روزم بخواندی با فریاد | واو یک حرف من بصدق نداد
حق نحو و معانی و اعراب | زو ندیدم بصدق در محراب
معجزه در سرود نیک آید | جاذبهٔ عشقم اگر بود نیک آید
چند گو لاف زد بغوی ما | پس ندانست قدر معنی ما
بجز از گفت و گوی ورد مه | نیست گوشی نصیب این مه
سوی میدان خاص نتاخت | روی ما از نقاب نشناخت
بر سر کوی ما بزشت و نکو | سگی آمد کسی نیامد ازو
عقل و جان را بقول من نسپرد | سوی رای و هوای خویشم برد
گه به تیغ هوا بکشت مرا | گاه بر دام نفس بست مرا
گه بسوی شراب اند مرا | گه براه سرود خواند مرا
گه بخواندی مرا براه مجاز | خیره بگشاده چون خران آواز
گه شکستی چو چوب را بشکنه | سر و روی حروف از شکنه
گه چو قوال کرده از نغمه | متفرق حروفم از زخمه
ای مدبر زند بری چنین | خواهم انصاف تو مهیمن الدین
ور سرای مجاز از سر ناز | گه بپا نازد گاه و گه بنماز

۱۷۳

مقری زاهدان بی یک بانگ همچو قمری دو نغمه دار و بانگ
قول باری شنو هم از باری که حجابست صنعت قاری
مرد عارف سخن ز حق شنود لاجرم زو اشتیاق کم غنود
طبع قوال را زبون باشد عشق را مضطرب ز درون باشد
در دل نغمهٔ زیر و بم خال که خیالات نشان دهد از حال
با خیال لطیف گوید راز فکنش پیچ و دو قفه در آواز
هرچه آواز و نقش و آوازه است خانه‌شان از برون دروازه است
هیچ مغنیست اگر در بانگ بلبلی بنده نیستی بد و بانگ
دل ز معنی طلب ز حرف مجوی که نیابی ز نقش عنبر بوی
عاشقی دان درین سرای مجاز چشم با رنگ و گوش را آواز
مجلس عشق جای بی‌گوشیست واندر آنجا سماع خاموشیست
کی سوی عشق دیدنی باشد لذتی کان چشیدنی باشد
طبع را از غنا گردان شاد که غنا جز غنا نیارد یاد
یار گو بر سر پل آمد یار تو مرا و ورا ز آب دور مدار
یا به آتش فرو بر از سر کین یا بنجا کش پیاره و خوش نشین

«بال دین عراغ تا مل ست» «سعدت الکرت»

تا الف را درون رای آرد	با و تا را بزیر پای آرد
تا فروشد بجای جان خرد	یوسف خوب را بهژده بد
زانکه در کوی عشق و عدت و ننگ	بیش ازین قیمتی نیارد رنگ
بوی شهوت امتحانش کند	پس از آن با تجوزه کالنش کند
پس دگرباره بوته سازد	تا در وغل و غشش بگدازد
پس چو زرش کند فرو ساید	پس بدو تاج او بیاراید
هر ملک اگر عدل و دین باشد	افسر تاج او چنین باشد
سخنی کز تو گشت آلوده	گرچه نیکوست هست بیهوده
باد اگرچه خوش آید و دلکش	بر حدث بگذرد نباشد خوش

فی ذکر کشف القرآن

مر جنب را بامر یزدانش	پس نه مهجور کرد قرآنش
پس زانوی مهرش بنشاند	لا یمسه چو بر دو دستش خواند

الف را که عبارت از وحدت است [illegible]

درون رای تو و با و تا را که کنایت از [illegible]

یوسف خوب [illegible] بجای جان [illegible]

[illegible]

حال کان از محال و ذوق بود　　همچو فرعونی و بانگ غرق بود
بانگ او حال غرق سوز نکرد　　آتش آشتیش درد و نکرد
هر که در مجلسے بانگ کند　　وان کز اندیشه درد وآنگ کند
ور نه آه مرید عشق الفنج　　همچو ماریست خفته بر سر گنج
اژدها گرد گنج بر خیزد　　مهره کاهش آتش انگیزد
گنج اندر فقیر چیست خری　　چاپ چاپ اندر چراغ چیست تری
آب و روغن چو در هم آمیزد　　نور و صفو روغن آویزد
لقف چو روغن ز پیش برگیرد　　نم بیگانه بانگ درگیرد
آه روغنانی طبیعت تست　　راه بنیانی شریعت تست
آتشه روشن ست راه شما　　پرده آینه ست آه شما

التمثیل فی خلقة آدم و عیسی بن مریم علیهما السلام

زاد آدم اندرین عالم　　هست از آن به که زاد و مریم

[illegible]

داد او را و گر چه غذا و مدد روحیست عطا و رشد و از حق سبحانه و تعالی بے واسطۂ اسباب ۱۷

هر چه در عشق نیک و هر چه بدست
بازکش خریدن آن از خردست

هر چه صورت دهد بآتش ده
نالهٔ زار در دل خوش نه

چون برون ناله آید از دل خوش
پای او گیر و سوی دوزخ کش

می نداری خبر تو ای نسناس
کابجد بند و حیلت ریواس

آن همه دیو نفس در تو دمد
تا ز تو عقل و هوش تو برمد

ای درین بادیه پا زبیدا
عمر را عمر خوانده شربت باد

راه دین صنعت عبارت نیست
نحو و تصریف و استعارت نیست

این صفتها ز کلام حق دورست
ضمن قرآن چو در منثورست

تا که باشد ای مسلمانان
که شود سوی آسمان قرآن

گرچه ماندست نزد ما اسمش
نیست مانده شروع و احکامش

در کشیدن دست ریواس زرق و نفاق و ریا

فی استماع القرآن

در طریقی که شرط جان سپرست
نعرهٔ بیهده خری و تریست

مرد دانا بجان سماع کند
حرف و ظرفش همه وداع کند

جان از و حظ خویش برگیرد
کار با جملگی ز سر گیرد

با مریدان سرود و شعر
همچنان دان که مرد عاشق و د

چپ

[illegible]

تو یکیئی ولیک هم ز عداد
نام داری و بس چو نقش زیاد
چون در آمد وصال را حاله
سر دلش گفت و گوی دلاله
گرچه دلاله مبتنی کارست
گاه خلوت ترا اگر انبارست
زانکه باشد ز روی عقل و نظر
در هزیمت بوقت خود سپر ظفر
پس تو ای بوالفضول بلغاری
چون درین ره بر پل و غاری

ذکر الانبیاء خیر من حدیث الجهلا

انبیا راستان دین بودند
خلق را راه راست بنمودند
چون بغرب فنا فرو رفتند
باز خودکامگان برآشفتند
پرده‌ها بست ظلمت از شب شرک
بوسها داد کفر بر لب شرک
این چو حربا چو شاخ گل در دست
وان چو نیلوفر آفتاب پرست
این جهنم کرده سال و مه معبود
وان جدا مانده از همه مقصود
این شمرده ز جهل بی برهان
بد همی از دیو و نیکی از یزدان
خاک پاشان آتش آشامان
آب گویان باد آرامان
این چو باده ز مغز عقل زدای
وان چو نکبا ز سر عمامه ربای
این وثن را خدای خود خوانده
وان شمن وار دین برافشانده

[illegible]

تن که تن شد ز رنگ آدم شد   جان که جان شد ز بوی آدم شد
هر کرا آن دم است آدم اوست   وانکرا نیست نقش عالم اوست
آدم آنم که از قدر دریافت   دل خبر یافت سوی جان بشتافت
کز ازین دم خبر چگونه دهی   گفت هستم ز جام و جامه تهی
جامه و جام ما ستی زانست   کین گرانمایه سخت ارزانست
همه خواهی که باشی او را باش   بر او سوی خویش هیچ مباش
بر پریده ز دام ناسوتی   در خزیده بدار لاهوتی
دیده و خطهای خطهٔ ملکوت   همچو عیسی بدیده لاهوت
آنکه در بند این جهان آویخت   سود کرد از انکه شکر بریخت
کاین جهانی ستایهٔ غم و رنج   خوانده عاقل و را سرای سپنج
رهبرت باد بهر صورت و جان   این جهان عقل و آنجهان ایمان
خنک آنکس که عقل رهبر اوست   هر دو عالم بطوع چاکر اوست
خنک آنکس که نقش خویش بشست   ذکر سر او را او کسی را چیست
خویشتن را یکی مخوان در ده   کان یکی کی که هیچ از ان یک به
همچو نقش ز باد بحر بسیج   لیس خود یکی و آن یک هیچ

ــ یعنی عبارت [illegible]

۱۷۸

حدیقهٔ حکیم سنائی

[illegible]

ملک توران و مملکت ایران شده از جور یکدگر ویران
حبشی تاختند سوی یثرب فیل با ابرهه ز مرغ اهرب
خانهٔ کعبه گشته بتخانه بگرفته نسب بیگانه
عتبه و شیبه و لعین بوجهل یک جهان پر ز ناکس و نااهل
عالمی پر سباع و دیو و ستور صد هزاران ره و چه و همه کور
بر چپ و راست غول پیش نهنگ راه بر گشته کور و عور و لنگ
خسته جهل را ز بر خوابی کژدم حرص کرده و تابی
پر جهالت جهان و پر نیرنگ پر شده مسند راه و دین شده تنگ
بانگ برداشته سحرگاهان سگ و خر در جهان گمراهان
ای سنائی چو برگرفتی کلک گو ز معنی کشیدی اندر سلک
چون بگفتی ثنای حق اول پس بگو نعت احمد مرسل
چون ز توحید گفته شد طرفی گفت خواهم ز انبیا شرفی
خاصه نعت رسول بازپسین آن ز پیغمبران بهین و گزین
احمد مرسل آن چراغ جهان رحمت عالم آشکار و نهان

اَلْبَابُ الثَّانِی فِی فَضِیلَةِ نَبِیِّنَا مُحَمَّدٍ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ

وین یکی سحر و آن دگر تنجیم · این یکی در امید و آن در بیم
همه ناخوب سیرتان بودند · همه اعمی بصیرتان بودند
عام قانع شده بتزیین دین · خاص مشغول در تشیین دین
وین حق روی خود نهان کرده · هر یکی دین بدعیان کرده
بدعت و شرک پر برآورده · زندقه جمله سر برآورده
این بتلقین هرزه در بند · وان بتخییل بیهده خرسند
گوش سرشان هوس شنوده ز دیو · هذیان شان هدی نموده دیو
شده نزدیک عام و دانشمند · سفه و غیبت و فضولی پند
خاص در بند شهوت و لذات · عام در بند هزل و ترهات
مندرس گشته علم دین خدای · همگان ژاژخای و هرزه درای
عجز خود جسته در بهانهٔ علم · عقل پوشیده در میانهٔ ظلم
راستیها ز بیم بند و طلسم · روی پوشیده چون الف در بسم
خاصگان چون بخانه بار شدند · عامه هم با سر مجاز شدند
آن یکی رفته بر ره موسی · وان دگر مقتدی او عیسی
کیش زردشتی آشکاره شد · پردهٔ رسم پاره پاره شد

سر زمین باد اول [illegible]

[illegible]

تا بداند سر اسرار آفاق
پا برون چون نهی بر پشت ساق

شرع او را افلاک مسلم کرد
خانه بر بام چرخ اعظم کرد

اندر آمد به بارگاه خدا
دامن خواجگی کشان در پا

پیش وی سجده کرده عالم و ان
زنده گشته چو سجده ذوالنون

دیده جان پاک آدم از او
معنی یک لفظ محکم از او

جان عاقل جهان بود و بیند
زانش بر جان خویش بگزیند

انبیا بخته هم از زر او
هر چه شان نقد بوده بر سر او

تا شب غیب هیچ هستی زاد
آفتاب چنو نداد و نزاد

همه شاگرد او و مدرس شان
همه مزدور او و مهندس شان

او سبق برده و عقل گردن او
او ولی بوده و انبیا تن او

وان ملک جبرئیل آسمانی
میزبانی به روح حیوانی

کو شکارش ز ولایت تقدیس
صحن او بام خانه ادریس

آستان درش به رفعت اش
بوده بستان کنج روح القدس

کرده با شاه میر طاعت
جاده در بوستان شده وی

جان او خوانده تا مدرق
وحی بد منزل ز تخته حق

۱۸۳

[illegible]

عَلَى سَائِرِ الْأَنْبِيَاءِ وَفِي مِعْرَاجِهِ وَفِي بِدَايَةِ ذَاتِهِ وَبَدْوِ شَأْنِهِ فِي مَنْقَبَتِهِ وَحُسْنِ خُلُقِهِ وَكَرَامَتِهِ وَانْشِرَاحِ صَدْرِهِ وَمَشِيَّتِهِ وَاتِّبَاعِهِ وَبَعْثِهِ وَإِرْسَالِهِ وَفِي الصَّلٰوةِ عَلَيْهِ قَالَ اللّٰهُ تَعَالٰے إِنَّ اللّٰهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا وَقَالَ اللّٰهُ تَعَالٰى وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ وَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنَا سَيِّدُ وُلْدِ آدَمَ وَلَا فَخْرَ وَآدَمُ وَمَنْ دُونَهُ تَحْتَ لِوَائِي يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَلَا فَخْرَ

آمد اندر جهان جان هر کس — جان جانها محمد آمد و بس
چون بخندید بر سپهر بلے — آفتاب سعادت ازلے
آن سپهرش چه بارگاه ازل — آفتابش که احمد مرسل

[illegible]

گفته او را بوقت وحی نزول | جبرئیل امین و لا تعجل
بوده چون نقش صورت خویشش | ماجراهای غیب در پیشش
پشت گردون ز نور و لطف گلش | شرق و غرب ازل درون دلش
آدم آنگه که سمت جان برداشت | پای منبرش بر گریبان داشت

فی معراجه صلوات الله و سلامه علیه

بر نهاده ز بهر تاج قدم | پای بر فرق عالم و آدم

[illegible]

سمت بکسر اول و فتح دوم نشان و بفتح اول و سکون ثانی راه و روش نیکو [illegible]

[illegible]

سر او صورت و معنا خوانده   دل او مرکب صفا رانده

گوی بربوده دست منقبتش   پای بر سر نهاده همتش

عالم جمله بود را نظام بدو   غرض نفس کل تمام بدو

قدمش در ازل بپیموده   بوده کل کون تا بوده

داده اشراق بر همه عالم   مهر او کرده کار لوح و قلم

قدمش در ازل نفرسوده   قدمش در ابد نیاسوده

علم او میزبان عالم و او   شرع او شحنهٔ خدای را او

آمد از رب سوی زمین عرب   چشمهٔ زندگانی اندر لب

قلبها چون عقیقش اندر بر   قلتبانی چو بید دش بر دو

فیض و فضل خدای در پایهٔ او   فر چتر همای سایهٔ او

جان او دیده در آسمان قدم   زاده از عقل و آدم و عالم

بلکه از عقل پیشتر دل او   دیده صنع خدای در گل او

[illegible]

[illegible] ۱۲۸۴ [illegible]

[illegible]

شده اندر زمین بتنزل و نظر   خاک آدم ز آفتابش زر
زاده از یکدگر بعلم و بدم   آدم از احمد احمد از آدم
غرض عالم آدم از اول   غرضش آدم احمد مرسل
از پے او زمانه را پیوند   بسر او خدای را سوگند
در او بوده جای روح القدس   بام او سجده گاه روح القدس
گر نه از بهر عز او بودے   ذل خاک این کمال ننمودے
خلق او مایه روح حیوان را   خلق او دایه نفس انسان را
کرده نامیه از غمش توبیخ   زاده تاریخ هستیش مریخ
بوده برجیس چون دبیر او را   چون کمان خم گرفته تیر او را
چشم جمشید مانده در ابروش   قرص خورشید مهره گیسوش
رنگ رخساره زحل کاهش   نقش پیشانی قمر نامش
شرف اهل حشر فتراکش   لوح محفوظ ملک ادراکش
بوده در مکتب حکیم و علیم   لوح محفوظ بر کنار رقیم
جسم و جان کرده در خزانه راز   پیش محراب ابروانش نماز
نعت آن روی والضحی آمد   صفت زلف او واللیل آمد

[illegible]

دو جهان پیش همتش بدو جو بهتر با نامع و باطنی بشنو
پای او تاج فرق آدم شد دست او رکن علم عالم شد
بارگیرش سوا از ل معراج فرو باشش سوا فهم منهاج
گفت سبحانش الذی اسری شده زانجا بمسجد اقصی
در شب از مسجد حرام بکام رفته و دیده و آمده بمقام
نموده بد و عیان مولی آیة الصغری و آیة الکبری
یافته جای خواجه عقبی قبه قرب لیلة القربی
شده از صخره تا سوره رفرف قاب قوسین لطف کرد کنف
گفته و هم شنیده و آمده باز همه را ان شب بجایگاه نساز
قامت عرش با همه فرش ذره پیش ذروه شرفش
برنهاده خدای در معراج بر سر فراتش از لعمرک تاج
باقر منی و دل تباه کراست یا لعمرک غم گناه کراست

[illegible]

[illegible]

چون بدین جایگه سفر کرده خاک آنجای با خود آورده

خورده با آب پاک بنشسته زاب گردش چو آسمان شسته

خاک او بوده زاب تجریدش سفر دل مقام توحیدش

باد در مقصد جانش ناکرده آب غربت ز پایش ناکرده

سیل نامد نهال کن تر ازو مرغ نامد قفس شکن تر ازو

همتش الرفیق الاعلی جوی غیرتش لا نبی بعدی گوی

شیخ را ساز نور داده چو شاب خاک را آبروی داده چو آب

او ورا بنده بود از در جب همه عالم ز پای او مسجد

[illegible]

بود مقصود آفرینش او ‌ ‌ ‌ انبیا را بسان بینش او
یافته بهر پای خواجهٔ دین ‌ ‌ ‌ رتبت شیر چرخ گاو زمین
پیش از اسلام و بدایت خویش ‌ ‌ ‌ دیوکش بوده در ولایت خویش
کرده در کوی عاشقی برباد ‌ ‌ ‌ جان و دل را بمهر آینه داد
و ز لطفش چون گذشت علیا را ‌ ‌ ‌ راهبر بود مر بحیرا را
آئینه غافل از چنان درسی ‌ ‌ ‌ ور نه نادیده آنچنان کرسی
ور نه گذاشتیش جستن دین ‌ ‌ ‌ بر دو آئینه بروح امین
وز علیه نظام یافته او ‌ ‌ ‌ در جهان کی نظام یافته او
گشته جان و دیا عدو ور رام ‌ ‌ ‌ و ز بزرگیش ناشده آگاه
تا لزم دین نشد بجز زو بد ‌ ‌ ‌ دولتی جز بدولت احمد

۱۸۹

[illegible]

هر که از دور در آمده بر او
تاج زد فی شهادة بر سر او

از پی خوردن از برای سجود
صدر او آب کعبه برده ز جود

خاتم شرع و خاتمت در فم
صدق الله نبشته بر خاتم

از پی صورت دل و جانش
بهر حکم و خطاب فرمانش

نقش بر چشم همچو نرگس تر
عقل بر گوش همچو سیسنبر

فی بدایة ذاته علیه السلام

آدم از ما در عدم زاده
او چراغی بدو فرستاده

غیب یزدان نهاده در دل او
آب حیوان سرشته در گل او

دیده او بگاه منزل خواب
تا سوی عرش برگرفته حجاب

جان او بوده در طریقت حق
گوهر حضرت حقیقت حق

زحمت آب و گل درین عالم
رحمتش نام کرده فضل قدم

قدر شبهای قدر از گل او
روز روز قیامت از دل او

حلقه حلقها بحلقه موی
شحنه شرعها بعفو روی

غرض کن ز حکم در ازل او
اول الفکر آخر العمل او

[illegible]

عبادت جمیع شرائع یافت پس او صلی الله علیه و آله و سلم مستجمع جمیع شرائع باشد نه تنها شرع مطهر خود ،،

رو که تا دامن ابد چون او　　کس نه بیند بچشم خود نیکو

فی فضیلته علی سائر الانبیاء علیهم السلام

خلق او از نفیس تر کوکب　　خرق او از شریعت تر نعب

از همه انبیا ببخشش رب　　یکتن است و همه است اینت عجب

هم عرب هم عجم مسخر او　　لقمه خواهان رحمت از در او

در جهانی فکنده آوازه　　با خود آورده سنتی تازه

گشته ادیان خلق ز سیرت او　　نیست ادراک بر بصیرت او

رشد قومی برای حق جویان　　اهد قومی ز خوی خوش گویان

تیغ و قرآن ورا شده معجز　　نشود شرع او خلق هرگز

او چو موسی علی ورا هارون　　هر دو یک رنگ از درون و برون

او مدینهٔ علوم و باب علی　　او خدا را نبی علیش ولی

قال الراوی [illegible] علیه السلام [illegible]

[illegible]

لون او ماه را چو گل گر بی
خلق خلق از برای طوق فرش
فرش نو بار فرع او گشته
بی اضافات [illegible]
بوده همراز او با ازل نسبش
دیده از چشم دل بنور جسد
کرده از زیب مکتب خسروی
من نگویم که غیبدان بود آ
غیبدان در شیمه کن و کان
بلقی زبانش بوقت نشر حکم
زانکه بنمود حق بجان و دلش
لطیفتش زینت جهان آمد
شرع او چون نشست بر عیوق
چون زبان را بنامه کرد روان
بشقاوت چو رشد کرد رها
چونکه عیشش قضا و بر عنوان

بوی او مشک را خجل گر بی
خلق خلق نسیم خاک درش
عرش مقلوب شرع او گشته
گشته همراز با ابد ونبش
از دریچه ازل سرای ابد
سوره سیرت جوانمردی
گرچه از چشمها نهان بود او
نیست جز خالق مکین مکان
گفت لو تعلمون ما اعلم
رمزهای حقیقت از دلش
ساختش راحت روان آمد
شد گسسته عنان عز یعوق
تا شود کسری آرمیده روان
از سعادت نبی بماند جدا
زهر شد نوش جان انوشروان

[illegible]
۱۹۳
[illegible]

بوده اول بخلقت و صورت | وآمده آخر از پی دعوت
راز حق پردهٔ محارم او | نفس کل صورت مکارم او
بوده در روضهٔ حظیرهٔ انس | مادرش امر و دایه روح القدس
منتصب قد چو سرو آزاده | شمسهٔ عقد آدمی زاده
قد او هرگز از مهی و بهی | سخره کرده بقد سرو سهی
صبح صادق چنو ندیده براه | آفتابی بزیر گنبد ماه
شرع و دین چار طبع و شش سو او | عقل و جان گوهر دو گیسو او
اندران گیسو سیاه و سپید | روفته عقل کیمیای امید
یکدو تا موی چون ستاره بباغ | وان دگرها سیاه چون پر زاغ

او است یعنی از مکارم او مخلوق شده صلی الله علیه و آله و سلم [illegible]

نفس کل که مدبر و متصرف عالمست [illegible]

[illegible]

دین او [illegible] چار طبع و شش جهت [illegible] شرع و دین است و عقل و جان [illegible] دو گیسوی او است [illegible] صلی الله علیه و آله و سلم [illegible]

[illegible]

چو مهر این سرای را عرض او
کنز اشما وکرده بر موشیس
خاک پاشان ملک تسکار از و
لب ز دندان او منبع و عطا
لب او کرده در مسالک سیب
خلق را او ره صواب ده
جبرئیل از کرامتش در راه
نخرتش بهر تحال محے قبلے را
طیب ذکرش غذای روح ملک
قت را او بام آسمان برین
تحفه بوده از زبان ملبند
پدر ملک بخش عالم او
آدم از وی پسر پدید گشته
چشم ربگشن شده از و آدم
متغیر و بخلعت ملکوت
جان او بر پدید زاب گل

لیک غرض بهشت از عرش او
عقل دریوزه کرده در کویش
نیکاران تمام کار از دوست
بوده زندانه کلیب نقاب
روی دلها سوی دریچه غیب
سایه را مایه آفتاب ده
بر ملک جا گشته شاهنشاه
وز قعرش کرده جبرئیلے را
طول عمرش مدار دور فلک
خلق او دام جبرئیل امین
زاده وزیده جهان ملبند
پسر نیک بخت آدم او
وز نجابت ورا پسر گشته
جان او از جنان پسر خرم
متوحد بعزت جبروت
دوست را دیده از دریچه دل

[illegible]

صلی الله علیه وآله وسلم چه دیده بود ان پیغمبر علیه السلام که اول الفکر آخر العمل او حقیقة آدم است

شد ز تابش نشانهٔ کرسی   س ایوان طارم کرسی
پای کوبان عروس عشق ازل   سرنگون او فتاده لات و هبل
داده دادش همه خلائق را   عز معشوق و ذل عاشق را
رفته از آمد اشتها عیوق   زشت و نیکو و لاحق و مسبوق
پادشاه بر جهان آدم اوست   پارسا سوی ملک اعظم اوست
ملک تن را خرابی از کیشش   ملک جان را عمارت از دینش
جزع و لعلش ز بهر عز و شرف   گوشها کرده همچو گوش صدف
روز تار و شبت و سبیت   زلف و رویش شفیع هر گنهست
از پی زرقه دادن از لب او   وز پی زاد راه مرکب او
عقل کل بوده در دبستانش   نقش کل گاهواره جنبانش
دیو را بوده روز به روز حنین   صورت سورهٔ مُتعو و تین

فی کرامته علیه السلام

گر ملک دیو شد که آدم   دیو در عهد او ملک شد هم
نور بیننده ور گوینده   جز از آن دل بدیده جوینده
هیچ سائل نگشتندی و نخشم   لا و را بروی او ندیده بچشم

[illegible] ۱۹۳ [illegible]

[illegible]

اگر چو موسی بسوی نیل شدی
نیل زدان پر جبریل شدی

اندر آمد بخود شد لی خاطر
گشت علم غیب در خاطر

مصلحت را نه بهر عالم داد
هرچه کوشش شد ز نازش داد

چرخ تا شد جدا ز گوهر اوی
دست از آنگاه باز گوهر جوی

آسمان از جمال او ز زمین
خاک بیز می شد ست گوهر چین

نطق او هرچه در عقول نهاد
روح بر دیده قبول نهاد

یک سخن زد و عالمی سفتے
یک نظر زد و گیتی آن تقوی

نام او جز تنگ ست با تقدیر
کام او هم درست با تیسیر

وصف او هرچه بر زبان آرد
باد او آب در دهان دارد

زشت شد از نهایتش کبری
قدر می شد بپی او جبریے

خلق او آمد از نکو خو سری
روح عیسی و قالب موسی

یافته دین حق بدو تسلیم
خلق او را خدای خواند عظیم

چون در آمد بدو گشادی ازل
برگرفت از دهان علم و عمل

دین بدو یافت زینت و رونق
زانکه زو یافت خلق راه حق

رهروان را ز احمد مختار
آنکه دی نار بود شد دینار

[illegible]

[illegible]

فی اتباعه علیه السلام

خرد و جان او به هر دو سرای | واسطه در میان خلق و خدای

حرف کاغذ همی سیاه کند | کی دل تیره را چو ماه کند

آن بنان کو میان ماه زدی | کی دم از خامهٔ سیاه زدی

ضرب کردی میان ماه تمام | کی شدی بارگیر خامهٔ خام

آن بنانی که کرد مه بدو نیم | کی کشیدی ز خامه حلقهٔ میم

آنکه هر حرف راولش بظرف | کی شدی در زمانه بستهٔ حرف

آنکه شب را سپید موی کند | کی سخن را سیاه روی کند

کی توان دید نور جان نبی | از دریچهٔ مشبک عنبی

کشد ادراکش از بلندی نور | از زجاجی و از جلیدی دور

آدمی زنده اند از جانش | انبیا گشته اند مهمانش

او همه هست از جلال بابار | همچو جان در تن و یکی ز شمار

چون فرو تاخت ز آسمان قدم | فلک المستقیم زیر قدم

آتش کسری از نفسش بگریخت | جان خود زیر پای اسپش ریخت

پیش شاهی که نور بار آورد | نار زردشت جان نثار آورد

خدمتش را ز بارگاه بلند | خواجهٔ سدره رو شد جلاجل بند

حدیقه حکیم سنائی ۱۹۰

[illegible]

هرش ادریس ابد داده نوید — نفس ابلیس را نکرده پلید
سایه پروردگان پرده غیب — از پی رشک شک و شبهت و ریب
رفته زو پیر عقل چون نخ گوی — تا بگردون در آفتاب فنه رو
ذوق و شوقش ز نیک و بد کوتاه — چشم جسمش ز روح و روح آگاه
زو خلق و وفا و بسط و فرح — شرح این نعتها الم نشرح

فی انشراح صدره علیه السلام

سینهٔ او گشاده رفع نخست — هرچه جز پاک دید پاک بشست
وزنه برداشت در زمان از وی — در زبانش دو چنان از وی
سینه را که حق حکم باشد — ور نگشادنش چه کم باشد
بهر آن تا کند در این بنیاد — چون ز وحی بیند از نو گرباد
آنچه جبرئیل گشت درست — آن جراحت بامر ایزد و جست
دل او بود از خیانت پاک — چون ز اشکال هند تخته خاک
رقم او دست قسمت جان را — تخته خاک امر یزدان را
انبیا گرچه محتشم بودند — هر یکی صفر آن رقم بودند
پیش بودند منزلی دو سه بیش — پیش بودند بهر فنه و کیش

[illegible]

تا گهی گردی چو دینار زرد
تا نه بگشود لعل او کان زر را
نرگسش چون ز آب تر گشته
چون ز جمال رخ نهان کردی
چون شدی تنگدل ز اهل مجاز
چون ز اشتغال خلق درماندی
کاشکی بلال ای بلالم زین کهن
گر شدم سیر ز آدم و عالم
آدم و رنگش را پرده راز
گاه گفتی جهان مراست تیغ
یک شکم نان چو نخوردی سیر
گر تنی گرم و سرد با نیرنگ

پیششان امروز جمله زین آرزو
شمعها شمعدان نشد جان را
زهره در حال نوحه گر گشته
خانه بر خود چو بوستان کردی
تماشا شدی به باغ نهان
ارحنا یا بلال اخواندی
خاک بر فرق آن کهن این کهن
باین سیاه سپید مهره بدم
بوده او هم جنیبت اشهب تاز
گاه گفتی اجوع گاه اشبع
نه زدی جز برای دین شمشیر
ترقش ترتب عرب اشک

[illegible]

قدم صدق یافت عقل از وی / از عقیلات برست عقل از وی
چون در آمد بمرکز عقلی / گفت دین را هنوز تو طفلی
دایگی کرد دین یزدان را / تا بپرورد نور ایمان را
پیش او گوش گشته عقل همه / پس از و خامش گشته نقل همه
هر مصالح که مصطفی فرمود / عقل ماند که گوش باید بود
عقل در پیش حکم او ساهی / زانکه زو یافت عقل [illegible]
عقل در مکتب روایت اوست / زیرکی عقل از بدایت اوست
کرده مهمان زبیم گمراهی / عقل کل را [illegible]
عقل را داده دار در محراب / پیش او چتر را کجا و آداب
پیش او عقل قد خمیده رود / تو بپای آئی او بدیده رود
عقل جان ساز هر چه و شد لعقل / که بپایان رسی بجوی نه بعقل
رهنمای تو نور ایمانست / عقل در کار خویش حیرانست
عقل تو در مراتب دل و تن / زندگانی دهست و زندان کن
عقل خود کار سرسری نکند / لیک با دین برابری نکند
عقل و فرمان کشیدنی باشد / عشق و پایان چشیدنی باشد

[illegible]

حدیقهٔ حکیم سنائی

۲۰۱

[illegible]

گرچه پیشا اندر پیش از بهر تخت
بیشتی مغز جنبش زنشست

جان یکی فرع او و هفت ندیم
او یکی شرع او و هفت اقلیم

شو تهی انگیخت طاهر و علوم
همتش از بوم و بام کلب الروم

همچو پیکان سوی سبب نیکان
پر بر آورده تیر بی پیکان

بهر پیکان تیرش از تعلیم
نعتش داده حق کتاب کریم

گفت دیدم بهشت ها وی را
سدره و عرش و لوح و طوبی را

دیدم از دل بدیده لاهوت
و ز جوامع صوامع ملکوت

لطف فردوس اسپ ندیدم
قهر زندان عدل هم دیدم

هر چه مکنون غیب حضرت بود
بکلم از ساخته مرا بنمود

وانگه آنکو دلش ز ربانیست
کین همه غیب عالم علویست

واسطه کیست پیش پرده سرای
جز از او در میان خلق و خدای

گر شریف اندر گر وضیع همه
کرم او بود و شفیع همه

فی تشبیه معلومات الرحمن الجلیه

نور کز خلق او موثر شد
چشمهٔ آفتاب و کوثر شد

پیش آن مقتدی رحمانی
عقل با نقص شد دبستانی

[illegible]

وهم و حس و خیال از بحر تست   زان همیشه مقام تو برتست

مرد همت نه مرد نعمت باش   چون پیمبر ز امت باش

سخن او برو ترا بهشت   ادب او ترا بماندت ز گشت

پی او گیر تا سری گردی   گر زری زر بجوهری گردی

جان فدی کن تو در متابعتش   گر نداری سر متابعتش

سوی حق بی رکیب مصطفوی   نرسد پایت ارچه بس بدوی

تا قدم بر سر فلک نزنی   با وی انگشت در نمک نزنی

شرع وی ساقی شراب بهشت   دیده نقاش آفتاب بهشت

هرچه او گفت امر مطلق دان   وانچه او کرد کرده حق دان

قول او ختم دان تو چون قرآن   لفظ او جزم دان تو چون فرقان

قول پر درد را که بیرون نیست   هیچ تیمار دار چون او نیست

از کرم نزد او نزد هر سے   مهربان تر ز تست بر تو بسی

بر تو از نفس تو رحیم ترست   در شفاعت از آن کریم ترست

سوی جان بایدت که پوید   بسته او پاک پاک را جوید

پاک شو پاک رستی از دوزخ   کور ماند ترا از آن برزخ

در بیان [illegible] ( ) [illegible]

نعت

[illegible]

۲۰۳

[illegible]

و درباره وصف نعت با لوفیمین [illegible] و کیت تفضیل آن حضرت بر انبیا عظام علیهم السلام است .

این دو بیرون ز عقل و جان خیزد
این بران آن برین بیامیزد
شرع او روح عقل روحانیست
رای تو آیهٔ دیو نفسانیست
چون سران بهر چشم زنده زبان
رای پیش شرع او گردان
هرکجا شرع روی خویش نمود
رای در گرد سم او فرسود
دست با شرع کار رای قیاس
همچو پیش کلام حق وسواس
راه شرع آنکه نفس را سوزد
رای عقل آنکه شعله افروزد

وما ارسلناک الا رحمة للعالمین

چون تو بیماری از هوا و هوس
رحمة العالمین طبیب تو بس
هرکرا از کمال مایه بود
خرد مصطفاش دایه بود
بست دیوار بهر سنت را
سیرت او سرای سنت را
گرنه اید ای هوا کوشان
بشنوید این سخن ز خامه شان
تا بگویید از زبان خرد
هرکه دل دارد از محمد خرد
کاندرین کلبه پر از کوران
واندرین کارگاه مزدوران
او طبیب او به از خصائل شما
خرد او به از کمال شما
او دلیل تو بس تو راه مجوی
او زبان تو بس تو یاوه مگوی

[illegible] ۳۰۲ [illegible]

تا رهاند ترا ز دوزخ زشت
پس رساند ترا بصحن بهشت
گر ترا دیده هست و بینائی
چون ز دوزخ سبک برون آئی
سنت اندر ره است این برزخ
در ره امی محمدی آویز
کیمیا سنت احمد مرسل
اولش آخر آخرش اول
آستانش چو قطره باران
کاول و آخرش بود چو میان
وانچه جان بجز وی خوانش
ذره را از امید وی دانش
اندرین کارگاه کون و فساد
کاره بارش و بود نقد و جهاد
چون نیم مرد فرش ایوانش
من غلام غلام دربانش
با حسام خوش از قد لکم اوست
من غلام سقر چو با لکم اوست
مالک ملک و دین و داد است او
هرچه بایست داد و داد است او
نام او انش ست و دین دادم
دامنش را از دست نگذارم
پی او گیرم و سرے گردم
بر سر شرع عرش افسرے گردم

فی الصلوات علیه

تا بحشر ای دل ار ثنا گفتی
همه گفتی چو مصطفی گفتی
نام او بردی از جهان منشش
خورده دان گنان فهم و اندیشش

ع قد کان معنی جمع بعد از تفصیل ست ۱۲

ع
[illegible]
قال النبی [illegible]
[illegible]
[illegible] حدیقه حکیم سنائی
[illegible]

[illegible]

باز آن کز حرام دارد خور دوزخ او را ز خانهٔ او کے تر
گر تو خواهی که گردی او را یار از حرام و سفاح دست بدار
در حریم وی ای ملامت جوی شرم دار از حرام و دست بشوی
نه خدای جهان با اهل نفس گفت مولای مؤمنانم و بس
تو که جز در غم تمنی سینه ئه سینه کم کن که پاک سینه ئه
سینه را که سنت آراید دل آن سینه شرع را شاید
سینه و دل که جای نجی باشد خانهٔ دیو و خوک می باشد
ای فرومایه نه دار و بجل در جحیم تن تو جهنم دل
غضبت گه فرو برد جحیم گه دهد شهوتت شراب حمیم
گه کشد شیخ کبر و خوک نیاز گه ز دندار حقد و گژدم آز
گه شرار غضب شود با شیر گه کشد غل و غش ترا بسعیر
ور نکن بوم با قلب سلیم بکلاشه و در گذر ز گلیم
در دوزخ فراز کرده و بس می زنی در بهشت دیگ هوس
از برون سوخت ز غفلت شاد وز درون عقل و جانت با فریاد
مصطفی بر کناره بر زنخ زدی آویخته در دوزخ

بچ

یعنی از این آیه [illegible] ذلک بان الله مولی الذین آمنوا و ان الکافرین لا مولی لهم [illegible]

[illegible]

افتد در گوش نجاشی حاجبا	کای شهنشه سر از گلیم برآر
پنج نوبت زده بر عرشت	ساختند از جهان جان فرشت
فرش را در جهان جان گستر	عرش چون فرش زیر پای آور

فی تجرد شانه علیه السلام

[illegible]

انبیا ز آسمان پیاده دشت‌ها	وز دو ساده بسوی سادو شند
آن پی نجات آدم اندر میان	بر درت ربّنا ظلمنا خوان
نوح در عشق غم بحق بسته	روح در جای گرمی میان بسته
تاج جبریل نهاده میکائیل	غاشیه برکتف نهاده خلیل
ویحیی سوخته برآذر تو	از فی گوی گشته بر در تو
با ثنای تو عقد بسته بهم	در عرب خانه عیسی مریم
برگرفته ز عرش پرده نور	بر دهان نامی نهاده خواجه صور
منتظر مانده بر یسار و یمین	باطبق روح قدس و روح امین

[illegible]

[illegible]

صلی الله علیه و آله و سلم [illegible]

[illegible]

دوزخ از نام او رمد چونان   کز لا حول لعنتی شیطان
هرچه دانی ز رایت او دان   وانچه یابی عنایت او دان
عقل از آن نامدار و مشهورست   که درین کارگاه مزدورست
جان از آن در مقام عز و بقاست   کز امان وی در امید لقاست
جان که آن وی را نخواهد زبید   نیست جان ملک یار کین باید
خاک او باش و پادشاهی کن   آن او باش و هرچه خواهی کن
کانکه او خاک نیست بر در او   گر فرشتست خاک بر سر او
عقل چون برد شخص او را نام   نفس کلی کشد زبان در کام
عقل کل بی بهاش چیز نشد   تا نشد خاک رش عبیر نشد
زین در ار هیچ عقل بگریزد   همچو پرده آتش فلک آویزد
عقل و جان را بدولت احمد   از بقا ساختند جنبش ابد
جوهرش چون ز کان کن بگسست   در کمرگاه آسمان زد دست
ز آسمان گرچه بر فراز نشد   تا زمینش نکرد باز نشد
که درآمد بجز محمد حُر   از جهان تهی بعالم پُر
کیست جز وی بگو شفیع رسل   بر سر جسر نار و بر سر پل

در کمرگاه آسمان دست زد یعنی بسیار بزرگی یعنی خارجست جوهرش وجود چون از عالم [illegible] [illegible] [illegible] ازانست [illegible] [illegible]

دست زد یعنی [illegible] سموات [illegible] بسبب [illegible] از آسمان بالا رفت [illegible] [illegible] ۲۰۶ [illegible]

[illegible] تا آسمان [illegible] [illegible] [illegible] تا زمین [illegible] [illegible]

[illegible]

شده از یونس رخشت ذوالنون	آمد از بطن حوت و بحر برون
صالح و لوط و هود منتظرند	حال پرسان ز یوشع و خضرند
هست داود قاری نوبت	جمله اصحاب کهف مهمانت
هست لقمان بدرگهت بر پای	چون سلیمان ترا وکیل سرای
پسر آزرست فرش افگن	پسر مریمست مفرش‌زن
ایستاده ملک یمین و یسار	با طبقهای نور بهر نثار
چشم روشن بروی تست اسحاق	چون سمعیل شهرهٔ آفاق
شده یعقوب بسته بند ضریر	از قدوم تو تیز بین و بصیر
یوسف اندر ره تو استاده	ابن یامین بره فرستاده
انتظار تو کرده پیر شعیب	رفته اندر درون پردهٔ غیب
چرخها را لقب زمین و زمن	اختران نور جبهه و یمن از من
از زمان آمده بهر ثنات	جمعه و نیمه عید و قدر و برات
وز مکان آمده قدها خم	مکه و یثرب و حری و حرم
منتظر مانده در سرای قرار	طبق آسمان و دست نثار
نقل رواج گشته نقل از تو	تخته از سر گرفته عقل از تو

[illegible]

رفعت ادریس از ثنای تو یافت / سدره جبریل از برای تو یافت
خضر آتش بار سینه سپرد / آب حیوان ز خاک پای تو برد
بسته بودی نقاب درویشی / چون گشادی تو قفل درپیشی
شرف تاب از آن نقاب فزود / رفعت عرش ثبت از تو بود
جان روحانیان دل تو بدید / دیده بر بست و پا درپیش کشید
اهل هفت آسمان تهمان مانده / سر انگشت در دهان مانده
هشت در جان طمع بی فریاد / بر صهیب و بلال تو بگشاد
هفت در مهر کرد همت تو / بر دل عاصیان امت تو
روی روحانیان سوی در تست / کاشب آمین عرض لشکر تست

[illegible]

۲۰۸

[illegible]

اتقوا الله یاسین عاقبت تامل
اتق الله نقاب . دی عمل
انظروا کیف مسرف الانذار

امر قل ان یصیبنا برجل
لاتخافوا خطاب ست اجل
واذکروا اذ مغون الامرار

[illegible]

[illegible]

تفصیل است والله اعلم بالصواب

[illegible]

صورتت دیده مرد بینا دین
هوس از سر گرفته [illegible]

نفس کل آب رانده در جویت
عقل کل خاک گشته در کویت

فلک آورده چتر معانی
برده درگاه و ساعت باقی

آمده دست آسمان در کار
گشته انجم کیل زبهر نثار

ریخته عرش زیر پای تو در
زآسمانها طبق طبق گوهر

زحل و مشتری سوم مریخ
کرده خاک در ترا تاریخ

شمس با زهره و [illegible] زایان
درگهت را بزینت آرایان

تیر با یک جبین تو دراندیش
با قمر دولتت شده درویش

هفت سیاره و دوازده برج
شده نام ترا خزانه و درج

لم تقید کلاه کون و فساد
لیس معنی قبای عید و معاد

رب اشرح لی بنای ملک ابد
تقد لا ینبغی نظر بجد و

[illegible]

واعبدوا ربکم در راه بر		وافعلوا الخیر رهنمای ظفر
وزدناهم قبای جمع بقا		وسقاهم شفای اهل شفا
استعینوا پناه‌گاه جهان		لاتمیلوا بشاهراه جنان

[illegible]

اهبطوا امر آمد از رب آن	پاسخش ثم نظلمنا خوان
ان شر الدواب مختصران	اول حسن المآب معتبران
یوم نطوی السما بید ورنا	یوم لا تملک ابتدای شفا

ش قوله اهبطوا [illegible] بیت [illegible]

مصراع اول [illegible] ان شر الدواب [illegible]

[illegible]

صفحه ۲۱۲

[illegible]

زده صدره بجیب خضر گره — در سراپرده یکی بوده
لام لا تقنطوا الوای منسج — الف استوا جزای منسج
دیدم آن پیشوای عالم را — گهر کان فیض آدم را
خضر و موسی به پیشگاهش در — لوح تعلیم برگرفته بهر
دو لبش برده زهره را زهره — دهر را بسته زلف مهره
کرده تقدیر پیش قدرش زین — غاشیه برگرفت روح امین
صدره را و صدر ملک استغنا — قاب قوسین قالبش او ادنی

[illegible]

تخریج الحی رایت قدرت	تخریج اللیل رایت فطرت
قوت جان قافیه قتل امر	مرهم عقل نسیم ماترکوا
اندران تماف قیل و قالے نه	وا اندران نسیم میل و مالے نه
اوکرد فی قوام ذات وغیره	وا عبد و فی مقام داد و ستد

[illegible]

عقل داند که جان چه میگوید	عقل خواند هر آنچه جان گوید
گفتم ای نقش نا تست هدیت	واسطهٔ عقد گردن دولت
نکته از مختصر لطف بافی	منبع روی رحمت بنمائی
کوثبت از بهر قوت قوت جان	در نبی آمن الرسول بخوان
لکن تت للای نظام انام	لا تغلوا فی حلال و حرام
این همه طمطراق بهر چه است	این برون از خیال و ناظر ماست
تیغه بر فرق آفتاب زده	راه ما جز سیل آب زده
ظاهرش کان نماید از در دل	کین گل دل کز برد از دل گل

[illegible]

از الم کر کلاه و تشریفش
قم فانذر قبای تکلیفش

صابرین بر یمین ایالتش
صادقین بر زه گریبانش

قانتین بر یسار اثیارش
منفقین بر طراز دستارش

القد مستغفرین فراوانش
در بن جیب چاک دامانش

مرکب اقتدار گرده بزین
بر درون برای یوم الدین

جان ور آویخته ز فتراکش
عقل جان داده بر سر خاکش

[illegible]

٣١٦

[illegible]

برنه ای شاه عالم و آدم
داغ بر ران اشهب و ادهم

ز اقتلوا المشرکین کمر بربند
از لکم دینکم ولی دین چند

گردن پشت مشرکان بشکن
بیخ کفر از زمین جهان برکن

تیغ را لعل کن به خون عدو
مهتری چون شوی زبون عدو

از تو ایزد کجا پسند کند
انتقام از تو دهر چند کند

قحط دین است برگشای نقاب
منبر باش کن بفتح الباب

در بیابان فرو خرام از پل
آبها گل کن و مغیلان گل

کوه بشکن از خدنگ قاف تا قاف
چرخ در دیدار نشان ها کی لاف

شرک پادار شد هلاکش کن
کعبه بتخانه گشت پاکش کن

هر علی را تو این عمل فرمای
تا شد بر عزیز کتف تو پای

کعبه از بت بجمله پاک کند
مشرکان را همه هلاک کند

تجمل کن از زبان سرور
دو جهان را چو گوش گردن حور

از تو چون گفتی از ره فرمان
مرده جهل در پذیرد جان

زانکه در خدمت دم آدم
جان و فرمان روند بر در و بهم

هر عروسے که مادر کن زاد
امتت جمله ابتر اداد

ز اقتلوا المشرکین [illegible]

[illegible]

۲۱۹

[illegible]

گفته در گوشش اعتبار ازل — بی رطبهای علم و خار اسل
کای شهنشه درین نشیب و فراز — فر آورت فرو و سر بفراز
تا ز تو خنده آسمان یقین — صبح ایمان بسوی شرق و یمین
تو دری کاخ و بام عالم را — تو بری تخم و نسل آدم را
راست گویی سپهر یکتا را — وی جهان غوش پرآوا را
کی توان خورد روی زشت بیم — اینچنین نور تیره زیر گلیم
چه کنی آفتاب عالم خس — نور رخسار تو نقاب تو بس
ای بیاقوت گفتن و گردن — کرده زبان آسمان اخ گردن
کافری گشته از قدوم تو دین — کفر یکسر فروشده بزمین
دین و علم از تو همی قارون — دین برون کفر در شده بدرون
منفرد چو جان همی کند رویت — گوی بر گل همی کند رویت
از تو و انقلاب گوش بشر — چه عجب زانکه هست گوش از سر
حالی بیخ درگه جان دارد — از پی چون تو مهمان دارد
زاهر تو مشتق چهار امیر — مرکز و عنصر و هوا و اثیر
ادهم و اشهب از برای تو است — آن سرا و این سرا برای تو است

[illegible]

۲۱۸

[illegible]

صفا او و دل آب و صفا دین را
عین و شین عشوهٔ او عاشق را

هر چه از تر و خشک بوی آورد
این سپید و سیاه روی آورد

گشته زاده اندر اکنافش
پدر عقل و مادر جانش

سایه و سایهٔ زمین او بود
نور هر شب چراغ دین او بود

سخن آخر جلا انبیا او بود
خسرو و میر مرتضی او بود

اندرون زینتش بدرشته باز
پرده دار سرای پردهٔ راز

پس چو آمد ز شاهراه عدم
نور بی خوبست مصطفی زادم

آبنوس نور بی پایش کشید
جان او جام اصطفی بچشید

منتج عشقش در دو ابرو داشت
درج عشق در رو و گیسو داشت

عقل کل زو گرفته حکمت را
سایه از آفتاب پا برجا

[illegible]

یافت زان پس هزار گونه فتوح   یافتش بی زحمت سفارت روح
هر که گفتی ثناش احسنت   صدق گفتی بدو که لله انت
زو گرفتند قوت و پیرایه   خرد و جان و صورت و مایه

فی منقبته علیه السلام

برده بر بام آسمان رختش   سایه بخت و پایه تختش
شوری را که بود عقل فضول   کردش از صورت طلب مشغول
نسبت او ز عقل آنجهانی داشت   هم معالی و هم معانی داشت
در جبلت جلالت او را بود   با رسالت بسالت او را بود
در رسالت تمام بود تمام   در کرامت امام بود امام
کعبه و وادی حرم او بود   غرض حکمت قدم او بود
چنین با کمال بی شکی   شجره پر ز برگ بی برگی
روی او غیب را امی او ثاقب   از لبش خوانده حاشر و عاقب
صحن او شرع و عقل او صاحی   خوانده یحیی ازلش ماحی
سیرت صورتش برفته در عالم   نه پرش بوده در روش نه قدم
وصف این حال مصطفی دارد   بوی خورشی پای و پر کجا دارد

[illegible]

نقش ناموس بگاه و دانش و رای
از در غیب رب نقل کشای

همه ساوات دین از او مرحوم
همه نامحرمان از او محروم

مرشد طبع سوی عقل از نے
داعی عقل سوی رشد از نے

چون محمد گه یتیمی امی و درویش
شو بنزدیک عقل و رای اندیش

تا ترا عقل هم ز روی صواب
پشت پائی زند مگر در خواب

گوید تا منی محمد راست
مح و تدبیرش هر دو بر و عطاست

محو کفر از سرای پرده دین
قد اطناب شرع از پروین

هم ستاننده از که از احمق
هم دهنده بکه بصاحب حق

آنکه را از غندی او فورست
از غندی زمانه مهجوریست

جان عاقل جهان بدو دیده
زانش برجان خویش بگزیده

خلق بنده خدای و چاکر او
قبله شان او و قبله بر در او

هرکه یکدم نبوده بر خوانش
عقل او خون گریسته بر جانش

طیفتے ز او محتشم تر
ساکنے نه از او مشیر تر

اوست بر کفر چون گزشت شهاب
نور توزی گداز چون مهتاب

ملک دین را معین و ناصر اوست
تخت اشراف را عناصر اوست

۲۲۲ [illegible]

۲۲۳ [illegible]

بر دو دست فرو [illegible]

و از جهل [illegible]

[illegible]

بینش آنکو ز اصل مبعوث بود   بسته چشم و گشاده ابرو بود

شرع را دوست عقل کی شنود   عشق در ظرف حرف کی گنجد

آنکه شب را سپید داند کرد   از تن عقل بر نیارد گرد

چو آن

نیست جز شرع او نجات زبان   بر قبای بقا طراز طراز

شرع او میزبان صادق بود   زلفش اجری ده منافق بود

شرع و زلفش صلاح عالم بود   خلق و خلقش چو میوه آدم بود

غرض او ز آفرینش عالم   خوانده او طفیل او آدم

یافت تشریف سجده ملکوت   نیز تشریف بید ز قوت قوت

زان دل شسته و زبان فصیح   دل بیانش چو عاشق مسیح

جمله یاران او ز دانش و علم   کیسه ها دوخته ز حکمت و حلم

[illegible]

۲۲۲

[illegible]

جان کل پیر می شود به جود
چون دل شیر می شود به صعود
باز گشتم به نعت سید قاب
بر گرفتم ز روی عذر نقاب
تو از او همچو شیر در بیشه
من از او همچو دل در اندیشه
دل در اندیشه روشن و تمامست
بیشه دین ز شیر شرع خالیست

ثبوت

حکمت اندر صنایع صمدی
در نبوت و دوائع احمدی
گرچه در خلق شکل گوساله است
نه ز تکرار ذکر صد ساله است
اخترش قهرمان راه ملک
عصمتش پاسبان شاه فلک
دست کرد جهان بر آورده
هر چه جز حق همه بدر کرده

[illegible]

۲۲۵

[illegible]

مسلم ثابت بوده باشد. بهتر از تکرار ذکر صد ساله است و تقدیر عمل [illegible] خراب

[illegible]

ور ز صحبت مکرم اوست   ور طریق خدا معظم اوست
هر که از بهر ملک ملک خسیس   بای می‌بند هوا شوده چو فرس
از همه خلق و از همه اغیار   چشم بر دوخته چو باز شکار
انزوی شرع در جهان خدای   جان خاموش دل و زبان خدای
نه زبانی که گوشت تمین باشد   بل زبانی که گوش تمین باشد
نطق در گوش عاریت باشد   قلب تمین چنانکه نیت باشد
نیت پاک چون زر دین خیزد   نقطهٔ شرک را برانگیزد
معنی گل تمین چو شد حاصل   اندرونش چو جان هنیشد دل
چون هر دل گرفت شاهی شد   گوش او پر ز شیر صافی شد
روی او چون قلب تمین باشد   رای او در عمل تمین باشد

[illegible]

جبرئیل از پی دعا کردن   دست بگشاده و خم سر و گردن
گه شدی چو شتربان ز عربی   رای او روی دحیهٔ کلبی
از گریبان بعثش سر بر کرد   دامن شرع پر ز گوهر کرد
گرد پیشش نثار در محشر   هشت حمال عرش هفت اختر
بهر آنش کرد و زیر پای نثار   هست و زینش خزینهٔ ذکر و وقار
مشتری تاجش اسپرده عطا   سعد قوم عدل و صلاح و دین و وفا
داده مریخش از برای ظفر   جد و اقدام و عزم و زور و ظفر
شمس پیشش کشیده بهر جمال   رفعت و قدرت و بهار و جلال
زهره بر روی فشانده از پی فر   زینت و خلق و ذوق و ظرف و هنر
بر ره پیشش عطارد از معلوم   فطنت و حکم و رای و نطق و علوم
کرده بر روی نثار جرم قمر   نزهت و نشو و لطف و زینت و فر

[illegible]

۲۲۷

[illegible]

شیخ رعب در دو بادو وشت ‌‌ ‌ شیخ صدق در دو ابرو داشت
هر که بگرفت پای اهل بصر ‌ هرگز از ذل نیاید اندر سر
چون سوی راه بیخودی پوید ‌ نقش خود زآب دیده بشوید
تیز و آن خواجه جهان گفت ‌ پیش رو دید باز گشت بگفت
نه چنان رو که شیر در بیشه ‌ آنچنان رو که در دل اندیشه

فی نعته و رسالته علیه السلام

از خدا می آمده بر جانت ‌ به رسالت بشیر و برهانت
بیخودی تخت و بی کلاهی تاج ‌ لشکرش رعب و مرکبش معراج
سیرت و خلق او سو کند حلم ‌ خرد و جان او سوید علم
شیعه جبریل در هوا نقشش ‌ بر وی صورت از هوا نقشش
پشت احمد چو گشت محرابی ‌ پیش روی آمدی چو اعرابی

[illegible]

حضرا صدق داد چون ابدال / دیده بر رشد هم داده جان ابدال
دل او پیش زراه تفت و شغف / خلق خلقش ز کبر غرور و شرف
تیاب را بد نکرده هرگز خود / و ایچ بد را از و نیامده بد
نفس پس شرک دوستان در بست / نفس جان دشمنان شکست
آن نفس با صفا چو در هم شد / آن نفس هیزم جهنم شد
طاق در مهر بی تناهی او / طوق داران پادشاهی او
طوق دار اندش از دل و نبی / متمسک بعروة الوثقی
جمله یارانش جان فدی کرده / اقتدا او روز و شب فدی کرده
جاه او هم کتاب علیین / دین او هم عنان یوم الدین
در احد با احد یکی بوده / در چه یارانش اندکی بوده
ابد قومی دران میان گفته / در کنارش عقیق ناسفته
گوهر از زخم سنگ بد روزی / یافت از ساز جان او سوزی
لب دندان او پر از خون شد / اشک چشمش چو موج جیحون شد
زو چو شد آب و فزون آتش / جان جبریل نعره زد دل خوش
دانگی ده نصرت اندرگاه / از پی فتح آن سپهر پناه

[illegible] ۲۲۹ حدیقه حکیم سنائی [illegible]

[illegible]

آمده با هزار عزّ و مراد
بر سر چار سوی کون و فساد

در جهان خدای وز دیده
ماه نو دین بر روی او دیده

لاجرم در جهان کن کنشش
شده نیک از جمال و شکلش

بر گرو به تفضل بی یاران
گلّه از تارک وفاداران

همه او در طرب طلب کرده
پیش باز از غم شان ادب کرده

بوده یاران او ز روم و حبش
با همه چون بلال عیشش خوش

بوده اصحاب صفه یار انش
همچو ابری که عنبر بارانش

جان فدی کرده بهر یزدان را
از تری می گرفته نادان را

در غنا زاغی رمه شده او
از همه گشته تا همه شده او

وان چهاری که پیش غم ان بودند
مغز و دل دیدگان جان بودند

هر یکی زان چهار چون مردان
اندرین ساحت و درین میدان

[illegible]

چشم دین را روشنی از نقابش بود
نور خورشید از نقابش بود

بدل خون ز بهر سر یقین
زیر گردان کرده در رنگ نگین

ماه بود آن سپهر فرخنده
که خور را ز روی او زنده

فتنه او ز قرص خور باشد
خور به عادت مختصر باشد

کرده از بهر طفل بی‌فرمان
دایهٔ طبع را سپید پستان

وز خرد سوی جان شیرکش تم
مرگ را دوست وی کرده چو عم

چون درخت بهار لطف قدم
آتش تا رگیش هر دو بهم

شمع بود آن همای فرخنده
از درون سوز واز برون خنده

فی حسن خلقه صلوات الله علیه

عندلیبان باغ آن خوشخوی
در ترنم تبارک الله گوی

بر زبان حکم چون شهان کرده
بر زمین نان چو بندگان خورده

نان جو خورده هیچ منت آن
پس کشیده ز حلم بار گران

خلق او خلق را فروید گرست
نور باره از فرخ جبر خورشت

گنج همسایه بد دل با کش
هیچ سایه نبود بر خاکش

صد هزار آه از دو شنبه سحر
ز الف بوده در میان بی

حدیقه ۲۳۱ حکیم سنائی

[illegible]

هر دو کافران باوج شده
گردن کشانیم سرورا از پای
مثله انگیخته عمرو رسید آن
خواجه ابلیس نعره زن بر کوه
گشته شاد نقطه امید و امل
هند هند و نهاد بر سر کوه
بانگ میکرد کین ندا از احد است
دست احمد برید و شکست ابی
ماه بود آن امام عالم تاب
که برید غش آشکار و نهان
باز بود نجیب امیه
زان همه کور دلی بسر ماندند
گرد برد می کشتگان بنشاندند
اندرون وی برون طلعت ایشان
بود و در بندگی بجا طرب

نحر هر یک چو بحر موج شده
سرو بستان فروز شرع آرای
همچو هفتاد زان جوانمردان
حکایت مصطفی بزرگی کار شگوه
روی یاران بهشت گشته بلی
کافران پیش او گروه گروه
بلکه این کان گنجینه بدرست
سر حیدر بیش بوده جان ابی
پیش روی از ملال بسته نقاب
دیده سعد بر سینه سلمان
صخر و بوجهل و عتبه و شیبه
کاندرین راه منتقم ماندند
در جهاد وه قیامت باشند
بسته برد بوده در بیابان
سرو آزاد جویبار آمدی

حدیقه حکیم سنائی

۲۳۲

برتر از فرش و عرش قدرش بود   قبهٔ عرش زیر صدرش بود
ورد او مصطفی شرعی نیست   برتر از قدر او بلندی نیست
تا ابد نور و نور در صدرش   پای بسته بماند در عهدش
گر گشایند چنبر افلاک   شرع او را از آن نیاید باک
اسب گردون بماند از ناورد   ور عرش شرع او نبرد گرد
دولتی باشش چون تیغش بشکست   رفت در زیر قبه جبرئیل نشست
زانکه در پیش و پشت او خفت   زان همی الرفیق الاعلی گفت
بود مشتاق حضرت خلوت   سیر بود او سرای پر آفت
از پی جود زیر پای سجود   صدر او آب بخل برده ز جود
علم او همچو حکمت است روان   همت او همچو دولت است جوان
همتش بر صلاح خلق نثار   خلق او آسایش بخش نوش گوار
زان درختی که بار تجمیل ست   شاخ تنزیل و میوه تاویلست
شمع را ساز و سوز داده چو شا   خاک را آبروی داده چو آب
دین او در جهان رفیع شده   از پی امتان شفیع شده
تا بگفتند ز سایلان تشویر   هر چه خواهند زود گوید گیر

۲۳۳

جبرئیل آمد و زد پر برش
بود سوگند صعب حق ابر حق
جز از و کس ندیده در بر وی
در طلب گریه خنده خنده گری
خلق از زیر این سراپرده
زخمها خورده رحمها کرده

سالها از رنج بی‌نهٔ
ناگوارنده خورد جانش همه
گاه شکر و داشت با خود از دل خود
زان نشد ایچ ناگوارش هم
خود کسی را که آن زبان دارد
ناگوارنده که زبان دارد

چون زبان از زبان خلق بیست
رفت بر فوق فرق عرش نشست
قامتش چون خم رکوع آورد
عرش در پیش او خشوع آورد
تشهد و می چو نشسته
کمر کوه قاف بگسستی

بهره دادی وجود زاهبام
زان لب وید یابسین سلام
بود بحری همیشه محرابش
آتش عشق لم یزل آبش
واندران بیکرانه دریا بار
صد هزاران نهنگ مردم خوار

چون وصل از حضرت محمود بوی
آتش اندر همه وجود دوی
چون جهان جملگی طفیلش بود
انس و جن کمترین طفیلش بود
ماه رخسارش خسوف نپذیرد
شمس شرعش کسوف نپذیرد

یعنی گریه او در حقیقت خنده و خنده او گریه بود

۲۳۲
حدیقه حکیم سنائی

[illegible]

ملت و دود و ضیا زو کاوشش   یعنی نور انبیا زو لیش
نفسی کز هوای عشقش نجات   طاقت آن نفس ز خلق کراست
شود از قوت آن نفس چو خود   موج دریا چو آتش افزود
راه پیدا بود بر آن که گفت   راه او جز شهفته نتوان رفت
از تن و جان آن سر ساوات   اشتر بارکش بداده زکات

فی فضیلته علی سایر الانبیاء و معجزه

شب معراج چون بحضرت رفت   با هزاران جلال و عزت رفت
چون بسر فوق رسید رخ امین   گفت فوق مصطفی کزین
جبرئیل از مقام معلومش   بازگشت و بماند محرومش
گفت شاها کنون تو خود بخرام   کمرا بیش ازین نماند مقام
بیش ازین گر بیایم انگشتی   بابرین روی آورم پشتی
همچو انگشت سوخته سر پشت   گردوم پا و جنب و انگشت
جبرئیل امین سخن روایت کرد   با ملایک همین حکایت کرد
گفت عجز باز گشتم من   بانکرو نیا وز گشتم من
مصطفی را صفات قرب کرام   برو رو ذوالجلال و الاکرام

[illegible] بقول حضرت جبرئیل [illegible] کر لو دنوت انملة لاحترقت

تا ورش رفتار و عنایت کراز [illegible]

[illegible]

نعمت او چون بهار تیز و خرم
خرمیش چون شکوفه پیر و جوان

مولدش بلده جای مظلومان
موطنش بر فضای معصومان

زو فلک وار مسجد و مومن
زو کنشت و کلیسیا ایمن

از همه بنده بوده از مسجد
همه عالم ز پای او مسجد

بوده پاکیزه باطن و ظاهر
خاک عالم ورا شده طاهر

اول روز دین شهنشاه او
و آخر روز دهر دلخواه او

شرح او در بصیرت و جهان
برترست از قیاس و تبیان

[illegible]
از فشان سفال چپاکر او

[illegible]

٢٣

[illegible]

چون گهر ز فتنش خبر آمد
بسوی حضرتش نیاز آمد

جان درین ره برید و جسمی ماند
معنی شرع رفت و اسمی ماند

جسم در رسم پر خلل گه شد
اسم در قسم لم یزل کرش

اسمی دریغا که در جهان سخن
سر در انگشت انبیا شد ناخن

هر کجا این شراب دین پالود
پسر بو قحافه [illegible] بود

جان او با دلش بعلیین
تن او با تنش رفیق و قرین

روز و شب سال و ماه در همه کار
ثانی اثنین اذ هما فی الغار

بوده خود با رسول [illegible] یک
صدق صدیق را سلام علیک

[illegible]

فی مناقب امیر المؤمنین الصدیق الاکبر والشیخ الاطهر والنور الانور الفصیح الاقدم العتیق الادهم الصاحب فی الغار المؤنس فی الشدائد والاسرار المنفق لرسول الله صلی الله علیه وآله وسلم اربعین الف دینار حبیب حبیب ملک الجبار الذی انزل الله تعالی فی شانه الذی جاء بالصدق وصدق به اولئک هم المتقون ابی بکر رضی الله عنه قال النبی صلی الله علیه السلام من احب ابا بکر فقد اقام الدین هذان سیدا کهول اهل الجنة من الاولین والآخرین الا النبیین

[illegible]

بحسب حالات و افعال [illegible] امیر المؤمنین تصدیق کرده [illegible] صلی الله علیه وآله وسلم [illegible] در بزرگیست در دین و دنیا و مقتدای [illegible]

[illegible]

چون ز کونین بدر نهاد قدم
حدثان را بماند و ماند قدم
تا سفر بود و در حدث ما را
مشکلش بود چون عبث ما را
سائل او بود و من ورا مسئول
هر دو همراه حامل و محمول
او ز من حالها همی پرسید
من همی شرح دادم آنچه بدید
چون قدم بر نهاد بر کونین
مر مرا گشت و وقت تحقیقین
گفتم از زین سپس سؤال کند
هر چه گویم مرا زوال کند
حدثان را جوابم آسان بود
لیک جان از قدم هراسان بود
بی‌خبر بودم از حدیث قدم
گشت ما ز ضعیف تیر و قدم
بیش از آنم نماند تاب جواب
گشت از آن حال کار من در تاب
او برفت و بدید آنچه بدید
گفت با حق سخن جواب شنید
من نه دیده و نه دانسته
باز ماندم شدم قدم بسته
بیش از آن مر مرا مجال نماند
حدثان را زبان قال نماند
زین سبب تا صرا آمدم زان راه
که نبودم ز حال راه آگاه
مر مرا تا به خلق راه بود
چون گذشتم ز خلق آه بود
ز آن مقامی که من بماندم پس
نرسد هیچ وهم و خاطر کس

[illegible]

نرسد

[illegible]

چون صفت آفتاب چون غرب / گر ز ماه خلافت آخر چه عجب
آفتاب کرم بود در بست / قرنها تا میان کمر دربست
خواجه با خاص و با اخلاص / جانش آزاد کرد مجلس خاص
در سرای سرور مونس و یار / ثانی اثنین اذ هما فی الغار
از زبان صادق و ز جان صدیق / چون نبی مشفق و چو کعبه عتیق
بوده انباشته طریقت سے / پیش جان سوال را قیاس
بهر خویش کرده در کارش / همه او گشته بهر دیدارش
بوده بار از عشق پرورش / بهره ور هم فراخ و هم چو روش
در عنق بگذاشته چو دل آتشش / پوست بفگنده همچو مار تنش

[illegible]

شجاعت قطع نظر از امور دیگر

[illegible]

والمرسلين يا علي ولا تبغضهما وقال عليه السلام أنت عتيق الله
من النار فسمي عتيقا وسئل الجنيد عن قول النبي صلى الله عليه وسلم
لأبي بكر أنت عتيق الله من النار لم سمي عتيقا قال لأنه عتيق
من مشاهدة الكونين لا يشاهد مع الله غير الله وقال عليه السلام
لا تبك يا أبا بكر إن من أمن الناس علي في ماله وصحبته أبو بكر قال
صلى الله عليه وسلم لو كنت متخذا خليلا لاتخذت أبا بكر خليلا ولكن
أخوة الإسلام ومودته ولا يبقى في المسجد باب إلا سد إلا باب
أبي بكر وقال عليه السلام لو وزن إيمان أبي بكر بإيمان أهل الأرض
لرجح وقال حسان بن ثابت في النبي وأبي بكر وعمر عليه السلام
ورضي الله عنهما ثلاثة برزوا بفضلهم نصرهم ربهم إذا نشروا فليس
من مؤمن له بصر ينكر تفضيلهم إذا ذكروا عاشوا بلا فرقة ثلاثتهم واجتمعوا في الممات إذ قبروا

[illegible]

[illegible]

جان قدسی گر نبودی بود این … زانکه بود از نخست آگه درین
گر نبودی انتظار خسرو شرع … بر دلش تافت نور پرتو شرع
سوی دل مصطفی آمد او … [illegible] آن ابو دریچه کشاد او
سوی میدان سر بر میر او … همه درها بسته بر در راه او
تاج اُست [illegible] … تیغ ایمان [illegible] چون [illegible] فرش
پیش پیش دین پناه [illegible] پیش او بود … حلقه در گوش گوش او بوده
گردنش را [illegible] … کس نبودی زبان [illegible] اگوش
خواجه با وفا را [illegible] … دست حقش شکسته [illegible]
[illegible] بگوش [illegible] … کرده او را ز غل رائی [illegible]
قابل صدق و قابل ایمان … عامل علم و عامل [illegible] آن
درد دل را سینه درمان او … خواندن دین ز نخست [illegible] او
آنچه بشنید زود [illegible] داشت … [illegible] بشنود [illegible] داشت

فی تفضیل ابی بکر رضی الله عنه علی کافة الناس بعد النبیین علیهم السلام

اول احمد بر دو عالم نقطه … آدم و جمله انبیا به خط
انبیا خط و دایره بودند … همه بر خط جمال [illegible]

[illegible]

هر چه حق بر دل محمد خواند
بردو در باغ جان او بنشاند

چون نهال نهاد او برجست
غنچه بگشاد و میوه عقد ببست

هر یکی شاخ میوه دار فره
نام آن میوه ها و صدق به

جبرئیل آمدی بر مهتر
ابدیات ز حق پیام آور

کای محمد ز بهر ثابت شکست
در دو دندان خواجه بهتر است

مهترش گفت چون خود بگریخت
وحی در جام جانم ایچ نریخت

که ز من آن شراب سینه اش
ریختم بهر عهد دیرینه اش

بل بفرمان حق باستحقاق
ریختیم نز ره ریا و نفاق

پیش از اسلام قابل این بود
پیش از این رمزها سخن این بود

صدق او از پی سلامت راه
بوده ساحر شناس کاهن گاه

برده بر شه روا امانت صدق
قدم صدق ز مقعد صدق

برفشانده بعشق عقل نوی
در قدوم رکاب مصطفوی

از نبوت بجان ستاننده
هم پذیرنده هم رساننده

مشورت را وزیر پیغمبر
وقت خلوت حبیب معبر

ارشش باری گرفته روح رسول
زانکه بد فارغ از طریق فضول

یعنی
منور بود و خود فانی
شده علی بود
که [illegible]
[illegible]
۲۴۳
[illegible]

[illegible]

آنکه از گرد رمان باشد
کی خدامی همه جهان باشد

یا شیحا نجی بانه بعثت بدند
بوده جمعیتی و جمع شدند

بعد از آن سال متابعت بنمود
تا از آن یک قدم ورای بسود

گاه بوبکر خود بدست جمعی
از هدایت بیافت او شمعی

تفقا سید چو در زمان بشنید
در شب داغ از آن بدرست بدید

بیکی لفظ وی بداد اقرار
گشت از هنام و زوش بیزار

لا اسم در میان آمده بود
بی زبان مرو را برآمده بود

انبیا به خط و رسول نقط
جان بوبکر در میانهٔ خط

صد هزاران ترحم و رضوان
از سنائی بجان او برسان

فی قرابته مع رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم

چون زدی کوس شرع روح امین
چشم بر گوش او نهادی دین

ابن اکرم جان شایسته
از دهان دل او چون پسته

برت داور رضای یزدانی
دوخت پیراهن سلیمانی

همه بوده چندان کرمت و فضلش
کرد او لو الفضل خواند و الفضلش

بز خطیت بود حاصل او
تا دل و دشت یار کرد دل او

[illegible]

وان صحابی کو چون سیاره بُد
همچو پرگاری که گرد داره بُد

آنچه گفت احمد آن رسول گزین
اول الخلق و آخر البعث این

زانکه اول نقطه بُد پس خط
خط دوم خلق بود بعد نقطه

حاش بوبکر خلق اوسط بود
نه ز خط باز عتیق در خط بود

هادی راه ره شد و اورا
هیچ معیتی بُد و اورا

گرچه اصحاب گفته از پی راه
جمله گشتند از آن خیال آگاه

در رقم تلبیس کرد قیاس
گشت معلوم شان که رست فسوس

خطا

[illegible]

عندلیب آتش چو بالا جست
زیر پرش شمع محمدی بر او
غول در غوغش خویش مغلوب
بیرون کمال و جمال و بستانش
وایه دین بلا بجوز و بجوز
گرهی کرد بهر و سازے
صدق او میزبان ایمان او
دین چو شمع و مصطفی جان
برده در دین حق خبر براو
کرده منشور را ز خط بدیع

ناسخ

در وجود ازای شمع پیدا شب
هم دران سینه منور او
زانکه مقلوب یوم هم موت است
همه خویش ور زرش در یافت
سیر شیرش نکرده بوده هنوز
جان او با معاش لبازی
مصطفی هر چه خواست او آن بود
جان بوبکر بود پروانه اش
یافته روز کین ظفر فر او
تو لیستخلفنهم توقیع

[illegible]

وعد الله الذین آمنوا منکم وعملوا الصالحات لیستخلفنهم فی الارض کما استخلف الذین من قبلهم

[illegible]

واو ترمیش از شما و دول و نیز | بست مرغی الذی او او بریز
حکم من ذا الذی شنید بگوش | زده در پیش حکم شاه فروش
دیگری دو دفعه گاه داشارتش | داده وی چل هزار دینارش
داده اسباب ملکت و هل سلیم | کرده بهر خود اختیار گلیم
زده در سینه دست بک ایمان | در تماشای روضهٔ رضوان
صدق او نقشبند زیب خوش | درد او مرهم دل و جگرش
گشته بشنیده بوش مع آین | از پی درد او بکافته زین
تحفه بشست ز بهر شرع رسول | از الف با تا ز عقل فضول
قفلی بود سینهٔ صدیق | عند لیبی در و بنام عتیق
دل او چون بشرع او بربست | بشکستند مرآن قفل شکست
گشت حاصل هر آنچه او را سول | نام کل بر درش نشان رسول

[illegible]

چشم بد بین جمال او نه بیند
کور کی چهرهٔ نکو بیند
جان پر کبر و عقل پر مکرت
کی نماید جمال بوبکرت
تو بدین چشم مختصر خفّاش
چون توانی بدیدن آن خوش
چشم بوبکر بین ز دین خیزد
نه ز رفض و هوا و کین خیزد
گر تو بوبکر کار بوبکرے
تو نه مرد عیار بوبکری
حور صدر رقیبانش خواند
رافضی قدر او کجا داند
ای ندانسته صدق بوبکری
تو چه دانی صلاح بی مکری
دشمنش را اجل هوان آورد
که هوا مر ترا هوان آورد
تا هوا او به کار تو شد
مار و موش اجل شکار تو شد
سر بریده چو بیند از خود سیر
گو بیا او با هزار اشرار انا خیر
رافضی را عمل آن نبود
وانچه او ظن برد چنان نبود
تو چه مرد علی و عباسی
مصلحت از جهل نشناسی
آنکه ابلیس وار تن بیند
همه را همچو خویشتن بیند
او چه داند که تابش جان چیست
چه شناسد که مرد ایمان کیست
آنکه جان بهر خاندان خواهد
کی علی را بجان نشان خواهد

[illegible]

حدیقهٔ حکیم سنائی ۳۴۷

[illegible]

بی‌خلافت چو دست پیران کرد			رده اهل رده را خوان کرد
خسرو خویشتن ز روی نیاز			قبله را از گرد جای نماز
آن یکی ز وجه چو بی‌خلل			آن خداوند بنده چون عقل
سال و مه بوده در هر آتش			جان فدی کرده در منقبتش
جسته بوبکر بوده دین اجاه			دین ز بوبکر یافته تاج و کلاه
سوخته شاخ غارت و حادث			کنده بیخ ارادت و ردت
مالک افتاده را بپای آورد			ملت رفته باز جای آورد
چون شد او خواست شد زکوة و نماز			بهم آورد هر دو آن را باز
تازه زو شد زکوة و فرض صلاة			رکن اسلام شد صنوان اثبات
برگرفت او بقوت ایمان			شرک و شک را ز کسوت ایمان
تا ملے قصد کافری کرده			او بنوبت پیمبری کرده
دل عاقل بنام شد ز بنان			چشم عامی بتن رسد ز بیان
چشم عاقل ز مردان جان بیند			گوهر لعل چشم کان بیند
دست هر ناکسی بدر و نرسد			پای هر سفله اندرو نرسد
صورت و سیرتش بهر جان بود			زان ز چشم عوام پنهان بود

[illegible]

[illegible]

پیش او رفته ماند تا درگاه		حور و غلمان بعید و گیسو راه
رافضی را بسانده در گردن		چنگک مرگ و چنگک جان کندن
بر براتے که مصطفے پرورد		رافضی را رافضی چه داند کرد
بود بو بکر با علے همراه		تو زبان فضول کن کوتاه
آفرین خدای بی همتا می		بر ابو بکر باد و بر شیر خدای
صورت صدقش از پی تمثیل		دیده فاروق را ز علم و بعدل
بود عدل عمر زبی مکری		آینه صدق دید بو بکرے
کان اسلام وزین ایمان بود		صدق و عدل و عقل ارکان بود
زین بوقت عتیق بود بلال		پس بفاروق یافت عز و جلال

[illegible]

ذکر مناقب امیر المؤمنین عمر ابی حفص الفاروق المذکور بافضل الخطاب الجامع للصواب الماحی الخطاب الذی فرق بین الحق والباطل والقتل والقاتل الذی رضی الله عنه قال الله تعالی فی شانه یا ایها النبی حسبك الله ومن اتبعك من المؤمنین یعنی عمر رضی الله عنه قال النبی صلی الله علیه واله وسلم عمر سراج اهل الجنة ولو کان بعدی نبیا لکان عمر ان الشیطان لیفر من ظل عمر من

[illegible]

از برای فضول جاه طلبی
بار خوانند ز نقص چون علیی
آنکه نستد ز حق حلال فلک
کی بجور و ره و بد حرام فدک
گر نه جانش لطافتے بودے
ورنه صعاقیش خلافتے بودے
مصطفی کی بدو سپردے ملک
یا ز حیدر چگونه بربودی ملک
آنکه جان را ز شرع بستاند
کی ز بیم عدو فرو ماند
آن علی کو کشد ز اعدا پوست
با چنین دشمنے نباشد دوست
قعد بین ترهات بزل و فضول
مر علی را بپے کسی معزول
گر بد این بود روا نبود
بخلافت غور و او سزا نبود
ور بود عاجز و خبیر بود
پس منافق بود نه میر بود
مصلحت بود انچه کرد علی
تو چه پرسال ماه با جدلی
مکر و کبر و هوا برون انداز
تا در جانش مرترا آواز
شد چو شیر خدای جز تو نویس
ریخت بر گاو بر قبیه ابلیس
تا علی با چو تو ولی چه کند
با هوا و هوس علی چه کند
از بد و نیک بگذرین گردن
زشت باشد حدیث و دین کردن
بر گذشت او ز مقصدے قدم
ور رسیدا و منتهائے هم

[illegible]

[illegible]

[illegible]

متن

تا طلب کرده عمر را یافت
دل و چون زرق محقق شد

از میان طهاره بر روی حافت
حدث در رویت حق شد

[illegible]

[illegible]

[illegible]

احب عمرا بن الخطاب من احب عمر فقد اوضح الطریق		
انکه که طهارتش داده		وانکه یاسین امارتش داده

[illegible]

۲۵۰

[illegible]

۲۵۱

کرده در عز و دولت سرمد		عمری را بدل الغیر ابد
بود میر عمر شهنشه دین		جان فدا کرده وال [illegible] دین
از [illegible] دیو در زمانهٔ او		سایهٔ او بسیلیخ خانهٔ او
گر بگفتی زبانش شاید حق		ور بگفتی [illegible] نش شاید حق
کرده بهر رسول یزدانش		حسبک الله در بیت [illegible] شانش
گفته در دین دل فراغ ازوی		باغ فردوس را چراغ ازوی
زود عقلش درین سرای مجاز		آتش اندر سلیخ خانهٔ آز
از پی حکم نافذش بشتاب		نامهٔ او بخوانده آب جواب
خون دل باد مرد و خاک بسرشت		نیل را نامه بر سفال نوشت
نیل تا نامهٔ عمر برخواند		آب چون [illegible] دو دیده براند
راند [illegible] کاندرو نبود تموت		خواند [illegible] کاندرو نبود جبروت
کرده پیوند [illegible] برگ		دیده زان برگ [illegible] آتش مرگ
بهتر از نهر زبان زمانهٔ او		سر ابلیس بر ستانهٔ او
روی او مسند عتیق آراست		رای او سرو باغ دین پیراست
دست بسته ز دفترش ابلیس		کوچ کرده ز کوی [illegible] ابلیس

[illegible] القا الشیطان [illegible] ۲۵۲ [illegible]

[illegible]

آنکه کامل بود تا او شد کبار	بر نقطه باز شد هیچ کار
دین پناه و هر راهی چون شاه	پاس و راهی ز خطا و پا در راه
داده دستش بصدق طالب	بسته پایش بعشق او هر سبب
کرده بر صبح حق بنور یقین	[illegible] چاره [illegible] در دین
شوق [illegible] خویش	طرق [illegible] کنان [illegible]
[illegible] از [illegible] طهارت تا	کرده از [illegible] عبادت تا
عمر [illegible] از [illegible]	عمر [illegible] رفت [illegible]
شاه [illegible] زشش [illegible]	تا سبب حق زنیش [illegible]

[illegible]

تیغ شاهان فرس با شتری
گشته گشتند و تنه عمری

خانه برزو کرد و کرد جبر آب
کرد تاراج جمله آن اسباب

شاخ و بیخ ضلالت او برکنند
کفر را دست و پای کرده بند

بردمی چون سوی اصحاب کوه
گل چو گل پای در رکاب اندرو

فضل حق ز هفت بند بگسست
عقل انسی ز چار میخ برست

در بجوابی کرامت بشکوه
قصه ساریه بخوان بر کوه

بر پسر حد بر انداز پی دین
شد روان پسر بعلیین

[illegible]

[illegible] بمقتضی عدالت فاروق حد زدند [illegible] ابوشحمه جان بحق تسلیم کرد تتمه این حاشیه در صفحه ۲۵۶

[illegible]

چرخ مالیدگان بگو خوارزو
عمر بالیدگان به نیروازو
کرده خورشید را جدا ز نیش
سایهٔ نور دولتش فدیش
بر فلک بیش ستاره کرد فروش
پیش همتش سرکشی کرده سرش
گشته تیغش نگون ز تخت رفیع
ذره در دست او داده به تقطیع
کرده تلقین بی ضرورت را
سوره سنت اهل صورت را
از پی مومنان به تیغ و کمند
خار شبهت ز راه ایمان کند
روح کرده ز راح سرمستش
امر حق داده ذره در دستش
ز احتسابش در اعتدال بهار
گل پیاده بیامد و باده سوار

[illegible]

[illegible]

کرده کم پیش شمس و قمری	متساوی خلافت عمری
عجم و شام را بپاس و بداد	چون دل محمدست طلع خویش گشاد
تبه العدل او و شوکت او	خسته بار روزگار و دولت او
بصلابت گشاده روم و عجم	بسته از شام حمل زر و درم
سعد وقاص عمرو معدی را	آن دو آزاده و آن دو بادی را
بعجم بر دو راه فرستاد او	بدل ظلم داد با داد او
در نهاوند چون قوی شد حرب	کفر و اسلام در شده در حرب
او بفرط کیاست از سر درد	آنچنان جسته عهده بجای آورد
حیلت کافران بدید از دور	از فراست بدان دل پر نور
روز آدینه بر سر منبر	گفت یا ساریه ز خصم حذر
الجبل الجبل که لشکر کفر	حیله کردست جمله بر در کفر
سعد وقاص لفظ او بشنید	وان کمینگاه کفر جمله بدید
کرد بشکافت سعد عمرو آواز	بشنیدند و فاش گشت آن راز
زان کمینگاه شان شدند آگاه	باز گشتند از آن مضیق تباه
کافران زان سبب شکسته شدند	هم ببد گشته زار و بسته شدند

[illegible]

آری این زخم هم ز دین بخت است / ور چه فرزند نازنین بخت است
از عمر عالمی منور شد / همه آفاق پر ز منبر شد
هست پیدا ز بهر تصحیحش / وز تراویح پر مصابیحش
خانهٔ می خراب گشته از او / زهرهٔ زهره آب گشته از او
شده از غیرتش قمرشم تن / بر فلک زهره فرشم زن
ذره وار از پی اقامت حد / درهٔ احمد از برای احد
ذره را برای مستوری / نزده دره جز بدستوری
ناصر الله در رعایت حق / حکم حق کرده در ولایت حق
عدل او بود با قضا همبر / حکم او بود تیز رو چون قدر
بیشه بر گور کرده همچو حرم / تا بر مرغ کرده همچو ارم
کرده از عدل او بدلسوزی / گرگ با جان میش خویش یوزی
بر بزرگان چو حکم دین راندی / چرخ بر حکمش آفرین خواندی
زهرهٔ او بتیر زر ستاخیز / بوده چون زهره غمزه می‌انگیز
بوده در زهره دو ریش از شر / عدل او نایب ترازو حشر
بوده جانش معانی انصاف / پایه و مایه اش نبود گزاف

[illegible]

۲۵

[illegible]

۴

[illegible]

فِي مَنَاقِبِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عُثْمَانَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ الشَّهِيدُ الْقَتِيلِ
الْمَظْلُومِ ذِي النُّورَيْنِ الْمُكَرَّمِ بِالنُّزُلَيْنِ خَتَنِ رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ
عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ بِابْنَتَيْنِ أُمِّ كُلْثُومٍ وَرُقَيَّةَ الْمُبَارَكَتَيْنِ الْكَرِيمَتَيْنِ
جَامِعُ الْقُرْآنِ الشَّاهِدِ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ الَّذِي أَنْزَلَ اللّٰهُ تَعَالَى
فِي شَأْنِهِ أَمَّنْ هُوَ قَانِتٌ آنَاءَ اللَّيْلِ سَاجِدًا وَقَائِمًا يَحْذَرُ الْآخِرَةَ
وَيَرْجُوا رَحْمَةَ رَبِّهِ وَقَالَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ الصَّلوٰةُ وَالسَّلَامُ عَيْنُ الْإِيمَانِ
عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ مُجَهِّزُ جَيْشِ الْعُسْرَةِ وَقَالَ أَيْضًا
عَلَيْهِ السَّلَامُ حِكَايَةً مِنَ اللّٰهِ تَعَالَى اسْتَحْيَيْتُ مِنْ عُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ
وَقَالَ عَلَيْهِ الصَّلوٰةُ الْحَيَاءُ مِنَ الْإِيمَانِ وَعُثْمَانُ عَيْنُ الْحَيَاءِ

آنکه بر جای مصطفی بنشست   بر لبش شرم راه خطبه ببست
چه عجب داری ار نگشت دبیر   شرم عثمان ز رغبت تعبیر
آن ز لکنت نبود بود از شرم   زانکه دانست جانش این آزرم
زانکه بر جای احمد مرسل   از پی وعظ و از طریق مثل
گر رسد عقل سر دراندازد   ور رسد روح پایه در بازد
زانکه پیش وی از زمان جهان   نطق چون نطق گشت پنهان

[illegible]

[illegible]

مختصر کردم این مناقب را
بهر آن روی مرد رای ثاقب ا
بدو حرف از برای یک ایجاز
سه سخن گویم از برای نیا
بعمر گشت عمر ملک دراز
بعمر شد در شریعت با
از عمر یافت دین بها و شرف
اینت دین اشد و گزید تلف
پیش دین بود همچو سد و سپر
بود در شرع راهبر عمر
روز محشر دو چشم او روشن
بخدا و رسول عدل و سخن
صد ترحم زما درین ساعت
بر روانش رسان پر از طاعت
ملک در امان و دین ایمان
بود فرزند عدل او عثمان
دین جدید بود شاد و تمکین
در رونقش فزود رونق دین
گاه با عشر و نقص کرد پدید
چون بحیدر رسید خود برسید
هرچه از لفظ و فضل با عمرو است
سنت محض و صولت امر است

سه با عمر گشت امیرالمومنین عثمان است ۱۱

[illegible]

[illegible]

شرم او را خدای کرد قبول شده خشنود زو خدا و رسول
مدد از خلق جیش عسرت را عدت از مال جیش عسرت را
انبی ساز مصطفی شب و روز بوده منفق کف و منافق سوز
بدل و جان سر و آزادش بدو چشم و چراغ دامادش
کرده در کار ملک و ملت ملک در قرآن کشیده اندر سلک
دل و جان را عقیده عثمان ساخته درج مصحف قرآن
صورتش خوب و سیرتش کامل قائل صدق و عالم عامل
علم تنزیل مر ورا حاصل دل او ست وحی را محمل
عاشق شکل او تلید[۱] و طریف[۲] زائر جود او طبیب و ظریف
کردون
هم ز اسلاف معتبر آمده او در کنارش دو تن بر آمده او
دل او چشمش ز شوق در محراب چشمه آفتاب و چشمه آب
در قراءت همه ثنا و ثبات با قرابت همه حیا و حیات
بدل او پشت ملت نبوی شرم او روی دولت اموی
دل او با نبی موافق بود نور جانش چو صبح صادق بود
شرم او کارساز خویشاوند گرچه بد بر در از رحم پیوند

[۱] تلید مال کهنه یافته [۲] طریف مال نو یافته

گفت عثمان چو بسته شد رهش / بگشاد از میان جان آتش
کرد ابر عطام پیغمبر / بی وی از عیش مرگ نیکوتر
گشت این ره ممالک از و / سر ببر در گشت بالایک از و
شرم و علم و سخا شمائل او / هر سه ظاهر شد از مخائل او
این سه خصلت اصول ابنیا و / بد و وجنته رسول را داماد
شد اقارب نواز درگه او / وان اقارب عقارب ره او
شربت غم چو جان او بچشید / آن ستم از بنی امیه کشید
سیرت و او را چو دو کردند / با چنین نیکمرد بد کردند
راستی از میانه بر بودند / بیکرانه گزی بیفزودند
شامیانی که شوم پی بودند / اهل آزرم و شرم کی بودند
شوری اندر جهان پدید آمد / قفل شان بسته بی کلید آمد
عقل اگر چند صاحب زر و زیست / گفت یارب چه بی نمک شوریست
عین ایمان که بود جز عثمان / حجت این که الحیا من الایمان
دست شاطه پسندیده / کحل شرمش کشیده در دیده
دائم از شرم صدر پیغمبر / ژاله و لاله با رخش همبر

[illegible]
۲۲

آنجهان او برین جهان بگزید
دانکه خود نیک بود نیکی دید

وای آنکس که سعی در خونش
کرد و این خواست ای ملعونش

زانچنان شوخ کو خصم از وی تافت
فسیکفیکهم خلوقی ساخت

سر او عمرو عاص او بنهاد
سر او پیش دشمنان بنهاد

او فزود الاجام را گرامی کرد
طلب مهر و نیکنامی کرد

از دل خود نگه بد اشان کرد
تکیه بر اصل آب و گل شان کرد

دل همه ذو لسان کی پیداست
راز با پیش او معاینه است

دشمنان او چو خویشتن پیداست
بی غل و بی غش از من پیداست

بود وی با محمد و بو بکر
آنچه بو بکر بود بی مکر

بد گرامی بسان فرزندش
نمایه کرد خویش و پیوندش

آنکه بو بکر را چو جان بودی
کی بقهر زندها و زبان بودی

دشمنان ساختند غایلها
تا پدید آورند حایلها

هر کرا او بدو لست و بدکارست
گرچه زنده است کم ز مردارست

بد دلی کار سیح یا مخل سست
دل کو پر غایله است آن کی ست

خالق ما که فرد و قهارست
از حسود و حقود بیزارست

ع
[illegible] فسیکفیکهم الله
وهو السمیع العلیم
[illegible]

قال یا عثمان تقتل و انت تقرأ القرآن سورة البقرة فتقطر من دمک علی فسیکفیکهم الله

[illegible]

شوخ چشمی زیان ایمانست
دوربینی عقل راست پیچاپیچ

قابل آن دیده آینه ایمان
عقل ز نقل خیره بست نکند

با دو رنگی ازو دوان چو برگیرد
ز توحید دل ز شرک و شکیست

چشم اعمی چه کرد علت کور
دل بیان چاشنی بدیش گوهر

روی آئینه را که نبود زنگ
هیچ کژ هیچ راست نپذیرد

فتنه را که خاست تشویش
آن عدو بود فتنه و کینه

خلق را از آنچه عالی از خبراند
خلق عالم هر آنکه نیک بدند

در همه نیک بود و نیکی یافت

شرم دیده زبان ایمانست
چشم ایمان دو رو نبینا هیچ

پیش او بد بهان نیک چاق
ورنه توحید به بتر نکند

دیده را چون درشتی نپذیرد
که بنزد تو دین و کفر یکیست

پیش چشمش بخیز مرد و چه مور
کار هیچ باطل نکرد حق هرگز

زنگ نپذیرد و نگیرد رنگ
راست کج را به راست برگیرد

از ذوی الارحام بود و از عصباتش
زشت زنگی بود نه آئینت

شرم و ایمانش عذر خواه بس اند
همه در جستن هوای خودند

سوی یاران خویشتن بشتافت

[illegible]

اذا ما التبر حک علی المحک
تبین غشه من غیر شک

وفینا الغش والذهب المصفا
علی بیننا شبه المحک

بعد باعمر و حیدر کرار
گشت بر دین مصطفی سالار

ای سنائی بقوت ایمان
مدح حیدر بگو پس از عثمان

با مدیحش مدایح مطلق
زهق الباطلست جاء الحق

آن ز فضل آفت سرای فضول
آن علمدار و علم دار رسول

آن سرافیل سرفراز از علم
ملک الموت دیو آز از علم

[illegible]

۲۶۵

[illegible]

آفرين خداى عز وجل | | باد بر وى باب اول

في مناقب زوج البتول وابن عم الرسول ابي الحسن والحسين
المبارز الكرار غير الفرار غالب الجيش سيد المهاجرين والانصار
امير المؤمنين علي ابن ابي طالب كرم الله وجهه من احب
عليا فقد استمسك بالعروة الوثقى الذي انزل تعالى في شانه
انما وليكم الله ورسوله والذين امنوا الذين يقيمون الصلوة
ويؤتون الزكوة وهم راكعون وقال النبي عليه السلام انا
مدينة العلم وعلي بابها وقال يا علي انت مني بمنزلة هارون
من موسى الا انه لا نبي بعدي وقال صلى الله عليه واله وسلم اللهم
وال من والاه وعاد من عاداه وانصر من نصره واخذل من خذله
وقال من كنت مولاه فعلي مولاه وقال جابر بن عبد الله الانصاري
رضي الله عنهما دخلت عائشة رضي الله عنها وعن ابيها على النبي صلى
الله عليه واله وسلم فقال يا عائشة اتقولين في امير المؤمنين
علي ابن ابي طالب كرم الله وجهه فاطرقت مليا ثم رفعت
راسها فقالت بيتين

[illegible]

و دیگرے ذو الفقار بُرّان بود
کآفت جان شیر غرّان بود
بد و تیغ او بد و الفقار و زبان
کرده یک تیغ همچو تیر چو بسان
زان دو تیغ کشیده در عالم
شرع را کرده همچو تیر و قلم
او بعلمش گشاده بُد گوهر
تا ز تیغش کشته کافر را
در صفت رزم‌های او بحکم
و ز پی شرع جان او محکم
دست و تیغش چو پای اشتر بست
هیبتش گردن عدو بشکست
هر که ناطق نبود و قائل او
وانکه قابل نبود قاتل او
کرده از [illegible] سحاب
خانهٔ ریگ را بخون سیراب
کشته [illegible] بود و گده
در علم و عمل بد و ستده
حسن او چون نسیم بود و گیر
گشت مغلوب و سحاب اثیر
خیبر از تیغ او خراب شده
سر آبش همه سراب شده
هم صبا در تعلم و هم امید
هم مبارز چو شیر و چون خورشید
در صفا نیک پای افشردے
آنکه دولت که دست او بردے
شب یلدا سراج او بودے
روز هیجا سپاه او بودے
دل و بازوش اندیشه چشم
دستبردی و پایمردی خشم

[illegible]

[illegible]

آن فدا کرده در ره تسلیم   جسم و هم پسر چو ابراهیم
حکم تسلیم را خلیل بشرط   وز ره شرع را وکیل بشرط
بشنیده ز مصطفی نزول   گشته با شرع بر ولش تنزیل
مصطفی چشم روشن از رویش   شاد و زهرا چو گشت می شوریش
آنکه در شرع تاج دین او بود   زانکه در دین حق گزین او بود
شرع چون تیغ تیز گوهر او بود   در احادیث وعده در او بود
ناخن سنت بامر خو کرده   هر چه خود درست بود خو کرده
هرگز از خشم تیغ بر سر برده   بز ابغضبان حسام بر کشیده
هر چه مرد اکرد فتنها پای   نام او بسکه اش بزنند خدای
تو ز اقبال عمر بر بوده   دستگیری بفقه بنموده
خواب و آرام مرد و بخشم   کرده در شرع عقل زیر و زبر
هرگز از عجب بگرده و برده   خصم را خصم موشی باکرده
از در رعنه گل بر آرنده   امر دین را نگاه دارنده
بعد تیغ آن بمبر دین بی تیغ   کرد اسلام را بحمد یک تیغ
بود تیغ از زبان گوهر پاشش   که بدو کرد علم عالم فاش

[illegible]

ز جگر بوده ای مر پیشش ز ظفر باعث جوانمردیش
آنچنان آختی ز باغی کین کاتش باد آن نبد ورا و ز دین
دین نه از خشم بود از ایمان بود آن دو کافر کشیش یکسان بود
در صف رزم پای او محکم ز پلی مرد جان او جسیم
زور او بت شکن ز روز ازل دست او تیغ زن بر اوج زحل
کرده در عقد دین به تیغ و قلم با شجاعت سخاوت اندر هم
نایب مصطفی بروز غدیر کرده بر شرع خود مر او را امیر
قابل راز حق رسالت او مهبط وحی حق امانت او
نفس نفسش گشاده تنزیل جان جانش چشنده تاویل
عرضه کرده بر آن جمال و بهشت هفته هفت و هشت بهشت
چشمها چشمها ز دیدارش سمعها سمعها ز گفتارش
تیر او تیر چرخ را بنیان بود خانه و بال ما چو کمان
هر کجا کاجل ز بیان کرده فطنت تیزبین کمان بوده
هر که دیدی حسام او مسلول نفی گشتی بر او طریق حلول
تو شنیدی ز کافری پندار تیغ در دست حیدر کرار

[illegible]

کر شده گوش فتنه از کوشش
زره فتح و ظفر ز دین پوشش
کس ندیده برزم در پشتش
منهزم شد کرا دریک کشتش
آل یاسین شرف بدو دیده
ایزد او را بعلم بگزیده
مرتضی را وصی و ابن عم و داماد
جان پیغمبر از جبانش شاد
کتب نادیده خوانده بود بدل
علم و دیوان ورا شده حاصل
بفصاحت چو او سخن گفته
مستمع زان حدیث در سفته
لطف او بود لطف پیغمبر
عنف او عنف شیر شرزه نر
خوانده در دین ملک مختارش
هم در علم و هم علمدارش
جان آن احمدی تن دین
فخر او سنت و تهمتن دین
شرف شرع و دایهٔ دین او
صدف درّ آل یاسین او
آمد از سدره جبرئیل امین
لا فتی گو و مرو را تلقین
ذوالفقاریکه از بهشت خدای
بلطف داده بود شرک زدای
آوریدش نبی ز غیب بر
گفت کین هست نایب حیدر
تا بدو دست آشکار کند
لشکر کفر تار و مار کند
مصطفی داد و در تقرب گفت
که درین آز دین مردون شنفت

[illegible]

این مر برهنه شده ز حرمت حرف
وان برون آمده ز پرده حرف

تا بد آنجا حد بشده کرم بود
او کشیفت مرور اسلم بود

حرمت دین چو طرف جانش داشت
زحمت حرف پیش او بنگهداشت

کاتب نقش نامهٔ تنزیل
خازن گنج خانهٔ تاویل

علم او را که صخره کردی موم
بود چون محرم عرب محروم

عالم علم بود و بحر اسنه
بود چشم و چراغ غیب

هر که جسته مخالفت در دین
کرده او را ز زیر خاک دفین

بحر علم اندرو بجوشیده
چاه را نیز رستیغ دیده

رانده از خدای پیغمبر
را نعار پیمبرش حیدر

حیدری کش خدای خواند شیر
کی زدی بر معاویه شمشیر

شیر روباه را نیازارد
لیک صد گور زنده نگذارد

عقل در آب وش آغشته
سهو در گرد وی نگشته

لفظ قرآن بدو دید در رویش
نور شیش جلوه کرده در پیش

ذات باری از آن ستم دیده
آنش نادیده ناپرستیده

کرده از رمزهای عقل انگیز
طبع دانا ز رهبری ناظر تیز

۲۷۱

[illegible]

سر بدعت بزده تیغ زبان — روی سنت بشسته از بنیان
بهر او گفته مصطفی با آنکه — کای خدا دوست دار من والاه
کرده او فعل و قول کرامت را — زر گهر روان قیامت را
کرده از بهر جان اهل سنه — درج هر یک سخن چو درج گهر
بوده با آسمان ثناش خلیط — بر بسیط زمین چو بحر بسیط
بوده با عرب بر عجمش او — در زمین مجسم شجاعت او
کرده خورشید و ماه را بدو نیم — نور اقبالش اندر ان اقلیم
صدف صد هزار بحر دلش — شرف صد هزار عرش گلش
محرم او بوده کعبه جان را — محرم او بوده سر قرآن را

[illegible]

هر دو یک دُر ز یک صدف بودند | هر دو پیرایهٔ شرف بودند
دُر دو برج و دو اختر گردون | دُر دو بُرد در چو موسی و هارون
گوهر منظوم پادشا کانش | لوح محفوظ مصطفی جانش
سایهٔ چاکرانش از ره علم | قدوهٔ عاشقانش از سر علم
سر توحید اندرین گلشن | پیش جان عزیز او روشن
در ره خدمت رسول خدای | اندرین کارگاه دیونمای
با کسی علم دین نگفت استاخ | زانکه دل تنگ بود و علم فراخ
سایلان را آشکار نگفت | جز باندازهٔ علم شرع نگفت
در خیبر بکند شوی بتول | ور در دین ابد که پیر رسول
چون توانست جاه کفر انباشت | جاه دین هم نگاه داند داشت
قوت سر قتش ز قوت نمانه | چرخ را داشته ز گشتن باز

[illegible]

مصطفی را مطیع و فرمانبر — بر شنیده در حرم دین یکسر
عشق را مجبر بوده دل امکان — شرع را دیده بوده دین ایمان
مصطفی از برای جان و تنش — زو برای کلاه و پیرهنش
نام او کرده در ولایت علم — علی از علم و بوتراب از حلم
فضل حق پیشوای سیرت او — خلق او عشرت عشیرت او
دیو گریده در رضا عیشش — عقل خندیده در رضا عیشش
آب جدای زمانه چاکر او — خواجه روزگار قنبر او
بازوانسته بی جهان لوی — در دل نفس نقش از نبی
فرش توحید جان مستش بود — ساز اسلام تیغ دستش بود
کی شود آنکه ماه دین با او — تبع و تابع ثریا او
از پی سائلی بکنده رغیف — بنده هل اتی در تشریف
مرد را عقل ای زن باشد — [illegible] فال گوی زن باشد
مرتضائی که کرد یزدانش — همره جان مصطفی جانش
در سفر پیش آن قوی ایمان — بوده چون لاشه و نبی بر آن
هر دو یک قبله و خردشان دو — هر دو یک روح و کالبدشان دو

[illegible]

همچو خورشید شرع او تابنده
ثابت و استوار و پاینده
لاجرم زان خدای او نگذاشت
دین پیرور و کاهلان بگذاشت
گفته او را رسول جبارش
کای خدا ایدان نگهدارش
نطق شرع از برای پیرشاه
مصطفی خوانده شرالجبیر شاو
علم را نا ز برای یک تسلیم
گفت در بیت مال با زیتیم
چون دو قوه بدید ازین ار زن
گشت حیران چو این مثال آن جان
دیگری را فریب ای رعنا
نیستی تو سزای درخور ما
نشکرم من ستوده آل شما
نشوم نیز در جوال شما
همتش سغب وجود نبود
کار او جز سجود و جود نبود
چرخ را رهنمای حلم او بود
زهره که خدای علم او بود
علم را گاه ربت روز جمل
عفو کرد از عدو خلاف جدل
باز با خصم خویش در صفین
با عدو کار بست رای رزین
تا نه بگشاد علم حیدر در
ندهد سنت پیمبر بر
در سرای فنا و کشور دین
حیدر ملک بود و گوهر دین
رکع را در قعود و محو او کرد
در رکوع و سجود جود او کرد

بیضه حوت

[illegible]

۲۷۵

[illegible]

تا دگر یابد رہ برش نامہ بزین
بانامہ دال علی ہر سوے
زیر میم لطف آب خامہ اوست
خامہ او چو یار شد با دست
ہر یکے غین و صد ہزار غرر
زانکہ غینش ز غیب آگہ بود
شمتے یاد کن زنیک نامہ
آن سخنہا کہ در ضیافت و حبیب
ہر یکے لفظ گو ادا کردست
نہ ہنگام کودکی پرسش
چہر انگشت در دہان آورد
سر انگشت خویش را تر کرد
داد مردی و علم و حفظ و سخن
گشت از بہر سو گو سترایش
سر انگشت مہ شگاف آمد

خسرو شیخ را ہمعنش و دین
عرشش و کرسیش میم و نون تو سوی
کعبہ اہل نقش نامہ اوست
سمط لولو زیک نقطہ پیوست
ہر یکے دال و صد ہزار گہر
دال با در ونیش ہمرہ بود
خام کی باشد آنچنان خامہ
بفرستاد سوی سہل حنیف
سر انگشت مصطفے کر بست
برد نزدیک صاحب خبرش
قطرۂ آب بر زبان آورد
آنگہے در دہان حیدر کرد
سر انگشتش از بن ناخن
سر انگشت مصطفے وایش
نطق او ہمچو کوہ قاف آمد

[illegible]

گر زه چون کرد ناوکش پرواز
دامن کوه را گریبان باز

شیر یزدان چو برگشادی چنگ
شیر گردون شدی چو پشت پلنگ

سخت چون زخم تیغ دستش دید
جان شجاعت ز جسم او برمید

زد انگاز از نهیب شمشیرش
دیده بر جان خویشتن تیرش

پیش تیغش بجنگ نام نبرد
هرچه مردم گیا نمودی مرد

اندرین عالم و دران عالم
اوست پرگار علم و یار عمل

دیده چون دید خالق وجود و
اشک خون شد وگره از بخل

هر دو کوتاه و داشت تا شایست
از برون هست از درون بایست

بر قلیلی ز قوت قانع بود
ترس بر حرص چند مانع بود

او بنوان اسد کز رنگ مخلوق
کردی او را درین کهن صندوق

چرخ پیری ز خاک رهگذرش
عقل زالی و عاشق نظرش

او ز بهر کمال بی بندی
وز برای جمال خرسندی

خوانده بر گنبد پیری و پیری
سه طلاق و چهار تکبیری

کودکی از زره و سر تیغ نشکیبد
مرد ره سرخ و زرد نفرید

جان حیدر ز ناو ویزد
شیر از آتش همیشه بگریزد

[illegible]

ع زیاد [illegible] سهل بن [illegible] ابن الربیع بن [illegible] لو کان [illegible] وقد [illegible] ۲۷۷ [illegible] فقال [illegible] الحمد [illegible] فقال [illegible] من قلوبی

بمجلس [illegible] السیر [illegible] تحفه [illegible] [illegible] [illegible]

حاتم انجب بداد بر در راز   ملک آنجا خورش ستد باناز
سهم او وام نیو چاهی باز   مریخ او در ارسن التی بود
تیغ خشمش منیر بود شهیر   بحر علمش غدیر بود غدیر
چون نبود او بدشمنان ندان   تنگ شد بر عدو جهان چو دهان
تاج علمش گذشته از پروین   تخت علمش نهاده بر دو دین
او توانست خصم را مالید   لیک خشمش بدو همی نالید
خشم با رای خویش یار نکرد   جز بدستوری ایچ کار نکرد
گر ستوری چو هنگیان کردے   روم چون موی زنگیان کردے
آمدے در هزاهز از پی بیم   دل مریخ همچو جان لئیم
زحل اندر محل خود حیران   چشم ناهید سوی منکران
بتعجب ز زخم تیرش تیر   پشت همچون کمان و تیغ چو زریر
گر سپر بر زدی از زه بزبان   اول این سر بدید آخر آن
تا بگرد کار حیدر بود   صاحب ذوالفقار حیدر بود
مهر و کینش دلیل منبر و دار   علم و خشمش قسیم جنت و نار
آب رویش ببرده آب فلک   باد عزمش نشانده تاب فلک

۴

[illegible] ۲۷۶ [illegible]

[illegible]

چشم خود را عصابه بربست   به پی رنجها بر اسپ نشست
در مصاف آمد و بگفت نسب   که منم شیخ دین و پیر عرب
کرد بر آن و گفت تکبیرے   سفله مردان ورا بزد تیرے
سبک از اسپ خود بزیر افتاد   در زمان جان بداد و دریغ بداد
چون بدیدند مردم از نشان   زود برخاست از سپاه فغان
کز شنیدیم ما ز قول رسول   که بگفت این سخن مشوی بقول
گفت عمار بس باغی فست   قاتل او بدانکه ملعون است
این زمان کشته شد چه چاره کنیم   دل درین درد و رنج پاره کنیم
همه تیغ و سپر بیفگندند   خود و مغفر ز سر بیفگندند
عمرو عاص این حدیث چون بشنید   بجز از مکر هیچ چاره ندید
گفت لعن شما خطاست چنین   اینهمه گفتگو چراست چنین
آنکه صد ساله را بحرب آرد   بی شکی زود کشته انگارد
پس علی هست قاتل عمار   نیست جای ملامت و گفتار
جمله را الحق شد چو بشنیدند   رونق کار عمرو در آن دیدند
آنکه را مکر زین نمط باشد   مرد خوانی ورا غلط باشد

[illegible]

حلم و حزم و ثبات علی باشد　　شیر را تب زیر ولی باشد
عالمی بود همچو نوح استاخ　　عالمی بود همچو روح فراخ
دل او عالم معانی بود　　لفظ او آب زندگانی بود
بلکه پیوسته در عقیله دلیل　　تا کجا تا ابد ز خشم عقیل
دل او همچو رای برهان کرد　　چرخ را شرع تنگ میدان کرد
عقد او با بتول در سلوی　　بود در زیر سایهٔ طوبی
نی که این عقد پیش ازین بودست　　از ازل تا ابد قرین بودست
با ثریا ثری برابر شد　　چون علی با نبی برادر شد
تنگ از آن شد برو جهان بزرگ　　که جهان تنگ بود و مرد بزرگ

پنجم

حرب صفین و قتل عمار بن یاسر

روز صفین چو حرب پیوست　　گرم شد کارزار تا دو دست
دو دو عمار یاسر آمد پیش　　که فدا کرد خواهم این سر خویش
آلت و ساز جنگ پیش آرند　　ور شوم کشته زنده انگارند
از نبی دین چو جان گرفتم اثار　　روز محشر مگر نمانم خوار
سال نود گذشته از تاریخ　　تیغ را برکشیده زد و بریخ

حدیقه حکیم سنائی

[illegible]

در بیشتر معانی تفاوت بود گویا نسخهٔ اصل همین ست والله اعلم بالصواب ۱۲

بسوی که زو و بغز ستاد
در تواضع محل او بنهاد
با هزاران خجالت و تشویر
رفت زی که جفت گرد زهیر
عاقبت هم بدست آن باغی
شد شهید و بکشتش آن طاغی
آنکه در جفت مصطفی زنیان
بد کند مرد را ببرد مخزان
چون ازین گشت فارغ آن بدمرد
قصد جان امیر حیدر کرد
تا برآورد زو بحیله دمار
تو مر این شخص را بمرد مدار
پس حسد اگر بد و بد کرد
آن بدی دانکه جمله با خود کرد
چه زیان آفتاب را از ابر
کی شود جفت با سلیمان گبر
او ز خصمان چو نام بود از ننگ
او ز مردان چو لعل بود از سنگ
زان که زو خصم او فروتر بود
که فخر ورا امام حیدر بود
مرد را چون ز پس بود خورشید
سایه پیشی کند بر او جاوید
او را ماه ضیا گزید همی
سایه زان پیش او دوید همی
او چو خورشید بود و خصمش میغ
میغ کوتاه کرد از وی تیغ
او ز خصمان سپر نیفگندی
علم را کار بست یکچندی
خصم را روز چند مهلت داد
لاجرم خصم پا بدام نهاد

[illegible] با کافت [illegible] المختوم بثانی [illegible] سخت باشد

۲۸۱ حدیقهٔ حکیم سنائی

با چنین کس ظلم تا کی میرود   شاید ار عقل از وی بپرهیزد

حرب جمل

در جمل چون معاویه بگریخت   خون ناحق بسی بخنجر ریخت
شد بهزیمت بجانب بغداد   کشته از قتل [illegible]
سر با احرار حیدر کرار   سرفراز از مهاجر و انصار
چون مصاف معاویه بشکست   یافت بر لشکر معاویه دست
جمل آن ستیزه را پی کرد   برگ و ساز معاویه طی کرد
همچو زن بخاک تیره فتاد   وز خجالت نقاب رخ بگشاد
گفت بد کرده ام اما نکرده   در خور خشم کنون زنهار ده
چون هدیه غر زد و برگشتند   [illegible]
خواند حیدر برادرش را زود   جمله حالت وی را بنمود
رفت وقتی محمد بوبکر   آن همه صدق و فارغ از همه مکر
پس برآهیخت تیغ تا بزند   گفت حیدر مکن بس این بکند
مشفق کن تا بسوی خانه رود   بعد ازین کارهای بد نکند
برگرفتش محمد از سر راه   جمله لشکر شده زکار آگاه

۲۸

[illegible]

کین بدافعال را بگیر و بکش
گفت و یکیک بقتل قاتل خویش
مرد فرصت نگاه داشت بکار
شب آدینه رفت در مسجد
رفت وقت سحر ز بهر نماز
مرد را خفته دید گفت ای مرد
سفلا از خواب خوش چو شد بیدار
میر چون در نماز شد مشغول
رفت و زخمی زدش بسان تبر
مردم از هر سوی فراز رسید
بگرفتند مرد را در حال
که که فرموده مر ترا این کار
گفت مرا این معاویه فرموده
جان بداد آن زمان علی در حال
کشته کردند مرد را پس از آن

وادو شان پس جواب مرد و هش
کس نگر دوست ثمی ر و بندش
گر رود میر فعل زشت خویش آشکار
آنچنان نا حفاظے از بهر چه
میر حیدر چو شد بخفته فراز
گاه روز است برو از این ره برد
مترصد نشست از پی کار
آن سرافراز مرد جنت قبول
که بدان زخم صعب مرد بگشت
پرده بر مرد بدکنش بدرید
کرد از و میر زخم خورده سوال
داد بر لفظ خویش مرد اقرار
کار کردم کنون ندارد سود
خاندانش ان سبب گرفت زوال
رفت او را سوی جهنم جان

[illegible] جمادی الاول
[illegible]
[illegible]
[illegible] ۲۸۳
حدیقه حکیم سنائی

فی قتاله رضی الله عنه

پس ملجم آن سگ بی دین آن سزاوار لعنت و نفرین
بر زنی گشت عاشق آن مشئوم لعین آن نگونسار همچو راهب روم
بود آن زن ز آل بوسفیان منعم و مالدار و خوب جوان
در مجلس چو گشت عاشق او کز فرشته در میانه عاشق او
گشت زین سر معاویه آگاه مر ورا گشت جمله کار تباه
گفت کار تو با کمال شود وینچنین زن ترا حلال شود
گر تو در کار خویش شیر دلی هست کابین حرّه خون علی
گر تو فارغ کنی دلم زین کار بفرستت بنزد من مقدار
زن ترا با هزار زینت و زیب نرساند ترا کسی آسیب
اسب و مرکب و هم ترا پس از آن بنشینی در جوار من آسان
مرد بد بر ز بهر عشق زنی اندر افکند در جهان محنی
آنچنان اهل جهل مبتلی خیره بگزید خون چون علی
رفت زی کوفه از پی این کار آنچنان خاکسار بیمقدار
این سخن جمله با علی گفتند وینچنین فتنه هیچ ننهفتند

[illegible] ۲۸۴ [illegible]

دور دیده و بینده و رهنما و رهشت
با غیبا کش دیا غمای بهشت
دین چو باغی میان خرمن جا
طبع القمه دان و بیم قفا
هر کجا او بر علی بر دون آید
روز محشر بگو که چون آید
هر که باشد خوارج و طعون
واجب آنست کش بریزی خون
پس تو گوئی که حزم و حلم و وفا
بود با حالت معاویه یار
نی که دان بر حلیمی نیست
علی آن روز از حکیمی نیست
مصطفی گاه رفتن از دنیا
چون بپیچید منزل عقبی
جمله اصحاب مر ورا گفتند
که چه بگذاشتی بر آشفتند
گفت بگذاشتم کلام الله
عترتم را بگو کنید نگاه
آنکه ز ابلیس حیله جوید و غدر
او مر اویس را چه داند قدر
بد علی از خسان زبون بودی
شیر با گاو و میش چون بودی
صورت ملک را که روح بداشت
از پی مرد صورتی بگذاشت
ملک معنی گرفت و نیک براند
آیت عزل اینچنان برخواند
نشوی غافل از بنی هاشم
ور زنیا بعد قوق اینسیم
راد و حق شیر اینچنان بود ما
جز فطامش نبا و فاطمه را

و آنکه فرمود شاه مانه زبیست	این چه حکمت است یارب این چه بوست

فی مذمت اعدائهم

خال با بود نصیبه او حالی	لیک خالی ز خیر با خالی
خال مشکین نبود بر خورشید	خال بر دیده بود لیک سپید
آنکه مردود باد طلبیس است	آن نه خال و نه عم که ابلیس است
و آنکه خواهی کنون معاویه اش	و آنکه در هاویه است اویه اش
شیر حق زینجهان بپرهیزد	سگ بود کز پلیچه نگریزد
تابش روح خواهد و قوت جسد	روز خود بدر خواهد و شب قدر
آنکه جز ابله و منافق نیست	شرم مخلوق و ترس خالق نیست
گروه خصمان او چه بنده چه حر	مطبخ اینجا و دوزخ آنجا پر
بهر گردی بزیر چرخ کبود	لیک با کاسه پر تواند بود
چه خطر دارد آل بوسفیان	که برآرند نام شان بزبان
آل مروان و آل سفله زیاد	که نرفتند جز براه عناد
با علی کی بود مخنث دوست	کی ز زیر عوام بابت اوست
در ره دین یکی زیاد بدند	طاغیان همچو قوم عاد بدند

[illegible]

جامی تطویل نیست در گفتار | اختصار را مدین سخن پیش آر
ای سنائی سخن دراز مکش | کوتهی به ز قصهٔ ناخوش
بگذر از گفت گوی بیهوده | تا شوی سال و ماه آسوده
ای سنائی بگوی خوب سخن | در ثنای گزیده میر حسن
قرة العین مصطفای گزین | شاه اسلام و شرع و خسرو دین

فِی فَضِیلَةِ الْأَمِیرَیْنِ الْعَادِلَیْنِ وَالسِّبْطَیْنِ قُرَّتَیِ الْعَیْنَیْنِ سَیِّدَیْ شَبَابِ أَهْلِ الْجَنَّةِ الْحَسَنِ وَالْحُسَیْنِ رِضْوَانُ اللهِ عَلَیْهِمَا وَقَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللهُ عَلَیْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ أَوْلَادُنَا أَکْبَادُنَا فَإِنْ عَاشُوا أَحْزَنُونَا وَإِنْ مَاتُوا أَقْتَلُونَا وَقَالَ أَیْضًا صَلَّی اللهُ عَلَیْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ نِعْمَ الرَّاکِبُ وَلَنِعْمَ الْجَمَلُ وَأَبُوهُمَا خَیْرٌ مِنْهُمَا رَضِیَ اللهُ عَنْهُ وَعَنْ وَالِدَیْهِمَا

فی مناقب امیر المؤمنین الحسن بن علی رضی الله عنهما ذکر الحسن بن عبد الرحمن

بو علی آنکه در مشام ولی | آید از گیسوانش بوی علی
در سیادت دل محمد اوست | در رسالت رسول سید اوست
نسبش در سیادت از سلطان | حسبش در زیادت از سبحان
چون علی در نیابت نبوی | کوثر و ساقی و هادی وصی

حدیقهٔ حکیم سنائی ۲۸۷

[illegible]

[illegible]

دور کرد آن دو گره ناخوش را ‌ ‌ سیر کرد آن دو گروه آتش را
جانب هر که با علی نه نکو ‌ ‌ هر که گو باشش مت ندارم دوست
کی بود آنکه تسلیم که او ‌ ‌ در دکان دباغ شش سیلو
که از بهر لوت و باده بلوت ‌ ‌ سینه را آنچو تسلند الموت
از مبای دو سیر دهن گنگا ‌ ‌ معده چون آسیا گلو چون ناو
خال ما داد بهر دنیا را ‌ ‌ زهر مر نور چشم زهرا را
هر که با خال از این شمار بود ‌ ‌ هر که او را با علی پیکار بود
گر بی خال بایدت ناچار ‌ ‌ بو بکر را عجب آل انکار
عایشه بهتر است خواهر او ‌ ‌ خال ما بود برادر او
حفصه زینب بود هم زینب ‌ ‌ اگر او در حسب به بودش اب
یا ز میمونه بود و ریحانه ‌ ‌ که شد آراسته بدو خانه
چون ثنا دکی بدخت بوسفیان ‌ ‌ که از دو گشت خاندان ویران
اینهمه جفت مصطفی بودند ‌ ‌ جملگی مادران ما بودند
هر یکی را برادران بودند ‌ ‌ مصطفی را بسان جان بودند
از چه مخصوص شد بخالی ما ‌ ‌ ابن سفیان ابن خال ما

گرچه این بد به روی او آمد
بخت اقبال سوی او آمد

بود با آن درم ولی همه روز
همچو خورشید دهر شهرافروز

خواسته چون خسرو ز مهر پناه
شرف از منصب کرمش جاه

خاطرش همچو بحر حق اندر شرع
راسخ اصل بود و شاخ فرع

چون بهار است بر وضیع و شریف
منصف و نور روی پاک و لطیف

فلک جامه کوب حجره و دراج
قمر تخت مهر برچین تاج

مسند و مرقدش برتر از افلاک
مشرب و منهلش ز عالم پاک

مشرب عرق و منهل فکرش
باشد از مدحش جد و پدرش

مانده آباد از سخای کفش
خاندان نبوت از شرفش

در کیفیت قتل او رضی الله عنه

کرده خصمان بر معان فراغ
تا که همچون ورد نکهه در دماغ

بی سبب خصم قصد جانش کرد
او به رفته زبان امانش کرد

بار دیگر به قصد او برخاست
بیگناهی ورا بکشتن خواست

تا سوم بار عزم کرد درست
شربت زهر همچو بار نخست

راست کرد و بداد آن ناپاک
که جهان باد از چنان خس پاک

[illegible]

۲۸۹

[illegible]

نامهٔ دوست حاکی دل اوست
دوست را چیست نامهٔ دوست

قرة العین مصطفی او بود
سید القوم انبیا او بود

آنچنان دُر در دهان حسن او بود
اصفیا را بحق خلاصه او بود

جگر و جان علی و زهرا را
دیده و دل حبیب مولا را

شیخ صدق در دلائل او
مهتری رهست در مخائل او

بوده مانند جد بخلق عظیم
پاک عرق و نفیس خلق و کریم

فلذه بوده از دل زهرا
جسته از دو خدیجة الکبری

زهر جعده چو هلاکش کرد
فقد تریاک درد ناکش کرد

پاک نامد ز مردم بی‌باک
عود نامد ز دود چوب اراک

ماه در چشم او هلال نمود
زهر در کام او زلال نمود

وانکه زان واسطه چشیدن سم
وان ز دشمن لبی کشیدن خم

بجهانید عاقبش از ره خلق
برهانیدش از زیارت خلق

روز باطل چو حق شود پنهان
اهل حق را تو به زگور رهان

پای باطل چو دست بر تابد
دل دانا بر گل گشت تابد

چون جهان خیر را امیر کند
ذال زر روی چون زریر کند

[illegible]

حدیقة الحکیم سنائی

جعده بد بنت اشعث آن بدزن / که ورا جام زهر داد به فن
که فرستادم ورا بر کوی / بر زمین زن سبوی بر لب جوی
آنکه بودش کریافت این صحبت / که برو باد تا ابد لعنت
که پذیرفت از و درم بالون / زر و گوهر که نیست جای و تون
لولو هند و عقد مروارید / که ز میراثهای هند رسید
کاین نکو عقد مر ترا دادم / بتو بخشیدم و فرستادم
گر تو این شغل را تمام کنے / خویشتن را تو نیکنام کنے
به پسر مر ترا دهم بزنے / مر مرا دختری و جان بتنے
تا بکرد او آنچه کردنی بودش / لیک زان فعل بد نبد سودش
آنچه پذیرفته بودی هیچ نداد / مر ورا در دهان مار نهاد
چون پدر گفت با پسر که زنت / جعده باید که هست امی زنت
گفت آن زن که با حسن بد یار / نخورد بر روان او زنهار
بد روغی و هر سش بر باد / از خدا و رسول نارویاد
من به تو دل بگو چگونه نهم / بزنیش رضا چگونه دهم
با چنا و کس چو کشته دها باشد / با منش راستی کجا باشد

[illegible]

صد و هفتاد و اند پاره جگر   بدر انداخت زان لب چو شکر
جان بداد و اندران غم و حسرت   باد بر جان خصم او لعنت
گفت با او ستوده سیر حسین   آن مه اشراف اچو زینت زین
زهر جان مر ترا که داد بگو   گفت عمر از منی بود نکوئی
جد من مصطفی امان جهان   پدرم مرتضی امین جهان
جدهٔ من خدیجه زین نسان   مادرم فاطمه چراغ جنان
جمله بودند از خیانت غمز   پاک و پاکیزه خاطر و دل و مغز
من هم از بطن و ظهر ایشانم   گرچه جمع از غم پریشانم
بکنم غمز و نه بوم غماز   خود خدا داند آخر و آغاز
هست دانا بباطن و ظاهر   چون توانا باول و آخر
آنکه شر بود و آنکه داد جفا   خود جزا یابد او بروز جزا
ور بگفتار او در حشر ایزد بار   بد بود در جوار جنت بار
نز بوم در بهشت جز آنگاه   که نهد در کفم کف بدخواه
از چه گویم بر مز وصف الحال   کاندرین شرح هست جای ملال
حق بگویم من از که اندیشم   آنچه باشد یقین شده چشم

۲۹

[illegible]

مشرب دین اصالت نسبش
منصب دین نزاهت حسبش

اصل او در زمین علم متین
فرع او اندر آسمان یقین

اصل و فرعش همه فنا و عطا
عفو و بخشش همه سکوت و رضا

خلق او همچو خلق پاک پدر
خلق او همچو خلق پیغمبر

کرده چون مصطفی ز اصل و کرم
شرمش و عرق و خلق هر سه بهم

عشق او اولیست بی آخر
راز او باطنیست بی ظاهر

چون طباشیر وقت تاثیرش
جگر گرم را اگر باشیرش

خشم از اصل او ندارد خشم
او جگر گوشهٔ پیمبر و چشم

شده عقل شریف با شرفش
سایه سایه ز آفتاب کنفش

پیش چشمش حقیر شد دنیا
نزد عقلش وجیه شد عقبی

همت او ورای قمهٔ عرش
نام او گشته بدیده در همه فرش

مصطفی مهر او کشیده بدوش
مرتضی بر دیده در آغوش

بر رخش بس بانته زهرا
کرده بر جانش سال و ماه دعا

مزرع اصل و فرع او ولیان
منبت بذر و زرع او ایمان

آن نبی طاعت بزرگ نسب
آن ز علم و ورع چراغ عرب

[illegible] حدیقهٔ حکیم سنائی ۲۹۳

[illegible] کربلا و دشت [illegible] الحسین بن علی [illegible] و بیان

تابان میوه و کرد در سر کار	تا ابد ماند در جهنم خوار
رفت و با خود ببرد بدنامی	چه بتر در جهان ز خود کامی
صد هزار آفرین بار خدای	بر حسن باد تا بروز جزای
خبر آن دل پر آذر او	شنوی خیر که از برادر او

في مناقب امير المؤمنين الحسين بن علي رضي الله عنه [illegible] الحسين [illegible] العينين سلالة الانبيا وله الاصفياء والاوصياء وشهيد الكربلاء قرة عين المصطفى بضعة المرتضى كبد فاطمة الزهراء قال الله سبحانه وتعالى عز من قائل في محكم كتابه ان الذين يؤذون الله ورسوله لعنهم الله في الدنيا والآخرة واعد لهم عذابا مهينا وذلك هو الخاسرون وقال النبي عليه السلام تركت كتاب الله وعترتي فأخبر ان وعد الله حق

پسر مرتضی امیر حسین	که چنو سید نبود در کونین
باز داده بی بصیرت او	شجره هر یکی ز سیرت او
هم تقی اصل و هم نقی فرعست	هم زکی تخم و هم نبی زرعست
نسبت عز نباهت شرفش	حشمت دین براعت لطفش

[illegible]

بر یزید پلید بیعت کرد
تا که از خاندان برآرد گرد
شمر و آن زمره جنگی برداشت
جمعی از دشمنان برو بگماشت
تا مر او را بنامه و تعجیل
از مدینه کشید و منزل منزل
کربلا چون مقام و منزل ساخت
تا که آل زیاد بر وی تاخت
ره آب فرات بربستند
دل او از عنا و غم خستند
شمر و عبید الله زیاد لعین
روح شان جفت باد با نفرین
بر کشیدند تیغ بی آزرم
نز خدا ترس و نی ز مردم شرم
سرش از تن به تیغ ببریدند
و اندر آن فعل سود می دیدند
بدمشق اندرون یزید پلید
منتظر بود تا سرش برسید
پیش بنهاد و شادمانی کرد
تکیه بر دینی و امانی کرد
بیتی از قول خویش املی کرد
کین و دیرینه جست اشعری کرد
دست شومش بران لب و دندان
زد قصب از نشاط و لب خندان
کینه فرع و حدیث اصل
وان مکافات زشت فعل
شهربانو و زینب گریان
مانده وز فعل ناکسان حیران
سر برهنه بر اشتر و پالان
پیش ایشان ز درد و دل نالان

بیت

و بر یزید [illegible] از خاندان [illegible] خاندان [illegible] از خاندان رسول [illegible]

[illegible] ۲۹۵ [illegible]

[illegible]

نبوی بود بری ز بحر جلال
یافت از کمال صدق جلال
بسر و ریزی و سینه و دیدار
راست مانند احمد مختار
گوهری از بحر مصطفی بوده
صدق نقش پشت مرتضی بوده
اصل او از درای مرتضی
بود جان نبی و صلب وصی
او ز حیدر چو خاتم از جمشید
او ز احمد چو نور از خورشید
در معراج هوی حیات او
زان گوهری درج ذات او
متصل در بند عهد و پیمانش
بوده جبریل مهد جنبانش
بود او سر وجه یار نبی
سر او تاج بیا و داج و روی
اصلها ثابت اشارت حق
سوی این سر گفتمش مطلق
اندرو پیش سرو بیش گیا
بوریا وار نیست بوی ریا
باد بر دوستان او رحمت
باد بر دشمنان او لعنت

[illegible]

فی صفة قتاله

دشمنان قصد جان او کردند
تا دمار از تنش بر آوردند
جنگ گرم او ز آب لال
منع کردند اهل بغی و ضلال
تیغ در خاص از قضا و دانی زد
شرع را غیر و پشت پائی زد

[illegible]

۳۹

[illegible]

زخم شمشیر و نیزه و پیکان | بر سر نیزه سر بجای سنان

آل یاسین بداده یکجا جان | عاجز و خوار و بیکس و عطشان

گروه آل زیاد و شمر لعین | ابتذال چنین تبه بر دین

فاطمه جامه جمله بدریده | خون بباریده بیحد از دیده

مصطفی روی بهم خراشیده | علی از دیده خون بپاشیده

حسن از زخم کرده جامه کبود | زینب از دیدها براند دو رود

شهربانوی پیر گشته حزین | علی الاصغر آن دو رخ پرچین

عالمی بر جفا دلیر شده | روبه مرده شیر زده شیر شده

کافرانی در او لی یکبار | شده از زخم ذوالفقار فگار

همه ابدال از علی صد داغ | شده یکسر قرین طاغی و باغ

لیکن دل باز خواست حسین | شده تابع بدین شماتت شین

هر که بدگوی آن سگان باشد | دانکه او شاه آنجهان باشد

ـه ابتذال در باختن

التمثیل فی امرأة صالحة خیر من الف رجل سوأ

بود در شهر کوفه پیرزنی | سالخورده ضعیف ممتحنی

بود او از اولاد مصطفی و علی | ممتحن مانده بی حبیب و ولی

ـه قوله آل یاسین یعنی
یس نام نبی است
بمعنای یا سید
علیه السلام کذا
فی منتخب

[illegible]

علی الاصغر ایستاده بپاے | وان سگان ظلم را بداده رضاے
عمر و عاص و یزید و ابن زیاد | همچو قوم ثمود و جمله عاد
بر جفا کرده هر یکے اصرار | رفته از حقد بر ره انکار
هیچ ناورده در ره بیداد | مصطفی را و مرتضی را یاد
یکسو انداخته مجامله را | نوشت کرده ره معامله را
کرده دوزخ برای خویش معد | بو الحکم را گزیده بر احمد
ره آزرم و شرم بربسته | عهد و پیمان شرع بشکسته

فی صفة الکربلا

حبذا کربلا وان تعظیم | کز بهشت آورد بخلق نسیم
وان تن سر بریده در گل و خاک | وان عزیزان بتیغ دلها چاک
وان گزین همه جهان کشته | در گل و خون تنش بیاغشته
وانچنان ظالمان بدکردار | کرده بر ظلم خویشتن اصرار
حرمت دین و خاندان رسول | جمله برداشته ز جهل و فضول
تیغها لعلگون ز خون حسین | چه بود در جهان بتر زین شین
تاج بر سر نهاده بدکردار | که ازان تاج خوبتر منشار

لاف و
بانگ بلند
کردن
[illegible]

حدیقهٔ حکیم سنائی ۲۹۶

خیره راحمی شود بخون حسین		که غزوان بود و نعش العالمین
آنکه را این خبیث خال بود		مومنان را کی این خال بود
من ازین این خال بیزارم		کز پدر زین عم و خال آزارم
آنکه را عمر و عاص باشد پیر		بازیزید پلید باشد سیر
مستحق عذاب لعنت است		بدرگ و بد خال و بد سیرت است
لعنت دادگر برین کس باد		که مر اورا کند به نیکی یاد
من زتم بوده ستد از شمر و یزید		زان قبیلم بعید بعید
هر که راضی شود به بدکردن		لعنتش طوق گشت در گردن
از سنائی بجان میر حسین		صد هزاران ثناست اکرمین

فی فضیلة الامامین العالمین ابی حنیفة نعمان بن ثابت الکوفی والامام العالم محمد بن ادریس الشافعی رحمة الله علیهما ذکر النعمان ضحوک عن الحرمان فی فضیلة الامام الاعظم الزاهد مفتاح الشریعة نظام الملة والدین قوام الاسلام ابی حنیفة نعمان بن ثابت الکوفی رحمة الله علیه

دین چو بگذشت ازین جوانمردان		خلق در دین شدند سرگردان

تم دفتر اول ۲۹۹ تا اینجا از سنائی علیه
حدیقه حکیم سنائی

[illegible]

کودکی چند بی جهت و یتیم | شده تمامی ز کربلا بسیم
وال حیدر ز بام او نگاه | کودکان را نگنده بی بر راه
آمدی از میان شهر بدان | دیده از ظلم ظالمان بزدان
بر در کربلا با شاه وسی | برکشیده ز درد و دل بادس
گفتی اطفال او بی پدر | وین نکو با وی اینچنین نسب
پیشتر زانکه در شود در شهر | بر گرید از سر شهر عجب
شود از زهر درمان آلوده | با وی چون گشت شهر بیهوده
نقا این جمله با وی برداریم | سوی ما اهل خیمه بگذاریم
من غلام زنی که از صد دو | بگذرد روز با ده بر شب و اگر بود
مست در میر حسین شناس | از خطاهای خصم شهر اسد

صفة اخراج البلقین الغمر

آدمی چون بد است دست آرت | هر چه شاهی بکن که فاعل خیست
هر که رهی شود بگرد زشت | ترز نکنی چه دوزخ و چه بهشت
مرد عاقل بر آن کسی خندد | که بر خویش ناپسندد
دین به دنیا بخیره بفروشد | نکند ناب و در خیری کوشد

۲۹۸

[illegible]

وال همیگوید از طریق دعا
که روان ابو حنیفه زما
شحنهٔ راه دین صلابت او
روزگارش بعلم مستغرق
آسمان امی و مشتری کی بود او
راه دین بر خلائق آسان کرد
هر کس از خود گرفته راهی پیش
برگرفت از فلک پلنگی را
علم او کرد جمله را یکرنگ
تاج بر فرق هر خطیب او بود
زان عنان سمند آسمان برتافت
تیغ از روی خشم بر نکشید
تا بدان بالش نبوت بود
بد منت گنج خانه بود
حسود آتش وی بود را پیش کرد

بتضرع چو با در شهدا
شادمان باد تا بروز جزا
روح عشق نبی شتابت او
جمله آسوده از جدال ز فرق
مفتی خلق و محتسب کرده او
همه را در اصول یکسان کرد
این ره دین گرفته آن کیش
دور کرد از جهان دورنگی را
گشت تا خیز زیبق جیلی چنگ
تخت در زیر ادیب او بود
تا چو خورشید در جهان در تافت
سپر از تیغ خصم در کشید
لوح محفوظ شرع و سنت بود
بود مصباح آسمان وجود
سیر ترش مغز او را خوش کرد

[illegible]
حدیقهٔ حکیم سنائی
[illegible]

همه را باد در رای نعمانی
آشتی داد با مسلمانی

آفتاب سپهر معروفی
بدر دین بوحنیفهٔ کوفی

همه را از پی صلاح جهان
مغز سنت نهاد اندر جان

بوده در زیر گنبد ازرق
حجت صدق در محبت حق

دل او چون سر خرد هشیار
تن او چون دل قضا بیدار

کرسی او ز رای اوحد او
لوح محفوظ شرع احمد او

پیشوای ائمهٔ دین بود
علم و علم و سخاش آیین بود

چون پدر در اصول ثابت بود
چون نبی کار کرد و راه نمود

کرده توفیق پادشاهی خودش
شاه شاهان رعیت خردش

از پی فطنت و هدایت او
پادشاهان بزیر رایت او

دیده بی واسطه هدایت نقل
چهرهٔ سنت از دریچهٔ عقل

حجت اصل و فرع ایمان بود
الفت خوان شرع نعمان بود

کرده در شاهراه فتح و ظفر
شاخ بیخ هوی چو ناخن ببر

میکند روز و شب جدا افلاک
از دل آفتاب روشن پاک

باد در راه جان بدعملان
دست کش چارگاه تنگدلان

ذِکْرُ الشَّافِعِیِّ فِی حَالِ الشَّافِعِیِّ فِی فَضِیلَةِ الْإِمَامِ الْعَالِمِ الْعَارِفِ قِوَامِ الدِّینِ نِظَامِ الْإِسْلَامِ مُفْتِی الشَّرْقِ وَالْغَرْبِ سَیِّدِ الْعُلَمَاءِ وَالْفُقَهَاءِ مِفْتَاحِ الشَّرِیعَةِ سِرَاجِ السُّنَّةِ کُنُوزِ الْأَحَادِیثِ أَبِی عَبْدِ اللّٰهِ مُحَمَّدِ ادْرِیسَ الشَّافِعِیِّ رَحْمَةُ اللّٰهِ عَلَیْهِ

چون فرو شد چراغ دین نبی — روی بنمود ماه مطّلبی
ازپس ده دویست شد دیگر دو — راه شرع از امام مطّلبی
ره بگوار ز دیده در طلبی — آفتاب زمانه چهره نمود
اصل او در قواعد و بنیان — فرع نسل معد بن عدنان
نسبش با رسول پیوسته — ادبش از فضول بگسسته
درس دین ساخت از پی تدریس — صدر سنّت محمّد ادریس
از پی طالبان نور یقین — خویش را وقف کرده بر ره دین
برخود از عقل خویش هیچ نساخت — در ره شرع خویشتن درباخت
مصطفی گفته او شنیده بجان — زان نموده بشرع او برهان
تا حدیث پیمبر او خوانده — برخودش اجتهاد نامانده
آنکه نارد چنو صنایع دهر — کرده خصمان دین حق را قهر

علی قوله چون فرو شد الخ از چراغ دین نبی مراد امام ابو حنیفه کوفی است رضی الله تعالی عنه و فرو شدن کنایه از وفات آن و از ماه مطلبی مراد امام شافعی [illegible] ۳۰۳ [illegible] حدیقه حکیم سنائی [illegible]

چون درآمد بلاغ دین نبی کرد روشن چراغ دین نبی
در طریقت رواج امت بود در شریعت سراج امت بود
کرم و جود وی از شتاب نوال از جهان برگرفته رسم سوال
در ره بو حنیفهٔ کوفی پاکیان همچو خرقهٔ صوفی
بازجسته کمال و کسب بسا دستشان چون قبای نوزیبا
بازوان جهان بوقت صبوح در ره او چو دست دل مفتوح
صدق او در فضای قدوسی بازگشته چو بال طاوسی
خلق پیش وی از طریق صواب مانده حیران چو گوی در طبطاب
همه خود را گرفته اندر جنگ همه با دین و سنت اندر چنگ
داده ابرار ای دولت دین دل و جانش بفضل و علم یقین
چون نشد آزرده کبرت از ملت پس ز علم تو باد و در عملت
نقش معنی ز خط او در صدر بود روز نهفته در شب قدر
خرم از علم او روان رسول گو برهست نگاه دشت جهول
بر روانش ز ما درود و سلام با تو گفتم خبر کن بدار السلام
هر امامی که گفت خواهد قال تا قیامت ورا بوند عیال

سه بیت بدل ملاق

واعظ عقل و حافظ تنزیل		محرم عشق و محرم تاویل
خیل طالوت را سکینهٔ علم		است نوح را سفینهٔ علم
صورتش عین علم و دانش بود		ذاتکه نسب پاک خاندانش بود
قائدانی کز قریش بود		بیشکی سرفراز جیش بود
دست کوته ز مهر شرع و شعار		دست از هیچ زیر پوش بهار
سخنش بکر و لفظ دوشیزه		مذهب او درست و پاکیزه
یافته حسن او صفا و صفات		دست و کلکش بطبع دریایان
از غرور سپهر مومن ظن		وارهد در زمانه این تن
گرچه گر شیر تیغم گویم راست		که سخاوت مروت ایشان راست
دین از او یافت زینت و رونق		در تیغ متفق شدند فرق
بندهٔ او شده وضیع و شریف		عالم و عارف و وجیه و ضعیف
علم دین تا ابد و سیر و بقا		جهل از اسلام برگرفت فنا
زنده گر از علم او خبر گشت		طالب علم با غنیمت گشت

در مناقبهما رحمة الله علیهما

هر دو همراه او براه دین بودند		هر دو همسایهٔ الیقین بودند

[illegible] ان آیة ملکه ان یاتیکم التابوت فیه سکینة [illegible]

۳۰۵

[illegible] ان الله اصطفیٰ [illegible]

[illegible]

نجم در راه دین امام بحق
که امامت بدو است مطلق
همتش دین فروز و عرش کلاه
نطقش فتنه سوز و شغل گزار
کرده شاگردی حدیث نبی
غاشیه بر کتف ز پیش وصی
راکبان در پیش اختر فرس
همرهان در پیش عبیر نفس
بوده او همچو کعبه انبه جوی
خلق او چون بهار خندان روی
شرع تا کد خدای این خانه است
عقلها را قبا نمالانه است
در تراجع ز خلق و خلقش چین
در ترفع ز علم و حلمش دین
دین مرقع بخوب گفتارش
همه عالم رسیده آثارش
بختش از حق بهانه بر سعدت
جود او ز ابر بر دلالت بر رحمت
گر پراگنده زو شد اوباش
سنت مصطفی ازو شد فاش
هر حدیثی که مصطفی بر گفت
شرحش او بود و علم آن بنهفت
کلک او شد خزانه اسرار
درس او را فرشته نظار
گاه تدریس و گاه شرح علوم
حاکم او بود و عالمی محکوم
انجم و گاهش چو مرکبان شکار
نور و نورش چو روزگار بهار
ظاهر ظاهرش [illegible]
خاطر خاطرش منور [illegible]

[illegible] ۳۰ [illegible]

[illegible]

له قوله تو که [illegible]
اندر [illegible] تیغ [illegible]
[illegible]

آن شده حکم شرع را حاکم / وین شده علم محض را عالم
کوفی اندر طریق دین کافی / شافعی درد جهل را شافی
لطف آن داده تیغ دین آب / قهر این کرده قصر کفر خراب
تو که اندر خلاف هر دو بوی / از بد و نیک هر دو تن چه دوی
تو که دین را بکین بدل کردی / پس چه دانی حدیث یکمردی
همه نیک آمد بد توئی تو مکن / نیست در دین دوئی دوئی تو مکن
هر دو در راه دین چو شمع و چراغ / هر دو در باغ دین چو گلشن و باغ
هر دو در راه دین دلیل و گواه / هر دو بر چرخ شرع زهره و ماه
ماه جاه ابو حنیفه بتافت / میوهٔ شرع رنگ صحت یافت
زهرهٔ شافعی چو طالع شد / خرد ما ورا ز دل تابع شد
هر دو مشترکی بصدق و فراغ / کاری ای خواجه با هوا و لجاج
گوش کر را سخن شناس که دید / دیدهٔ کاژ راست بین که شنید
هر دوان همچو جان و دل بمثل / جان بدل دل بجان کرد بدل
هر دو در اول شرع صادق بود / هر دو در شرع صبح صادق بود
آن بدل تیغ حجة الوسطی است / وین چراغ محجة الوثقی است

[illegible]
۳۰۷ [illegible]
[illegible]

[illegible]

آن بفضل قدم نهاده مرقد خویش وین ز تنها دگر دو بسند خویش
آن بحجت گرفته سرمایه وین ز سنت ببسته پیرایه
مبتدی او ست دیده جانرا مقتدی زینت عقل و ایمانرا
آن یکی پیشوای راه صواب وین دگر مقتدی بگاه جواب
آن یکی زیب و زینت محفل وین دگر یافته ز علم عسل
آن یکی آفتاب نور افزای وین دگر رهنمای دین خدای
آن یکی آفتاب محفل و صدر وین دگر بدر لیل در شب قدر
آن ز اسرار قابل اسرار وین ز اخبار قابل اخبار
آن گنج آلور کرده خانه دین وین بیاراسته بنقش یقین
این قرشی با علی آن کوفی این بهجت فقیه آن صوفی
آن امام و مدرس و زاهد وین دگر با دیانت و عابد
بدعت از قهر و تیغ آن بهرب صفوت از لطف جان این بطرب
هر دو بوده از اجتهاد قوی آسمان ستاره نبوی
مرده آن قهر تشنه کرده طفل را این بلطف پرورده
آن بحجت چراغ دین رسول وین بنسبت جمال آل بتول

یعنی ابوبکر [illegible]

سنگ کین از نقل بیرون اندخو
قامتت شد دوتا ز بد خوئی
تو دوتا کرده باز قامت راست
تو نشانی بنا قدی ایشان
با سلاطین گدای بی نیرو
خیره با جهل تا کی آویزی
عمرت او کوی عقل رفت برو
چون و چه آلت عداوت تست
سخن او کوی عقل باید گفت
دیو مردم ز چنبر من دورست
تو ساوده دست بر مهمان
جسیده بحقد کرده آلت جنگ
بجدا ازرسی بدین خدای
کی کند جلوه عشق اسلامی
دو برو دوست شاهی از شاهی

سنگ بنا شد روا بجای نماز
که چرا آقا قشنا تو یک توئی
که چرا قامت فلان یکتاست
خیمه دن تو نیز در درویشان
شاید ار کم زنند بکین پهلو
رنگ او بار تا کی آمیزی
در غم آنکه این چه یا آن چون
سنگ بر شیشه از شقاوت تست
ور معنی بعقل شاید گفت
خر نه عیسی فرشته معذورست
که چرا دست می بر آرد آن
دیو حقدت گرفته اندر چنگ
تو بدین خوی زشت شهوت ما
قدس لاهوت بر دل لاهی
همچو راز از آئی از لاهی

[illegible]

مسلک این غذا دهد جان را / مذهب او ثبات ایمان را
حجت اوست واضح و واثق / مکتب اوست لایح و لایق
تو چه دانی که بوحنیفه که بود / چه شناسی که شافعی چه شنود
هر دو نیک اند بی حکومت تو / بد تویی وان سگ خصومت تو
کاشف شبهت تو قرآنست / واضح حجت تو فرقانست
تو که باشی بگو مر ایشان را / چه شناسی تو بد و ایشان را
گم کن این گفتگو ز بهر خدای / گنگ شو ساعتی و ژاژ مخای
تو به بیهوده گشته مشغول / پیش ما و بجای فضل فضول
گر کسی جسته آمد بد خواه / شافعی را درین میان چه گناه
ور خری گشت اعتزالی ورزد / او به بوحنیفه خو نرزد

فی مذمت اهل التعصب

دست دین را ز روی حبل متین / بیخبر وار پشت پای مزن
از برای قبول عامه مناز / بیخبر وار خیره خیره مباز
بهر مشتی خر آب شرع مبر / بی که و بنه و دانه کاه مخر
از پی شاخ بیخ شرع مکن / وز پی جاه راه خلق مزن

له [illegible]
[illegible]
۳۰۶
[illegible]

اژدهای سگان و گرگان را
همچنین پیما مگو بزرگان را
من نمودم ترا طریق نجات
گر نخواهی تو دانی و ترهات
گر نخواهی نصیحت دینی
به فضیحت جزای خودبینی
گر ز من نیستی تو پند پذیر
تو و دیو تو میزن بگیر
چون ترا چشمهای بینا نیست
این غرامت بر اهل بینا نیست
همه آفتاب این دو روزه نهاد
تازه و تر چو روده و تیز باد
از هوس گفت هیچ معنی نه
چون جرس بانگ بزرگ و عوی نه
هر کرا چشم عقل کور بود
نبود آدمی ستور بود
مرد باید که عیب خود بیند
بر ره زرق و غیبه ننشیند
تو اگر عیب خود همی دانی
نه از عامه بل جهانبانی
ز چنین ترهات دست بدار
کارکن کار بگذر از گفتار
گر ترا از شما و خود خبر است
درد باید که درد راهبر است
دین طلب کن گرت غم دین است
که کلید در دولت این است
هرکرا درد دل رسیل بود
مرحبا گوش جبرئیل بود
آن ترش کرده رو بر مهمان
که ز دونی چو جان شماد نان

۳۱۱

[illegible]

تو هوس را نهی و هوا و جدل   روزی عامه کار کرده و عمل
جز هوا و هوس نخیزد و کین   شافعی آن و بوحنیفه این
گر ترا بوحنیفه دیو نمود   ور سوی دین بخیز فرشته نمود
شافعی گر بر تو بولهب است   بس بحق امین حق ملکست
هر دو خفتند باطل این و تست   باطل از خبث این دل من و تست
ورنه در باغ دین بنور یقین   سنبل سنت اند و سوسن دین
من ز روی نصیحت این گفتم   آدمم پند دادم و رفتم
ور تو پندم دهی تو بدروزی   عیسیی را طبیب آموزی
صورت عقل پند بنیوشد   جامهٔ جهل بیخرد پوشد
آتش نخوت تو چو خاک نجات   آبروی تو زان چو باد هوات
گر تو بد گوییم بر من کین   ور چنینی چنین مکن در دین
مده از دست بس بشهوت کین   از پی بانگ عامیان حال دین
از پی عامه کس مری نکند   خر عامه بجز کری نکند
من بگفتم نصیحتی در دین   گر بهی ور بدی تو دو دم زین
ای هوا کرده زیر بار ترا   با چنین پالها چه کار ترا

حدیقهٔ حکیم سنائی ۳۱۰

[illegible]

چون ز لاحول تو ترسد دیو
نیست مسموع لا بنزد خدیو
دیو دین را ز اعتماد بقول
منهزم کن بسیلی لاحول
دیو دین آنکه ز تو برمد
که ز ترکت سد معصیت ندمد
لیک هستی تو پر ز رجس کردار
گنده و بی طهاره چون مردار

فی الرایحة الکریهة علی غیبة اخ المسلم

گفت روزی مرید خود را پیر
که ز غیبت مکن تو چهره چو قیر
کاشکی معصیت مبادی کنند
تا که منتابه اشدی چون بند
هر کسی دم ز غیبه بربستی
هر کسی مهر غیبه بشکستی
ور نشستی کو رایحات کریه
گند بگشتی میان جمع سفیه
زان خجالت دگر بغیبت کس
نزدی نزد خلق هیچ نفس
هست غیبت بسان لحم اخیه
نخورد لحم اخ مرد نجیبه
بجز از ابله و خسیس و سفیه
ننماید شره بلحم اخیه
نخورد لحم اخ که گفتار
جز که مردارخوار چون کفتار
ای برادر حذر کن از غیبت
از یقین ساز توشه زدیت
گفت کم کن سبک بکار زرآ
چون ازو هست خیره یا مه درآ

[illegible] ۱۳۱۲ [illegible]

ناصحم قول من نکو بشنو / ورنه کم کن سخن بد و زنخ رو
چون زمین پر ز گریه شود فلکند / چون جهان پژمره شود نکنند
این همه داعیان الحمد اند / باز آنها که داعی جاه اند
نه نمک بلکه شوره خاک اند / زان همه بی برند و بی باکند
بنده ام بنده من امامان را / نشنوم قول خام خامان را
شهره ام چون بنام ایشانم / خواجه ام چون غلام ایشانم
پا همی در بایم از خجالت ب / دست بر دست چون نظم لطرب
شهره ام تا رسد پیام و سلام / خواجه ام تا بوم غلام غلام
بوحنیفه مرا چو نیست پسند / خویشتن را بسوزم او چو سپند
شافعی گر نیز تو بولعب ست / بسوی من امین حق طلب ست
بر من هر دو مهترند دو امام / بر روان شان ز من درود و سلام
آن بمعنی مثال بحر محیط / وین بفتوی جهان علم بسیط
آن بمعنی امام قرآن ست / وین بدعوی دلیل و برهان ست
آن بکردار علم خضر / وین بگفتار حیدر صفدر
آن بسان ستاره کیوان / وین چو زاوش بنور خورشان

[illegible]

بیشکی آنکسی که بد گهرست | بجهنم درون سزاوارست
یک جهانند زیر این افلاک | کام پر زهر و خانه پر تریاک
همه چون نطق گنگ بی معنی | همه چون پای لنگ در دعوی
سوی جان همچو تیر زهر زنند | سوی دل همچو عطسهٔ مور زنند
زان همه دستهای آشوبند | که سر و سینهٔ خرد کوبند
بهر نانی هزار بانگ کنند | تا دو قسمه مگر دو دانگ کنند
من نگویم از کمال الیقین | در حق جملهٔ ائمهٔ دین
ورچه خلق این بس بعصر | از ثنای همه زبانم تر
گر همه خلق دشمنم دارند | دوستی را بهره پندارم
من ز نقد خلیفتی در حال | بدهم جمله را جواب سؤال
گر مرا عمر سام و نوح بود | در بقای تنم چو روح بود
از بنای ثنای ایشانست | که بنانم چو شمع رخشانست
من اگر جمع گر پریشانم | هر چه هستم از آن ایشانم
من بمنزل درم چه جویم | نیستم من جنب چه سر شویم
حائض اول و من شده بر بابه | ماهی او من طپیده بر تابه

ق بد اصل و در جان [illegible] عموم دنیاست و دلیل بر این ازان زبان [illegible] علم فقه و حدیث [illegible] [illegible]

و واقف و عالم [illegible] دو دشمنان [illegible] گویند [illegible] از عالمان بی عمل [illegible] [illegible] بکم جهانند [illegible]

[illegible]

[illegible] از زبان [illegible] بیمعنی [illegible]

فی الزهد و الحکمة

غرمت از حضرت نبی و وصیت
در لحاف خلاف خفتن چیست

کودکان راست فرش و بستر خواب
مرد را ذوالفقار همچون آب

وقت نامد که از ره آزرم
وارهد از مهل و دست جهل تو شرم

صدر گیری ز ملک ملک جهان
از الم پاک زاد ره بستان

زاد راه تو زانکه تجرید است
زانکه تجرید جفت توحیدست

تو به توحید کی رسی چو فرید
تا نزده گام در ره تجرید

شو تبرا ده آفرینش را
تا ببینی عروس بینش را

تو چه دانی عروس بینش کیست
سر صانع در آفرینش چیست

آتشی برفروز عاشق وار
خانه را در بسوز و دود برآر

تا ز دود تو سوز چرخ کبود
ز زیان ذره روی گردد زود

چار تکبیر کن چو خیر الناس
بر که بر چار طبع و پنج حواس

شاخ و شمامه محال بزن
بیخ بتخانه خیال بکن

در ره حق بلای هستی ازنب
هر چه جز هستی خدای بروب

در جهانی که طبع برکارست
دیو لاحول گوی بسیارست

لعوارضات [illegible]
الموقنان [illegible]
[illegible] فلو تقصص [illegible]
[illegible]
کمال بنا بتکبیر راجع [illegible]
۳۱۵
[illegible]
ازکلام قدوه

ط
ز لاتامنوا اسپر نفگن   ز لا تقنطوا قفس بشکن
همچو مردان ورای رنگ و بوی   تخته گفت ذات وی بشوی
بعلم لشکر جیف تعین بشکن   قلم نقشبند تن بشکن
که شده صبر نفس تو ناپاک   که آب و آتش است باد و خاک
گر سپید و سیاه دفتر جاه   دیده دار و سپید نامه سیاه
ور گفتار رسیده در بند   بقضای خدای شو خرسند
چون نگوئی سپید نامه شوی   رستی از رنج و خوش کاره شوی
ور بگوئی بسا فتی اندر رنج   بشنو این پند و خیره باد مسنج
شیر گردون سطبر ازان دارد   که رسولی سخن بس نگذارد
راهی در ره رهائی باش   از خودی دور شو خدائی باش
چون شوی چون ستور و دیو و دد   چارمیخ اندرین گدای کده
نیست در وی ز معنی آلت ساز   همه جامه ست و گندنی چو پیاز
گر نه چرخ برگذشتن چیست   گرد این خاک تو دو گشتن چیست
در هوس عالمی نه بینی سود   از هوا زنده یی بمیری زود
کار کن کار بگذر از گفتار   کاندرین راه کار دارد کار

ط
اشارت است بآیه
قل یا عبادی الذین
اسرفوا علی انفسهم
لا تقنطوا من رحمة الله
ان الله یغفر الذنوب جمیعا
[illegible]

۳۱۷ حدیقه حکیم سنائی

[illegible]

شرع زین یافته نوی و زیب
زندقه یافته از آن آسیب
آن یکی شرع را چو ارکانست
وین مر اسلام را تن و جانست
هر دو را اجتهاد بوده درست
این بآخر رسید وان نخست
شاد زیشان روان پیغمبر
سعی ایشان بشرع کرده اثر
یافته دین ز سعی شان رونق
نزد عاقل امام بوده بحق
جان من هر دو را فدی بادا
روح را قول شان غذی بادا
با دو یاران ز هر دو جان خشنود
که بسی خلق یافت ز ایشان سود
غایت خامش آنکسی را دان
که بگفتارشان نیافت امان
تا نگردد چو شتر پراکنده
ندرد گرد گوره و کنده
تا نگردد تباه کار ضعیف
ندرد پوستین مرد فقیه
تو که یک مسئله ندانی حل
با خردان چرا کنی تو جدل
مرد جولاه چون سوار شود
بکلم از ساعتی فگار شود
مرد نادان چو قصد انا کرد
از تن خویشتن برآرد گرد
هر که او از دلیل ماند باز
ماند بیچاره در چه صد ناز
دستگیر خلایقی یا رب
بنده را روز ده ز ظلمت شب

مسافت میان هر دو دوست اگر چه [illegible] دست دیگر

حدیقهٔ حکیم سنائی
۱۳
[illegible]

نیست اندر جهان نکو نفسی
نه کسی ماند چرخ را نه کسی

خواجه لاحول گوی در کوییت
زان بماندست تا کند موییت

اندرین کارگاه بامره
تو بلاحول شان مشو غره

کاندرین روزگار با تلبیس
نان لاحول می خورد ابلیس

تو چنانی بحیلت و تلبیس
که تو اعراض میکند ابلیس

وانکسانی که راه دین رفتند
چهره از ننگ خلق بنهفتند

واسطهٔ عقد نفسیان بودند
نه خرخوری نه مرحبیان بودند

پخته از حسرت طلب گل شان
سوخته ز آتش فنا دل شان

کرده از بهر جذب فایده شان
شهپر جبرئیل سایه شان

هر چه اندر جهان پریشان بود
لاجرم زیر حکم ایشان بود

چون گسستند بند یا زده
عالمی بود زان گره زنده

همه رفتند کام و دولت ماند
همه مردند نام و حشمت ماند

وین گروهی که نو رسیدستند
عشوهٔ جان و دل خریدستند

سر بلاغ و دل زمین دانند
کی دل عقل و شرع و دین دارند

همه از راه صدق بیخبرند
آدمی صورتند لیک خرند

یعنی ابلیس

حدیقهٔ حکیم سنائی

گفت کم کن که من چه خواهم کرد　　گوی کردم مگو که خواهم کرد

حکایت

گفت روزی مریدی با پیری　　که درین راه چیست تدبیری
کار این راه بر مجاهده نیست　　در ره جهد خود مشاهده نیست
کار توفیق دارد اندر راه　　نرسد کس بجهد سوی اله
پیر گفتا مجاهده کردی　　شرط شرعش بجای آوردی
جملگی بندگی بسر بردی　　پای در شرط شرع بفشردی
شد یقینم که نا جوانمردی　　در رهش بد زنی نه بد مردی
آنچه بر تست رنج آن آور　　وز سخنهای جاهلان بگذر
بندگی کن تو جهد خود مسکین　　راه رو راه و پیش نار سخن
جهد بر تست بر خدا توفیق　　زانکه توفیق جهد راست رفیق

فی تمثیل الصبیان و المعلمین حالاتهم فی التادیب و نقلهم من الاخلاق المذمومة الی الاخلاق المحمودة

خلق را از بر گنبد دوار　　دیده‌ها کور و خواندنی بسیار
هر که از خواندنی کرانه کند　　اوستادش بتونخانه کند

اشارت بجاهد [illegible] بکمال است و تنها [illegible] مجاهده [illegible] بتوفیق [illegible]

بوالفضولان برای تمکین را
همه کاسه کجا نهم دین را

سخره ادبار شرع رو دانند
بی نصیب از حیات دو جهانند

زندگی شان بتر ز مرگ بود
مرگ را زانکسان چه برگ بود

چون کمیز شتر ز نازیبان
ریخته وار مرده‌تر ز خرکسان

همه جویای جاه و تمکین اند
همه قلب شریعت و دین اند

سر بدره گرفته زیر بغل
آنگهان خواجه امام اجل

گروه با جان شان خر حقیقی
تر ز بی دین برای کین حقی

در سر آن تا که زیر پای شود
تا که با جان و جاه و جای شود

داده فتوی بخون اهل زمین
از سر حقد و جهل و ز سر کین

گشته گویان ز بغض یکدیگر
کین فلان ملحد آن فلان کافر

همه در علم سامری وارند
از برون موسی از درون مارند

علم در دست یک مه رعنا
همچو شمع ست پیش نابینا

همه بسیار گوی و کم دانند
همه چون غول در بیابانند

دیو ز افعال شان حذر کرده
آنچه او گفته زان بتر کرده

در نفاق و خیانت و تلبیس
درگذشته بصد درج ز ابلیس

ـه یعنی برای اینکه ایشان مفتی کین اند ۱۲

ع قوله بوالفضولان ای کاملان [illegible]

۳۲۱ [illegible] حدیقه حکیم سنائی

مکتب شرع را ندیده هنوز   بدر عقل نارسیده هنوز
همه دیوان آدمی رویند   همه غولان بی رهی پویند
معنی دیو چیست بیدادی   تو به بیداد پس چرا شادی
ماهرویان تیره هوشانند   جاه جویان دین فروشانند
همه رعنا و سر حق تازند   کور و زشت و گروه خرآوازند
از هم آواز خود بپرهیزند   هم ز آواز خویش بگریزند
اهل بگذاشتند از پی فرع   بر عوام و بهانه شان بر شرع
همه بازآشیان و شاهین خشم   همه طوطی زبان و کرکس خشم
همه در راه آنجهانی کور   بنده خور و خفت همچو ستور
همه بر اکل و بر جماع حریص   آزشان سال و ماه کرده [illegible]
همه گشته نفایه سیم و دغل   آنکه گفتش خدای بل هم اضل
همه خونخوار و آز ور چو مگس   همه فرزین بکژروی و فرس
بجدل کوثر و بعلم ابتر   بسخن فربه و بدین لاغر
بی فراغند و بی فروغ همه   گه دریغ اند و گه دروغ همه
آنکه نیک از حدیث بگذارند   وآنچه باشد شنیع بردارند

بیچاره قال الله [illegible] واقع شده ان گروه [illegible]

[illegible]

جهد آن کرده بایدم لا بد / گر کنم عاجزی چو کوه احد
که ضعیفست مرد ای نجیب / هست ترس و نهیب نا رهیب
نگر از شرع چاره سازم / که در آتش چو روی نگدازم
آمد آیت دگر که یافت فرج / آنکه مخلصیست ثم ننج
الذین اتقوا ویراست نجات / زنده و رستش گرچه از اموات
گفت بی تقوی ار گرانباریم / راه تقوی مگر بدست آریم
راه تقوی رویم و ننشینم / که ز یاران بمنزلی پیشیم
آنکه بی تقوی است در ره دین / آدمی نیست هست دیو لعین

فی سؤال موسی فقال یا رب ای شیء خلقت افضل من الاشیاء

در مناجات با خدا موسی / گفت یا کردگار یا مولی
از همه آنچه آفریدی از هر گون / چیست بهتر ز خلقها در کون
گفت کز خلقها ایا موسی / نیست بهتر بعالم از تقوی
سر هر طاعتی یقین تقوی است / متقی شاه جنت الماوی است
و اعیانی که زاده زمن اند / بیشتر در هوای خویشتن اند
از خودی خویش زین جهان برتر / و ز بدی از اجل گلو برتر

[illegible]

۲۳ [illegible]

ثم ننجی الذین اتقوا و نذر الظالمین فیها جثیا [illegible]

که در سیپاره قال الم اقل لک سوره مریم واقع شده پس نجات دهیم آنانرا که پرهیز کردند از شرک یعنی برون آریم

[illegible] وان منکم الا واردها کان علی ربک حتما مقضیا [illegible] سوره مریم [illegible]

در سخن چون شتر گسسته مهار   چون شتر مرغ جمله آتشخوار
مال ایتام داشته بحلال   خورده اموال بیوه و اطفال
هیچ نایافته ز تقوی بوی   تهی از آب مانده همچو سبوی

فی الاجتهاد و طلب التقوی

عبد الله رواحه یار رسول   کرده بودی ورا رسول قبول
بود یار گزیده در همه کار   اختیار محمد مختار
برسید حقوق صحبت داشت   یکزمان خدمتش فرو نگذاشت
آنزمانی که جبرئیل امین   آیت آورد بر رسول گزین
که ورود است ترا ناچار   بر جهنم جمله را گذار
نیک و بد وارد و ندر آتش   خواه خوشدل نشین و خواه ناخوش
چون شنید این حدیث عبد الله   گفت افتاد گیر وا حزناه
رفت در خانه و برون نامد   عوض آب چشم خون آمد
زن ورا گفت خیز بیرون آ   تخمهائیکه کشته بدرو
عیب باشد بخانه اندر مرد   مر ورا کار و شغل باید کرد
مرد گفتا چه این شنیدم من   طمع از خویشتن بریدم من

[illegible]

قصد کرده بجون سار و زلان   آنچنین ناکسان مستعجلان
از پی صید عامی و غامی   ساخته شرع و صدق او دامی
همه اندر بدی بهی دیده   همه از باد فربهی دیده
گرچه با یکدگر ز اصحاب اند   سفها بر مثال سیماب اند
همچو سیماب بر کف مفلوج   از پی مال خلق و حرص فروج
بکرم کاهل و بدرم مائل   جهل شان پیش عقل شان حائل
پیش مردان دین چه لاف زنند   کز عیال یتیم و بیوه زنند
چون حریص و حسود و ژاژ [illegible]   بگرانی بیکدگر گرویند
هر که در خورد زر و از فضل بپای   دست از پشت شرع بار خدای
همه از جاه و مال در شو و آی   همه یوسف فروش نابینای
همه بی مغز و دشمن عنبر   همه بیمار و عیب جوی هنر
همه زشتان آینه دشمن   همه خفاش چشمه روشن

شو و آی بمعنی آمد و شد است ۱۲

فی اصحاب الغفلة والجهال

یافت آینه زنگیی در راه   واندرو کرد نقش خویش نگاه
بینی پخچ دیده و روی زشت   چشمی از آتش و رخی زانگشت

[illegible]
[illegible]
۲۵
حدیقه حکیم سنائی
[illegible]

پرده بر دیده بسته کین همه است کینه در سینه گشته کین همه است
همه چون از کتاب فهرستند جز ترا سوی خویش ننفرستند
روی شان همچو پیاز لعل و نکوست چون نکو بنگری بود همه پوست
چون پیاز از لباس تو بر تو لیک چون سیر گنده و بدخو
همه بر شوره خور زنده و قاعده خر زیر بار نده و خوار همچون خر
از یتیمان و بیوگان دینار کرده دائم بطون شان پر نار
تا زبان در جدل جری کرده عقل را عاشق کری کرده
این کدو گردنان بی پر و بال چون کدو زود بال و زود زوال
پست بالا چو نقطه جاه همه لیک میدان چو قطب راه همه
گشته ماهر ولی بحجابه دون مستحق سیاط و جلد دون
هوش شان در سرای بی فریاد باز چون گوش کر مادر زاد
کرده از مهر جاه و مال زده سر ز شر و ال ز ذل جهند ز حسد
از پی کسب جند ریه و مره صدق الله گوی و بو مزه
شاگرد از فعل شان شده شماک پیش هاروت نشسته سجاک
از پی شرط شرع برگشته تشنه خون یکدگر گشته

در نسخهٔ اصل واقع شده ۱۲

بیان [illegible] آیه ان الذین یاکلون اموال الیتامی ظلما انما یاکلون فی بطونهم نارا و سیصلون سعیرا

۳۲۴

[illegible]

عز و علمست نخوت و بودیت
کبر و عجبیت خشم و خشنودیت

علم داری عمل شد آن که خری
بار گوهر بری و کاه خوری

دانشت هست کار بستن کو
خنجرت هست صف شکستن کو

بوی از آن کرمی خود نیابی از
کاین فلان مذهبست و آن [illegible]

تو روان کرده از بطر قرقر
کاین فلان ملحد آن فلان کافر

ور نگر خواجه در گریبانت
تا بجا مانده است ایمانت

غم خود خور ز دیگری مندیش
تو بره خویشتن منه در پیش

این همه ظلمت چه باید برد
گر یقینی که می بباید مرد

علم با کار سودمند بود
علم بی کار پای بند بود

علم داری برای سود و ریا
مولعی لیک بر فساد و زنا

علم مخلص درون جان باشد
علم دزدی بر زبان باشد

چون قلم دار گشت جفت قدم
ور نداری تو نون بوی قلم

تا زکی دانش از صواب آید
فرخی ماه از آفتاب آمد

ماه بی آفتاب تاریکست
ور چه اینجا مسافه نزدیکست

هر کرا او آتشست آب مکار
وانکه او هست دور کرد او

٣٢٧ حدیقهٔ حکیم سنائی

[illegible]

چون بر او عیبش آینه بنهفت   بر زمینش زد آن زمان و بگفت
کانکه این زشت را خداوندست   بهر زشتیش ابیفگندست
گر چو من پر نگار بودی این   کی درین راه خوار بودی این
نیکیی او ز زشت خوئی اوست   حال او از سیاه روئی اوست
اینچنین جاهلی سو دانا   اینت رعنا و اینت نابینا
نیست اینجا مر خرد را برگ   مرگ به با چنین حریفان مرگ

فی النظر الشرور

شلت همچو مرد در کشتی ست   زان تر و چهل سال مر زشتی ست
آنکه در کشتی ست در دریا   نظرش کژ بود چو نابینا
اهل میان آیدش بخیره چنان   ساکن او نیست ساحلست روان
می نداند که اوست در رفتن   ساحل آسوده است در آشفتن
مرد دنیا پرست از نسیانست   همچو کودک ضعیف نادانست
تو بگفتار غره شب و روز   امروز   لیک معلوم تو نگشت هنوز
بیش مشنو ز نای بدگفتار   آنچه بشنیده بکار در آر
ای ندیده ز رحمت و فر تو   خر عیسی بخواب جز خر تو

لا آزاد
ای نیره [illegible]
دز بطریق [illegible]
بمنادی [illegible]
[illegible]
۳۲۶
[illegible]

حاشیه صفحه ۳۲۳ [illegible]

یکی بام کوش چون داری
بدو خانه خروش چون داری
یکی خانه خود نداری تاب
وز وجود تو خانه گشته خراب
تحاف کو هست بس گران باشد
هر که احمق بود چنان باشد
بر دل خلق کاف کبر و گران
خود و هیچ کمتر از که قاف
خصم خود را تو چون حبیب دان
مر و مصروع را طبیب مدان
مشکلے کا بلے جواب دہ
زرہی دان کہ باد نداب ہے
خود ندارد هیچ تدبیرے
زره آب طاقت تیرے
کی ستاند حکیم فرزانه
دار و مصروع را ز دیوانه
چون نباشد براه پیچاپیچ
عاقل از چشم بد نترسد هیچ
خضری از غول چشم چون دارد
آنکه او خضری از دروغ ارزو
گر ترا هست جاهلی در راه
لگام در نه حدیث کن کوتاه
هست بر لوح حادث مدت
تا تو با عقل و جان آگه حدث
تا فرود آمد از در شران
عقل بر نفس و نفس بر نشان
عالم مظلم از فروش نور
یافت رخشنده شد چو طلعت حور
نعت و فضل رسول شد گفته
و بر عقل فعال کن سفته

[illegible]

۳۲۹ [illegible]

باشد ... این مروت و رنجه نرسته اگر عدم ... باشد ... [illegible]

[illegible]

زانکه اقبال عامه نعمت اوست   قیمت او بقدر همت اوست
حق گزارش مکن بدولت تو   زانکه در دوست گار زشت گرو
علم با تو نگوید ایچ سخن   زانکه گر مرد باشی وگر زن
ریخته آب روزگار تو حق   جامهٔ زرق خلق کرده خلق
بخل و جود تست برای مردم کوی   روز و شب دوست خیز او دشمن روی
دل و جان مرد غمگین هست   هیچ تیمش مکن که بدین هست
جز بقول تو و تو در عالم   باز و خفاش را که دید بهم
بر سر من مزن که بر پایم   زانکه من عالم چنین بایم
ور تو خشته مکن فربهی   زانکه تو فتنه نشسته بهی
هر کجا دولت و برنایی   تو بدان کس مخ که بر تا یی
هم زمین چه هست بر کرسی   چون از مشکلی سخن پرسی
نه هر آنکس که گرسی دارد   مشکل سایلی برون آرد
سخن بیهوده ز افراط است   هر که دارد غمی نه سقراط است
مفضل یزدانت برکرست خیز   دم چه تست به که کل عزیز
خصم او گر خطا کند تدبیر   روزگارش عطا کند توفیر

[illegible]

از برای صلاح دولت و دین
چشم عقل اولیست آخر بین

مر ترا عقل جمله بنماید
آنچه بود آنچه هست آنچه آید

سخن عقل صورت حرفی نیست
زانکه تاریکی از شگرفی نیست

هر کجا نطق عقل بر زد دم
حرف و آواز در عجز و بعدم

عقل هم گوهرست هم کانست
هم رسولست هم نگهبانست

خشک بندی نه بند نیکوتر
هیچ خاموش ازو سخن گوتر

جسم را جان و بر و باری ده
نفس را علم بخش و یاری ده

نه ز روی فسون و افسانه
سخنی گوییت حکیمانه

مشرق و مغربی که عقل مراست
فوق فی تحت فی ز چپ و راست

مشرق آفتاب عقل ازل
مغرب امضای عز و جل

وز صمیمی شناسد این معنی
کز غرور همچو جهل بر دری

کاندرین منزل غریبست بس
هست بشکست بند قفس

عقل در منزل ازل تا اول
آخرش اولست همچو ازل

که برین روی پشت دین آمد
آنچنان بود و آنچنین آمد

زان درین پایگاه اندوه و غم
از پی مشاوری بنی آدم

۲۳۱

[illegible]

خواهد بود چرا که هر چه اولیست [illegible]

و اول ما خلق الله العقل و اول ما خلق الله القلم [illegible]

حدیث نبوی که اول ما خلق الله نوری و اول ما خلق [illegible]

[illegible]

الباب الثالث في صفة العقل ذكر العقل أوجب لكتابة أعجب من لا عقل له لا دين له وأحق إليه وأتعاله وغاية عنايته وسبب وجوده قال النبي صلى الله عليه وآله وسلم أول ما خلق الله تعالى العقل

هرچه در زیر چرخ نیک و بدند خوشه‌چینان خرمن خردند

چون در آمد ز بارگاه ازل شد به جهت کار علم و عمل

همه تکلیف امور در دستش همه ره امر بسته در شستش

مایه نیک و سایه بد اوست سبب بود و هست باشد او

در حروفی که پرده عقل است آخر شرع اول عقل ست

[illegible]

عقل در راه حق دلیل تو بس
عقل هر جا که خلیل تو بس

چنگ در زن بعقل تا برهی
گر نگروی رهی او زرهی

کن مکن در پذیر داز فرمان
پس بجان گو بدین بکن کان

خوانده از قدر صانعان عرب
ذات او را مدبر الاقرب

عقل فعال نام او کرده
پنج حس را غلام او کرده

حس و اتباع خوانده او را
نفس کلی ورا بسان وزیر

فیض او نقشهای جانی شکوه
فعل او نفسهای صافی جوی

از پی مصلحت نه بهر هوس
بیشتر میل او بود بدو بس

تا بتائید خیر و عادل
یا بتوحید عالم عاقل

از پی او جواهرانی و گر عرض اند
لکن ایشان بتابع غرض اند

[illegible]

[illegible]

خود را ... مستفاده ... عقل انسان ... بودن ایشان بجوهر عقل ثابت شده

[illegible]

غالبت ظلم و وهم و هوش آمد
که به هر منزل به هر پوشش آمد

حجب ابر و دولت و هم سراب
گاه پوشنده گه صبح نمای

شده بی هیچ عیب عیب بجای
عقل و معقول و عاقل این همه

[illegible]

[illegible]

۳۳۳

[illegible]

آزمایند هر یکی خوک شناس ‏ ‏ از بگذار روانت کسی مهراس
سینهٔ تو درین هوس دائم ‏ ‏ چون سراب است و هم ازو یا لم

فی ان العقل سلطان الخلق و حجة الحق

عقل سلطان قادر خوش خوست ‏ ‏ آنکه سایهٔ خدای گویند اوست
سایه با ذات آشنا باشد ‏ ‏ سایه از ذات کی جدا باشد
سایه جز بنده وار کی باشد ‏ ‏ سایه را اختیار کی باشد
عقل کل تخته زیر کل آرد ‏ ‏ هر کجا امر اقبل آرد
عقل تا پیشکار فرمانست ‏ ‏ شحنش همقرین قرآنست
فیض او در صفا سکینهٔ روح ‏ ‏ فضل او در وفا سفینهٔ نوح
هرچه از بارگاه فرمان نیست ‏ ‏ آن همه در وثیقت زبان نیست
عقل برتر ز وهم و حس و قیاس ‏ ‏ برترست از فلک ستاره شناس
وز مصالح مدبر جان اوست ‏ ‏ بر ممالک دبیر یزدان اوست
عقل کل مر ترا ز ملزمه دید ‏ ‏ از قرینی دیو و آتش و دود
عقل را حامل حریم شناس ‏ ‏ نبود موقف سپی آماس
رحمة الله نعت عالم را ‏ ‏ حجة الحق سرای آدم را

[illegible]

و قیاس که در بیت اول مذکور شد هر سه قوه حسی را بعقل تاویل کرده شود و نیز مناسبت موجه است ؞

زانکه بی این دو ملک دین نبود
هر کجا آن نباشد این نبود
بر مجره رعاییش بیش ست
بر خلیفت عنایتش بیش ست
انس دارد همیشه با زهاد
زانکه زهد و برتر از عباد
جوهری همچو عقل باید و بس
کز بدی نفس کم زند چو نفس
وارث رسم شرع و دین باشد
از ازل تا ابد چنین باشد
زیرکان اندرین سرای کهن
هیچ غمخواره مدان چو سخن
عقل را گر سوی تو هست قرار
جان حکمت فزای را بگذار
از جهالت ترا رهاند عقل
بحقیقت کسی نداند عقل
مر ترا عقل دستگیر بس ست
عقل راه ترا خفیر بس ست
عقل مر نفس را دهد پیغام
گاهی از من مر ترا درود و سلام
هرکه مر عقل را همی بوید
از حدیثش همه نکهت روید
مرد عاقل همیشه تنهارست
مرد جاهل ذلیل و غمخوار ست
دل جاهل ز طمع باشد پر
طمع از مال خلق جمله بگیر
آز خود را بزیر پای درآر
عقل را جای و جهل را بگذار
آز چون اژدهاست مردم خوار
تا نداری تو آز خود را خوار

[illegible]

نفس جوینده در عنایت اوست   نفس گوینده در هدایت اوست
اوست از جود کاشف الغمه   حضرت او نهایت الهمه
عقل داند اسامی هر چیز   او کند در [illegible] تمییز
که خدای تن بشر عقل است   از همه حال با خبر عقل است
پاک و مردار بر یکی خوانست   جز بعقل این کجا توان دانست
هر که با عقل آشنا باشد   از همه عیبها جدا باشد
یافت عاقل بسعی خود فلاح   در سرای فساد عین صلاح
سخن عاقل از طریق قیاس   گوهر دین ست و زین او الماس
گرچه مرد هنر بهایانی ست   جان او سر لوح ربانی ست
هنر از مرد همچو روح از تن   بی هنر مرده جان و زنده بدن
شربت عقل بر دوبار چشد   خر چو بی عقل بود بار کشد
عقل چون ابجد حق از بر کرد   جامه بالش ز سر بر کرد
هر که با عقل خویش تا الست   علم او زور و علم او جهل ست
هر که در بند قیلها افتاد   عقل او در عقیلها افتاد
مرد بی عقل جز خیالی نیست   سید بی بر ز دیو خالی نیست

[illegible] یعنی از اندیشها و خیالات دور [illegible]

[illegible] حدیقه حکیم سنائی

[illegible]

عقل اندیشه ای پژوه کمن
از برای قبول کن و کمن

مقبلی بود و مدبری شد باز
باز اقبال یافت از پی راز

قابل نور امر شد بهبه
در خور خور و زور کلب

که اورا اعمال از خود خست
وانکه اورا اتباع از همه رست

با خرد کن چو مشتری تدبیر
چون قمر دین ز مهر غلب گیر

[illegible]

آشنا نیست هرکه بیگانه است
هرکرا عقل نیست دیوانه است
آنکه باید مرید پیر نیاز
تا شود عقل از و سخن پرداز
زانکه نیکو بی گشت عقل مرید
مرده بر در ربا ند و یو مرید
هرکه در عقل همچو سلمان شد
وانکه دیو دلش مسلمان شد
لاجرم چون ز عقل یافت کمال
سه بیابان بزد بسیصد سال
هرکرا رای و روی سلطانیست
آخر از نشر نشش مسلمانیست
نیست از عقل در سرای غرور
آتش از تابش دم انگور
ور خرد نیست در میان سرای
می و شطرنج و نرد و بربط و نای
خرد از بهر امن امر آمد
نز پی خمر و زمر و قشر آمد
عقل فرمان پادشاهی راست
نز پی لاهی و ملاهی راست
ترا جبر زمر و ناهی خمر اوست
آنکه بشنیده اولی الامر اوست
وین سلاطین که نز ره دین اند
نه سلاطین که آن شیاطین اند
عقل گر نیز آل و جاه و وده است
وانکه عطار نیست نالیده است
عقل طرار و حیله گر نبود
عقل در روی و کینه ور نبود
عقل از اشعار عار دار و عار
عقل با دروغ [illegible]

پیر نیاز صفت مرید واقع شده یعنی کامل نیازمند
سه قرن غالب شدن [illegible] بر کسی [illegible]

۳۳۹

[illegible]

مغز عقلست اختران عقلمند / ز عقلست و خاکیان طلقلند
وای عقل آمد از برای سخن / مجتهد را بجاه واره ظن
عقل هم قادرست و هم مقدور / عقل هم آمرست و هم مامور
برتر از صورتست و مکان و محل / ور در دایرهٔ جهان ازل
عقل شاهست و دیگران حشمند / زانکه در مرتبت ز عقل کم اند
همه تشریف عقل ز اقدست / ورنه بیچاره است و گمراه است
عقل کل را ایوان بام شناس / نردبان پایه سوی بام حواس
عقل تختست و نفس نقش نمای / نقش امرست و نقشبند خدای
عقل را او داد کردگار این عز / ورنه کی دیدمی این شرف هرگز
عقل کان رهنمای حیلهٔ تست / آن نه عقلست آن عقیلهٔ تست
سوی تو عقل صلح با کین است / اینت ریش ار سوی تو عقل اینست
از برای صلاح و دشمن را / عقل خوانده حواس دشمن را
منگر آن روشنی که هم بغرور / گشت پروانه را چراغ از نور
عقل را هر که با بدی آمیخت / لاجرم عقل جست از او و گریخت
آنچه عقلست بود آن ره گیر / رخ و اسپست چو شد کم شه گیر

[illegible]

واو چون خورشید از علی ارزش با | آهن تافته سوی پالوش
زور او چون نیافت جای عقیل | د بنالید از عقل عقیل
هر ترا عقل چهره ننموده است | ورت ننمود چهره بر تو نموده است
تا ترا عقل دوربین چه کند | خویشتن را تو خوبترین چه کنند
عقل جانی جمال بنماید | که مرا گر شود برآساید
ننماید ترا از خویش نشان | تا تو او را مکان کنی زندان
خردی بود و جهل و آتش و فرز | زشت نامی شده درشتی دارد
آنکه داهی و آنکه ساحریست | وانکه غماز و آنکه نامه بیست
وانکه از آب ریزه نان طلبست | وانکه اتی و آنکه بوالعجبست
وانکه از بهر مجمع رندان | کرد و قحبه تیز در زندان
وانکه سرهای دزدی می رباز | بندے بر نهد بپای نیاز
وانکه از سنگ شیشه پردازد | وانکه در حقه مهره می بازد
وانکه او بر زمین هزاران بار | پای بر سر نهاد چنبروار
هست بسیار زین نسق بجهان | که حساب و شمار آن نتوان
این همه عقلهای جاتیست | کز پی مال و جاه و فتنیست

[illegible]

۳۴۱

[illegible]

له

عقل بر هیچ دل ستم نکند
بطمع قصد هیچ قوم نکند
عقل خود کارهای بد نکند
هر چه آن ناپسند خود نکند
عقل جز خواجهٔ محقق نیست
عقل چون فقیه بی‌تحقیق نیست
عقل هرگز بکذب راضی نیست
عقل هرگز وکیل قاضی نیست
عقل جز راست گوی اکبر نیست
حیله سازنده و کلوبر نیست
عقل هرگز خطا نیندیشد
با من و تو بلا نیندیشد
عقل را جز صلاح نبود کار
عقل را در صلاح هرزه مدار
تا بدانی براستی بر روی
کو دل از زشت چشم بندد روی
زانکه اندر نگارخانهٔ جان
از پی پنج حس چاکر کان
هر حجابی که ناپسندیدست
حس انسان ز عقل دزدیدست
هر چه نیکیست گر بدیست بدست
آن ازو نیست گم شده هر بست
عقل در دست یک بنه خودرای
چون چنینست در طهارت جای
عقل در خشم از زور بستان نیست
پرده پوش فلان و بهمان نیست
گرد چون پای در نهاد عقیل
دست حیدر سزای عقل عقیل
در ربود ایتام و امّه اطفال
آوریدش طمع به بیت المال

[illegible]

عقیل بن ابی طالب برادر [illegible]

[illegible]

بیخرد را بدست فضل و هنر — زانکه باشد بلای مور را پر
مار را چون اجل فراز آید — بر ره و ورا جواز آید
ده هزاره و گه سؤال و جواب — هر کسی را بقدر عقل ثواب
ویل در جان خویشتن داری — گر خرد را در موضع زن داری
ورنه داریم باور از قرآن — ویل والمرسلات بر خود خوان
عقل را چون بیافتی بنواز — از دل خویش تا بی او برساز
عقل گر روت بخوبی بر رست — مسخ گشت آنکه مسخ عقل گشت

فی بر الوالدین

پدر و مادر جهان لطیف — نفس گویا شناس و عقل شریف
زین دو جفت نظیف طاق مباش — و اندرین هر دو اصل عاق مباش
بندگی کن همیشه ایشان را — مده از دست در پریشان را
گر ایشان بعد امر بر هستند — این دو گه هر سرای آن هستند
پدر و مادر تنی که نازند — حکما نفس و عقل را دانند
تا بجنبش سپهر وار کنند — پیشکاران عالم جانند
سبب جسمت این دو جسمانیست — علت روحت این دو روحانیست
این دو از آب رسید بخاک — وان دو از علم رفته بر افلاک

٣٤٥

[illegible]

وان ملاح جب آن ملاحان و شست   وان یکی مرغ شوره وان زمین کشت
گل این خار و آب آن سر بست   دل این خفته عقل آن مست
این یکی عیسی آن کر خر سول   این سوم خفته آن چهارم غول
این بلندست و آن کر کوتاه   این یکی سرخ و آن سپید سیاه
این همه سپید دست بگذار این   شاه جان القب یکی فرزین
تو نمانی طریق هشیاری   زان خرد را ده فرزنی داری
پرده از روی عقل برتر کش   پنجه ای دست خیر و برتر کش
چون نه مرد کار روز مصاف   شب همی با بانگ خیر و ملاف
مرد و یمان و زیبای زحمت   دیر باید ولیک زود خورد
از اول خلقت و آخر عمر   بیهده در کار عقل جاهل عمر
صنعت عاقلان بین فراغ   کهنه نو کرد و ست پیش چراغ
کر و باید ز بهر کسب معاد   کاسه چون کیسه خرد بنهاد
بر در عیب تر جان خرد است   شاه تن جان شاه جان خرد است
هر که جست هوا خرد را ماند   از میان دو خر پیاده بماند
گرچه بر بی خرد هوا چیرست   بر در رقاب هر سگی شیرست

[illegible]

همه کار تو باد با عقلا   دور باد ای ز صحبت جهلا

فی المروة والسخا

معن داد ای خم درم بہرے   باز کردی بکیس در ورے
گفتی این خوی نزد من بد نیست   جود مال و بخیلی خروست
مال بد بهر بی جوانمردی   عقل نه هم بکیس بنامردی
در سخاوت چنانکه خواهی ده   لیکن اندر معاملت بسته
ستده و داد را مباش زبون   مرده بهتر که زنده و مغبون
مرد باشی بگاه بیع و شرے   از شرا نیو نفعے بشرے
عقل دست و زبان کوته دان   آرزو راس مال ابله دان
ای خرد کرده سرفراز ترا   سرنگونسار کرده آز ترا
مرد گردد در هنر و گردد   تنگ میدان بگرد خود گردد
هر کجا رخ نهادی ای عاقل   بهتر آئی چو بد نداری دل
هر که تدبیر رای بد نکند   ستده و داد بجز و نکند
بجز و باز خود نباشد سود   بود او آتش است سودش دود
که از و تیر و تیرگی آرد   چشم را خیره خیرگی آرد

[illegible]

معن زائده [illegible]

[illegible]

حق آن دو شریعت را بگذار	حق این هر دو هم فرو مگذار
زانکه در راه کعبه از سر داد	اشتر این داد ازت زاد آن داد
خرد از تو توئی برد جاوید	آب را در هوا کشد خورشید
خرد آمد مشاطهٔ جانت	خرد آمد چراغ ایمانت
ای حقیقت حق درین جهان خردست	سر بمهرست پایدار خودست
عقل در کارگاه کن فیکون	از پی جلوه و قرار و سکون
در ازل چون حدیث با خود راند	تا ابد همچو کرم پیله بماند
سوی بازار دین چو جستی راه	رستی ار جستی از ملامت گاه
از کژی دور باش کافر مباش	چون نه عودی و خیره ناثر مباش
گر کژی تخم عشوه و کین رست	راستی عقل عاقبت بین راست
خرد از بد ترا نجات دهد	خرد از دوزخت برات دهد
جاهلی کفر و عاقلی دینست	عیب جوئی ز غیب گوئی ایست
کشد این را هوا سوی سجین	برد آنرا خرد بعلیین
منگر آن تا بتت بد چه فرماید	آن نگر کت خرد چه فرماید
کند ار عاقلت بحق در خشم	به ازان کت ببندد ابله چشم

[illegible] اول عقل صادر شده [illegible] عقل کل [illegible]

حدیقهٔ حکیم سنائی

[illegible] عقل در کارگاه [illegible] از پی جلوه و قرار و سکون [illegible] در ازل [illegible]

[illegible]

از پی استفاده و تحقیق
دائم آن جوهر پذیرنده
هم دهنده است هم ستاننده
متوسط میان صورت و هوش
مدتی گر ز عقل دیگر گردد
مرد چون عقل را بیابد بست
پادشاهی شود زمانهٔ عقل
جوهرش حق کند ز نقصان نقل
چون شد از فیض عقل خود و نشاط
شوق چون در نهادش آویزد
تا کنون عقل بد بد و بر سر
چون شود بر نهاد خود مالک
بعد از آن سالکان که بشتابند
تا سخن علم صورت و صفت است
ور بهار از حد [illegible] بودے

این دو بیت مؤید معنی ابیات [illegible] است یعنی [illegible]

عقل کل مصطفی و او سید [illegible]
اثر از نور عقل گیرنده
هم پذیرنده هم رساننده
شده زین سو بیان ز آن سو گوش
گرچه باشد بسر پذیر گردد
بر سر و شکل سها چو ماه کند
آفتابی شود ز سایهٔ عقل
برتر آید یکی شود با عقل
خلعت شوق یابد از الله
عقل کل را نزد و بر انگیزد
ز آنکه چون عقل گشت امر پذیر
بشنود کارجعی الی ربک
علم حق در حدیث او یابند
[illegible] بیشتر ز معرفت است
با گلم با گلاب کی بودے

[illegible]

یصعد الکلم الطیب
والعمل الصالح یرفعه
در آن باب واقع شده
[illegible]

[illegible] عقل اول [illegible] عقل کل است [illegible]

[illegible]

جان که عقل است اندرین دنیا و / خامهٔ محکم ست و لیا شاد
زانکه در مکتب علوم ازل / از بی راندن رسوم ازل
عقل
گفت او در آستانهٔ عقل / گلشن در کتابخانهٔ عقل
از خرد خواجه شو که سنگ سپید / لعل شد زیر دامن خورشید
او بهشت بهر بقای جاوید / وز قفس نقش و خامهٔ فرمان

فی صدق العقل

در عبارت کتاب مسطور است / رق منشور و بیت معمور است
اوست در سایه و پناه خرد / حاجب بار بارگاه خرد
کدخدای جهان مرسل است / عقل ثانی و نفس اول اوست

[illegible]

۳۴۸ [illegible]

[illegible]

رنگ پنداشت از تخته آز / زو بشوئیش تا به نقل نیاز
زانکه اندر سواد شارع شرع / اصل دین را برای نکته فرع
مایه داد از پی ورنگ ترا / سه قوی چار گونه رنگ ترا
جان چو در عالم ورنگ آمد / خود ازین رنگهاش ننگ آمد
از پی جستن سلامت جان / اسپ تن را درین محیط دوان
واندر آنکس که اهل دین وزو کاست / کسلامت بساحل دریاست
دست و پایت ببند و غل قضا / هست بسته درین فسیح فضا
پس تو با پای و دست بسته او / روی دریا مجو به پشت کدو
آشنا را اگر نمیدانی / خر بدریا درون چه میرانی
ور ندانی تو آشنا بشنو / خیره بیهوده بر مناره مرو
در سیاحت اگرچه استادی / پیش من زین قبل بر استادی
نه چو کشتی شکست در دریا / شد سیاحت وبال ای رعنا

[illegible]

[illegible]

عقل همچون بهار و جویست | که آب فرزانگیش در جویست

تا بکی بر نافش ما ذن باشد | صبح اول دروغ زن باشد

شب بزنا بی از فطیره بود | پس چون صبح مستنیر بود

هست در خانگاه ربانی | بر سر شارع مسلمانی

از نوای سرود سرو سهی | نه زنای بدی ز روز بهی

فی حقیقة النفس الانسانیة

جان نفس مرد دانا و دبیرست | ور هوا سش سیاه دار و بیرست

[illegible]

ذات او گشته مستنیر از نفس	جنبش او اثر پذیر از نفس
مایه و پایه مدارج اسم	علت و آلت مراتب جسم
این همه عقل را مسلم گشت	آسمان عقل و روح سلم گشت

فی کمال العقل

سبب آلت و رسولی او	علت صورت و هیولی او
او نهادست هم یا مرتسم	صورت اندر هیولی عالم
کان وجود دیگری زمان باشد	از هیولی عقل و جان باشد
از برای تناهی اندر	عالم جسم کو همی آمد کرد
متساوی نهاد چون گوشه	متفاوت نه سوی از سوی
هست هم جوان و اندر حد	متناهی جهت بود و حد

[illegible]

جز ز روی کمال عقل و خرد — همه گز اطلس به درم گز خرد
نیز و آن دل که معدن خرد است — همه نیک فلک بجمله پاست

فی عزت العقل

عزت عقل هست سوی روان — نز ره روشن ضمیر پاک روان
در دل و جان آنکه هشیار است — بر سر و چشم آنکه بیدار است
پل تو بر دو سوی آب سره — چون گذشتی ترا چه پل چه دره
در اضافت سوی پایه لطیف — با ضافت بسوی عقل کثیف
اول و آخر و عزیز و ذلیل — علوی و سفلی و قبیح و جمیل
غرض حس نخ و دایه آدم — عرض نفس و جوهر عالم
هم ورای مراتب اسمی — هم پذیرای صورت جسمی

[illegible]

در بیست اعضا چو شهر شد بدن / عقل دستور و دل وزیر سلطان
خمسه حسّ است و آرزو عامل / این یکی ظالم آن دگر جاهل
عامل ار هیچ شرط بگذارد / خرد او را بشحنه بسپارد
شحنه گر هیچ جا بدی سگالد / وین موکل بر او بود ز خرد
نفس سلطان اگر بود عادل / با تن و عقل و جان شود بیدل
ترجمان دلست نطق زبان / مرزبان تنست سمع و زبان
ترجمان چون نه رو بود دو زبان / پشت یابد ز قوت سلطان
گر بیابند زینکه گفتم بهر / خوش بود پادشاه و خرّم شهر
در همه طالبان کام شوند / ملک و ملکه ناتمام شوند
گر نه در دام عقل و دل باشند / همه هم خوار و هم خجل باشند
عقل و دل را اگر مطیع شوند / در حضیض فنا رفیع شوند

فی صفة القوی الثلثة

نفس گویم ترا چو جاندارست / بی تو در جسم تو بی کارست
گرچه آن پنج شحنه بیکارند / سه وکیل از درونت بیدارند
آن کند هضم و این کند قسمت / آن برد ثقل و این دهد نعمت

[illegible]

حدیقه حکیم سنائی ۳۵۵

[illegible] مرتبهٔ عقل و نفس فلکی باشد و [illegible] مرتبهٔ جمادیست [illegible] فاعل و منفعل [illegible] نقش پذیرست [illegible] نقش طبیعت [illegible] ولایت صورت [illegible] عقل [illegible]

[illegible] جان [illegible] مرتبهٔ نباتی [illegible] و جمادی درین میان [illegible] هست فاعل و منفعل [illegible]

بعد از آن در ولایت تقدیر
مرتبهٔ نفس جان و نقش پذیر

زاول جان و آخر مرجان
فاعل و منفعل درین دو میان

در سرای صفت پذیر فنا
از پی رفعت هیولی و بنا

عقل در بند امر بنشسته
نفس در شوق عقل و خسته

صورت از بهر مایه اندر بند
نه فلاک ابدست هفت کمند

وز درون فلاک چهار گهر
همه در بند و خصم یکدیگر

سه موالید ازین چهار ارکان
چون نبات و معادن و حیوان

چون نباتی غذای حیوان شد
حیوان هم غذای انسان شد

نطق انسان چو شد غذای ملک
تا بدین رهی باز شد بفلک

ور نه در عالم یقین و گمان
خر جهان بودے و حکیم جهان

نطق زیبا ز خامشی بهتر
ور نه از جان خموشی بهتر

در سخن گر بباید سفتن
ور نه گنگی به از سخن گفتن

گنگ اندر حدیث کم آواز
به ز بسیار گوی بیهوده ساز

کرد غفلت نصیحت محکم
گر نکوگوی باش یا ابکم

فی المراتب الجسمانی

[illegible]

ازپی مصلحت درین بنیاد	کاولش آتش است و آخر باد
قهرمان امین یزدانی است	بهرمان نگین انسانی است
عقل جز داد و جز کرم نکند	که اولو الامر خود ستم نکند
عقل چون پر گشاد زانچ پس	در کشد چون تذرو سر در خس
رایکی کز خرد عنان دارد	اسپ انجام زیر ران دارد
چهره را که روز بد نبود	هیچ مشاطه چون خرد نبود
از خرد بدگهر نگیرد فر	کی شود سنگ بدگهر گوهر
مرده ای خواجه وز سگ بتر	با خرد راز گو نه با دل خرد
با خرد باش وز هوا بگریز	که هوا علتیست زهر آمیز
کون بی تجربت فساد بود	تجربت عقل مستفاد بود
خرد از اهل عاطفت باشد	ختم عمرش برین صفت باشد
خرد از اهل بر و احسانست	زانکه خود خلقتش برین سانست
حرف بد بر زبانش چون باشد	هر که با این بود ز دون باشد
ملک عقل از عقود کانی به	پادشاهی ز پاسبانی به
عقل را هیچ مدح نتوان گفت	جز بعهد و تر مدح نتوان سفت

[illegible]

حدیقهٔ حکیم سنائی

۳۵۷ نقص الکتاب [illegible]

[illegible] یکون فاسد و بعض فاسد است [illegible]

[illegible]

آن نماید ره این کند تدبیر / این شود حافظ آن کند تقریر
آن نه بینی که چون بخواب شوی / فارغ از رحمت عذاب شوی
از برای فراغت خوابت / وز برای صلاح اسبابت
اندرین خاکدان آتش و باد / ز ابروی تو پیر خاک نژاد
تا شبا بر سریر تست خرد / بنشاند بهر آفت خود
تو بر آسوده و خرد بر کار / تو بخفته و دوست او بیدار

فی الجمع بین العقل و الشرع

عقل چشم پیمبری نورست / این ازان کان ازین بسی دورست
نور بی چشم گشت شاخ بی بر دان / چشم بی نور جسم بی سر دان
این که در دست شهوت و خشمند / چشم بی نور و نور بی چشمند
این تواضع نمای پر تلبیس / وان تکبر فزای چون ابلیس
این ز دست اسیر چیز دهد / وان ز گردن رئیس تیز دهد
نیست جز شرع عقل و جان را داغ / خلق را در دو خط چشم و چراغ
چون ترا از خرد هوا بگسست / خندت آید ز هر چه جز عقلست
چون خرد سوی هر دلی پوید / ورز عقل هر کسے سخن گوید

[illegible]

علم باشد دلیل نعمت ناز	خنک آنرا که علم شد دمساز
ره نگارند اهل علم و هنر	سینه شان چرخ و نکته شان اختر
صبر مردان چو جفت شد با علم	چون مدارا تخلق باشد و حلم
علم از حلم نیک‌پی گردد	سنگ بی سنگ لعل کی گردد

فی وضع الشی بغیر موضعه

آن شنیدی که ابلهی برخاست	سرگذشتی ز خیری اندر خواست
که بگو سرگذشتی ای بهمان	گفت رو رو ز شیخ [illegible]
کس از خیر سرگذشت نجست	خیر را گون گذشت باشد چست
گوش سوی همه سخنها دار	وانچه زو به درون جان بنگار
هرچه یابی صفا بدان ده روی	وانچه بینی کدر گذر کن از وی
حجت اینست در کردن	خواندن علم و کار ناکردن
گرد او هیچ گوز بن گردن	از چه از عشوه و قفا خوردن
مخزن عشوه کامدین بنیاد	عشوه تن پر کند ولیک از باد
خشک پر بادی از محرولی تن	ریسمانی عشوی بیک سوزن
در جهان خراب بی فریاد	کس گرفتار باد عشوه مباد

لغ
بدانک سنگ یعنی بی مقدار
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
حدیقهٔ حکیم سنائی

[illegible]

شعر. پاک کن جهان فانی را / تا بدانی جمال باقی را
آنکسی کو بملک عقل رسید / هر دو عالم چنانکه هست بدید
از برای حصول نعمت دل / در دل آویز خاک بر سر گل
ای خداوند خالق سبحان / من رهی را بملک عقل رسان

الباب الرابع فی فضیلة العلم والذین اوتوا العلم درجات

سخن عقل چون تمام آمد / علم را در جهان نظام آمد
علم سوی در اله برد / نه سوی نفس و مال و جاه برد
آنچه دانسته بکار درآر / پس بگو علم جوی از پی کار
علم باید نخست پس عملت / برخور از علم خوانده با عملت
علم بی علم خاک کوی بود / علم با عالم آبروی بود
جان بی علم تن بمیراند / شاخ بی بار و گل بگیراند
جاهل از علم عیب جوید سود / فخر و اجل ز جهل گرد و دود
مرد بی علم لیف دزد بود / در ره بحر بزرگی خس و بود
هر کرا علم نیست گمراهست / دست او زان ازی کوتاهست
مرد را علم ره دهد بنعیم / مرد را جهل در کشد بجحیم

حدیقهٔ حکیم سنائی ۳۵۸

[illegible]

آن حکیمان که سوی بنمایند		بر گل و بر دولت بخشایند

فی الجاهل و بطن العالم

دشمنی را خواهم در تفت کین		میزنند از برای حجت دین
یکی از رهگذر در آمد زود زود		بیش از آن کو آن گره زده بود
گفتم از میزنند ایشانش		بهر اشکال کفر و ایمانش
تو چرا باری ای بدل شدان		بیخبر کوفتی دو صد چندان
جرم او چیست گفت بشنو نیک		من ز جرمش خبر ندارم لیک
سنیان میزنند من بزدمش		زدمش از بهر مزد میزدمش
علم خواندی نگشتی اهل هنر		جهل از این علم تو بسی بهتر
علم را غیست هر که آماده		نشانش چون کهست و بیجاده
سنگ بیجاده گر بطبع درشت		برتر آمد ز خاک خرمن و کشت
گرچه در جذب کاه گیر و هیچ		کهربا را ز که چه خیزد هیچ
عالم علم عالمیست فراخ		نخ نخ آنرا که شد در او گستاخ
عالم علم عالمیست شگرف		نیست آن خطه خطه و حرف
چون ترا جهل کرد ابله نام	تا	که ترا خود بادسے خوانم

[illegible]

قبله اول ز قبله باز شناس — تا بدانی تو فرق هر ز اساس
چند ازین در نقاب کحتالی — چشمها در ره ولایت کحالی
هر که مغرور بانگ غولانست — جانش زیر دام غیلانست
حلبت از جان و مالت از تن نیست — آن دو معشوق دان دو دشمن تست
پاک شو تا ز اهل دین گروی — آنچنان باش تا چنین گروی
رهروان را ز منطق نبود ساز — میل قسر به بود ضعیف آواز
علمدان کز خدای دو جهانست — وانکه نادان حقیر و حیرانست
حکما بار جمله بر بستند — جمله رفتند و زین هوس رستند
تو کمی و دل درین جهان بستی — ای نه هشیار چون چنین مستی
علمدان خاصهٔ خدا آمد — علم خوان شوخ و زر گدا آمد
بهر دین بر سفینه ای فرزن — رگ قیفال بهر پای فرزن
بد ز نیکان سلامتی نشود — گر ز بیجاده قیمتی نشود
در ره دین نه برای زر زنند — باسلیق از برای سر زنند
آنکه را علتی بود در پشت — چون بنالد ز پنجه و انگشت
چون تو بر سر مغنی و درهم — نفر آید ز مرهمش مرهم

رگ قیفال رگیست در مرفق بطرف درون بالاتر از اکحل واقع شده و نفع آن امتلا اعالی بدن و دماغ را مفید باشد و هم باسلیق رگیست در مرفق بطرف درون ۳۶ [illegible]

بوده بیند کسی که جانور است
وانکه نابوده بیند آن گهر است
هر که شد جان ز علمش آسوده
بوده دانست و دید نابوده
جان عالم بود مآلی بین
دیدهٔ جاهلست حالی بین
زانکه نا زیرکان و طراران
گل فرستند سوی گلخواران
باز عالم چو بیندش ناگل
سر و گردن اندیشش گل اندر دل
لذت گل بدلش سر و کند
دلش از گل بحیله فرد کند
از پی مصلحت بخر و خند
گلرخ احمق در بروت او بندد
چون ترا از تری و دل بستست
آنکه شیر خرست و هر ز خرست
نیک نادان در جهل نکوتر
بد دانا ز نیک نادان به
کار یک ساله را بها دو درم
علم یک لحظه را بها عالم
آن کشد زین و این کشد زان بار
که عمل مرکبست و علم سوار
چه کنی علم در بسیار گنج
کار باید که کار دارد و گنج
علم تن را آمده عمل باده
دین و دولت از این دو شد زاده
عالمان خود کم اند در عالم
باز عامل میان عالم کم
زعفران خوار تازه روی بود
زعفران سای یافه گوی بود

[illegible]

علم خوان گرت ز اوست رگی
از صفات سگی بتی کن رگ
ننگ دارد بسی بطبع و بدل
چون نباشد چو خر بسر افگند
علم دین بام گلشن جانست
از پی دوست نا و دشمن را
سوی عالم نه سوی جاهل حسب نظر
حلقه دام تو توانش تن

[illegible]

زانکه شد خاص شه بتعلیم سگی
ورنه در رستخیز خیزی سگ
سگ عالم ز آدم جاهل
تیز خر به ز ریش خربند جو
نردبان عقل و حس انسانست
علم جان را به و عمل تن را
دانش جان به از توانش تن
هست شبها به روزها بستن

فی العالم والمتعلم

از عمل مرد علم باشد دور
آن ستاند همی بس از دانا
وآن کند در دو ماه بنا گرد
باز شاگرد آن چه شد به بر
مزد این کم ز مزد آن زانست
این بکرده بدیده قسمش را

مثل این مهندس و مزدور
بیکی درم که پنج مه بنا
که نبیند بنا الا شاگرد
که نباید به عمر با مزدور
کین بتن کرد و آن بجان و دل
وان نکرده بجا نه آمش را

[illegible]

گرچه حاجی مناسک آموزست
عمل و علم او ره افروزست
پوست عالم بزهر آلودست
وز درونش بکشک اندودست
عالم آنکس بود که معنی بکر
آورد او برون ز اندهٔ فکر
گر محدث بود حدیث‌دان
ور محقق بود حکیمش خوان
در ره از آبهای جانکاهست
پل نگهبان بود نه همراهست
لاجرم دیدبایدت ناچار
اندرین ره رباطیان بسیار
زان همه هیچ همرهی مطلب
توشه جوی از برای خود مرکب
گر خود از بهر آب و نان نبود
همره حج نگاهبان نبود
بهر آن بس ست مار بر سر گنج
نز پی آنکه گیرد از وی رنج
ناطق عقل صدق و دانا به
مستمع در عمل توانا به
کار بی علم بار بر ندهد
تخم بی مغز بس ثمر ندهد
ور دهی بی علم تخم در شوره است
علم بی درد رنگ کورست
دانشی کان فزون ز کار بود
همچو در دیده انتشار بود
علم کان زیر دست مزدورست
آن نه علمست کان ز حق دورست
مرد دین تا بکسب دینارست
همچو ناقه در رسن و مهارست
ناقه [illegible]

انتشار است که [illegible]

۳۶۵ حدیقه حکیم سنائی

[illegible]

شادی دل شراب خوار خورد
انده دل شراب دار برد

چند پرسیم چون گرانجانان
که عمل چیست تخت انسان

مرد را زهر حال برخیزد
جان باید که قال برخیزد

از تمنگوی قال پریش حال
از زره گر زره طلبت جوال

زاد این راه عجز و خاموشیست
قوت و قوت مرد کم گوئیست

رهروان را چو درد راهبرست
آنکه را درد نیست کم ز خرست

فی شکایت المحبة

آن یکی خیره را شترے پرسید
که مرا او را چنان مسخره دید

که چرا با چنین قد و قامت
کودکان را همیکنی طاعت

هیکلت بس بتنگرن گاه طلاع
کودکان را چرا شوی مطواع

داد شتر جواب گفت ای مرد
من شدستم چنین بمتابع درد

من خود از کودک ارچه بحجیزم
بیمها بدر سن کنی نگرم

درد گر دست مر مرا کردی
من شدستم بمتابع دردی

هر کرا درد راهبر نبود
مرد را آن جهان خبر نبود

مرد را درد عشق راهبرست
آتش عشق مونس جگرست

[illegible]

[illegible] ۳۶۳ [illegible]

علم در رمز بله فرو نماید — گر رست هم باحدث نکو نماید
روز اول چه بینوا چه نوا — شب آخر چه پادشا چه گدا

فی الاخلاص الریا

شبلی آنگه که شد درین تجرید — رفت یک روز پیش پیر جنید
دیدها کرد بر دو رخ چو دو جوی — یا مرادی و یا مرادی گوی
پیر گفتش خموش باش خموش — بر ره او برو سخن مفروش
در ره او سخن فروشی نیست — در رهش بهتر از خموشی نیست
در رهش هیچ نیست آسانیست — بی‌زبانی همه زباندانیست
بگذر از قال و حال پیش آور — قال قیدست ازو سبک بگذر
آنکسانی که بسته حالند — برگذشته ز قیل و ز قالند
در مناجات بی‌زبانان آی — هر چه خواهی بگوی و لب مگشای
بگذر از قال و قیلهای محال — ذره‌ای صدق بهتر از صد قال
راه تقلید و قول رو بگذار — وز هوسها بجمله دست بدار
گر مراد تو اوست خود داند — پس گر او نیست این نشانم
از هوس گفت جز که دعوی خ — چون جرس جمله بانگ معنی خ

[illegible]

علم را چون تو خوانی از بازی
آلت جاه و ساز ره سازی

کشت آن علم جانت را اماج
بدل تاج دین کند تاراج

باز گر علم مر ترا خواند
بر براق بقات بنشاند

تا بدانجا که چشم او بیند
تا نه بنشاندت نه بنشیند

علم کز بهر دین و داد بود
آتش و آب و خاک و باد بود

علم کز بهر باغ و راغ بود
همچو مر دزد را چراغ بود

علم کز بهر حشمت آموزی
تا بحالش ز رنج و آن بدروزی

زانکه جان آفرین چو جان بخود
علمدان همچو علمخوان نبود

نیک خواند ولیک بد گرود
ره بجو ولیک گرد خود گردد

نز پی کار داشت علم ابلیس
داشت بهر تکبر و تلبیس

فت ر دین تو دیو به داند
که دو صد عشوه و منیت بستاند

تو ز ابلیس کم شدی ای خر
زانکه تو دین فروشی و دین خر

چون تو در دام او بر آویزی
از خدای و رسول بگریزی

هر کراست کرد گفتارش
تا ابد کس ندید هشیارش

آنکه معنی از خدای برنخورد
که حدیث و حدیث یکی شمرد

[illegible]

۳۶۶ [illegible]

فی العجز و السکوت

شبلی از پیر روزگار جنید   کرد نیکو سوالی از پی صید
گفت پیرا امامها جمله علوم   مر مرا کن درین زمان معلوم
تا بدانم که راه عقبی چیست   مرد این راه ازین علائق کیست
گفت برگیر خامه زود و قلم   تا بگویم ترا ز سر قدم
شبلی اندر زمان قلم برداشت   هر آنچه او گفت همچنان بنگاشت
گفت بنویس این بسم الله   چون نبشتی حدیث شد کوتاه
گفت دیگر چه گفت نیست جز این   خود همین هست گر دمت یقین
علمها جمله زیر این کلمه است   هست صورت یکی ولیک همه است
علم جمله جهان جز این نشناس   بشنو فرق فربهی ز آماس
این زبان و ز قیل و قال گریز   جمله لغوست و زان دگر پرهیز
هر روانی که چشم سر دارند   دیده بر پشت راهبر دارند
روی در خلق مقتدی نه رواست   که نه راه خدای راه هواست
تو بدو داده و او بتو روی   هر دو همره چو حلقها در موی
بهوا او ترا تو او را دوست   بت پرستی تو بت پرستی اوست

[illegible]

[illegible]

مرد معنی سخن ندارد دوست   زانکه بر دوست مغز بارا پوست
از مقلد مجوی راه صواب   نردبان پایه کی بود مهتاب
هر که از علم صدق حجت برد   هر که از روی مرد ها گزید نبرد
علم مخلص درون جان باشد   علم دزدی بر زبان باشد
علم با کار سودمند بود   علم بی کار پای‌بند بود
علم حق از درون اهل صواب   همچو در جوی خرد روشن آب
که بهر جا رسد چو درمانش   بدهد بر مزاج او جانش
زین لطیفه کار باید سخت   برگ باشد گواه جان درخت
علم در مغزت و عمل در پوست   همچو نور چراغ در روغن اوست
گر کنند به چو نیست یک حاذق   پیر را فالج و جوان را دق
نیست یک مرد صادق اندر کار   لیک هستند مدعی بسیار
دانش آنجا که بیخ تخلق آرد   مرد دانش بخلق بگذارد
دانش آن خوبتر که بهر هیچ   زو بدانی که می ندانی هیچ
نیست از بهر آسمان ازل   نردبان پایه به ز علم و عمل
گر برای خدا است اندک بس   ور پی مال و جاه هست هوس

حدیقه حکیم سنائی

[illegible]

[illegible]

خیز و بنمای عشق را قامت
که موذن بگفت قد قامت
عشق گوینده نهان سخنست
عشق پوشیده برهنه تنست
عشق هیچ آفریده را نبود
عاشقی جز گزیده را نبود
آب آتش فروز عشق آمد
آتش آب سوز عشق آمد
عشق بی چار میخ تن باشد
مرغ دانا قفس شکن باشد
جان که دور از یگانگی باشد
وانکه چون مرغ خانگی باشد
کش بسوی علو سفر نبود
پر بود لیک اوج پر نبود
همتش آن بود که دانه خورد
قوتش آنکه گرد خانه پرد
بندهٔ عشق باش تا برهی
از بلاها وز زشتی و تهی
بندهٔ عشق جان مجر باشد
مرد کشتی نه مرد گر باشد
سر کشتی ز آرزو دان پر
قعر دریاست جای طالب در
طمع از در آبدار ببر
خردهی را چه ره بود زی در
عزم خشکی بر اسپ و بر خر کن
چون بدریا رسی قدم سر کن
مرد گو در جوے را بدریا بار
جان و سر دان همیشه پای افزار
سفر آب را بسر شو پیش
اندر آموز هم ز سایهٔ خویش

[illegible]

حدیقهٔ حکیم سنائی

[illegible]

آنکه هرگز نبود با خود یار   اوست از عمر و قلم برخوردار
نیک و بد میل تو نه از خود است   باد و شتاب تو همچو چنگال است
کی تو بد مر بخار را تسکین   کاتش دل ندر دلست ای مسکین
آتش دل ز حکمت چپ و راست   نشود جز به باد و بیژن کاست
دل ستی کرد آتش پنداشت   که کف خاک باد و آب نداشت
بیا ختد راه را همه اسباب   سوی منزل رسیده در تگ و تاب
لی رفیق ایچنین ره هایل   رفته و کرده جسم تو بسمل
همه در باخته ز خود الوان   رمته نفس و با همه جان در دان
کرده این نفسها بجمله فدی   ساختا از قوالب النفوس غدی
روح صافی با همه تن رفته   صدق با همه بجای و فن رفته
عشق کار را اجنبی شده   عشق ارواح را اجنبیه شده
چون شدم فارغ از طریق خود   عشق را زین سپس کنم آغاز

الباب الخامس فی صفة العشق والعاشق والمعشوق

دلبر دلربای عشق آمد   سربسر سرنمای عشق آمد
عشق با سر بریده گوید راز   زانکه داند که سر بود غماز

[illegible]

قوله راه نارفته را نیافتن است [illegible] راه عشق را که [illegible] ماورای نه فلکست [illegible] عشق را [illegible]

[illegible]

عشق چون گوی دلی را درشکست　　پای عاشق در دو دست حرج بست

فی کمال العشق

عاشقی را یکی فسرده بدید　　که همی مرد و خوش همی خندید

گفت کاخر بوقت جان دادن　　چیست این خنده و خوش استادن

گفت خوبان چو پرده برگیرند　　عاشقان پیش شان چنین میرند

عشق را رهنمای در ره نبود　　در طریقت سر و کلاه نبود

عشق معشوق اختیاری نیست　　عقد زلفش که تو شماری نیست

عشق را کس بجود نشناسد　　هر دلی را وطن نپرماسد

از نکو بنگری نه جای شکست　　عشق را ره ورای نه فلکست

راه نارفته را نیافتن است　　عشق بی خویشتن شتافتن است

عاشقی خود نه کار فرزانه است　　عقل در راه عشق دیوانه است

در ره عشق کائنات همه　　ستد از عجز خود برات همه

عرش و فرش از سناد او حیران　　بازگشته ز راه سرگردان

کس نداده نشان جوهر عشق　　هیچکس نانشسته همبر عشق

نقد عشق از سرای ارواحست　　نه ز اشخاص و شکل و اشباحست

[illegible]

ور چنین جوی ورنه پیش بکان
تا ازین سایه می هراسی تو
نیست در عشق حظ خود موجود
عشق و مقصود کافری باشد
بیخودان را ز عشق فائده است
عاشق آنست کز جان و ز تن
جان و تن را همی محل نهند
آبرو جعفری بلون چو ماه
کردگار لطیف و خالق بار
ای دریغا که با تو این معنی
بر صدف در چو آفت جانت [illegible]
قالت از سایهٔ هوات بره
خطهٔ خاک لهو و بازی راست
عاشقان سر نهند در شب تار
عشق آتش نشان فی آتست

خود [illegible]

تو جست بهره تبانی نان
ور ز خر بهره چون شناسی تو
عاشقان را چه کار با مقصود
عاشق از کام و ز کل بری باشد
عشق و مقصود خویش بهیده است
زود بر خیز و او بگفت سخن
گنج را سکه و محل نهند
تنه بر پای سیم سیاه
است خود را پاک و پاک خوار نکار
نتوان گفت زانکه هست عرفی
ورنه خر بهره را ز دوست بده
لاف که برگ طاعت بد وجه
عالم پاک پاکبازی راست
تو برآئی که چون بری دستار
عشق بسیار جوی کیاست

[illegible]

چون همه لطفها بدید از حق
عشق جانش بدان شنید از حق

گرچه ذات تو عقل فرزانه است
عشق بگذار کو هم از خانه است

زیرکی دیو و عاشقی آدم
این بیان تا بدان زنی در دم

عشق در پیش گیر و دل بگذار
کز دل خیره بر نیاید کار

مرد را عشق تاج سر باشد
عشق بهتر ز هر هنر باشد

عاشق آشفته خیره و نبود
علت عشق نیک و بد نبود

آدم از عشق اهبطوا منها
آمد اندر جهان جان تنها

عقل عزم اطاعت وی کرد
غیرت عشق پای او پی کرد

برگزیده دو مرغ بهر دو کار
عقل طوطی و عشق بوتیمار

قدم عقل نقد حالی جوی
شعلهٔ عشق لاابالی گوی

باشهٔ عقل صومعه گیر بود
کرکس عشق باز شیر بود

در ره عشق ما همه طفلیم
عاشقان حالی اند و ما تعلیم

بالغ عقل ها بسی یابی
بالغ عشق کم کسی یابی

در جهانی که عشق گوید راز
عقل باشد در آن جهان غماز

تا تو را ماند و عقل تو باز
تو چو کبکی و عشق چون باز

حدیقهٔ حکیم سنائی ۳۷۵

صفت خاص حق در هم حقیقت جامعهٔ انسانی که مجلای جمیع مراتب الٰهیه و عبودیت ما فوق است و تحقیق [illegible]

کفر و دین نقش را اقسام بود
عشق با کفر و دین کدام بود
هر چه در کائنات جزو و کلست
در ره عشق طاقهای پلست
هیزم و میوه دارد و خار و خدنگ
همه را گر دو آتشی یک رنگ
بید و عودی که سوختی اخگر
دود او گر دو یکیست خاکستر
مرد آنکس که عشق رهبر اوست
کفر و دین هر دو پرده در ره اوست
مرد صورت پرست را اگه کار
نقش و ستار و دان کمر زنار
سوی آن کفر و دین زشت و نکو
کفر و دین نقش میدان از خر پوست
هر چه آن نقد و دیگر و زشت
از سرا ضرب عشق بیرون رفت
عشق برتر ز عقل و از جانست
لی مع الله وقت مردانست
عقل در ویست خواجگی آموز
عشق در ویست پادشاهی سوز
طفل را باز عشق پیر کند
پشه را عشق باشه گیر کند

فی قصة آدم و عشقه

دل خریدار نیست جز غم را
آن نه بشنیده که آدم را
نو طلعتش سوی جنان آورد
دل عشقش سوی خاکدان آورد
چون ره علم رفت سلطان شد
چون پی دل گرفت عریان شد

[illegible]

[illegible] و علم آدم الاسماء کلها [illegible]

[illegible]

هر که را عشق آن جمال بود
در دلی دال و ری و دال بود

گرچه بیرون طرب فزون دارد
نوحه گر عاشق از درون دارد

مرد عاشق کبود پیه باشد
مرغ دولت بریده پر باشد

در ره خلق و کام اهل هنر
از پی کام جستن غمگر

هست حلو المذاق تلخ بلاش
هست عذب المساغ داغ قضاش

گر همی لعل بایدت کان کن
ور همی عشق بایدت جان کن

مرد تاریک رای روشن روی
گر رود از تف عشق جوشن روی

عقل و نفس و طبیعت ار پی کیست
همه در جنب عشق دانی چیست

نفس نقشی و عقل نقاشی
طبع گردی و عشق فراشی

عقل چون نقش بست نفس خزف
عشق چون دید او و طبع هدف

در طریقت سر و کلاه مدار
ور بداری چو شمع دار از نار

تا دلت زیر چرخ گردانست
هر چه داری تو بدست نیکست

بگذر زین سرای هزل و هوس
مر ترا آن سرای خلد نه بس

در جهانی چه بایدت بودن
که به نیکان تو اشش میمون

آدمی زیر طبع کی شاید
چار حمال مرده را باید

[illegible] حدیقه حکیم سنائی [illegible]

حق شود هان که راه دل سپرد / عقل را الا شه دین بشمرند
عقل در کوی عشق نابیناست / عاقلی کار بوعلی سیناست
محدث خلقت از قدم که بود / روز کور از سپیده دم که بود
چون ترا عشق نیست کی خوانی / تره نان نخورده کی دانی
عشق را جان بو العجب اند / زانکه تفسیر شهد لب داند
صورت عشق پوست باشد پوست / عشق بی عین و شین و قاف نکوست
در ره عاشقی سلامت نیست / اضطراب است و استقامت نیست
صفت عاشقان ز من بشنو / ور ندانی برو مرا بدو جو

فی ایجاب العشق

دعوی عشق عقل و گفتارست / معنی آن ز امتحان و معیارست
بنه ار هیچ عشق آن داری / در میان آنچه در میان داری
بر تو چون صبح عشق بر تابد / نه تو کس را نه کس ترا یابد
چون نترسی همی ز مردن خویش / عاشقی باش تا نمیری پیش
کی اجل جان زندگان ابرد / هر که از عشق زنده گشت نمرد
آتش بار و برگ باشد عشق / ملک الموت مرگ باشد عشق

[illegible] قال النبی صلی [illegible] و سلم [illegible]

مرد نشنید و شد بدجله درون / همچو ریگ بخت خود را خون
غرقه گشته بد او جان در تب / گشت جان و تنش در آخر آب
مرد تا بوده مانده اندر شکر / بود در راه سلامت اندیشگر
چون ز مستی عشق شد بیدار / کرده جان عزیز در سر کار
مرد را تا بود شه رود دل / بود مطلع بحاصل کل
چون ماشه ره گم شد و خبر باید / آنگه از عقل خود خطر باید
وانکه او مدعیست در ره عشق / شیر او هست کم ز روبه عشق
هست در بند لقلقه مانده / از ره معنی و خبر رانده
حال او همچو آن جوان باشد / که خجل گشته از زنان باشد
نشنیدی که آن عزیز چه گفت / چون بر مرد رانده خود بنهفت

فی احتراق العشق و اظهاره

رفت وقتی زنی نکو در راه / شده از کارهای مرد آگاه
دید مردی جوان مر آن زن را / کرد پیدا در آن زمان فن را
بر پی زن برفت مرد براه / زن ز پس کرد با کرشمه نگاه
کای جوانمرد بر پی چه کار / آمدستی بخیره رو بگذار

[illegible] حدیقه حکیم سنائی [illegible] ۳۷۹ [illegible]

خلق را تا از عشق معزولیست
جستن و جستن این مشغولیست

فی اشتراق العشق

اینچنین خوانده ام که در بغداد
بود مردی و دل ز دست بداد
در رهِ عشق مرد شد صادق
ناگهان گشت بر زنی عاشق
بود شهر المعنی کی این باب
زن چو گنج آب و جله گشته حجاب
هر شب این مرد ز آتش دل خویش
ساده و جله سبک گرفتی پیش
عبره کردی شدی بخانهٔ زن
بی خبر گشته او ز جان و تن
بادهٔ عشق کرده در سر است
ور زد و تا حجت ساخته کرده بدست
چون بر این حال مدتی بگذشت
آتش عشق اندکی کم گشت
خویشتن را دران میانه بدید
گرد چون و چرا همی گردید
بود خالی بران رخان چو ماه
مرد در خال زن چو کرد نگاه
گفت کاین خال نیست از روی
با من احوال خال خویش بگوی
زن بدو گفت کای شب اندر تاب
همنشین جان خود بها دریاب
خال بر روی هست مادرزاد
آتش عشق تو شرر بنهاد
تا بدیدی تو خال بر رخ من
پیر شدی زین جمال فرخ من

[illegible] ۳۷ [illegible]

جز بمن التفات کی کردی
غم زشت و نکو کجا خوردی

در شهادت مرا بدی مطلق
بدگرا کس کجا شدی ملحق

سوی جز من چو التفات آری
از جمال رخم برات آری

مرد لالائی نه مرد آلائی
ناف زنگی نه زنگ ازانی

سست بازار و سخت آزاری
خربزه خور نه خربزه کاری

سوخته مغز و خام گفتاری
سوره سودا و ساده بازاری

هر که او مدعی بود در عشق
مست بیداد کرده او در عشق

عشق را بیخودی صفت باشد
عشق را خون دل علفات باشد

هر که را عشق چهره بنماید
دل و جانش بحکم بر باید

کس نیابد بعشق بر پیروز
عشق عنقای مغربست افروز

عشق را کیستی نگوئی تو
برده عاشقی چه پوئی تو

عاشقی کار شیر مردانست
نه بدعویت بل بر افشانست

هر که را سر به از کلاه بود
بر سر او کلاه گناه بود

تا بدانجای ماه و تو وا ماند
چون همه سوخت او و وا دواند

عقل کاندر جهان جنون نرسد
بر صدد ره خود و درون نرسد

مع مغز [illegible] اول دیگر [illegible] قاموس

ع قد و عشق بیخودی
[illegible]
عطف [illegible]
منتخب اللغات
ع [illegible]
۱۳۸۱ حدیقه حکیم سنائی
[illegible]
و دانائی بی سبب
[illegible]
چون او بیاشد
منتخب اللغات

مردی گفتا که عاشق تو شدم
بیم آنست کز غم تو کنون
شده وجودم بر اجمال از دست
با من اکنون نه حال ماند و نه هوش
ظاهر و باطنم بتو مشغول
گر و حیات برو زن دانا
گفت گر شد دلت بمن مشغول
لیک گر تو جمال خواهر من
همچو ماهیست در شب دو چار
مرد کرد التفات زی پس آن
عشق وی بس التفات زی دگران
زد ورا یک طپانچه بر رخسار
گفت کای دون فروش بیجان خر
ور وجودت بمن بدی مشغول
کل تو سوی کل من [illegible]

ای چو عذرا چو وامق تو شدم
بدو دم در جهان شوم مجنون
شیشهٔ جان بسنگ غم بشکست
شد زیادت مرا جهان فرموش
گشته ماندم ز جهانیان معزول
زانکه آن مرد بود بس کانا
شد وجودم دل ترا پسند دل
بنگری ور ما کن شوی الکن
بنگر آنک چو صد هزار نگار
گفت کای سر بسر تو حیلت و فن
سوی غیری بغافلی نگران
تا شد از درد چشم او خونبار
گر بدی از جهان ابنت نظر
نه بدی غیر من برت مقبول
گر بدی کی بدی ز من جدا

[illegible]
حدیقهٔ حکیم سنائی
۳۸۰

[illegible]

و بهشت [illegible] نه اکل و شرب است
کی ترا زین نماز قرب است
سنبل گفت پرورش کام
زان شدستم که اکلها دائم
دوستداران و کیش مرند
لقمه خواران جنداوو گرند
بر ره شیر مست و مرغ سمین
چشم داری ز توبی یوم الدین
دوستان نه و همه لقا خواهند
در دعا و همه رضا خواهند
تو زوی روز عرض نان خواهی
می و شیر و عسل روان خواهی
میل تو هست جمله سوی طعام
نه بدار الحلو و دار السلام
خط دنیاست جفت رنج و تعب
هست ملبوس و مطعم و مشرب
ملکح و مسکن و سماع و لقا
وعده و اوست مر ترا فردا
تو بود در بند و قید هر عشقی
پرورش زان سبب همی گفتی
گر نداوی وعده این هر [illegible]
زود پیدا شدی ترا گفت
نه درای [illegible] نه در بناری
از در خنده چرا خندی
خوشتن بین بوی چو دیو دام
تا بوی زر چرخ آینه فام
تا بنیه نماه گلشن ست
نفس در آرزو مرا غم نست
مرغ دولت چو خانگی نبود
زاغ هر جای بود نی بر دو

دوست چه از دوست است بدان　　تا ز تقلید نشمری ایمان

فی حقیقة العشق

عشق مردان بود براه نیاز　　عشق تو هست سوی نان و پیاز
ور ره بی نیازی ای درویش　　رو تو بیگانه وار از پی خویش
کشش از تن طلب کشش از جان　　کوشش از عشق و آن جنبش ز ایمان
کی بود جز بچشم ابله فش　　آنکه او جان و تن ستاند خوش
بهر جان سعادت اندیشت　　هشت خوانست و هفت خوان پیشت
عشق چون شمع زنده خواهد مرد　　دیده و دل سپید و طلعت زرد
هر کجا شوخی و خوشی باشد　　غمزه با حسن و دلکشی باشد
آنچنانی ز عشق طبع و مزیج　　که نبینی بچشم عاقل هیچ
کی درآئی بچشم مرد خرد　　تو فروشی نفاق و نفس خرد
تا تو او را فروشی این سلعت　　او بهر دم نوت دهد خلعت
سلعتش ساعتیست با تو و بس　　خلعتش دام و زر و بند و قفس
گر ازین دام و بند او برهی　　کفش بیرون کنی کلاه نهی

فی اضاعة العمر بحجابات الاحجاب

له نقد درویش
ره از سعادت آز
عشق کی بود کرد
اول عشق [illegible]
حدیقهٔ حکیم سنائی ۳۸۴
[illegible]
[illegible]
[illegible]
دوست [illegible]

گرچه باشد بظاهرت همه خوب
لیک باطن بود همه معیوب

نیک داند خدای سر دلت
زانکه زاول خود او سرشت گلت

کی شود عقل تو بدو مدرک
چه نماید ترا عجب مهلک

هرچه ازو بود همه نیکوست
هرچه از قسمت سر آمد اوست

کی تبه باز حکم مطلق تو
باد بادبان زورق تو

خیر و شر نیست در جهان اصلا
نیست چیزی ز تو نهان اصلا

انچه پیدا و انچه پنهانست
همه با دانش تو یکسانست

مرگ اگر چند بد نکوست ترا
مال و میراث جمله اوست ترا

هرچه در خلق سوزی و سازیست
اندران مر خدای را رازیست

ای بسا خیر کان ترا آهوست
وی بسا درد کان ترا داروست

بندگانرا که از قدر حذرست
آن نه زیشان که آنهم از قدرست

قدر و تقدیر او نهاد چو چنگ
کی شناسد همی ز نام و ز ننگ

زان چو بربط بسر خیال همی
خفته نالد ز گوشمال همی

پیش دیوان حکم حق جز مرد
شکر سیلی حق که داند کرد

کو کند با قضای او همی
جز فرومایه و گدا همی

له قوله
[illegible] از آنست کردن [illegible]
[illegible] الحسنات
[illegible] شد [illegible]
[illegible] یبدل الله
[illegible] سیئاتهم حسنات
[illegible] نیست [illegible]
[illegible] سعادت
[illegible] نیست [illegible]
[illegible] از نفس [illegible]
یعنی [illegible] انسان [illegible]
[illegible] نیکی [illegible] خدا [illegible]
از نفس [illegible]

٣٨٥

[illegible] الشیطان [illegible]
ذلک [illegible]
در سوره ابراهیم واقع شد

بمحل قدرت
همه معلومات
بهشت آن علم
لهی ذوقی
[illegible] الاعلی [illegible]
یعنی [illegible] آسمان [illegible]

نفس در پیش عشق سگ در است   یک نفس در راه عشق بیکار است

فی الرضا و التسلیم

هست حق را ز بهر جان شریف   اندر اشیا حکم صنع لطیف
داند آنکس که فخر دوران باشد   کانچه او کرد خیرت آن باشد
سوی تو نام زشت نام نکوست   ورنه مخفی عطاست هر چه ازوست
هم مرین پای بند لطف غیب   تاج سر گشت گوشمال ادیب
هست کفارت ار تو دم آری   درد پهلو و رنج بیماری
ز چه پهلوی عائشه بشکست   گفت پیغمبرش که بردی دست
خار سگے را که میخلد در پاے   دستگاهی بساختست خداے
زانکه داند کرم که مخفی کرم   نکند ضایع آن مختار الم
تو دعا گوئی و اجابت نه   دانکه داری دل و انابت نه
زانکه داند خدای انابت را   حکمتش با نعمت اجابت را
نکند میل و نی ز اسبابست   بد نه از فصد و قصد جلابست
نام نیکو درشت از من تست   کار ازینرو نکو کند بدرست
هست عالم خدای عز و جل   گر ترا هست پایگاه و محل

قوله هست عالم از تو اشاره بمضمون آیه ان الله [illegible] در سوره فاطر [illegible] در سوره شوری [illegible] ۳۸۴ [illegible]

گرچه باشد بظاهرت همه خوب
لیک باطن بود همه معیوب
نیک داند خدای ستر و لت
زانکه زاعمال خود او شد گلت
کی شود عقل تو بدو مدرک
چه نماید ترا عجب مهلک
هرچه از وی بود همه نیکوست
هرچه از تست سر بسر آهوست
کی بسازد بحکم مطلق تو
باد با بادبان زورق تو
خیر و شر نیست در جهان اصلا
نیست چیزی ز وی نهان اصلا
آنچه پیدا و آنچه پنهانست
همه با دانش تو یکسانست
مرگ اگر چند بد نکوست ترا
مال و میراث جمله اوست ترا
هرچه در خلق سوزنی و سازیست
اندران مر خدای را رازیست
ای بسا خیر کان ترا آهوست
وی بسا درد کان ترا داروست
بندگان را که از قدر خبرست
آن نه زیشان که آنهم از قدرست
قدر و تقدیر او نهاد چو چنگ
کی شناسد همی ز نام و ز ننگ
زان چو بربط بسر خیال همی
خفته با لذ ز گوشمال همی
پیش دیوان حکم حق جز مرد
شکر سیلی حق که داند کرد
که کند با قضای او آهی
جز فرومایه و گمراهی

[illegible]

لـه قوله [illegible] این است [illegible] ن در [illegible] معنات [illegible] کما [illegible] [illegible]

[illegible] زیان [illegible] معنی آیه [illegible] از ینکه ای انسان [illegible] نیکوی [illegible]

ذلک تقدیر العزیز العلیم [illegible] در سپاره [illegible] در سوره ابراهیم واقع شد

علمها ذات ۱۲ [illegible] معلمات [illegible] آن عالم ذاتی [illegible] ملکوت [illegible] زمین و آسمان [illegible]

نفس در پیش عشق سگ دار است   نفس در راه عشق بیکار است

فی الرضا و التسلیم

هست حق را ز بهر جان شریف   اندر اخبار حکم و صنع لطیف
داند آنکس که خرده‌دان باشد   کانچه او کرد غیرت آن باشد
سوی تو نام زشت نام نکوست   ورنه محض عطاست هر چه از دوست
هم بدین پای بند لطف غیب   تاج سر گشت گوشمال و عیب
هست کفارت ار چه هم آری   درد پهلو و رنج بیماری
نز چو پهلوی عاشقش بشکست   گفت پیغمبرش که بر وی بست
خار سگ را که میخله در پای   دستگاهی بساخت خدای
زانکه داند کرم که محض کرم   نکند ضایع آن عنا و الم
تو دعا گویی و اجابت نه   زانکه داری دل انابت نه
زانکه داند خدای انابت را   حکمتش با نعمت اجابت را
نکند میل جز به اسبابت   بد نه از قصد و قصد جلابت
نام نیکو درشت از من تست   کار از او نکو کند بدرست
هست عالم خدای عز و جل   که ترا چیست پایگاه و محل

هست عالم [illegible] بخصوص [illegible] در سوره فاطر [illegible] در سوره شوری [illegible] ۳۸۴ [illegible]

[illegible]

وزن سر همچو وزن سنگ بست / برگ دل همچو برگ گل شکست
بر دل اهل دل بوقت طعام / گندمی گر شوی بود حرام
چون نشوی همی دل جاهل / رقم کار زان سبب بر دل
دل که باشد سیاه چون پر زاغ / صید طاوس کی کند چو چراغ
دل آنکس که هست بر تن شاه / جانش اهست جامه درگاه
باز چشم تو در ره اسباب / هست سوی شراب جامه خواب
چند باشی بغفلت ای بدرگ / دل تو در گل و تو خفته چو سگ
چو سگ آبستنی تو ای جاهل / سگ دیوانه داری اندر دل
خوی در طبع بد سگان داری / همچو سگ گشته استخوان آری
سگ دیوانه زانکش بعذاب / زانکه اندر ره درنگ و شتاب
هر کرا او گزید هم بجای / شود از بیم گربه سگ بچه زای
ذره نور اگر بچنگ آری / بی تعب جز نار بگذاری
ور نداری تو نور نار شوی / پیش پروردگار خوار شوی
ره ز تن تا بمنزل عمل / نیست جز دو روز اگر عاقل
راه جسم تو سوی منزل جان / حایلی وان تو زین چهار ارکان

۳۸۷ حدیقه حکیم سنائی

[illegible]

آه تو با قضای او باد است | بر قضایش دل تو ناشاد است
با قضا مر ترا چو نیست رضا | ناشناسی خدای را بجدا
گو ببین کار گردش گردون | کو تواند قضای حق خوردن
گر دلی تا بدید عذاب ازلی | تا زند دست لطفی سیلی
گردنانے که با خدای خوشند | حکم را گشتیان بار کشند
چون حریف‌اند اگرچه در بند | زانکه جان میکنند و میخندند
تن و جان از پی قضا در تنگ | دل ترنم کنان که یارب شکر
هر بلائی که دل نشاید ازو | گر یکی در هزار شاید ازو
حکم و تقدیر او بلا نبود | هر چه او داد جز عطا نبود

ذوق القلب الفرح لان شأنه الفرح

ره بزند بوسه بر ستانهٔ دل | هر دل نبود کلید خانهٔ دل
ذوق بحر صورت پذیر از جان | کز پذیرد ز دست رضوان حور

٣٨٦

[illegible]

باچنین دل سفر سقر باشد   سفله از گرگ و سگ بتر باشد
سگ پوسنده گرگ درنده است   سفله سالوس لوس خربنده است
پس درین راه توشهٔ جان ساز   نه ز دلق و عصا و انبان ساز
خویشتن در فکن بزورق دین   که ازین ره رسی بعلیین

فی حفظ القلب

کوشش تا دلت چون قلم گردد   پیش ازان کت اجل الم گردد
از در تن که صاحب نکبت است   تا بدل صد هزار ساله ره است
هست بر سالکان بوقت رحیل   همچو موسی و خصم و منزل نیل
لیک بروی چو بسته گردد کار   نار گردد بعاقبت دینار
تا خدای آن رهی که دربندست   همچو زنجیر در هم افگندست
پا نه راه نیک اری پیش   از در نفس تا در دل خویش
راه دل مر ترا نه این ره است   عقل ازان قاصرست کوتاه است
راه جسم تو سوی دل مشکل   هست چون خیبر و منزل اول
که همی بر دو مے ز رنجوری   گفتی ای مکه ده که بس دوری
نقش مکه سه حرف و تنگست   جز برفتن هزار فرسنگست

[illegible]

یعنی هر چه کند بعکس نتیجه دهد و بمطلب نرسد و در بیت آخر گوید این مصطفی ست

دل باشرف [illegible] دل که لطیفه
ربانی و [illegible]
شئونات الهی است
که مانند شمع و انجم و [illegible]
[illegible] مخلوق [illegible]
باطن و دل است
که [illegible] مخلوق [illegible]
آن شی است انسان را
[illegible]
ظاهر است که باطن [illegible]
و آن باطن [illegible]

[illegible] ظاهر و باطن [illegible]
جهانی انسان و [illegible]
شاه او [illegible]
موضع [illegible]
[illegible]

[illegible]

تمثیل

پسر بال خرد ز جان زاید — از تن تیره جان و دل ناید
باطن تو دل تو دان نه برست — ظاهر دل برون ظاهر تست
شمع و دین چو لست مغز و دماغ — همچو بزر و فتیله نور چراغ
دل بود همچو شمس انجم سوز — که تواند نمود چهره بروز
دل که بر نفس مهتری یابد — بر همه سروران سری یابد
نه چنان دل که از پی دینی — بفروشد باندکی عقبی
اصل حرص و نیاز دل نبود — مایه دل ز آب و گل نبود
دل که باشد چنین امانی خواه — نبود از علم ایزدی آگاه
پاره گوشت گنده باشد و بس — که مر آن را الکبس نهاد و بس
بد شود تن چو دل تباه شود — ظلم لشکر ز ضعف شاه بود
ستم اندر جهان نه ز آب و گلست — کین همه ظلمها ز کین دلست
گر دلت نیست بصورت زاغ — همه طاوس گیردی چو چراغ
عاشقان را برای جستن نام — نز برای حصول لذت و کام
یک عقاب بفرق فرقد خاک — یک حدیث و بجامه چاکاچاک
زان همه کارهات بی نورست — کز تو تا نور راه بس دورست

[illegible]

آنچنان دل که وقت پیچاپیچ / جز خدای اندرو نباشد هیچ
نه چنان دل که از پی تلبیس / هست مردار گلخن ابلیس
از سر جهل و روی نادانی / اندرو فرش طرح زندانی
اصل هزل و مجاز دل نبود / دوزخ خشم و آز دل نبود
دل یکی منظریست ربانی / حجرهٔ دیو را چه دل خوانی
دل که او را سر هیبت و سیبت / دل مخوانش که آن دل کدوست
دل که باشد چنین امانی دوست / نه دلست آنکه هست پارهٔ پوست
دل که با خویش آنچنان شد خویش / وانکه زان دل ولی نیاید پیش
اینت عیبی که یک رمه جاهل / خوانده شکل صنوبری را دل
اینکه دل نام کردهٔ بمجاز / رو به پیش سگان کوی انداز
دل که بر عقل و مملکت سری دارد / نه بشکل صنوبری دارد
دل که با مال و جاه دارد کار / این سگی دان و آن دو را مردار
هست معراج دل بگاه فراغ / قاب قوسین و عقل و عرش دماغ

[illegible]

[illegible]

هست بر سالکان بوقت بسیج راه دل همچو زلف زنگی پیچ
لیک بر وی چو گرم گشت آتش راه گردد چو طبع زنگی خوش
وانکه ره را بجد نگیرد پیش همچو زنگی بماند او درویش
وانکه رفت از سر طرب در ره همچو زنگی بود بدل ابله
وین نداند که کیست اندر دل مر ورا نیست مغز دل حاصل
اینچنین با فضول گل که دراست دو دوامند با تو زین دل راست
پارهٔ گوشت نام دل کردی دل تحقیق را بحل کردی
تو ز دل غافلی و بیخبری دگرست آن دل و تو خود دگری
دل بود راه آنجانی تو لیک دل را زده ندانی تو
تیر و بال خرد ز دل باشد تن بی دل جوال گل باشد
خشک و بی بر بماند اندر گل چون نبرد از درخت خرما دل
باطن تو حقیقت دل تست هرچه جز باطن تو باطل تست
وین ز دل خیزد و خرد ز دماغ وین چو روز آمد و خرد چو چراغ
آفتابی بباید انجم سوز بچراغ تو شب نگردد روز
از تن و جاه و عقل و جان بگذر نور و حق و دلی بدست آور

۳۹۰

حدیقهٔ حکیم سنائی

[illegible]

تو مشو غره بر نکوئی پوست
کز خلق پوش هر ز خلق نکوست

تا خوشی خوب نغز و زیبا نیست
خوی خوش با کلاه و دو بیا نیست

نفس حسی بخوردن ارزانیست
تندی جان فزان بی تابیست

عاملان قرب از بطر زانند
که نعم نان و جامه کم یابند

مرد را اگر غم بود مسکون
نه دولت آنکه هست خانه خوان

مرد نبود که گرگ و خود پوشد
مرد راه نجات خود جوید

تا کی از کنج خانه بیرون آید
در ره کردگار بیچون آید

دل ابله چو در جهان آید
بهشت جوید او و کم یابد

فی تشبیه اللیل و حدیقة الظلمة

چون نهان شد ز بهر سود زمین
آتشی کاسمان ز دود زمین

مهر چون در سرای قیر اندود
توده دوده با ظلام دود

پیش دیوان دون نگه بر گشت
زنگیان پای کوب بر انگشت

طبلهای سپهر در یاد دم
گشته در طبع زهره مستحکم

گشته پر دوده دیده ها موت
کرده عالم ز غلاله غالیه گون

شب بسان سیاهگون دریا
من چو گوهر صدف نهاد سرا

له قوله چون
[illegible]

[illegible] ۳۹۱

از در جسم تا بکعبه دل
عاشقان را هزار و یک منزل

خاص خواند هزار و یک نامش
عام داند هزار و یک دامش

آنکه بودند خواجه صاحبدل
پیش رفتند از تو صد منزل

بنشستند بر بساط بساط
تو بماندی پیاده هم بر باط

راه دین صنعت عبارت نیست
جز خرابی در و عمارت نیست

فی قوة القلب و ضعفه

دل قوی کی کند ز زحمت بیم
جز شراب مفرح تسلیم

امین آنگه شوی ز زحمت و تاب
که خوری شربتی ز باده ناب

تا نخوردی شراب این مستی
چون بخوردی ز زهر بلا رستی

آن مفرح که اولیا سازند
در شفاخانهٔ رضا سازند

خور اینجا گلست ازین برگرد
کانکه گل خورد روش باشد زرد

تا در اینجا ز گل بپرهیزی
چون ز گل سرخ روی برخیزی

مرد گلخوار را چو باد دهد
آخر الامر جان بباد دهد

نان و جامه سپید این منزل
نقره آید بگر سیاهی دل

دل کند سخت جامهٔ زرست
خورش خوش برد ز سر شرمت

[illegible] ۳۹۲ [illegible]

[illegible]

با عطارد نشانده هیچ رفیق هم لبان دو دست تو مطلق
ماه مستتر در شبستان خوش خفته بر روی نیلگون مفرش
چرخ پیروزه و ستاره بران چون زر سرخ در دست نیلگران
شب علیا اندر آتشیر میدان تاز گوم عقرب از زهره چوگان باز
بود پیش بنات نعش مبین ماه چون نیم حلقهٔ زرین
ورثریا با مه چشم سهیل خیره چون مردمان اندر سیل
قطب در قطر چرخ پیوسته شکن چو پیر آهسته
ناله سوه و خروشش یتیم دل بر جیبی انها ده دو نیم
چرخ را گرده چون شگوفه بباغ گاو گردون زرش فتیله چراغ
بهر تعویذ عقد حور العین فرقدان چون هلیله زرین
انجم اندر مجره راست چنان که صدف ریزها در آب روان
شده شکل مجره زو پیدا انجم موسی چه بحر و ز نجم عصا
شکل پروین چو هفت مهره شیم بر یکی جام می نمود چشم
انچو جسم ضعیف شکل سها گاه پیدا و گاه ناپیدا
گرد شب انجم از ورای اثیر خیل بر روی بگر و زنگی بیسه

[illegible]

شده و نشان ابان از مجره کهکشان [illegible]

خفته اندر کنار آهرمن
زنگیی کش ز مشک پیراهن
زنگیانی بقیر بسرشته
شبه و ساج کرده در رشته
دیو از دوده کرده خود را لوق
شش جهت ایکی نموده مخلوق
گشته ز انقاس گوهر مردم
کرده انقاس الخنعد گم
مید میدانه دان دوده سرشت
دیو در روی زنگیان انگشت
یا تو گفتی که از جوال سیاه
زنگی کور سرمه ریخت بچاه
نور بسیار اندکی کرده
تیرگی شش جهت یکی کرده
ساقه آفتاب رفته چو تیر
قیروان اگرفته اندر قیر
شده چو شد زیر خاک چشمه خور
نسترن زار حوض نیلوفر
چشم نرگس بیا غشا در باز
لیک بیگانه از نشیب و فراز
زحل از اوج خویش رخ بنمود
همچو گوی ز نقره زر اندود
مشتری گشته از فلک پنهان
هیچ ننمود روی خویش عیان
شکل مریخ بر فراخته تیغ
گاه پیدا و گه نهان در میغ
شمس رخ در حجاب بربسته
از سیاهی نقاب بربسته
زهره اندر حضیض ناپیدا
گشته از نور خویش جمله جدا

سله قوله
زنگیانی [illegible]
آبنوس [illegible] قوله
گشته ز انقاس [illegible]
[illegible] سیاهی [illegible]
انقاس [illegible]
[illegible]
[illegible] ٣٩٣
زیب [illegible]
[illegible] بسته است
[illegible] قوله
مشتری الی آخر
آسمان و وقت
[illegible] الارض [illegible]

عطارد

[illegible]

روی چون آفتاب نوراندود   جامه چون جامهٔ سپهر کبود
ناگهانی تو گفتی آمد بر   آفتابی ز حوض نیلوفر
یا مگر آفتاب طینت من   ناگهان گشت بر بنفشه سمن
دیده چون از نهاد من پر کرد   تا بسر پنج چرخ پر در کرد
گفت چون نطق چون شکر بگشاد   کلهٔ خواجگی ز سر بنهاد
کیف اصبحت ای پسر خوانده   ای ز زندان نفس درمانده
ای بسجاده غرور اسیر   بر تو مور و هوات گشته امیر
خیز کین خاکدان سرای تو نیست   این هوسخانه هست جای تو نیست
چه کنی بیهده بساط نشاط   اندرین صدهزار ساله رباط
گر قبای بقا نخواهی سوخت   برکش از تن قبای آدم دوخت
خویشتن را ازین قفس برهان   بنمای از خلیفتی برهان
باش گنجور نشیمن خاک   ورنه بگذر ز انجم و افلاک

«تو گفت یعنی تو خواهی گفت شد»

«مقول اول بیت ثانی است»

فی محاورة مع النفس الکلی

گفتم ای ایزدت سرشته ز نور   وی ز عکس رخ تو دیو چو حور
ای زمان از تو عیار آویخت   وی زمین از تو چو آمیخت

[illegible] حدیقه حکیم سنائی [illegible]

کوکب از ماه و کهکشان پیدا   راست چون اشک چشم نابینا
مانده ساکن چو گوهر اندر درج   هفت سیاره دوده اندر برج
اختر و آسمان ز کینهٔ من   گشته مانند اخگر سینهٔ من
چون ز سرمای صبح زنگی زشت   دود می اندر آتش و انگشت
شب بصحرهٔ می برون ز ذیل   [illegible] جان همیکند و اصیل
تا بدان گرده همچو زرین ورق   شاه گردون سر از دریچهٔ شرق
همچو من زرد روی شد عالم   چون برون تاخت صبح سرخ علم
شد جهان تازه چون دل دانا   شب شد از بیم روز ناپیدا
انجم از بیم صبح ریزان شد   زنگی از روی میان گریزان شد
صبح چون شد ز نور شادروان   گسترید او ز نور شادروان
بامداد پگاه از در من   ناگه آمد پدید دلبر من
دلبری کو دل و روان پرورد   چون بکافور مشک می اندود

الباب السادس فی ذکر النفس الکلی

اندر آمد چو ماه در شبگیر   انعم الله صباح گویان پیر
گنبدستی و ساکن ارکانی   تیز چشمی و ده [illegible]

نفس کلی [illegible] ذات [illegible] نفس کلی از عقل [illegible]
۳۹۶ [illegible]

کاین بود شغل و خلق ایران را
که ایران کنند ایران را

این چه جای چو تو جهان بین است
گفت خود جایم از جهان این است

گر عمارت سرای گنج بود
در خرابی مقام گنج بود

جای گنجست موضع ویران
سگ بود سگ بجای آبادان

تیرگی با عمارتست انباز
نور گیرد خراب گرد و باز

نبود زین سرای گنج و نقب
ماه و خورشید جز خراب طلب

گر بجای درست نایند
رخنه بینند و روی بنمایند

زیرک از زخم دهر خسته بجست
پوست بر مغز خود شکسته بجست

دل زیرک بسان لوز بود
دل نادان چو پوست جوز بود

مغز تا نازکست پوست نکوست
چون قوی شد حجاب گردد پوست

سنگ باید چو مرد کامل شد
مغز نغزت ز سنگ حاصل شد

گفتم ای جان پر از نکویی تو
از کجایی مرا نگویی تو

گفت من دستگرد لاهوتم
قائدم در رهنمای ناسوتم

اول خلق در جهان مائیم
از همه جای چهره بنمائیم

بر بنا اهل وسعت کم گردیم
در جبلت ز خلقها فردیم

لوز و جوز دل
زیرک را بمغز لوز
نادان را بجوز
[illegible] بادام را
[illegible]
۳۹۹ حدیقه حکیم سنائی
[illegible]
منتخب اللغات

صفتت برتر از نفس باشد
وصف کردن ترا هوس باشد

بس بلیغا بصورت و پیکر
نیست در کل کون چو تو دگر

از صفت صورت معاینه
زانکه هم روحی و هم آئینه

اندر صفت تسلیم و دین توئی هموار
اندرین راه خادر و شکر کار

خوبی مایه تجمل باغ ارم
کعبه پادشاه خاک حرم

بس بهی نفس و بس قوی نفسی
عقل و جانی سری لی چه کسی

حبذا صورتت که بس خوبی
خرما شوکتت ز محبوبی

برتر از جوهری و از عرضی
جمله کائنات را غرضی

گوهری کز تو قابل قوتست
برج خورشید و برج یاقوتست

خورده شیر بهار دست ملک
همچو پیغمبران هنیک ملک

عرش و فرشت سرای و بارگهت
آفرینش ترا چو کارگهت

چه کنی پیش مدبری پرورد
در چنین کنج کنج باد آورد

کلبهٔ همچو دیو و دکه دود
کرده ای از عکس روی زر اندود

من سهائی ندیده اندر چاه
با دو خورشیدم این باغ و دو ماه

بلی اندر سرای جسمانی
تو ز من این حدیث به دانی

معقولات شاقیه [illegible]
و آن نگاه مدرسه [illegible]
صفت تو صورت
معاینه یعنی صفت از [illegible]
صورت وجودی پیدا
کرده و معاینه شده
[illegible]

چه صفت گویم آن کره امن
همه اندر یقین جان بی ظن
عندلیبان روضهٔ انس اند
ساکنان حظیرهٔ قدس اند
بینی آن روضه را اگر خواهی
کمی از جان و دیده همراهی
بی عقوبت زمینش از ذل و غم
بی عفونت هواش از تف و نم
هم زمینش ز کوه و از گو دور
هم هواش از حوادث الجو دور
هرچه در صحن او مکان دارد
تا بسنگ و کلوخ جان دارد
من ز درگاه خازن ملکوت
متحیر و ام در خزانهٔ ناسوت
گفتم آخر کجاست آن کشور
گفت از کیف و از کجا برتر
جای چون گویمش که شهر خدای
جای جانست و جان ندارد جای
این چنین نکتها چو گفت مرا
خرد اندر لعبر نخفت مرا
زانکه اندر جمال آن زیبا
مانده بودم چو نقش بر دیبا
اجل از دست آن [illegible]
سر انگشت مانده بر دندان
چشم گر صورتش ندارد گنج
دیده بر عز گرفت گردم حرج
مرکبی کو بزیر ران دارد
آخور از راه کهکشان دارد
جان ما واله از جلالت او
مدرک کس نگشته حالت او

متحیر

فلک البروج

منتخب اللغات

نظر حق بماست از همه خلق / خاصیت ما چه است از همه خلق
ترجمه گوهرست کانها را / مونفع مرجعیت بانها را
مس زر آید قلمی آدم ایدر / چون قلم گرده پای تارک سر
کان زمین کاندران مبارک جاست / همچو خورشید آسمان شماست
سنگ او گوهرست خاکش زر / بحر او انگبین و گه عنبر
بام شان چون فلک مسیح پذیر / بوم شان همچو نقطه قاروان گیر
وان گروهی کاندران جائید / گوهر جان سر زمردین پایند
بل همچون شان سر عالم / وحش که پایه شان دل عالم
سرو بستان آن سرافرازان / همچو امید ابلهان یازان
همه مستغرق جمال قدم / خارج از نقش عالم و آدم
گاوشان از برای مرتع الم / نیزه بازی کند چو شیر علم
گشت ورش روز و شب فراینده / او و هر چه اندر دشت پاینده
همه از روی عمی جاوید / بیخبر همچو سایهٔ خورشید
اندران باغ هرکسی نیشان / از برای قبول درویشان
صاحب پله رسد ره اویست / مونس فاطمه جمال علیست

[illegible]

[illegible] منتخب اللغات

در عجب معراج اول متعلق ست

جان من بهر این چه لیث چو نوش   چشم بنهاده بر دریچهٔ گوش
تشنه‌ام من ازان نمکدان زیر   تشنه از پی نمک نگر و سیر
جان ز دیدار دوست پروردن   دست چون شد بگلشکر خوردن
معده از علم زان نگر و سست   کز طعام و شره بود بهدست
بی چنو پیر در جوانی خویش   که خورد بر ز زندگانی خویش
لب چو بگشاد پیر شیر زانه   سایهٔ پیران گر بخت از خانه
پیر را گفتم از سر تحقیق   ای ترا ملک و دین جدید و عتیق
منکه با تو دمی بگفتم غم   همه عمر نه هم آن یکدم
عمر بی دوستان نه عمر بود   عمر بی یار عمر غم بود
عمر با دوست کز او یکتاست   یکدمش با هزار ساله بهاست
دل ز بند تو خوش بود بعذاب   چه عجب گر نمک خورشت کباب
جان ز روی تو در آرام باشد   دل ز تا امید تو خرم باشد
چه نتو در مرکز حقیقت صدق   نیست یک پادشا بطبع صدق
از تو صحرا حریر پوش شود   وز تو دنیا شکر فروش شود
از تو یابد کلید قفل و فنا   سر چند ورق صدق و دست تنها

لعل تو
[illegible] نمکدان [illegible]
[illegible]
بهار عجم
حدیقهٔ حکیم سنائی
منتخب اللغات
[illegible] دوستان [illegible]
منتخب اللغات

عشق در کوی غیب حالت او صدق در راه دین مقالت او
بر درش لشکر هوس نبود از سوار و پیاده کس نبود
هیچ بیهوده را بدو در نیست زانکه در خلقها چنو شحنه نیست
درد درگاه او چو مرئی نیست مرد آنجا بجای خویش بایست
پیش درگاه او ز اهل هوس ثل سوارست و گل پیاده و بس
او امیرست کاندرین بنیاد از پی عرش شرع و دیوان داد
روح را کرده از جواهر نور گوش را کرده چو گوشش کردن حور
پرده‌ها باشد از هدایت او حرف و آواز در ولایت او
روز کوری ترا بخود پذرفت گفت درین لا نگاه عمر چه گرفت
تا نبی و نبی ز چون تو سقط این در آمد بصورت آن در خط
جهل تو بحر قال و قیلی را زخمه کرد دست جبرئیلی را
گرد این پیر گرد تا از جاه یابیت آرزو ز جاه بسر گاه
طفل کو پیر گرد کسی گردد تخم کو پرورد و بسی گردد
زانکه از قوت قوائم او بهر جاوید نفس صائم او
کس چنو کم شنید در ملکوت برزگر در فراغ ملکوت

سه قود
روز کوری علم الله عنه
[illegible]
بنی دینی الا بنی نعم اول
[illegible]
عنا در قرآن و معقول
[illegible]
سقط [illegible]
گرفتن [illegible]
[illegible]

[illegible]

زانکه در گلشن رموز ازل
خاصه آنگه که جان شنید غزل
حق چو مر خواجه را پدید آمد
پرّه مر قفل را کلید آمد
گر بجنّت آوریده این پیغام
بپسین آفریدهٔ خودکام
باز پس ماندهٔ ز پیش اجل
پس و پیشت گرفته حرص امل
از پی نان و آب ماندی باز
در حجاب نیاز تن چو پیاز
چه افگنی تخم حرص و آز و نیاز
در گل دل که آز نار و ناز
کاندرین خرسرای پوئی تو
بچه مانی مر انگوئی تو
گر بآب و بنان بماندی باز
چکنی تخم خشم و شهوت و آز
کانچه شوری ز نخ کند مخلوج
وانچه تری ترا کند مفلوج
تو بپرهیز ازین غرور فلک
گر نداری سر غرور فلک
کاندرین حجره بر تن و دل و جان
آب نان گشت بر غرور نادان
گنجدی گرد و ترا گردون
دیو بند و تست اسباب کون
جان و دینت بقهر بستاند
گر ترا سوی خویشتن خواند
نیست بی رنج راحت دنیا
خنک آنکس که گرد دهر ورا

فی حفظ العین من نظر المحارم

[illegible]

مشار الیه این مقام ابیات ما بعد است [illegible]

بر هیولی مجرد
از صورت و برهنگی
او از نقش بپوشیده
میشود
صورت می نماید
افاضهٔ استعداد
بحکم نفس کلی
از خطاب بغیبت
بطریق التفات
کلی خواهد بود
نافی صفت نفس
ازینصورت یعنی
ارزانی داد دوست

از تو هیچش جفت پوشش آمد | که هیولی برهنه پوشش آمد
مردم از نیک نیک‌خو گردد | باز چون بد بود چنو گردد
چون خرد در لبت نهان گردم | چون قلم بر خطت بجان گردم
آینه روشنی بدست خرد | کس در آن گوهری دم نیارد زد
پیش تو چون سنان کمر بندیم | خون همی گرییم و همی خندیم
همچو چنگ ار در هوات زنیم | رسن اندر گلو نوات زنیم
خواجه آنگه که راز مطلق گفت | رسن اندر گلو انا الحق گفت
کانکه از بیم نفس بگریزد | عشق با خون دل برآمیزد
حرز خواجه پس از فراق تنش | وصل حق بود جمله بخشش
گشت از وی پاش خیره مجه | بر سر دار دست و پای بست

[illegible]

گفت روزی همی برهگذری
همبر آن جای کان نظر دیدم
قدم از خشم برنگشت دم من
سیف
تا ظفر یافت دیو بر چشم
آنچه از من نصیب شیطان بود
دور کردم ز خویشتن یکراه
گفت عیسی بگوی زود دعا
دست بر کرد زود مرد این
دست برداشت مرد دینی زود
در هوا زود گشت تیغ پدید
از چپ و راست سیلها برخاست
هر کرا برگزید دانش
گر تو فرمان حق بری فرمان
نظری کان نیابدت منکر
هر که او خشک رو نباشایست

سوی نامحرمی زدم نظری
طمع از جان خویش بریدم
تا مرا این چشم برنگشت ز من
چشم کردم سیاه چون ظلم
گشته مر دیو را بفرمان بود
تا تمامم رهین خشم اله
که توئی در زمانه خاص خدا
عیسی اندر عقب کنان آمین
بود یزدان ز فعل او خشنود
ابر باران گرفت و می بارید
ره و باره گرفت از چپ و راست
بر زمانه رواست فرمانش
بدهی بر زمانه چون شاهان
تا نیابی تو از زمانه خطر
که شد رنج و غم ز ناپایست

تا ظفر یافت دیو بر چشمم * دیده را دور کردم از نظرم

تا ظفر یافت الخ
[illegible]
حدیقهٔ حکیم سنائی
[illegible]

آنچه بر تن قبول بر جان رد   وآنچه بر پای نیک بر سر بد
مست گرانده بتان که آخر کار   نگرستن گرستن آرد بار
دولت یک نظر نماید خرد   پس از آن لاشه رفت و رشته ببرد
تخم عشق از دوم نظر باشد   پس از آن اشک و رشک بر باشد

فی التقصیر المحترز من نظر السوء

آن شنیدی که در گه عیسی   خواست باران بحاجت از نو
رفت با قوم خود باستسقا   کرد هر کس ز عجز خویش دعا
با جابت نشد دعا مقرون   گشت عیسی از آن سبب محزون
تا که آمد ندا که مجرم را   از میان کن برون که ملزم را
با گنهگار نیست او رضا   گشت نو از گناهگار دلی
باز گشتند جمله آن انبوه   که جهان بود از آن گروه ستوه
جز یک اعور نماند با عیسی   جان ما باد حاجتش را فدی
گفت عیسی چرا نرفتی تو   پشت چون دیگران نگفتی تو
تا تو بودی بگو گنه کردی   نامه خویشتن سیه کردی

[illegible]

گلخنی در کشیده اندر پوست
تو کنش جان لقب نهی که دوست

آنچنان کرد شهوتت محجوب
که ندانی زمی تو خوک از خوب

گرد پا دام و بید سیم تنت
دل بریان چو پسته در دهنت

هر که در دست یار بیدل ماند
تا ابد پای او فسرده بگل ماند

چون برافشاند زلف مشکین را
بچه دارد چنین دل و دین را

مار و طاوس وی سوی ارا
عافیت آید ست دل خوا

هم چو حوا بدند و چون آدم
مار و طاوس کار دید بسم

بشکند رشک جعد او پشتت
دست حسرت کند چو انگشتت

تا تو آن وی چون گلش یابی
خارپشتت کند ز بیخوابی

گرچه باشد بری و موی نکو
نان بی نانخورش بود بد خو

[illegible]

ع دهنده و با نشاء از کتاب مثنویات [illegible] زاو زخارف دنیا [illegible] طاوس [illegible] عافیت دل [illegible]

[illegible] علیهما السلام [illegible] عافیت [illegible]

شستی ست از سهام او بیقین		هر نظر کان نشاید اندر دین
عاشقی خود باختیار خطاست		آه عاشق باختیار کجاست
آب رخ ز آب پشت بگریزد		کاب پشت آب و بیمار ریزد
کرد پر بادرت اندرین عالم		اندرو آب پشت نان شکم

فی حسن الخلق و سوء الخلق

آنکه با نقشهای زیبا اند		تخته گور کان و دیبا اند
طمع او را از روی زیبا چیست		پارهٔ خوب از دیبا چیست
هر کرا روی خوب کم خردست		روی نیکو دلیل خوی بدست
روی نیکو بقدر خود بدخوست		زان خرد خوب را ندارد دوست
بر کسی کش نه دین و آئینست		روی نیکو کدوی رنگینست
هر کرا با جمال بدنیتست		وانکه حسنش چو ماه عاریتست
چون چراغ عند لیک پژمرده		شمع نو بنیه و زود مرده

فی الوجه الملیح مع الفعل القبیح

خوب از برای دست فراخ		جاودان شاخ شاخ زیر و شاخ
زشت آن از برای حسرت چیز		دست و دل تنگ چون گذرگه تیز

[illegible]
حدیقه حکیم سنائی
[illegible]

همه در بند کام خویشتنند | عاشقان پیش شان چه تن چه منند
از پی ورزی رکا انبار را | چشم شان رخنه کرد بانبار را
بهر عدا آبروی دولت جسم | زان کو و زلف چو دیو و چون خاتم
بر دو ورخ زلفها گوا دارند | که نبیند آدمی پریسارند
همه دیو و ند وظن چنان آرند | که ز حوراء همی شرف دارند
بار با گیسو ند مشتی تر | زهر در ریشات مهره ای در سر
گر گره از قفل زلف مرغولان | بهر و ولی و فتنه وو لان
صد هزاران کلید بار تخم | همه چو چین چو روی بدر منیر
جعد مشغول ازل کسل باشد | زلف مرغول غول ازل باشد
زین نکوبان یکی ز روی عتاب | زشت غم ساختی و در غهاب

سه نیب [illegible] و نظارت [illegible] پیشک [illegible] خوانند

فی نظر السوء الی المحارم

[illegible] مستحسن [illegible]

آن نگارے کسو حلی و نگری | او دولت بر دازو و تو و دو بر کی
روی اگر هیچ بی نقاب کند | روز را با دو آفتاب کند
ور کند مهر و بند گیسو باز | شب تفت در برکشاید راز
دایگان محالات او چو تاب دهند | چینیان نقش خود و آب دهند

له قوله [illegible]
[illegible] حدیقة الحکیم سنائی [illegible]

[illegible]

بهر گوش و بینی اندر کوی   سیهی چشمشان سپیدی روی
خوش ترش در درون او کینه   حمل گل از عکس رویش آیینه
نازکان دل همچو سنگش اندر تن   دل تو خون گرسته چون آهن
آن بت ماهروی سیم اندام   چون زرت کرد خوشرو و خوش نام
جان غلام شگرف و زیبا رخ   بت زنجیر جعد زیبا رخ
گرچه پی بر گرفت از سر بت   گر بت بوستا و چو پایی شگفت
چون شود چشم تو چو ابر او غرق   لب خود را کند بخنده چو برق

فی صفة الصبیان و الغلمان

شاهد هیچ هیچ را چه کنی   ای کم از هیچ هیچ را چه کنی
ای دو و باد و ام تو چه گوز گره   مانده از دست کودکان در گو
پچگنی باد چون وفا جویان   عمر در وعده نکورویان
شاهدان زمانه خرد و بزرگ   چشم را یوسف و دل را گرگ
نقش پر آفت چینی وار   چشم را گل هند و دل را خار
با نازنین دلبران عالم سوز   عشقشان آتشست و دلها گوز
گرچه از چهره عالم افروزند   از شره دل درند و جان دوزند

[illegible]

حدیقهٔ حکیم سنائی

[illegible]

چشم گوشے شود چو ساز و چنگ		گوش چشمے شود چو آرد رنگ
زان خط لعل رنگ مشک فروش		مردم دیده گشته دیبا پوش
روز حیران شود همی ز شبش		بوسه وهم کند همی ز لبش
بوسهٔ عاشق روان پروانه		دهنش را بخنده یادبانه
نه ز غنچه دو دیده باز کند		نه ز خنده دو لب فراز کند
بند زلفش چو زیر تاب آمد		بند قندیل آفتاب آمد
خرمن مشک توده بر توده		خوشه چینان از و بر آسوده
صورت قهر و لطف خال و لبش		عالم بسط و قبض روز و شبش
لعل او دلگشای جان آویز		غنج مرجان پریش شور انگیز
کارخانهٔ رخش بهار شکن		ما روانه لبش خمار شکن
جعد او عقل و روح را خرگه		چشم او چشم را تماشاگه
هر کجا زلف او مصاف زند		زشت باشد که نافه لاف زند
از زمین مشکبوی بر خیزد		خون عاشق که زلف او ریزد
دیده زان چشمها که بر دارد		بجز کسے کآفت بصر دارد
قد او در دو دیده دلجوی		همچو سرو بلند بر لب جوی

[illegible]

درج درش چو نطق بگشاید
شکرش از گل نقاب بگشاید

شکن زلفش از درون سرای
مشک دست آمده بلاجل پای

گرچه در پرده‌ها تواند شد
راز پیچ عاشق نهان نماند شد

بوی او عقل را کند سرمست
روی او مرگ را زند پس دست

حلقهٔ زلف او معماگوی
نقش سودای او سویدا شوی

از لبش جان کور گوهر گوش
ور رخش چشم عور دیبا پوش

دیو چون ملک شد از رویش
روز و شب گشته زان سیه ریش

موی و رویش به از شب و روزست
شادی افزای مجلس افروز شب

مرده از بوی او حیات برد
ماه از حسن او برات برد

چشم صورت ز نقش جان بین
دست معنی ز دوانش گلچین

وهم عاشق سوی لبش بشتافت
لب او در نجنبد باز نیافت

گاه پیدا و گاه ناپیدا
همچو نقطه بچشم نابینا

خط و خالش چو خط و نجم نبی
زیر هر یک جهانی از معنی

زلف رویش گر آشکار استی
شب ور زاین که دوست جا استی

ور تماشای آن دو تا گلنار
مرو برهم فتد چو بیمار

[illegible]

[illegible]

خنک آنکس که زو پدر و دوست بوده همچو مغز در پوست
ای پسر ده بدرد دل خوش را چه کشی سوی خود بدرکش را
گشته فرزند مادر و پدرت تو بد و خوش نشسته کو جگرت
اژدها را بسوی خویش مکش که کشد جانت را بسوی آتش
پدرت را بپشت دیدی زار نان برآزار ده او آزار
اندرین راه کفش دین نبود تلبش و تابش یقین نبود
گره تا در سرای پر گره است تا بصد سال نام او گره است
پدر و مادران بزرگ پسر هر خطابش کند بجان پدر
گر کند کوسه سوی کو پیچ جده جز تو خطش نخواند هیچ
کرده خود را بسحر چون آتش چابک نغز و تر و تازه و خوش
وینی از روی شست چشم زنیک همچو بیضهٔ زنگی آمد لیک
واندرون پیش عاقلان جایی روی دارد سیاه و موی سپید
چون جهان در جهان نامردان پای بر جای باش و سرگردان
عشق او زان چنین اثر کرد است کان سیاه و سپید بر گرد است
جام زرین و دست پر زنگار واندران جام زهر جان و بال

[illegible] حدیقهٔ حکیم سنائی [illegible] سبحان [illegible] ۱۷

خالش از رنگ و بوی او بر ماه   راست چون خال با لب بسم الله
شمع رخ چون ز شرم بفروزد   آهوان را کرشمه آموزد
چشم کز دیدنش ندارد نور   باشد از روی خوب نظاره دور
بتوان دید از لطیفی گوست   استخوان در تنش چو خون اندر پوست
هم گهر با دهان او ارزان   هم سرین با میان او لرزان
جان جانست نور بر قمرش   نور غلغلست لعل پر شکرش
عنکبوتی برو اگر بتند   عشق ازان حد زانیاش [illegible]

فی الخاشع والجاهل

دید وقتی یکی پراگنده   زنده زیر جامهٔ ژنده
گفت کاین جامه سخت ناخلقست   گفت هست آن من چنین زشتست
چون نجوییم حرام و ند هم دین   جامه لابد نباشدم به ازین
هست پاک و حلال و ننگین روی   نه حرام و پلید و رنگین روی
چون نمازی و چون حلال بود   آن ترا جوشن جلال بود
هنر آن مرد وار دین سرای سپنج   شره پانصدش بود کم پنج
عشق او چون سر خطا باشد   کی ترا آن ز حق عطا باشد

[illegible]

چون جهان مادر و تو فرزندی	گر نه گبری عقد چون بندی
همچو گبران تو از برای جهان	خوانده او را و دیده و دل جان

فی طلب الدنیا و آفاته

هر که حبت از خدای خود وی	در حیا لیک نبودش شیئی
هر دو نبود بهم یکی بگذار	زان سرای نعیم نیست درا

[illegible]

وبنات الاخ وبنات الاخت وامهاتکم اللاتی ارضعنکم واخواتکم من الرضاعة وامهات نسائکم وربائبکم اللاتی فی حجورکم من نسائکم اللاتی دخلتم بهن فان لم تکونوا دخلتم بهن فلا جناح علیکم وحلائل ابنائکم الذین من اصلابکم وان تجمعوا بین الاختین الا ما قد سلف [illegible]

[illegible]

تو مشو غره بر جمال جهان — زانکه نزدیک عاقل و نادان
رزه بر تر ز موش در خانه — تو چو گربش همی زنی شانه
اندرین مغکده چو ابله مست — یا می بازی گرفته بر دست
واندرو چار پست و هفت بلند — با تو همشیره اند و خویشاوند
پس چو آدم تو بر تن و دل و جان — آیهٔ حرمت علیکم خوان

قوله اندرین مغکده [illegible] قماربازان [illegible] مصطلحست [illegible]

[illegible]

۱۲۶۳

مرد را در لباس خلقان جوی
گنج در جایهای ویران جوی

در زنان رست جامه تو بر تو
مرد را در دل و دیده بی تو

چون نباشد عبارت الفاظ
بس بود جامه [illegible] حافظ

مر زنان را ابرشگی جامه است
جامه آنرا که شوخ و خودکامه است

نیست زن را جامه خانه پوش
ز عوانی ایچ عورت پوش

عورتانند جاهلان که و مه
هر که پوشیده تر ز عورت به

باتنی در قبای معنی کوش
چند زر بافت و چند خز پوش

چه کنی عقل جامهٔ زیبا
نقش دیباچه و انداز دیبا

چه کشی از پی هوس تن را
گرمی عشق جامه بس تن را

وین مزیر کلاه داری تو
زان هوای گناه داری تو

با کلاه از نیاز تن نچخی
سر پدید آید ار کلاه بنهی

یک شبی رو بوقت شبگیران
با حذر در شبان زخم گیران

سر خود را پدید کن ز کلاه
توبه اینست از گذشته گناه

چون سر آمد پدید در شبگیر
پاکی ورنه عمارت از گیر

چه شد ار بر سر تو افسر نیست
خرد اندر سرست و بر سر نیست

[illegible]

در دو عالم است ان نیست [illegible]
باشد پوشیده گی باید [illegible]

[illegible]

وانکه او کرد و گار غیبی خودست	مرد او را او همیم مرد و زن است
هست بیقدر و دنی عند الاله	هر سگان رهست آنچنین مردار
زانکه کشتاز خوی کار آن زنست	جمله خفتی حلال خواران رهست
جامه از بهر عورت عامه است	تا سگان را بر سگی جامه است
هر زنان رهست جامه اندر خور	زینت مرد است فضل و هنر
جامه بر عورتان پسندیده است	دیده و دیده آفت دیده است

[illegible]

سرنگون خیزد از سرای معاد
هر که روی از خرد بتابد بجاد

هر که اکنون درین کله چنین گوی
از پی و گنجی بتابد روی

چون قیامت برآید از کویش
روی باشد قفا قفا رویش

ای سنائی برای این صلاح
ور پی جستن نجات و فلاح

زیچ و دریا چه نیست اینجا گر
کام پر زهر باشد و دل پر دُر

مرد کز خاک و آب دارد عار
بهوا بر نشیند آتش وار

زانکه در جان بواسطهٔ اسباب
بر رفتی از خاک پست تر ز آب

آدمی چون تمام راتبه شد
زر ز طیان بخط کاتبه شد

گرچه جان همچو آب پاک آمد
زر نگهدار تر ز خاک آمد

ورنه ارکان ز خاک پاک گستی
زر نگهدار تر ز خاک گستی

معطیان زفت و دل ز خیر زده
وایه جیار و بچه شیر زده

هر که در زندگی بخیل بود
چون بمیرد چو سگ ذلیل بود

سفله چون گنج اندرو مهمانش
پس چه نانش شکن چه دندانش

هر در کارگاه مرد لئیم
از پی اینکه از پی بیم

گرچه زنجیر حلقه نپذیرد
سفله را در بزن خود او میرد

[illegible]

حکایة حسن [illegible]

نقش آن نان که اهل محرابند ... در جریدهٔ مجردان یابند
متاهل دو پای خود دربست ... سر گردون و دو دست او بشکست
گر زید ور بمیرد آن بدبخت ... رخت و بختش بماند زیر درخت
همچنین ژنده جامه باید بود ... در خور عقل عامه باید بود
کانکه از عقل عامه دور فتاد ... آب عرش بباد و خاک بباد
وانکه ز خوی و دوستی پاکرد ... از تن و جان او برآرم گرد
هیچ اگر بنگرد و بسو غبار ... زنده او را برآور و بر مردار
دانی از بهر چیست رنج و عنا ... زانکه الله اغنی و مینا
تن خود از زین بکام دار و مرا ... هر چه جز حق حرام دار و مرا
زینت الله چه اسپ زین باشد ... زینت الله جمال دین باشد
مرد یزدان نشد اسیر هوس ... دیده بر مردگان کند کرکس
در جهان منگر از پی رادش ... چه کنی رنگ و بوی غمازش
کو تو اندر جهان بدسازان ... همچو رازی بدست غمازان
نیست مهر زمانه بی کینه ... سیر دارد میان لوزینه
کی سزای جهان جان باشد ... هرکه ادهی و دل بکان باشد

[illegible]

ذیرکه دولت پنج [illegible]

ربا ثابت است [illegible]

یمحق الله الربوا

ویربی الصدقات

والله لا یحب کل کفار اثیم

[illegible]

دل من کرد قصد پاداشن / کافکنم در سرای تو شیون
نوصد و انم یکی بشست درم / وان بگفتا و نیز دانم هسم
ضائع این رنج تو بگذارم / حق صحبت بوجه بگزارم
بی سبب مرمرا بیازردی / آنچه ناکردنی بود کردی
بمکافات آن شوم مشغول / تا که از سر برون کنی تو فضول
رفت او را براو زخمه زد و / مرد غماز گشت کارش بد
مرد غماز کشته شد ناگاه / کار ابله ز خشم گشت تباه
پادشه مرد را سبک بگرفت / بعوض وی بکشت اینت شگفت
بی سبب کشته گشت خیره و خود / زانکه ناکردنی بجهل بکرد

فی اکل الربا لمن یاکل نار اللظی

گفت روزی بجعفر صادق / حیله جو و ربا خوری فاسق
گر حرامی ربا چه مقصود است / گفت زیرا که مانع جود است
وان ربا ده بتر ز میخوار است / کاین مروت بر آن سخی آر است
وقت اگرچه آخرش چه بیست / با خدا و رسول در حربست
گر دلت هست با خرد شده جفت / بشنو از حق که یمحق الله گفت

[illegible]

۲۲۳

[illegible]

فی محبة الدنیا مع محبة العقبی

گفت بهلول را یکی داهی   جبۀ خز دو بخشمت خواهی
گفت خواهم دویست چوب بُو   گفت چوبت چه آرزوست بگو
اندرین منزل فریب و غرور   راحت از رنج دل به بینم دور
از پی آنکه در سرای سپنج   هیچ راحت نیافت کس بی رنج
جبۀ مرد زهد و سنت اوست   زانکه تصحیف جبه جنت اوست
جبۀ مرد را چه خواهم کرد   جبه بخشش نام او آورد
زانکه اندر سرای بازی گنج   از پی نام خود نه از سر رنج
هرچه گردون خلق بسپردست   نام جمله بنزد من بردست
چه ستانی ز دست آنکس قوت   که کند درین علم مات بیوت

فی کتمان الاسرار

گفت مردی ز ابلهی رازی   با یکی بدفعال غمّازی
مرد غمّاز پیش هر اوباش   راز آن مرد کرد یکسر فاش
گشت ابله از چنان غمّاز   گفت با مرد غمز کای بدساز
راز من فاش کردی ای نادان   همچو آوای چنگ بر سندان

گفت بهلول [illegible] داهی
زیرک و دورست [illegible]
[illegible]
۲ ۲ [illegible]
[illegible]

[illegible]

وانچه بر دنیا بماند جاودان — وانچه عقبی در ابد باقی بخوان

گر بماند منما و آن تو نیست — بر دو عالم بر زمان تو نیست

هر چه ماند از تو آن نیک و بد — بخشش مرگ و آن بخشش خود

چون عروسیست ظاهر دنیا — لیک باطن چو زال بی معنی

دین و دنیا دو ضد یکدگرند — هر کجا دین بود درم نخرند

کار دنیا بجمله تخته دان — خویشتن را ز مکر او برهان

دشمن تست هست چون اژدهای — دیر و زودش بجای بگذاری

کار دنیا بجمله بازی دان — ترک او عز و سرفرازی دان

حب دنیا ترا ابتر ره — بی ندانی ترا خمار ره

هر کرامت آمده بیشی — همه اوست کفر و درویشی

صوفیان در دمی دو عید کنند — عنکبوتان مگس قدید کنند

[illegible]

۲۲۵

[illegible]

اندک اندک چو جمع گشت با	بر ره و جبار و بخوان نسبے
حرص دنیا ترا چنان کرد ست	که خدا از دلت بیازردست
سیم دارد ترا چنان مشغول	کز نترسی تو از خدا و رسول
گر صد آیت بخوانی از تحریم	باک ناید ترا که باید سیم
یوم یحمی بخوانی از قرآن	وای بر جان ابلهٔ نادان

فی العارف و الجاهل

یک گدائی بگفت اے نادان	دین بدنیا مده تو از پی نان
ابلهانه جواب داد از ضعف	کز پی خرقه و جباع و علف
راست خواهی بدین تملک خوشم	این کنم به که بار خلق کشم
زان سو گدیه برده آرام مرا	تا نباشد بکس نیاز مرا
وه که تا در جهان پر تشویش	چند خندند ابلهان زان ریش
آتش بسیارش کاندرین نجاست	گر حسد او ندا و تقصیر افتست
دین ار روست انجم و جنت	عاشق و دشمنان خویشتن است
گر ترا مال و جاه و تمکین است	حارث و وارث از پی لعنت
الحاج آن که کام راند از تو	کانچه ماند از تو آن نماند از تو

[illegible]

بفنا زان همی غنا آید — کز غنا کبر و احمقی زاید
کی غنی با فقیر در سازد — کو بدنیا و این بدین نازد
از پی میل زر بدیدهٔ سر — هیچ در مال ناکسان منگر
هر که مال کسان بچشم آرد — با خدایش هوا بخشم آرد
واز بینام حق بغیبه سر — که بدنیا و اهل او منگر
دیده بر نقش دشمنان مالای — چشمت از روی دوستان آرای
تا بود روی بوذر و سلمان — چه کنی نقش اینچه طلعت آن
پس چو دنیات سوی خویش برد — کی حبیبت بسوی او نگرد
چو حبیبت بدیده ننهدی — ننگرد سوی تو تو بر چه بپی

فی الاحتراز عن الدنیا

دنیی ارچه ز حرص لب ترست — دست زی او مبر که مادرست
گرنه کبری پس بجوش سخنیش — مادرست چون کنی بزن خویش
همچو قحبه برای خالش او — گه بینداز شکم گهی برد او
گرچه گژدم ز نیش بگزاید — دار وی را هم ات بکار آید
اژدها گر ز خشم کاهنست — هم نگهبان گنج شاهانست

[illegible]

سیاه را خشک کرده و بیاسیند اگرچه مرض را دفع مے کنند

ما که از دست هیچ قوت خوریم
کی نماک سود عنکبوت خوریم

آب شورست آز و تو سغری
تشنگی بیش هر چه بیش خوری

تشنگی آب شور ننشاند
مخور آنکت ز دست شکم راند

آب شورست نعمت دنیا
چون بود آب شور مستسقا

هیچ بدین آز بس کن از دنیا
زانکه دینار هست فردا نار

هر که انبار نه چو مور بود
نه جهانا ز عار عور بود

مور باشد همیشه در تگ و پوی
بیم هیچ و امل ز دنیا جوی

مور باشد همیشه در تگ و تاز
مرد باشد چو باز در پرواز

آز دار و بر آستانهٔ خویش
صد هزاران توانگر درویش

باز دار ز قناعت اندر جای
صد هزاران گدای بار خدای

آز را صورت از سرور بود
لیک سیرت همه غرور بود

اندرونش بجز زبیب مدان
وز درون مایهٔ فریب مدان

مرد درویش خود زبون آمد
بخدا ای غنی برون آمد

مرد درویش را خدای عزیز
اندرین لا نگاه بی تمیز

یعنی از بسای آن مارست
کز غنی کبر و کینه شر خاست

[illegible]

همه را در ولایت یزدان   راستی تا لبست فرمان جان
زین نیابان جز کسان آدم را   نردبان نیست بام عالم را
پایهٔ کفر و مایهٔ دین نیست   نردبان پایهٔ خرد وانیست
اینهم از فعل تست کاندر تاب   از سر آب رفته‌ٔ بسراب
سر آبت سراب شد چه کنی   عقل و دینت خراب شد چه کنی
میوهٔ این و آن همچین پیچیست   چون درختان میوه‌دار نیست
نور خواهی بدست موسی وار   دست در گرد جیب خویش برآر
راه بدین نرفته پیش شعیب   چند گردی بگرد پردهٔ غیب
تا شده ساعتی شبان رمه   چون بر آری عصا بگرد همه
دل بر آن نه که باشد از خانه   پشک خود به که مشک بیگانه
تبعه چون تو ابله ایج بخیل   کتاب عیسی همی تو بر لب نیل
خوانت از بهر نعمتست پرست   لیک در دست هوش مغفره برست
همه نعمت تراشده حاصل   تو ز اسباب جان همان غافل
زده جهلی رساندت در وحل   زاهد اشتری نماند از اصیل
هر چه از سعی طبعی فلکست   ملک تو نیست مالک ملکست

۴۲۹ [illegible]

[illegible]

یار اگرچه بجا نعیت بدوست
پاسبان رخت منزل اوست

چون ز بانگ سگان شوی آهنگ
سنگ برگیر و ده سگان را سنگ

وان سگی را که گرد پای انگار
نان بی سوزنش ده و زنهار

سوزنی که روا گر بیازاری
چیره گردی بظلم و خونخواری

از پی رستن از سرای خسان
حیله کن هیچ ره بکس مرسان

بار بر دوست نه شو چو چنار
با فرودست دوستان آر

باش بر دست راست همچو بهشت
ور رخ از دست چپ شناس و کنشت

راست بر دست راست تو رستی
ور رخ کج رو چو عهد بشکستی

من ندیدم سلامتی ز خسان
گر تو دیدی سلام من برسان

چون ترا گشت خویش حاسد خویش
بده آن خویش را بحاسد خویش

با خسان خو و زشت عادت کرد
قطع گردانش وری و هست مکن

پس اگر ناگهی در افتادی
سازگاری بهست و دلشادی

ای بلندان بعقل و رای شریف
مکنید این بلند را تصحیف

در کفایت بلندرای شدید
آن بلندی چه با پلید کنید

خویشتن را ندیده اید همه
آخر خود رسیده اید همه

۲۸ [illegible]

[illegible]

از عطای سیدان ورای پرده چرا — اختیار اختیار کرده ترا
تا تو از راه خشم و کلاشی — یا دوی یا همه باشی
از سه گونه مستور و دیو و دد است — سر و گردن یکی ده یا دو دو ست
سنگ و سیاست با تو در مسکن — آن گزنده است این گزنده کن
آن مروض کن این مسلم کن — پس ورای وعده شاه آدم کن
عمر وادی بکر و شهوت و کر و فر — چه تو مردم چه دیو و دد چه ستور
با همه حیلت و فغان و غریو — پای عقلت ببسته اند ز دیو
با سه دیوار زآدمی یک دم — تو چنان کن که دیو با آدم
آنکه پیرنگ زد ترا بیرنگ — در تو بنهاد حرص شهوت و جنگ

[illegible]

[illegible]

چرخ تا فرش در نوردنده است — همچو لولو کارهاش گردنده است
هیزم هیبه مخواه از کس — هیزم آتش دل سیاه تو بس
باشد از بهر پختگی درویش — هیزم خشک آتش دل خویش
آتش جانش را بنشاند آب — کشته اند اقران بدست صوآ
جنبش جبر خلق عالم راست — جنبش اختیار آدم راست

فی حل عرف نفسه عرف ربه

تو بقوت خلیفه بابهر — قوت خویش را بفعل آور
آدمی را میان عقل و هوا — اختیارست شرح کرمنا
آدمی را مدار خوار که غیب — جوهری شد میان رشته غیب

[illegible]

[illegible]

چارپا را اگر نکو داری
محتبات کوه و بگذاری

ور نه باری نکو بباده شوی
زود و زود انده و خر پیاده شوی

پس تو مانند کدخدای مخسپ
خیره بر روست چارپای مخسپ

چون تو با آفتاب مه خویشی
سایه بر تو چرا کند خویشی

ور تراهست ماه یار بدو
تو زمی او ز ماه دور داری

[illegible]

فی معرفة النفس و معرفة الحق

معرفت به اشرف بناه ثبات
مغفرت را علت گناه شمات

آدمی بهر شیء را نیست
یا می در گل جز آدمی را نیست

همه مقصود آفرینش اوست
اهل تکلیف و عقل و بینش اوست

عرش و فرش زبان برای وی نیست
وین همه خاکدان نه جای ویست

او درین خاک تو ده بیگانه است
زانکه با عقل یار و همخانه است

شادی از اهل عقل بیگانه است
آدمی را خود انده از خانه است

نشده و گریه آدمی داند
زانکه او رنج و بیغمی داند

غم ندانست کز غم آسانی
بیغمی را تو غم همی خوانی

غم ترا میخورد ز بی خطری
تو چنان کس نه که غم بخوری

قوله [illegible]
با وجود [illegible]
[illegible]
ع قوله [illegible]
[illegible]
انسان [illegible]
۳۳
[illegible]
قال الله تعالی [illegible]
وما خلقت الجن والانس الا لیعبدون
[illegible]

داعی خیر و شر درون تواند
هر دو در نیک و بد زبون تواند
از ره خلق خوب و سیرت زشت
جنت و دوزخ توئی و بهشت
هست مقصود آفرینش کون
توئی ای غافل از صعوبت چون
وز درون تو هست از پی دین
صد هزار آسمان فزون ز زمین
جز پی تمت را بهانه بهم
جز بدی جانت را ایده اند بهم
خشم و شهوت بهر کجا زیست
سبب نفع نیک و دفع بدست
شهوت اسپست و خشم سگ در تن
معتدل دار هر دو را در فن
مینفزای هر دو را بیگاه
دار بر حد اعتدال نگاه
زانکه داند کسیکه رایش درست
کانکه در سگ نکو در اسپ نکوست
از پی نفع و دفع و قوت جاه
با تو به خشم و آز و همراه
آنکه را خشم و آز و نبود
در کیاست چنان نکو نبود
نز دو جنس که ابله و بدخو
در سفر بی سلیح و بی دارو
آدمی شد ممیز عقل عزیز
نبود پای میز را تمییز
عقل و جان تو کدخدای تواند
چار طبع تو چارپای تواند
کدخدا را کفیست یک کوب
گرچه با دوست باشد او معیوب

حدیقه حکیم سنائی

چون جرس پر خروش و معنی ن
جسم بیجان بسان خاک انگا
تن ز جان یافت رنگ و بوی خط
مرده از نور جان شود جاوید
بی روان شریعت جان پاک
خاک را مرتبت ز روح بود
خوان جان ذرهٔ فلک باشد
جان تن هست جان دین شرع
غذی جان تن ز جنبش باد
جان پاکان غذای پاک خورد
آب جسم تو باد و خاک و
جان و آثار دین غذا سازد
جان ز دین شد مرفه و باقی
غذا تن اچه کار با قدست
غذای تن خود چه پیدا باشد

چون دل پر فغان و دعوی خ
ور چه عالیست چون مغاک انگا
تن بیجان چو نی بود بی بر
سنگ زر شد ز تابش خورشید
چه بود جسم جز کو مشتی خاک
ورنه بی روح خاک توح بود
تا کس خوان او ملک باشد
زنده این از هوا و آن از هو
غذی جان ز دین ز روش و ا
تار باشد که باد و خاک خورد
آب جان تو دین پاک و ه
چون نیابد غذا ابشد ارو
عقل دین اشدست جان باقی
تارک او فزونتر از قدست
با قدم عقل هست ... شد اشد

[illegible]

[illegible] ۳۴۵ [illegible]

چون ترا خورد گشت فربه غم غم تو شد فزون و مردی کم
علف غم توئی درین عالم چون که تو رفتی علف نیاید غم
ای همه ساله هم خانهٔ دیو بوده و از بهر طبع دانهٔ دیو
ایزدت خواجهٔ خرد کرده است نفس شهوت غلام و دو کرده است
آنکه زو عقل کل بود کالیو چه کند نقش نفس و مایهٔ دیو
با دو دیو عقل نامیزد از دو دیو عقل بگریزد
شو چو پروانه از خانهٔ این در ز بند و مشو ز دزد این
کز در بسته دیو بگریزد لیک دزدت بهم برآمیزد
پنج حس تو پنج در دارد روح و عقلت یکی گذر دارد
خانهٔ پنج در منافق راست خانهٔ یک دری موافق راست
پنج حس پنجره زده دام تواند عقل و جان تا ابد غلام تواند

[illegible]

فی الدعوی بغیر المعنی

فاقه منمای پیش ازین جان را خوب دار این دو روزه مهمان را
عیسی جان تو گرسنه چو زاغ خر او سیکن زکنجد کاغ
جانت لاغر زکرد بی معنی تنت فربه زگفت پر دعوی

[illegible] ۳۴۳ [illegible]

زین دو قوت نگاه نام و نبرد
بسباع و بهیمه مانند مرد

عفت و حلم آلت جنس وند
شهوت و خشم آفت خرد

نوم و تیقظت که دید و یا مرد
زانکه ضد او جمیع نتوان کرد

یا بود خفته یا بود بیدار
هر دو در یک سو بقیه چشم مدار

سر بحکم خدای خویش درآر
تا مگر آدمی شوی یکبار

ای ز شهوت طغار آلوده
زیر دست چهار زن بوده

خشم و شهوت بزیر پای درآر
آرزو را و آز را بگذار

ای مقیم از دو دیو دیوانه
شهوت چیر و خشم مردانه

آنچه آن زه و لیک دیو ناخوش خو
آفت زین سو کشند این ان سو

این کند لطف لیک با تلبیس
وان کند کبر لیک چون ابلیس

آدمی شده شاه بر همه حیوان
تا کی اندوه جامه و غم نان

چون ترا نیست بر کسی او ذوق
نیست جانت برزق او مرزوق

مر ترا این نیاز نیست کند
دل در این تو آز نیست کند

تا غل از گردنگار وا کارش
کرده اختیار آزادش

آنچه گفته مکن بکرده همه
وانچه گفته مخور بخورده همه

ی سوی تقیر سالت ست

لا ور
یعنی دو قوت که از سباع
بالکلیه قطع مکن ست
که قطع اول [illegible] نمی باید
[illegible]
حدیقه حکیم سنائی
تا ز طغار بنای آرزو
یعنی آز و دو دریا
و یعنی طلب عقلی [illegible]
فرو ولی [illegible] برهان و
مجاهدم

جان ز ترکیب او و زو نفس است		هر کجا این دو هست جان آنجاست
هر چه آن باعث عبث باشد		نز قدم دان که از حدث باشد
نیست از چرخ و طبع داروساز		آن و این ساز خویش خواهد باز
جانت حق داد و جاودان ماند		زانکه حق داده باز نستاند
کانکه او خود سرشت خاک نکرد		وانکه او خود نگاشت پاک نکرد
زانکه بد حکمت اقتضا نکند		هر چه حکمت کند هبا نکند

صفت بهیمی و انواع شهوت

سبب خشم و شهوت از لقمه است		آفت ذهن و فطنت از لقمه است
مرد شهوت پرست را دژخیم		بتر از بت پرست خواند حکیم
بندهٔ بطن و لذت و شهوات		بتر از بندهٔ عزی و منات
کین ز خوبی از بدی نشناسد باز		وان ز شهوت بدی گراید باز
خشم و شهوت خصال حیوانست		علم و حکمت جمال انسانست
تو بگو هر خلیفهٔ ز خدای		بسگی و خری فرود میای
تا تو از خشم و آز و مستی		بخدا اگر تو آدمی هستی
کرده با دل و جگر درهم		خشم ابلیس و شهوت آدم

[illegible]

[illegible] ۳۳ [illegible]

موش را موی هست چون سنجاب … لیک پاکی نیابد از دریاب
نپذیرد دباغت ارچه نکوست … نشود پاک همچو دیگر پوست
نامی و چنگلی که گربگان دارند … موش را خود برقص نگذارند
مور حرص از درون سینه بر آر … زانکه این مور زود گردد مار
بارسن وزر و خانه کن باشد … مور هم وزر و هم رسن باشد
چون بشهر آنکسان که خرسندند … کمر از بهر خوابگی بندند
رو قناعت گزین بطالع دون … در دو گیتی ست با عذاب الهون
معنی از خانه چون بکوی آمد … نقش ولها بسوی روی آمد
کن از بهر جلوه مبدع چون … قوت از اندرون نقش برون
بد و نیک تو بر تو باشد مه … از بد و نیک کس کسی را چه
نیکی افزود آب بازپسان … از بدی خاک بر سر کسان
اینقدر بس ترا درین کلبه … هوس موش و دانش گربه
اگر تو نیکی مرا چه فائده زان … ور بدم من ترا ازان چه زیان
گر بدی خود روانت نهراسد … ور بدی اهرمنت برماسد

فی یوم القیامة فلا انساب بینهم یومئذ ولا یتسائلون

[illegible]

قوله تا شنیده یعنی این آیه در سوره النسا در سیپاره پنجم واقع شده الرجال قوامون علی النساء بما فضل الله بعضهم علی بعض و بما انفقوا من اموالهم مردان کار گزارنده‌اند و قائم بامر معیشت زنان ایشان بسبب آن چیز که تفضیل کرده خدای تعالی بعضی را از ایشان بر بعضی دیگر [illegible] و تفضیل مردان بکمال عقل و علم و دین و حسن تدبیر [illegible] ۳۸۳ [illegible]

تا شنیده ز معنی گردون | آیت الرجال قوامون
مرد خوی بد زنان چه کنند | بشنیده [illegible] و دو کدان چه کنند

فی ذکر الحشر کما تعیشون تموتون

تا تو زین منزل آدمی نشوی | وانکه اندر دم سفر کردی
باش تا خلق را برانگیزند | تا کیند از درون چنان خیزند
گرچه اینجا قبا و پرویزی | چون عوانی ز کل سگی خیزی
ور چه اینجا امیری از زر و زور | از تکبر ز خاک خیزی کور
ور چه اینجا ز عز شهنشاهی | یابی از ظلم دست کوتاهی
ور فقیهی ولیک شور انگیز | ور بوی خیزی بروز رستاخیز
ور بوی زهد ورز لیکن جنس | هیزم دوزخی ولیکن تر
ور بوی عالم و نه عامل تو | دو زبانی بوی نه کامل تو
چون تو با سیرت بدی نیزی | وانکه بر صورت ددی خیزی
ور بوی قاضی و ستمگاره | روز محشر شوی تو بیچاره
ور طمع چون سگان فربه بوی | ای کم از گربه دشت وری شوی
گرچه هم روی شوی هم ور دوست | لاجرم زان سرای بیم وبست

فی [illegible]

[illegible] دیگر بکمال [illegible] و امامت و ولایت و جهاد و شهادت در مجالس احکام [illegible] و دیگر انبیا و اولیا [illegible] و تفضیل [illegible] مردان [illegible] بسبب [illegible] ایشان [illegible] یعنی [illegible] مردان [illegible] تا [illegible]

[illegible]

دل و گل دان سرشته آدم   آن بدین این بدان نشد درهم
هر یکی جز مروست یکدگرند   یا همه صلح یا همه جنگند
روح انسان عجایبیست عظیم   آدم از روح یافت این تعظیم
بو العجب آنکه روح انسانیست   که درین دیو خانه زندانیست
گاه با امر سوی حق یازد   گاه با دیو خانگی سازد
ملکی زیر دست او چو بیست   او خود از دست خویش هست بپست
پای اندر تن و یکی در جان   متحیر بمانده چون مرجان
دل و گل آدمی چو نخچیرست   هم زبونست هم زبونگیرست
گاه عاجز ضعیف تن زنگی   گاه چون سبج پر از شنگی
تن ضعیف و قوی آدمیست   آفریده تن از گل آدمیست
لیک داده میان گل گوهر   نیست از خلق مر ورا همسر
اعتقاد ترا بخیر و بشر   جز قیامت مباد قیمتگر
نیست از بهر طامع و خائف   هیچ قیمتگری چنو منصف
نقش محمود صورت مردانست   هر که زان سور خورد عمر دانست
روح دل را ضرور روان آمد   بهرهٔ چار طبع جان آمد

[illegible] ... خدای تعالی در ملائکه عقل را بلا شهوت ترکیب کرده است و در بهائم شهوت را بلا عقل و مرکب ساخته در بنی آدم هر دو را [illegible]

روز دین دست و دسترس نبود — نسب کس شفیع کس نبود

نقد تو چون ترا برانگیزند — همه در گردن تو آویزند

بوته فردا گویدت چو پالودی — گر زری پاک ور زر اندودی

گر بدی آتشت بپالاید — ور بوی صافی از تو آساید

چون رسیدی بآتش موعود — پس بدانی که چندنی یا عود

آدمی گرچه بر زمانه مهست — ز ادمی خام دیو پخته بهست

در زمانه ز هر چه جانورست — نا شده پخته آدمی بترست

کادمی زاده تا نشد مردم — به پری گه ددست گه کژدم

هست ترکیب نفس انسانی — عقلی و نفسی و هیولانی

از دل و جان نیز و غایت — جدا و حی ناطق مایت

[illegible]

[illegible]

حال شان از برای حیلت ها	عقل شان از پی عقیلات هاست
گر زو نیست ز راه آهن و سنگ	گرد وانباز حق باد فی شی

فی الانسان انه کان ظلوما جهولا

آدمی زاده نازنین نجاست	قهر و لطفش بواسطه از نست
گه بیانگی ضعیف گام شود	گه بدانگی خدائی نام شود
گاه تن را گذار و از کیوان	گاه گردد ز خارسکی حیران
گاه ایوان بر برج چهار	گاه گردد ز نیم گرم افگار
گاه مسند نهد بر فرقد	وز حریر و قصب کند مرقد
گاه گردد بجون و خاک و غین	بستر از خاک و ز خشک بالین
سابقه زو منعفت در اول	خاتمت زو بمهر حکم ازل
سنجی سخت سر شود بمهاز	بعضی سست پای گردد باز
سابقت زو منعفته در اندن	خاتمت زو بمهر از خواندن
آنکه باندیست بیشش از تقدیر	وانکه رفت بیشش از تیسیر
این همه هیست صنعت تقدیر	وان همه هست حاصل تیسیر

وفی مجهول العقل بالانسان

[illegible]

موقوف نسبی و آنکه باب محال صادق است تناقض می ورزید و تقاعد کار نباید شرع و عرف از هم می پاشید ۱۲

روح چون سقف خانه پاک بماند
کالبد در مغاک خاک بماند

هر که زین جرعه طامع شمل ست
عقل او شبچراغ روز دلست

ره اگر چون زمین نگه داری
آسمان وار بهره برداری

در شب وصل پرده گر باشد
راز در روز پرده در باشد

رو نباشد همه دل و غمناز
با ضعیفان بشب بر آید راز

زانکه مقلوب روز زور بود
مرغ شب نیست بروز کور بود

فی حقیقة الانسان الحکیم الجامع الاشیاء

پیش از آدم نشست گو ماهی
دو بستی و دشت مرغ با ماهی

هر یکی در مقام خود ساکن
آن ز فخ فارغ این ز شست ایمن

آدمی در زمین چو پرا گند
ماهی از بهر مرغ دل برکند

گفت پرنده باش رو بفراز
گر شدم من بقعر دریا باز

که بعالم نهاد نسلی ره
گر ز سر حیلت و ز شر شره

هم ورا از سحاب نگذارند
هم ترا از هوا به پست آرند

همه را جمله بیت گردانند
بر سباع و دد و وحوشی زنند

کاهلی را بهم در اندیشش
جبرش از آن گشت جبرش بیش

[illegible]

جسم تو گرچه ناپسندیدست / شوخ چشمست لیک خوش دیدست
آدمی گر بقیمت آهوست / طعن چنان آیدش که بس نیکوست
عیب دارد دو صد هزاران بیش / هنرش آنکه از بهایم پیش
گر بود زینتش ز عقل و ادب / ورنه هم با بهایمست نسب

فی مذمة الدنیا و اهانته و ترکه من تحرج

مرد کو عاشق دوگانه بود / مرگ باوی درون خانه بود
پشه باشد بوقت جنگ ذلیل / باشه گردد بوقت خوردن پیل
چون شترمرغ نه چو مردم خر / بار را مرغ و دانه را اشتر
مرد بیدل ز حیز نهراسد / سستی اسپ نیک بشناسد
کار دل جنگ کار تن حذرست / کار شه زور و کار زن سمرست
هرکه در پیش خصم ملک و خرد / دل ز خود ببرد جان از و ببرد
مرد مردانه کم ضرر باشد / دود تیره ز چوب تر باشد
مرد بددل خیانت اندیشد / راز دل پیش خلق بر ریشد
مرد کی را که جان عزیز بود / یک زبان فصیح تیز بود
وانکه آئینه زور کم دارد / خنده تیغ هم ز تیغ آرد

[illegible]

۵ حدیقهٔ حکیم سنائی

[illegible] آدمی [illegible] کوبون هزار [illegible] بیت و [illegible] نام [illegible] [illegible]

از هوا و ز طبیع در انسان دعوت عقل پیشتر از همه آن
کز پی جسم و جان آید زین در مراتب عجیب چه داری این
دختر طفل را پی پیوند اولش لعبتست پس فرزند
ز در آید بوقت جنبش گل گر چه در بانگ وا نگی بلبل
وانکه انکش دل خردمندست که ازین بانگ تا بدان چندست
فرق و داشت مردم هشیار بانگ خر زار عنتون و موسیقار
هیچ بدنامی آدمی را پیش نیست از جهل و از ظلومی خویش
چه حدیثست هر چه پیش آید همه از جهل و ظلم خویش آید
حق پسندست عالم و عادل بنده هم ظالمست و هم جاهل
آدمی با گنه شکسته ترست پای طاوس چشم زخم پرست
کانکه گوید منم شده معصوم اوست بر نفس خویشتن مشئوم
وانکه خود را شکسته دل بیند خویشتن را ز خود خجل بیند
اوست شایسته خدای کریم وایمنست از عذاب نار جحیم
گفت داود را خدای جهان که منم یاور شکسته دلان
جان پاکان خزانهٔ فلکست جسم نیکان نشیمن ملکست

[illegible] آن ساعت را ارغنون نوازند موسیقار نام سازیست [illegible]

[illegible]

مرد را از اجل نبود باک
چون بحکم ازل نگردد بند
اندران صف که زره ور دار و پود
مرد کو روز رزم بی مایست
مرد چه دل که شد بجنگ فراز
هرکه در جنگ بد دل و غمزست
مرد بی دست و پای جوشن دار
تیغ با مرد پایه بر بگسست
ورق جز با جبان مسلم نیست
تیغ و در گور و مرد مرد ایست
مرد را آهنین ازره گروست
از زره بود در پشت حیدر فرو
تا بود در روی بد زره باشد
آب باشد نه مرد چون پولاد
مرد مرد ایچ گه باشد

هرکه با بد دلیست همکاسه
در رزم نفقد بد دلان پیشه
مرد را مرغ دل نباید بود
دامن خیمه بهترین دایه است
بهترین تحفه نیست عمر دراز
سپر و جوشنش دو عمر است
همچو ماهی بود به شست و دغا
مرد نامرد سایه گرست
تیغ را جز شجاع محرم نیست
ور جبان تیغ تیز بگیرد نه است
اجل نا آمده قوی زدست
گر رود خصمش سوال گفتا مرد
چون در بد پشت گشته بباشد
گو زره پوش گرد در انبراز
دانه و باد داشته باشد

[illegible]

[illegible] بی وجود [illegible] بکون [illegible] الف [illegible] ادل [illegible] داری

شکر داری شکر خور از پی نی   صبر داری صبر خور از پی نی

فی لذة الدنیا مع شدة العقبی

آن شنیدستی که در ری   آن مخنث چه گفت با وی

که همی شد بر بکشاده گرو   بهر نیکی بسوی داد ده

تا مگر میوه سست شاخ شود   راه بنادن برو فراخ شود

چون مخنث بدید شد ودا   زو بپرسید و او بگفت او را

گفت بگذار تحرکات غنان   رو بهیچ سلام من برسان

پس بهیچ بگو که از ده درده   با چلین کون ابله خوان خورده

چون چشیدی حلاوت گاون   بکش اکنون مشقت ادان

تو ندانسته که خوردن کیب   نام و ننگی ندارد از برزیب

سگ اگر جلد بودی و فربه   یک شکاری نخوردی از روبه

تا فلک از شنا و خود و مردم   هیچ ندید داد و خود و مردم

فی الجبن و الشجاعة

شکست این که از هذا بگدو   حذر زده بعود که بیم زده

مرد را بیم جان ز زخم تبر   ورد دگر زخم تیر و تیغ و تبر

[illegible]

آدمی را درین کمین برزخ / هم ز مطبخ دریست در دوزخ
ست بو جانور نه کار آمد / تا نیابد مراد و نار آمد
گر جهی نام معده و تخم نکنی / کم طرق تا طریق کم نکنی
چو آن سگ دیگر آب شرم برد / تا ز خلق آب نان گرم برد
کم خورش تخم ضبط و بطنت نیست / هر کجا بطنتست فطنت نیست
کم خورانش مرد کردنی باشد / مرگ و دو نان ز خوردنی باشد
بهر کم خوردنست بی آبی / ذهن هندو و نطق اعرابی
این بو وزیرک این نباشد غم / این نه بیمار و آن نه اندک غم
چون خوری بیش پیل باشی تو / کم خوری جبرئیل باشی تو
کم خوری ذهن فطنت و تمیز / پر خوری تخم خواب آلت نیز
خفت زاد راهب اندر دیر / دارویش در صلاح خاطر خیر
هر که بسیار خوار باشد او / وانکه بسیار خوار باشد او
بانه هر ناطقی که کم خوارست / بحقیقت بدانکه کم خوارست
نشنبت کی شود بعلم غریب / جز بقلب خفیف و بطن رغیب
خور اندک فزون کند علت / خور بسیار کم کند علت

[illegible]

۱۲۹۶ [illegible]

مختصر است که در سینه جا [illegible] از آن خوانند [illegible] [illegible]

تا تفت دل ز کینه نفزوده
کی تن از وی شجاعت آموزد
خشم نا آمده خورده دل
زان بجز غم نیایدش حاصل
لقمه‌ها هم چو جان زنده او
زان ندارد وزنه نه پهلو

فی الشره فی الاکل والحرص

نه بپرسید از جحی خبرے
کز علی و عمر بگو چیزے
گفت با وی جحی که ماندهٔ چاشت
درد دلم بغض و حب کس بگذاشت
شد ره لقمه آنچنانم کرد
کز تعصب شدم بیکره فرد
مر مرا کار خورد و خفتن آمد
باد دلم اکل و شرب جنت آمد
هر که او بیش خورد بیشش رید
نه چو لقمان ز لقمه بیش رید
مرد با مال بی یقین باشد
سیر خورده گرسنه دین باشد

فی الحرص بالاکل والشهوات

اولین بند در ره آدم
بعد نای گلو و طبل شکم
بهترین بند هست نای گلو
کندت طبل لطف شش پهلو
طبل بابت اهل فتنه و شر
هر دو بگذار خوار و خود بگذر
هر کش امروز قبله مطبخ شد
جایگه فرداش جای دوزخ شد

[illegible]

خورده بسیار مردک گیدان
کند که دو سرای و خانه ازو
مرده زان را که جز سگان گوید
گر نباید که چهره چون گل زرد
صحت تن بود در پرهیز
هیچ ماده و بیکران گه پوی
خور اینجا گلت از دو برگرد
باده انجا از گل بپرهیزی
برده چون طاعت از دل و جنب
کوی بیر دزد و شهر آب باش
مرد بی شراب تا چه کنند
چیست حاصل سو شراب شدن
کرده تو سخن کی کوی گرد
ز آتشی کان بود تو نالان
تو بدان آب دل مگردان خوش

خاتمه

سیکی قی بمرد چون حمدان
معده گویان گرد و بهانه ازید
نام شان کرده او کند یا نوشت
گرده از اطلا گل بیش نگرد
از ره امتلا سبب برخیز
در بدر میرود آن روی بروی
کانکه گل خورد زرد باشد و در شر
تا ز گل سر بخوردی برخیزی
با دو تخم عمر شیر منیت
پاسبان را چه خورش بود خشخاش
بط چینی سراب تا چه کنند
اولش تشنه تا خراب شدن
تخم عمر چو باد خویش دو جو
تکیه بر آب روی چون مردان
که ازان آب رفته و زن آتش

دیگر زنان بیچاره گل [illegible]
[illegible] بیمار [illegible]
[illegible] امتلا [illegible]
[illegible] سبب برخیز [illegible]
٤٥١
[illegible]

عمدت عقل عالمان ملت · جامهٔ جان زیرکان حلت
هر کرا علم و حلم نبود یار · مر ورا در جهان بود بردار
که نبافند خود خردمندان · جامهٔ تن برشتهٔ دندان
گوشت بر گاو و گور زه نیکوتر · زینت مرد دانش است و هنر
باش کمخوار تا بمانی دیر · که اجل گرسنه است و توش سیر
باش کمخوار تا بوی با برگ · چو شکم گشت پر بمیری گرگ
اصل دانش بود ز کم خوردن · مرد پرخوار اصل آزردن
جانت از لقمه برد راحت · چون دو لقمه خوری بود آفت
گر ز خوردن شوی ز رنج بعید · کشته در رزم حق بوی تو شهید
بود بسیار خوار بی نور است · کز نگاو بنده خواجگی دور است
لکن از دود شمع جیف دوان · کاسه لیسان سوخته دان
آتش نان خواستن ز سفله و زشت · چون در میدان بود بخاک انگشت
لقمه گر کنی ز خوردن بیش · هیمه آره کلید گلخن پیش
هاضمه چون بدو نپرداز · از زنخ گلخن دگر بسازد
باده چون باد در زبان فگند · هیمه بیکار بر دهان فگند

[illegible]

[illegible]

ور نباشد خدا و دین شاید		مرد و دنی چنینت فرماید
هیچ خصمت بتر ز دنیا نیست		باک گویم که چشم بینا نیست

فی التجرید و ترک الدنیا

روح را چون بپرورد روح امین		چرخ چارم فزود وارد و زمین
داد مر جبرئیل را فرمان		خالق و کردگار هر دو جهان
که بجویید مر ورا همه جای		تا چه دارد ز نعمت دنیای
چون بجستند سوزنی دیدند		بر زه دلق او بپرسیدند
که زنی چیست با تو این سوزن		گفت کز بهر ستر عورت من
که بخلقان ز زینت خلقان		قانعم ور نیستم خلقان
تا بود ژنده ژنده پیراهن		هست محتاج رشته و سوزن
جا بگفتند خالق مایی		بر همه حالها تو دانایی
بر زه دلق سوزنیست ورا		نیست چیزیش بیش ازین دنیا
ندی آمد ورا ز رب رؤف		گر کنندش در آن مکان موقوف
بوی دنیا همی دهد زین تن		چرخ چارم ورا بود مسکن
گر نه این سوزنش بدی همراه		بر رسیدی بزیر عرش اله

[illegible]

[illegible]

گرچه بر روی قلندر از زرشتی
مثل خمرخواره یکیست
دست چون حقه بازی آزاد
در دل از سور او سرودی
چون کند عربده ولی شگفت
ست کور او و خویش سخن باشد
ست چون صبح کاذبست بقبل
او سرت را گرفته زیر دو پای
تو بد و دین و بجز دی داده
تو از او آن غوری که ایستی تست
عمر او هی بباد از پی سے
بنشاط و سماع مشغولی
فارغ از مرگ دایم ای کوری
چنگ در دینی زبون زده
حسبه نزد قست کوه اکی

پر سر بحر میر و کشتی
تز و عاقل کزین میانه برست
گروهی هنگامه بر سر بازار
هر چه او داد جز غروری نه
ور سخاوت کند دروغ زنست
تو ز صبح دروغ زن باشد
روز و شب عمر جان تو بست بقفل
تو ز جان ساخته نقش را جای
او بتو دیوی و دوی داده
داو ز تو آن ببرد که هستی تست
تا غافلی زین شمار غرق غافلی
در سرای بقا تو معزولی
من چه گویم ترا بدل کوری
دل پاکیزه را بخون زده
سیم باید که باشدت لابد

[illegible]

گرچه بر روی [illegible] زرشتی
باده [illegible] در معنی
[illegible]
باشد [illegible]
[illegible]
حدیقه [illegible] سنائی
[illegible]

با من آخر تکلف از چه کنی در سرایم تصرف از چه کنی
جمله دنیا همه سرای منست جای تو نیست ملک جای منست
ملکت من بدست چون گیری تو نعمت مرا زبون گیری
گفت بر تو چه رحمت آوردم قصد ملکت بگو کسی کردم
گفت کین سنگ را که بالش تست نه ز دنیاست چون گزیدیست
عیسی آن سنگ را سبک بند اخت شخص ابلیس از آن سبب بگداخت
گفت خود رستی و مرا راندی هر دو ما را ز بند برهاندی
با تو زین پس مرا نباشد کار ملکت من تو و من بگذار
تا چنین طالبی تو دنیا را کی توانی بدید عقبی را
ز تو ز دنیا طمع ببر یکسر گهر و زر او تو خاک شمر
خاک بر سر هر آنکه دنیا خواست مرد دنیاپرست باد هواست
هست بسیار خوار همچون گاو معده چون آسیا گلو چون ناو
گرد واز رای صواب سخیف خیره بسیار خوار گرد نحیف
نه فلک را فروختی بدو نان لقمه ده سیر کم مزن بر خوان
تا ترا روزگار چون گوید لقمه در معده ات برآشوبد

[illegible]

سوزنی روح را چو مانع گشت		بر مکان ضعیف تا مانع گشت
باز ماند از مکان قرب جلال		سوزنی گشت روح را و بال
ای برادر و پند من بپذیر		دل ز دنیا و زینتش برگیر
تا مرفه بدان سرای رسی		بسرور و بعز و بهای رسی
ورنه با خاک تیره گردی راست		راه عقبی ز راه کام جداست
له زهر قاتل شناس دنیا را		رو تو پازهر ساز عقبی را
زانکه دنیا پرست بی بهره		هست چون بت پرست دل تیره

فی روح الغمد و ترک الدنیا

در اثر خوانده ام که روح الله		شد بصحرا شبی برون ناگاه
عه ساعتی چون برفت خوابش گرفت		بسوی خوابگه شتاب گرفت
سنگی افگنده دید بالش ساخت		خواب با یار گشت و پیش بتاخت
ساعتی خفت و زود شد بیدار		دید ابلیس را در ان هنجار
گفتش ای اندهی سگ ملعون		بچکار آمدی برم بفسون
جایگاهی که عصمت عیسی ست		مر ترا کی دران مکان بادی ست
گفت بر من تو زحمت آوردی		در سرایم تصرفی کردی

له قوله زهر قاتل [illegible]

عه [illegible]

[illegible]

چون تو براقی نداری اندر ده
لاشه خر را بدست دزد مده

بد بود خواجه را درین بازار
را اندرین گلشن و درین گلزار

خانه خالی و شهر پر ماتم
شرع خصم و ندیم نامحرم

کوی پر دزد و مردم شبگری
تو همی کودک و کسان ز خری

خرم خود نگه کن که دزدت خانه است
خار زنت خانه است بیگانه است

ای گمی بوده خر گمی بودن
زلت بگرفت ناآدمی بودن

اندرین سور پر ز شور و شغب
دل پر از غم نشین و مهر طلب

باده خوردی ولیک ماهی نه
دوغ خوردی ولیک ماهی نه

چون شدی مست هستی ای باده
نیک باده چو خوک افتاده

چه کنی باده که اندرین فرسنگ
بار شیشه است و پیچ و خر لنگ

خر لنگ و ضعیف و بار گران
منزلت سنگلاخ و تو حیران

راه تاری چراغ بی روغن
باد صرصر تو باد خانه شکن

سر ز میغ و پای محکم نه
مال همدست و یار محرم نه

خوابگه ساخته ز شاخ درخت
نانهاده قدم بجایی سخت

تا ترا اندرین سفر زکات
باشد اندر خیال خانه ثبات

[illegible]

روزگار تو او همی پنداشت
شادی شام برده وانده چاشت

زان همی رایگان بپیری تو
کز پی لقمه در زحیری تو

آنکه چون عیسی از شره بجهد
غم باده برد و خود برهد

همنشین زمرهٔ ملک بیند
بام خود چنین فلک بیند

فی حب الدنیا واهانته

گل همی خور همی گل بهار
باش تا بر دهد ز گور تو خار

ای چو فرعون شوم کژکیش
از ره آب رفته در آتش

چه کنی در میان رنج خمار
کار آبی که آتش آرد بار

زانچنان خون که از لگد ریزد
پس ز تابوت خم برانگیزد

نه گزیده شوی گزنده شوی
از لگد گشته چه زنده شوی

چون چو شیران جگر خود بخوری
همچو روباه خون رز چه خوری

عشق بیرون بر در از خودی
بیخودی را بدان ز بیخودی

با خرد میل سوی مل چه کنی
سپر خار برگ گل چه کنی

آنکه دارد خرد نخواهد مل
وانکه باشد حزین نبوید گل

از می هش بر گردان میل
خاصه مستی و خانه بر ره سیل

[illegible] منتخب اللغات

چون

[illegible]

هست نقش پا چو صورت شمع
تابش او را و تابش اندر جمع
هست در نقش و شکل کم ز بقم
شکل کنّاس مع اکمه و ابکم
نقش اعجاب هست در سینه
قبّهٔ شش جهت در آئینه
همه در نقش با سپاس تواند
همه در پردهٔ حواس تواند
باش تا روی بند بگشایند
باش تا با تو در حدیث آیند
تا کیان را گرفته در بر
تا کیان را نشانده بر در
گر بمیری نگشته ایشان را
گم کنی ملک ملک خویشان را
چون شوی در جهان پاینده
با تو مانند جملگی زنده
از پی تخم روزه راهگذر
آبروی حیات خویش ببر
راه مردان که رنج بخاک زند
بره آورده جان پاک آرند
توره آورده چون بخواهی مرد
دده و دیو و ستور خواهی برد
کینه و کبر و غش و بخل و حسد
شهوت و خشمت از درون جسد
هفت در دوزخند در پرده
نامشان حاملان چنین کرده
هر که از هفت این سرای بجست
کی تواند ز هفت آنجا رست
وانکه در جانش نفت باشد نفت
هر که هر هفت کرد ازین هر هفت

[illegible]

شب سپر خواب و روز عزم شر
تو بشادی و ما و غم اندر بند
گرچه شادی نمای اول است
گو بدین خاکدان ویران دو
وانداناکه گشاده رگ باشد
مرده فربه چو پنج گام برفت
تو بهیچی حساب زنده بگیر
که گریبان چو دامن و تیر نیز
آز را اندرون خود مپرست
آز را مار دان که در عالم
صورت طمع کافت بشر است
ظلم را چون سگان دیوانگار
خشم را در زیر خامه نقاشش
صورت آرزو چو طاوس است
هست نقش حسد سواحرار

نکند جز که ملک و دین خراب
این به بد مهر و ناخلف فرزند
کیسه گم شده مشغول اوست
کیسه لاغر کن است و تن فربه
که میان بسته تیز تک باشد
هفت عضوش پیاله طمع تفت
چون بپوشند جامه شبگیر
غلطه و خوی گرفت و مژه تیز
خاک بر سر شما و باد بدست
نشود جز بخاک سیر شکم
بوزنه سگ دست و گربه رست
نجس و آبرو بر آتشخوار
سگ لاشه است و دیو آتش بارش
بال مسعود و پای منحوس است
گرگ یوسف در فرشته خو آ

[illegible]

[illegible]

چون ورا در خلوت دید آن جو
گشت عاشق بیک نظر در حال
گفت با آن جوان ز دانشش
کای جوان نیست مرترا معلوم
اندرین موضع ای جوان نظر
ویحک از خالقت نیاید شرم
خالق تو بتو شده ناظر
این نه جای تمتع و لطف است
کردگار تو مر ترا نگران
مرد را شرم به بهر کاری
شرم دار از خدای خالق با
هر که از کردگار ترسنده است
روز بار ای تن ار تو خواهی بار
دوزخی در شکم که این آز است
در خرابی نشسته کین چیست

گشت لختی ز صبر و دانش فرد
گفت با زن ز حال خویش احوال
آنچنان زن ز مرد و دانش
گر که ماندی درین نظر محروم
آن به آید که دست مرد عفیف
که بیک سو فگنده آزرم
تو بدل ناشده برش حاضر
جای ترسست موضع خطر
تو بشهوت متابع دگران
نیست چون شرم مر ترا یاری
وانکه از خلق هیچ باک ندا
خلق عالم ازو هراسنده است
شرم دار از حرام دست بدا
سگی اندر جگر که این راز است
رسم گبران گرفته کین نیست

۲ بر و نجش یعنی محنت شماری مزدوران مصرع

لب در
اندرین موضع ای جوان لطیف
[illegible]
عف [illegible] عفیف
[illegible]
حدیقه حکیم سنائی
[illegible]

بیش باید که اژدها و پری
تا بدان فتنه لعبتا بری

کاندرین خطه ز اهل نفس و پرورش
بمیرید و گر نمیرد کس

سر ازین زندگی بقصد سعیر
هم بدین جای بازگیرش از شیر

زنده آنجا که سر تن خویش
آب حیوان مده بدشمن خویش

حرب تا قائم شده میان و تن
چه دهی تیغ خویش زی دشمن

کر چه این چشم اجل فراز کند
پس ازان عقل چشم باز کند

تا ببینی نهاد عالم را
تا ببینی جهان آدم را

تا ببینی بیک چشم نهان
چیزها را چنانکه هست چنان

تو هنوز از جهان چه دیدستی
زین جهان نام او شنیدستی

تو چو داماد و عقبی است عروس
سوی دنیا نگه مکن بفسوس

تا غلی از جهان و از کارش
تا زموده بعقل کردارش

ترسم این غفلت از ره مقصود
بازدارد ترا که موعود

پیش سلطان بیابان نگر
بنظر شاه مر ترا بهته

فی اصحاب الغفلة

آن شنیدی که در طلوات زنی
گفت با آن جوان نکو سخنی

له قوله زیر این [illegible]

بهر ای بقا ازین کشتی
باره‌ور کردم سبب بدین زشتی
این همه بدفعال و بی دینند
چه توان کرد مردمان اینند
همه خودرای خلق را بینند
راه بی رای خلق نگزینند
یا بغرامت بخوش دلی تن زن
یا بدینها بساز و جان می کن
غم طلب کردن از همت دوست
کز غم همچو سفله خواری دوست

فی صفة الربیع والریاحین

شکر انصاف بر زبان بهار
گفت عالم چو مردم هشیار
شکر عدل بهار پیش آگه
دل گل گوید از زبان گیاه
دشتها پر لحاف بی بالین
باغها پر عروس بی کابین
گفته قرآن بلفظ همچون در
مرد دامن کشیده را فانظر
تا ببینی بچشم عقل پژوه
بر گریبان دشت و دامن کوه
از پی نقشهای جان آویز
اختران نقشبند و رنگ آمیز
باغ پر تختهای سعد الوان
راغ پر فرشهای بوقلمون
شاخها حله پوش و مشک آغوش
دشت عنبر فروش و مینا پوش
باغ از بوی مشک عطر آگین
راغ مانند زلف حور العین

[illegible] حدیقه حکیم سنائی [illegible]

اژدهائی هزار سر در بر
چیست این ملک جاه و عز و ظفر
داده کوران دست را ز رومین
چیست این جاه علم و قوت دین
از برون پاک وز درون ناپاک
کیست این هست صوفی چالاک
گربه بیرون سگان درون چو آل
چیست این کار کرد و کسب حلال
با سگ و دیو کرده انبازی
چیست این لشکری آن غازی
داده در دست دزد شمع و چراغ
هست این شمع شرع و نور دماغ
زورقی با نقاب زیر جیحون
کیست این دخت زاده هارون
جامه هفت رنگ چون طاوس
کیست این مرد خرقه و ناموس
نعره برداشته چو کبک از کوه
کیست این هست عارف با شکوه
بالکه بام خانه کرده خراب
کیست این مدعی تعبیر خواب
یا می در خود زده چو مردم مست
چیست این هست نوره دل بست
خویشتن را لقب داده مسیح
وز دمش صد هزار سینه جریح
بر خود افسوس کرده چون دجال
که بهنگام خرقه گه حال
این همه شر و جنگ ظلم و شرور
در دو دیده در نقاب غرور
چون برنگ زده بر آب سپیر
می نداری لسان هست خبر

[illegible]

سرو چون حور در میان چمن
سمن و مشک بید چیده سمن

پایه ابر همچو حور خوشاب
آمده از حد ارمن و سقلاب

مرغ نالان فراز گلبن و گل
مست بی مطربان و ساغر مل

ابر شسته ز روی هامون پاک
هر چه آلایشست بر رخ خاک

راز دل کرده جمله عالم فاش
زیرکان زمانه چون اوباش

خانه بگذاشته همه زن و مرد
سوی صحرا برون شد از پی خورد

خنک آنکس که او بفصل بهار
لذتی دارد و ز بوس و کنار

خم زلف بنفشه دلجوی
عود خامست رسته بر لب جوی

ناف آهو چو خورد سنبل دشت
بویش از کوه قاف و طور گذشت

فی تسمیة العربیة والفارسیة

شغل دین در ره مسلمانیست
هنر ملک ره فراوانیست

هست محتاج کارسازی ملک
چه کند فارسی و تازی ملک

از پی دین و شغل پردازی
هیچ در بسته نیست در تازی

تا عجم شمع تازیان بفروخت
کسری اندر عجم چو آهیه بسوخت

ملک عدلست و دین و دل پرورد
تازی و پارسی چه خواهی کرد

[illegible]
حدیقة الحکیم سنائی [illegible]
[illegible] اول و لام الف [illegible]

اشک من چون بشب سنبل ها روی چون باباد روی گیا
سرو چون حور سبز پیراهن مشک و عنبر دمیده پیراهن
عنبرین گشته از نسیم صبا از مسام زمین مشام هوا
خامه برکار کرده دست بهار زلف کوتاه کرده دست بهار
چشمهٔ اشک چشم من بشتاب تا در باغ رفته از لب آب
بیخ او دست گردش بی باک زلف شب را گرفته کش سو خاک
گر بخواهد بحکم مخلق کسال خون کند مشک و مشک خون بجال
صنعت گل کنون تصورت دل گفت بلبل چو مردم عاقل
دشت تمارا لباسها رنگین باغها را ز خلها آذین
کوه پر نقشها همه زیبا اختران نقشبند برده بیا
شاخ مانند عقد پر لولو باد مانند نافهٔ آهو
باغ پر حقهای دُر و گهر زاغ پر شغشهای نقره و زر
گنج قارون بدامن سنگی زیب حورا عیان ز هر رنگی
قطره باران چو دانهای گهر بر شقایق چکیده همچو دُرر
قمری و فاخته ز شاخ چنار برده از عاشقان شکیب و قرار

[illegible]

له قوله [illegible]

[illegible]

پس درین راه با سلاسل و غل
نیار نقل جز زفتت بر سر پل
نیست جز نبوت ره نبوی
نقل نحوی و شبهت لغوی
کی بشد از بهر پارسی مهجور
تاج بینا ز فرق سلمان دور
کرد چون اهل بیت خود را یاد
دل سلمان بلفظ تناشاد
باز بوجهل گرچه نزدیکست
دوستی دور دوست تاریکست
نسبت دین درست باید پس
زانکه دولت شکسته شد ز هوس
دولت از روی شدت قوت
در دوام و زوال و فردالت

در صفت شراب خواص آن گوید

هر سران را چو طامع و میخوار
بهر چه درد سر دهم چو خمار
می چو یار سیم در نهاد شود
آتش و خاک و آب باد شود
زان بر و چار طبع دست نیافت
کز پی پنج پای خود بشتافت
هست می در نهاد خود پیوست
در کف پای عقل و بر سر دست
شاد می بر جمال تن چیره است
با عقل از کمال می خیره است
پای گرمی اشک سردان است
زان پی زر محک مردان است
از کف پیر چو معجب موسی
مرده زنده گشت چون عیسی

[illegible]

باقی راحت امید امروز

پارسی بهر کارسازی تست / تازی از بهر گره تازی تست
گر تو تازی کسی ملک بودی / بوالحکم خواجه فلک بودی
تازی ار شرع را پناستی / بولهب آفتاب و ماستی
مرد را چون هنر نباشد کم / چه ز اهل عرب چه ز اهل عجم
بهر معنی ست صورت تازی / نه بدان تا تو خواجگی سازی
هر که شد جان مصطفی را اهل / چه کند جان و صورت بوجهل
بهر معنی ست قدر تازی را / نز پی صورت مجازی را
روح با عقل و علم داند زیست / روح را پارسی و تازی نیست
اینچنین خلعت بی ادبنی / گر تو تازی همی ادب خوانی
علم خوان تات جان قبول کند / مر ترا فضل بوالفضول کند
بولهب از زمین یثرب بود / لیک قد قامت الصلاة شنود
بود سلمان خود از دیار عجم / بر در دین همی سپرد قدم
علم کز بهر خود کنی بر دست / آب خواهد چو تشنگی پیوست
نی کسانند بحکمت و ادبت / ظن و تخییل و حیلت و شغبت
چون ترا جز هوا امید نکرد / دل سیه کرد و جان سپید نکرد

ادبنی ربی فاحسن تادیبی

[illegible] ۶۶ [illegible]

۱۰

آبت از روی برد و عقل از رای
تو سوی نان هنوز آتش پای
آنکه نانست در روان جانش
باد بی باده داد و مهمانش

فی نوار الغرور والی دار السرور

مال بر کف چو حبل در تیمت
مال در دل چو حبل در کشتیت
مال مصلح چو آب زیر سفن
کاید از جنبشش گرانت تن
وآن ممسک چو آب در فلکست
که وجودش بقدر هلکست
مرد را چون درم و درم باشد
آن نکوتر که خیر هم باشد
تا بدین جایش کس اگر نخورد
نه بدان جای حسرتی ببرد
گرچه دنیا بجز لطافت نیست
لیک بودش بی از آن آفت نیست
بحلال از خدای مشغولی
بحرام از خدای معزولی
پسر عوف را زبهر حلال
بهر مصطفی نبود مجال
نبود خود حکیم شبهت جوی
از حلال زمانه دست بشوی
گرچه زر و سیم را پناه بود
لیکن آنهم حجاب راه بود
در زر و سیم اگر صولتستی
کی قرین سنگ و دو دولتستی
مال اگر مایل خران نشدی
حلقهٔ فرج استران نشدی

[illegible] حدیقهٔ حکیم سنائی [illegible]

[illegible]

مرد را عقل دیده و داد است
غذای روح باده و باد است

زیرکان را درین سرای خراب
هیچ غمخواره مدان چو شراب

باده در پیش انده استاده است
زانکه غمخوار آدمی باده است

عقل را گر ز تو هست شکوه
باده عقل دزدست رهنکوه

از تری تف نشان صفرا اوست
ور نفس نقش سوز سودا اوست

اندرین باغ خوب باغ فلک
ور پی چند نفس و زاغ فلک

گل چو بر دست گل پیام دهد
تا بدو بوی خویش وام دهد

بشام آنکه گل همی بوید
از مشاش نشاط گل روید

هست در راه فکرت عاقل
از پی کشف فطرت غافل

مرد عشرت جو از مردان
نقد خرّان و ناقد مردان

اندکی زو عزیز و مندارست
باز بسیار خوار از و خوارست

تا تو او را خوری عزیزش دار
چون ترا او خورد بمانش خوار

دل باحکام دین سپردن به
باده خوردن بوقت خوردن به

هر دو چون ره بگیردت ابطر ظلم
پس چه باده خوری چه قحف با

دیده کان ز طمع باشد پر
گر وه ماند نشان پای شتر

[illegible]

چون کند خایه و خیار انگشت
خربزه در مشت خربزه بر پشت
ز نشاط پیله اشت کور خود کامه
نکته خایه در رو چون جامه
سوزنی تیز در گرفته بچنگ
کرد زی خایگان خویش آهنگ
سوزن اندر خایه در خایه
آنچنان کور جلف بی مایه
چون ز سوزن بجانش درد آمد
با دل خویش در نبرد آمد
از دل آتش ز دیده باد آورد
علت جهل خویش یاد آورد
هر زمان گفتی ای خدای غفور
هستم اندر عنا و غم رنجور
زود ازین عنا و غم فرج آر
کز چنین محنتم نماند قرار
سوزن تیز و خایه نازک
برهانم تفضل خویش بیک
کرد مردی دران میانه نگاه
گشت آگاه ان کور تبه دو گاه
گفتش ای ابله گذری و گذری
ای ترا سال و ماه جهل ندی
سوزن از دست چگونه رستی
که ازین جهل جان و دل خستی
تو ز دنیا هم آنچنان نالی
که آنچنان کور دل زمحتالی
دست از وی بدار تا برهی
خیره در کار خویش می سستی
گه بپای از خودش بیند آری
گه ز دو دست از طمع بد و یاری

[illegible]

آدمی مرده ور غم نانی / وان دوال رکاب چون کانی
آدمی پیش اسپ بی دو دست / وان دوال رکاب محتشمست
دینی از دین همیشه آزرست / کاب دنیا جمال دین بردست
مرد دین باش مال را یله کن / چیز دنیا بجملگی جمله کن
مال سوی حکیم کی بازد / زشت باکور به فرا سازد
دو درواز شب فرو دارد فرش / که بترسد که بشکند پوزش
هر دو آنجا که سخت دو تنگست / در نگنجند از آنکه ره تنگست
نبود مال جز بدان مائل / جاهلی مال و جاهلی سائل
دون و دنیا بوند هر دو قرین / تحفه آن دو قلتبانی این
دیده و دل بزیر گام کند / کور بر پشت پل مقام کند

فی اصحاب الغرور

آن شنیدی که بود مردی کور / آدمی صورت و بفعل ستور
رفت روزی بسوی گرمابه / ماند تنها درون گرمابه
بود تنها بگوشه بنشست / خربزه آن غرزن آورده بدست
دل دگل کاده کور از تفت و تب / آذر از نغایه و ز پشت احدب

[illegible]

دید از بعد محنت بسیار زیر هر پاش خفته جفتی مار
دید یک جفت موش بر سر چاه آن سفید و دگر چو قیر سیاه
می بریدند بیخ خاربنان تا در افتد بچاه مرد جوان
مرد نادان چو دید حالت بد گفت یارب چه حالتست این خود
در دم اژدها مکان سازم یا بدندان مار بگدازم
از همه بدتر آنکه شد کین خواه شتر مست نیز بر سر چاه
آخر الامر تن بحکم نهاد ایزدش از کرم دری بگشاد
دید در گوشهای خار خبیث اندکی زان ترنجبین لطیف
اندکی زان ترنجبین بر کند کرد پاکیزه در دهان افگند
لذت آن بکرد بیهوشش کل آن خوف شد فراموشش
توئی آن مرد و چاهست این دنیا چار طبعت بسان چار افعی
آن دو موش سیه سپید دژم کز پی بیخ خاربن در دم
شب و روز ست آن سپید سیاه بیخ عمر تو میکنند تباه
اژدهائی که هست در بن چاه گور تنگ ست و زان نه آگاه
بر سر چاه نیز اشتر مست اجل ست ای ضعیف کوته دست

می نخواهی جهان لیک بقول   ای همه قول تو بخیش چون بول
ای همه قول تو نفاق و دروغ   پیش دنیا تو کردن اندر یوغ
خنک آن کز زمانه دست بداشت   حب دنیا بسوی دل نگذاشت
در دلش نیت دارد مومن   که بدو گردد او جحیم ایمن
تکیه بر لذت جهان کردن   چیست ای خواجه جز دل آزردن
وقت لذت بترسی از سلطان   وقت عصیان نترسی از سبحان
دل منه بر جهان بی سنخا   که ثباتی ندارد این دنیا

حکایت

[illegible]

آن شنیدی که در ولایت شام   رفته بودند اشتران بچرام
اشترے مست در بیابانے   کرد قصد هلاک نادانے
مرد نادان ز پیش اشتر جست   از پیش میدوید اشتر مست
مرد در راه خویش چاهے دید   خویشتن را در و پناهے دید
شتر آمد بنزد چه ناگاه   مرد بفگند خویش را در چاه
دستها را بخار زد چون دزد   پایها نیز در شگافے کرد
در ته چه چو بنگرید جوان   اژدها دید باز کرده دهان

ای همه قول و نفاق و دروغ [illegible]
[illegible] ۲۷۳ [illegible]

بود در شهر بلخ بقالے بیکران داشت در دکان مالے
هم شکر داشت هم گل خوردن عسل و خردل و خلال اندرون
زاهل حرفت فرشته کردن چابک اندر معاملت کردن
ابلهے رفت تا شکر بخرد چونکه بخرید سوی خانه برد
مرد بقال را بداد درم گفت شکر مرا بده بکرم
برد بقال دست زی میزان تا دهد شکر و برد فرمان
در ترازو نهید صد کان سنگ گشت دلتنگ از آن گرد آهنگ
کز از آن گل یکی کند پاسنگ تا شکر بدهدش مقابل سنگ
مرد ابله نگر که گل خوردے تن و جان افدای گل کردے
از ترازو گلک همے دزدید مرد بقال در هم بخندید
گفت مسکین خبر ندارد او کان زیانست سود پندارد او
هر چه گل کم همیکند زین سر شکرش کم شود ز سر دیگر
مردمان جهان همه زینسان گشته از بهر سود جفت زیان
خویشتن را ببا و برداده آنجهان را بدین جهان داده
چون نمودم بدین سخن برهان سخن آغاز کردم از نسیان

لہ قوله بود در شهر [illegible]
[illegible]
حدیقهٔ حکیم سنائی [illegible]

خار بن عمرست یعنی زیست
می ندانی ترنجبین تو چیست

شهوتست آن ترنجبین ای مرد
که ترا از دو کون غافل کرد

فی استحقار دار الغرور

خواست وقتی ز تخجز دیناری
از یکی مالدار دنیاری

آنکه آن مالدار بی هنجار
مهر بر لب نهاد و دل مردار

یکدو بارش چو گفت سائل
مالدار از خبث جوابش داد

گفت اگر حق پرستی ای تن زن
دین و دنیا ز حق طلب ز من

گفت این هست خوب و نیارد
نیک ازو خواستن بد از تو سزد

که مرا گفته اند کز پی دل
حق ز حق خواه و باطل از باطل

چون تو بر باطلی و من بر حق
از تو جویم نصیب خویش الحق

زانکه فضل ارچه گوهریست شریف
کار او باطلست و رای سخیف

دل بدین داده ام که حق پرورد
باز گردد بسوی حق پژورد

گل بنزد تو زان همه از آمد
که گلو را بگل نیاز آمد

دین دنیای گرت غم بدنست
زانکه کابین دین طلاق تنست

حکایت

دقیقه تو زان [illegible] ع تو زکفت اگر حق پرستی ای تن زن [illegible] از تن ز دین [illegible] و حق [illegible] دین و

دمن گرداد دمن گوی [illegible]

ع ۱۷ سم

[illegible] دین و دنیا [illegible] ع [illegible] از تخفیف [illegible] ع [illegible]

باز پس خود نیاید آنچه گذشت — لوح اعمار تو زبان بنوشت

یا تو صد قرح و تو بماند هفت — خانه پر دزد و تو خوش خفته

عمر چند انکه عمر مور و مگس — امل افزون ز عمر ده کرگس

در ره دین شده قلیل عمل — بهر دنیا شده طویل امل

مجلسی کان اجل نهد چه بود — املی کان زحل نهد چه بود

که بود غافل از قضای اجل — کوته اندیشه دراز امل

مختر ز از برای سود و زیان — تب لرزه فنیه گنشگان

خلقی از عمر خود شده معزول — تو بدین عمر مختصر مشغول

تو همی رنج دل بجان بخری — خشمت آید چو گوییت که خری

با قناعت کش اکش غم و رنج — ورنه بگذر ز عشق جیش الفنج

فی طول العمر والحسرة مع ذلک

نوح را عمر حمله ده صد بود — حرص و امید او بران سود

چون گذر کرد نهصد و پنجاه — در فذلک بحسره کرد نگاه

گفت آن نوح که بر من این تبعید — بود کمتر ز روزگی ده بد

کرد ویرا سوال نوح این — سر ز بالا نهاده بر بالین

[illegible]

الباب السابع فی الغفلة والنسیان والتهور فی امور الدنیا ونسیان الموت وما بعده

خنده هرزه کار خشم بود — خنده برق را چه عمر بود
بیخ عمرت زمانه برکنده — چون همه ابلهان تو و خنده
آنکه را لحد و مقبره کنده بود — مر ورا خود چه جای خنده بود
مکن ای دوست سرای عمل — عقل را خرج در غرور امل
نه چو مردی نماند بوی و نگار — پس تو انکار مردی آن بگذار
ماه نو تیر و بال تو برکند — پس تو بر مه مخند بر خود خند
هر شبی کان زمانه بر تو شمرد — روزی از زندگانی تو ببرد
در رخ ماه نو کسی خندد — که از و سود مرد بر بندد
پس تو باری چرا گریی خون — کت از و جان گسست و الم فزون
غافلان خفته زیرکان نالان — خر بنالش هزار از پالان
زیرکان را چو روز معلومست — کز شب و روز غافلان شومست
سال چون مرحله است شد فرسنگ — روز و شب گام زخم و جرعه تنگ
چون بمنزل رسید مرد از راه — از ره رفته پس شود آگاه

له ق د
نقصان الاوقات و بخشش
فرصت کز زندگی ندارند
فالدعا معنی [illegible]
تا فلان کس عمر را ابطال
[illegible]
[illegible]
[illegible]

در رباطی مقام و من سفری ‌ ‌ ‌ بر سر پل سرای و من گذری
چه کنم خانهٔ گل آبادان ‌ ‌ ‌ دل من اینجا نگونوا خوان
چون در آید اجل چه بنده چه شاه ‌ ‌ ‌ وقت چون در رسد چه بام چه چاه
گر به ره رود چون زنم شانه ‌ ‌ ‌ بر ره رود چون کنم خانه
آهن سرد چند کوبم من ‌ ‌ ‌ خانه ویران و چند کوبم من
پیش صرصر چراغ چه افروزم ‌ ‌ ‌ پوستین پیش شیر چون دوزم
خلق را زین سه نقش پر شر و شور ‌ ‌ ‌ چار دیوار گور تهمت گور
بانگ المثقلون بخوانده و بس ‌ ‌ ‌ خانه و جای سازم اینت هوس
چه کنم جفت و خانه و بنیاد ‌ ‌ ‌ مونس من نجا الخفقون باد
خانه گر راه و رنج و حیله بود ‌ ‌ ‌ همچو زندان کرم پیله بود
گر چو قبر بود درش نهان ‌ ‌ ‌ گشت هم قبر تن و باد نهان
خانه اینجا که بهر قوت کنند ‌ ‌ ‌ مور و زنبور و عنکبوت کنند
قوت عیسی چو ز آسمان سازند ‌ ‌ ‌ هم بدانجاش خانه پردازند
بر فلک زان مسیح سر بفراشت ‌ ‌ ‌ که درین خاک توده خانه نداشت
چه کند روح پاک خانهٔ گچ ‌ ‌ ‌ فلک چارم است بام مسیح

کامی ترا عمر از انبیا افزون   چون گذر کرد بر تو نیمی دون
برچسان یافتی جهان را تو   چون سپاری کنون عنان تو
گفت دیدم جهان چو تیمی دو در   آمدم از درے شدم ز دگر
تو زنا سوده تن ز سیر سبیل   کامد آواز پر نهیب رحیل
میب هم زبان می برم حسرت   شربتم ضربت و شفا شدت
عمرش ار چه دراز و دیر گوتا   رخت بر بست زان گشاد برا
عاقبت هم برفت و پیش نماند   آیت عزل خویشتن برخواند

فی طول العمر و قصر الامل

داشت لقمان یکی کریچی تنگ   چون گلوگاه نای و سینهٔ چنگ
شب بدی در رنج و تاب بدی   روز در پیش آفتاب بدی
بوالفضولی سوال کرد از وی   چیست این خانه شش بدست و سه پی
همه عالم سرا و بستانست   وین کریچت بتر ز زندانست
در جهان فراخ و با نزهت   چه کنی این کریچ پر وحشت
عالمی پر ز نعمت و خوشی   رنج این تنگنا ز چه کشی
با دم سرد و چشم گریان پیر   گفت هذا لمن یموت کثیر

تو ز حرص و حسد میان سعیر
گرد تو چون سرای بره اثیر
با خودی از اثیر چون گذری
نیز نی از سعیر چون گذری
خویشتن را وداع کن رستی
عهد با جور بیگمان بستی
ای فگنده بجهل و خوی سرشت
روبه اندر رز و ملخ در کشت
آرزوی ضیاع و اسباب
روز آبت ببرد و شب خواب
آرزو را بزیر پای درآر
هوس و آرزو بره بگذار
آرزو و هوس کجا جوید
آنکه او را بخودی پوید
آنچه جد چون لعب همی شمری
وآنچه حق چون کذب همی شمری
لعب بازی برای کودک راست
مرد را لاعبی نباید راست
بسته با عقدهٔ تمنا عقد
توبه در نسیه گناهان نقد
گر بیابی تو در اجل تاخیر
نه ترا مسکنست قعر سعیر
فارغ از مکر و ایمن از تخویف
جرم حالی و توبه در تسویف
تو ز احوال خویش محجوبی
زان طلبگار مرد مغلوبی
بر گناهان همی کنی اصرار
خویشتن را ز مردگان انگار
خانه را گور ساز و دان خصم
در و دیوار و خاک و گل به خصم

[illegible]

عقل و خیال چون ز خود نیست
عقل جو را و از آن عالیست
خاک و آب و هوا و آتش عهد
کی نگه دارد از تو سازی عهد
مرگ را چون شگرف حالات
سوی ناپاک پاک رو پاکست
نه تو مردی نه مرگ بی رو نیست
شیر او شیر و گو را و گور نیست
زانکه اینجات یکدو مهلت
نه حیات این بمدت طلبت
با اجل باز بسته اند این کار
بی اجل نیست کار را مقدار
فرش عمرت نوشته در شوی
این دو فراش زنگی و رومی
ای نیاموخته ادب زادبان
او بیاموزدت پس از ابدان
او بیاموزدت آن پس از زمین
چون نیاموختی ز خلق زمین
کی کفن باشد از بلای قبت
که کفن با تو است و زر و ثبت
چندی اندر پیراهن باش
چو کرت آن پیرهن کفن باش
تو بدرزی شده به پیرهنت
کاز آدم بکوفت کفنت
با تو این طمطراق و لاف و کیا
تا دم آخرت همره و بس
بعد از آن را کفر و دینت بود
نیک و بد مونس و قرینت بود
نیک تو روضه شود ز نعیم
بد تو حفره شود ز جحیم

[illegible]
تمت حدیقه حکیم سنائی
[illegible]

چون نترسی تو از اجل گروی	آن ز غفلت شمرند از مردی
توشه بر اجل ولیمه هنوز	گور گورست و شیر شیر هنوز

في صفة الموت

جز دو رنگی نشد ز مرگ هلاک	مرد یکرنگ از مرگ چه باک
مجلس وعظ رفتنت هوست	مرگ همسایه وعظ تو بس است
مرگ را او سرای پیچاپیچ	پیش تا سایه افگند بر هیچ
زادگان چون رحم بپردازند	سفر مرگ خویش را سازند
توشهٔ پیری ز مرگ نندیشی	ملک الموت را اگر خویشی
اگر آید چنان که خویشی تو درست	هست با وی باخرد و نخست
نکند سود جز زیان ندهد	که ورا نیز اجل امان ندهد
سوی مرگست خویش را آهنگ	بهر دونان گام روز و شب درنگ
جان پذیران چه بینوا چه برگ	همه در کشتی اند و ساحل مرگ
هستی حق زوال نپذیرد	آنکه مرگ آفرید کی میرد
پیش آنکس که قدر دین داند	سرگذشت امل اجل خواند
از ثری تا باوج چرخ اثیر	همه میرنده اند دون و کبیر

[illegible]

هم ز فعل تو از تو کرده سؤال
یافته گوشمال و خورده دوال
یک بیک کرده را جزا دیده
وز شفیعان طبع تو ببریده
تا شد فعل تو علیم و بصیر
تو ز احوال خویش گشته خبیر
بر گرفته حجاب بار خدای
روز پاداش فعل و روز جزای
وه که چون آمدی برون ز نهفت
لبیک و احسنتات باید گفت

مَثَلُ الْمَغْرُورْ

مثلت هست در سرای غرور
همچو آن یخ فروش نیشاپور
در تموز آن یخک نهاده به پیش
یک خریدار نی و او درویش
هر چه زر داشت او به یخ در باخت
آفتاب تموز یخ بگداخت
یخ گدازان شده ز گرمی و مرد
با دل دردناک و با دم سرد
این همی گفت و اشک می‌بارید
که بسی مان نماند و کس نخرید
زانکه عمر گذشته تابی داشت
آفتاب تموز لیش نگذاشت
قیمت روزگار آسانی
بـ روزگار اگر دانی
چیست عقل اول اینجهان دیدن
پس بحجت بر آنجهان بدن
برگ دنیا خورد نه پسندد و
مرگ را برگو انجهان خندد

مه حسبت بکار اول تدبیر و دوم کار و دانش

لـه قوله
[illegible]
قوله یخ اول و [illegible]
[illegible]
قوله [illegible]
ان بر [illegible]
[illegible] بیان عقل

حال اسحاق و حال اسمعیل هاجر و ساره و آل اسرائیل
قصهٔ رنج یوسف از اخوان صبر یعقوب و خانهٔ احزان
تا بگویند ز ابتلای ایوب دل و جان در عنا و ذوالکروب
حال الیاس و یوشع و ذوالکفل یافته هر یک از کفایت کفل
تا بگویند ز موسی و هارون آل عمران و حوت با ذوالنون
تا بگویند ز گریهٔ داود ناله و آب چشم و طول سجود
تا بگویند ز ملکت پسرش سایه از پر مرغ گرد سرش
انس و جن مر ورا شده مطواع باد چون مرکبی مطیع و مطاع
تا بگویند از اشمویل و شعیب پاکشان جیب و دامن از همه عیب
کالب و دانیال و لوط و خضر شده هر یک ز قوم خویش منجر
پند لقمان و سرگذشت یسع دل و دین در ورع بری ز طمع
تا بگویند ز شکر گفتار زکریا بریده از منشار
تا بگویند ز عصمت یحیی تا بگویند ز نالهٔ عیسی
تا بگویند ز سید سادات که ز ما بر روان او صلوات
احمد مرسل آنکه فضل احد کرده بر جملهٔ انبیاش اوحد

ع
ذکر حال اسحاق الخ
هاجره والدهٔ حضرت
اسمعیل است که ساره
مادر اسحاق [illegible]
[illegible]
حدیقهٔ حکیم سنائی ۵۸۵
گذرانیده و از
اسمعیل علی نبینا
و علیه السلام حاصل
شده و آن قصه
مشهور است ۱۲

چه حدیث ست طیرگی میرد / کی اجل مر اجل گلو گیرد
چه تمکی ز سرگذشت طرازی / سرگذشت اجل شنو بارے
تا بگوید چگونه سازم جاه / تا بگوید چگونه سوزم شاه
تا بگوید بغا قتل کرد و گور / بکه دادم زکه ستدم زر و زور
تا بگوید که گردنان را سن / چون شکستم بسروری گردن
تا بگوید چه تاختم بر تخت / تا بگوید چه باختم بر بخت
بخت آن از چسان نگون کردم / تخت این از که پر ز خون کردم
چه بیخ و بیخها بکندم من / چه شاخ و شاخها فکندم من
خسروان را چگونه کردم پست / قصرهاشان چگونه کردم پست
تا بگوید ز انبیا و رسل / چون گرفتم بقهر بر سر کل
تا بگوید که شیث و آدم را / چون بریدم ز جسم شان دم را
تا بگوید ز کشتن هابیل / که ستم کرد بر تنش قابیل
تا بگوید ز نوش نوح و لمک / مردن زار و رفتن هر یک
تا بگوید ز هود و ز صالح / راحت و رنج ناصح و طالح
تا بگوید ز حال ابراهیم / جور نمرود و آن عذاب الیم

«[illegible] از تیغ [illegible] است»

بگوید مراد از نوش انوش
حذف از انوش بن شیث
علیهما السلام است نوح
علیه السلام بن لمک
بن متوشلخ
بن ادریس [illegible] ۳۲۸
حدیقه حکیم سنائی

[illegible] بن [illegible]
[illegible]
بن [illegible] بن [illegible]
بن [illegible] علیه السلام
[illegible]

[illegible]

حال اصحاب کهف و دقیانوس
قصهٔ تخلوس و شهر فسوس

تا بگوید ز عاد و عاد و نژاد
که بپادشش چگونه کردم باد

تا بگوید در خشم ناگاهان
بر سر رهبران و گمراهان

زان در آوردن رسول از در
زان برون کردن فضول از بر

زان برون عروس نیکو روی
ناگهان از کنار دریا شوی

فی الماضیین من ملوک العجم و الجبابرین

زان ملوک عجم که در تاریخ
بجز آن [illegible] موعظت توبیخ

زان [illegible] کیخسرو
رستم زال و نیرم و جم وزو

آل گشتاسب نامور لهراسب
وان همه علم و حکمت جاماسب

حال جمشید و حال افریدون
حال ضحاک کافر ملعون

[illegible]

ضحاک بن علوان [illegible]

[illegible] پانصد سال بود و پنجاه سال [illegible] پادشاهی او

[illegible]

آفتاب مساجد و خلوات / از حق او را صلوة در صلوات
سیر بوبکر و عمر و عثمان / حیدر آن شیر خالق سبحان
تا بگوید ز حال سیر حسن / آن سرافراز شرع و زین من
و اندران کار بوسفیان / یک زمان مر ورا نداده امان
از زنی خواست استعانت عون / تا شد او هم جلیس با فرعون
تا بگوید ز کربلا و حسین / آن نبی را چو قلب و همچون عین
تا بگوید ز قوم پر شر و شین / شده راضی بقتل سیر حسین
شده ز نار تا قتل بمقتول / شده با مرتبت نبیره رسول
نقش لب از تیغ خصم پاره شده / آل مروان ورا نظاره شده
کربلا گشته گور خانه ورا / کرده تیر عدو نشانه ورا
آن یزید پلید بد اختر / بسر آب بر فگنده سپر
کین آبا بتوخته ز حسین / خواسته کینهای بدر و حنین
زان بر آورده از بلاک و دمار / از نژاد امیه خونخوار
تا بگوید که بهر آتش و آب / آب فرعون چون بمرد از آب
تا بگوید ز موت و بعث و حشر / از بشر آن رخ آوریده نکیر

[illegible] ۸۶ [illegible]

زآن سپرهای یزدگرد عزیز | که شد از بخت بد همه ناچیز

فی اهل الارض خاصه عامه

زان بنی آدم از صغار و کبار | که برآورده شد ز جمله دمار
زان سجان اندرون خلیتان خویش | بچه را در کنار مادر خویش
زان بریدن بتبرل و بسفر | حلق بزهای تازه پیش پدر
زان بودن فگندن اندر نار | مرد را از دکان و از بازار
زان خصال سران سمر کردن | زان کلاه کیان کمر کردن
زان همه ملک نقل کردن | زان همه خطبها بدل کردن
زان نباگاه بیرون از تخت | پای بسته کشان و صد بدبخت
تا چو بشنیدی از غرور رهی | دل برین عمر چون فال ننهی
این همه قصها از و بشنو | تا زیستی مکن بدو بگرو
زین تقاهای گرم شیرین کار | گیردن اندر ره ز مسخره وار
تو ز روی هوا و بوالهوسی | و ز پی فعل ناکسی و خسی
آنچنان با غرور گشتی جفت | پیش تو مرگ نمود که یارد گفت
چه حدیث است شاه کی میرد | کی اجل حلق پادشا گیرد

ع
[illegible]
۲۸۹

[illegible] یزدجرد [illegible]
[illegible] سال ۵۲۲

[illegible]

سیر گذشت سیاوش مظلوم | پدر بی حفاظ و آن زن شوم
حال اسفندیار ز ظلم پدر | حال افراسیاب بسته کمر
ز رستم گرد و غصهٔ سهراب | که جهان شد ز فعل هر دو خراب
زان خطاهای بهمن و دارا | که چه کرد از خروج با دارا
زان ملوک طوایف عظمی | که چگونه شدند جمله هبا
حال فیروز و اردشیر عظام | اردوان دلیر با بهرام
زان خبرهای آل ساسانی | راندن کام دل بآسانی
زان خصال سکندر رومی | که برفت از جهان بمحرومی

[illegible]

[illegible]

ای جهان را پدید آورده
عمرت از آتش آسمان سوده
بس بود زین سپس که گفت
در جهانی که عقل و ایمانست
تن فدی کن که در جهان سخن
معرفت در دولت نهاده اوست
لعل را کافتاب پرورد اوست
شحنهٔ اوست آفتاب بلند
چون همی ز اختران پذیره توست
باز ورزی کز آب زاد و ز خاک
بر فلک شو که در جهان وجود
این همه هستی که در بدنست
نه و چارست عرش و مایه
گر بغفلت زیی درین مسکن
برّوی زین سرای بی معنی

وانچه بود با بدان کرده
تو ورا زو چو او نیاسوده
کز همه برنتافت پیرهنت
مردن جسم زادن جانست
جان شود زنده چون بمیرد تن
باز کی گیرد انچه داده اوست
از همه آفتش جدا کردست
نرساند بد و نشیب و گزند
تخم نگیرد ز گوهران یاقوت
لاجرم خاک شد ز خاک چو خاک
هر که برتر کریم تر در جود
نقش نه چیر و چار پیرهنست
برنشاید گذشت زین پایه
جان مسکینت ماند بی مامن
گوش بر گوشوار لا بشری

[illegible]

حدیقهٔ حکیم سنائی

۱۹۱

[illegible] خلق الموت [illegible] در تفسیر حسینی در بیان [illegible]

کی بود خاصه اندرون حصار   با امیر اجل اجل را کار
از توام خوشتر آنکه پیش اجل   از برای نفاق و زرق و غَل
پیش بیمار یک نفس با مرگ   گشته ریزان ز شاخ عمرش برگ
او کشیده ز هفت عضوش جان   تو همی گوی هفت که بیان
کرده ابلیس بهر طنازی   زین سخن بر بروت تو بازی
درمیان گره هزار گره باشد   مرگ یکدم چو کاه بر باشد
زین ترش بودن تو در زندان   مرگ را کند گی شود دندان
به ز تو کز تو به پیش تو مرد   تو ز بی خویش ترا که یارد برد
مردگان را اجل سپردی تو   تو نمیری نه مرگ خسته ی تو
خود ترا مرگ بسته کی گیرد   تو امیری امیر کی میرد

فی موت الموت

رستخیزے اخر ز چرخ پاینده   هم تو سائی و هم تو سانینده
گر ترا از حواس مرگ برید   مرگ هم مرگ خود بجو ابدوید
باد و ان ار چند چیز باساید   هم بسوده شود چو وقت آید
مرگ اگر ریخت خون ماده و نر   هم بریزد خونش در محشر

[illegible]

گر اگر با تو دم زند هستست
گنده از هیچ چرخ در قفست

فی الحکمة والموعظة والنصیحة

مرغ و حور از بهشت ابلهانست
حکمت و دین بهشت یزدانست

نبود جز جمال از ره قوت
عاشقانرا بهشت ملکوت

تو چه دانی که می چه گیری قوت
با چنین دل کجا رسد ملکوت

ملکوت از پی گدائی را
جان دهد از پی رضائی را

وانکه در بند حور و غلمانست
نیست خواجه که از غلامانست

تو چه دانی بهشت یزدان چیست
تو چه دانی که جنت جان چیست

چون تو بر روی عالم دین قوت
ملک ما باز دانی از ملکوت

کی بری شهوت بسوی بهشت
تا ترا حور و قصر باید و کشت

همچو بربط رقیق و صورت زشت
جسم تان هست بهر شهوت بهشت

ای بدل کرده دین بنام و ریا
چند ازین نان چند ازین مه روی

ولی آخر بدست کن روزی
که دو رو باشدت ز دین سوزی

گیرم اینجا ز بوی وز روشی
عیب خود بر همه بچه پوشی

چون رسی در جهان بیچونی
عیب گوید من اینکم چونی

[illegible]

از پی حبه روزه بدمردی گنج عقبی بدنیا آوردی
باری ازین شکار نیست گزیر مرغ دنیا بدام دنیا گیر
خرج کردی برای تن جان را از پی نان بدادی ایمان را
لیکن ار حال ره شناسی ارج زر سرخی بشهر کوران خرج
کی بود سوی بزمی و رزمی شهر خوارزم و نقد خوارزمی
جعفری را چو نیست اینجا نرخ بازدار از پی تجارت کرخ
اینک اقلیم بیم و امید است خوردکی روزه راه خورشید است
وینک امروز ربع مسکون است قطره از هزار جیحون است
هیچ نادیده عالم معنی معرفت را چرا کنی دعوی
تو ز طاوس پای دیدستی نام اقلیمها شنیدستی
از زره واقه عجب دیدی شهرکی بوالعجب بشب دیدی
بازی روز و شب بانبازی هست پیش تو همچو شب بازی
شیر گرمابه دیدی از نقاش باش تا شیر بیشه بینی باش
بر که خندند ساکنان اثیر گر تو با گربه باند گوز و پنیر
گوز مرفرس حرص را بگذار وین پنیر بدت گربه سپار

قوله کی بود [illegible] حاصل معنی این دو بیت آنکه [illegible] ۹۲ [illegible]

[illegible]

جسم فربه مکن بلقمهٔ خوش	اسپ فربه شود شود سرکش
روده کز باد گشت فربه و تر	شود از سوزن سهاب لاغر
ابلهان مانده اندر سر پل	پای در گل دو دوست اندر غل
همه از آب این دو روده نهان	تازه و تر چو روده پُر باد
بر عاقل کی یافت عقل و بصر	فـــربهی دیگر و ورم دیگر
نیک و نیکون ببصیر مرد هنر ز	نیست حاجت مرا بدین تقریر
گرچه آبستنی ز دو و زمن	او هم از مرگ تست آبستن
تو درین خطهٔ فساد و فجور	از دل است و مانده رنجور
گر تو هستی ز نسبت آدم	هم ز خود نامی با کرم تسلم
اصل را هم بجهل باز رسان	خورش بخورش بخش ناخوشی نخسان
عقل و علمست آفت منحوس	پر و پاست آفت طاوس
هرچه گوئی ز در ده آدم	دیو در دیده گیر و اندر دم
کبک سنت ببوستان نیاز	در خور آید که در خراد باز
گر سبکروح نیست عشق درین	هست بازی چوگان گراگان بین
نشود دل بتن ز بیر گوئے	پس تو خون را بخون چرا شوئی

ع قرار جو دون [illegible]
[illegible]
تمت [illegible]
حدیقهٔ حکیم سنائی
[illegible]

[illegible]

تو همی پوش بهر جامهٔ خلق
عیب خود بهر باز نامهٔ خلق

پس بدان تا هوا شود خشنود
عذر می نه که عقلم این فرمود

گرچه بر خود بپوشی از پی فرع
از دو چون شرم دار شرم از شرع

این همه طمطراق بیهوده است
عقل جز راستی نفرمودست

وانکسافی کمر درین ره بست
از شما و زمانه آگاه هست

ستم و دست ما چو اژدهاست
دوستش از ما که دوستدار دواست

خشم را اندرون محمدوار
جز برای شکار شرع مدار

حرص را سر بزن به تیغ وفا
بخل را پی کن از برای رضا

وان غرازه که بار گل نکشند
شربت صبر ... دل چشند

همه سامعی اندرین بنیاد
ز آتش دل و داغ ... باد

چون برین در ... پسندد کی
کم ز سگ باشی مکن بارے

گر نه بر وجه ستم ره تو
کم نه ای از سگی بحجت تو

از صفات سگی اگر گذری
ورنه در راه خود مخور سگ

کمتر از سگ مباش حق بشناس
که به یک لقمه دارد او سپاس

جسم را در بدن بجاه و بیمار
سگ چو دیوانه شد تو دور شد

[illegible]

[illegible]

تو که این را چو جان نگه داری
گاه از آن عقل را به بیزاری
نبود مر ترا مهی و بهی
با دلی پر ز حرص و دست تهی
چیست دنیا سرای آفت و شر
چون کلیدان نخ اولی بدو در
هست چون مار گرزه دولت دهر
زهر و نگین و اندرون پر زهر
در غرورش توانگر و درویش
شادمان چون خیال گنج اندیش
تو که در بند او گرفتاری
سگش از بهر او چنین خواری
تو بامید فخر و روزبهی
از همه ناکسان مهرمهی
نیست یاری وفا و معنی یار
دیده ور آزموده بسیار
جهل کس را پیمبری ندهد
آز کس را توانگری ندهد
آز چون آتش است و تن چو حطب
ز آتش و فی موافقت مطلب
آز بسیار خوار و مستسقاست
پادشا صورت و گدایی دوست
چون سرابست آز تشنه فریب
طالب آن چو سیل سنگ به نشیب
خوردنش را که تشنه گر به پیچ
چون بدو در رسد نباشد هیچ
هست چون معده منوبه آز
که سخاک از تن تو گرد و باز
آتشی را که دیو جنباند
ایزدش جز سخاک نشاند

[illegible]

[illegible]

زهد ورزی ای [illegible]
حاصل معنی این بیت [illegible]
اگر این زهد [illegible] داری [illegible]
[illegible] با [illegible] ورد
بیت [illegible] بیت [illegible]
[illegible] بیدل [illegible]
بیت خوار [illegible]
[illegible] گاه [illegible]
[illegible] بیت [illegible]

زان ترا گوشمال داد فلک　　زیر چرخ کیان فراز سماک
تا نگوئی جواب بوالحکمان　　ور بگوئی چو گوه گوی همان
زهد ورزی برای مردارے　　پس چگوئی که من کیم بابے
تو ازین زهد توبه جوی نصوح　　ورنه بیدل رسی بعالم روح
تو چو شمع ضیا خوری بنماز　　آنگه از ریدنت که دارد باز
ور نظر آن بخی که رفت از دست　　گریی و خون گری که جاییست
دور و نزدیک بی من و با من　　سطح آبست جای قطره روغن
آن وبیرے که خورد شیر و صبر　　ریدچند اگر شدی چو لاشه دبر
باش تا دنیش بازخواست کند　　تا چو خانه چگونه خاست کند
هر که جویای عالم غیب است　　شمع در دست اشک در جیب است
باش تا نقش عز نماید ذل　　باش تا هذر حرزه خواهد کل
گلبن از جور دی نماید خار　　باش تا گل نمایدت بهار
مثنوی اندر ره فتوت نیست　　نبوت اندر ره فتوت نیست
چون فلک سال و مه زنامردی　　گر روا جام خویش بیگردی

فی الشره والحرص والشهوة

حدیقه [illegible] ۹۶

[illegible]

هست هر زمانه باکیسه　　سیر دار و میان لوزینه
از پی گندمی درین عالم　　چند باشی برهنه چون آدم
بهر گندم تو روح رنجه مدار　　کادم از بهر گندمی شد خوار
در جهان منگر از پی رادشش　　که کنی رنگ و بوی غمازش
اینجهان زانجهان نمودارست　　لیکن آن نغز و اینت مردارست
جمله چون بحر و آتشان بشرف　　آخرش رنج و درد و اول کف
خانه دوان شکسته زیر و زبر　　نقش دیوار و بر درخت و چپ
نه درختیش میوه آرنده　　نه ز مرگ باز دارنده
راز دل هر دو بر تو بیهوده　　تو بغفلت زهر دو خشنوده
مانده اندر غرور او شب و روز　　همچو آدینه کودکان ازکوز
صفت مرگ و عمر و دولت او ز　　زیر دور زمانه دانی چیست
شاهد ابله و رقیب بهشش　　می شیرین و میزبان ترش
میزبان بی حفاظ و بی آزرم　　خوردنی جمله سرد و آبش گرم
پس مر مزارت چرب باید دیگ　　آب در دیگ و روغن اندر ریگ
راز این کلبه نفس غمازست　　عقل کل گنجخانه رازست

[illegible]

لعجب بتحر
راز این بعقل
نفس غماز است
نفس نفس
با دو عقل
عقل کل
تفصیل
۹۹
[illegible]
نفس عقل با دو
زبوده اندو دار
بیش جبار
بودن او
لبرتی

حرص بگذار و ز آز دست بدار
حرص و آز است مایهٔ تیمار
حرص را آنچ خواند قهر اله
زان ازو عاقلی نساخت بنا
گر کسی حرص را امام کند
خواب و خور را بخود حرام کند
نقش رنگین و هیچ جای درو
خوان زرین و هیچ نان نه درو
حرص نقشیست هیچش اندر زیر
نکند هیچ هیچکس را سیر
هر کرا دیو حرص مهمان برد
تو حقیقت شمر که گرسنه مرد
آز بر باد چون درو پیچی
که گدائیست خانه بر هیچی
هر که او آز را متابع گشت
در گذشت از ثلاث و رابع گشت
بعزیزی ببرده خواب همه
نان نداده ببرده آب همه
خلق ازین گرد خوان دیرینه
دیده سیلی ولیک سیری نه
تا قیامت نخورده مهمانش
یک شکم نان سیر از خوانش
ای دو در دوزخ اندرون نهان
صورتش سوی خلق شهوتستان
زین دو گر در فنا نپرهیزی
در بقا از درون شان خیزی
چیست دنیا و خلق و استظهار
خاکدانی پر از سگ و مردار
بهر یک خاکش این همه فریاد
بهر یک خاک تو ده اینهمه باد

[illegible]

آفت کشت تست بر گردون گاو گردنده از سر [illegible]
از دو پیکر مجوی سازش هیچ کز دو روی ایچ کس نیاید هیچ
راه خرچنگ شد رای او مپذیر گر شود کوژ راه لیک مگیر
نخوری زو بشیر چرخ هرگز گور لیک مردم ببر برد سوی گور
چه کنی طمع خوشه از خوشه کاز وی بر نبست کس توشه
رو که ناید نصیب گنج ترا از ترازوی باد سنج ترا
کی دهد باده خاصه نوشگوار کژدم نوش خوار نیش گذار
راستی بر کمان چرخ مزن زانکه گشت آن کمان تیرشکن
گرگ پی باش تا چون [illegible] بز بزیر فلک نگیرد [illegible]
دوستی زآن بز چرخ مبر زانکه او گرسنه بود که پُر
نگرت گر ز تشنگیست کباب تا ز حوت فلک نجویی آب
ماهی تشنه کو فلک سیر و خود همه آبروی خلق خورد
بره گرگسار را بگذار کو پلنگیست شیر دم خوار
این همه رهبر زند غافل را گر چه رهبر ترند غافل را
گل فروزند و دل گداز همه دیو سوزند و دیو ساز همه

[illegible]

بدر عقل گرد تا برهی
از بلاها و زشتی و تبهی
مرد را عقل به بود دستور
ورنه ماند چو ابلهان مغرور

الباب الثامن فی احوال النجوم و ذکر الافلاک و ما فیها من العجائب احسن من المختارات الکواکب

چند گوئی ز چرخ و مکر و فنش
بخدای ار کری کند تنش
چیست چرخ و زمین فراز مغاک
جامه سبز و دامنے پر خاک
شب صد چشم چیست محتالے
روز یک چشم چیست دجالے
زشت باشد بجانب ابدال
جز بعبرت نظارهٔ دجال
روز و شب را برائی برگ و غم
تحفه از وی غمست غارت غم
چیست چنبر سپهر دهر افروز
رسن آنچه چیست جز شب و روز
در فگنده بچنبر گردن
بهر گشتن زمانه پیر رسن
زده ما به فلک تراب تیز
هست پیچیده رسن از وی بگریز
در غم زر سرخ و سیم سره
سبلتت سبز گشت همچو تره
تره سبز و زیر آب و زمینت
سر کینش ز پای سر گینت
بره چرخ هست مردم خوار
ز و خور خویش هیچ طمع مدار

[illegible]

زانکه این چرخ تیزگرد کبود
هر کرا تیغ کند خود بنمود

گرزه باشد چو سیرت از گزاز
تا تو آگه شوی ز نرخ پیاز

گاو زمین و آسمان این عالم
همچو گرزه درون و زهره اندهم

هست چون مار گرزه سیرت مهر
از برون نرم و از درون پر زهر

طفل چون زهر مار کم داند
نقش او راستی تی خواند

روز غوغا و شهر آشفته
تو بدل غافل و بتن خفته

موج و گرداب با بدین زشتی
تو چنین خوش بخفته در کشتی

بر نیامد ازین جهان باری
هیچ همنفس را ازو کاری

چرخ اگر در نهاد خود نغزست
همچو با خفض پیر بی مغزست

گنبدی بر سر جهان زده اند
هیچ سیمینش بر کران زده اند

ای بسا قامتا که چوگان کرد
مر ورا کشت و تیر پنهان کرد

عمر و دانا درین ره و منزل
هیچ نا کرده ذره حاصل

تو چو کوری بحکمت آگنده
پاک و نغز و لطیف و خوش خنده

بر وفای زمانه کیسه مدوز
کاچ گنبذ تنگ ندارد گوز

مر ترا زود چرخ بگذارد
گویی سگ کو ز رانکه دارد

[illegible]

خوب و بد دیده و زشت پیوندند	همه گریه کنان خوش خندند
همه گنبد سر نمایی چو دوازند	همه گل صورت و پر خارند
همه عطار شکل و ناک و هند	همه بزاز روی و دلق ز هست
گردن گیر زبان شکسته چو برق	تیرباران کنان ز غرب بشرق
چون گل و نرگس ار چه بر گذرند	بی عجب خنده دیده و نگرند
گرچه شاگرد حکم تقدیرند	همه عین خیال و تزویرند
تو نخواهی و بر تو افشانند	تو بخواهی و از تو بستانند
پایت از باد مانده خاک آلود	دست هر یک جنایت خون آلود
بند از گاو و بار و از خر خرج	غم چه آسیب این دوازده برج
دل ز چرخ و ز گردشش بردار	پای را سر بسر کند بردار
تو ز تقدیر گشت او غافل	باز تدبیرت او کند باطل
دایه آنرا که بود مادر نیست	مایه او جز آب و آذر نیست
گرچه سنگ پرست دلبر اوست	مشک کافور عنبر اوست
دست آنرا که کرد باده پرست	پاش بر سر نهاد و خرد شکست
آنکه بر چرخ ایمنی زنهار	تکیه بر باد کرده هش دار

[illegible]

گفت با او زر بروی ناوانی
سبکی جست و رگ انجانی

گر نداری سیم تو خوار مرا
چند بی عیب و دانه کار مرا

سبلت او بکوری بقان را
و چنین ریش هم بقصران را

دانکه پیش عقول حکمت خواه
پس خریدن نیامدست بکار

نیست از نقطه تا خط فرمان
گنج بی رنج و درد بی درمان

هرچه یزدان کند بران بگزین
وانچه گردون دهد بران منشین

کانچه او نیست گر درست کند
وانچه او بر فراشت پست کند

نقش نفسی مقیم کی باشد
هرچه او نقش کرد بتراشد

در سخاوت بگو کو کان ماند
بد بدر زود زود بستاند

خود ببخشنده بدو بسیار دساند
خود بگریه از دو بستاند باز

زود بخشش سبکستان فلکست
پیر باطبع کودکان فلکست

زورق این خطهٔ خطا و خطر
هست مانند حوض و نیلوفر

روز بد بر زآب خود زورش
چون شب آید بهون کند گوهرش

روز بد بر زسوی خویش آوت
چون شب آید همو شود تابوت

روز بر آتش ار کند پروانه
باز شب جان بدو سپارد باز

ص ۵۰۵

سبلت او [illegible] بقان
[illegible] جمال الدین عبد الرزاق [illegible]
[illegible]
حدیقهٔ حکیم سنائی
[illegible]

اینجهانیست وین وان پرور
زین سپهر است گوی و چوگان گر
تو بکژ زین مر کژان یزدان باش
خواه گو گوی خواه چوگان باش
چون تو یزدان پرستی از شیطان
ایمنی در جهان و با سامان
هست پیمانهای کون و فساد
آید و بود و هست بهر معاد
خلق را کیل بیش و کم شدنی
رفته و آمدست و آمدنی
زین سه بدعهد شخص فرسودست
زین سه پیمانه خلق پیمودست
اخترانی که عمر فرسایند
تیز پایند کی ترا پایند
اختران عمر آدمی شکرند
همه جز عمر آدمی نخورند
زیر این چرخ گنبد دوار
هست بوی با بهار و گل با خار
هر کجا این بهار و دی باشد
بوی گل بی زکام کی باشد
چون بهار زمانه بی دی نیست
عمر با خُر بها و لاشے نیست
گرچه آن گل بود خوش و تر و نغز
محتقن کرد و کرسے اندر مغز
بوی گل دان حیات این عالم
موت همچون زکام و هر دو بهم

محتقن بسته شده

فی اصحاب الغفلة

آنچنان شد که در زمین هرے
ابلهی کرد رخ بزرگرسے

[illegible] حدیقه حکیم سنائی [illegible]

[illegible]

ای درین پستخانهٔ چون سست / شکری سوی جان و دل بفرست
تو که در بند حرص و آز شدی / همچو زر در دهان گاز شدی
ای گرفته بدست حرص و امل / پیر زالی سر تو زیر بغل
در جهان اینکه سفلی و علویست / صورت هر دو باز گویم چیست
این یکی پیر تنگ میدانیست / وان دگر زال سبحه گردانیست
شکر و تسبیح میکنند جاوید / بدو تا مهرهٔ سیاه و سپید
همه بر گرد در کهش بطواف / مرد سجاده باف و کشتی باف
زانهمان راز باش پوشیدست / لیک عاقل همه نیوشیدست
نه همیگویدت فلک ز فراز / کز خرد نردبان کن و بر تاز
همچو آدم برای آن دم را / نردبان ساز بام عالم را
در جهان خرد بر آی از راز / چکنی کلبهٔ پر از غم و آز
زیر این پردهٔ کبود مشو / پند این راهب جهان بشنو
کو همیگوید از زبان مرور / که بگذارمت بغار غرور
سه روانت ز نه سپنج کنم / هفت اعضات چار پنج کنم
پیش ازان کت پس آید این کا / برو این هفت چار و نه بگذار

[illegible]

له بد و نیک فلک بتلفیست
که هم طوطش برابر شرفست
گر ازین چرخ با لقاب شوی
تا کم از ماهی آفتاب شوی
دختران چون فسانه پردازند
دوک ریسند و لعبتک بازند
وان فسانه حدیث چرخ کبود
بسر افسانه هرچه بود نبود
زانکه نامحرمی تو از گردون
وارهد پیش خویش خوار و زبون
هر که او بنده گشت گردون را
کرد ضایع خدای بیچون را
بندهٔ چرخ بندهٔ حق نیست
مرد را نام مرد مطلق نیست

اَلدُّنیا قَنطَرَةٌ فَاعبُرُوهَا وَلَا تَعمُرُوهَا

آنچه از کاف انجم گردونیست
زانجهان پوستهای بیرونست
هر که اندر جهان دین باشد
گردش آسمان زمین باشد
مرد تا در جهان دین نرسد
از گمان در رهٔ یقین نرسد
نردبان سوی گل گرا منهاست
نردبان سوی دل روا نهادست
عه ز مخنث دان زمانه ساخته را
بینوا خوان فلک نواخته را
خوارتر کس فلک نواخته دان
وانکه با او زمانه ساخته دان
هر که با او زمانه در سازد
عجبی او را ز پیش بندازد

له قوله بد و نیک الخ [illegible]

[illegible] بصورت آدمی [illegible]

عه قوله ز مخنث دان الخ [illegible]

سیم را در دل لئیم راه مده
بکالک نامهٔ سیاه مده
قدر سیمی که آز ننشاند
فرج استر شده نکو داند
آنکه با میل مال و مل باشد
نقد در دل ز بیم ذل باشد
بمل و میل مال تا چه کنی
الغنی قید چو ال تا چه کنی
تا تو ترکی همی کنی با من
هندوت نقد گشت جان تحسین
تا تو خود را نهی چو ترک محل
هندوت سر گرفت زیر بغل
علف میش خود مگر ده بکف
گرگ را گشته میش علف
تو علف گشته مر فنا را رو
باز داده ز دست گوری و
تو طلبگار قوت و خصم تو باز
جنگ کرده بخنجر تو دراز

فی تسلیة القلوب عن الاقارب

شوی خود را زنی بدید دژم
تنگدل شد بشوی گفت این غم
گر برای منست بادی شاد
ور برای دلست بیشت باد
از پی نان مریز آب از روی
تو حبیشی ز بو غیاث مجوی
آبروی از برای نان برود
طمع نان بود که جان برود
چون نه نیکی نه قابل نیکی
تو دکا کاو کو و کی کی

ع [illegible] ۵۰۹ حدیقه حکیم سنائی [illegible]

که عدد چون رسید بر سر حد
روی بنمود بارگاه احد

دل ز دنیا و مهر او بگسل
که برآرد ترا ز حاصل دل

گر بچشم تو هست زین حال
هست مکروه و زشت حامل وال

دنیی ارچه فراغت حالیست
آفتش کبر و فخر و محتالیست

مرتنت را خرد گزیده کند
باز آزت گدای دیده کند

ز ارمانده ست مرد زی دنیا
نکند جبت اگری دنیا

مده از بهر لاف احمق و بد
رخصت دین برخصت نیاز

دل بی برگ را نوا نورست
بی نیاز از فضای دین دورست

انّ فی دیننا بخوان لی رب
مرکبت را بران و تیز بران

صعدت شوق در سرای براق
نکشد بار انتظار فراق

فی ترک العادة بالمجاهدة

چه کنی در کنار ما در عو
آخر آن نازنین کم از دو دو

پای در نه براه بی فریاد
بر خرد خوان که هرچه باد اباد

خردت را بان دست مدا
بر خرد شرع مصطفی بگمار

چون بیو باردت ننگ سقر
دست بر سر کنی نیابی سر

عدد کوتاه [illegible] نسخه بارگاه احد [illegible]
بآن عدد و معدود [illegible] رسید به ذات باری
باصطلاح اهل حساب [illegible] و چون
که نظر [illegible] معدود [illegible]
و اند عددی [illegible] زشت [illegible]
یعنی تو دوم باشی چون [illegible]
از عدد و معدود [illegible] بود و اگر عدد
که عبادت از ممکنات باشد [illegible]
لا تناهی و معدودات متناهی است
خلاصه معنای بیت ثانی آنکه عدد
نسخه بیت اول ظاهر است
و ذکر عدد چون [illegible]

[illegible]

قال النبی صلی الله علیه وسلم [illegible]

حدیقه ۵۰۸

[illegible]

ذکر الحکایة احکم فانها بین الکائنات حکم

مردم از زیرکان وزرم نشود	مهر کز عقل بود کم نشود
مهر جاهل چو مهره گردانست	مهر کز عقل بود مهر آنست
زانکه گردان و بی‌نوا باشد	چه هوا مهر کز هوا باشد
با هوا مهر و کین چه در خورست	که هوا گاه گرم و گه سردست
با هوا خود به نیک و بد آمیز	ور ورا تیختی سباب بگریز
باز وقت وفا ز نیک و ز بد	نز دو کینه و نه مهر خرد
هست با عشق حیلتی دیگر	صحبت عشق خلقتی دیگر
دوزخ آنکه که پرده بردارد	تقیتی دوست را نگدارد
ماند آنکس که لوث بینی نیست	کالاخلّا چو لوث بینی نیست
بغض گر سفتی بود دو نیست	مهر کز عاشقی بود کینیست
تو و من گرد آدمی را دو	بی من و تو تو من بوی من تو
تو و من گر همیست زه بر میز	در من و تو با بلای آویز
تو تو ای من منم سر جنگست	تو چنان من چنین همه رنگست
با خودی هر دو دیو و دش باشیم	بی من و تو من و تو خوش باشیم

الاخلّا یومئذ بعضهم لبعض عدو الا المتقین

دوستان آن روز بعضی از ایشان مر بعضی را دشمن باشند

۵۱۱

ایشان برای [illegible] بوده و دوستی ایشان بجا باشد

[illegible]

زهد عیسی و حرص قارون بین
گفته در شان آن دو در حق این

ورفعنا بنیر و بان نیاز
مخسفنا ز سر نشیبی آز

ورنگر بی مزاج خاطر دون
زین دو معنی بعیسی و قارون

این بزهد آسمان گرفته بناز
وان شده خاک خواری از پی آز

قصه یوسف ار ندانی تو
چون ز قرآن همی نخوانی تو

چون ز زن بود آفت و الش
راند قرآن بکام او تلمش

عقل و جان گفته از پی زر و سیم
ان ربی بکیدهن علیم

آفت آدمی ز دنیا دان
راحت جان و تن ز عقبی دان

مرد دنیا کرامتی نبود
قیمتی جز قیامتی نبود

گر ترا خشم و آز بگذارد
در جهان موری از تو نازارد

آنچنانی مبارکت باد آن
ورنه این کن و زو جهان بستان

مرد خرسند میر کوی بود
مرد طامع بی آبروی بود

ورنه از حرص گندمی بخورد
گرد خود همچو آسیا میگرد

حرص را برنه از قناعت بند
وانگه از دور او گری تو خند

الباب التاسع فی مثل الاحباب و الاعداء بمثل الدواء و الداء

[illegible]

[illegible]

بی حضور من چنین سره مرد / مال من زان خویش فرق نکرد
همه درویش را نه هم بالم / از چنین دوستی چرا نالم
هست شکرانه ام کنون خورد / زانکه در مال من تصرف کرد
دوستان ای پسر چنین بودند / کز مراعات هم بیاسودند
مال و جان دوست را فدا کردند / راحت دوست را غذا کردند
تو بدانگه درم که دوست برد / سینه ات همچو نار پوست درد
دوست اگر ز هم بدری تو پوست / گر کند آه او نباشد دوست
چون کنی خیره دوستی خوبی / همه گفتار هرزه بی معنی
یار بد و نیک وقت را دوست / نکند هیچ نیک هرگز بد
دوست کز کاس و کاسه دور بود / از سبوس و سباسه دربود
ور بگوئی بدوست بر جه هین / گویدت تا کجا بگو بنشین
یار بد همچو تیغ دیداریست / نرم و تیز است روشن و تاریست
یار بد دشمنست رعنا روی / از چنین یار زود دوری جوی
مرد را همرهان یقین باشد / هر قرینی که دون دین باشد
هر کرا در بطانه یار بدست / زانکه دشمن بخانه مار بدست

قوله دوست [illegible]
که کاس [illegible]
دوست کز [illegible]
[illegible] از سبوس
حدیقه حکیم سنائی
[illegible]

١٢

خوش بویم اندرین گلشن	چون ز تو تو برفت و از من من
تا تو خود را همی نباشی اوست	بوته دشمنان و کوره دوست
دشمن از دوست گاه آز و نیاز	جز بسود و زیان نه بینی باز
دوستان آنگاه سود و زیان	بتوان دید و آز سود توان

فی المودة والاخوة الخالصة

دوستی دوست امتحان شد	دوست خاطر نبد پشیمان شد
گفت زن را که کدخدایت کو	زن ورا گفت گفتنی برگو
گفت پیش من آر کیسه سیم	زن بیاورد و کرد در تسلیم
مرد بگشاد کیسه دینار	بگرفت آنقدر که بود بکار
باقی آنچه بود زن را داد	بدر آمد ز خانه خرم و شاد
چون شبانگاه شوی باز آمد	زن بر شوی خود فراز آمد
گفت با شوی خویش وصف الحال	شاد شد مرد و غم گرفت زوال
جمله بود آن نهاده صد دینار	بیست بر داشت مرد و رفت بکار
بفدا کرد زر هر آنچه بماند	مستحق را از رنج و غم برهاند
گفت درویش را دهم دینار	که مرا شاد کرد نیکو یار

باشد بوته
دشمنان و کوره
دوست یعنی [illegible]
گدازش و آتش ان
دوست [illegible]
[illegible]
۵۱۲
[illegible]

هیچ ناید تغیری پیدا — نبود غم جدا و کیسه جدا
نیکی را بود ز مال افواج — وان دگر کس بحبّه محتاج
همه یکسان توانگر و درویش — نه ز زر و سیم باشده کم و بیش
پیش ازین دوستان چنین بودند — کز غم یکدگر نیاسودند
جان یکی بودی اندر دو تن — حال بودی یکی و مسکن دو
وین زمان دوستان خود بینانند — همه از بیم نان هراسانند
هر یکی را شده است یکتا نان — بیشتر از کوه قاف در میزان
همه نان کور و مجره راد شوند — ریش خود میبرند و شاد شوند

فی ز رفقاء مشئوم

دوستی با مقامر و قلاش — یا مکن یا چو کردی او را باش
دوستی کز پی بپایه کنند — بدل و سینه دوست کاله کنند
دوست خواهی که تا بماند دوست — آن طلب کن که طبع خویش اوست
بد کسی دان که دوست کم دارد — زود تر چون گرفت بگذارد
دوست گر چه دو صد هزار بود — دشمن ار چه یکی هزار بود
مرد را خصم و دشمن دانا — بهتر از دوستی بود نادان

[illegible]

۵۱۵

یار بد را مکن بخشم بتر
نکند شیشه کس رفو به تبر
شاخ بی برگ و میوه خار بود
یار بی وقع و نفع مار بود
مر ترا آن رفیق و یار آید
که به نیک و بید بکار آید
دوستانی که بیدریغ بوند
دوست آنچو تیغ و میغ بوند
یار رهمکاسه هست بسیارے
لیک هم کیسه کم بود یارے

فی الاخوان لغیر الاخلاص

آن شنیدی که عمر خطاب
دید قومی نشسته در محراب
کرد از ان قوم میر عدل سوال
که کیانند و چیستان احوال
همه گفتند ما رفیقانیم
همه یکراه و یک طریقانیم
یکدگر را برادران شده ایم
یکدل و جان و یکزبان شده ایم
گفت عمر که بی حضور دگر
کیسهٔ یکدگر کنید نظر
سیم یکدیگران بخرج کنید
یا بحکم حساب درج کنید
همه گفتند زان خویش خوریم
وز زر و سیم یار پرهیزیم
گفت عمر که کار محکم نیست
وین سخن جمله را مسلم نیست
بدل آنکه برادران باشید
که زر و سیم یار بر باشید

ع و از شاخ بی برگ و میوه [illegible] ۱۲ه

ع قوله عمر خطاب [illegible]

دوست نادان بود نباید خوست
باید این حکمت از علی آموخت

خلق دشمن شود چو بگریزی
بد قرین گر بوی ار دور آمیزی

چون ترا دوستی پدید آید
نقل باید که زود نستاید

وقت عشرت از و بکم دیدن
دیدن کم به از پسندیدن

دوست بدخو چو خار دامن‌گیر است
که بهر دامنت بگیرد چست

دوستی با مزاج و بدخویی
دور دور و هم اید رست خوی

تا نباشی حریف بدخو زیان
که نکو کار بد شود ز بدان

با دگر لطف او دست جان بکار
زهر گردد بصحبت یار

زر و روی زر از قرین بد است
ورنه غنچه با قرین خوست

صحبت باغها بفصل بهار
باد را هر زمان کند عطار

روغن کنجدی که نامش خام
شد ز گلها عنبرین و نیکو نام

چون بگلها سپرد نفس بنفس
روغن کنجدش نخواند کس

این بس است از بهر آن از گل
گل از و نیک نام و او از گل

با بدان کم نشین که بدمانی
خو پذیر است نفس انسانی

ور بدی سیرتت بود بسته
که بد و به شوی ز صحبت به

مع مزاج لاغ کردن [illegible]

ع قوله [illegible]

[illegible] حدیقهٔ حکیم سنائی [illegible]

از تنقّی درین طلب رعناست از صدف دُر طلب ز آهو نافست
آستین گر ز هیچ خواهی پُر از صدف مشک جوی از آهو دُر
همه از حس چشم و بینی و گوش زان همی بین آن همی زان نیوش
نا بد از گوشها جهان بینی نخورد چشم و نشنود بینی
از حواس ار بجوئی اینهمه ساز این از آن آن ازین نیابی باز
گر بدیدست در جهان بارے کار هر مرد و مرد هر کارے
گر نخواهی دل از ملامت پُر بیهده از رقت این نمک مبر
گرچه صد بار باز گردد یار گر رود باز گرد چون پرگار
زین جهان رنج همی گردانی باش تا قدر این بدان دانی
دوستان گنج خانهٔ رازند رنج بردار و گنج پردازند
با کفایه درشت بگفت بخیز مه در آمیز چست و مه بگریز
ز طلق زین ستوده دان هر رب که چنین آمد از حکیم عرب
مطلب گرچه جنبم فرمانی بیکی از مقعدان زندانی
آن طلب کن که واند و دارد تا تو آزردئی از تو نازارد
صفت دوست از ره تحقیق از علی البشر زادهٔ زندیق

۵۱۶

[illegible]

اگر کنی صحبت چشم تجزابی — دوستی با اخلاص کم یابی
خود ترا زو وفا نخواهد خاست — که تو دوریست با تراز دوراست
پس تو را گفتن ... باش — دامن خویش گیر و خود را باش
که بود عهد و عشق لقمهٔ نان — پس همه چون چراغ بیوه زنان
صلح دشمن چو جنگ دوست بود — کز ره مغز او چو پوست بود
دل در ایشان مبند کز گیهان — همه آدم دمند و مرجان جان
نیک از ایشان چو جبا بود — زانکه عقرب چو بطا ماه بود

یعنی اعتبار ندارد

فی ترک المخالطة مع الاوباش

خلق جز مکر و بند و پیچ نیست — همه را آزمودم ایچ نیست
گر همه در برت نشسته برزد — مرد عاقل در این میان فرد
گر نه همچو مه بجز گرد — همچو خورشید باش تنها رو
مهر چو پیوسته یکسواره بود — ماه باشد که با ستاره بود
هر که تنها روی کند عادت — همچو خورشید شب کند غارت
مرد را دل شکسته دارد جفت — تیر را پای بسته دارد جفت
با چنین تیرها چو شد تنها — وانکه تنها ترا به از تنها

[illegible]

[illegible]

خوشخو از بدخوان سترگ شود | میش چون گرگ خورد گرگ شود
اسپ توسن ز اسپ لنگ برنگ | گشت همخو اگر نشد همرنگ
هیچ صحبت مباد با عامت | گر چه خود مختصر کند نامت
صحبت عام آتش و پنبه است | زشت نام و تباه و استنبه است
صحبت عام در بهشت آباد | مرگ باشد که مرگ عامی باد
باده عاقل هوا نیامیزد | پاک هوا از دو عقل بگریزد
دوستی را که نیست با تو مجال | که بگوید حرام نیست حلال
با تو تا لقمه ئید جان و دلست | چون شکرت لقمه تیغ تیز و شکست
دوست دشمن برای جان باید | تن بود کش غذای نان باید
با بد و نیک جسم واند زیست | جان شناسد که دوست دشمن کیست
گلکش خوبان گل پیاله ببین | وز دو باشد دل چو لاله ببین
با گل کی بود اخوت پاک | زانکه گفتند اخوان من اساک
جامه خون و گوشت پوست بود | طیبه طیب دوست دوست بود
نیست در هیچ یار صدق و صفا | نیست با هیچ دوست بوی وفا
چون بعلت کند سلام علیک | از بد و نیک تو شود بد و نیک

سه سبیل ذیل الثیاب و ناموس

له نوع جنت
[illegible]
[illegible]

خوب بی به که جفت کوته بین | ماه تنهات به که گشتش زرین
هر کجا داغ بایدت منه مرو | گر تو مرهم نمی ندارد سود
هر کراهست دوستی و نشانش | بنشینی در جهان دهد آواز
من بعالم درین زمان ندانم | دوستی زان همیشه حیرانم
گو درین روزگار یار بیار | که برو باشم استوار بیار
اهل این روزگار بی سر و بن | از برای نوی زبهر کهن
دوستی از پی درم دارند | زهر دریا زهر را هم دارند
هرزه دوران هم شریف علم خس را | کو کسی کو کسی بود کس را
گرچه خوش گوی و روی خوش کلا | زر و سیر اند و تنگ حوصله اند
رنجکاران و گنج پاشانند | زرنگ مدار و راز فاشانند
مرد صورت پرست کس نبود | هوش او جز سبو هوس نبود
روز نیکی نکو بود با تو | چون بدی دید بد شود با تو
چون تو از ابلهان گزینی یار | یار غار تو عار باشد عار
یار ناقابل گرچه بد سازست | چون درای شتر خوش آوازست
جای خود در خور خویش شوی به | یار در خورد خویش جوی به

عه قوله جابگه در داغ در خورد او صد دل بر وزن سپیدکه بچه در خورست که لایق و سزاوار باشد ۱۲ برهان قاطع

له قوله [illegible]

[illegible] حدیقه حکیم سنائی [illegible]

ملک عالم بزیر تنهائیست / مرد تنها نشان زیبائیست
باکسان در نگاهداشت بوی / با خود آسوده شام و چاشت بوی
جفت باشی خدای ده بار / فرد باشی خدای باشد یار
چون تو تنها نشینی از سر بن / با خودت هر چه آرزو میکن
چون نه تنها بوی ز نیک و بد / کم ز تیزی بود غباری زو
چون دلت شد بفرد بودن شاد / تیز بی شرم کس بیاری دا
گرد توحید گرد با تفرید / چکنی صحبتی که آن تقلید
بد بلایی از تو اندر آویزد / پس بیادبی هم از تو بگریزد
تا همه در تو نیک خود بینند / با تو یکدم بزرق بنشینند
ور شوی العیاذ بالله بد / تا چه بینی ازو بجان و خرد
دل نخواهد ترا ازو بگسل / کز بخیلان بخیل بهتر دل
ور دهان دار تا بود خندان / چون گرانی کند بکن دندان
هر که مارا نخواهد از بن دل / گر همه جان بود ز تن بگسل
چکنی با حریف بیمعنی / بس ندیم تو شعر چون شعری
بس جلیست کتاب با خردت / تا نگوید بخلق نیک و بدت

۱ قوله [illegible]
[illegible] ٥٢٠ [illegible]

گاو مانند دیوی از دوزخ   سوی آن زال تاخت از مطبخ
زال پنداشت هست عزرائیل   بانگ برداشت از پی تهویل
ملک الموت من نه مهستیم   من یکی پیر زال محنتیم
تندرستم من و نیم بیمار   از خدا را مرا بدو مشمار
گر ترا مهستی همی باید   شو مر او را ببر مرا شاید
دخترم اوست من نه بیمارم   تو و او سنت رخت بردارم
من برفتم تو دانی و دختر   سوی او شو ز کار من بگذر
تا بدانی که وقت پیچاپیچ   هیچکس مر ترا نباشد هیچ
بی بلا نازنین شمرد او را   چون بلا دید در سپرد او را
بجمال نکو بدو بد شاد   بخیال بدش ز دست بداد
یار بود که بر در زندان   چشم گریان و لب بود خندان
یار آن باشد از نیاری خشم   کز لعلت بکشند برای تو چشم
گیرد از پرسشت پسندیده   گفته ناگفته دیده نادیده
هر که وقت بلا ز تو بگریخت   تو حقیقت بدانکه رنگ آمیخت
صحبتش را چو مرد بر راه   زور و زر و زنان بچه ندارد او

دکان [illegible]

[illegible] تهویل ترسانیدن [illegible] منتخب اللغات ۲۳ ص [illegible]
حدیقۂ حکیم سنائی

[illegible]

نیک بد وان درین سپنج سرای	جفت چه دست و پای نازیبای
این یکی نامی نی کند بدوم	وان دگر پای پی ز بهر شکم
بار نادان اگر ز بهر زیان	همچو او و برکشد آواز
صعوت او سوت روح احرار	صعوت او صعوت مردم او بار
شاخ مازون که پر گره باشد	مرش از بار و برگ به باشد
بیخ نرودی که رست شاخ بود	سال تنگی ولش فراخ بود

فی المدعی فی المحبة الکاذبة

یاد دارم از پدران	زان جهان دیدگان پیر خران
داشت زالی بروستای تکاو	مهستی نام دختری و سه گاو
نو عروسی چو سرو و نو بالان	گشت روزی ز چشم بد نالان
گشت بدرش چو ماه نو باریک	شد جهان پیش پیرزن تاریک
دلش آتش گرفت و سوخت جگر	که نبازی جز او نداشت دگر
زال گفتی همیشه با دختر	پیش تو باد مردن مادر
از قضا گاو زالک از پی خورد	پوز روزی بدیگش اندر کرد
ماند چون پای مقعد اندر ریگ	آن سر گرد در دیگش اندر دیگ

۲۲

[illegible]

لیک می نشنوی که کر شده / عقل بگذاشتی و خر شده
گر ترا گوش عقل بودے باز / بشنیدے چو عاقلان آواز
ور تو زیبا سخن موثر نیست / که ترا از جهان منش نیست
در جهان خدا برای از خاک / چکنی کلبهٔ که آن کاواک
چون کتابیست صورت عالم / کاندرویست بند و پند بهم
صورتش بر تن لئیمان بند / معنیش در دل حکیمان پند
صورتش خارش و سخن در وے / تن او نور و جان کمین در وے

در تحقیق العشق

آن شنیدی که در عرب مجنون / بود بر لیلی آنچنان مفتون
ز خوبی دوستی لیلی کرد / همه سوی خویش باوی کرد
عقل و دین را او بهم خود بگذاشت / رنج را راحت طرب پنداشت
کوه و صحرا گرفت مسکن خویش / بیخبر گشته از غم تن خویش
چند روز او نیافت هیچ طعام / صید را برنهاد بر ره دام
ز اتفاق آهوی فتاد بدام / مر ورا زانگهان برآمد کام
چون بدید آن ضعیف آهو را / وانچنان چشم و روی نیکو را

له قوله در جهان خدا
الخ کاواک یاوه
[illegible]
ص ۲۵ حدیقهٔ حکیم سنائی
[illegible]

[illegible]

سن و تماثل ندیده ام ز خسان / گر تو دیدی سلام من برسان
صحبت ابلهان چو دیگ تهیست / گر درون خالی از برون خبیست
دوستی ابلهان ز تقلید است / نزهة عقل و نفس و توحید است
بپر از دوستی خلق سبک / دوستی سنگ و خلق شیشهٔ تنک
سنگ در ظرف شعرخوان برد / بنود دوست با عراقی گرد
جنگ شان نایست در صفت نادان / تنگدل باشد و فراخ دهان
زانکه ابله چو باشدت دلجوی / آب تهمت دواندت در جوی
تا بوی تندرست حکم روان / وارد تیغ خویش و دوست چنان

دیگر

چون شود سوی از تو دیگرگون / این شود سوی آن شود خاربین
سوزنی نور عینی از خویشان / راست چون چراغ درویشان
چون کم آید براه توشهٔ تو / ننگ گردد کلاه گوشهٔ تو
یار دانا چو شد ترا همراه / پس درازی راه شد کوتاه
دل تو با خدای ز خلق ای خر / چون خوشت ای لئیم چو گستر
گر یکی دانه مهر زر باشد / باریکیانه بهر خر باشد
نه همیگویدت فلک ز فراز / گرد خرد زبان کن و برتاز

[illegible]

[illegible]

با زنان نیک هم نبردی تو
با چنین زور و مردی تو
چه کست ای بزرگی زاده ترا
در گشاده دست خوان نهاده ترا
پنج نوبت زنی چو عقل و چو جان
بر سر هفت چرخ و چار ارکان
گر کنی بر جهان شبگیرے
ده سلام و چهار تکبیرے

فی ترتیب الریاضة والمجاهدة

آن شنیدی که پادشازاده
که ورا مملکت آماده
باشد اندر سرا و حجرهٔ خاص
بر سرش خادمان با اخلاص
تا ببازی ورا فسون گمارند
پاس او سال و ماه میدارند
وان مشاقان با فغان و فضول
همه بر لهو و لعب مشغول
در غم آنکه بارگه باشد
زحمت و آنچه پیشه باشد
همه را بر فلک رسیده خروش
بارگه از فغان شان پر جوش
وان ملکزاده ساخته بیکار
نبود بی رقیب بی کردار
تا نپوید براه ناواجب
نبود بی اتابک و حاجب
نه ببازی و لهو پردازد
نه بپرسیده گفتن آغازد
آنچنانش نگاه میدارد
که یکی دم بهرزه بر نارد

[illegible]

۵۲۷

[illegible]

یک گروهش سبک دام اورا   ای همه عاشقان غلام اورا
گفت چشمش چو چشم یار منست   اینکه در دام من شکار منست
در ره عاشقی بخانه روست   هم رخ دوست در بلانه روست
چشم لیلی و چشم آن بسته بند   هست گویی بیکدگر مانند
زین سبب احترام شد بر من   برهانش زین بلا و محن
من غلام کسی که در ره عشق   شد مسلم ورا شهنشه عشق
راه دعوی اروی تو بیمغز   نخرند از تو ترسم این دعوی
گر بپیش آ رو گفت کوته کن   با چنین گفت گرد وهم مکن
ور نه از معرض سخن برخیز   چون زنان زین چنین سخن بگریز
دعوی دوستی تو با معبود   پس طلبگار لذت و مقصود
گر تو مقصود خود گری بر دست   بت پرستی نه خدای پرست
گر تو فرزانۀ پس چون   شده بر جهان چنین مفتون
ای جهان را نخریده پنداشت   عاقبت خود برفت و هم بگذاشت
تو ز احوال غافلی چه کنم   بر خود و اهل جاهلی چه کنم
تو بگوهر ورای دو جهانی   چه کنم قدر خود نمیدانی

[illegible]

چون ندانی فزوق و نه مزیج
من ندارم شهادت تو صحیح

تو اگر آدمی چو آدم باش
راه او را نه بیش و نی کم باش

از خشیجان و گشت بند دوار
مردگانند زندگانی خوار

چه کنی در جهان بیمارش
زانکه بس بیمزه است تیمارش

برگذر زین سرای پرخلل است
نردبان پایهٔ گم و خلل است

گرد دریا مدور و جیحون گرد
ماهی از تابه صید مهمان کرد

جان بکعبت برند و دلیر آسا
قصد این ره کن در دریا آسا

گیر دور و زر و حیات نزد خرد
چه خوش و ناخوش و چه نیک و چه بد

باش تا بیخ تو آب رسد
با وخیمه آفتاب رسد

گل و گل تو هنوز معذوری
زین طریق و قیق بس دوری

بسته کی گیر دست بحاصل نقل
هر که دارد گشاد نامهٔ عقل

تو چه دانی ز آفرینش حق
چه شناسی بیان بینش حق

آنکه در بند آبی و نانی
کی جهان و نهان حق دانی

وقت شکر لبن که در ایام
زاده در میانهٔ اسلام

خواری و زحمت کفر دیده نه
شربت کافری چشیده نه

ع یعنی بکمال الارتفاع رسد ۱۲

ع فزوق آخشیجان باشد ۱۲
آخشیجان بالف و
ختن جمع آخشیج است
بمعنی عناصر [illegible]
[illegible] با شد

[illegible]

سر این معنیت خود تو بدانی — زانکه مقصود کار دو جهانی
مرد را تخت ملک منتظرست — وز عبث تخت ملک بر حذرست
تو اگر نسل آدمی به نسب — پاک دار از عبث همیشه حسب
کار کن رنج کش بسان پدر — تا گهر باز گردد ت بگهر
ورنه آدمی ز شیطانی — هرچه خواهی بکن تو به دانی
ای دریغا که قیمت تن خویش — می ندانی سخن نگویم بیش

فی منقبة الانسان و مناصبه

آن شنیدی که رفت نزد قاضی — تا کند خصم خویش را راضی
بود مردی دران میانه گواه — که ز آبای خود نبود آگاه
چون گواهی بداد قاضی گفت — کای تو با مردمی و راد و جفت
نه فلان راد مرد جد تو بود — کز تو زرق آدمی ورا ستود
از عطا بود کام راحت روح — شعرا را اگر از کرم ممدوح
مرد گفت آگهم ز فرق و شمار — من ندارم خبر ز تخمه و دار
گفت قاضی چه تو ز نادانی — منقبتهای خود نمیدانی
قول تو من کجا قبول کنم — من همه کار بر اصول کنم

[illegible]

ما شناسیم کان چه گولی بود   وان چه بندی و آن چه غلی بود
قفل اسلام کرد ما دانیم   کین زنان مرد راه ایمانیم
شیر مردان عنا می ره بزنند   بتّه نامرد راه بسپرند
تو بنامردی این و دین را   جمله کردی خراب آئین را
بچه بنهم ترا ابیار جواب   ای ز تو دین و شرع گشته خراب
نه زنی در ره صواب و نه مرد   نه مخنث اذا انت نبود درد

[illegible]

فی الصلابة فی الاسلام

رفت از پی روم قدمی در اسلام   تا شوند از جهاد نیکونام
وز پی اقتدا شکسته شدند   چند کس در میان بسته شدند
غلوی و دانشومندی   تیز مردی و بی خرد بندی
کس فرستاد شان عظیم الروم   کرد بر هر سه شخص حکم شوم
گفت شیت مغانه بر بندید   بت بسجید و خویش بپسندید
ورنه مر هر سه را بسوزانم   بکشم هر سه را که بتوانم
بنشستند هر سه رای زدند   هر سه آن دست و دعای زدند
گفت مرد تقیه رخصت هست   بسته در چنگ خصم شد شکست

[illegible]

سعی ناکرده در ره ایمان	پیشت کی وزد اندر ایمان جوان

فی شکایة غربة الاسلام

بود عمر نشسته روزی فرد	گردش اصحاب مضطرب با غم و درد
هر یک از شادی ره اسلام	یاد میکرد و برگشاده کلام
هم کهن پیر و هم جوان تازه	برده آوازه تا بدروازه
سخنے جمله یاد میکردند	نوبت ایام کفر میخوردند
بود عبد الله عمر حاضر	لیک زان درد و رنج بد تامر
سخنے کرد زود بر خود یاد	زود عمر بر زبان بکشاد
گفت و یکایک ملالت باشی تو	خود مر این درد را که باشی تو
درد دین تو تا کجا باشد	مر ترا درد کی روا باشد
درد ایام کفر خورده ئی	خویشتن را ذلیل کرده ئی
تو در اسلام زاده و دیده	تلخی کفر هیچ نچشیده
اینچنین درد و رنج ما دانیم	زان بدین رسول شادانیم
نا چشیده تو درد و محنت و عار	هیچ نابرده ذل و استحقار
نشناسی تو لذت ایمان	قدر ایمان چه دانی و جهان

[illegible]

له تو در نچشیده
[illegible]
[illegible]
[illegible]
در دین اسلام [illegible]
۵۳
[illegible]

عقل و جان پرده دار فراشند / چاکرانش نبات و حیوانند
آنچه عقد نبات و حیوانیست / اندرا انقطاع اسبابیست
عقل و جان ملک پادشاهی اوست / ملک او در خور الهی اوست
عالم طبع و وهم و حس و خیال / همه بازیچه اند و ما اطفال
تا زبان طفل خویش ابوست / تیغ چوبین ازانش هند بست
تا جوان طفل مرد کار شود / تیغ چوبینش ذوالفقار شود
تا دران پیش خویش ازان بجان / دختران را کنند لعبت باز
تاش چون شوی حد استار آید / آن یکی با نوی بکار آید
تا چو بگذاشت لعبت بیجان / لعبت زنده پرورد پس ازان
طفل دکانک از پی آن کرد / تا به دکان رسد چو گردد مرد
اینهمه نقش دانی از پی چیست / تا بمعنی رسی بدانی زیست
اینجهان صورتست و آن معنی / اندرین جای اندران جا نی
تا برین و بران یا بنا بازی / آدمی زاده میکند بازی
پس چو شد مرد چشم او شد باز / آید از نقشها بمعنی باز
زانکه خود نیست اندرین سرای / در دبستان عقل بازی جای

قوله چو عقد نبات [illegible] مراد از اسبابان [illegible] [illegible] تیغ چوبین طفل [illegible] یعنی [illegible]

۳۳ ع [illegible] لعبت [illegible] بصورت آدمی [illegible]

[illegible]

گرچه بر کفر کرد خصم اجبار　نه بدل از زبان دهد اقرار
بعد از آن چون فرج فراز آید　بسر عهد و شرط باز آید
علوی گفت مر مرا است شفیع　جد من بر همه شریف و رفیع
حیز را گفت مرد دانشمند　کار تو گفت من شدم خرسند
مر ترا علم تو دلیل بس است　علوی را بجد خلیل بس است
من نباشم مخنث دو جهان　گر بدین جهان شود ویران
هر چه خواهید با تنم بکنید　گو بگیرید و گردنم بزنید
نیک و بد هست مر مرا یکسان　نام نیکو گزیده ام ز جهان
شر ضدی کرده ام ره دین را　کی برم عار عاری چنین را
کشته بهتر مرا بنام نکو　که بوم زنده با هزار آهو
جان بداد و سگی بجو و نگرو　بر دها کرد و دل تفرد و نبرد
ای بمردی تو در زمانه مثل　حیز مردی چنین نمود عمل
تو بمردی چنین عمل بجاے　ورنه بیهوده زین فقع مگشای
هر چه جز راه حق مجازی دان　هر چه جز کار اوست بازی دان
هر چه جست بر هیچ بجست ایم　چون تو خردی ترا بزرگ آید

[illegible]

[illegible]

فی الاعتقاد و السّوء فی طلب الرزق

بود مردے معیل بس رنجور | شده از عمر و عیش خویش نفور
مرد را ده عیال و کسب قلیل | گشت بیچاره زار مرد معیل
از عیال و طفول رنج بتافت | بدر از ناحیت سباب بشتافت
وان عیالان بشهر بگذاشت | راحت خویشتن در ان پنداشت
بس عجب جا بهارے آمد مرد | بخت بنگر که با معیل چه کرد
دید مردے نشسته بر سر چاه | دلو با حبل بر نهاده براه
مرغکے بس ضعیف بس کوچک | کز گنجشک بود او ده یک
گفت مرد اسبک بکن کارے | تا برآید بکرت بازارے
زمن ای خواجه صد درم بستان | مرغ را از آب تشنگی بنشان
دلو و حبل اینک چهے پر آب | آب ده مرغ را سبک بشتاب
مرد گفتا که بخت روی نمود | به ازین کار خود نشاید بود
بیکے دلو سیر گردد مرغ | صد درم مر مرا شود آمرغ
دلو بگرفت و رفت بر سر چاه | خود ز دست فلک نبود آگاه
تا بگاه زوال آب کشید | مرغ سیری از آب هیچ ندید

[illegible]
۳۵ حدیقه حکیم سنائی
[illegible]

[illegible]

بندگان را ادیب بیگانه است خواجه را خود ادیب خانه است
شاهزاده است آدمی و نجیب نبود هیچ با ادیب و رقیب
هر که فرزند شاه کی باشد بی ادیب و رقیب کی باشد
آدمی عالم مقتضبه نیست همه مهتا و هم همه بر نیست
تو که باشی هنوز آدم را چه شناسی تو خاتم و جم را
که ستور است و دیو در پایه هم فرومایه هم گرانمایه
خو که بی راه بخردی باشد از ستوری و از ددی باشد
آدمی تیره دستور بود گرچه دارد دو دیده کور بود
گر تو جویای عالم رازی ای زمین باز مانده چون بازی
چند از این آسیا و این برزن نام این باغ و صحن این گلشن
بهر آن گرده پادشات عزیز تا کی نان و آب گوی و مییز
تا کی از دور چرخ دون لئیم خورده و نان بوی چو مال یتیم
سال و مه مانده در غم نانی وز لباس علوم عریانی
قوت خود بینی از کفایت خود اعتقادت بدست نیت بد
رازق خویش را نمیدانی بنده آب و جاه گرنانی

[illegible]

فی الظالم و المظلوم

کودکی با حریف بی انصاف   گفت کای سر بسر دغا و خلاف
تو درازی و نیز در بازی   پس همان به که گوز کم بازی
اندرین شاهراه بیم و امید   دایهٔ جسم تست دیو سپید
شب و روز از پی غذی تنت   مانده پستان دیو در دهنت
کی هوای هلاک اندیشت   سر پستان سیه کند پیشت
کو یکی مادرے کز سر درد   شیر یک طفل باز داند کرد
کردت ارچه چو گوزبن گردن   شیر پستان نما طفلی خوردن
تا گهی بینی اندر بستان   اجل آید سیه کند پستان
شیر خوردنت اهل دربار کند   اجلت خوز شیر باز کند
دل خور و شیر او چو گاو سبوس   بر دعای چو پارسا سالوس
باز کن خوز شیر خوردن پر   طمع از شیر باده گاو ببر
بر سبیل دل آن نظر که بود   در سرای خطر بطر چه بود
طین که ابلیس و شیطانی و بنگی   تو چو دلیش گرفته در چنگ
ز آدمی قبلهٔ عقل و دین داری   تو نباتی که قبلهٔ طین داری

[illegible]

خسته شد مرد و گفت چون آن و — کرد تن من درین عنا فرسود
مرد با مرد گفت کای نادان — امتحان توام من از یزدان
تو مرا این مرنج را ز چاه پر آب — نتوانی ز آب داد اسباب
ده عیال ضعیف چون تو اری — طفل را خیر خیر بگذاری
لـه
را ز غم من تو در میان شبی — پس چرا با فغان و با شغبی
رو سوی خانه باز شو بشتاب — کار اطفال خویش را دریاب
من که روزی ده هم توانایم — راه ارزاق بر تو بگشایم
جان بدادم همی دهم روزی — در غم نان چرا تو دلسوزی
زین هوسها چرا نگردی دور — چند دارد ترا جهان مغرور
آن جهان در غرور نتوان یافت — نرسید آنکه سالها بشتافت
هیچ مپسند ار گفت لبیکی — جامه مفگن بر آتش از کیکی
نه برادر و ستا و دین پرور — نه ببازار و نه بر مادر
پیش من قصهٔ هنر برخوان — بلکه امی تره ات هم برخوان
نه بدیبجات زر نه آنجا زور — نه زپی گلشنی نه از پی گور
با حریف دغا مبازای کور — نه بری زو نه از مجا هر جور

لـه تو در ازغم [illegible] حدیقهٔ حکیم سنائی [illegible] ۵۳۲ [illegible]

برکشندت بدست عماقتی
از سر این پوستهای عاریتی
تا چو از خاک خود برون آیی
همدران دم ز آب چون آیی
راه مردی گزین تو با دل خوش
همچو سفله مباش خواری کش
اهل دنیا بخوبی و زشتی
خفتگانند جمله در کشتی
بادبان برکشیده بهر سفر
خاک تیر ز آب و نار شرر
غافل از روی جهل از او بیر
ابلقان سوارکش در زیر
کی باستد مگر دمی بغرور
ابلق عمر تا بآخر صور
عمر بگذشت و تو چنین مغرور
از خدا وز خلق یکسر دور
برگشت از غرور غفلت مست
نیکی آنجهان بداد از دست
نه شتاب آیدت بکار نه صبر
زانکه بشتافت و صبر کردان گبر
هادی ره بجز هدایت نیست
وان طریق اندرین ولایت نیست
کی غشم بوسه وکنار خورد
هرکه او کوکوکنار خورد
حلم دین کان بغفلتی شنوی
نکند اعتقاد و رفت قوی
لا اله غفلتی نه بنده
دل سیه عمر کوته و خنده
تا بنگذاشت عاقل از آتش
کی برآید ز جانش خنده خوش

[illegible]

خانه چند از کوشیدمی
گنج اگر نقش پوشیدمی

سال طوفان و خانه آشفته
تو درو گاو مست و خفته

نه کنون تر از ابر می بارد
خانه را بر سرت فرو آرد

روز و شب گاه و بیگه این باران
غافل از راه آب و ناودان

چون ترا برده در سقر طوفان
بر تو خندد ز نقش گر ایوان

بر تو کافش فریب و تلبیست
دستخوش یافتست ابلیست

هم ز دست خودست درین بنیاد
پای در گل بماند و سر بر باد

هست از امر و نهی و از میعاد
از تو پیشه است عمر دست افزا

آنچه سود آید او برد بدرست
وانچه باشد زیان مایه تست

تا گرفته برشوت از زر و زور
رایگان دیو را شده مزدور

فی انقطاع النسب

آدم پاک را برآرد از گل
جسم روشن مدار و تاری دل

بنده ای ار بود ز بهر شرف
از خلیفه خدای چون تو خلف

گر تو اینجا نسب درست کنی
بر خود آن راه نادرست کنی

صبر کن تا درین سرای مجاز
از پی آز و عیشت از پی ناز

[illegible]

یک زمان شرع را متابع شو   پس مرفه بدست در بغنو
آنچه گفتست شرع آن و گیر   وانچه مقدور کار ناید گیر

فی حب الدنیا و غرورها

خواجهٔ را بمردمی در بست   تنگکا ساخته بر و بنشست
گفتمش تکیه جای باشد خوش   گفت آنرا که رسته شد ز آتش
کی سپارد بتکیه گه تن خویش   هر کرا گور و مرگ و محشر پیش
اینهمه تکیه با غم پیوست   تکیه گه رحمت خدای بس است
اینت آزاده و دین پرور   اینت محکم حدیث حکمت خر
ای سنائی سخن دراز مکش   کوتهی به نمک ز دیگ چش
خواجه تن را طلاق ناداده   وین همه جو بد اینت آزاده
اینجهان آن رهست بهر غروری   خانه ویران و پرده زنبوری
اینجهان در حلی و حلّه نهان   گنده پیر است زشت و گنده دهان
تو به نیرنگ و رنگ او مگرو   سخنان فریفش مشنو
چه طمع داری اندرش ای بی   چه نشینی ز ریشتهٔ گرد ابی
صد هزاران چو تو باب برد   تشنه باز آورد که نم نخورد

ع [illegible]

۱۴۱ [illegible] زنبوری [illegible]

[illegible] هندوستان [illegible]

بر ان است ع
یا گویند
تانیه پیر اس افزوده
بالکاف فارسی
۱۲ [illegible]

فی اصحاب الغرور

آن شنیدی که حامد لفاف / در حریم حرم چو کرد طواف
تا گهی باز خورد بر وی پیر / آنکه در عصر خود نداشت نظیر
گفت شیخا بگو مرا چونی / تا بپیچ زمانه مر چونی
گفت حالم سلامت و خیر است / لفظ من سال و ماه لا ضیر است
گفت و یک سخن غلط گفتی / همچو نادان بخود بر آشفتی
آدمی خیر آنگهی دارد / که صراط دقیق بگذارد
تو هنوز از صراط نگذشتی / خیر چون باشد ای درو دشتی
بعد از آن در بهشت چون رفتی / از سلامت تو بهره بگرفتی
تا شده در بهشت و دار سلام / چون سلامت بود یافته کام
چون از این هر دو فارغ آئی تو / آنگهی خیر را بشائی تو
ایمن از هر سهاد زشت شوی / با سلامت چو در بهشت شوی
مر ترا هست هر دو آن در پی / خویش را خیر گفته عز و علی
از حقیقت چنان شبل و ری / گر تو استاد مزدوری
یک زمان از نهاد خود بگریز / در رکاب محمدی آویز

[illegible]

دزد بیرون خسیس دزد بود
دزد خانه نفیس دزد بود

چون ظفر یافت دزد بیگانه
نبرد جز که خرده خانه

باز چون دزد خانه در نگرد
همه کالای دو در دست برد

تو خوشی زانکه پیش قست تماش
زان دگر با خبر نداری باش

تا کنی دست زین خزانه فراز
و آنچه بایدت نیابی باز

از درونت پلنگ و موش بهم
تو همی خسبی اینت جهل و ستم

غافل از کید و حیلت شیطان
کرده شیطان نگر قصد بجان

در درون تو خصم با تو بهم
لفظ سید که یجری مجری الدم

باک گوییم که غافلند از کار
این شیاطین بخیل و مردمسار

در هوا عالمی نه بینی سود
وز هوا زنده لعبی زود

دل خود را ز تنگ خود برهان
کز نباید بهر و برید جهان

پیش با جوع نفس خود سدا باش
پیش افعیش چون زمرد باش

کانکه را چار طبع شد فرشش
جان تابش نشند بر عرشش

مرد کز حب جاه و مال گسست
زنت دو و مسند ابد نشست

مرد چون رنج برد گنج برد
مرغ راحت بباغ رنج برد

ع
[illegible]
[illegible] الشیطان یجری من ابن آدم مجری الدم
۵۳۴۳ حدیقهٔ حکیم سنائی
[illegible] در آدمی آدم
مانند سریان خون در اعصاب

چون ازین گنده پیر گشتی دور / دست پیمان بدادی از پی حور
حور با تو چگونه پردازد / حور با گنده پیر چون سازد
سه طلاقش بده ارت هیچ هُش است / زانکه این گنده پیر شوی کش است
چون شود دهر با تو یکدم خوش / چون جهد ناگه از غبار آتش
خوش ما اینجا خطر آنجاست / تری عنبر آفت پایست
تا بود دنیی ات نباشد حور / از معانی بدانکه دوری دور
از امانی بجمله دست بدار / همچو غوغا بشهر دست برآر
اندرین حال پند من بپذیر / تاج و تخت عدو ز ره برگیر
عیب وقتست دنیی ملعون / عقل خود را ز دام کن بیرون
چه کنی خاکدان پر بارش / که مه او و مه کژدم و مارش
دور شو زو که از تنک مایه / جوزه لنگ آید ار خری خایه
بارگیر تو تازی اسپ دوان / تو خریدار لنگ لاشه خران
گربه دار او و غذی خود زاید / غذی او ترا کجا باید
خوری شیران غذی با صولت / همچو گربه مباش دون همت
دزد در خانه است نفس حالی بین / زو نگهدار خانهٔ دل و دین

[illegible]

چون ازین گنده پیر [illegible]
دست پیمان [illegible]
[illegible]

اشارت است بآیهٔ انا عرضنا الامانة [illegible]
علی السموات والارض والجبال [illegible]
فابین ان یحملنها واشفقن منها [illegible]
وحملها الانسان انه کان ظلوما جهولا [illegible]

[illegible]

نیکوئی نشان او پیداست | خوبی بد رو به نکوهش راست
خوبی نیکو ترا چو شیر کند | خوبی بد عالم از تو سیر کند
چند گویم که نیست پاے نیک | در تو مسموع نیست قول و لیک
نیست در خورد مر اول و جان | یارب از زهر دو لم تو باز رهان
چیست لذت ز عمر با تکلیف | همه با هم رقیب و خصم و حریف
زین همه خلق و زین همه بنیاد | بار تکلیف خویش بر تو نهاد
گشت زین کائنات جمله خصوص | احسن الصوره مر ترا مخصوص
گرد هزل و عبث چرا گروی | عمر خود در عبث هبا کروی
گر ترا غمزه کرد بر دنیا | تا بدادی ز دست خود عقبی را
کار خود دیر و زود دریابی | لیک اکنون هنوز در خوابی
غافلی زین زمانهٔ غدار | از وجود زمانه دست بدار
کین اماسے نه پایدار بود | حسرت افزای و عمر خوار بود
چون سر و چون قمع صد هزار انگشت | تا شده سرخ یک سر انگشت
تو درین راه کودک طفلی | ریشه اب گر توقی طفلی
مرد راهی در آمی مردی کن | ورنه ره گیر و ره مه سرخی کن

۵۴۵

[illegible]

رنج بردار تا بیابی گنج   رنج ما نیست خفته بر سر گنج
هر که با جهل و کاهلی پیوست   پایش از جای رفت و کار از دست
صفت کاهلان دین در راه   هست لفظ من استوی یوما
اسپ کودن بجز وفیت دونان   ورنه کی دارد چه خربالان
بر تن خود منه ای مغتسل بار   وانکه باشد حلیم پر بردار
شرع ورزی نیاید از جهل   نیک گزاری نیاید از کاهل
هر که او شرع را شود چاکر   نزود چون خران براه دگر
بنده شرع باش تا برهی   ورنه گشتی به پیش دیو رهی
مر ترا اگر بسوی خانه برد   او همه وقت شبانه برد
خام و گمنام رفته از خانه   که به جز جستین واوکانه
گام زن همچو روز روشن باش   نه فسرده چو بام و روزن باش
آب در گشتن نشاطش چو گلاب   چون نگردد بگندد از تف و تاب
هر دمی طوف کن بهر کوی   تا بیابی نگر نکو روی
و نکو روی و نکو رای   همچو اقبال باش هر جای
با همه خلق خلق نیکو دار   خوی نکو دار و رای چون خود ار

[illegible]

[illegible]

دل و تن را عسل مده بسیار
کان عسل جز کسل نیارد بار
گر عسل کم خوری ترا شاید
گرمی دل عسل بیفزاید
تو مکن کار جز بدستوری
مرگ اگر ره زند تو معذوری
مرد جولاهه چون شود بیکار
نکند زیر پایگاه قرار
تو بکن جهد خود بنفس و نفس
ور مری مرگ عذر خواه تو بس
روغن گرم و سر بریده ز تاب
افسری شد ز رنج بر سر آب
روغن از شمع تن بجای آورد
آب را سر بزیر پای آورد
رنجکشش را نتیجه آمد گنج
بستر خواب راحت آمد رنج
همچو احرار سوی دولت پوی
همچو بدبخت زاده بوده مجوی
قدر ره رفتن ارچه کم داند
مرد وقت سپیده دم داند
تا تو در بند آن و این باشی
سایه پرورده و نازنین باشی
فشتود مرد مرده دل صعلوک
پیش ما ماه با دریسه و دوک
تو درین کارگاه بی سر و بن
واندرین لانگاه باد سخن
جامه شوئی ولیک عوران را
شمع ریزی ولیک کوران را
علم دانی ولیک علم حیل
سیم داری ولیک سیم دغل

[illegible]

[illegible]

قرار نشود [illegible] صعلوک [illegible] حدیقه حکیم سنائی [illegible]

فی انعقاد الشعور

خوش شدی ای از پی سخن باشی — گفت او بار را کجا باشی
گفت باشد مرا دو حاجت شاق — دل ز فراق و مجبر و فراق
گفت دیگر کجات جویم پس — گفت او بار را دو خانه و بس
زانکه گوید خرد درین منزل — ساختی از حمار جهل انزل
تا بجوم در دو و تش یا نه بجوم — یا ببازار یا بخانه بجوم
ده امی خواجه روز نیک بید — با خر و راد گونه با دل خرد
آن عزازیل با هوا پیوست — زان ورا با وی است جای نشست
در هوا سود نیست زان بر گرد — تا نبود تو بر خیار و گرد
پای بسیار سوی بام منه — تو بیک پایه چون شوی خرسند
خر و بهشت همیشه خوار بود — عقل باشد که شاد خوار بود
رهبر و رهرو آن چنین او بست — زانکه فرمان پذیر الله اوست

فی الحرکة و ترک الاوطان فی طلب الآخرة

زین زمین خسی بچرخ کسی — شب و شب بگیر لکن ملک بری
خاصه در غیر عار باشد عار — از توانا توانے اندر کار

[illegible]

در غریبی نه کارساز بود یار
در غریبی نه فخر دان و نه عار

راه غربت مزن که خوار شوی
زهر نادیده زهرخوار شوی

در گل ار تخم شادی اندازی
ندروی جز غم ارچه بتازی

در سفر خواجگی نکو ناید
که سفر خواجگی بپالاید

پدر اول غریبی کرد
زآب غربت روان و جان پرو

تا غریبی نکرد و مرد نگشت
آمد از کاخ و سایه تا بر دشت

زیر ران تو از برای طلب
اشهب روز دان و ادهم شب

تو چو آدم ز رنگ و بوی بُر
تا شوی پادشاه بنده و حُر

بطلب یابی از بزرگان جاه
کز طلب خوبروی گرد و ماه

تن مزن پای ار مر تن را
زانکه بر سر زنند تن زن را

اندرین سبز بیکرانه چو غوک
دست و پائی بزن چنانی بوک

بارے ار ور نگرددت حاصل
بسلامت رسی سوی ساحل

بر تو ره رفتن است جان کندن
تا شود دیده چوب تیغ چیدن

وزین خانه آنکه هشیارست
کار چندست و کار گفتارست

مردم آنکه رسد بزیبائی
که شود همچو باد صحرائی

[illegible]

مرد را گاه شست سایهٔ تیغ ورنه گیرد چو حیز راه گریغ
نشود کس بکنج خانه فقیه کم بود مرغ خانگی را پیه
هر که او خورده نیست دود چراغ ننشیند بکام دل بفراغ
نه همه سال نوبت عیش ست مزهٔ عیش مرگ در طیش ست
کی شود مایهٔ نشاط پدید هم در انگور شیرهٔ انگور
از برون مرد مرد قوت نهد دائم در خانه عنکبوت تند
تا سمندت هنوز بر در تست سایهٔ آفتاب بر سر تست
کودکی در سفر تو مرد شوی رنجه از راه گرم و سرد شوی
اندرین ره نبردم از پرواز بلکه از سوز سینه و ز نیاز
رفت باید پیاده نرم چو سخن لب گشاده سلب کشیده ز تن
لیکن این صعب تر که در منزل بارگی حمل و بستی حامل
بار تو شیشه راه پر سنگست دست پر کوزه و خمره تنگست
بتمنا تو مرد ره نشوی پاس خود دار تا تبه نشوی
کاندرین ره هر آنکه پای نهاد سر بود پای و سایه باشد باد
چون بغربت درون نهادی گام عارت از فخر دان و ننگ از نام

[illegible] بجای پای می باید
باشد و بجای [illegible] باید
حدیقهٔ حکیم سنائی
سالک ناقل [illegible]
تصحیفات تبدیل باید
بجای پای سر خواهد بود
بجای سایه باد
نسخه صحیح

ورنه بر نطع گفتن با چخ
سکش این بار و میخور این شهرخ

بی روش رهبری پرورش نبود
کاین کشش بود آن چشش نبود

اولت کوشش آخرت کشش ست
از برون چاره ز درون چشش ست

راه حق پر ز دین و پر کیش ست
گرت خوش نیست اه در پیش ست

درمیان ره چو سین انسانست
سین چو رفت از میانه آن آنست

اندرین ره رفیق کو دل را
توشه کو صد هزار منزل را

تا ترا نیست لقمهٔ توشه
ندروی زین شمار یک خوشه

معرفت آفتاب و هستی ابر
راه بر آسمان و مرکب صبر

هرکه رخ سوی آن معرج آرد
برسد گر براق دین دارد

دل گرم تو زاد رهگذرست
دم سرد تو باد ابر برست

مرد باید برای راه پناه
جز نگریزد از میانهٔ راه

راهبر راه را پناه آید
موزه تنگ ست اشاید

راه را یار چلد باید چست
خانه را به رفیق خوشدل ست

مرد چون شد برون ز دروازه
به رفیق قدیمش ا تازه

با خردمند سازد او دستند
که قوی تر شود خرد ز خرد

[illegible]

بسفر آب را بر شو پیش / اندر آموز هم ز سایهٔ خویش
سفر آتش ار نخواهی کرد / تاج غفلت بنه زره برگرد
زرهی دان پر آب لیک ز باد / عقل و علم تو در خیال آباد
هر که شاگرد روز و شب نبود / جز تهیدست و بی ادب نبود
اندرین ره چو کند گردی خشم / دست گیرد عطا و بیند چشم
اندرین عالم و دران عالم / هر کرا پای پیش رفتن کم
هر که در دست بدخوئی گر بست / مار بی دست و پای تیز روست
باز خرچنگ در غدیر و بجا / هست با پنج پای کج رفتار
صدف ار دست و ار وی پایا / کی شدی جای دُر و گوهر ار
هر پی کت نوشت آن ره گیر / گُم مر فرزین بیابان گُم شه گیر
شاه بی پیل و اسپ بی فرزین / خاصه بی رخ نیز روت فرزین
چار طبعت چار خانهٔ شاه / پنج حس شش جهت برای پیاده
مدهٔ عمرت چو زی وفات شود / شاه در چار خانه مات شود
تا بدانگه که مات گردد شاه / آه ازین رنجش عمر و گناه
هر زبان این فلک بهر ستیز / زین زمین گویدت که خیز و گریز

ل و قلم کتابی
روز و شب نورانی
اندر روز و شب [illegible]
با شاگردان [illegible]
و دست [illegible]
تا آن در [illegible]
۵۵
پیاده و اسپ و رخ
فرزین [illegible]
[illegible]

با گرانجان مگوی هرگز راز / کاسیا چون دو شد شود غمّاز
خر عیسی گرسنه بر آخر / دامن راه کهکشان پر دُر
دست دیوان گشاده خاتم جم / خواب شد بستهٔ بسحر و بدم
یار در راه چون روان باشد / بی روان مرد چون روان باشد
دوستان در ره صلاح و صواب / یکدگر را مدد بوند چو آب
مرد باید که اهل دیده بود / تا درین راه حق گزیده بود
چون ندارد بصارت اندر کار / بشنو دست یا اولی الابصار
دیدهٔ دل ترا چو نیست قریر / نیستی در نهاد کار بصیر
اهل دین را جز اهل دین مگزید / دیده را جز بدیده نتوان دید
یار ناجنس تخم خواب آمد / یار همجنس پای آب آمد
دوستان همچو آب ره سپرند / کآبها پا بپای یکدگرند
راه بی یار رفت باشد زفت / جز بتاب آب کی تواند رفت
با رفیقان سفر مقر باشد / بی رفیقان مقر سقر باشد
بس نکو گفته اند هشیاران / خانه با راه و راه با یاران
کار بد هر کرا رفیق بدست / زانکه بدرنگ عاجز از خردست

[illegible] فاعتبروا یا اولی الابصار [illegible]

٥١

[illegible]

دور ماهست و خلق را از ماه
عمر ماهیست چون هش کوتاه

هر که را ماه پرورد بکنار
شیرخواره‌ش دوتا کند چو خیار

با رونده روندگان پایند
بام و خرگه بگل نیندایند

خانهٔ جانت را بسال و بماه
پاره پاره کنند چون خرگاه

چنبر چرخ زاختر شه و شور
این چو تراق وان چو پالیور

میکشندت بجور بدام و بدم
پاسبانان گنبد اعظم

لیک اگر یوترکه عز بسازند
هم ازو جنبه گیتیت پردازند

با تو عمر تو القیامة خواند
زانکه واللیل و والضحیش نماند

چون ببینندت از زمان بازل
راست چون در بهار نرگس و گل

لیک گه عز و گاه ذل سازند
کار و بارت همه براندازند

عقل داند بعقل باز شتافت
دیده را جز بدیده نتوان یافت

که یکی شمع زنده کرد بباغ
بیکی بوسه صد هزار چراغ

گه گهی از اثیر در گذرد
دوربین زمان شود که دید خورد

جنس از جنس باز دارد رنج
که ترازو بود ترازو سنج

رهبر وار چند چیزها ساید
رهبر دیگرش بقدر ساید

٥٢

[illegible]

خدمت اصحاب کهف سگ بید   پاس همراه داشت بر در غار
راه چون یار غار دارد پاسبان   یار در غار مار دارد باد
مصطفی را ز مرغ هر کرے   یار بایست همچو بوبکرے
آب را گرد آغشته یار   خاک فعلتے و هوا آثار
سر چه پوشی که در بهاران گل   راز پنهان ندارد اندر دل
با بهاران کن ای ز رنج بهی   گر ز دو عقل از عقیله بری
گر تن و دست در سرای مجاز   جان برون آید و نیاید راز
راز پنهان مدار هیچ ز طبیب   در غم و علت از حبیب طبیب
از طبیب ار نهان کنی تو جهول   به نگردی و مانی معلول
جز به علت بگو مگو راز نگوے   وانچه بشنیده تو باز مگوی
راز در دل چو مرغ و دانه بود   راز بر دل چو دود خانه بود
دانه چون مرغ خورد شد ناچیز   وانچه بر دل نهاد شد چون تیز
با قوی گوے اگر گوئی راز   زانکه باشد قوی ضعیف آواز
اینکه گفتم جو زیرکان بپذیر   ورنه از جیل و خر قباے کبیر
زنده سر جز به زنده نسپرده است   زانکه سر جان مرده را پرده است

[illegible]

زنجهان همه سراسر غم / دلم از دل گرفته از جان هم
آنکه زو چاره نیست یارش دان / وانکه نه یار نیست بارش دان
تازگی سرو و گل زیار انست / زندگی بهر دل زیار انست
دوست اکس بیک بلا نفروخت / بهر کیکی گلیم نتوان سوخت
آب را چون مدد بود هم از آب / گلستان گردد آنچه بود خراب
پس اگر این مدد بریده شود / میوه بر شاخ پژمریده شود
راه بی یار نیک نتوان رفت / ورنه پیش آیدت هزار آفت
یار نیک اندرین زمانه کم است / زانکه خبث و سمین کنون همه است

فی حفظ الصحبة والشفقة الرفیق

آن شنیدی که پیر با همراه / گفت چون شد ز همرهیش آگاه
کز مژه و سینه بهر صحبت یار / پای سازم بره چو مور و چو مار
همرهیت باشم و روز و شب هر پس / گر ز سگ کمترم ندارم پاس
پس عجب نبود ار چنین باشم / چون کنم با سگی قرین باشم
بنده ام از جهد و جد عشق طلب / بر گریبان روز و دامن شب
خود وزیران نباشد ایچ محال / کین سگی کرد سیصد و نه سال

بطلاین کار کرده

ط

[illegible]

هر که در روز راز گسترده است
پس بجد از لوح عقل بسترد دست

سوز والشمس چون بدانش یافت
نور واللیل بدر وار بتافت

گفت این سوز پرده ساز منست
شب معراج روز راز منست

فی حفظ اسرار الملوک

بود مردی عقیل از ری
زان دو مرد بر نیاید پیش وی

رفت روزی بنزد دانائی
زیرکی پر خرد و توانائی

گفت بنگر که از چه معلولم
کز خور و خواب و عیش معزولم

محنتش چون بدید مرد حکیم
گفت کاین نشین زنده و بیم

نیست در باطن تو هیچ خلل
می نبینم ز هیچگونه علل

مرد گفتا که باز گویم حال
گر چه افتاد بر من این احوال

راز دار ملوک و با حشم
با مزاج ملون و متهم

شه سکندر دهد همه کامم
که در امن گزیده حجامم

لیک رازیست در دلم پیوست
روز و شب جان بنا و بر کف دست

نتوانم کشاد راز نهان
که ازان بیم سر بود و زبان

سال و مه مستمند و غمگینم
بیش ازین نیست راه و آئینم

[illegible]

۵۵ [illegible]

هر که مروت از دوان ا   گر کند پس صدمت کند جان ا
تا صدمت را بکار دلنگا فتد   آنچه بنه یا ز موج کی لافند
تو نیابی بجا صحه راز ملوک   خیره با همنشین پنبه و دوک

فی اظهار الاسرار مع الاحرار

آن شنیدی که گفت دستان ساز   با قرینے از آن خود رازے
گفت کاین راز تا نگویی باز   گفت خود کی شنیده ام ز تو راز
شر رسے بود کز هوا پر مرغ   از تو زاد آن زبان و در من مرد
سر ز نامحرمان نهان باید   ور نه محرم چو بشنود شاید
دوست محرم بود بناز و نیاز   پیش محرم برهنه باید راز
در ره سیل[له] ور بود با خفته   سخن گفته به که نا گفته
راز جز پیش عاقلان نگشای   دل خود جز با اهل دل منمای
آن زمینی که تخم در گل   ننماید هیچ ظالم دل
کم ز خاکی که خاک نعمت ساز   از زمستان نهفته دار و ران
چون هوا دست عدل بگشاید   راز و دل هر دو خاک بنماید
راز در زیرکان نهان باشد   راز دار از جهان جان باشد

[له] قوله در ره
سیل الخ نظیر این بیت
ز بیخبری [illegible]
این بیت از مقال [illegible]
مبارک [illegible]
یک دیده باشد
تو ان بود که عال
حدیقه حکیم سنائی
[illegible]
[illegible]

[illegible]

تا بدانی که راز بهروزان　　بتر از جمر و آتش سوزان
عالمی پر ز آتش و تف و دود　　بهتر از یک سخن که راز تو بود

حکایت

بود اندر سرخس یک روزی　　مجلسی بس برونق و سوزی
مجلسی پر ز ناله و شیون　　گفت آن صدر دین و فخر زمن
آن چو موسی ز شوق بر سر طور　　بو المفاخر محمد منصور
من بدان مجلس اندرون بودم　　زان عبارت بدل بر آسودم
این حکایت ز روی نکته براند　　در معنی برو بر من فشاند
بشنو این را که هست قول سدید　　که بجای مگر که پیر و مرید
در فتادند چون سماعی بود　　دیر را اندرو فراغی بود
وجد افتاد هر دو را بتمام　　در گذشتند از حلال و حرام
پیر می رقص کرد در حالت　　زانکه از شوق بود با آلت
دید مرد مرید آهسته　　زیر زنار بر میان بسته
گفت ای پیر این امانت چیست　　بسته زنار بر میان تو چیست
پیر گفتش که ای فضول خموش　　سر چو دیدی خموش باش خموش

۵۵۹

[illegible]

گفت مرد حکیم رو تنها   نی هلا تو نهان سوی صحرا
چاهساری ببین خراب شده   گشته مطموس خشک از آب شده
و اندران چاه گوی راز دلت   تا بیاساید این سرشته گلت
مرد پند حکیم چون بشنید   همچنان کرد زانکه چاره ندید
رفت صحرا برون نه وانامرد   از پی دفع رنج و راحت فرد
دید چاهی خراب خالی جای   درد خود را در آن شناخت دوای
سر فرو چاه کرد و گفت ای چاه   راز ما را امنگاه و راز نگاه
شه سکندر را دو گوش همچو خران   دار رعایت از دار نهان
باز گفت این سخن سه بار و برفت   بنگر او را که چون گرفت آگفت
زان کمین چاه نی بجست برست   شد قوی نی بجن و بر آمد چست
دید مردی شبان دران بیشے   ببرید آن نی و ببر درش پیشے
کرد نالی از ان نی تازه   راز دل را که بد اندازه
تا نی چون در دمید کرد آواز   با خلائق که فاش کردم راز
شه سکندر دو گوش خر دارد   خلق ازین راز او خبر دارد
فاش گشت این سخن بگرد جهان   مرد حجام را برید زبان

[illegible] ۵۵۸ [illegible]

بهر اندام دادن او باش　　دل چو سندان و جان چو سوهان باش
بشناسی ز راه دیدهٔ روح　　فاتحهٔ دین جو روی داد فتوح
وسعت آنجا که راه یزدانست　　تنگی آنجا که بند انسانست
چه بود آنجا معلم مهدی　　پس تو محتاج امنیت بد عهدی
ان فی مینتنا لحیوان بدان　　فی کبد را بدان و تیز بران
راه یزدان همه فراخ آمد　　گلشن و بوستان و کاخ آمد
هر مشامی کزین نسیم بهشت　　بنوا اند شنید باشد زشت

فی صفة الطریق و تنبیه الرفیق

تنگی راه را صفت بشنو　　در ره نازموده چیره مرو
ره چو سوفار و خار چون پیکان　　مار رنگین درو چو توز کمان
گر ز نفتی ز سهم آن با موزن　　خضر بی میل و بی دلیل بزن
تیز و گریان کنند ار گرما　　ام غیلان او چو ابن ذکا
خاره در تفت او چو خاره سنگ　　شوره بر سنگ او چو شاره تنگ
شده از تفت شوره بد رنگ　　همچو سیماب بیزه در روی سنگ
جزع در چشمهاش خون آرا　　جنزو در گوشها نقاع کشای

شیخ جهره یافتی ۱۲

[illegible]

کین نه زنّار بلکه زنهارست
روضهٔ روح را چه انهارست
از پی قهر نفس بی بیمم
بستن کُستی ست تعلیمم
تا بدانی که گبر بی قدرست
کار او پیش صدر دین غدرست
هر سحر کو ز خواب برخیزد
پیش کو شر و فتنه انگیزد
من کنم عرضه بر وی این زنّار
تا ز پندار بد شود بیدار
گویم ای گبر آنکه این دارد
از کجا نیم ذرّه دین دارد
زاهل ناری نه در خور نوری
دام دیوی نه جنس حوری
تا دران دم بتر ز خویش بشر
نشناسد کسی ز جملهٔ بشر
نکند کبر و کین انبا ریزد
از ره جهل و حمق برخیزد
تا بدین فن ز عجب استکبار
باز دارم ورا ز جهل و خمار
هم سلامت بود مرا ز شرش
هم بخود بود از خطر نظرش

فی الامثلة والعظة والنّصیحة

صحبت زیرکان چو بوی گل
غلظت جاهلان چو طعم ازل
بی غرض پند چو قند بود
با غرض پند پای بند بود
در مشام خرد نه زشت آید
هر نسیمی که از بهشت آید

٥٦٠

[illegible]

باد سیروش ز نعل بریده امید   رنگ گرش ز برگ داده نوید
تا سموش حسام گوش آمد   دست او پای بند هوش آمد
گرد دم از خار او کند مسواک   مار اغنی در رو نیابد خاک
خاک او روی آب نادیده   آنکه از پشت مردم دیده
نان ندید آنکه زاب او شد شاد   جان نبرد آنکه دل بره بنهاد
تیغ ز دست رشتهٔ چه او   مرگ سرخست رفتن ره او
ز تیغ بیابان تراب به بهتر   خانه و آب سرد و دیگ گیر

وفی مذمة محب المال فی الامانی

آنکه در بند مال و اسبابند   همه غرقه میان گردابند
وانکسان کز برون دریابند   وانکه در دست خویش درماند
خاصه در عالم معاینه اند   همچو سیماب روی آینه اند
همه دست نهال کن دارند   همه مرغ قفس شکن دارند
مرد نبود که گرد خود پوید   مرد راه نجات خود جوید
تاکی از کنج خانه بیرون آی   ازین خانه سوی دشت گرای
من غلام گزیده مردانم   باد دایم فدای شان جانم

[illegible]

۶۳۵

حدیقهٔ حکیم سنائی

قوله خاصه در عالم الخ یعنی خاصان با هیچکس آمیزش ندارند و مانند سیماب روی آینه صافی و لطیفند و با هم قرار نگیرند ۱۲

تا بسوده پی بلاکش را / او بهم روزگار خاکش را
سایه یکدم درو نیاسوده / خضر و غولش سراب پیموده
قمر آنجا طریق گم کرده / شمس در وی شعاع بسپرده
مرده خاکش ز رنج بی آبی / کفنش شوره کرده سیمابی
پیش چشم و خیال پرکینه / خاک سرمه سراب آئینه
ابر بهمن درو سموم زده / مار بر خاک او چو موم شده
بوده با سوز او چو هاویه راست / خاک همچون زال معاویه راست
خضر بی رهبر اندران صحرا / نتوانست رفت بر عمیا
زانکه از روی حقد و پرکینی / راه چون پشت آینه چینی
از پی قوت و قوت مردم / گندمش پر ز نیش چون کژدم
نرگس اندر خیال بود چنین / آفتابی میانه پروین
چشمه آفتاب ابر آلود / گشته شمعی میان چشمه دود
گویی از بهر مهر دلداری / شش درم کرده گرد دیناری
قلزم قار و قیر تا ابراج / برفشانده تلاطم امواج
صحن بی امن او چو خانه بیم / مانده بی آب همچو روی یتیم

[illegible] ۵۶۳ [illegible]

حرکت رفته از اشارتِ شان
فهم جسته از عبارتِ شان
باش تا روز حشر برخیزند
همه در دامن دل آویزند
منتهی امید شان تا او
قبلهٔ شان او و مونس شان با او
همه خواهی که باشی از او باش
دور شو جملگی مر او را باش
زانکه دل زد دل مران هرگز
گرنه دل ربی نگارش عز
سگ در دو پوستین درویشان
ورنه چه رخت بندهٔ ایشان
در دل کوب تا رسی بخدای
چند گردی بگرد بام سرای
از در کار اگر درآیی تو
وانکه بر بام دین برآیی تو
دل کند سوی آسمان پرواز
بام دین را بزد و بان نیاز
نردبانی که سوی بام دلست
پایهٔ عرش زیر او خجلت
تنگهای شکر مریز بباغ
که همه باغ طوطی اند چو زاغ
طوطیانی چو زاغ پیش تو در
تو فرو ریخته به تنگ شکر
در نهاد و مزاج خویش نگر
طوطیان را چو طوطیان مشمر
این زمان طوطیان جگر خوارند
لیکن الکن بگاه گفتارند
زهر جان را آشیانه برند
شکرت باز باب خانه برند

عه قوله

حدیقهٔ حکیم سنائی

[illegible]

از پی ملک دین نه از پی ملک
روی زردان دل سپید چو کلک
گر نیازان بی نیاز اند
راست بازان پاکباز اند
جامه شان از پی ریاضت پوست
همچو طبع لئیم خواری دوست
سرشان از برای دار بلند
نردبان پایهٔ حصار بلند
همه با عندلیب دل خویشند
همه سیمرغ خانهٔ خویشند
همه را در جهان نه روح و نه جسم
در گرفته چو کودکان بی اسم
اسمشان خوانده عقل آمده باز
همه خاموش صید چون بی چه باز
گرد نی کوی سلامتی روبند
حلقهٔ خان در حیلتی کوبند
از پی ضعف آسمان جلال
همه شبر و لبان لطیف خیال
عاشق مرگ هر یک از پی برگ
خویشتن بر کشیده ایشان مرگ
هر گدائی که بینی از کم کم
پادشاهیست از خیول و علم
همه گردی کشان ولی بی حرف
همه مقری ولی نه صوت و نه حرف
چون سر عشق آنجهان دارند
همچو شمعند سر زبان دارند
زانکه تا شان امید باشد و بیم
جان شان آن خورد چو شمع مقیم
باش تا روز مرد بینی و بام
پیش هر یک هزار مرتبه دام

[illegible]

مست شب و
روز از طلب
حق و ذکر حق
مست شراب و
ما طلب
بینند ۱۱

[illegible]

فی ذم الطمع والحرص

دل خود را ز تاب تابش طمع
تافته و آشفته دار چون دل شمع
کان فتیله که بر فرازندش
تا نشد تافته نسوزندش
آن نباشد ولی که چون سر آب
رود از بهر آبروی بر آب
ولی آنست کو ز خود بجهد
پای بر آبروی خویش نهد
ورنه او آب را هوا دارد
دل او بی کله قبا دارد
گرچه خود را به آب بسپارد
مرهبا را هوا نگه دارد
گر بد و نیک و مهر و کین باشد
هرچه جز دین حجاب دین باشد
در ره دین تنت حجاب تواست
هستی تو برت نقاب تواست
هستی خویش را ز ره برگیر
تا شوی بر نهاد هستی میر
بیخودی ملک لایزالی دان
ملکت نیستی که حالی دان
هر که مقصود را طلبگارست
در ره صدق سخت بیکارست
دل ز مقصود خویشتن برگیر
حکم ایاش و کار تا ز هر گیر
تا شوی بر نهاد خود سالار
جنبا ز و هر ذره بسیار
زانکه هر چند گرد بر گردی
زین دو هر لحظه خواجه تر گردی

[illegible] حدیقهٔ حکیم سنائی [illegible]

[illegible]

مرجع جان زن زهر عمر گدای — بازگشت شکار طهارت جای
هیچ باشی چو جفت فردی تو — همه باشی چو هیچ گردی تو
گر بیابی یوسفیت با شماری بدید و جاه — رنجها کش ببر یانت چاه
چون سلیمان تو ملک را شائی — که چو یوسف بحسن زیبائی
شادمان باش و چهره را بفروز — خویشتن را بنا بحبل مسوز
رو برون نه ز خویشتن هستی — عمر خود چونکه اندر آن بستی
گر شوی سال و مه برین منهاج — بر نهد بر سر تو گردون تاج
اجل نفس در گدائی دان — اصل او راز پادشائی دان
همچو مردان سبک براه درآی — تا ببینی هزار شاه گدای
اندرین رسته بهر رستن خود — آن فروش ای پسر که کس نخرد
چون سوالت گزیدم و محال — مر ترا کسب نحو بهتر ز سوال
گر صلاحت سلیح هستی تست — چون عمل جای بت پرستی تست
چون دل از کم زدنت شاد شود — انچه آن هست لت باد شود
قامت عمر خویش را خم ده — دیدهٔ خشک خویش را نم ده
خم قامت که خم پذیر بود — صد کمان پیش او چو تیر بود

دفترالدین علی قوسی ز ستم عسربان درستان ظفر ز بهر بخت داننده غبار دکانها و فانا بالفتح غرف بهر رستن بازره اندرین رسته حل قد

بنظا و تو دو بینی بازار بیع ارزن [illegible] بیع ارز هم ۵ در بچون سوالت ... سال بادوزن ۵۶۶ [illegible]

[illegible]

ساز و تجهیز او ز نیک و ز بد — هیچگونه معد نباشد خود
شاد و مانا بود بگاه رحیل — نبود پای بند همچو عقیل
بود آزاد از آنچه بگریزد — وانچه بدهند خلق نپذیرد
هر چه باید ز کردگار جهان — خواهد و خلق ازو بود یابان
بود از بند جاه و مال آزاد — رنج بسودی جهان بی فریاد
همه بی خان و مان و بی زن و جفت — ز تمام نشست و معدن خفت
همه بی بارنامه و دل شاد — همه کوتاه جامه و آزاد

فی حقیقة التصوف

صوفیی از عراق با خبری — بخراسان رسید بر دگری
گفت شیخا طریقتان چیست — پیرتان این زمان بگوی کیست
راه و آئینتان مرا بنمای — فرج ورزت به پیش من بگشای
چیست آئین و رسم و راه شما — بکه باشد همه پناه شما
آن خراسانی این دگر را گفت — کامی شده با همه مرادی جفت
زان نصیبی کز اندران بخنیم — بخوریم آن نصیب و شکر کنیم
ور نیابیم جمله صبر کنیم — آرزو را بدل درون شکنیم

[illegible] رنج [illegible]
[illegible] ع [illegible]
منتخب اللغات
ع [illegible]
٥٦٩
و دست بنادن
بارگی و پروانه
و زبان و دست
در نعمت و دادن
بال شیر و بول
[illegible]
[illegible]

[illegible]

گر بصد لکنت کند غره	سیر خوردن ترا ز لت شکمه
صفت دوستان هرجائی	چیست جز تیرگی و رعنائی
دوستان ارسد که در رو ناز	تیره را بی کنند به غماز

فی حالة اصحاب التصوف

تازه اندر بهار حق صوفیست	سرو در جویبار حق صوفیست
صورت سرو چیست ای همتا	راست قد تازه روی خوش بالا
صوفیانی که کاسه پردازند	چشم تحقیق را همه کازند
مرد صوفی تصلفی نبود	خود تصوف تکلفی نبود
صوفیانی که اهل اسرارند	در دل نار و بر سر بارند
صوفی آنست کز تمنی و خواست	گشت بیزار و یک به یک برخاست
سه نشانست مرد صوفی را	خواه بصری و خواه کوفی را
اول آن کو سوال خود نکند	بد بود خود سوال بد نکند
دوم آنکه ار کسی زوی خواهد	ما حضر بدهش کرمی شاید
نکند باطل آن بمن و اذی	گر بیاید عوض بروز جزی
سوم آن کز جهان شود بیرون	نبود قدر ورا افزون

[illegible]

جان ندید از جهان پر پردی / با تو جز لقمهٔ ناجوانمردی
با چنین نقد زیف روی مخوب / یوسفی کی فروشدت یعقوب
زر دیک نصیبه جوی از نار / زانکه رشوت دهست شهوت خوار
تو لقبه ز صفات صوفی باش / خواه بصری و خواه کوفی باش
باش همچون چراغ در ماتم / مرگ با دلق و سوگ هر سه بهم
پیش مردان بمیر تا برهی / ورنه مردی از و بجان نرهی
همچنین باش زن نقاب سرشت / تا ز ریز جهالت آب بهشت
سوی جهل از سرای محنت و داغ / با لباس کبود رو چو چراغ
چون نداری مناره اندر پیش / ز احتساب خرد بپوسند ریش
مفلسی با بپاس زنار رهی / ور ندارد ترا ز مانده رهی
عاشقان آن زمان که رای آرند / هر دو عالم بزیر پای آرند
ملکوت اینچنین گدائی را / جان دهند از پی رضائی را
هر که برتر ز جان سکان دارد / خانه بر فرق آسمان دارد
خویشتن را فدای یاران کن / کشت بیگانه پر ز باران کن
سقر گرسنه است برگذرت / مال و جاه است هیزم سقرت

[illegible]

منتخب اللغات

[illegible]

گفت مرد عراقی ای سرفراز   اینچنین صوفی نشاید کرد باز
اینچنین صوفی بی ایمان   اندر اقلیم ما کنند سگان
چون بیابند استخوان بخورند   ورنه صابر بوند و در گذرند
گفت برگوی تا شما چه کنید   که بدل دو ره از نه و خورشید
گفت ما چون بود کنیم ایثار   ور نباشد بشکر است افتقار
هم برینگونه روز بگذاریم   بود و نابود در غنیمت انگاریم
راه ما این بود که بشنودی   اینچنین شو تو هم که بر سودی

فی تعلیم الآلات للابن فی التصوف

پسری داشت شیخ ناهموار   گنج پرداز و رنج نابردار
پیر روزی ز روی نصح و نیاز   گشت راضی بصلح آن ناساز
بر سر گنج از سر آزار   گفت پورا ز سر کبود برآر
زر چو زر بایدت سیفی کن   در سرت آرزو فقیهی کن
ور زر و سر همی نخواهی رست   جان و مال پدر بجمله تراست
تا ترا کسب جاه و جای دهد   زانکه این صوفی خدای دهد
او هدایت دهد تو جهد بکن   کار کن کار رو مبر بسیار سخن

گفت مرد عراقی [illegible]
[illegible]

[illegible]

این ترا گویم ای لهاوری
از جمال حریم حق دوری
لیکن آنکس که سینه صاف کند
کعبه بر درگهش طواف کند
تو نه‌ای همچو سیر در یک پوست
برگ تو چون پیازه تو بر توست
یوسف تو هنوز در چاه ست
کش نه هنگام افسر و گاه ست
مهر نادیده ماه کے شود او
بنده نابوده شاه کی شود او
بنده شو تا دمی زبون باشی
تا بدانی که شاه چون باشی
تو هنوز آنچنان نه کز زنگ
از تو دین و خرد ندارد ننگ
هرچه زاغاز ذل و رنج بود
عاقبت باز عز و گنج بود
چند تر دامنی و لاف و صلف
شرمسارست آدم از تو خلف
تو ز آدم بخلقتے مانند
ورنه از راه حق نه فرزند
خلقتت هست خلقت آدم
لیک معنی آدمی مبهم
مادرے را که رستمے زاید
در دو نه وز زبانش بگزاید
گربه بر شیر بچه باشد چیر
شیر ور زو چو گشت روزی شیر
گرچه آن عم بود ز گربه بان
گربه زاید ز عطسه پس از آن
تو ز موشان مدار طمع صلاح
کایچ فاسق نباشد اهل فلاح

زنگ اینجا یعنی مکر و حیله و سالوسی ست

[illegible]

حدیقه حکیم سنائی

[illegible]

گرچه هستت چنین سقر در پیش هیزم او مشو وزو مندیش
هیزم این سقر ز جاه بود وانچه داری بجاه چاه بود
گرچه هستی کنون بغفلت خوش سرنگون در فتی در آن آتش
گرچه عز و آتشی افروخت نه چو آتش علف نیافت بسوخت
چون شنید او خطاب حق یا نا سرو خوش طبع شد چو دانهٔ نا
زر نداری چه غم خوری ز امیر خر نداری چه ترسی از خرگیر
ای فرومایگان شغل قدم وی فروماندگان بحر عدم
باش تا در رسد بهار شما تا چه گلها دمد ز خار شما
دست مشاطهٔ بهار ازل تا چه آراید از عروس عمل
هر که از جاه خویش درماند چوب رنگش بصد رتق راند
وانکسانی که مرد این راهند از نهاد زمانه آگاهند
بشنوش این حدیث بی زرقی دل منه بر فروغ هر برقی
صفت حال صوفیان بنبشت راه دین از بن صد جان بنبشت

فی التفکر والمراقبة فی احوال التصوف

دست این کن بعلم و عدل قوی چون سگ پای سوخته چه دوی

[illegible]

جان بجهد و وفاش بسپرده ... در کف زنده در کفن مرده
سوی آن کز رضا حکیم بود ... جنبشش از تران عقیم بود
در رضای خدای خویش تنگ بل ... پیش حکمش چو بندگان مفروش
مرده از دستش از برای سناد ... همچنانکس هیچ را بباد نداد
باش تا حکم صولجانش چو گوی ... هم تمنا نهم آلغنا گوی
چونت گوید نشاد کن بگذار ... چونت گوید بکن برو بگذار
چونت گوید بجنبش هیچ منه ... چونت گوید نگاه دار بده
نه ز روی مجاز کز تحقیق ... بر ره بوشادی صدیق
اندر آمد کلیم موشیده ... حفظ وی روی در رو پوشیده
پر جبریل بر هوا فتنش ... گشت همچون کلیم منقبتش
ز قیمتش خلق بید وان از وی بری ... تو ازو قیمتش چه بازوی
نه توانی تو زو قت برکاری ... تو که اندرین میان باری
بر کپ ز کر او بود تو کرد ... جمله تسلیم کن بدو و تو چه
آن آورئی تو کرستیز بده ... گر گریزی ازو گریز بده
جان و تن را بگرد کار سپار ... تا درون سرای یابی بار

[illegible] رضای حق [illegible] باز دارد

قوله بفشرد [illegible] یعنی [illegible] رضا [illegible]
[illegible] ایستاده [illegible]
[illegible]

[illegible] یعنی [illegible] حکم [illegible] ثابت [illegible]
[illegible] الله [illegible]
[illegible] از عذاب و جواب اعدای او
[illegible] بتوجه خدای تعالی
معصیت و ربط عبادت او
[illegible] قدرت [illegible]

[illegible] صفت [illegible] و صفت [illegible]
[illegible] از عذاب [illegible] پایان [illegible]

بهار عجم [illegible] معرب ابلک [illegible] دیگر [illegible] ابلق و رنگ [illegible] ۵۵ [illegible]

فی الرضا و التسلیم

لب تلخی که رنج بنیادهٔ اوست تازگی جان تازیانهٔ اوست
وانکه از تیر او شرف دارد دیدگان از پی هدف دارد
گر ترا تیغ تن زند آذ کن ور ترا زخم حق زند خنده کن
بی رضای حق آنچه راحت تست آن نه راحت که آن جراحت تست
دل ز تلخیش همچو می خوش دار همچو او دل پر آب و آتش دار
تلخ و شیرین چو هر دو زو باشد زشت نبود همه نکو باشد
دل شان بر فراق آل و عیال خنک و خوش چو در بهار شمال
زخم خواران علم چون سندان رنج نکرده ز ضعف چون سوهان
تا درین عالم فسرده درند لگد اشتران بگروه خورند
خویشتن چون ز عشق گرم کنند گردن روزگار نرم کنند
پیش رفتن برغبت از رونی شود آماده نزدشان عقلی
چون سر عشق انجمان دارند همچو شمعند و سوز جان دارند
پیش شان روزگار چون بنده دهر زانفاس شان فزاینده
کمترین بنده شان زمانه بود زآرزو دل چو گورخانه بود

در مصرع اول تیغ قافیه واقع شده ۱۲

[illegible] ۵۶ [illegible] دل [illegible]

۵۷ حدیقهٔ حکیم سنائی

[illegible]

هر کرا نیست چشم عبرت کور
نبود همچو مرغ و دد بی دستور
بندگی در سرای مبدع کل
ضعف و عجز است و اشتکات و ذل
دور دور است در بلا خوردن
بنده بودن ز بنده پروردن
چون شود حکمت قدم ساقی
تو کجی اختیار در باقی
دست در دین نهاره یکی گا
کمترین آنکه بی تو باشد را
گر چو زنبور خانه خواهی تن
پیش تیر قضا سپر مفکن
هر کرا خسته کرد تیر قضا
نپذیرد ورا جز ایچ دوا
زخم تیر قضا سپر شکنست
هیچکس خود ز زخم او نرست
آنکه دلهای آشنا وا زند
دل ز چون و چرا جدا وا زند
گر نبشتست بر تو سود و زیان
امر قل لن یصیبنا بر خوان
کز پی جانت حکم یزدانی
شب نبشت آنچه روز میخوانی
مخبر باطنست و ظاهر حکم
حاکی اول است و آخر حکم
خویشتن را آب ده که زما
نشود علم آشنا دریا
چون ز بالا بلا نهد بتو روی
زو تو الله گوی و آه مگوی
حکم حق چون سوی تو کرد نگاه
آن زبان خود ببسته کن ز آه

[illegible]

۵۷۶

بقوله اشارتست باین قل لن یصیبنا الا ما کتب الله لنا هو مولینا وعلی الله فلیتوکل المؤمنون که در سیپاره ده سورهٔ توبه واقع شده [illegible]

[illegible] وما خلقکم وما تعملون [illegible]

چونکه شد پاسبان خانه سر   چون کلیدان بماند از پس در
جان و اسباب از و عطا داری   پس در نعیش از و چرا داری
مال و اسباب پرورش در باش   بهره ده رود و سیل خانه مساز
وقت کن جسم و مال را بر جیب   تا بود چون کلید اندر جیب
جبر را مار سیت کن از بر   پس بدان اندریست سر قدر
نیستانی که پرورش هستند   نه کمر پرورش کنون بستند
بلکه از مادر سنین و شهور   خود کمر بسته زاده اند چو مور
جمله اعضات را به بند در آر   مال و اسباب جملگی بگذار
بند او وار بر همه اعضا   تا نگردی ز بند غیره جدا
بندگی نیست جز ره تسلیم   ور ندانی بخوان تو قلب سلیم

[illegible] ولکن الله [illegible]

٥٠٧

[illegible]

آن شنیدی که تا خلیل نغفت وقت آتش بجبرئیل چه گفت
کرد بیرون سر از دریچهٔ جان کای برادر تو دور شو ز میان
گفت با جبرئیل اندر سر رب یسر کنان ز امر عسر
گشته از منجنیق حکم رها گرد گردان چو گوی گرد هوا
دور کن یکزمان ز خویشتنم تا بر او بی تو یک نفس زنم
گفت پس من دلیل راه توام جبرئیلم که نیکخواه توام
در چنان حال با نهیب خلیل از سر اعتماد و حفظ وکیل
گفت هر چند یارم ای دلبند هست بر گردن ضعیف نه بند
عصمت او دلیل من ز بس است علم او جبرئیل من ز بس است
بی تو به دو گوش تو حاضر شو چشم بر دوز پس تو ناظر شو
یک سو انداز حظ خود ز میان تا بیابی تو لذت ایمان
چون بعشق از چنارت آتش جست آتش او ز آتشی بدارد دست
چون خلیل آن ز خویشتن بگذاشت آتش از فعل خویش دست بداشت
چون عنان را بدست علم سپرد آتشی سی و هشت واره برد
بر دمید از میان آتش ورد چون صدای ندای حق بشنود

[illegible]

۵۷۹

[illegible]

تا نداردت آه سرگردان   آه دل هم ز راه برگردان
با قضا سود کی کند حذرت   خون مگردان به بیهده جگرت
دست لب نه بحکم مبدع کل   پنجهٔ سرو سازد و غنچهٔ گل
سوزیان باش که نمایش را   استخوان باش مرهمایش را
رو بری چون شمع پیش او خوش دل   گر از آب و تاج از آتش دار
تو چراغی به پیش مهر بلند   جان همی ده چو شیوه خوش میخند
جان بر تربت سپار کز اکا   نیست با مزدوران سرای شمار
کانکه دم بسر بریده کشد   بار حکمش بنور دیده کشد
سر نپیچد ز امر و حکم خدای   ننشینند خموش بر یک جای
آتشی را نمیکند تسلیم   داغ نمرود و باغ ابراهیم
انگشتی بسوی خویش گدای   نبود سوی تو خدای خدای
هر چه جز حق بود تو در مپذیر   دل ز اغیار جملگی برگیر
شرح مقلوب امکان گوئی   خویش مقلوب الحبل جوئی
زانکه داند خدای در سخن   غم او غم با تقاضا کن

فی التجرید و التوحید

[illegible]

پاک شو زین سرای پر شر و شور / ورنه گردی به زیر پای ستور
آنکه او پاک رفت زین منزل / گشت ز آمرزشش همه حاصل
وانکه او بد گذشت و آلوده / گشت در راه رنج فرسوده
بعد از این سعی کتاب آرم / عدد بیت در حساب آرم

الباب العاشر فی حسب حاله و بیان احواله و سبب احترازه من الدنیا وانزوائه وتجریده عن الخلائق

حسب حال آنکه دیو ازمرا / بوده پشت نهیب و کید ازمرا
گرد آفاق گشته چون پرکار / گرد گردان ز حرص اره وار
شاه خرسند هم جبال نمود / جمع و منع و طمع محال نمود
شدم اندر ز طلاب مال ملول / از جهان و جهانیان معزول
بود طبعم ز نظم و نثر نفور / چون ز اسکندر مظفر فور
تا درین جشن تم خرد الیقین / کرد این نامهٔ بدیع آیین
یادگاری طرازم از پی شاه / جانفزایی ز معانی دلخواه
روشن وزرا بود وادی / مهتدی را از و بود هادی
عقلا را بود نکو دستور / نخورند آن سپس شراب غرور

[illegible]

[illegible]

عنبر عهد و سوسن تحقیق
سنبل سنت و گل توفیق
آدمی آری چو دوست آن باشد
تا ز مردود بوستان باشد
آزمایان کزین حجاب برگیرند
کارها جملگی ز سر گیرند
بد و نیک تو جمله را مژده اوست
تا بدانی که دشمنی یا دوست
تا درین بوته زر سخته شوی
راست چون سیم خام سخته شوی
خبث خبث تو بسوزد پاک
بگذرد خاک پایت از افلاک
تا کت استقیم جای تو شد
چون خدای تو رهنمای تو شد
کار نیک نه چرخ و چار ارکانست
آزمایش مرائی یزدانست
نیک بد را که آن همه دو دست
آزمودن جلوه ساز و پرده ور است
چیست زین پیش دشمن و دوست
بوته و کوره و ترازو اوست
آزمایش جدا کند پس و پیش
که دو دانه بد و سره کم و بیش
در خیال ار فزون و کاست بود
آزمایش گواهی راست بود
آدمی را که بر سفر گذرست
جلوه کفر و دین و خیر و شرست
تا چو در بوته هلاک شود
زانچه آلوده گشت پاک شود
شد هلاک ار دلش نباشد پاک
ور نبود پاک زین سفرش چه باک

قوله نیک و بد را
کآن همه هر دو دست
آزمودن یعنی تجربه
و با لفظ کردن مستعمل
[illegible]

لیک من هیچ گه نگفتستم من
خدمت چون تو شاه گوزاد
حق عطا داد و نکهت و هنرم
حق چو آمد بنور و باطل پشت
دیدها شب فراز باید کرد
گوهر اندر صدف نهفته بماند
تا بدین عهد نامدار ذکر
معنی بکر از آن سو تو شتافت
همچو بلیست کار بجز در راست
همه بازان این جهان پیرند
نیست اندر هوای نفس نفس
همه پیران این خرابه بند
بنده چون ابتدای مدحت شاه
گفت عقل ای بلت ز مهرش گو
در فشان کن ز لفظ و معنی زر و

لمرحبت تو بگفتستم من
جز فزون مایه سبب و نداد
کی عطا در خطاب کار برم
روی دستت باز سر گشت
روز شد چشم باز باید کرد
مدتی غنچه ها ناشگفته بماند
زانکه در پرده بود معنی بکر
که همی مرد حبت جز تو نیافت
پیل با شاه راست با خود راست
یا مگس خوار یا ملخ گیرند
باز سیمرغ گیر جز من کس
همه طفلند خرد و ساده خرد
گرد فکرت ببلخ و غزه ما
از تو دریاست موج و از من در
زانکه خاموشیت ندارد سود

[illegible]

رستگاری ما و دین باشد
یادگار حسد و چنین باشد

هرزه ناورده ام من این تصنیف
جان و دل کرده ام درین تألیف

رایگان کرده ام تن و جان را
تا بسوزن بکنده ام کان را

گرچه مولد مرا ز غزنین است
نظم شعرم چو نقش ماچین است

خاک غزنین چو من نزاد حکیم
آتشی باد خوار و آب ندیم

بهر حکمت برغم ابخنی
هیچ زن بر نخاست از چو منی

لیکن از روی حکمت لقمان
رفتم لقمه ماند بر انبان

از تو پرسم حکیم وار جواب
باز ده بر طریق صدق و صواب

در همه عالم از دو قاف زمین
تا بکاعف سماک و تا پروین

از پی شعر کو سخندانی
بهر سیمرغ کو سلیمانی

ای ز انصاف عادل الکش تر
همه کس با تو خوش رهی خوشتر

گرچه هرگز نبود وقت سخن
در غریبی غریب شعر چو من

همه مرغی ز شاخ بسراید
لیک طوطی شکر همی خاید

خاطر من گهر پریشان کرد
گرد دانش چو ارزان ارزان کرد

در زمانه سخن سرای شدم
تن گفتار را بهای شدم

[illegible]

خانه‌هاش از بیاض جمع فضول
پاک و عالی چو خاندان رسول
بوم او ساخته ز بام فلک
واندرو فرش پر و بال ملک
ظاهرش همچو دلبر مشکین موی
باطنش چون بهار خندان روی
خشتی از زر و خشتی از گوهر
چوبی از مشک و چوبی از عنبر
هر نهالی جهانی از [illegible]
هر گیاهی شمالی از طیبی
کرده از بهر روی دلجوییش
آب جانها روان بهر جوییش
نقش‌ها و بر گیاه و شمع خدی
ناقة الله بر دو گوش ندی
واندرو صد هزار پرده نور
پس هر پرده صد هزاران حور
طرف هر فرش چو زلف مهرویان
نقطهٔ خال رخ زره مویان
واندر قصری از حقیقت صدق
نام آن قصر کرده مقعد صدق
همچو مریم درو معانی من
همه دوشیزگان آبستن
شهری آباد پر ز نعمت و ناز
در دروازه بر غریبان باز
واندرو بهر من ز عزت و بخت
صفت شاه بر نشسته بتخت
گرچه نظم سخن لغت زمین بود
دست او پای بند پروین بود
هست با سازواری دهری
زانچنین شهر انچنین شهری

[illegible]

۵۸۵

[illegible]

عندلیبی نوا سرای از سرو
سر چو نرگس کشیده چو زرو

زانکه ویرانه لاف زن باشد
یا درش بهر خویشتن باشد

سعدیم جان و دل نگاشته ام
تا چنین ورد رو بیافته ام

اندرین دولت ازلی بادے
گر دم افزون سنائی آبادے

شهرے از دار عادلان خرم تر
قصرے از سعد عصر معظم تر

الف او خلاف عزت و قصر
ضعف آن جفت آب این قصر

بنگار ایوان این کتاب بجان
وانکه از راه دیا این عنوان

در عهد دگر چه بر ملک فلکیست
باحروفت شما تعین تا بیت

نکته چون زلف حور در تغییر
رفع چون قصر عادلان بی تقصیر

طاقهاش از طراوت و تجمیل
همچو جفت سرایلی در ذیل

[illegible]

۵۰۳

[illegible]

العظیم

واندرو قصرهای از یاقوت   گشته ارواح را جمالش قوت
واندرو حوریان با زیور   خاک بویش عبیرناک و درر
چیست این باغ نزد بیرشکان   جز نگارش جیات جیک بنجشکان
آنچه طوبی ست تازه و خوش و نو   بهمه جایگه رسیده چو بو
هر بیان آفتاب بر بامی   هر سخن فرد خانهٔ جانی
شسته از بهر رنگ و بویش را   خرد از آب شرم رویش را
هر یکی بیت ازو جهانی علم   هر یکی سطر آسمانی علم
مطلبش سخت چون گهر در کان   ماخذش سهل چون هوا از جان
بمعانی گران بلفظ سبک   چون عروسی بزیر شعر تنک
بجمالش پری ده از تک و پوی   آفتاب از جمال ما و از بو
عالم عقل طالبش گشته   نیست او هام طالبش گشته
برده آیین راز بهر قوت ملک   برده آورده شرق و غرب فلک
ای صبا از برای روح القدس   برگذر بر ره خطیرة الانس
بتن و جان ناکسان و کسان   چرب ضمیر خویش یک یک بیان
هرکه یعقوب وار چشم خرد   بگشاید برای خاطر خود

[illegible] مصرع اول [illegible] مصرع ثانی [illegible]

حدیقهٔ حکیم سنائی ٥٨٦

[illegible]

زین چنین شهر و هم جنس مباد
سالکنش وصف شاه عالم باد

گر بجویند سال دیگر ازین
نسخه یابند زین سخن ور چین

شاه طمغاج سازدش تعویذ
قیصر روم را شدست لذیذ

زین سخنهای خوش چو آب زلال
گشته طالب بهند و چیپال

عقلا را شدست این مونس
فضلا را بنفشه و نرگس

جاهلان را بسان افسانه است
زانکه جاهل ز علم بیگانه است

باغ دانش چه جای جهالست
علم و حکمت غذای ابدالست

بود باید نهان ز خلق جهان
کرد باید سخن ز خلق نهان

خاطرم گفت مر مرا در سر
کای بفضل تو روزگار مقر

کافی از محض عقل کندی باش
شورے اندر جهان فگندی با

زود پیش آ ز خوب تازه سخن
که خلق شد کتابهای کهن

زین سبب تا همی سخن رانند
حکمای زمانه این خوانند

تا بنا کرده ام چنین شهرے
مثل این کس ندیده در دهرے

صحن جنت درو شده میدان
همچو جنت ز نعمت الوان

عسل و می درو روان گشته
آب و شیرش غذای جان گشته

[illegible]

وانکه در دیده این بخواهد برد ببرد اطلس و ببافد برد
جون بنام خودش بخونه کند جون خودش زشت باز گو بکند
این فرومایگان سندان را وین ملامت خران نادان را
گرچه خواهند نامشان کم ور چه صورت کنند جانشان را
گرچه صورت نگار ایشانست جان بنهادن کار ایشانست
صورتی کاندرو نباشد جان کی رود سوی او ملک میان
صورت بی روان بود مردار پاک را با پلید و مرده چه کار
مرد نقاش صورتی بنگاشت پرده از پیش نقش خود برداشت
چه کند چونش گفت روح نگار که درین شخص مرده روح درآر
جانش از صورت بدیع عجیب از سر معنی لطیف غریب
گر درآورد یافت خلد و نعیم ورنه خاصیت او و نقش کلیم
آنکه پهلو همیزند با من پهلوی رانده اندر دامن
شعر حسن کل جمال و غارت خود خبر میدار باید بیدارست
من بمنزل درم چه ره جویم او شده جفت من چه سر شویم
حکما را بود بجان جلال لقمه و نطق و سحر هر سه حلال

[illegible]

بیند این روضهٔ بهشت مرا
که حکایت کند سرشت مرا

از معانی و لفظ نامعیوب
یوسفی از درون و بیرون خوب

تلخ و شیرین چو می بطعم و اثر
یا چو دشنام یار و بند پدر

نکته و حرف و ظرف او باثر
آتش و آب و آنچه خشک و تر

تری خویش حرف پنهان داشت
ورنه کاغذ چه طاقت آن داشت

زین نکوتر سخن نگوید کس
تا بحشر این سخن جهان را بس

این گهر را مباد تا محشر
حسد و جهل و بخل قیمتگر

قیمتش گر خرد کند عالم
ور کند حاسدش بها دو درم

سوی حاسد چه این چه بانگ ستور
گرگ و یوسف یکی بود سوی کور

چون زبان حسد بود نخاس
یوسفی یابی از گزر ایس

ایک زو دزد بر کشد دیده
تا نگیرد کسش بدزدیده

کس نگفت اینچنین سخن بجهان
ور کسی گفت گو بیار و بخوان

زین نمط هر چه در جهان گفتست
گر یکی ور هزار زان منست

دزد را بند زیرک و ابله
چون دبیران ز حرف بسم الله

آنکه دزدی کند ازین گفتار
پنج یا بیت زشت و کژ رفتار

[illegible]

گر روی از قصهٔ این نقش بیش
گوییت گر زمن گیری تو سؤال
پس علی رغم جاهلیت را
باروان و خرد بیا پیش
تن ز نقشش همی بیابد جان
فضلا متفق شدند برین
خط اوراق این سخن که زنگ
آفتابیست نظم من گر عز

نوی قرآن پارسی لقبش
این نکوتر بسی ز سبع طوال
در پی مردی و حیثیت را
برو ز کعبهٔ دل آویزش
جان ز شعرش همی ببیند کان
که کلام گزیده نیست جز این
سینه خورشید است چون ش زنگ
در تراجع نیوفتند هرگز

۱۲ [illegible] یعنی [illegible] کتاب [illegible] نسخ [illegible] اعجاز قرآن است [illegible] قرآن [illegible] کتاب [illegible] قل لئن اجتمعت الانس والجن علی ان یاتوا بمثل هذا القرآن لا یاتون بمثله ولو کان بعضهم لبعض ظهیرا [illegible]

[illegible] قرآن [illegible] سبع طوال [illegible] قرآن [illegible]

۵۹۱

[illegible]

جاهلان را ز حرص و بخل مدام لقمه و نطق و سحر گشته حرام
چون کنم عقد گوهر از کانی روح قدسی درو دمد جانی
زنده و تازه گردد چون طوبیش دل و جان از طراوت معنیش
گفتهٔ من وان شمار روان در دو عالم چو چشمهٔ حیوان
شعر ابنای عصر اندر شهر هم روانست لیک سوی سقر
آب نیکو بود روان در ده لیک در ریگ نا روانی به
آب چون شد روان بجای زه و باغ ریگ چون شد روان بپوشد راغ
آب نصفت ولان روان باشد لیک سیلش هلاک جان باشد
شعر من سوی کافر و مؤمن همچو آبست و نفس از و ایمن
حکمت آن حکیم راز فروش هست مانند گوهری اندر گوش
حکم او هم روان بود در شور سیم بد هم روان بود بر کور
شرع و شعر از روان و جان خیزد عشر و سل از ضیاع و کان خیزد
از تن و طبع شرع و شعر نزاد تو بده شور و عشر و خمس نداد
همچو آبست این سخن بجهان پاک در وی روان فزای دهان
چون ز قرآن گذشتی و ز اخبار نیست کس را بدین نمط گفتار

[illegible] ۵۹۰ [illegible]

[illegible]

بعد ازین گر اجل کند تاخیر
آنچه تقصیر شد شود توفیر
بیتی از شعر من سو بحال
نیست کمتر ز بیت بیت المال
گرچه در غفلت اندرین سی سال
دفتر من سیاه کرد خیال
این سخنها ز کاتب چپ و راست
عذر سیصد هزار ساله بخواست
کردم از خاطری ز گوهر پر
دامن آخر الزمان پر در
هر که زین پس بشاعری پوید
یا نگوید وگرنه زین گوید
زین سخن کاصل عالم افروزیست
وانکه پیروز بخت از وزیست
وانکه او طالب اذای منست
خون او رواج او غذای منست
این سخن از پی دل ابلیس
گر بنوشت خصم گو منویس
گر پی کشتگان علیین
کاتب جان همی نویسد این
بد نژادی که بد نژاد بود
گر بتوسید این زداو بود
قدر این شعر وی چه شناسد
بوم خورشید را نپرسد
چه بود زین شنیع تر بیداد
لحن داود و کر مادر زاد
پیش این گفته سر فرود آرد
سخن آرای هرچه بردارد
جای آن کو شنید این سخنان
یابد این لطیف سر زبان

۵۹۳

[illegible]

لذتی دارد این سخن تازه | که بخوبی گذشت از اندازه
برسانیده‌ام سخن بکمال | گرش | نی بترسم ز راه یافت زوال
چون بغایت رسد سخن بجهان | زود آید در آن سخن نقصان
سخندار زیر چرخ کبود | چون مهی بود و هست خواهد بود
خاطرم بنده است حکم پذیر | هرچه گویم بیار گوید گیر
آنکه او منصف است و زیرک سار | نشمارد ببازی این گفتار
آنچه جان ارد این گزیده سخن | که نگردد بهرزه هرزه کهن
هر زبان تازه تر بود نطقش | خصم خواند همه حدیث لطش
وانکه این سترق کند باشد | زپی خواهش که خاره تیر اشد
وانکه این بشنود بگوش از دور | لحن داود و لحن بر وز زبور
شعر من صورت و آن بدنست | خط من خامش شکر سخنست
هر کرا جان بر به جهل شکست | شعر من جانش است ابهم پوست
هر کرا اندرین ز جهل شکیست | شعر من جانش را یکی تکیست
در سرائی که بکر و فن دارد | تازگی گفتهای من دارد
آنچه زین نظم در شمار آمد | عدد بیت ده هزار آمد

[illegible] ۹۲۰ [illegible]

تری نظم پادشاهی او قهر و لطف است با الهی او
تو بد و نیک دیده بجهان خیر باشد و کفر با ایمان
قبض و بسطست بجهان حیات ضر و نفعست در مزاج نبات
مصلحت است این دو رنگی او نه بجهلست ترک و زنگی او
قبض و بسطی که در جهان است آن چو در شکل حدوث آب و گلست
هر که او خیره رای و مستعجلست گر بدزدد ز شعر من بکلست
نیست در عقل و قوت حیوانی لقمه تنها زدن لقمانی
چه حکیمی بود که خوان نهد پاسبان را نواله ندهد
میزبانی خاص خوی بدست دعوت عام کردن از خرد است
میزبانی چو خوانی آراید تره همچون بره بکار آید
گرچه با هزل جد چو بیگانه است هزل من همچو جد هم از خانه است
شاه را چون خزانه آراید چیز بد همچو نیک در باید
هزل من هزل نیست تعلیمست بیت من بیت نیست اقلیمست
تو چه دانی که اندرین اقلیم عقل را شد چه میکند تعلیم
یعنی از بهر دوست جان آویز هزلش از سحر شد روان آمیز

٦ لقمه زدن [illegible] از عقل و قوت حیوانی لقمه زدن بسیار معانی دارد یکی بمعنی خوردن است از قبیل باده زدن و شراب زدن و کباب زدن و افیون زدن و بنگ زدن و ٧ آب زدن و شمع زدن دفتر [illegible] [illegible]

جز بصورت بد و نه پیوندد
زانکه بر ریش خویش می‌خندد
آنت رنجی که کور شمع خرد
پس بخسپد در او همی نگرد
شمع بیهوده دان تو در بر کور
لحن داود و مستمع چو ستور
تو بگلبن ده آب حیوان را
گو بره خاک خور مغیلان را
خاتم انبیا محمد بود
خاتم شاعران منم به سرود
هر که او گشت طالب مجدست
شغل او ز لفظ بوالمجدست
زانکه مجد را بتن شدم نسبت
کو محمد بود ما غنیم کیست
شعرا را بلفظ مقصودم
زین قبل نام گشت مجدودم
چون مرا اندرین سخن کیست
زر و نقره هست و عیسی خر هست
بخورد آنچه هست در خور او
آنچه زر عیسی آنچه تو خر او
هزل اگر با جدست گو می باش
که نه از زیرکان کم اند او باش
نیک با بد بود ز روی شمار
نیکی بی بدی تو چشم مدار
هر کجا راحتیست صد رنجست
زیر رنج اندرون همه گنجست
اینجهانیست خوب و زشت بهم
وانجهان دوزخ و بهشت بهم
در جهانی که نظم او زد و هست
با عششش بدخوی و نیکوخیست

[illegible]

شعرا را بلفظ منظوم
[illegible]

درنگر در من ای رشیق بمهر | سر آن مرگ مرغ و زردی چهر
تا بدانی که پیش ازین ایام | در سرای غرور و گلخن کام

فی تبدیل الحال

بدر بودم شدم هلال مثال | بشکند ابلهان بیخ هلال
چون هلال دوتا شدم باریک | گشت عالم بچشم من تاریک
پنبه از گوش کرد بیرون مرگ | که بساز از برای رفتن برگ
شست و یک سال گیرم کرد اثر | پس چهل سال کرد عارض و سر
چون درین کارگاه بی استاد | خسروادم بابلهی برباد
شب برنائیم بنیمه رسید | صبح پیریم در زمان بدمید
نیمروزیم تا به بوالعجبی | بازدیدیم صبح نیم شبی
سیهی دل شد چو شیر چون قطران | زین دو رخ سپید زبان
آن سیاهی موی رفت بدل | وین سپیدی ز دل بهشت بحل
بنگر ای خواجه در رخ و پشتم | شد چو انگشت هر دو انگشتم
ریش چون روی پنبه زار شده | روی چون پشت سوسمار شده
عمر بگذشته بی که دید نشود | که بعقا درتقا بود نیکو

[illegible] ۵ [illegible] حکیم سنائی [illegible]

شکر گویم که هست نزد هنر
نظم از جمله دیگران خوشتر

فی الضعف و الشیب

ز آن عمر کز روزگار مسعود
از پی این کوچ چیست مقصود

تا جوانی مدد کن من بود
جوی عمرم پر آب روشن بود

آخر آن آب از پاک بری
خاک سردی ببرد و باد تری

مرد چون گشت پیر عاجز گشت
شتاب شیب و عجز عاجز گشت

گرچه پیرم ز زندگانی من
تو ببخشای بر جوانی من

روزگار مسعود عیبا کم
از دل شوخ و جان غمناکم

گر دو پشتم کمان و گامم چو تیر
گرد رویم چو قیر و موی چو شیر

پای بر پایم انداز غم شست
لاجرم دست من نمی برد دست

پس چو نور شباب جا ننشست
تا پیری و تیر هر دو یکیست

گشت آلا و ترا و با من گفت
که همی زیر خاک باید خفت

خوش خوش از من جهان نزال و مجاز
عار تنها همی ستاند باز

اندرین کارگاه نزال و هوس
تو اندرین تنگنای مانده نفس

مرد با عارض سیاه نکوست
کاندر دشمنت و شادی دوست

[illegible]

پس چو نور شباب
[illegible] شباب [illegible]
[illegible] ۹۹ [illegible]

چون شد شباب [illegible]
زین ضعف [illegible]
[illegible]

عمر ما جمله مستعار بود / عقل را زین حیات عار بود
مرد عاقل ز لهو پرهیزد / ز چنین عمر عقل بگریزد
مرد پیر از بقای جانان شد / با چنین عمر پیر نتوان شد
عمر تن مرد را اسیر کند / مرد را عمر عشق پیر کند
این همه خواجگان گر به طمع / که سگ نفس را شدند طبع
چون حباب از بر آب گشاده دم / زود میرند زانکه بر بادند
عمر کز سعی باد باشد و آب / سخت کوته بود چو عمر حباب
عمر دین است تا ابد همراه / که اجل سوی او ندارد راه
عمر آنکس که پاس خود دارد / بر هنر پاسبان خرد دارد
هر که او رنگ و بوی راست اسیر / زن و کودک بود نه مرد نه پیر
پیر گر جنبشش ستاره بود / گرچه پیر است شیرخواره بود
ای بسا پیر با شمایل خوب / لیک نزد خرد شده معیوب
دل ازین عمر مختصر برگیر / گر چنین عمر کس نگردد پیر
سیرم از عمر و زندگانی خویش / می بگریم برین جوانی خویش
زندگانی که نبودش حاصل / مرد عاقل در آن نه بندد دل

[illegible]

[illegible] ۵۹۹ [illegible]

بهر آن عیش میخواست مرا
کباب در پیش آسیاست مرا

آدمی خود جوان زبون باشد
خیمهٔ عمر پیر چون باشد

عمر داده بجنگی برباد
بر من آمد ز شست صد بیداد

روزگارش عمود بشکسته
میخ سوده طناب بگسسته

مانده همچون معانی باریک
بخیط سوی خاطر تاریک

ور تشنا بجم که گردم پیر
وین زمان خود ز پیریم به نفیر

پیر با چیز هست خواجه عزیز
پیر ناچیز را که داشت بچیز

عمر باقی چراغ دان بسحر
از پی عیش عمر باقی بیر

گاه افزون و گاه کم گردد
گه بخندد گهی دژم گردد

سر بسوی زمین فرو برده
نفسی زنده و زدمی مرده

تا نفی مانده باشد از روغن
گاه تاری شود گهی روشن

اینهمه بیهده است و عاریتست
اجل او را تمام عافیتست

پیر را خاصه بد خود بی برگ
نیست یک دستگیر همچون مرگ

پیر در دست طفل باشد اسیر
پشه گیرد چو باشه گردد پیر

آن جوانی که گرد غفلت گشت
آن نه عمر آن فضول بود که گشت

دارد و ... بسیار ساقی [illegible] آمده [illegible] سقف خانه [illegible]

۵۹۸

[illegible]

در سرا ید همی بده جادوم — زین بلا و عنا و رنج و الم
این جهان را مهارت کردم — گرد امید خود بر آوردم
زین حیاتم زغم و ملال آمد — زندگانی مرا وبال آمد

التمثیل فی الاجتهاد

ابن خطاب آن عمر دینی فرد — کعب احبار ازو روایت کرد
گفت گر نه ز بهر این سه خصال — بودنی بودے حیات وبال
کردمے اختیار خود را مرگ — زین حیاتم دگر نبودی برگ
لیکن از بهر این سه خصلت را — می پسندم حیات و مهلت را
کعب گوید که گفتمش ای میر — آن سه خصلت بگو و بازگیر
گفت عمر یکی که گه گاہے — در سبیل خدا بهر راہے
میرویم بجهاد می جوییم — در ره غزو شاد مے پوییم
دوم آنست کز پی طاعت — سر بسجده بریم هر ساعت
گاه و بیگه خدا همی خوانیم — بخدائی ورا همیدانیم
سوم آن کین جماعت مشتاق — که جلیس اند بی ریا و نفاق
سخن حق ورا همی شنوند — همچو مرغ گرسنه دانه چیند

لغوی
[illegible]

عجز و ضعف است حاصل کارم
همچنی چو زیر و بم نالم

پیر عقل ارچه با بها باشد
پیر نا عقل کم ازو بها باشد

پیر باید که راه دیده بود
تا به عقل بزرگ دیده بود

اینست پیر از ولایت و نیست
اینکه گویند پیر پیرا نیست

بیشتر از روز جهل وقت زبیر
زاد از تن الدار خفیفی پیر

چون بدست زمن زمن باشی
تو نگردی مسن مسن باشی

زیر چرخ است رسم پیر و جوان
زبر چرخ این نباشد و آن

ای برادر نصیحتم بشنو
بحث او باید چند اگرو

جز به بت پیر پیر کار مکن
پیر دانش نه پیر چرخ کهن

پیر حکمت نه پیر هفت اختر
پیر ملت نه پیر چار گهر

چون براهیم پیر ملت بود
تحفتش از صدق تاج خلت بود

هر که باید که باشد از دل و دین
آنکه از امر تا بیوم الدین

او به برهنت از میان کم یابت
آیت او بسوز بر جا لیست

آنچه آمد جوان ز کهل و زان
نه چو ابلیس ریش پیر و جوان

از سرای و باغ و حجره و دل
که یکی دم نمیزند عاقل

[illegible] حدیقهٔ حکیم سنائی [illegible]

[illegible]

همچو آیان ورای هوش و سروش
جامهای برهنگی در پوش
رقص کن بر نهاد چاره خویش
خرقه کن دلق چار پاره خویش
تا که در بارگاه بی بندے
تن بود جان و جامه پیوندے
چند باشند مهربان با تو
دو چوا مزد عقل و جان با تو
چون شه آباد شد شهید آباد
آنکه از ملک داد یا بیداد
آتش اندر زن از پی دین را
میخ خرپشته شیاطین را
چار طبیعت در سرای حیل
آلت چار میخ عزرائیل
مرده کش زندگی ز ارکانست
نه بصحرای عالم جانست
رمه را نیست از سرای فنا
خلق را سوی کشت زار بقا
چار مرغند چار طبع بدن
بهر دین جمله را بزن گردن
پس بایمان عشق و عقل دلیل
زنده کن هر چهار را چو خلیل
بر هم آمیز ریزه و بال همه
پس نگه کن بکار و حال همه
بر سر چار کوه دین بر نه
باز خوان جمله را بجد بر جه
تا بری جان بسوی معدن خویش
تا نگردی پیاده از تن خویش
تا نیابد ز حس برون حیوان
ره نیابد بمرتبه انسان

۶۰۳ [illegible]

یا چو ریگی که تفته گشت از تاب آب باید خورد و سیری آب
از پی این سه خصلتم در کوشش بر سر آب باید و در آتش
بحیات از برای خلق خدا وادوم از بهر کردگار رضا
گر نه از بهر این سه حال بدی زین حیاتم بسی ملال بدی

فی الاحوال حین الشیب والعجز

در جهانی که عقل و ایمانست مردن جسم زادن جانست
تن فدا کن که در جهان سخن جان شود زنده چون بمیرد تن
دشمن تو تن است خاکش ده قبلهٔ حق دلست پاکش ده
همه آلایش تو از طین ست همه آرایش تو از دین ست
رهبر این راه را چو مرگ نیست بینوائی مکن چو برگ نیست
مرگ هدیه است نزد دانشمند هدیه دان میهمان ناخوانده
سوی دین هدیه عدالیش ان آنکه ناخوانده آمدت مهمان
مرگ کاید برت سبک مهمان پیش هدیه فدای کش او جان
مرگ چون نرخ منو میخ مثال بدل و جان همی کن استقبال
جامه دات آنکه بخشد از خرد ست زآتش و باد و آب خاک بدست

له ورد
بجو یعنی از تعصب [illegible]
[illegible]
[illegible]
حدیقهٔ حکیم سنائی
[illegible]

[illegible]

چون ازین دامگاه آهرمن جان برون رفت خاک بر سر تن
تن خود را برای عالم دل مکن از بهر هیچ چیز خجل
می چشانش همیشه تلخ و ترش گر ازین مُرد مُرد گو نه بکش
که تن ماند جان همیشه نور گرفت جان ز علم و عمل سرور گرفت
آنکه جان را بعلم پروردست نیست او مرده جسم پروردست

فی حقیقة تحقیق شعر و شعره

از همه شاعران باصل و بفرع من حکیمم بقول صاحب شرع
شعر من شرح شرع و دین باشد شاعری عقل را چنین باشد
قسم من دان ز جمله شعرا از خداوند نعمت والا
وقت ار سخن کم کنند عدو گه چون دبیران ز نقش بسم الصمد
گم شود ز آفت دبیر و قلم فتد از بسم الله از دو بدر علم
من شناسم که چیست نور شراب که نه بس خورده ام غرور سراب
خلق نگرفت ماهی از تابه دیو باشد مقیم گرمابه
مرغ خاکی که اندر آب افتاد وانکه در دوزخ عذاب افتاد
نیست ده دین و جا گرو رغم شاعر است گوی فی نظم

[illegible]

پس چو انسان ز نفس ناطقه رست
روح قدسی بجای او بنشست
چون برون شد ز جان گوینده
شد بجان فرشتگان زنده
پسر خواجهٔ همه حیوان
زشت باشد غلام جامه و نان
الهی ز شهوت تغارا آلوده
زیر دست عیال و زن بوده
وی ز شهوت شکم زده آماس
خنبه از سینه و ز شره ناپاس
گر ترا برگ راه مرگ بود
بر دولت قلب مرگ برگ بود
گر ترا هیچ برگ برگستی
ای خوشا کت جهان مرگستی
مال اینجاست همچو چشم ای دوست
زان اجل دشمنی و دنیا دوست
عقبی باقیست نی باید
ور نیی فانیت کجا باید
زر بعقبی ده ار حلال بود
که دل آنجا بود که مال بود
گر بعقبی ترا بدی زر و سیم
راه عقبی ترا بدی تسلیم
ور ترا راه مشورت گرست
پر گنجینه در نهبان مرگست
پس درین منزل هوا و هوس
گر تو بی مشورت بدو کن بس
مرگ را بوی کاندرین منزل
مرگ حقست و زندگی باطل
باطل بار ها کن از پی حق
تا بدانی تو عقبی مطلق

[illegible]

۱۲ قوله [illegible] یعنی [illegible]
[illegible]

خانهٔ تاریک و مرد بی‌مایه		سایه باشد از بر سایه
مونس من درین چنین خانه		خاطر تیز و عقل فرزانه
هر سخن کان هجای خود باشد		کاتب الوحی او خرد باشد
اندرین خانه بی شر و شورم		راست خواهی چو مرده در گورم
در تماشای فکرت از اغیار		مایهٔ خانه هم نیابد بار
مرد قانع نه مرد لوس بود		کز طمع گربه پاپلوس بود

ومن بدایع الشیخ الامام جمال الدین فخر الاسلام تاج الخطباء احمد بن محمد الملقب بالحذوری

خلق ازین خانه بر حذر باشد		خواجه احمد حذورتر باشد
آنکه خامه‌اش ز سحر بر قرطاس		شب و روزی نگاشت از انقاس
درج کرده چو دین میان گناه		معنی اندر میان خط سیاه
گرچه خود نیست لایق و قابل		قایل قول او شود باطل
نیست منصف از اهل روزگار چنو		آب کاغذ نگاه دار چنو
گر نه او سحر کردی اندر هم		آب کاغذ ببردی آب ز نم
جگر گرم خاطرش چو شمال		نم پذیرفته چون ز آب زلال

[illegible]

قوله خواجه احمد حذور الخ یعنی [illegible]

[illegible]

[illegible] راست سایه [illegible] شده

همچو آبم بهر کجا باشم تا نیابی گران بها باشم
آب نایافته گران باشد چون بیابند رایگان باشد
آب چون کم بود بجان جویند چون بیابند گون بدان شویند
آن زمان کاب را اغیر کنند ور زمان عین او گمیز کنند

فی سبب تصنیف هذا

دوستی مخلص اندرین شهرم کرده از صدق دوستی بهرم
خانهٔ بهر من برحمت دل کرده یکدست جا خانه ز خلل
سقف او وقف خانهٔ افلاک خوانده در صحن او لولاک الافلاک
خشت او از بهشت داده خبر خاکش از باد و آب برده اثر
از برای دل چو من رنجور کرده یکدست جامه خانه ز نور
این نه عیبست نزد هشیاران زانکه بس خفته اند بیداران
هست تنهائی اندرین منزل حجرهٔ جان من بر خانهٔ دل
من به تنهائی اندرین بنیاد با دلی پر ز غم نشسته شاد
نقش آن خانهٔ بسی بارش خلل بام بود و دیوارش
وا اندران خانه مونسم از همه کس سایهٔ خانهٔ من و من و بس

بارش شتان

ل قوله
آن زمان کاب را اغیر کنند
بکاف فارسی یعنی گرد و
[illegible]
[illegible] برای نقره دار
[illegible]
[illegible] باشند [illegible]

[illegible]
بدل [illegible]
[illegible]
[illegible]

تا بدو خوشتن بهار آید ابر از گریه می نیاساید
در دعا دست را چو برکند او چرخ را صد هزار ره کند او
در دعا دست دل چو برگیرد چرخ چتر رضا بسر گیرد
برسد تا بعرش می باید اجاب نشود ورنه فلک زیش حجاب
هر عبارت که زان فصیح آید دم بود کز لب مسیح آید
معنی از لفظ او پدید از دور چون رخ حور عین ز پرده نور
صورت رمز او حقیقت انجم لیک مرشد بسان نکته عجم
دیده خطهای خطهٔ ملکوت همچو عیسی بدیده لاهوت
دل مرا او را نمود راه صواب دین مرا او را جمال داده خطاب
خصم در روی خاطر چیرش کند باشد چو پشت شمشیرش
هر که بر آستان دین باشد عیسی مریم آستین باشد
منبرش چرخ وا و چو خورشید است مجلسش قصر او چو جمشید است
هر چه گوید همه بدیع بود هر شریفی ورا وضیع بود
همچو آب روان بود سخنش سر نپیچد کسی ز [illegible] سخنش
لفظ او خلق را چو آب [illegible] هم بیاندازه باشد آب [illegible]

[illegible] صورت رمز او [illegible]

[illegible] ۲۰۹ [illegible]

[illegible]

وا وه که ملکش چنانکه شاه عروس
از نقاب تنک خرد را بوس

تازیان را اشکال بر بسته
لاشکان را جناح بشکسته

از بزرگان کفایت او دارد
ره است خواهی ولایت او دارد

اوست مهرست و سر جریدهٔ علم
اوست بنیاد جود و مایهٔ علم

با بر و بار خانش دولت و فر
بوسه زن همچو کاغذ و دفتر

آسمان قدر و مشتری دیدار
منتجب خلق و منتخب گفتار

چون قضا سطوتش درشت و درست
چون خرد کار باش خوش و چست

دل آن او چون سر خرد هشیار
چشم او چون دل قضا بیدار

خاطرش تیز رو لسان شهاب
کون را با دلش نمانده حجاب

خلق او همچو زهره عابد دین
ذهن او در سخن عطارد دین

شربت شرع باغ دین خدای
از غبار خیال کرده جدای

هر که از عقل ننگ دارد و بوی
تشنهٔ اوست همچو دستنبوی

همچو شرع از مخالفت دورست
در همه کار خویش معذورست

فیلسوف و حکیم و دیندارست
راست چون چشم عقل بیدارست

حفظ او آبروی شرع آرد
اصل او همه را بفرع آرد

ص اگرچه این بیت کر است نایبش از کلان چیپال اگر با کرفیت ۱۲ لط

حدیقهٔ حکیم سنائی ۶۰۸

[illegible]

ور تو تاجی دهی ز احسانم
بسر تو که تاج نستانم

زانکه چون طوق منت کشم
لقمه خوان نعمتت بچشم

نبوم بهر طمع مدحت گوی
این نیابی ز من جز از من جوی

زتو لیکن نخواهم از کسی وند تو
نیک داند ز خوی من خسرو

نکنم گر ترا ثنا چه کنم
کار خود کرده ام بها چه کنم

مادر موسی ام که از شاهم
شیر فرزند را بها خواهم

دل من جست ازین سرای مجاز
از نیاز خرد نه از سر ناز

خسته بهر سلامت تن را
سر گریبان و پای دامن را

مرد خرسند کم پذیرد دو چیز
شیر چون سیر شد نگیرد نیز

گرچه چون من سخنگزاری نیست
بهتر از شاه گوشداری نیست

ورچه چون من سخنگزاری تو
چشم دارم که گوشداری تو

مشنو از شپرک حکایت خور
گر ز دریا بر آ چو نیلوفر

دم شنیدی ز مرغ عیسی رو
مدحت اکنون ز آفتاب شنو

خود چه گویم که در سپید و سیاه
نیک دانم که نیک داند شاه

همچو شمس است شعر من تابان
لیک جرمش در آسمان پنهان

دو تعلق بمصراع ثانی دارد

[illegible] حدیقه حکیم سنائی

[illegible] حضرت عیسی علیه السلام بدین صورت [illegible]

[illegible] قانع گردند [illegible]

[illegible]

نبود ایمن گفت و گفتار   راحت روح خود و ازان گفتار
هر کسی کو چو در سخن بشنید   عقل را مجلسش چو در چیند
عقل گردد ز لفظ او مدهوش   نفس گوید که یکزبان خاموش
تا سماع حدیث خوب کنیم   روح را پاک و بی عیوب کنیم
هرچه گوید همه نکو باشد   کانچه گوید همه چنو باشد
آب غایبت نقطه بر نامه   آتش باد پیکرش خامه
بینی آنگه که خواجه کلک بود   تا کند عقل را ز جان خشنود
هند و مشک خامه عنبر فام   بر در روم کرده راحت رام
در فصاحت زبان چو بگشاید   بسته گیر و زمانه را شاید
زانکه آتش که خانه دل شد   در دو عالم چو شاه عادل شد
شد مسلم ولایت جاهش   قبله عقل گشت درگاهش
لب من باد بر ستانه او   اندرین جا نفروز خانه او
باد تا هست ماه و مهر سپهر   جاه او چون سپهر و رخ چون مهر

في راس البضاعة وهو القناعة بما رزقه الله تعالى

من نه مرد زر و زن و جاهم   بخدا ار کنم و گر خواهم

[illegible]

مر مرا زین صفت طبیب بدید
۱ گفت کین شخص نا پدید شدست
چکنم روز جان گسستن نیست
ورنه از عمر دست شسته امی
همچو نیلوفرم بجان پیوست
فلک نحس او درین تربت
گرچه جان در بدن هراسان بود
که بیک بیت اگر بخواستمی
هست درد و در چرخ غمازش
متهم اندر ولایت خسرو
روز از بد دلی چو خفاشم
دلم از نیک و بد رمان باشد
اهل صورت بدند و نزد خرد
گام چون نیست گام تیز چرا
مرد کز ابلهان نهان باشد

شخص نبود ولیک ناله شنید
روح وی نیز هم بعید شدست
دست از ور دست گسستن نیست
همچو انسان ز جان گسسته امی
آسمان تنگ و آفتاب پرست
نان ز دولت و آبش از کربت
در خراسان مرا خور آسان بود
غم دل را بجان بکاستمی
ای دریغا سنائی آوازش
همچو خفاش بد دل و شبرو
که نخواهم که صید کس باشم
زانکه هشیار بدگمان باشد
هر که از بدگر سخت نبود بد
همچو ناوک ز کژ گریزه است
در چنین جای جای آن باشد

ص ۱۱ قوله
[illegible]
آسمان تنگ است آفتاب [illegible]
[illegible]
حدیقه حکیم سنائی [illegible]

مشکل با اوج تو چون جانست		فعل پیدا و ذات پنهانست
نا قه بجل و بیدل را مانم		کز پی آبهست پنهانم
مه که خورشید را ابر و بندند		چون جدا گشت همبران خندند
بر کسی کز زمان نهان باشد		گر بخندند جای آن باشد
باشد انده و رنجش بگوش مجان		از من آوازه و ز دل آواز
خانه ایست ضعیفم و واله		چون دل ناقه و تن ناقه
چون نباشد بر اوج گردون مه		پس عطارد همیشه تنها به
همچو ابرم ز دوست مشتی گل		آب در چشم و آتش اندر دل
آب و آتش ز دیده و دل من		غرقه دارد همیشه منزل من
آنچنان در سخن ضعیف تنم		که یکی دم نشست باز زنم
نبود گرچه صاحب بینم		گر برندی مرا ز من خبرم
سایهٔ من گرم بگیرد پای		تا قیامت بدارم بر جای
سایه را این کمال نا فزونیست		هیچ دانی که ذات آن تا چیست
راه بردم ز دون ازین منزل		آنچنان سخت شد ز سستی دل
که دم از دل ز بس گره ببند		تا بلب چار رنجای نشیند

بس معنی بیت چنین باشد که ماه [illegible] که خورشید را ابر و بند [illegible] در گرفتن آفتاب [illegible] و این حال در گرفتن آفتاب [illegible] اهل عالم [illegible] واقع شود [illegible]

۶۱۲

[illegible]

فی اصحاب الغفلة

آن شنیدستی که مرغکی ز شیخ
دید در زیر ریگ پنهان فخ

گفت تو کیستی چنین بدحال
گفت هستم ستوده ابدال

چیست این زه که بر میان داری
بچه معنی سته نهان داری

گفت این زه نگاهدار منست
در بد و نیک نیک یار منست

من میان بسته بهر طاعت را
گوشه بگزیده ام قناعت را

گفت این گندم از برای چراست
در میان دو چیز از چه پی رست

گفت هستم بقوت حاجتمند
هست حیوان بقوت اندر بند

راتبم گندمیست هر روزی
از یکی پارسای دلسوزی

هیچ بازت ندارم ار بخوری
راتب روز من اگر ببری

سر فرو کرد گندمک بر کند
حلقش از حلقها بماند ببند

مرغ گفتا که من شدم باری
نه قناوت چو من خریداری

هیچ مفسد مرا ز راه نبرد
زاهدی کرد گردنم را خرد

بحق انی از فریفت مکاری
ای چنین نابکار غداری

هر که از بهر لقمه شد بویان
زود مانند من شود بیجان

لمؤلفه آن شنیدستی [illegible] آن مرغ بشیخ اول [illegible] بعنی [illegible]

[illegible] ۶۱۵ [illegible]

[illegible]

ولقب ابی بکر صدیق رضی الله تعالی عنه [illegible] ذکر فرمودیم [illegible] در غار [illegible] گرفته [illegible] شده دیدند عتیق [illegible] نجمت [illegible]

برهیدست از بلای بدکاری / مصطفی با عتیق در غاری
هرک را چون غنیمت و نه بیست / سینه مر هریک را حصار بسست
لاجرم این زمین کند بحصار / لاجرم زین حصار گیرد مار
یکجهان پر بعیش کافر دل / بر حقم گر نترسم از باطل
چنگل باز را سپر دانم / در هوا مرغ دل چنین رانم
ز پی دانه مرغکی صد بار / بنگر و پیش و پس ببین بسیار
از پی آنچنان بداندیش ست / کش غم جان ز عشق نان بیش ست
جانی آن هست کش غم نانست / که جهان گرسنه هست او علفست
غم جان چون بخورد ست تو دم / زانکه هرگز نخورده ام نخورم
از پیچ مگزین بدوستی خس را / کو کسی کو بود کس را
بر جهان دهر عزل نیکان خواه / بد فزون گشت هیچ نیک نماند
پس درین روزگار زرد و خرد / نیک بخت آنکه زوت نبود بد
بجز از بیدوام روزی / زین همه خلق محرم کو زی
تا بدانسته ام که مردم چیست / اندران حیرتم که مردم کیست
کرده ام اختیار غفلت و جهل / زینچنین عالمی پر از نااهل

[illegible]

زانکه در عالم فریب و هوس کس نکرد اعتماد بر دو نفس
طبع بر پیه دشه تو کی نبود تخت بر آب مستوی نبود
نبود زیر عرش دانا را استوی علی عرشه علی الماء را
باش تا عقل افکند فرشت در حل کند استوی علی الورشت
پس درین چند روزه پیوندی کنج محراب و کنج درسندی

فی العقل

دیدهٔ عقل دار از احمد تا ز راه لحد رسی باحد
روضه گشت بر تو کنج لحد فرش روضه ز گنج فضل احد
احد اندر لحد چو جانت ساخت سر فردوسیان سرایت ساخت
چون بمحراب حق شتابی تو نور حق در دو دیده یابی تو
بده از خون دیده در محراب اندرون طوبی یقین را آب
تا بهر جا که شاخ او برسد میوه های فراخ او برسد
صد هزاران فتوح در یکدم ببر آید ترا ز آدم و عالم
بر دلم وزن ازین خداوندی بخدای ار تو هیچ بربندی
دور شو زین جهان که زان تو نیست چه بری آن آنکه آن تو نیست
بی تو ایام کارها کردست چون تو بسیار کس ها کردست

[illegible] استوی [illegible] حدیقهٔ حکیم سنائی [illegible]

[illegible]

فی القناعة

ای که در زیر طمع وگر دو تائی	چند گوئی مرا که از فزونی
با چنین گنج در چنین سنجی	چه کند گنج با تو نا سنجی
گنج با رنج و زحمت نا اهل	چون بریدی طمع ترا شد سهل
زحمت خود ز اهل عصر بکاه	هر چه خواهی ز خالق خود خواه
خلق را جمله صورتی انگار	هیچ از هیچ خلق طمع مدار
هر چه هست اندرین چه میدانی	چون بدیدی کمال نادانی
ز سد در ولایت دل خویش	هیچ هیچ حیله بحاصل خویش
گوشه گیر از این جهان مجاز	آتش آنجهان در انداز
تترا با کسی بود پیوند	تا تو گرئی بدرد و ناکس خند
دولت دین چو روی بنماید	پشت بر کائنات فرماید
دیده چون کحل آشنائی یافت	دل تاریک روشنائی یافت
زین دو روزه حیات پیوندی	بخدا ار تو هیچ بر بندی
باش تا صبح صلح روی دهد	شاه شاهان درای کوی زند
باش تا چنگ مرگ در یازد	نای حلقت زبان بپردازد

[illegible]

٦١٦ حدیقه حکیم سنائی

[illegible]

[illegible]

کارت آن به کزان بعاقل | آفتت آن به کزان بجاهل
سینه چون خارپشت ساز حصار | زین سپس باش کو جهان پر مار
سینه را هر که حصن خود سازد | ملک هفت آسمان بدو نازد
عمر بر مرد غمز چه فروشی | در هوا و هوس چرا کوشی
باده چشم پرآب رخ بدل آر | خنده بیهده بگل بگذار
کاین همین مایه از سر جد و جهد | سنت احمدست فرض احد
طاعت ایزدی بضاعت ما | سنت احمدی شفاعت ما
فرض الله چون بجای آری | عرش الله زیر پای آری
سنت مصطفی چو بگزاری | کافر و گبر را نیازاری
خوی خود را بدین و نیکو کن | سنت این خدمت او کن
خدمت خلق باد بهشت باد | کس گرفتار باد خلق مباد

ایضاً فی اصحاب الغفله

آنچنان شد که بود پنبه زنی | مفلس و قلتبانش خواند زنی
گفت کای زن مرا بنادانی | مفلس و قلتبان چرا خوانی
چه بود جرم من که باشم من | مفلس از چرخ و قلتبان از زن

[illegible]

پیش از این بیک بود چرخ کبود   زین سپس نیز چند خواهد بود ۸
بر وفای زمانه کینه مدوز   بگذرانش بقوت روز بروز
بر براق خرد نشین پیوست   دور باش از هوای گاو پرست
چه کنی خویش خویشتن ابله بس   هر چه شد بگذری هوا و هوس
صدق به صدق عزم تو یله کن   ساز کشتی بجز ز صندل کن
ذره صدق پیر کرد این راه   بجز از صدق نیست هیچ پناه
آنچه از صدق اگر شود آگاه   سیر گیر و نگیترین ز رباد
با قلی بسنده کن وز زاد   چند ازین باقلی لک خواه
قوم موسی چو از براق خرد   دور ماندند در گذرگه بد
از سمند هوی نشسته ز خنگ   پیچ   رخت ادبار بسته بر خر لنگ
از نما و نهال سی ساله   بیخ بر داد شاخ گوساله
از هوا اینچنین بسے بینی   ملکے را چو کرسے بینی
خر مگس کم حیات بسیار آز   کرکس اندک نیاز افزون ناز
مگسے با حدیث قناعت کرد   کرکس اندر ره شجاعت کرد
زان قناعت بضاعت خوارست   زین شجاعت شناعت و زارست ۱۰

[illegible]

به پیشوائی کسی که بنده بود	پندار و از غنی بسنده بود
با تن دردناک و با دل ریش	نرسد کس بکار خانه دل خویش

حکایت

آن شنیدی که رفت نادانی	بعیادت بدردمندانی
گفت تا بسته زین مباش حزین	گفت آری ولیک سوی تو این
باد و باشد چو بیخبر باشی	آب و آتش چو خاک برپاشی
بر من این درد کوه پولادست	چون تو زین فارغی ترا بادست
چون دل و دست همزبان ام	عافیت به چو این و آن دارم
من ز بهر تو مانده اندر گنج	تو نهاده مرا لقب تا گنج
تخم تا در زمین نماند سه ماه	بر از وی خوری بسحرگاه
تا زمستان سه مه نیاساید	در بهاران جهان نیاراید
من که در خانه اینچنین باشم	از پی جان اهل دین باشم
چون ز شیخوان دانش آرایم	کی ز مطبخ بسوی باغ آیم
کم ازان کز تو رنج نهان ام	مرد و نفس را روان دارم
از بلا گنج از آن پردازم	تا ترا گنج عافیت سازم

[illegible]

۲۱ [illegible]

[illegible] وصل فی الکلام

زیرکی را که دل نخواهد رنج / عافیت گنج به قناعت گنج
هر که این گنج و گنج نگذارد / کس ازو ما و ز کس نیازارد
زانکه در دهر سگ پرستانند / راست چون موش آفت خانند
کنیتی چنگ نامی بوالخداش / خانهٔ تنگ ساخت بوالنباش
تا همی گربهای دارد و چنگ / موش را حیث به خانهٔ تنگ
تا بود گربه بهمت بازار / نبود موش جلد دکاندار
تا همی چنگی که گربگان دارند / موش را خود به رقص نگذارند
تا بود گربه در کمان کمین / موش را گاه شست زیر زمین
تیز کردست ای فرو دندان / گربه مرگ چنگل و دندان
تا گرا هیچ موش دریابد / سوی جانش چو گربه بشتابد
اندرین کارگه بروز و بشب / چنگلش تا بدارد جان در تب
چون ز تاب تبت کشید بدم / از وجودت ربود سوی عدم
می نوازد ترا بنام الحق / آن طبیب طمع خر احمق
می نماند زروی کم عقلی / پشت معنی شود بی نقلی
چنگ و دندان چو گربه در بازد / موش را گربه هیچ ننوازد

[illegible] حدیقه حکیم سنائی [illegible]

زال چون ماده گاو بگذارد کی بپاس سبوس بر دارد
کی فروشد خرد بسته جان آب سی ساله را تبای نان
مگس و گربه سوی خوان پوینده سگ و زاغند کاستخوان جوینده
گربه از بهر لقمه صد خوارئی میکشد با خروش و بازاری
باز شیر درنده در صحرا گور خر را همی درد تنها
گربه از بهر لقمه جور برد ببر و شیر و پلنگ خود بدرد
باغ دین و خرد بود خلوت پرده نیک و بد بود خلوت
هر که خلوت گزید راحت دید خلوت آمد مراد را چو کلید
سلوتی نیست خلق را ز کس سلوت روح خلوت آمد و بس
ضد با ضد یار چون باشد اشتر بی مهار چون باشد
جان که یکدم قرین نادانیست راست خواهی دراز کن جانیست
زهر بد عهد و خلق بد بینند راحت آنیست و مردمان اینند
نوح را عمر داده بود آله اندرین خاک نهصد و پنجاه
کرد دعوت باشکار و نهان کافران را بهر زمان و اوان
خلق نشنود هیچ دعوت نوح هیچکس قول او نداشت فتوح

[illegible]

تا دلم چون بهشت نور دهد
نورش تنها نه صد سرور دهد

زان همی در سخن فراز کنم
تا ت صد در ز عقل باز کنم

نبود همچو موش مرد سخن
نقب زن دزد و خانه ویران کن

نبود نیز گرد هر کلبه
خانه و کوی گرد چون گربه

بلکه مرد سخن بهر جائے
چون زبان کم جهد بهر پائے

بیشهٔ نظم را چو شیر بود
جان ازین جا ز طبع چیر بود

جان گوینده چون نکو گوید
ز آب جان وی دل همی شوید

خود مرا نیست بی تو زهره و بس
خیره روئی و بیخودی چو مگس

چون نه مردان جنگ پرخاشم
خاره را خیره چه خراشیم

گورخر چون نماند کس ادرست
نه ز پالان و بیخ بار برست

گرچه شد ز اهل روزگار جدا
چه کست آخر از مگس عنقا

سوسمارے که فارغست از آب
چه سر آب نزد او چه سراب

تو مرا گوئی ای خرطلثا ز
سوی درگاه این بزرگان تاز

نکنی خدمت این بزرگان را
سخت بی‌حرمتی دل و جان را

کی شود سوی لاهی ابلہے
عاشق تا به کی شود ماہے

سوسمار یقال له الضب ۱۲

زان همی در [illegible] ۲۲۲ [illegible]

[illegible] علی قول [illegible] سوسمار [illegible]

ژال

خاندان بزرگی و شاهی   ملکت او ز ماه تا ماهی
شاه بهرامشاه بن مسعود   که بنازد بعدل او محمود

ایضاً من الباب العاشر در مدح السلطان الاعظم مالک رقاب الامم سلطان سلاطین العالم یمین الدنیا والدین کهف الاسلام والمسلمین ابی الحارث بهرامشاه بن مسعود انار الله برهانه و در دولت شاه پسر او

باد بر دولت دو عالم شاه   شاه و فرزند شاه و دولت شاه
آنکه از روی اوست فرّ ملوک   وز تحرّی اوست حرّ ملوک
آن چو خورشید چرخ را درخورد   وان چو بدر فلک سفر پرورد
از پی قهر خویش و بدخواهان   بندهٔ شاه و خواجهٔ شاهان
خامش و عادل و سخی چو ملک   هشتم هفت پادشاه فلک
رنج دیده چو یوسف از پی ناز   در غریبی گو پادشاه شده باز
چون سیاوش رفته تا آفت زو   وآمده باز همچو کیخسرو
همچو یوسف برون ز طفلی شاه   رنج پرورده گشته از پی گاه
گر به از غش نبود آلوده   بوتهٔ غم غشش بپالوده

[illegible]

[illegible] ۶۲۵ [illegible]

واندران طول عمر نهصد سال		سی و نه تن ز وی شنید مقال
وان دگر قوم چون زبان بگشاد		خلق را جملگی بطوفان داد
لا تذر گفت قوم را یکسر		زانکه کردند زو بجمله حذر
دعوت من چو دعوت توحست		گفته من طراوت روحست
هر که بشنید پند او را به		وانکه نشنید غیر ما را چه
ما نمودیم راه رشد و نجات		ختم کردیم بر نبی صلوات
هر کرا این سخن پسند آمد		پند را جمله کاربند آمد
سود کرد و بپایه اندک داشت		بر همه اهل فضل سر بفراشت
وانکه نشنید و گفت با دست این		نشنویم زو بدین حدیث حزین
چون برش باد بود با وانکار		دل ازین گفت هرزه رنجه مدار
خود سخن در وجود چند آمد		که همه خلق را پسند آمد
گر بدی بر مزاجها تعظیم		کی شدی نفس بیان افک قدیم
یا رب این پندها ز نا اهلان		همچو عنقا ز بد کنی پنهان
دور کن دور زحمت جاهل		دست نا اهل زین سخن بگسل
بس کن از پند و مدح آن کس گوی		که ازو دین حق گرفت نیروی

[illegible]

[illegible] اشارت بایه که در سوره نوح است [illegible] لا تذر علی الارض من الکافرین دیارا [illegible]

۶۳ [illegible]

مایهٔ روح صورت خویشش
او چو یوسف پدر چو یعقوبش
از درون هم چراغ و هم مونس
وز برون هم شمامه هم مجلس
بوده بحر کفایتش ز صفا
بوده دُرّ در آتش از وفا
این یکی پر جواب احسان
وان دگر پر جواهر برهان
روی خوبش چنان ملک را لسان
خلق نیکوش منهی عمان
از برون گرچه لعبت خون ارد
اشک غماز اندرون ارد
گاه او هفتخوان اسرائیل
قهر او چارمیخ عزرائیل
دست رادش بجود پیوستن
فارغست از گشادن و بستن
پر گهر همچو گوش و گردن کان
آب نطقش ز روی موی چکان
چون نماید بروح صورت راز
چون زند بر فلک بخشم آواز
چشم گوش ست بهر آوادش
گوش چشم ست از پی رازش
گرچه چشمست چرخ چون عبهر
گوش گردد همه چو سیسنبر
گرچه با قامت کشیده رود
عقل در راه او بدیده رود
خرد و جان مطیع در فرمان
این سه جوید همی ز عفوش امان
بارهٔ بخت او چو رخش قدر
هرگز اندر نیاید او بر سر

[illegible]

له قوله [illegible]

۳۲۷

[illegible]

بود شاه غریب همچون جم — بود خرد و بزرگ چون خاتم
خرد جرم و بزرگ فرمان بود — راست چون خاتم سلیمان بود
خرد بود و جهان فراوان دید — مردم دیده بود از آن دید
مردم دیده‌ی نهان بینی — همه از خردی کند جهان بینی
نقطه‌یی و این جهان در وی — ذره‌یی و آسمان در وی
عمر او اندک و خرد بسیار — همچو چشم خرد شده بیدار
گرچه بسیار سال بر نشمرد — نبود هیچ طفل بخرد خرد
دیده از دیده‌ی پسندیده — همه گیتی چو مردم دیده
جرم او خرد بود چون اکسیر — باز معنی بزرگ و قدر خطیر
حکمت او بخشندی و بخشم — اندک و دوربین چو مردم چشم
دولت از بهر دولت شاه — جامه از مهر کرده غاشیه زماه
فلک از بهر خدمت در او — گشته مانند تاج افسر او
چون بدانست بندگی کردن — پس بدانست بنده پروردن
چون پیمبر بشرب افتاده — زاده باز و ملک بکشاده
بوده خوب نسیب چون یوسف — هم بطفلی غریب چون یوسف

[illegible]

کند از بهر زینت و جاهش		پرده داری خاک درگاهش
تا چه فرماید آن سپهر سرور		چون گشاده ز روی پرده نور
ای امیر بلند پایه چو مهر		همره عمر تست دور سپهر
گنج معمورست از تو جود و کرم		دست بذل تو گور و مرده درم
ای بهی طلعت بهار فشان		وی قوی طالع قوی فرمان
دست جود تو در شب دیجور		پایدارست تا بروز نشور
زانکه تا خلق را خبر باشد		شام بر دشمنت سحر باشد
اوست اکنون سلالهٔ شاهی		دولت او را گزیده همراهی
زور و زر بهر شاه دار دلیل		گل نباشد برنگ و بوی نخیل
عدل او در ولایت تیمار		چون نسیم سحر بفصل بهار
برگرفت از عطا و عدل محل		گفت و گوی از میان عمر و جبل
چشم دولت بدو شدست قریر		شاهی او را همی کند تقریر
منتهای بدی منی داند		برتری در خرد و تن داند
سخوتش هر چه کم بود بیشتر		قدرتش هر چه بیش خوشخوتر
همه عدلش برای دین باشد		در امارت عمارت این باشد

[illegible]

[illegible] ۶۳۹ [illegible]

گردن گردنان بطوق سخاش
خود بود بسته بهر جود و عطاش
فلکی گرد نیک و بد میگرد
چون شد حق قطب گرد خود میگرد
پدرے کو چنین پسر دارد
جفت جان دیدهٔ بسر دارد
هر کجا آفتاب و دُر باشد
در و بام از نظاره پُر باشد
در غمش چون سنان کمر بندد
خون همی ریزد و همی خندد
گر گریزد ز زشت وا ز نیکو
بوی خلقش بگوید اینک او
خلق او را زبهر راحت دل
بنده گل شد چو بر دمید از گل
دلش از باغ آنجهانی
خلقش از آب زندگانی
خلق او گوی از نبی ال دین
باد زد و کاروان خلخ و چین
عزم و حزمش از نهیب چو فلق
خلق و خلقش از شکیب چو صدق
آخر از برگ سوسن و گلزار
بینوا کے بود نسیم بهار
تا چو خورشید هر دو عالم تافت
هر دو عالم بدرگهش بشتافت
نعمت شرم ورد و ابرو گشت
قوت شیر در دو بازو داشت
عقل او در رحمگه فضلا
آفتاب بهشت در شب عقلا
گر ببیند جمال او را حور
از ریاض دل و حیاض حبور

[illegible] ۱۲۸ حدیقه حکیم سنائی [illegible]

ای چو خورشید آسمان کمال
وی چو ماه چهارده بکمال
بنده چون عدل و ملک شاه بدید
خرده‌ای داشت پیش شاه کشید
گر از بهر تو همی بندم
ور پی سوختن همی خندم
چون تو گیری بدستم ای کوی
هم تو بندم بسان دستنبوی
عقل ادریس انجمن جان
در ره حکمت بیان و بنان
نیست از عشق کس چو من مستش
نیک بنگر که تا چو من هستش
فلکم سیر صادقان داند
خرده‌م بباب عاشقان خواند
شغلی درد عاشقان شعرم
زان چنین خوار مایه بی سعرم
راست چون نور برق سر ابر بلند
من همی گریم و تو خوش می‌خند
آن نبینی میان جمع شبی
خنده گریم بسان شمع شبی
آرزوهاست در سر قلمم
که نه از لوح دوست روح کمم
از گل آبستن است خاطر من
زان همی گل خورد چو آبستن
از همه چیز تیره و روشن
بکند آرزو چو آبستن
سایه باید ز گل چو دارم
امن باید ز بد چو در حرم
تا ز روز و شب توام فرست
شب من روز و روز من شکرست

۶۳۱ [illegible] دستنبوی [illegible]

[illegible]

وارد از یاد کرد منت عام
امنیت نیکوکن نوم اشکار
بذل او از نگر مقصورست
لفظ او از چنین کنم درست
بوسه جای سر و کلاه پاش
مرجع آفتاب و مه رایش
خانه اوست تکیه شاهی
خانه مشتری بود ماهی
بندگانند شاه یزدان را
بنده تر پادشاه گیهان را
جود او شکر را کند زنده
جاه او خلق را کند بنده
باز هر دم برای مقصودش
شکر شکر بر سر جودش
یا رب ور سا برای خوش نقصان
بقضا راهی آرزو برسان
شاه را چشم از او شده روشن
رام او شد زمانه توسن
اینچنین ابر و اینچنین تعظیم
برسد حکم او بهفت اقلیم
این بگفتم بر پناه جهان
باز گشتم بمدح شاه جهان

آنچه گفته شده در مدح دولتشاه پسر بهرام شاه

بنده در پیش شاه دین پرور
عقل در جبل کشید جان در سر
پیش شه آمد آنچنان خورده
چون نسیم بهار بے خرده
پیش شه آمدست عقل رهی
همچو باد شمال دست تهی

[illegible]

هست بر رای روشنش جاوید / همه پنهان چرخ چون خورشید
چرخ تمکین ده است پاسش را / شرع تلقین کننده رایش را
گرد ملکیان بجد حشمت و جبه / صفحهٔ تیغ و صفحهٔ کاغند
ملک را عزم و حزم او جوشن / راز چون نور پیش او روشن
راز چون آشکار نزدیکش / زان دل دوربین باریکش
چرخ را جود او گدای کند / بوم را فر او همای کند
ملک او نقشبند عدل یقین / ملک او خانه دار معنی و دین
تیغ در دست پادشاه جهان / هم فلک رنگ و هم ملک نشان
چون فلک صد هزار گوشش ای / همچو ذره دو عالم او را جای
پیش عدلش میان خلق جهان / ظلم گشته ست عدل نوشروان
چون علی هم شجاع و هم عالم / نه چو حجاج باغی و ظالم
رای او چون شهاب ثاقب دان / روی او تختهٔ مناقب دان
منظر و مخبرش لطیف و بدیع / صورت و سیرتش ظریف و رفیع
هر شی کو ز جاه بر باد است / بنده خاک درگه شاه است
ملک و پای بند دشمن اوست / فلک و دوستیار باطن اوست

[illegible]

منتخب اللغات [illegible]

دستیار [illegible]

ابهار مع فساد و معاون [illegible]

همه را شب ز روز عاطل و من | در شب اه هم از شب آبستن
عمر گشته بخیره باد مرا | تا چه آید ز بامداد مرا
بنده‌ای بی‌طمع منم دانی | پس چرا از برم همی رانی
دختر طبع بنده هست چو دین | هم سبکروح و هم گران کابین
گرچه از عقل دیده پرهوشم | پیش چشم تو حلقه در گوشم
همچو گستاد در زمی انبی جا | نه پسندم گره به سینه ماه
تا مر او گر کند بکام گذر | راست چون گل شود دهان پر زر
بر درش گر کسی مقام کند | عقل کلی بر او سلام کند
ور آن جان که مدح او گوید | جان آن دل گل قبا بوید
همچو گل چون ز جودش آن نی کام | ریزه زر شود سخن در کام
همچو هدهد کنم زمین بر بوس | تا مرا مرغ گیرد از سالوس
دوست گل را از رایگان دارد | کو زر و سیم در دهان دارد
همچو گل تازه روی خوشبویست | پشت و رویش همین همه رویست
از پی عدل شاه شاخ چمن | گل عمامه است و چرخ پیراهن
از پی ملک چرخ در تدبیر | ماه حکمت و آفتاب ضمیر

زنان [illegible] کنند بطلی کردن صفت هیچ که در اسلام [illegible] لاجمین هم زنان بروزن [illegible] دختر طبع بنده [illegible]

[illegible]

ای او بجو دین جهان آرای
بر کشنده فگنده گانت او
تن او چون قمر فلک پیمای
از پی گفت و کرد و دون ظریف
چشم شد کور چون خرد نگریست
هر کی یکدم انگشت بر خوانش
دون کرا او زبان گرفت بون
تیغ او بر عدو چنین گرم ست
از شمر آتش هر کسی بر دو
تا بجویست اگرچه خاین نیست
چون بدریا رسد ز جوی و رود
کز غریب ارچه دشمنان باش
تا ترا حج شاه غزنین خواه
خشک گشت زارا گشت زار بود
اهل غزنین کنون برا سود

ور هم او بچو مه فلک پیمای
کار فرمای بندگانت او
جانش چون مشتری همایون رای
گوش و چشمش شده دو عقل لطیف
ملک خندید چون قلم بگریست
عقل برخاست از پی جانش
تیغ سلطان بر و بگرید خون
بر وی از فضل شاه او چه کیست
چون بدریا رسید کس نخورد
زا بجوی آب جوی ایمن نیست
مانع هم گرد او نیارد گشت
هم بدست جهان بدون باش
ز هیچ غریب هیچ غریب نماند
هر کجا غول غوله دار بود
از زیانی که بود بر سود مند

[illegible]

[illegible] ۶۳۵ [illegible]

[illegible]

همه چشمش بروی محرومان   همه گوشش بسوی مظلومان
شاهها گر نشاط صید کنند   عزم او پای گور قید کند
دشمنش پای دل نهاده بر گل   بی بها رایگان خورد غم دل
صورت شمس از زمین سازد   ز آسمان عدو زمین سازد
آن کسانی که در سرای خسان   مانده بودند بی سر و سامان
ذلت و غلت مُهانت چرخ   میکشیدند از خیانت چرخ
چون بدین بارگاه پیوستند   از غریبی و غبن و غم رستند
بست از بهر قدر خرمن برخ   بر گریبان روز دامن چرخ
شب اگر چه مستمند بود   از پی روز پای بند بود
خسرو شرق شاه بهرام است   که بدو تخت مملکت رام است
صبح ملکش چو بردمید از شرق   جز ثبات و بقا ندید از شرق
در رخ خسرو خردمندان   خنده کرد بی لب و دندان
ماه نو بود روی فرخ او   خنده زد زان سپهر بر رخ او
صبح و مه زان حسب فزاینده است   ملک او زین دو روی پاینده است
ز که چون آفتاب رخشانست   نعل اسپش چو مه درافشانست

رای

[illegible]

اسے نماید ز گرز کوه گداز　　وز خدنگ چو مرگ جان پرواز
گرزها ابرهای مرجان نم　　تیرها اژدهای آتش دم
اوست چون کوه تیز زر زعیا　　مایه ابر خیزد از کهسار
اشهب اندر میان میدان تاخ　　از سر دشمنان تو چوگان ساز
برگسسته طویله‌ها بگزاف　　بر دریده منطقه‌های نصاف
ملک بر خود به تیغ کردی راست　　نه بنامیزد آیت دل که تراست
نتوان گفت دولت دریاست　　خلق را امنست و ملجاست
مشتری آکه پیش تخت آید　　التماس ترا اسے باید
ماه جان از بنا، ملک تو برد　　زحل این حق و عقد بر تو شمرد
آنچنان آمدی ز راه و سفر　　که ز معراج روح پیغمبر
دست در مغز مرکز سفلے　　پای بر فرق عالم علوی
تا گذشته ازان طریق نفس　　طاعت شگافته ازان ره و بس
سپر آسمان بران خندد　　کز پی رزم تو کمر بندد
زار زار از فلک فرو ریزد　　ماه اگر از درت بپرهیزد
بختم امروز رهنماے آمد　　که بپناه توام بجاے آمد

[illegible]

له قوله
ملک بر خود بتیغ کردی راست
[illegible]

۶۳۲
حدیقة الحکیم سنائی
[illegible]

هر که از بهر شاه رنج کشید
رنج او سوی خانهٔ گنج کشید

پس زهی چون آفتاب شاه و آثار
درافق کی شود سلیمان وار

شاه کو تاج پر گهر جوید
گوهر تیغ را بخون شوید

بهره در قصر شاه دین پرور
از پی ننگ نام و کسب هنر

تیغ داران چو تیره و چو سنان
همه برجسته و ببسته میان

جان فدی کرده پیش شاه همه
گرچه بیگانه خویش شاه همه

کی نماید برو نوک سنان
سایهٔ دوک و دوکدان تیغ نهان

خصم را از سنان گردون سوز
بنمود ستاره اندر روز

دست شه راد و بی بسیج بود
کابر بی آب آتش ایچ بود

دست و تیغش بدشمن آتش و آب
کابر برابر سود و آتش زاد

دست او آتشی ست گوهر بار
رای او همچو بحر گوهر دار

آتش انگیخت در دل دشمن
دست آن گرز گیر قلعه شکن

درگه او پناه را شاید
تاج او تخت ماه را شاید

گر بروز مصاف کین باشد
آسمان زیر او زمین باشد

دست و تیغش ز دو آتش اندر گبر
برق زاید چو ساید ابر برابر

رنج اینجا بمعنی ساختگیست

هر که از بهر شاه [illegible] [illegible] دوم [illegible] دو بیت [illegible] تیغ شده مثل [illegible] شاه [illegible] ۶۳ [illegible]

سوی خانهٔ او [illegible] آفتاب
رنج یعنی اگر [illegible] تیغ [illegible]
شاه [illegible] نماید
تیغ [illegible] سلیمان دار
درافق [illegible] بیابد
[illegible]

بیاید

ز نگشتند در سفاکی او را
ز کلاه آمد آن هلاک او را
چاه و دانست جمله آن اخوان
ز همه جاه یوسف آمد آن
مال بارست چون گدایی ده
چاه جاه ست چون خدایی ده
ز زلیخا ز چهرهٔ نیکوش
بغلامی خرید و شد هندوش
پیر زن را بسوی دیدهٔ او
خواجه آمد درم خریدهٔ او
ز عزیزیش چو وقت جاه آمد
بنده پنداشت پادشاه آمد
این عطا چیست کار کارگشای
وین شرف چیست لطف بار خدای
تیغ پیمبر چو تیغ به یثرب داد
لشکر آورد و مکه را بگشاد
لطف حق گر بخاک پیوندد
آدم آنجا رود که بندد
سر آتش چو بادسار شود
آب ابلیس خاکسار شود
ز چو ره رفتنش نیاز آمد
منهزم رفت و شاه باز آمد
بی زیان بازگشت سوی مکان
خور ز سیر آفتاب اچه بان
سوی هم شهریان شد از زن و مرد
تا عزیزیش نکرد جلوه نکرد
آسمان از سفر نبود جلال
قمر اندر سفر گرفت کمال
آب گیرد ز ماه اگر خواهد
کابروی فرشتگان کاهد

[illegible]

۳۹ [illegible]

[illegible] بودند بعد از [illegible] بشارت [illegible]
فلما دخلوا علیه قالوا
یا ایها العزیز مسنا
واهلنا الضر وجئنا ببضاعة مزجاة
فاوف لنا الکیل
وتصدق علینا
ان الله یجزی
المتصدقین
که بعد از آن [illegible]
[illegible] سوال در سورهٔ
یوسف در سیپارهٔ
[illegible]
[illegible] ۶۳۸ [illegible]

خدست من بهشت را ماند | حور زیبا سرشت را ماند
شاخ طوبی ست از همه رویی | شهر عیسی ست از همه سویی
ای سنائی اگر در رضوان پویی | ور آن از ثنای سلطان جویی
شاه بهرامشاه مسعود آن | که بحق اوست پادشاه جهان
ای سنائی کم ستائی گیر | با ثنای شه آشنائی گیر
که نگوید بتاج او سخنی | چون صدف پر گهر کند دهنی

[illegible]

فی بدایة دولته

مثل ابتدای دولت شاه | هست چون یوسف برادر و چاه
بود از آغاز رنج و غم خوردن | عاقبت گنج بود و برخوردن
آن فگندن بچاه بهر الم | وان بها کردنش بهژده درم
قیمتش هژده تلب با کم و بیش | واو ز هژده هزار عالم بیش
هر درم ز و چو عالمی آراست | بود هژده هزار عالم راست
گرچه ز اخوان همان رسید و را | کار محنت بجان رسید او را
آخر الامر عالم و شه شد | بر سپهر شرف خور و مه شد
گرچه بودند شاه و مهتر او | نه گدایان شدند بر در او

[illegible]

[illegible]

گر چو شب رفت چون نهار آمد   ور چو دی رفت چون بهار آمد
تا سوی شهر خویشش باز نشد   دیده ملک و خویش باز نشد
شاه با رافت آشنا باشد   مستور چه پادشا باشد
مستور شباه دارد ملک   ور ز مستور سیاه دارد ملک
ور ز مستور کسی فلاح ندید   روی آرامش و صلاح ندید
کشوری را دو پادشا خرد است   ور یکی تن یکی دل از دو دست
یک جهان پشه را کشد بر جای   روزگار از دو پیل پهلو سای
یک جهان نور را شهابی بس   چرخ را خسرو آفتابی بس
خانکی یا بی ز بای تا زانو   خانه را که دو دست کد بانو
مشکل خانه هست خود گفته   بدو کدبانوست نا رفته
گرت باید شکسته سر ز زمین   بیکی مهره بر دو کره نشین
پیش او خصم را سراب شمر   یا چو سیماب آفتاب شمر
هر سر از دوی کتاج خواه آمد   همچو شمع آتشین کلاه آمد
لعل کان از سنگ لیمی زاید   مرد دنیا نه مرد دین زاید
نیک اندر زمانه ناخوش و خوش   تا قد بید و عود دان آتش

[illegible]

بیخ شاخی که لطف حق پرورد / کی زند دور زمانه گیره و گرد
بلبلی را که حق کرد عزیز / قفسش ریش و دشمنش پرتیز
ز فریدون نگاه پرورده / گرگ و شیر گرسنه را برده
زنگاوه وبستی بکید و کیا / بستد از بیوراسپ ملک نیا
بدر جهت مصلحت خسرو / خویشی کهنه را بدولت نو
بشکند ربی معاد ارا / گشت دارای این دارا را
کس مبیناد تا برستاخیز / آنچه شیرویه کرد با پرویز
عز و شاهی بخصم خویش بماند / هر که او این غرض بر خود خواند
ملک میراثیان انا منده است / ملک شمشیر ملک پاینده است
از شهان مرد راست در عالم / ملک میراث و ملک تیغ بهم
چونکه سلطان عادل اعظم / ملک و دین را بکرد با هم ضم
کرد ازان نیزه زبان باریک / دیده عمر دشمنان تاریک
گر فرستد بروم نامه خویش / تو نبینی بروم یک بدکیش
رومی بخشش از آن بگریان کرد / تا تندورا غذای گریبان کرد
آمده سوی شهر و از مردیش / بوده داد و دهش ره آوردیش

اول دو تا نی تعویج [illegible] یا دوست [illegible] که دیبانی صنوبر [illegible] [illegible] [illegible]

بالف [illegible] یعنی کی [illegible] کی پادشا بزرگ [illegible] [illegible] یعنی پهلوان [illegible] دهقان عجم [illegible]

[illegible]

چاکرش ارسلان و بک باشد ورنه بربود گوش و سگ باشد
کیفش از شاه چین کند آهنگ از دل چین اندازی از سر ننگ
مملکتش مهر عقل و دین باشد هر که حق پرور و چنین باشد
ای شهنشه که روی استحقاق از پی مملکت همه آفاق
چون تو کس را همی نشاند چرخ تا بدانی که نیک داند چرخ
بر سرش تاج شاه و افسر ملک زانکه داند که کیست در خور ملک
داد مر دولتش چتر و ملک و نگین از تو رستم نکو نگر دست این
چون گرفت او به تیغ ملک چو تو بخت گفتش که تخت خود بر تو
از پی عدل و فضل شاهانه گور با شیر گشت همخانه
بال شاهین چو خال بر چشمک گنج شاه خالی آمد از گنجشک
ملک در ظل چتر او از ناز گرد خویش چار دست پای آز
عدل او زد ابر جهان بالا بست ظلم از و رفته در شکر خوابست
تخت چون بار بی شه گرفت بخت بی وی رکاب دل گرفت
چون بدیدا بجست جوانمردیش ظفر آمد پذیره مردیش
هفت و پنج و چهار زاکرامش با سه حرفند تا دل نامش

[illegible]

او بداند که شمع ملت کیست
او شناسد که اصل دولت چیست

شیطان را شناسد از سلطان
غیث را باز داند از طوفان

پیش از این گرچه مرد پیروز بود
نام بهرام بخش اصغر بود

شه چو همنام گشت با بهرام
سعد اکبر نهاد چرخش نام

پر گهر زان جمال چون خورشید
دامن بخت و آستین امید

عالم پیر زو جوان گشته
دین و دولت بدو جهان گشته

هر که دریا ز کف غبار کند
ماهی از تابه کی شکار کند

ملک بگذاشت از خداوندی
جان نگه داشت از خردمندی

جان نگه داشتن ز ملک به است
دُر دریا ز چوب فلک به است

بهم آورد اصل و از پیکار
ملک میراث و تیغ حیدروار

آرزو بود ملک را عدل و داد
آرزو در کنار ملک نهاد

دین و ملک او بهم فراز آورد
جامهٔ شرع را طراز آورد

دین تجمل کرشه تحمل کرد
خاک را مال و آب اثل کرد

چو مه در محاق با اعزاز
شاه رفت و شهنشه آمد باز

ملک را و فلک را هم چنین باشد
حسن چو فال زند هم چنین باشد

[illegible]

از دو یک میر تجیز و باشد
در غنای دو تیغ بد باشد
بست شمشیر منفرد چون شیر
شیر و شمشیر نصیب شاه دلیر
پادشه ملک و دین مستقیم بود
مادر ملک از آن عقیم بود
بیشتر زین نکش عنان قضا او
که چنین ست ملک اسیا او
شه چو بر تخت ملک خویش نشست
دست و پای ظلم را بشکست
ملک با پادشاه فرخ رای
میکشد این شرف دریای
قدح مهر شاه بر کف او
لشکر فتح و نصر در صف او
زین قبل نوش میکند شب و روز
شربت مهر شاه دین افروز
شکر او شکر این اهل زمین
غرض او ظرف حسن جوی تعیین
فتنه و ظلم را کند در خواب
ملک آباد را چو مست خراب
فتنه در خواب شد ز صولت او
عدل بیدار شد ز دولت او
عدل او جانفزا نمکگاه است
فضل او همچو عمر جان خواه است
نور خاور ز نور طلعت اوست
فخر و عار قضا ز خلعت اوست
کند املا برای جان بخشش
لعبت دیده تخت بخشش
در سخن لفظ او چو سحر حلال
در جهان جود او چو عذب زلال

[illegible]

[illegible] حدیقهٔ حکیم سنائی [illegible] ۵۲۵ [illegible]

همه اطفال چرخ را بادام		چون دو حرفست از میانهٔ نام
لاجرم زین شدین و بخشش و جاه		چون سه حرفست بر دو عالم شاه
جود و دینار و بخل و دین وارد		بر دو گیتی شرف بدین دارد
در دو فا و سخا بجان و بمال		نه فزایش کند دلش نه زوال
تا بهشت است خلق او انباز		زان نترسد همی ز مرگ و نیاز
کف او چون به بخشش آرد رای		تو جهان بخش و بر جهان بخشای
گفته در بذل از پی بذلش		ضاعف الله بلکه عدلش
مشرک آن روی خوب دید پناه		گفت پس لا اله الا الله
بجهان داده زر کانی را		صدقهٔ جان و زندگانی را
آسیا گر ز خلق او بوید		در زبان زآن کمیسا روید
تا که بگزید مر ورا یزدان		خصم چون آسیاست سرگردان
هست خصمش ز بیم او مدهوش		آسیا وار با فغان و خروش
هست خالی ز نقص عیب و فضول		ملک محمود و خاندان رسول
این دو کعبه بتان برون انداخت		آن ز بت سومنات را پرداخت
کعبه و سومنات چون افلاک		شد ز محمود و از محمد پاک

یعنی تحصیل الف و باء

[illegible] قال الله [illegible] محمود [illegible] بت پرست [illegible] عطا [illegible] اسلام [illegible] دینار [illegible] بخل [illegible]

[illegible] کی بر دو [illegible] دارد [illegible] جهت بر دو گیتی [illegible] از دنیا [illegible]

۱۳۴۶

[illegible]

۱۲۰۱

[illegible]

هست خواهنده خواهش شاه   نه چو شاهان عشر خواسته خواه
نیز کز ظلم و حرص دارد تیر   خوان مرا و را تو بار و مور پیر
جود و عدلی که در شه خوش است   بازوی ملک را قوی نیروست
زامن او زیر پرده تسکین   محکم گشته فتنه ی تنگین
الف عدل او ز راه جو آب   الف داد و در میان آتش و آب
عدل او در سرای نفس و نفس   آفت جغد و کرکس آمد و بس
که هوای همای شاه پدید   جغد غزنین بروم و چین پرید
غنچه خلد شد گل از روایش   نافه مشک شد ال ز بادش
آنچه عدل چون بخشم آید   دشمن اندر میان چشم آید
که شد از عدل شاه شاه تبار   گرگ با میش و شبانی خواه
خلق او مایه ظریفانست   عدل او مایه ضعیفانست
رونق هیچ همچو معصومان   عدل او برده جای مظلومان
ابر عدل ملکی که عدل بار شود   تیر ماه جهان بهار شود
کشوری را که عدل عام ندید   بوم در بومش ایچ بام ندید
شرع را دستیاری او داده است   ملک را پایداری او داده است

[illegible]

پیش باش گران دویست خلد
پیش حکمش حتی و دویست خلد

میوه شاخ جود او هموار
همه جا رسیده طوبی وار

زاید از خلق او چو گل ز نسیم
دشت چون چشم نرگس از زر و سیم

هر کجا خلق شاه ما باشد
یاد مشک خطا خطا باشد

چون بقای بهشت پاینده است
همتش هم چنو فزاینده است

هر که درگاه او پناه گرفت
دست بر چرخ کرد و ماه گرفت

نسبت از وی گرفت خلد و خلود
خلد گشت از وجود او موجود

جان و جسم ظلمتست با حاش
زحل و نحل اندکست با ماش

سر رباید ز دشمنان در رزم
تاج بخشد به دوستان در بزم

بندیده ز دست او کمند
نه زر او نه جان دشمن بند

مال در جود چون سحاب دهد
شوره را همچو گلبن آب دهد

نیست اندر سفر ز بحر و ز بر
چون گل و حیثیش ایچ پای آور

گنج را چشم زخم شد برکش
ظلم را الو شمال شد عدلش

عاملی عیسی از وی آموزد
عدل او چشم ظلم بر دوزد

نیست با جودش از پی مقدار
سیم بازار گرد را بازار

۱۰

قوله نسبت از وی [illegible]
بر معنی [illegible]
از وی گرفتن خلد و خلود
موجود گشتن خلد از وجود او
اعتبار حقیقت [illegible]
[illegible] ۳۴ [illegible]
[illegible]

عدل این شه چو رفت منع جنگ
تیغ را سبز جامه کرد از زنگ
از شرف یافت چون حیوان
چوب منبر ز خطبهٔ او جان
گشت ویشتنبه را از تاب
گوهر چتر او بجای شهاب
چون ز فتراک برکشاد کمند
دشمنش ماند از فزع دربند
از پی کسب بخشش و جاهش
بوسه آلود چرخ شد راهش
مالکان را ز بهر جاه و فرش
بوسه جائی شدست رهگذرش
شد ز بوسهٔ شهان بدشال
خاک درگاه او هلال هلال
ابر و دریا غلام کفت و بند
در وفاقش همیشه رست فی‌ا
کان و دریا برش بود در پیش
بخشش او ز هر دو باشد بیش
از پی رفعت جلال و کمال
وز پی زینت جلال و جمال
بوسه چین آفتاب در ره او
خاک روب آسمان ز درگه او
وز پی زینت قبول ورزش
ور بجه بر درند نیک و بدش
چون شود ملک پای سر گند او
چون بغیقد زمانه بر گنند او
سعی او بازو و دلیر افنت
سهم او یوز بند شیر افنت
در خطا زیر بند و زود گذار
در عطا سخت مهر و سست مهار

[illegible] ناموس ذکر کرده [illegible] منتخب اللغات [illegible] منتخب اللغات ۱۳۴۸ [illegible]

این لفظ [illegible] [illegible] شاهی اول [illegible] بیان [illegible]

دولت از داد هیچ نشکیبد گر شکیبد خناس بطر چید
که انصاف ازو جدا باشد دو بود و دو نه پادشا باشد
عدل شه پاسبان ملکت اوست بذل او قهرمان دولت اوست
عدل بی بذل شاخ بی ثمرست بذل بی عدل پای ابترست
بر زبانی که ذکر شاه بود میوهٔ ملک را چو ماه بود
از شهنشاهی شه همایون پی خاک غزنین شدست [illegible] خوی
شد جهان تا شد او جهانبانش چون نهانخانهٔ دل و جانش
در نهانخانهٔ روان و دلش از پی فر گل و زیب گلش
لوح محفوظ را مکان شد این بیت معمور را نشان شد این
هست شاه از برای بستان را دل فراخان و تنگدستان را
چون ازو عدل و ایمنی نبود خود نه سلطان که آدمی خود بود
عدل وقتی که شمع افروزد گرگ را گوسفندی آموزد
باز وقتی که جور زور کند سینهٔ شیر گور گور کند
ایزد از بنده راستی درخواست دولت راست رستگاران راست
پادشاهی که راست رو نبود زرع باشد ولی درو نبود

بتوان روز پشت انجم سیر
که تنگ زر و بر وی همه تشویر
گرچه کشتی ز اسپ دارد سر
اسپ شه کشتی است هامون گر
کشتی از آب ساخته مفرش
اسپ شه کشتی است پا کش
سوی پست از فراز همچو قدر
سوی بالا ز پست همچو شرر
سم او همچو و هم کشتی دار
کوه را با زمین کند هموار
پای او دو دست مرگ را ماند
گر کسی زو گریخت نتواند
دست و پایش چو پیچ گوش تبار
بدهد گاه روز وقت بهار
گوی زن باد پای آهن سم
از سران بپای و بدم
دارد از دیده مهره بازی خو
چشم بد دور از آن دو چشم نکو
گر بگیرد بغیر جای بود
پاره او بدست و پای بود
کم شود از غبار رزے در جوش
که سپر پشت بود و خنجر گوش
گاه ملک از جهان برآرد گرد
برز جعفری کند نا ورد
سرش از قبله هوا دلشاد
وحشش از قبله زمین آزاد
تخت ملکت و مسند شاهی
کوه از و پر شیر مر ماهی
پشت هامون کند چو روی مهی
روی گردون کند چو پشت کشف

لغه ورق
که تنگ از زر جعفری بر [illegible]
[illegible]
حدیقه حکیم سنائی
[illegible]
دیوان بی نقطه [illegible]
[illegible]

تا نشستش سکه صحیح و دو میم — خاطرش نامد لئیم و کریم
همره عزم او ستدره بی — باعث عزم او شنید جای
شنوا گردد گوش جذر اصم — از صلیل و صریر تیغ و قلم
همه عالم وراشده بنده — مرده گر بود ز جود او زنده
گلبن عقل شاه در تدبیر — چون شگوفه است در جوانی پیر
آفتاب از جمال او خجلست — زر ز غم رخ گوای درد دلست
خود ندیدند بر سر گاهی — سال تیموریگان چنو شاهی
سرو زندانش را چو شد خندان — بنده شد دهرش از بن دندان
ملک بر روی خطبهٔ شهزاد — ظلم را سه طلاق باین داد
ایمنت دولت که دولتش دارد — که همی خدمتش بنگذارد
حبذا آن جمال و مهر آرای — مرحبا آن سپهر قلعه‌گشای
خاصه وقتی که در مصاف بود — پای او بر دماغ قاف بود
مرکبش هیبت فلک دارد — که بر اعدااش خاک می بارد
زیر ران تیغ و دست خنجر کوش — اشپه تیز سیر پیکان گوش
دشمن موج و دست او چو شخص چو سعد — سینه و شانه اش چو برق و چو رعد

صلیل آواز شمشیر و صریر آواز قلم

۶۵

[illegible]

بهر آشنامی شه خوش نام سرخ رویست بر فلک بهرام
از پی ملک و شرع بسته کمر پیش علم علی و عدل عمر
از پی دوستان نگاه جدال چون شود پشت و دشمنش چو دوال
عزم او تیغ ملک را ظفرست حزم او تیر ملک را سپرست
سست پایی ز نهیب او جیحون نرم گردن ز حکم او گردون
بکند گر بخواهد از یک مشت شکم خصم طبل مهره پشت
برگ سازنده از دو دست چو میغ مرگ سوزنده از زبان چو تیغ
روح تازه شود ز دیدارش مرده زنده شود ز گفتارش
مهدی وقت و عیسی کمالست روز و شب جدال با جهالست
رایتش را گرفت بخت بچنگ همچو در دست ماه هفت اورنگ
بهر بازوش از خط تقدیس ظفر و فتح گشته حرز نویس
سیرت انبیاست سیرت او حبذا سیرت و سریرت او
صورت او روان صورت چین سطوت او ستون خیمهٔ دین
من چگویم که خود در احکامش دولت از چرخ داده پیغامش
که چو تو خسروی ز بهر سریر کم نشاند قضای علم قدیر

[illegible]

قوله
بهر آشنامی شه خوش نام [illegible]
[illegible]
حدیقهٔ حکیم سنائی
[illegible]

نکند وقت حمله اندیشه سایهٔ او زمی برد پیشه
مانده از چابکیش زو دوران کار بندان آسمان حیران
سوی پستی رسنده همچو زوال سوی بالا دونده همچو خیال
سوی آن بحر موج کشتی ازو سفر راه کهکشان بدو پو
من در او دیده ام که از پی سود تا ابد همچنین نخواهد بود
اینچنین مرکبی چو چرخ اکا که بر او هست شهریار سوار

فی خصاله و فضیلته

عرش اگر بارگاه را زیبد شاه بهرامشاه را زیبد
شه به ثبت حقیقت اعجاز نه ز روی گزاف و راه مجاز
هست چرخ ار چه پیش دوران پست هست قطب ار چه تنگ میدان است
هست از زین وی سال ما مقیم نه ز رای نحیف و طبع سقیم
روز و شب با نماز و با روزه پاسبانان بام فیروزه
تا شود همچو عدل جاه ملک کمر کوه چون کلاه ملک
اجل از نام اوست مرگ طلب خرد از علم اوست برگ طلب
عدد از نام اوست هر که نشت هشت بهرامشاه و هشت بهشت

له زد
سوی ملطی یعنی رسنده الخ
زوال [illegible]
[illegible]
[illegible] یعنی باران
اندک و اندک باران
[illegible] سال یعنی [illegible]
۶۵۲
[illegible]

[illegible]

گر بجز او به تیغ موے وار		خشک رود وے کند ز دریا بار
بر کشد دست شاه دین پرور		ناخن پای دشمن از رگ سر
بر کشد عکس تیغ سینه درش		دلق کیمخت گرگدن ز سرش
خنجرش هست وی ملک افروز		پیلکش پای سوز و ایلک دوز
سایهٔ تیغ شاه جیپال		هست پیوسته مظهر اهوال
آتش قهر جان دشمن آن تیغست		رهاست گوئی که مرگ را تیغست
گوئی اهل وجود و اهل عدم		هست در تیغ شاه هر دو بهم
عدد کشتگان تیغ ملک		ذرهٔ تیغ باست تیغ ملک
ذرهٔ تیغ شاه با صولت		عدد خلق گشت در خلقت
صفت گرزش ار کنند ادا		کوه را دم فرو شود ز صدا
از سنانش آنکه جنگ ای کند		همه تن پر دهان چو نای کند
چون بجنبش بپاے آمد ازو		دم فرو رفت و بر نیامد ازو
جانش از پیش تیغ او گذرد		همچو زنگے در آینه نگرد
بهیات تیر و گرز او در جنگ		چون کند سوی دشمنان آهنگ
دست و تیغش قضا شمار و قدر		تیر و رمحش سنان شمس و قمر

حدیقهٔ حکیم سنائی
۶۵۵

[illegible]

عرش و کرسی که هست اندازه‌اش
روز روزی بکست از او اده‌اش

گرز او را جهان خمیده کشد
راتبش را فلک بدیده کشد

چرخ چون دید بازوی چیرش
ریخت بر گاو بر نهد شیرش

شه چو شد بر شکار شیران چیر
شیر گردون شود ز شیری سیر

اختر انسی که عال گرز افکند
تیغ او صد اجل کیا داند

گه شکند و بدست شاه درون
گاه بر دشمنان بگرید خون

از تف بیلک شه کشور
شاه مرغان غمگنند شهپر

ور سر گرز او زمین سپرد
جوشن ماهی زمی بدرد

نیزه را شاه اگر بجنباند
مرگ آسوده را برنجاند

هر که او خصم شهریار بود
مور گردد اگرچه مار بود

بر کرد گر بخواهد او بستان
آسمان را طبق طبق آسان

تیغ همنام او چو کین توزد
کین گزاری ز تیغش آموزد

خنجر او چو قاف کاف شود
قاف از آن بوی ناف ناف شود

تیغ او بر عدو رستاخیز
تیز شمشیر او بدید و گریز

زابر شمشیر ملک بارنده
چمن ملک را نگارنده

بیلک بکسر اول [illegible]

یعنی بهرام فلک [illegible]

[illegible]

عرش و کرسی از اندازه [illegible]
متعلق بلفظ اندازه است
[illegible]
حدیقه حکیم ۶۵ سنائی
[illegible]

جور چون دور چرخ و مردم دم
کار چون زلف یار خم در خم

مرزشان پیش مرگ نقش انگیز
اسپ شان چابک کوب رنگ آمیز

همه رنگ نوا و جامه برگ
همه نقش و نگار خانه مرگ

از دل هندوان رسیده حیات
ترک ترکان شمرده در رکات

خصلت زشت اگر در ایشان
جنس غماز یار بر همه شان

رشته بوده آب و گل همه را
رحمتی گشته جان و دل همه را

بر سر تیغ او ز عشق علم
جان شان بوسه زن دو چو قلم

گر سپاهی چون کوه سنگتن بودند
پیش او آهنین کفن بودند

گردنان گرفته تاج و کلاه
شاه بهرام شاه رزمگاه

هند را آب بخت بر آتش
زان ره آموز ابر دریاکش

بر دل از تیغ و هیبت شه شان
کرکوه شد کمر گه شان

شور از دست بر شهد کمان
چرخ زان خم چرخ او حیران

دشمنانش به روز کین نبرد
چون زنان مستحاضه کرد و مرد

از نهیب او رزم کیوان شد
جمله حیران چو نقش ایوان شد

عزم شه کامران چو گردون بود
دشمنش فی المثل چو هامون بود

ع یعنی اسپ شان [illegible]

یعنی از عشق علم شد یعنی عالم واسط

حدیقه حکیم سنائی

[illegible]

گرز او تا بدید بر هامون مهره پاش هست گردون گردون
نکند قصد هیچ خصم زبون که ز مردار کس نریزد خون
خصمش از بیم او گه پیکار نقش روی سپر کند زنهار
این بود چاره اش گه زلزال که ز هیبت بانگش گرد و بلال
هر که بر یاد او نخورد شد مے خنجرش خنجری کند بر وے
خصمش ار رمح زند ز پیکانش ره نماید زه گریبانش
مرکبش چون جراز پی خو هیبت اشهب او هم هست ابلق هیبت
دیده دل درو نکو نرسد سایه او هم اندرو نرسد
روز جولان چو در دل آرد رای سر قارون کند چو دست از پای
چون تک اشهبش تباز آید عرب اندر عجم فراز آید
زانکه باد و بور ریگ تک اوست دود آتش ز رشک ریگ تک اوست
ز غم گرزش نبود در رگ دم کشته و گور کنده هر دو بهم
آنکه با تیغهای هند نژاد همه را چو طبع خویش گشاد
روم و چین را چو وقت آن آید چون دل و دست نیز بگشاید
تو مپنداری ز بس که در غم بود ز دست ماتم سرای آدم بود

روز جولان
چون یکی ظفر کرد
سر قارون ... دست از پای
بکند یعنی ... کشتن ...
۶۵۶

[illegible]

اندرو نیزه نیزه بود آن روز	تیر پیکان ربای جوزا دوز
آسمان را بخنجر روشن	کرده چون لعل مهره گردن
تیغ گبران بزیر درع چو آب	چون کبوتر طپیده در مضراب
هرچه از جان دشمنش کاید	همه در جان شه بیفزاید
تربت غزنه تا بنا افتاد	اینچنین شاه را ندارد یاد
پای رایان به تیغ کرده قلم	نیزه را شیر کرده شیر علم
تشنه جانان ز حلق خنجر جوش	دیده جویان ز چشم پیکان گوش
درزده آفتاب جامه به نیل	وآسمان پیل پیل گشته چو نیل
کشته گشته اجل ز خونخواران	گر نبودی اجل هم از یاران
روی شان چون سپیده روز از تاب	چشم شان چون قدید سرخ از تاب
چشم بر چهره گشته بیگانه	دیده با دوده گشته همخانه
دهن بحر خاک بیز شده	دیده چون چرخ سرمه بیز شده
کند گشته ز تیز تازان خم	مرگ در آرزوی مرگ از سم
گشته عیوق از تف آهن	زرد رخساره و سرخ پیراهن
شده از ابر ناوک زره چین	زره چو دریا و گشته چون پروین

[illegible]

خصم اگر داد پشت هیچ مگوی — گر زمین پشت شد گردون روی
مهد او بر فراز پیل چو نوح — کوه جودی بر او سفینهٔ نوح
گروه مرزند خصم را باشر — زادن و مرونش همه چو شرر
تیغ او خصم را عقیم کند — بچهٔ خصم را یتیم کند
چون شه آهنگ سوی ایشان کرد — جمع صد ساله را پریشان کرد
شد چو با عدل شهریار عدیل — نوش هوا همچو سد زند جبریل
عادل چون بر جهان امیر شود — آهو از شیر بیشه سیر شود
ارم از بیم اوست هفت جحیم — حرم از امن اوست هفت اقلیم
خصم و پیش گریزش از ملکت — همچو دنبال گرش وم فلکست
خصم را دش ز بیم آهرمن — جان برشوت پذیره اندر تن
منغزا عزم شاه خواب ببرد — آب را عزم شاه آب ببرد
تا بدید آتش سنان سیحون — همبران آب نیست آب اکنون
نوک رمحش بماند تا محشر — فرجه در میان خصم و سقر
تو خبر داری ار نه آگاهی — زان اصابت صفت شهنشاهی
صفت او دران صفتها در رو — زان با موبه کند ازدرو

[illegible]

بر قضا تنگ مانده راهگذر بر عدو در ببسته دست ظفر
جان خصمان ز بیم تیر و سنان جمله برداشته جدل ز میان
کوه و دریا و بیشه و هامون موج میزد در آن زمان از خون
پشت چوگان گرز و سرها گوی سینه گلبن ز تیر و رگها جوی
رسته برخش لشکری بشکوه هر یکی چون چنار بن بر کوه
خصم را رمح چون الف در بسم چشمها کرده همچو جان در جسم
اسپ و مرد از نهیب او گریز خشک مانده چو صورت شبدیز
دستها از عنان بمانده جدا پایها در رکاب و سر شیدا
همچو ماهی بخشک خشک خموش مرد بی دست و پای جوشن پوش
پای گردان پیاده مانده بجای زان دو دست سوار حلقه گشای
دم شان باز پس شدی هرگاه که ز کشته نیافت دمها راه
آن زمان لا اله الا الله وهم را راه نبود در بر شاه
وهمها واله از سیاست او فهمها کاره از ارادت او
آمده برخاسته ز دشمن شاه هر کجا این تو آمد آمد آه
کرده در رشته رمح مرد افکن مهره در گردن خسته گردن

لله دره
[illegible]
[illegible] حدیقه حکیم سنائی
[illegible]

[illegible]

نوک ناوک چو عقل در تگ و پوی   از درون دو دیده مردم جوی
رمح در دست مرد خون کرده   اژدهای زبان برون کرده
بند پیوند کرده از خشم   گرز چون سرمه سنان چون چشم
شخص خصمش چو مرده دامن چاک   دهن او چو گور گشته ز خاک
گشته بر تارک هوا گردان   گرد خود از سیاست مردان
سنبل از دیده بار بیننده   چرب دستان تیر آینده
گوش گوش دل ز خروش خروس   تیر در چشم مرد مردم بوس
صبح خصمان چو شام تیره چو آب   در دل خصمان چو دیو تیر شهاب
رفت چندان به زیر مرکز خون   گرد و گرد همه لعل شد گردون
گشته چون خار در مصاف یلان   خصم در پای اسب خاراگون
گشته عالم ز گرد چون دوده   فلک از دوده رخ بیندوده
عکس خون بر سپهر سیمابی   راست مانند شعر عنابی
دشمنان شهنشه فیروز   روزشان چون شب و شب بی روز
جان شان از ثری روان با تیر   ظفر حق سو سپاه و امیر
روی صحرا ز نیزه چون دم اجم   آب یا ز خون چو آب بقم

۱ مغز و پشت شان بگرز و سنان
کرده چون سبحه های ریزمان
باغیان را ز بیم بر لب چاه
شده از بیم چرخ و ناوک شاه
و بودهای دریده تارک شان
پشتهای گسیخته رگ شان
همچنان ریخته بکوشش سر
که بخشش بوقت بخشش زر
نرگس از کشتگانش چون بلبل
لاله منقار بود و گل چنگل
گر ز یاران او نبودے مرگ
گرده بودی ز عبان آتش بی برگ
هر که جستی اندرین ولایت صدر
از سر جهل بود نه ز سر غدر
بود باغی ز بغی و فسق و فساد
چون بقایای قوم هود و عاد
دل هر یک ز بغی و کینه چو نار
اسپ چون کوه و مرد همچو چنار
تا خدنگش جدا ز پیکان بود
بدی اندر میان نیکان بود
بدی از فرشته ز غربت رست
سوی بد رفت و هم به بد پیوست
شد ز بس خون که ریخت از خشمش چون
گوی یاقوت شد زمین از خون
چون بدیشان بخشم شد سلطان
از برای موافقت یزدان
گشت چندان شهنشه اندر جنگ
که بر خانش از بدن شد تنگ
چون نهیب سنان شه دیدند
چون رکیب و عنان شه دیدند

[illegible]

[illegible] ٦٦٣ [illegible]

شاه خورشید روی گردون تخت
شیر آتش سنان آهوگیر
شده در گرد روی روشن او
همچو جان بلال در تن او
گرد خورشید روی شه گردان
ماهرویان مشتری دندان
روی چون آفتاب ال چون شیر
چون ره کهکشان کمر شمشیر
هر سواری چو کوهی اندر زین
موی بشگاف قبه زرهای زین
نیزه در دستشان بسان غبار
چون بسیلاب تیره پیچان مار
نقشهای بریده بر خنجر
رسته همچون سمن ز نیلوفر
چون بتیغ و بیست فتح گره
همه عالم بپیش او هر دو جو
چابکان خطا و فرخارند
ماهرویان چاچ و طمغارند
تیر گردون نیزه بربایند
با کمر همچو نیزه برپایند
رای شاهان بپیش ایت شاه
همچنان شد که روی آینه ز آه
زان الف شکل نیزه از سر خشم
چشمشان کرده همچو های دو چشم
زان همی نور دیده نگذارد
گاه آیینه را زیان دارد
استخوانشان ز گرز ریزه شده
تن بپیرسان ز چوب نیزه شده
کرده از گرز و نیزه بر دشمن
استخوان آرد و پوست پرویزن

واقع شده یعنی چون
مضمون بیت اول
در بیت ثانی تعلیل
معنی [illegible] اول [illegible]
[illegible] قرار دادن می
ارتشن [illegible] است
[illegible] قرار داده
[illegible] مشتری [illegible]
الخ [illegible] بیت چهار
قرار شاه و خورشید رو

از ان الف شکل نیزه از
سر خشم دشمنان را
همچو های دو چشم کرده
از ان سبب [illegible] را
دیده [illegible] نگذارد
[illegible] ۶۶۳ [illegible]
[illegible]

[illegible]

گر شناسا خرد بدیدهٔ عقل		بشناسد بدیهه را از نقل
زیر سیمین عکس خون کرهٔ خاک		آسمان را کند بسرخی لاک ۱
پیش آسیب گرز شاهنشاه		خاصه با گرز چون شود همراه
چیره و بستی و پایداری او		کامرانی و کامگاری او
بزبان سنان و تیغ چو باد		خصم را در دهان خاک نهاد
مهر او جان خارج انها شد		کین او دود دو دما نها شد
دشمنش را بهر کجا که دو ست		دیدبان مرگ و قهرمان سقر ست
دهر زین پرده گر در آویزد		همچو پرده آتش فلک آویزد
مرد بد را بد زمانه جزاست		گلخن و جای خر خرا بسزاست
سوی بد گرچه غرق حق نه نکوست		دافع دشمنست نافع دوست
گرچه بد شد مزاج بد دل از او		غرق حق ست نزل باطل از او
برخی جان خسرو منصور		شکر ما بر زبان نیشاپور
از پی راه و عشرت و نیرو		ماه او زهرهٔ او و بهرام او
پیش بهرام شاه بن مسعود		ظفر و فتح در رکوع و سجود
بر کلاه و قبا کش و سپ تمام		فلک با اختران سلام سلام

[illegible]

مرغ دل شان ز خانه خشم گرفت
گشت جان شان ز دانه خشم گرفت
گرچه مرغان تیز پر بودند
ورچه ماران مور بر بودند
در زمان شان ز شاه و دولت یار
باز زن خیره بود و سلّه مار
کرد خصم بی آب را در خواب
سرش از تن جدا چو کوزه آب
آنچنان گشت شاه عاشق رزم
که بود باده خوار عاشق بزم
رزم و بزمش بچشم هر دو یکیست
تیز گردنده راست چون فلکیست
آنچنان بر مصاف چیره شدست
راست گویی که شرزه شیر شدست
باغیان را همه بنوک سنان
کرد در یک زمان چو تن بیجان
گشت خالی چو او پسید جنگ
خصم او همچو صورت شترنگ
عقل پیر اندر برای صرفهٔ علم
که ز صراف کین نیاید حلم
چه بزرگ و چه خرد باغی عور
چه فراز و چه باز دیده کور
همه چنگال مهره دانند این
جملهٔ نمّا فلان شناسند این
که نزیبد برای ملک خطاب
خرس بر تخت و خوک در محراب
اندران جنگ دشمن و خصمانش
صورت شیر بود و شادروانش
تشنه مانده زبان دشمن او
جان او خشم کرده با تن او

کرد خصم بی آب را [illegible]

[illegible]

دولت آرای بازوی حیدرست		ملک بالای دست و شمشیرست
هر کمر کو بی شکوه بود		کمر نال و زر خنجر کوه بود
آب بحر از تیغ و تیر ستی		چون و گر آبها گیر گستی
زیر ران شهابراق دریا ساز		ابر بر برق پای رعد آواز
گرد سم تیز گوش سیمین بران		خوش کفل سر به چشم و خرد سران
شاه بی تیغ باغ بی میغست		پاسبان در ملک از تیغست
زانکه بی تیغ دین نیافت قرار		ذوالفقاری بحیدر کرار
جبرئیل آورید و گفت بران		خون این مشرکان بکن بجهان
بر رسول آنکه ناورد ایمان		خونشان از ذوالفقار ریز و بران
نیست بی تیغ ملک را رونق		ملت حق ز تیغ شد مطلق
تیغ مر ملک را نکو یارست		ملک بی تیغ همچو بیمارست
کوه کوهست بر زمین با شاه		تیغ دارد چرا ندارد کاه
شاه کوهیست بر زمین بشکوه		تیغ دارد چرا ندارد کوه
آفتابی که شاه گردونست		هیچ بی تیغ نیست شه چونست
شاه را گر نه تیغ تیز بدی		خلق را فتنه رستخیز بدی

[illegible]
حدیقه حکیم سنائی
۲۶۷
رونق [illegible] الرونق
[illegible] کرده شده
منتخب اللغات

بر خرامی برشده سپهر بلند
ای فلکت آفتاب از یارش
چرخ را گرچه پس خلف بوند
خلف او شد نشیمن صبا
زانکه مانند مرد دریا بند
پادشاهی برنج کرد بدست
پادشاهی نیاید اندر چنگ
گشت شد خشک اگر نگیری تیغ
تیغ باید که خون پذیر شود
شاه در ملک خویش از پی جود
دشمنان را بتیغ و رمح آراست
شد که خواهد که جاه دارد ملک
زانکه نشوند قاتل زمره خصم
بی صلیل و صهیل گیراگیر
زانکه در راه ملک هر شاهی

تو به پیران سر از چنین فرزند
خلفی یافتی نکو وارثش
تو دُری و آن گر صدف بود
گهر او شد لولوی دریا
تیغ زن برنخاست از فرزند
آنکه یابی برنج بربست
جز بجنگت مباش گو جنگ
ملک نزمرد اگر نخندد تیغ
ملک بی تیغ کی چو تیر شود
چون شد او پیش عقلها مسجود
زانکه دفع از چپ است و نفع از راست
بسیاست نگاه دارد ملک
جز به تلخی نگاهبان گهر
چون بلبنین کی شود سر بسریر
بر سر تخت قدر هر ماهی

سه طنین آواز کس آواز طشت ۱۲ ط

خلف او شد نشیمن الخ [illegible]

[illegible]

۶۶۶

بکشند بران [illegible] تیغ

[illegible]

دولت

۱

گشت تا صدر ملک بگرفتی — وز دو دانش قوام بپذیرفتی
پای بوس تو بانه مامون — طوق دار تو گردن گردون
زین سبب از برای عز و جلال — نه ز طبع ملول و روی ملال
از پی خدمت تو اند حال — کرده از سیم صد هزاران مال
تاجداران رکاب بوس شده — از تو جمله عمل پذیر شده
ملک هند نایب تو بسند — مهتر سند یافته ز تو سند
شد ز تأثیر رای شاه جهان — وز پی روی بی پناه جهان
مجلس بزمش از بهشت اثر — روز رزمش نمونه ز سقر
خاک بوستان در گشت به نیاز — کرده خاک درت چو سینه باز
کرده از مجلس تو روح از دُر — ابر وار آستین و دامن پُر
چون تو برداشتی نقاب جلال — زان اساسی به سیر کمال
از لقای تو خیره شد خورشید — وز سخای تو طفل مرد امید
شهریاران ز تو رسیده به کام — کرده حق تو با هزار اکرام
زان همه خلق در بجود تو اند — که گران بار شکر جود تو اند
مرتجا از وجود و علم و کرم — بدرم بنده گشته قلب درم

ن یعنی از زمین صد هزار بوسه ۱۲

۲ پای بوس تو [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
حدیقهٔ حکیم سنائی
۶۲۶ منتخب اللغات [illegible]
[illegible] فارسی [illegible]
[illegible]

در خور ملک جز نبردی نیست
مردی دیگران ز مردی نیست

شه که بر تخت ملک خود بنشست
پیش تختش جهان کمر بربست

ریخت از بهر راه جویان را
آبروی گزاف گویان را

زین شه نیکخوی پاک نژاد
هر که او بد نمود نیک افتاد

ملک پرورده زیر دامن کرد
جان نگهداشتن بامن کرد

هر که از دل نخواست تعظیمش
بود مر بدست باش از بیمش

چون کمر بست شاه بهر جدال
خانهٔ دشمنان شمار اطلال

گرچه بهر صلاح تا اکنون
خنجرش لعل پوش بود از خون

شد کنون در بهشت محشر او
سبز جامه چو حور خنجر او

ای ز محبوبان ششم ز عدد
چون ششم دور از انبیا احمد

نام شش علی هشت لیک سوی خرد
در جمل نقش شش بود ششصد

یک دو سه و چار و پنج کس است
چونکه شش دانگ شد یکی درست

ای بروی آفت نگارستان
روی نیکو نوبهار خارستان

تازه روی از تو شاخ و بیخ جهان
سخت پای از تو چار میخ جهان

دولت از تو بهشت کوی شده
روزگار از تو تازه روی شده

قوله چون کمر بست شاه بهر جدال [illegible]

صاحب ذوالفقار و رخش توئی   پادشاه خزانه بخش توئی
بخت کوهست مایه شادی   داروی از بند گیتی آزادی
آسمان از سنان جانسوزت   وز پی ناوک جگردوزت
از نهیب تو با خطر تازد   زان زره گه گهی سپر سازد
از تف تیغ خشم اگر خواهی   بکنی از چرخ تا به ماهی
زهره سا تیغ تو شهاب کند   زهره سا آتش تو آب کند
دشمنان از خلق جان افشان   خونبها بدهی و ببخشی جان
بر زبانی توئی شه مطلق   مملکت را ز شرع یابی حق
از تو کمتر عطا که سائل برد   بیشتر زان که گنج باد آورد
بیدلان را دل کریم تو بس   نیک و بد را امید و بیم تو بس
چون در گنج عدل بگشادی   هر کسی را ز داده دل دادی
گاه میدان و وقت ایوانت   شب اکرام و روز جهانت
دل خرد را ز جان فدای تو کرد   واو عدل یافت جان فدای تو کرد
صدمت صور و صیحه در جنگ   هر دو بهره چو چنگ با آهنگ
هر که از سهم تو دران نسپرد   تا ابد نقش او نخواهد مرد

[illegible]

مرد مقلوب داده و نبرد   زنان و دهقان خویش پیش تو مرد
شد ز خاک در تو در عالم   آز بسیار خوار سیر شکم
رهست گفت اندرین حدیث آورد   کاز را خاک سیر داند کرد
گرچه دریا و شاه باشد عدل   نان بی نانخورش نباشد بدل
آن بزرگان که وام جان توزند   رسم جانبازی از تو آموزند
طمع از بوی دستت از سر جود   پای کوبان درآید از در جود
هر کرا و بخت خصمی تو درست   گور و کانش بتیر کرده قست
چون نشستی ببارگاه جلال   چون منوری بخلق ماه کمال
از تن دشمنان بکندی سر   بر سر دوستان فشاندی زر
تا در دورگشت پدید آمد   قفل امید را کلید آمد
نام تو هر که بر زبان راند   نامه بخت او فلک خواند
جادو آز را البطبع کریم   خورد وجود تو چون عصای کلیم
روزمی نیکمرد و همچو بهشت   گوئی اینجا خدای بر تو نبشت
هم ملک بنده هم ملک جاهی   هم فلک قدر هم جهان شاهی
عاقلان زمانه دست تواند   قلعهای بلند پست تواند

[illegible]

چه حدیث است لیکن مبارک پی
طی کند نام جود حاتم طی

قهر و لطفت بگاه حرب و صلح
غم فزاینده است و شادی بخش

خاک حلم تو آتش آبست
امر تو باد پای چون آبست

باد عزم تو کاه جان تمکین ست
آب تیغ تو تازگی دین ست

نه درق زرق را که اسباب است
جان آن باد پای ایمان است

جود تو بهر جان آدم را
پاسبانست عرض عالم را

دل چو برد گهت قرار کند
انده از غم او فرار کند

ازپی قدر تا حسنت ای خوش نام
عمر چرخ نام شد بهرام

زانکه بهرام را اگر سفر نیست
وقت رجعت علامت عمریست

شیر اگر با شب تو روز کند
کام چون شیر عود سوز کند

ای بهر شهد شاه دین گستر
وی بحقیقت خویش حق پرور

طبع آنرا که با کرت گردد
هر زمان آسمان سرت گردد

ما و ازان جاه و خویش بفزاید
حسن هیئت را اگر بکار آید

باد کین تو خاک محنت بیخت
زخم تیغ تو آب آتش ریخت

ای فرو داده و چو قطره ز میغ
ملک بگرفته شمس وار به تیغ

۶۷۳

[illegible]

[illegible] ۱۱ [illegible] [illegible] افلاک نابرد [illegible] [illegible] دو

روز هیجا چو عاطفت ورزی
تا خلق را درست گره ام
گشت حیران عقول اهل هنر
زانکه این دوی پشت خلق تو نیست
تا چه گر دست تعزی از گرها
گر بخواهی تهی کنی بحسام
گرچه چون آسمان سپید خصم
با خلاف تو تن کفن گردد
همچنان آید از تو در دل نور
ملک دولت موفق از تو شد است
یافت از سعی تو سر افرازی
ملت از تو چنانکه طارم سپهر
گر بتشنیع تو نیستش امید
مهر نقش تو همچو مهر دم است
حاتم از جود تو سخا آموخت

تیز کاست سوزن و زره
سست اعزم چیست گروه ام
ماند والا روان اهل حسب
خشم تو چون یزید و دل علویت
گر چو تو شاه گشت بر خورده ام
نه فلک را ز بهر چار اندام
چون قضا دست تو بپیچد خصم
وز ثنای تو جان سخن کرده
که خوشی جان ز خوشه انگور
دین و دولت به رونق از تو شده است
دین و شرع محمد تازی
دولت از تو چنانکه ماه از مهر
از لگن بر نیامدی خورشید
گر نه دین و دولتش بهم است
دولت از ملک تو ثبات اندوخت ۵۰

از [illegible] ۱۱ طا
[illegible] تو همچنان
آید از تو در دل
نور از خوشی جان
که [illegible]
[illegible]
گر [illegible]
۲ ۷ ۶
[illegible]

[illegible]

تیر پر شد به تیر تو ز هوا / کوه کر شد بگرز تو ز صدا
خشم در دست قهرت افتاده / پایها در رکیب چون باده
گر چه بر تیغ تو جان باینده است / جان او جانت را ستاینده است
شیر اگر زور را ز آگهی کردے / پیش زور تو روبهی کردے
دشمن تو چه بابت تیغست / زو دریغست تیغ اگر تیغست
جانش را خود نشان چرا باید / خود چه بودی تو یافت پیش آید
تیر کز شست خصم گشت جدا / باز گردد بسوی او چو صدا
چون صدا بازگشت بر جانش / چو قضا تیر ره فرا دانش
نیک بشناخت از دل دشمن / قدر تیر تو دیده دشمن
لاجرم تا بدستش اندر دست / فلک از سهم اینش کرب است
کرده خصمت نقش تیر و باب / خانه چون عنکبوت اصطرلاب
خصم تو آنکه از تو بگریزد / خاک او بارش آتش انگیزد
هیبت از تو سوی برگی شد / که ز برگے بسوی مرگے شد
هیبت شاه جهت دل راست / گریه ابر خنده گل راست
چون بعیش خصم اپالان / رفت چون چنگ پاره کون مالان

[illegible]

[illegible]

بر جهانے شد و بیکدم شد   ذره ذره شده ملک عین الله
شمس چون باره بر فلک راند   تا نزد تیغ ملک نستاند
تو چو شمس و قمر گرفتی ملک   زان به تیغ و سپر گرفتی ملک
این چو تازنده آن ربا بنیه است   لاجرم ملک هر دو پاینده است
شمس از اول که ملک جوی شود   در و دیوار زر در روی شود
چون بدیدند خلق رویش را   همه جویا شدند کویش را
از شهان حجاز و شام و عراق   بالا ز خلق جمله آفاق
من ترا دیده ام درین عالم   ملک میراث و ملک تیغ بهم
ملک میراث گرد اگر دانست   ملک شمشیر ملک مردانست
خصم تو جنگ جست و بخت ظفر   او دگر خواسته خدای دگر
راست گفتست شاعر استاد   محض توحید بود او شرع بداد
گر فزاید کسی دگر کاهد   عاقبت آن بود که او خواهد
دشمنت چون سر فضول آمد   دست او پای بند غول آمد
تا برد آتش تو آب برانه   آتش دل بر آب خویش نشاند
هر که چون رشته تافت گردن خویش   مهره گردنش فکند پیش

[illegible] حدیقه حکیم سنائی [illegible]

چون ز جان گرد قهر تو دید / دل او مرده و جان از وی رمید
دید خود را در آینهٔ دل خویش / دست و شانه جدا ز مفصل خویش
لاله صورت شده رخش ز کمان / سرو بالا شده سرش ز سنان
کرده از سم برخش اختر شان / باد پای تو خاک بر سرشان
آب و آتش آنکه خوانده او را آب / خوانده این صرصر آتش اندر تب
جز عدل تو نیست اندر کار / دور باش تو و مترس حصار
گوئی آموخت عقل والائی / از تو آئین ملک آرائی
فتنه را داد امن تو خواب / آب را برد آب تیغ تو آب
پیش عدلت بهار عالم سوز / نزد عقلت سپهر پیر آموز
عدل عمر چو ظلم با عدلت / جود حاتم چو بخل با بذلت
بنده ای عدل تو بقای جهان / ور کنار جهان سرای جهان
عدل تائید جاه شاه بود / غبغب اندر گلو چه چاه بود
چون در عدل باز شد بر تو / در دوزخ فراز شد بر تو
عدل مر مرگ را بریزد آب / جور مر فتنه را ببندد خواب
هست شادی دل ستمگاران / خوشی اندک چو خواب بیماران

[illegible]

قوله [illegible] آتش [illegible]
یعنی [illegible]
[illegible] آتش [illegible]
[illegible] غبغب [illegible]
عدل [illegible] فتنه [illegible]
چون در عدل [illegible]
اینجا بمعنی [illegible]

و اذا خلوا عضوا علیکم الانامل من الغیظ قل موتوا بغیظکم ان الله علیم بذات الصدور

از سوره آل عمران از سیپاره لن تنالوا البر [illegible]

گشت از فر پادشاهی تو
وز پی عدل و نیکخواهی تو

هر دو چهره زبانه چیرت
ملک الموت وزخم شمشیرت

هر کجا خصم دولت دین تو
قهر کردی و خود سزاش این بود

قهر اعدای دین تو وافی کرد
که ز جان و تنش بر آری گرد

هر کجا خصم تیغ تو برسید
کس از آن بوم بر فلاح ندید

تیغ تو زهر جان گزاے آمد
امن تو سایهٔ همای آمد

تو بت تیر جان گمراهان
گورکن مرد گورشان خواهان

مرگ بنوشته بر دل دشمن
گر کفن پیشتر از جوشن

گورکن گفت با دل خصمان
گر کفن پیشتر از خفتان

هست عدل تو وزغ ابلیس
سر تیغ تو سنگ مغناطیس

سر تیغ تو جان بدخواهان
میکشد از تن شهنشاهان

هر سر تیر جان بر افشانند
ورچه سنگین دل آهنین جانند

گر شوی سوی کوه پایهٔ روم
گر شها ندزیم سایهٔ روم

ور کمر بند کوه در گیرے
کوه را همچو کاه بر گیرے

آمده خصم با تو در میدان
زخم موتوا بغیظکم بر جان

[illegible]

تو شوی روز حشر از آن ماخوذ
وان زمان حسرت ندارد سوذ
عدل خود رفت و جز فساد نماند
در همه عالم اقتصاد نماند
هیچکس را تو استوار مدار
کار خود کن کسے بیار مدار

خواب عبدالله بن عمر الخطاب رضی الله عنهما

دید یک شب بخواب عبدالله
پدر خویش را عمر ناگاه
گفت ای میر عادل خوشخوی
حال خود با من این زمان برگوی
با تو ایزد چه کرد برگو حال
بعد ازین مدت دوازده سال
گفت از آن روز باز تا امروز
در حسابم کنون شدم پیروز
کار من صعب بود با غم و درد
عاقبت عفو کرد و رحمت کرد
گوسپندی ضعیف در بغداد
رفت بر پل و ناگهان افتاد
گشت رنجور پای او بشکست
صاحب وی بدامنم زد دست
گفت کانصاف من بده تمام
که تو بودی امیر بر اسلام
تا بامروز من دوازده سال
بوده ام مانده در جواب سؤال
ای ستوده بشه نکو کردار
باز پرسند از تو این مقدار
چون چنین بد خطاب با عمرے
چه رود روز حشر با دگرے

علی قوله عدل خود رفت و
جز فساد و نماند الخ اقتصاد
[illegible]
حکیم سنائی
[illegible]

عقل را شکریست روح افزای
عدل را شاطه ایست ملک آرای
شرع را عقل قهرمان باشد
ملک را عدل پاسبان باشد
شاه باید غلام تن نبود
تا خطیبش دروغ زن نبود
پیشه از میل کم زند بسیار
زانکه کوته بقا بود خونخوار

فی تنبیه الملک و کلمة الحق بغیر مداهنة

ای ز انصاف و عقل والاتر
از علی رای تست بالاتر
سخنی گوییت بحق بشنو
خیره بر راه تنگ تیره مرو
هر کس از روی عرف خود آید
مر ترا سال و ماه بستاید
زان سخنهای خوب غره مشو
همچو تردامنان بعدل مشو
عدل را چند شرط لابد هست
چون نباشد بشرط عهد شکست
هر کس از بهر انتفاع ترا
می ستانید گونه گونه جدا
الامان الامان مشو غره
که بخیر زند دسته تره
من مداهن نیم چو دیگر کس
پیش تا آرم ز ترهات هوس
گر شبی در همه جهان رنجور
هست یک تن تو نیستی معذور
گر سگے ظلمے بدے شودے
برساند بدے بمظلومے

لہ عقل از [illegible]
فارسی بمعنی [illegible]
[illegible]
[illegible] شده و ساده
باشد [illegible] بیان فارسی
عه قوله فی تنبیه الملک
عه حدیقه حکیم سنائی
[illegible]
[illegible] بمعنی چرب زبانی
و نفاق
کردن و دروغ
گفتن باشد ۱۲
منتخب اللغات

شاه چون حال پیرزن بشنید | پیرزن را ضعیف و عاجز دید
گفت بدهید نامهٔ گرست | تا ز املاک زن بدارد دست
نامه بستد زن و سبک آورد | شادمانه بعامل باورد
که بزن جمله پاک باز دهد | زن بیچاره را جواز دهد
باخود اندیشه کرد عامل شوم | که کنم ظلم زن چو سکم سندوم
زن دگر باره بر ره غزنین | ز رو مسکن بدارش تمکین
نه بزن باز داد یک جو خاک | نه ز شاه و ز الکش اندُه و باک
زن دگر باره رای غزنین کرد | بنگر تا چه صعب لعب آورد
قصه بر شاه داشت بار دگر | خواست از شاه خود برای نظر
بتظلم ز عامل باورد | بخروشید و نوحه پیش آورد
گفت سلطان که نامه باز دهید | رسم و آئین بد دگر منهید
گفت من نامه برده‌ام یکبار | لیک بر نامه می‌نراند کار
بود سلطان در آن زمان مشغول | سخن پیرزن نکرد قبول
گفت سلطان که پیرزن باشد | که دهم نامه تا روان باشد
گر بدان نامه هیچ کار نکرد | آن عمیدی که دست ما باورد

[illegible]

هان و هان تا ز خود نگردی مست   ورنه گردی بروز حشر پست
آنت خواهم که هر کجا پویند   همه نیکان ترا نکو گویند
بهر رسم ستمگرایان را   الکنی کن غم ستایان را
آنچنان عدل کن که از زه و دام   کس ز عدل عمر نیارد یاد
خوش بود خاصه از جهانگیران   رحمت طفل و حرمت پیران
دولتت با دوام مقرون باد   سایل درگه تو قارون باد

حکایت زن دادخواه با سلطان محمود

آن شنیدی که بود چون درخورد   آنچه با میر ماضی آن زن کرد
شاه شاهان یمین دین محمود   کازو گشت زنده راوی وجود
کان زن او را جواب داد درشت   که بدندان گرفت ازان انگشت
عاملی در نشابور با ورد   قصد املاک و مال آن زن کرد
خانهٔ زن بظلم جمله ببرد   چون بر و چارهٔ غرابی کرد
زن گرفت از تعب ره غزنین   بشنو این قصهٔ عجایب بین
کرد انهی بقصه سلطان را   بشفیع آورید یزدان را
کز من عامل نشا املاک   بستد و من شدم ز رنج هلاک

له قوله شاه شاهان الا یمین دولت [illegible]
[illegible]
حدیقهٔ حکیم سنائی
[illegible]

ور روا این سزا بود ناچار   تا نماند حدیث سلطان خوار
رفت سیرے بدین منظم حال   گشت مرد و فساد جو بنگال
عامل ابله از چنان کردار   جان بیهوده کرد در سر کار
بعد از آن حکم شاه نافذ گشت   شیر با گور آب خورد بدشت
شاه را حکم چون روان باشد   عالم از عدل او جوان باشد
پس اگر حکم او نباشد جزم   نکند هیچکس بملکش عزم
امر سلطان چو حکم یزدانست   سایه ایزد از پی آنست
لفظ سید که گفت از پی شاه   هست سلطان همیشه ظل اله

فی عفو الملوك و عدله

احنف قیس را غیاث و پیر   گفت روزی ز بهر جمع اسیر
کای امیر این جماعت ضعفا   از تو پرسم که هستی از ظرفا
گر بحق بسته اند علت کو   ور خود از باطلند علت کو
عفو کان هست بهر پنداری   از برای چه روز میداری
تو ظفر خواستی خدایت داد   او ز تو عفو خواست آری یاد
هست نزد خدا و خلق ای شاه   شکر قدرت قبول عفو گناه

[illegible]
[illegible] الصبح اول و
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] حدیقه حکیم سنائی
[illegible]

زار بخروش و خاک بر سر کن
پیش ما ور حدیث بی سر و بن
زن سبک گفت با کن ای سلطان
چون نبردند مر ترا فرمان
خاک بر سر مرا نباید کرد
نبود خاک بر سر او در خورد
خاک بر سر شهی کند کورا
نبود بر زنان حکم روا
بشنید این سخن ز زن سلطان
شد پشیمان ز گفت خود بزبان
گفت کامی پیرزن خطا گفتم
کز حدیث تو من برآشفتم
خاک بر سر مرا همی باید
نه ترا کاینچنین سخن شاید
که مرا مملکت بود چندان
که در آن ملک باشدم فرمان
بابا یاز زنان چنین فرمود
که سخن بیش ازین ندارد سود
زین غلامان سبک یکی گزین
که رود زی شما چو باد بزین
کو بود مرد با سواری بیت
بنگرد کان عمید ابله کیست
کار بر مرد بگیرد و سخت
پس مر او را فرو کند بدرخت
نامه در گردن وی آویزد
تا زند هر کسی بر او تیزد
پس منادی کند بشهر درون
کانکه از حکم شاه رفت برون
سر بپیچید و ضال عاصی گشت
گرد خود رائی و معاصی گشت

ع۳ قوله کو بود مرد الخ عمید پیشوای قوم و شکسته شده از عشق و بیماری ۱۲ منتخب

ع۱ ورا
بابازاگنان چنین فرمود
[illegible]
ع۲ و ازین غلامان
سبک یکی [illegible]
[illegible]

گرچه امروز ابلهی مستمند
گور و محشر جواب او بدهد
نیست بر ظالم از زر و تن مالی
جز نکوهش از آن هیچ جز وبال
شاه غمخوار نایب خرد است
شاه خونخوار شاه نیست دد است
هر که غمخوار مرد دین باشد
هر که او غم خورد چنین باشد
رنجه وارنده کم زند چو مگس
هست کم رنج از آن بیزد کس
شهره اش هیچ جان چو رنجه نداشت
عدل بر خان او بد بگذاشت
هر که از رنجه داشتن دین است
تن او نیست تن که تنین است
عمر رنجور دیرتر ماند
رنجه وارنده زود درماند
خشم را بر خرد سوار مدار
خرد خویش را تو خوار مدار
بی خرد آب کرد پا یخ بان
با خرد کی خرد چنین بخشان
هر که از خشمش از خرد بیش است
خلق از او و ز خلق او ریش است
خشم چون تیغ و علم چون زره است
تو بهی آن گزین که به است
ای شهنشه در این سرای غرور
بخور این شربت شراب طهور
خون ناحق نگر نریزی هیچ
ورنه نار جحیم را بسیج
خون ناحق ز خون شنا بتر است
خون ناحق ترا بمه ضرر است

راه

[illegible] ۶۸۵ [illegible]

۱۲

گرد و احمق چو بندگان از وی
اندر آن حال جمله را از او

علم او نوش حلم شان بچشید
حلم او بار جرم شان بکشید

می ندانم ز جاه اشرار
پرگنه بی چو بیگناه انبار

بد و نیکی که در دستور و دوست
از عمل شاه نیک و شاه بدست

جز سیه روی وقت بیداری
نکند همچو زنگیان شادی

شغل دولت که از ستم سازی
چه بود جز که گرگ و خنزاری

چون زر او وزرای خویش شاه
چون کنی بر فرود خود بیداد

هر که اندر جهان ستم جوید
دیو در وی دمد آدمی روید

خلق سایه است و شاه بد پایه
پایه کژ افگند سایه

سایه ایزد است شاه کریم
راست باش و مدار از کس بیم

روزگار از دزد و گر دزد و
از عمل شاه عادل آموزد

گرد و از زوا و شاه کسری وش
شیر پستان چو شیر پستان خوش

شو و را چو رشته گسند و بیدار
هر دو با زاری از تره بیزار

هر که او بیگناه ترساند
وانکه در جای ترس در ماند

ظالم از رهایند و مال خلق برد
هم آخرش سر ببایدش مرد

شغل دولت که از ستم سازی [illegible]
[illegible] دزدی [illegible]
[illegible] ۶۸ [illegible]
[illegible] شیر پستان [illegible]

تا برآرد زمال و جانش دمار ظلم او را بظلم سازد کار

در خون ناحق ریختن حکایت مامون

چون تبه شد خلافت مامون ریخت مر خلق را بناحق خون
کرد برآل برمک آن بیداد که کسی زان صفت ندارد یاد
یحیی بیگناه را چون کشت گشت بر وی زمانه تند و درشت
مادری داشت یحیی مظلوم پیر و عاجز زکام دل محروم
جفت اندوه گشته از بد دهر عیش شیرین بدو شده چون زهر
بازگفتند حال مامون را عرضه کردند حال محزون را
کو دعای بدت همیگوید ملکتت را زوال می جوید
دل ز خویش کن ز حقد بکاه بازخواه از عجوزه عذر گناه
رفت مامون پیش زخلق نهان برگشاده بعذر جرم زبان
زر و گوهر بسی بدو بخشید راه و سامان کار خود آن دید
گفت کای مادر آن قضائی بود چون قضا رفت زاری تو چه سود
بعد ازین کارهای باهش کن وز دعای بدم فرامش کن
گرچه یحیی نماند یافت گزند من ترا ام بجای او فرزند

لفظ قوله [illegible]
کرد برآل [illegible] برمک [illegible] یحیی [illegible]
[illegible] فضل [illegible] جعفر [illegible]

[illegible] سلیمان بن عبدالملک [illegible]
[illegible] سلیمان بن جعفر [illegible]

حدیقه حکیم سنائی

۲۸۶

[illegible] از مجلس بیرون [illegible]
[illegible] سلیمان گفت این شخص [illegible]
[illegible]

چون به از تو نیافرید خدای
تو به از جمله بندگیش نمای

حکایت فی عدل السلطان

گفت روزی حکایتی پیرے
که مرا بُد شهٔ تیرے

کاندران روزگار شاهے بُد
عالم عدل را پناهے بود

داد و انصاف و عدل گستردے
هر کسے بُرد جزا و خوردے

گفت روزی بر هزنی در تخت
دیده در بند کرده کاه ساخت

تنگی چند سخت بسته به بند
دزد و گریان و بندیان ان خند

زو وزیر و یک راهزن بنقش
وز تحقیق راهزن سنقش

گفتش این خنده و گریستن چیست
وان چنین حال بند بسته کیست

گفت ما رهست این گریستن زار
کز چنین مغمت از یمین و یسار

گرد کردند از حرام و حلال
جمع کردند زر و کاله و مال

رخت بر باد گشته در بندند
بر خود و عادلان همی خندند

ظلم شه عدل روز شه شب ما
زان همی بشنوند یا رب ما

عادلانیم لیک با فن خویش
رخت برداشتیم از تن خویش

هر که او عدل خویش بگذارد
ملکے را خدای بگمارد

[illegible]

شاه را گفت معتمدی احوال   کی کند عمر خواجگانت زوال
دل ازین زن ابدا با خوش کن   کینه‌دار دولتت غمگین بین
شاه یک شب سحرگهی برخاست   پیرزن رفت عذر کرد و بخواست
گفت بد کرده‌ام و پشیمانم   زین سبب بد مخواه بر جانم
ز رعنی بود و آن قضا بگذشت   تیر بگذشت چون توان دریافت
نیز بر من دعای بد تو مکن   بودنی بود در فوره سخن
پیرزن گفت کای جهاندار شاه   از پی زین سبب تو عذر مخواه
چون کنم من دعای بد با شا   یا زنم عمر خواه بد با شا
سیر یا غنی بدو همه دنیا   داد و تو نیز داد پیش عقبی
دنیی و عقبی از شما داریم   حق این کی بخیره بگذاریم
یافتست از تو و پدر پدرم   عقبی و دنیی این غم از چه خورم
بتلافی مال دنیی و دین   کی کنم خیره ای ملک نفرین
او جهان داد و تو شهادت اجر   نیست جای ملامت و غم و زجر
نیست اندیشه ز من بخلی   از توام نیست زین سبب خجلی
حاش لله کی من بدت گویم   یا زوال کمال تو جویم

[illegible]
تمت [illegible]
[illegible]
۶۸۵ [illegible]
[illegible]

سر به بجای دیگر تو دل خوش دار
حقد و کین و دمامی در بگذار

مادر بیسر دابه کار بد او
ور زبان پیش وی زبان بگشا

گفت کامی میر باز ده خرم
من شکفته چگونه غم نخورم

گر ورا چون توئی عوض باشد
راحت چون تو هر دو عرض باشد

با بزرگی تو که آمدت حاصل
هم نباشی بجای وی در دل

چون وی را نکوئی بتوان کرد
کی کبود مادرش اندر خورد

چون توئی با هزار حشمت و جاه
نیست ما را بجای آن دلخواه

اینچنین لفظ چون ز رشتو او
یادگارست از آن بیداد

گشت از آن یک سخن خجل مادون
بعد از آن خود نرخیت هر گز خون

هم در این معنی

همچنین شاه ماضی باجود
ناصرالدین سر کرم مسعود

گشت بر بوالحسین مسند می
متغیر ز جونی و چند می

ربع کردند مرورا در کار
از پشیمانی درم هزار هزار

عاقبت کشته شد بناحق و جور
هیچ نابوده کار او را غور

مادرش داشت پیر بس عاجز
که نبودے دماش را حاجز

[illegible]

گر بریت از دو زه برگرفت آنرا
نعم ازین لبس بود مسلمان را
نکنی پس چو دسترس داری
تو وا آزردن و ستمگاری
هیچ کوته مدار ازین وازان
نه زبانی نه دست قتالان
بزبان سحر اش جا نهارا
به تبر می تراش نا نهارا
آخر الامر زین تراش و خراش
بانگ مرگت شود بعالم فاش
لطف لی کو بجورش معروف
جور او شاه گشت و جان تو صوف
گر دو او بهزان و آب مگرد
خونش خور گر حلال خواهی خورد
خون صورت همه نگویم من
تو بهسانه مرس کفر متن
خون او خور تو از دعای سحر
کر دعای سحر به از خنجر
شاه چون عالمست باید بود
با سپاه و رعیت از پی سود
روز روشن بجو و کوشیدن
شب تاری برای پوشیدن
عدل کن زانکه در ولایت دل
در پیغمبری زند عادل
در شبانی چو داد کرد کلیم
داد پیغمبریش فرد کریم
تا شبانی نکرد بر حیوان
کی شبان گشت بر انسان
عدل در دست آنکه داد گرست
ناوک مرگ را انکو سپرست

[illegible] ۶۹۱ [illegible]

شاه آزاد این سخن بشنید   پس زن را بها دری بگزید
زان خجالت بدل پشیمان شد   چشمش از حال رفته گریان شد

حکایت در حلم نوشیروان

حاجبی برد جام نوشروان   دید از او شاه و کرد از او پنهان
دل خازن ز بیم شد برخاست   جام جستن گرفت از چپ و راست
خازن از بیم جان خود بشتاب   هر کسی را بسی نمود عذاب
جان خازن نیافت از پی جام   گشت از بیم شاه خون آشام
با امید و براءت غم و درد   هر کسی را مطالبت میکرد
شاه گفتش مرنج و غصه مسنج   بیگنه را مدار در غم و رنج
دل خود را بجای خود باز آر   بیگنه را برین مگیر آزار
چیست بهتر ز خیره جوشیدن   پرده بر گناه پوشیدن
کانکه برداشت جام ندهد باز   وانکه دانست فاش نکند راز
شاه روزی میان رهگذری   دزد خود را بدید با کمری
کرد اشارت بخنده بی یاری   کین ازان جام هست گفت آری
آنت بخشودن انیت بخشیدن   آنت پاشیدن انیت پوشیدن

[illegible] خیره اینجا بمعنی بیهوده است ۱۲ لطف

ارزانی بخشی

تو بری شو ز جور بد عهدی
کافرم گر بخواندت مهدی
قره العین زیب شیبت نیست
بیخ بیداد و شاخ بید یکیست
ساختن بست شید بر گردون
سوختن راست بید بر هامون
با ستم شور مملکت شور است
بی الف نقش اوری دوریست
پادشاه و سلاطین مغرور
از خدای و ز خلق باشد دور
از خدای و ز جهل بی آگاهی
ایمن از ناوک سحرگاهی
ای بسا تاج و تخت محتشمان
لخت لخت از دعای مظلومان
وی بسا تیرهای کینه وران
شاخ شاخ از دعای رنجوران
وی بسا تیرهای جباران
تار تار از دعای غمخواران
وی بسا رایت عدو شکنان
ریز ریز از دعای پیرزنان
وی بسا باد و بوش تکینان
ترت و مرت از دعای مسکینان
وی بسا باد و گیر و دار و دیهیم
زیر و بالا ز آب چشم یتیم
وی بسا رونق ملک پسران
زار زار از دعای بی پدران
آنکه یک پیرزن کند بسحر
نکند صد هزار تیر و تبر
و آنچه در نیم شب کند زنی
نکند چون تو خسروی سالی

بوش طمطراق

[illegible]

حدیقه حکیم سنائی

[illegible]

مرگ را هیچ نیاید از عادل
زانکه دارد ز عدل عادل دل
شاه پر خشم و ستیزه کار بود
شاه بد دل همیشه خوار بود
شاه عادل میان نیک و بد است
تیز و قاهر هلاک خلق و خود است
بر سیاه نبود شه عادل
نبود شیر خورده اشتر دل
ملک را شاه ظالم پر دل
به ز سلطان بد دل عادل
داد کس شاه عاجز نداد او
نتواند ستد نه داند داد او
شاه باید ز ملک و دین سمات
جان با انصاف طبع در تن بات
دل شه چون ز عجز خونابست
او نه شاه است نقش گرمابست
عدل شه نعمت خداوند است
جور او پای خلق را بند است
شاه عادل چو کشتی نوح است
که ازو امن و راحت روح است
شاه جابر چو موج طوفانست
زو خرابی خانه و جانست
باشد اندر خراب آبادان
عدل شه عیش و جور شه طوفان
طالب شاه عادلست جهان
تو نیت خوب کن جهان بستان
هر که دارد بداد و دین عالم
بخت یار بود ز مهدی عالم
که نه مهدی ز رست مهدی شد
که بدین و بداد مهدی شد

[illegible]

[illegible]

۱

چند ازین ظلم و رعیت آزردن — مال و ملک یتیمکان بردن
بودم اندر رهی یکی مزدور — از برای یکی سبد انگور
وی سر راه بود و من بنشاط — بستدم مزد تا برم برباط
پنج ترک آمد از قفا پیشم — خواند از ایشان یکی بر خویشم
آن سبد را ستد ز گردن من — من برآوردم از عنا شیون
آن دگر آمد و زدم چوبی — تا ز من بر نخیزد آشوبی
لعنت خواند از شاه محمود است — زین جزع مر ترا چه مقصود است
بر خود و جان خود بخور زنهار — راه را پیش گیر و بانگ مدار
من ز گفتارشان بترسیدم — راه را پیش تو بپرسیدم
بسر راه تو دویدم تفت — از من آرام و صبر جمله برفت
من ترا حال خویش کردم درس — از دعای من ضعیف بترس
گر نیابم ز نزد تو من داد — در سحر نزد او کنم فریاد
آه مظلوم در سحر یقین — بدتر از تیر و ناوک و ژوپین
در سحرگه دعای مظلومان — ناله زار و آه محرومان
بشکند صد هزار را گردون — درکش از ظلم خسروا دامن

۲۹۵

حکایت در عدل پادشاه

از حدیقه

روزی از روزها بوقت بهار — بود محمود زابلی بشکار
دید زالی نشسته بر سر راه — رویش از درد و ظلم گشته سیاه
بر تن از جور و ظلم پیراهن — از گریبان دریده تا دامن
هر زمان گفتی ای ملک فریاد — بر همه داد و بر زنی بیداد
چاوشی رفت تا کند دورش — دید ناگاه شاه و دستورش
راند محمود اسب را بر زال — تا همی باز پرسد آن احوال
این چه آشوب و بانگ و فریاد است — بازگو آنچه بر تو بیداد است
گفت پیر ضعیف تیره روان — آب حسرت ز دیده کرد روان
گفت زال ضعیف درویشم — کس نیازارد از کم و بیشم
پسری دارم و دو دختر خرد — پدر هر سه شد دو سال که مرد
از غم نان و جامهٔ ایشان — میدوم بر طریق درویشان
خوشه چینم بوقت کشت و درو — ارزنی و باقلی و گندم و جو
سال تا سال از آن بود نانم — تا نگویی که من تن آسانم
بر سر من ز چیست جور تو پیدا — آخر امروز را بود فردا

بچه

۶۹ [illegible]

زود هر رنج را بپا وزند — حلقشان سوی ریسمان برقو
هر یکی را بگوشه آویخت — لشکر از دیدها همی خون ریخت
زال را گفت من غنی خشنود — از تو بر رهزنان نصیب این بود
باغی از غاصب خود بخشید — تا ازو عدل و جود هر دو بدید
خسرو کامران چنین باشد — در خور حمد و آفرین باشد
دست انصاف تا تو بگشادی — ایجهان بست کله شادی

حکایت

شحنه در ره شبی سرمست — پای مرغ معلمی بشکست
روز دیگر معلم بیدین — پیش بت رفت تا کند نفرین
برد صاحب خبر بنوشروان — قصه مرغ و شحنه و رهبان
هر دو را پیش خواند و مرغ بخواست — شحنه را گفت اگر بگوئی راست
کشته مرغ بی زبان ز چه بود — من برارم ز روزگار تو دود
آنکه جان دارد و زبانش نیست — تو چه دانی که رنج جانش نیست
آن یکی پای او و دو پای تو بود — ایزد از دست من بدین خشنود
گر ز انداختن کمان از دست — شحنه را هر دو پای خرد بشکست

[illegible] ۶۹ [illegible] حدیقه حکیم سنائی [illegible]

گر تو انصاف من نخواهی داد	روزی از ملک خود نباشی شاد
بگذرد زود ملک تو ناگاه	بر سر دیگری نهند کلاه
خورده او مال و تو حساب دهی	اندر آن روز چون جواب دهی
ماند محمود زابلی حیران	اندر آن گشت پیر چیره زبان
زار زار از حدیث او بگریست	گفت ما را چنان بباید زیست
تا نمت ندر که از رز انگور	سوی خانه برد زسے غرزور
روز حشر آخر این بپرسندم	بنگر این جهل تا چه خرسندم
خصم من گو ببین زن پیرست	در قیامت مرا چه تدبیرست
خصم من گر ز من نشد خشنود	در قیامت چه زار خواهد بود
زال را پیش خود اندر گفت بگوی	آنچه باید ترا مراد بجوی
زال گفت ای رهی مرا صد گنج	بر نخیزد ز جان من این رنج
خسروا ز بهر عدل باید داد	ورنه هر کس ز پشت آدم زاد
تا چه باید که تا تو باشی شاه	باد از پیش من رباید کاه
خورد سوگند شهریار جهان	بخدای و پیمبر و قرآن
گفت پیرزن را بیاویزم	اسب از اینجا همی بر انگیزم

[illegible] ۶۹۶

گفت خواهم که سوی روم شوی بر آن عمیر و رای شوم شوی
بگذاری ز من یکی پیغام برسانی بشرط خویش کلام
پس بگوئی که حمل ما بفرست زر و دیبا و دُر بدین فهرست
ورنه جنگ ترا بسیچم زود از تو و ملک تو برآرم دود
گفت بوبکر بنده فرمانم بعد اباد مر ترا جانم
گفتنی گفته شد بدو یکسر همه پیغامها ز خیر و ز شر
کس فرستاد پیش سلطان که برو خواجه را ز من خوان
کرد جا بنده و را و پیش نشاند سخن از هر نمط بپیش میراند
پس بگفتش که گر دران مخبل رومیان آورند با تو جدل
گوید ای مرد تا کی این هذیان شرم ناید ترا ز شاه جهان
در چنین بارگاه و این بیم خطالی رانی بی تعظیم
بنده زادی تو خود آن محل آرد که ز روی شاه ما خلل دارد
خطالی خیره رای هر جائی چون ورایش شاه بستائی
پیش این تخت با بزرگی جفت سخن خطالی چه باید گفت
تو چه گوئی جواب این گفتار از سر لطف نزسه بیکبار

[illegible]

[illegible] ۶۹۹ [illegible]

برگرفتند شحنه را از جای / بر سر دست خویش کرد دوپای
شد معلم خجل ز کردهٔ خویش / از خجالت فگند سر در پیش
از مکافات این جزا برخاست / راهب شوربخت را بنواخت
عوض مرغ بره داد و تمش / بر معلم هدیه شد دابش
تا قیامت ز عدل نوشروان / یاد از آن آورند پیر و جوان

عابد ترسایان ۱۱

در کفایت و رای پادشاهی

شاه شاهان یمین دین محمود / که جهان ابعدل پر بفزود
شاه غازی یمین دین خدای / که بجا و بر زمانه بار خدای
یافته دین آحمد تازی / سرفرازی بدان شه غازی
روزی اندر دلش فتاد هوس / که سور و میان فرستد کس
ملک روم را کند آگاه / که منم بر زمانه شاهنشاه
گفت بر درگهم کدام کس است / که مر این کار را بعلم بس است
اختیار او فتادش از فضلا / خواجه بوبکر سید البلدا
آن بهر علم حیدر ثانی / آنکه خوانی ورا قهستانی
کرد حاضر ورا و حال بگفت / راز خود زان نکو سیر ننهفت

شاه باید که وقت خلوت و بار در همه کارها بود بیدار

در تحمل پادشاه از رعیت

گفت یک روز کوفیی بهشام کای زنا زاده چو شیر خون آشام
زنده باشیم خون ما تو خوری چون بمیریم مال ما تو بری
شد ازین دست جور بخت یکان عالمی سست پای سرگردان
تو درین دور جور سلطانی کار بر وفق طبع میرانی
سیم درویش و بیوه آوردی حلقه فرج استران کردی
شهر ازین جور و ظلم گشت خراب خلق ازین آفتاب شد سیماب
مردمان نقل و تره بنهادند تا کلید جهان ترا دادند
روستا پر ز بینوائی تست هر کجا مسجدی گدائی تست
نه همه تا ابد بخواهی زیست پس ازین خیروزه ملک این چیست
ای بباطل ز دیو برده سبق سایهٔ باطلی نه سایهٔ حق
روز محشر بگو چه عذر آری زین تکبر بخلق و جباری
با چنین جور در ولایت تو مه تو و مه سپاه و رایت تو
بر شه ما درین سپنج سرای کارساز و نگاهبان خدای

[illegible] ۱۰۷ [illegible] ابوالحسن علی [illegible]

[illegible] سلطان [illegible]

خواجه بوبکر گفت سلطان را
کای بحق سایهٔ گشته یزدان را

این سخن گر بدی زخصم نی آب
داد می گفته را بشرط جواب

لیک اکنون سخن تو آرائی
هم تو این را جواب فرمائی

گفت سلطان که گر رود اینحال
تو بده مر ورا جواب سوال

که چنین حجت حق بدست شماست
لیکن این از جواب گردد راست

بنده را دوست نی الست بلی
نیست با تو مرا بدین جدلی

لیکن اندر ممالک این مرد
ظلم جز وی کسی نیارد کرد

کس ندارد بملک او زهره
که فزونتر خورد وی از بهره

جز وی از ظلم کائنا من کان
نزد وی هیچ آشکار و نهان

زاتفاق این سخن برفت بروم
خواجه گفت این سخن بود معلوم

هم بر آنسان جواب ایشان داد
صدر را از بلخ بر ملک بگشاد

چون سخن جابکی مکرر گشت
رومیان را بیان مقرر گشت

چون شنید این سخن عظیم الروم
کرد دستور خویش را معلوم

کین سخن باز همبران نمطست
زچه دیگر سخن حدیث غلطست

شد مجمل ازان حدیث و گشت خموش
گشت در گوش او چو حلقه گوش

[illegible]

وانکه او دانش و بصر دارد
بالش شاه تاج سر دارد

آفتاب حمل خنج و گنج آمد
گرچه خفاش ازین برنج آمد

آفتابی که بر جهان گردد
بهر خفاش کی نهان گردد

ای که اقبال شاه دیدستی
الظفر الظفر شنیدستی

هم ببین خشم شاه در هر دم
الحذر الحذر همی خوان هم

بر زمان پیش شاه داد و ستم
چار قل بر چهار طبع بدم

باخبر دار از شه صبوری به
بیخبر دار از شاه دوری به

شاه اگر خواندت گریز مجوی
ور براند به ستیز مپوی

بجدل در حدیث شه آویز
تیغ تو کند به که خسرو تیز

هر که بی عقل همدم شاهان جست
پیل در نادوان بود بدرست

کاول حنت برانکسی ماند
کاحنه کارها نکو داند

بال بهر زمانه دان از گاه
خرد از بهر پاس خدمت شاه

زانکه بهر تو ام تخت و کلاه
بس فریضه بود سیاست شاه

گز پی نظم این نگین منقش
پر زبادست پای آب آتش

ای برادر تو پند من بشنو
ورز من نشنوی سه که بجو

[illegible]

[illegible]

گر تویی پس یکشبی تا رگ و پی ور خدایست شرم دار از وی
مر ترا بر جهان ازان بگماشت که بد ظالمان ز ما برداشت
چون تو بر خلق جور و ظلم کنی بیخ عدل از میان ما بکنی
زاب چشم چو من گدای بترس ور نه از آتش خدای بترس
دل درویش ناشکیبا شد تا لباس تو خز و دیبا شد
ور دل بیوه نالش مسکین تو پس پشت بالش مشکین
خان ما شد ز تو سیاه چو شب نان توانگر سپید شد چه عجب
این چه مستی ست از بخار زر و گرد گر بدانی که می بباید مرد
چند خواهی بدرد ما را سوخت که نه ما را خدای بر تو فروخت
پیش شه شام کوفی از ضجری این بگفت و بهای های گری
گرم شد زین حدیث شه شام لیکن از حلم نوش کرد آن جام
گفت خواهند کشتر ان از عصاف لیک نز روی جهل و استخفاف
این شنودم من از تو آن دیدم آنت بخشودم اینت بخشیدم
لیک زین پس چو داد خواهی خواست بتامل نگاه کن چپ و راست
ستم ز نصیحت نداند تمام از مقام ادب نماند تمام

ور دل بیوه [illegible] مسکین
[illegible]

قوله [illegible] تیغ هندی [illegible] اول آن به [illegible] در بصره [illegible] قوله [illegible]

واو خلعت ببخشش بنواخت   زانکه معنی این سخن بشناخت
خوش سخن باش تا امان یابی   وقت کشتن خلاص جان یابی
اول آن به که مستمع طلبی   که ندانند هندوان عربی
هر که در بصره هندوی گوید   چهره از خون دل همی شوید
سخن از مستمع نکو گردد   کهنه از روزگار نو گردد
ای شهنشاه عالم عادل   جان دشمن بکش زاکل دل
بکن از تیغ هندوی ای خسرو   ملکت کهنه را چو گلشن نو

فی حفظ اسرار الملوک و کفایته و کتمانه

با سلاطین چو گفت خواهی راز   وقت آزابدان چو وقت نماز
کن مراعات شاه بد خو را   چون زن زشت شوی نیکو را
شه چو بردارد ت فکنده اش باش   چون ترا خواجه اند بنده اش باش
دست او را دو پایگاه بهست   ور ترا سر کند کلاه بهست
هر سری کو ز شه کله جوید   پای خود را میان ره جوید
پادشاه ار ترا برادر خواند   دانکه در قعر دوزخت بنشاند
چون بگفت این ملوک ازآن سخن   پس بخود گفت هوش دار ای تن

[illegible] ۷۰۵ [illegible] پادشاه [illegible] برادر [illegible]

حکایت

آن شنیدی که گفت نوشروان   مطبخی را بوقت خوردن نان
چون برو ریخت قطرهٔ خوردی   گفت هیهات خون خود خوردی
زین گنه مر ترا بخواهم کشت   تا بم از خشم میرود درشت
مطبخی چون شنید این گفتار   شد خلیده روان و رفت از کار
در زمان ریخت چون همه مردان   کاسه را در کنار نوشروان
گفت خود در تو از گنه بگذشت   زخم شمشیر تیغی و سر و طشت
ای سیه روی این چه اسپیدست   گفت ای شاه وقت نومیدست
کشتنم خود بود از اول حال   کشتن از بهر آن چه بود محال
بر گناهم گناه بفزودم   بر تن و جان خود نبخشودم
تا نه پیچند خلق بر انگشت   که یکی را برای هیچ بکشت
تو نکونام زی که من مردم   بدی از نام تو برون بردم
گفت خسرو که نیست کردارت   در خور نکته‌هاے گفتارت
زشتکاری و خوب گفتاری   از تو آموخت چرخ پنداری
فعل تو من بقول تو دادم   شاد زی تو که من ز تو شادم

ای سیه روی الخ [illegible] حدیقهٔ حکیم سنائی [illegible]

در حلم پادشاه واحتمال از زیر دستان

بشنو تا ابوحنیفه چه گفت
حذیفه عقل خویش را چون رفت
که سفیهی چو داد دشنامش
گشت خامش ز گفتن خامش
گفت ازین ژاژ او چه آزارم
آنچه او گفت بیش بکارم
گر چنانم بشویم آن از خود
ور نه ام با بدی چه گویم بد
ور نیم چونکه عیب خود جویم
ور نه چه او چه من چه بد گویم
مرد دیندار همچنین باشد
کز برون دور و در نفس دین باشد
خلق اگر در تو خست ناگه خار
تو گل خویش از و دریغ مدار
آنکه زهرت دهد بدو ده قند
وانکه از تو ببرد با وی پیوند
وانکه بد گفت نیکوئی گویش
ور نجویدترا تو میجویش
وانکه دشنام داد از سر خشم
خاک پایش کن همی تو سرمه چشم
وانکه سیمت نداد زر بخشش
وانکه پایت برید سر بخشش
همه را در محل خویش بدار
هیچکس را از خوی بد میازار
تا بوی در کنار وصل و فراق
زینتی از مکارم الاخلاق
هست در دین ملک ظلم محال
همچو در جسم و جان مایه وبال

[illegible]

حدیقه حکیم سنائی

همه خلق آنچه باده و آنچه بزند   از درون خمار زمان بکید گزند
گر دهی نیک نیک پیش آرند   ور کنی بد بدی نگهدارند
زانکه از کوزه بهر عادت و خو   بتراید گلاب و سرکه درو
خویشتن را همه نکو خواهی   وز بد دیگران نه آگاهی
تو که از کرده کسی بیازاری   با دگر کس چرا کنی یاری
صبر کن بر سفاهت جاهل   تا شوی سالمش ولایت خل
پند عاقل بآخر کارت   کند از گند تیز بازارت
هست پندت نگاه دارنده   همچو می ناخوش و گوارنده
نه خرد جستن مراد خود است   از دو بد به کن برون خرد است
گرچه با خام طبع تو نزد   تو چنان زی بر او که از تو سزد
گر کند غیبت از دو بیرون نیست   یا بود یا نه بر دو رای بایست
گر بود عیب آن ز خود بدر رو   ورنه با شدت آن سخن بدرو
ور کسی عیب تو کند بشنو   وانچه عیب است جملگی بدرو
باغ دل را تو از بدی کن پاک   تا برآید نهال به چالاک
گر تو معیوبی آن بشنو از هوش   ورنه آن ژاژ را میار بگوش

یعنی باطل کن

سفاهت [illegible]

هرچه جز شاه کالبد شان آن   شاه جان است خفته نبود جان
مثل شه سر و رعیت تن   هر دو از یکدگر نه ورزش تن
تن بی سر غذای زنبور است   سر بی تن سزای تنور است
رونق جان ز عدل شاه بود   ملک بی عدل برگ کاه بود
ترک و ایرانی و عراقی و کرد   هر که عادل ترست او برد
شاه را خواب خوش نباید خفت   خفته بیدار شد چو شاه بخفت
باش آگه و کان ز خفتن دان   باش مردم نشاید خفتان
فلک از همت ار چه زه دارد   روز شمشیر و شب زره دارد
شاه را خواب غفلتش نایافت   همچو بیدار شب بود یافت
شب فلک دارد از ستاره چشم   روز دارد ز آفتاب سپهر
کم ز نرگس مباش اندر حزم   چون کنی عزم رزم و مجلس بزم
نرگس از خواب ازان حذر دارد   که همه پاس تاج زر دارد
شه چو غواص ملک چون دریاست   خفتنش در درون آب خطاست
چون سپیده وی بود نیلوفر   شب چو ماهی ور آینه دار و سر
شه چو در بحر بار خواب شود   تخت او زورق و تاج آب شود

[illegible]

شاه چون بستد از رعیت نان نقد شد کل من علیها فان

از رعیت شهی که مایه ربود بن دیوار کند و بام اندود

نان خشکار روز تره می بری سیده گردانی و تو میوه خوری

تره خوان که وجه باز نست از بهای فروج میوه زنست

ملک ویران و گنج آبادان نبود جز طریق بیبادان

سخت بیخ درخت از بادست گنج پر زر ز ملک آبادست

ملک آباد به ز گنج روان شاه بی تن ندارد ایچ روان

ابر چون زفت گشت باران شد سبکتکش روان میوه زنان

چون ستد شه عوامل از دهقان ده ازو رفت و ماند بر دهقان

گر امسال آب ورز ببرد سال دیگر گرسنه باید مرد

گرگ چون خورد گوسفند همه سال دیگر ندارد اسپ رمه

گر نخواهی برهنه عورت تن ور گریبان مزن ز بن دامن

شاه را از رعیت است اسباب کام دریا ز جوی می جوید آب

آب جوی از بحر باز گیری بحر را زان سپس شمر عی

بس بکار آمدست سبس و گواه سرخی سیب اسپیدی ماه

عه شمر بفتح اول بروزن قمر حوض خورد کوچک را گویند و آبگیر [illegible] و هر جا که آب ایستاده شود و جائی از زمین که [illegible] که آب باران آن جمع شود

[illegible]

همه روزه از برای لقمهٔ نان
این حدیث ست و گدائی نان
میل نه هم بد اگرچه نوست
علف خر سبوس و کاه و جوست
خاربن گرچه زشت و بالا کرد
سر او در سپهر والا کرد
تو طمع زو مدار میوه و گل
یار بد هست بابت سر پل
نه ازو میوه خوب نه سایه
نه ازو سود به نه سرمایه
عامیان سر کشند همچو کلنگ
لیک از ایشان چو باز باید جنگ
هست در جنگ تیر و نمامه
همچو ارزیز گرم بر جامه
کوزه کانش زبان چه سور سیاه
دل و نقد ار کند هر دو تباه
زو و خیر ست خوش گرچه شر
زه و زایست زود میر شرر
شتر ز تیز تک چو ابله نیست
زاده او ز عمر شاکه نیست
زیر کاسه که زیر کان و لند
گو هر تخم را چو آب گلند
در سیاه دین تخمین ملک ملوک
از برای نجات و هلک ملوک
یار دل به ز صبر نهادند
ظفر و صبر هر دو همزادند
تشنه که دون را بلند و والا کرد
هر بلا را البته بالا کرد
آتشی که آب را بلند کند
بر تن خویش ریشخند کند

[illegible] حدیقهٔ حکیم سنائی [illegible]

چون برون شد ز کالبد عزم نام خانه ویران شمار و زن بدنام
کور دل همچو کوزمی باشد تیز مغز و ضعیف پی باشد
لیک محرور و دماغ قوی تو ز تاثیر کوزمی شنوی
کوزمی بست کیسه بردارد کوزمی را هر فسیه پندارد
عجز رای دلست قدرت جاه خشم و کین و دروغ و بخل از شاه
هر که بر خشم و آز قاهر تر اوست بر خصم خویش قادر تر
شاه را در دماغ و بازو چیر حزم در دل بهست و عزم دلیر
اول حزم چیست رای زدن بعد از ان عزم و پشت پای زدن
شاه را در خور است عزم درست ور نه عزمش بود ز غفلت سست
دل ز بهره چو نور قام کند زهره را تیغ در نیام کند
زانکه در کارگاه دولت این نقل مبند بجان حقیقت این
مردی از شاه و خدعه از بدخواه حمله از شیر و حیله از روباه
حمله با شیر مرد همراه است حیله کار زنان و روباه است
همچو دریاست شاه خس پرور گوهرش زیر پای و خس بر سر
بد نوشته کنده نیک کمن خار دارد بجای خرما بن

[illegible]

ای که با دین و ملک داری کار
در شره خوی خرس و غول مدار
کز نکونامی از زمن پرسی
خوک بر تخت و خرس بر کرسی
شاه شهری که بیخرد باشد
نیک لشکر ز شرح بد باشد
لهو چون مرگ جان ملک برد
ظلم چون ریگ آب ملک خورد
باد برناک کینه ور باشد
ریگ بر آب تشنه تر باشد
شه چو بنشست بر دریچه هزل
ملک بیرون شود ز روزن غزل
هزل با شاه اگر مقیم شود
خاطرش در هنر عقیم شود
اول نور هست باد هبات
واخر ظلمتست آب حیات

در کار نادانی پادشاه

به نقیبی بگفت روزی امین
که بران صد پیاده در صف کین
او حدیث امین بجای بماند
بشد و صد سوار در صف راند
چون چنان دید گرم گشت امین
پس بدو گفت کای چنان و چنین
زود زین ساعت ای بد کار
نشنت گفتم پیاده ران نه سوار
چون نقیب این سخن ازو بشنید
نیک دانست پاک از پلید
گفت بر من مکن ترش بینی
که هم اکنون بچشم خود بینی

[illegible] حدیقهٔ حکیم سنائی [illegible] ۱۲۱۳ [illegible]

[illegible]

از تف آتش گرش برد بفراز
از کف خویش بکشد آتش باز

زشت زشتست در ولایت شاه
گرگ برگاه و یوسف اندر چاه

لشکری و رعیتی که سرند
نفع را تیغ و دفع را سپرند

شاه بی بخشش آفت سپه است
بی نیازی سپاه ذل شه است

ای بسا سوخته بخاطر دون
تاجداری که زدم گردون

چاکرت گر بدست گر بد نیست
بد و نیکش ز تست از خود نیست

چاکر مرد بد نکو نبود
آب خاکی جز از سبو نبود

بسته در دست تو چو تیغ و چوی
تو زدی عیب خود و منه بر وی

لشکر از جاه و مال شد پر دل
رعیت از بی زریست بیحاصل

لشکر از تو چو بایسار شوند
از برای تو جانسپار شوند

چون نیابد یسار بگریزد
با عدوی تو بر نیاویزد

تن سگ ار لاغر شود بود مقبل
پس چو فربه شود بود کاهل

مرد بی باک که بی اصلست
همچو شمشیر دسته با اصلست

سوی او دل چو خاک در رگیست
زو او جان چو آب در رگیست

چه به بی اصل تر ز زور رهی
چه چراغی بدست کور رهی

[illegible]

ملک بر رای شاه مقصورست
رای او گر قویست منصورست
رای شه جز صواب نپذیرد
باز مردار و موش کی گیرد
پس خطا بخشدش گه و بیگاه
آنکه باشد گزین خلق اله
خواجه را کز ملک عطا نبود
وانکه در رای بخطا نبود
بینوا اگر خطا کند تدبیر
تو خطای وزیر بخش و بگیر
ور دبیر از تو بینوا ماند
وانکه تدبیر با خطا ماند
هر کجا کور دیده بان باشد
لاجرم گرگ سرشبان باشد
عقل خفته وزیر دامن در
بر کر حساب و کور سوزن گر
هر دو آب عالم و ابرار
مدحت پادشاه آتشخوار
دین و دولت بشرع و شه زندست
زین دو شین آن دو دال پاینده است
ملک و ملت چو پود و چون تارست
این بدان آن بدین سزاوارست
ملتی را که ملک یار نشد
پایهٔ شرع هر دیار نشد
ملک بی ملت آشنائی نیست
شاه دیندار ملک جوئی نیست
گر خطا باد رش جدا باشد
شحنهٔ شرع مصطفی باشد
تا او لولا لامر لاتقیش گردد
کار خافی حقایقش گردد

[illegible] حدیقه حکیم سنائی [illegible] ۷۱۵ [illegible]

[illegible]

گر ندبری خویت زمردی بیش
هم سپاه و شوند و هم درویش
عزم و حزم شهان سپه کوبد
آتشین پای تو آهنین سر به
بد گهر را ز ورای سگ وارد
دوزخ آب خدای سگ وارد
زر ز آهن عزیزتر زان شد
کاهن از بیم شاه لرزان شد
رای به زین ملک و تن را
همچو یار بدست مر تن را
کس بتدبیر سفله ملک نراند
نامه در نور برق نتوان خواند
رای کم عقل نور برق بود
ناصح جاهلی که بیم غرق بود
شاه تا زفت و تیز و تند نبود
جفت وزفت و وزیر بد نبود
شاه را آید از چه شیر ژیان
روز نیک از وزیر بد زیان
در شوریت نیافت کس مقصود
از وجودی جهل سست ای محمود
زانکه در ملک این دو ناهشیار
کرکس و جغد را برآید کار
تاو بخش از چنین دو دیوانه
این نخواهی یا بدان دگر خانه
پیشکار ملوک بی تهذیب
جغد باشد میان خلق حقیر
مر ورا علم و حلم باید جفت
ورنه عدل از میان خلق نهفت
مملکت را ثبات در خرد است
بیخرد مرد همچو غول دد است

۱۲

[illegible]

[illegible]

ز فلک را بکام بگذاریم
پنج و چار و سه را بینباریم
ابر وار از برای ایشانیم
تا بر ایشان گهر برافشانیم
ما سخی تر ز ابر و بارانیم
بلکه قحط معطی نانیم
گنج و انبارها برای شماست
وین خزاین همه برای عطاست
گرسنه مردمان و کسری سیر
سگ بود آنچنین امیر نه شیر
روز با دوش ماه پادشاه
باز بهرام روز با دو افتاده
بتهور ز گور گور مجوش
بحذر از شیر شیر بد وحش
مر ترا آمدست چون اشراف
شیر کشتن بجای آهو ناف
عدل را یار خویش کن رستی
ورنه پیمان و عهد بشکستی
عدل ورز و بگرد ظلم مگرد
ظلم ازین ملک تو برآرد گرد
شاه عادل بود چو ملک اندر
نایب کردگار پیغمبر
باز ظالم بود در آتش و دود
یار دجال و نایب نمرود

در راستی میان جور و عدل

در عقوبت ز جرم بیش مگیر
حال بد را ندیده بود و مپذیر
بر تن از راه رفق بر تن خصم
بشکن از روی خلق گردن خصم

حدیقهٔ حکیم سنائی

[illegible]

شیر هنگام صید ظلم نکرد
یک شکم زان شکار بیش نخورد
گرچه گردد اسیر آز و نیاز
بهر صید گرسنه ناید باز
عادل و کم طمع ملک سره است
طامع و ظالم از خدای جداست
ای بدم جفت عیسی مریم
دام و جبال برکن از عالم
اندرین روزگار بد عهدی
چیست جز عدل آیه مهدی
خشک شد بیخ دین و شاخ صواب
دست بگشای اینت فتح الباب
شه که عادل بود ز قحط منال
عدل سلطان به از فراخی سال
سال نیکو طبیع عدل شه است
ورنه مر جود را اگر تبه است
مرد بیمار را که دیده تر است
خشکی لب ز آتش جگرست

فی سخاء الملک و حسن سیرته

ویلیه

قحط سالی یکی بکسری گفت
کار بر خلق شد بباران تفت
گفت کانبار خانه بگشادیم
ابر اگر زفت گشت ما رادیم
صبح وار از پی ضیا بدمیم
که نه ما در سخا ز ابر کمیم
دریم ما هست اگر دم اوست
نام ما هست اگر نم اوست
نم ابر از زلال ما بستست
دست ما کی در سخا بستست

[illegible]

خلق گشت از قدوم زاهد شاد
زانکه بود او به پند دادن راد

گفت هر کس سداد و سیرت او
زان ورع وان نکو سریرت او

گفت مامون که اینچنین بیدار
دیده باید مرا سبک ناچار

حاجب خاص را همان ساعت
بفرستاد از پی دعوت

گرد هر کس برو وزین ابرام
تا بر میر در شود بسلام

رفت زاهد بر خلیفه فراز
میر مامون نکرد قصه دراز

گفت شاد آمدی ایا زاهد
مرحبا مرحبا ایا عابد

گفت زاهد نیم خطا گفتی
نیست در طبع من چنین زفتی

زانکه زاهد یقین توئی نه منم
بشنو و یاد گیر تو سخنم

تو بزاهد مرا خطاب مکن
خانهٔ دین من خراب مکن

گفت مامون که شرح گوی این را
حاجتست این حدیث تعیین را

گفت زاهد تو این نمیدانی
چونکه بیهوده زاهدم خوانی

عرض کردند بر من این دنیا
بر سرش می نهند هم عقبی

مر مرا جمله در کنار نهام
یکزمان دینی ام نیامد یاد

می نخواهم نیم بدان مائل
کرده ام حب آن ز دل زائل

[illegible] ۱۹ [illegible]

روی خندان و عفو گستر باش	بخرد وش و بکینه جان مخراش
تا صبوران چو خاک چون بادند	صابران سال و ماه دلشادند
کار آن پادشا گزیده بود	که حکیم و زمانه دیده بود
مثل نیکان با قرین نیکیست	همچو مطرب که باعث سبکیست
فکرت آخرت اجل بنا	نظر اولست تخم زنا
ماه را پیشه چرخ پیمائیست	شاه را کار ملک پالائیست
ملک آلوده مرگ بستاند	ملک پالوده جاودان ماند
زر آلوده کم عیار بود	زر پالوده پایدار بود
وین بی لطف شاخ بی بارست	ملک بی قهر گنج بی مارست
ملک را قهر و لطف انبارست	ورنه همچون بل خود آوا بست
پنجه خصم تو غضنفر پرست	خرق ایمان تو سر و پر پرست
حصن جنت خاصه ملک یقین	با زجان و روان شاهی دین

در رد آنکس که آخرت به ز دنیاست

آن شنیدی که زاهدی آزاد	رفت روزی بجانب بغداد
تا سوی خانه خدای شود	بسوی خلق نیک رای شود

له قوله
مثل نیکان ما الخ یعنی
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] حدیقه حکیم سنائی
[illegible]

یعنی [illegible] ربعی ابن حراش [illegible] عن حذیفه رضی الله عنه [illegible] قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم انی لا ادری [illegible] فاقتدوا باللذین من بعدی [illegible] والتوفیق [illegible]

شاه را چون صدق و عدل بود یار
ملک را باد و دوان بملک عدار

هر کجا صدق و عدل آن نه دو است
هر کجا عدل ملک پاینده است

شاه اگر جفت داد گشت شداد
ورنه ملکش بود چو ملکت عاد

بگفت صادق ابو عدی
کاقتدوا بالذین من بعدی

چون بصدق و بعدل هر دو بهم
عقد بستند کار شد محکم

هر دو یکتا شدند از پی سود
بی زبان اقتدا درست نمود

نه بماندست زنده جاویدان
جور مروان و عدل نوشروان

ملک دو جهان بزیر رای آری
گر هوا را بزیر پای آری

هر که پرهیزگار و خرسند است
تا دو گیتی است او خداوند است

چون خرد افسر و تقی شد گاه
خواندت جبرئیل شاهنشاه

در آنکه پادشاه را دل در هوا نباید بستن

یافت شاهی کنیزکی دلکش
شاه را آن کنیزک آمد خوش

چندر آن لحظه اش در آب فگند
گفت شه خوب ناید اندر بند

که چو بگشاد بی ثبات بود
شه که در بند ماند مات بود

گفت شه دست به که دل خویش
نگذارم دو پای در گل خویش

[illegible] امیر المومنین علی [illegible] گفت [illegible] علیه السلام

یعنی از [illegible] که بعد از [illegible] علیه السلام

نیست یک ذره نزد من کونین ‌ ‌ ‌ کرده‌ام فارغ از همه عینین
پیش از این هر دو من همی حلیم ‌ ‌ ‌ وز پی خسته دست این طرم
زاهدی مر ترا مسلم گشت ‌ ‌ ‌ که بدنیا دل تو بی‌غم گشت
شادمانی بدین قدر دنیا ‌ ‌ ‌ یا ز ناری ز جنت و عقبا
که بدین قدر تو ز خر سندی ‌ ‌ ‌ با همانی بماند در بندی
گشت امروز خجل بدین گفتار ‌ ‌ ‌ داد بر عجز خویشتن اقرار
هر که او بنده گشت دنیی را ‌ ‌ ‌ صید شد مر بلا و بلوی را
دین بدنیا مده که در مانی ‌ ‌ ‌ صید را چون سگان کهدانی

در تعهد علمای دیندار

علما جمله امین دین خوبند ‌ ‌ ‌ چون نیابند نان امین خوبند
چشم سر ملک و چشم سر دین است ‌ ‌ ‌ این جهان چون کران جهان [illegible]
این و آن هر دو یار یکدگرند ‌ ‌ ‌ هم خزان هم بهار یکدگرند
ملک و دین از سری که بیخ و رست ‌ ‌ ‌ راست چون حال بوچه و [illegible]
سد خسروان ز روی لا و لا ‌ ‌ ‌ سد دولت سداد داد آمد
ملک دین را دریغ جان دران ‌ ‌ ‌ صدق و عدلست مرد پشتیبان

هر که او [illegible] [illegible] از [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ۷۲۰ [illegible] این [illegible] [illegible] [illegible]

خویشتن شاه خوانده و زن نل — در و دیوار و صحن و بالش گل
شده بطبع مستعار نفور — همچو بقال مردم معتبر دور
ایمنی خود بیاد کرده مقیم — تا کسی بر گذارد از وی بیم
آنکه جمله اش به پشه نرزد — خلق از او و بران همی لرزد
هست با خود چو کم شد از وی جور — مگس باشکوه اندر گور
ظلم و بیداد او بسی کرده — خویشتن را بلی بسی کرده
شاه و نان زانکه نان بیوه زنان — کرده در نیک و بد قسیم قرآن
تان گاورس و ترزه و بر باید — خوان خود را بدان بیاراید
و چه مشموم مجلس و میوه — ساخته از زنخ چنانه بیوه
نان ایتام و غزل دوک عجوز — بسته در حرص بیش کرده هنوز
غافل از روز عرض و نفخهٔ صور — مانده از خلد و حوض کوثر دور
بگل اندوده ماه را رخسار — همه قولش چو فعل ناهموار
شاه و عالم که هر دو در حلم است — این اولوا الامر و آن اولوا العلم است
در قدمشان نه بر ره آدم است — این اولوا الظلم و آن اولوا الحم است
پسر ارچند ناخلف باشد — ملک باید که زیر کف باشد

له قرار شده بر عز الانفراد السکون غلبه کردن وکما سیدن بقال الفرد علیه ای تفنن بالقلبة له امراج

علی خان
لگاورس
[illegible] لگاورس
[illegible] ۲۲۳
[illegible] ارزن
[illegible]
حدیقه حکیم سنائی

این کنیزک روان من ببرد / بزبانم در آرد از پی سود
پیش تا غرقه گردد از وی تن / غرقه گرد انفش بدریا من
تا بر او نقش آبروی صواب / من برم نقش روی او از آب
وانکه آتش برآرد از جگرم / من در آتش چه افسر و خرم
وانکه برمن خورد بهشتی شام / من خورم بر وی از بلاکش بام
هر کجا هست پادشاهی کل / چه بود ملک و ملک بهشتی کل
چه بود ملک پادشاهی کو / ز بهشتی ملک را نهد نیکو
پایه سازد بدست موزهٔ خویش / پای بند نماز و روزهٔ خویش
ستم و جور بر گدای چند / لاف بر چیز بینوای چند
دشمنان جان طلب صولت او / دوستان نان طلب دولت او
خوان جان پیش دشمنان نهد / لقمهٔ نان بدوستان ندهد
تخت او سر فراشته افلاک / زیر حکمش پری انس و ملک
یار او گوش برگ باشد و ساز / خصم آنکس که بینوا شد باز
پادشاهان که اینچنین باشند / چرخ دولاب و پارگین باشند
همه در دست دیو نو برده / بینوا و حرام پرورده

یعنی صبح و شام [illegible]

۲۲۷

[illegible]

دین و دولت بدین دو گردد چیر   خواجه را رای و شاه را شمشیر
ملک اگرچه بعقل چون بازوست   ملک بی تیغ تیغ بی نیروست
چه کشی تیغ بهر کشتن خس   باد رعب تو تیغ ایشان بس
بشکن تیغ از گرز گردن گردن   چون تهم کن ز سهم جان خون
شاه چون آفتاب و تیغ بود   حرز و تعویذ رمح و تیغ بود
حرز و تعویذ و سایه خانه   با بت کودک ست و دیوانه

در سیاست پادشاه

ملک چون بوستان خندد و خوش   تا نگردد بستان چون آتش
بکن از خون دشمن آلوده   تیغهای نیام فرسوده
نقد هندوستان کافر کن   گل آن بوم بام ششندر کن
جامه لعل پوش تاج را   هیزم افزای صحن دوزخ را
کین و برینه در دل آر تمام   کان غزوی باحقیقت بر قدام
وین نگوید که تیغ بر دونان   گردن گردنان گردونان
دل شان جز نیام تیغ مدار   این شرف زآسمان و تیغ مدار
زانکه از روی لات و زمنصان   نتوان کرد پشت کافر چو کمان

۲۲ [illegible]

۲۲ [illegible]

۶۲۵ [illegible]

در عدل نمودن و ظلم کردن

دولت اکنون ز عدل امن جداست
هر که ظالم ترست ملک ویست
گر همی ملک جاودان خواهی
زیر فرمان خود جهان خواهی
باش چون آفتاب با عمل راز
بزبان کوته و به تیغ دراز
عشرت آمد که می گزین مگزین
ظفر آمد که بر نشین منشین
از مخالف بشوی دریکدم
هم بخون مخالفان عالم
چون عمر نفس ابکار در آر
چون علی حرص ابدار برار
نفس با حرص هر دو دشمن دان
خویشتن را ز ننگ شان برهان
حرص را شربت هلاهل ده
نفس را همچو مرده در گل نه
عدل را تازه بیخ کن برگاه
ظلم را چار میخ کن در چاه
سیرت عدل صورت هنرست
صورت بخل گژدم جگرست
سیرت ظلم شد بتر ز کنشت
صورت عدل شاه زیب بهشت
شرع خشک است اشک تیغش ده
کفر تشنه است آب تیغش ده
تیغ مردان چو دست شان نبود
مملکت را روان و تن نبود
ظلم صفرای ملک و دین آمد
رای و تیغش سکنگبین آمد

[illegible] ۲۳۲

هر یکی آفتی درون نهاد
هست یک بت بصورت بنیاد
ای شهنشاه عادل غازی
تیغ در نه چو احمد تازی
کعبه را از بتان مطهر کن
شمع توحید در او منور کن
چه کنی پنج روزه در غم و یاس
لذت چار طبع و پنج حواس
مر ترا بنده عنصرست و فلک
شش و پنج و چهار و دو و یک
شش جهت را بعالم تجرید
یکجهت کن چو عالم توحید
پنج حس را بقدر و رای بلند
از سه و چار طبع در دربند
سه قوی را مده غذی و شرب
قوت شان ز باغ هشت بهشت
دو جهان را بزیر حکم درار
یک خرد را بمصطفی بسپار

در حکم راندن پادشاه

پایهٔ قدر آنجهانی جوی
سایه و فر آسمانی جوی
همت اندر نهاد عالی دار
دل ز کار زمانه خالی دار
دست ازین کم بهای جوی بشوی
شربت از آب حوض کوثر جوی
ملک باقی کمال ساز بود
ملک دنیا خیال باز بود
نیست این ملک جز اجل حاصل
ملک باقی طلب بر آن نه دل

روز هیجا که [illegible] جنگ شود	تا صم بد دل ز بیم تنگ شود
گرز و تیغ و عمود و تیر و سنان	زهره پیدا شود ز مرد و زنان
دشمنان را بزیر پای درآر	گردن سرکشان بدار برآر
بازوِ دل چون دو بال باز کند	تیغ کوتاه را دراز کند
سیرت احمدی و طبع کرمیغ	صورت یوسفی و آینه میغ
خصم دین را به تیغ بر در پوست	که دو سر در یکی کله نکوست
سر که باشد سزای خاره و خشت	سوی بالش بری نباشد زشت
تنگ باشد یکی جهان دو شاه	تنگ باشد یکی سپهر و دو ماه
نوشتهٔ ملک پخته شد نو کن	جامهٔ تخت کهنه شد نو کن
جد تو گر بت شکست بارے	بت صورت شکست بسیارے
تو بجد همچو جد میان در بند	بت معنی شکن کنون یکچند
تو بجد همچو جد میان کن چست	بت معنی شکن که نوبت تست
بت صورت اگر منات و لست	بت معنی لبد منات و لست
دل مومن چو کعبه زان بدرست	زمزم و رکن او مبارک و چست
لیک حرص و غرور و شهوت و کین	حسد و بغض و آنچه هست چنین

نوشته ملک [illegible]
اول [illegible]
[illegible] در میان [illegible]
[illegible]

[illegible]

بخر بدان حریص بی مایه   بدل گاو و خر ز همسایه
چون برآمد ز بیع روزی بیست   از قضا خر بمرد و گاو بزیست
سر برآورد و از تحیر گفت   کای شناسای رازهای نهفت
هر چه گویم بود ز نشناسی   چون تو خر را ز گاو نشناسی

تاج پادشاه بترتیب کواکب

پای بر نه بر آسمان سرمست   تیغ بهرامشاهی اندر دست
مه چو پیش آیدت سرش بشکن   تیر اگر دم زند زبانش بکن
زهره بستان ز رخچه تا ناهید   تاج بر نه بستارک خورشید
تیغ بیرون کن از کف بهرام   بستدی او بتیغ او کن رام
تیر بگشای کوری ابلیس   همچو برجاس کن رخ برجیس
برگرایی این کبود ایوان را   تا نماید نهیب کیوان را
نحس کیوان بتیغ اعداکش   بستان سعد کش چو زین اوش
هم به نیروی بخت خرد بسای   سر کیوان بزیر زیر دو پای
چون دوات تو دید بی تلبیس   چون قلم سرنگون شود برجیس
باز برجیس را بکن ایوان   ده بتاراج خانهٔ کیوان

[illegible]

بکن

دل چه بندی درین سرای مجاز
همت پست کی رسد بفراز
اوست مقصود هر دو عالم تو
زو تسلی رسد بدین غم تو
بسگان مان برای مرداری
سایه و فر استخوان خواری
امر و نهی زمانه خوابے دان
سر آبش همه سرابے دان
تشنه چون زین سراب می نهانی
پشت اقبال در بر و بکشا
چه کنی تجبر و زه ملک خیال
گر زنی تست ملک عز و جلال
بسراب از سر طمع مشتاب
زانکه نبود سراب را پایاب
صد هزاران جنیبت اندر زین
هست پیش سرای پرده دین
اوت ره داد اوت شه دارد
اوت بر داشت او نگه دارد
گفت تو هر برخ زمین عمارست
گر بن چرخ بهر این کمارست
کام زخم زمانه کام تر است
ادهم و اشهبش لگام تر است

حکایت

آن شنیدی که در حد مرو است
بود مردی گدای گاوی دشت
از قضا را وبای گاوان خاست
هر کرا پنج بود چار بکاست
روستائے ز بیم درویشی
رفت تا بر قضا کند پیشی

[illegible] ۲۸۷ [illegible]

[illegible]

چون گرفتی تو ملک ملک زمین   رامی کن بر بشدن العلمین
سوی دین خوان پری و مردم را   پست کن دیو و دیو مردم را
خاصه آنرا که نفس بدکیشش   گوید الیطاست نقش قاتیتش
ننداری ز ملک سرمایه   ننداری ز شرع پیرایه
اینهمه کی شود مسلم تو   چون شود جبرئیل آدم تو
ای ز دولت همیشه میمون تو   کیست اندر همه جهان چون تو
چون ترا هست بر سپهر زمین   ملکی آراسته ز دولت دین
دین حق در حمایت تو شدست   شرع خوابغ کفایت تو شدست
حشمت شرع مصطفی شده   زان زنا کردنی جدا شده
جان آن کز قفا بفر سودست   از تو در خاک تربت آسودست
مصطفی رخ چو در نقاب کشید   زامت خود ترا بدان بگزید
تا دهی شرع را همه رونق   دست باطل جدا کنی از حق
سایهٔ کردگار از ان شده   شرع را حق گزار از ان شده
هرچه خواهی بکن که دولت تو   بست با حشمت تو صولت تو
دین و دولت عیال تیغ تو اند   کفر والحاد در گریغ تو اند

حدیقهٔ حکیم سنائی

[illegible]

تیر را یکدم بسوی بالا کن   هفت سیاره را ز پا کن
زره آسمان ز سر برکش   اختران را بطاعت اندر کش
سپر باقی کن از درنگ اجل   گر کشی چرخ را بجدی حمل
بره و گاو را بضرب تیر   پس درانداز در تنور اثیر
از فلکشان سنان کوه افگن   پنج پای و دو روی را بر کن
قوت و قوت را شرف نو کن   شیر را داغ و خوشه را خو کن
چشمه کن یکن بقوت خویش   از ترازو زبان ز کژدم خویش
از شکرفی به تیر خوش ناله   بر کمان وز حلق بز ناله
شست را جامی تیر شاهی کن   آنکه از دلو دام ماهی کن
لنگه چون بهشت آ تخت   بر فلک نه چهار پایهٔ تخت
تکیه بر مسند جلالی کن   خیمه در ملک لایزالی کن
ملک افلاک را قراری ده   هر یکی را تو اختیاری ده
برکش از بهر عالم مطلق   چرخ زراق را ز سر ازرق
جامهٔ سوگواریش بستان   خلعت شادمانیش پوشان
هر دو عالم چو شد مسخر تو   جمع شد جن و انس بر در تو

چون سر ملک جاودان اند
زین جهان آن جهان و آزادان اند
گر ز شه سوی سجده گه پویند
تنکری تنکری همیگویند
همه بت پرست چون کفار
نه همه حق پرست عابدوار
نیست شان جز دو کار در همه گاه
خدمت کردگار و خدمت شاه
دوستان را مبارکند بفال
دشمنان را همیشه رنج و وبال
بگه بزم همچو شمس و قمر
بگه رزم شیر شرزهٔ نر
شاد باش ای گزیده شاهنشاه
لشکرت چون ستاره اند و تو ماه
جام بر کف بسان ناهیدند
تیغ در دست همچو خورشیدند
از کف پای تا بتارک دل
صد هزاران تنند با یکدل
تیغ داران چو تیر و چو سنان
همه برجسته و ببسته میان
از پی قهر دشمن و بدخواه
گرد بستان ملک شاهنشاه
همه بر بر ز دلند همچو انار
همه قد بر زنخچه همچو چنار
بر ولی یمن و بر عدو شومند
خصم را سنگ و دوست را مومند
خیمها در ممالک فلکند
دیو بندان و لشکر ملکند
لشکر از بهر ملک و دین باید
خود چنینند و اینچنین باید

۲۳۳

شاد باش ای امین دین خدای / یافته دین ز سیرت تو بهای
تا ز تیغ و چهار پر بپری / از شش و هفت و هشت و نه بپری
تا هوا را بزیر پی شکنی / بر سر دل کلاه کی فکنی
چون هوا را بطبع کردی قمع / اینهمه گردد ت بیکدم جمع
ملک دنیی بنیم نگویم من / خال زنگی بجوی نشویم من
چون بترک جهان طلاق گفتی / در تقوی بشرط دین سفتی
گوید آنگاه جان خیر الناس / بزبان وفا و استیناس
تا جهان باد شادمان بادی / کز تو شد دین حق بآزادی
عالمانت چو تیغ تیره زبان / عاملانت چو نیزه بسته میان
زنگیانی که پاسبان تو اند / وز تفاخر بر آسمان تو اند
گر سیه هندو گرچه کین دارند / رای زی نظم ملک دین دارند
وین همه بندگان که بر در تو / میکشایند جمله کشور تو
گردن کس برای کین نزنند / چون علی جز بامر دین نزنند
چون علی زین و آلت اند ولی / صفدر شرع و صفدر شمشیر
نیست در غزو و در قتال شان / جز غدیر و حدیث آلت شان

صدف دُرّ شان روان ملک
در صف تیر شان کمان فلک
صفدرانی که محرم رازند
سوی خصم تو ناوکی اندازند
کز پی ناوک سر افرازان
ناوک از شب کنند شب بازان
حسن فغفور ترک خرگاهیست
حسن تو ناوک سحرگاهیست
آنچنان باد پادشاهی تو
که نخواهد عدو بدخواهی تو
تا جهانست عز و جاه تو باد
هفت اقلیم در پناه تو باد
جود و فرهنگ و عقل و تیغ تو باد
نقش جاوید در نگین تو باد
من ستودم بطبع اینها را
آسمان کردم این زمینها را
زانکه پیش تو مدح دیگر کس
هست چون بانگ پیل و پر مگس
تو چنانی که مادحت بستود
ورنه آنچنانت خواهد بود
ای تو نیستی برستی از آتش
ورنه بادا بروزگارت خوش
شعر بر گشتم از شناسی امید
آمد اکنون گه دعای وزیر

فی وصف الحال و تمام مدائح السلطان والوزراء والقضاة چون مدائح سلطان اعظم شاهنشاه معظم اعز الله انصاره طرفی گفته آمد در خور مناقب وی

فی بعض النسخ اول [illegible] اعدا است [illegible] گرفته برسان تیغ گستره [illegible] اول [illegible]

ملکی کو سپیچ پی باشد
جز ملک لشکر ایش کی باشد
گرزها را به تیغ ریزه کنند
تیرها را به تیر تیره کنند
جان خصمان ز تیرشان نخجیر
ملک را همچو تیر کرده به تیر
چون تنوره به زیر این طارم
همه آهن دهان و آتش دم
برکشد عکس تیغشان با ثر
دل کیمخت کرگدن از سر
مرگ بازیچه پیش مردی شان
گشته حیران ز هم نبردی شان
کرگدن هیبت ز پیل اندام
یافته وین ز تیغشان آرام
قدشان همچو سرو نو رسته
خشمشان جمله با غضب بسته
همه خوبان آدمی صورت
همه شیران اژدها صولت
چشم بد دور ازین سپاه و حشم
که نزیبد از قباد و رستم کم
همه بر بادپای گشته سوار
کوه آهن تن اندرو جان اوبار
شستشان چون سوی تیر آرند
اژدها اژدها اسیر آرند
شده اعدای ملک ازیشان خو
همچو ریش کهن ز شانهٔ نو
تیغشان از برای باغ جهان
تر چو سیحون گرم چون سیحان
آن شبل بیشه را کند به لعل
وین زند در هوا مگس را نعل

[illegible]

حدیقه حکیم ۳۳ [illegible]

خواجهٔ خواجگان صدر صدور
بر مباهاتش ملکت منصور
خواجگان وجماعت ایران
سروران وگزیدگان زمان
بعد از آن قاضیان تیغ قضا
شکرشان برتر از صیام وصلوة
سرفرازان ملکت ایران
نامداران خسرو توران
خسرو شرق را بهر کاری
روز وشب نو نهاده بازاری
خرم از رای شان جهانگیری
عیب پنهان وآشکار هنر
چاکر ملک شاه شد میمون
که نبیند کسی ورو آهو
گر ببینی تو ملکت غزنین
باز نشناسی از بهشت برین
چون بود شاه را نکو کردار
مملکت را فزون شود مقدار
شاه ودستور هر دو نیکورای
هرچه بایست جمله داد خدای
شکر این نعمت بی اندازه
که شد اندر ممالکش تازه
که تواند گزارد بر گو هین
گشته جنت حوالی غزنین
ای بزرگان غزنین ولوهور
چشم بد زین زمانه بادا دور
یافتید آنچه بود حاجتتان
گشت پذرفته آن عبادتتان
شه جوان وجهان جوان زمان
در امان همچو روضهای جنان

۷۳۷
حدیقهٔ حکیم سنائی

چه در خور طبع قاصر و رای رکیک من بندهٔ عاجز و چون
همگی مناقب و خصال ستودهٔ وی پادشاه خلد الله ملکه
نتوانستیم رسیدن عجز خویش آوردیم و طریق اختصار و اقتصار
سپردیم و همان گفتیم که مهتر کائنات و سرور موجودات صلی الله
علیه و آله و سلم در شب ملاقات در حضرت ربوبیت گفت
لا احصی ثناء علیک انت کما اثنیت و بعد از آن بمناقب
و فضائل وزراء و اصحاب قلم و شمائل قضاة و ائمه دین
کثرهم الله انجامیدیم و این کتاب را بپایان آوردیم و از هر جنسی
لطایفی بشمه در خور رای قاصر و رکاکت طبع بلید خویش
گفتیم و از ایزد جل ذکره درخواسته می آید تا مگر از جملهٔ این
ابیات یک بیت بر رای اعلی اعلاه الله پسندیده آید و بمحل
قبول یابد که بدان یک بیت بندهٔ ضعیف بر حکمای اولین
و آخرین مفاخرت کند چنانکه گوید از کبر سر من آسمان سای شود

ای سنائی چو یافتی امکان   بنمای اندرین سخن برهان
چون شدی فارغ از مدایح شاه   بسوی مدح خواجه آر پناه

[illegible] ۷۳۶

در درگه عقل و جان سر اوست · نردبان پایهٔ فلک در اوست
خطبه کرده زمانه بر شرفش · آسمان دستبوس کرده کفش
دایه و مایهٔ حشر و فلکش · قبله و قبله جای جان ملکش
بر زمین آسمان امکانست · بر فلک سایه بان رضوانست
عقل مدح و خطاب می گوید · عقل خود جز صواب کی گوید
آنکه حاتم اگر شود زنده · شود از جان و دل ورا بنده
فطنت و فکرت پای بر جایش · برده تا عرش رایت رایش
باشد اندر نظام هر دو سرای · مرد صاحب جیش صاحب رای
اندران خیمه سنت آرایست · واندرین خیمه ملک پیرایست
مر دین را شریعت آموزد · شمع ملکش ز پیش شمس نفروزد
در حفاظ وفا یگانه شدست · اختیار همه زمانه شدست
عیش عالم بدو شده تازه · هنر او گذشته ز اندازه
بود صاحب جیش بهر خدای · هست در شغل ملک صاحب رای
صاحب امی شده ربیت او · ناصح دین شده طویت او
مرد کز مهر دین خرد در باخت · با خرد و تراز و خرد نشناخت

[illegible]

۳۹ [illegible]

چون بود کردگار بخشنده   بدهد هر چه خواست زو بنده
کام دلها میسر است اکنون   باز یارب از آن که هست فزون
یارب این قضاهات بر بنده   دار تا روز حشر پاینده

فی مدح الصاحب الاجل العالم صدر الدین نظام الملک ابی محمد الحسن القاینی

سر احرار سید الوزرا   که خدا برگزیده کرد ورا
در محل کفایت و امکان   صاحب صاحبی دگران
راعی خاص و عام جمله عباد   صاحبی به ز صاحب عباد
نیست مانند او بهفت اقلیم   از صدور جهان حدیث و قدیم
بری از عیب هر چه باشد عار   در وزارت بسان صاحب غار
دیده از وی کمال خلق و ادب   عقلش الکفی الکفاة کرد لقب
پیشوای صدور در عالم   ملک آرای او چو خاتم جم
ملکت از وی مرفه و نازان   هفت سیاره اش چو دمسازان
روزی جشن و انس در کلکش   وحی منزل کشیده با سلکش
ظلم و عدل از اشارتش میزان   ظلم گریان و عدل از و خندان

ونیش فارغ ز گوشمال زوال
جاهش ایمن ز چشم زخم کمال
آن وزیران که لاف عدل زنند
پیش عدلش بظلم نام زنند
تا براند اخت ظلم را احسانه
نیست در ملک غزنه ویرانه
دل ندانم سپیدتر یا موی
جان ندانم لطیف تر یا روی
چون دلت بود نافعی از تو
شاد شد جان شافعی از تو
زانکه در مذهبش قوی رائی
دست در کار و پای بر جائی
آز با جود او چو مستلیان
پست همچون سبال حنبلیان
ظلم گریان ز عدل او شب و روز
که نشد جدا زان ز خود پیروز
ملک غزنین بهشت را ماند
تا درو خواجه کار پیرا ند
ظالمان را ز مملکت بکنند
فتنه بر خاندان ظلم افکنند
سال و مه در نظام دین کوشند
کفر و بدعت ز بیم نخروشند
در صلابت در ایشان عمر نیست
بنمای ای فلان چنو دگر نیست
این شباهت بهرزه یافته نیست
وین کفایت بخیره یافته نیست
در ورع همچو شبلی صوفی
در نکت بو حنیفهٔ کوفی
شهریاری که هست او جانست
انس و جن مر ورا بفرمانست

اهم حکایت [illegible]

عالم عاملست در ره دین
عامل کاملست و با آیین

زان بدو رست شد امارت او
شد تراز وی دین وزارت او

در وزارت قویست بازو او
زان سبب قلب خانج ازو جاو

هست در مجلس خداوندی
لی بدان ابه نیک پیوندی

خسروی را که پیش حق بازو
آن خرد پیش شرع در تازو

گر زند در صلاح ملک نفس
دز خود کز خدای بیند و بس

قبله دانشست و جان لطیف
که چنو نیست هیچ خلق ظریف

خواجه خواجگان هفت اقلیم
کرده سلطان جهان بدو تسلیم

همچو گردون کله نمی بخشد
عفو بستاند و گنه بخشد

عالم از بهر بندگی گردن
از فلک طوق ساخت در گردن

پس ازین جان پر امارت را
نسخه زین در بر و وزارت را

طینتش بر وفای ال مجبول
طینتش در صفای ال مشغول

بخشش او بوعده و بسوال
ز اهل هال بل اهل را امال

صورت و سیرتش آشکار و نهان
چشمه چشم چرخ و گوش جهان

آفتاب آب و آسمان تقدیر
ماه دیدار و مشتری تاثیر

[illegible]

خواجه را بر ممالکش بگماشت
که بجد دین و شرع سر بفراشت
بر خلائق شده مبارک پی
خواجگان پیش وی شده لاجی
در محاسن بکار دو جهانی
چون محاسن سپید نورانی
تا جهانست شادمانه زیاد
جان او جفت درد و رنج مباد
تا جهانست باد و دل شادان
ای جهان از ویست آبادان
هر که بر جان و خانمانش باد
جان ما جمله در امانش باد

فی مدح الاجل نظام الدین تاج الخواص ابی نصر محمد بن محمد المستوفی

خواجه بونصر نائب و دستور
چشم بد زان جمال و جاهش دور
خلق او هست بی ریا و نفاق
لطف او هست بی‌خلاف و شقاق
هم نکو خلق و هم نکو گفتار
هم نکو خط و هم نکو دیدار
آنچه گوشش از کمال خواجه شنید
چشم از و صد هزار چندان دید
کانچه دارد ز خلق او اطراف
آهو چین ندارد اندر ناف
جان و دل را همه تقیه مونس
عقل کل را اشارهٔ مجلس
روح دیدار و عقل گفتارست
دولت اثیار و ملت آثارست
فضل او در جهان جهان بگماشت
که ادب پرورش چو فرزند داشت

۴۲۳ [illegible]

[illegible]

روز و شب در صلاح کار جهان سال و مه زو بود قرار جهان
در زمانه بخط چو کس نیست با خطش خط مقله غیر خس نیست
پادشاهان ز روی کله یابند بی زبان از لقاش ره یابند
از هنر تاج گشته بر وزرا در او دامن همه فضلا
تا که بنشست خواجه در بالش بالش آمد ز ناز در بالش
شهر غزنین چه کرده بود از دام کرد باز این صفت وزیری دام
زین سپس اهل غزنی از غم و رنج رسته گشت و نشست بر سر گنج
آن کز اندوه فقر می بگریست غم فراموش کرد و شاد بزیست
چون خدا راه حکم بگشاید مملکت خود بحق بنماید
زین صفت پیشکار بنشاند کار عالم بحکم او راند
شاه بهرامشاه و خواجه وزیر بر رخ اینچنین انکو تقدیر
شاه با عدل خواجه با انصاف نیست این امن و ایمنی بگزاف
هر کجا امن و عدل روی نمود خلق در رافت و خوشی آسود
ملک چه داری که اینچنین بنیاد شاه بهرامشه بهر نهاد
چشم بد دور باد ازین سلطان که جهان را بعدل داد امان

[illegible]

منتخب اللغات

نیست در کارگاه صنع خدای / کار بندی چو خواجه کارگشای
چون سه انگشت او قلم گیرد / چار طبع مدد و الم گیرد
عقدے از دور چکد ز نوک قلم / چون ز سر بر بیاض ساخت قدم
پست بالاست پیش عزمش عرش / تنگ پهناست پیش عزمش فرش
ابر گریان ز دست در بخشش / صبح خندان ز نور خاک درش
هست در رشک آن کف گهر افشا / آب دریا و لولوی شهوار
برده آب بهار و آذارش / لب خندان و چهرهٔ نارش
گر فلک نیست کلک او هرگاه / از گریبان چه ابر آرد ماه
پیش تیر خدایگان از هوش / هر زبان ناقه کند در گوش
گرچه زنگیش گشت در راند / بگه سیر ماه را ماند
ساخته باولش چو بخشند / سایه بان زمانه با نور شد
چیز را در روشش نماند محل / زان در آنیست در زمانه بدل
از خطا او که وحی و ونیست / ذره کل مرین عقل کل صفتیست
خط او در هوای گلبن از / پشت طاوس آن سینهٔ باز
در یکی فصل او تأمل کن / عقل را مال روح را ال کن

۷۴۵ [illegible]

[illegible]

از پی جاه و خدمت سلطان
نه برای فلانک و بهمان

قبلهٔ فاضلان ستانهٔ اوست
سدرهٔ عقل گرد خانهٔ اوست

مال خود چون خیال بگذارد
و آن سلطان چو جان نگه دارد

صورتش ابتدای قوت روح
سیرتش انتهای سورهٔ نوح

کرده از بهر حق بکرده و گفت
عادتش جدت و وقار و خفت

در ره شاگردی فرشته وشش
راحت محنت کشست محنت کش

پیش او از برای سود و زیان
صد هزاران لب است یک فرمان

همچو عقل اگر از که و چه و چون
فکرتش بی برون و درون و برون

از پی آفتاب و هر آرای
زهره و مشتری اصابت رای

رای او قطب دولت مردان
مالک دین گروه ای و گردان

همچو عقل از ورای چرخ کبود
دیده نادیده هرچه خواهد بود

پیش رایش نمانده پوشیده
بر فلک هیچ روی پوشیده

خمش از جام جم نیاید کم
که همه نور بی بدید چو جسم

دل او از برای بیهدانی
هست مشکوة نور ربانی

اثر لطف او چو آب زلال
خاکروب درش اثیر جلال

[illegible]

شب آبستن ست خامه او
گشته حامل ز نفخت سرّ او
تن سپید و سیاه منقارش
همه سال از تذی شده قارش
وان زبان سیاه و نقش سپید
کرده دشمن ز جان خود نومید
هست همواره با دل بیدار
در همه کار عاقل هشیار
در شود بر زبان بحر سپاه
بر کشد وز رخت تیغ و کلاه
جاه او همچو ماه ملک نگار
کلک او همچو تیغ کار گزار
با مان و بجناق حور و پری
در تباشیر بشر او بشری
عقل با وی نشسته در مکتب
علم از وی گرفته علم و ادب
بکه ضبط مال و عقد حسیب
ساحران را ز تا بعلم شکیب
کرده از بهر قدرت خلاق
درج طومار و دفت اوراق
دیگران را که سوال و جواب
حاجت آید مطالعت بکتاب
او ز جائے که شاه از و جوید
همه از بهر جمله می گوید
ملک عالم بدش معاینه شد
دل او بر مثال آئینه شد
حبذا رای روشن پاکش
که فلک گشت تخته خاکش
چیست بهتر درین جهان جهان
مرد را کار و کار را مردان

۱۲۶۷
حدیقه حکیم سنائی

تا ببینی بچشم عقل و یقین
در دو خط صد نگارخانه چین
درج کرده چو سایه و خورشید
در شب و روز نامه بیم و امید
زرده عقل زردی خامه‌اش
ادهم دین سیاهی نامه‌اش
هر کرا نیست چون قلم ریشش
قلم او قلم کند پایش
خط او خط جان اسرافیل
کلک او کیل رزق میکائیل
کلک او همچو نوک دیده کشان
خط او همچو غمزهای خوشان
صورت خط او که درناست
چون نسیم بهار خوش خامست
شحنه راه و دین صلابت اوست
روح قدسی کمین شتابت اوست
نیست پوشیده زو قلیل و کثیر
نز نقیر ایچ چیز و نز قطمیر
خامه اندر بنان او گه سیر
تا گشاید بخلق بر در خیر
ز همتش آسمان و خلق و ملک
خاطرش آفتاب کلک فلک
زاده از روح کلک او بیقین
شب و روز جهان و ملت و دین
بر سر انگشت وی چو گشت سوار
آن لطیف نحیف زرد و نزار
انده دشمنست و شادی دوست
خیر و شر بسته در زبانه اوست
دوستان او ورخ کند چون لعل
دشمنان را کند سیه چون نعل

چشم بد دور از اینچنین وزیر
که ندارند در زمانه نظیر

فی مدح الشیخ العمید ظهیر الدین ابی نصر احمد بن محمد الشیبانی

آنکه بر مملکت ظهیرست او
خلق را در بهی بشیرست او
عالم پیر و آسمان امان
مادر و مایهٔ نتیجهٔ جان
بر عمیدان مملکت سالار
شاه را برگزیده در هر کار
معتمدگاه دخل و خرج جهان
کرده از بهر جمله درج جهان
که بکار آگهست پنهان را او
مایه بخشد همه جهان را او
نور رویش حدیقهٔ حدقست
خط خطش حظیرهٔ صدقست
خط و حبر وی ز ظلمت و نور
هست چون لعل حور بر رخ حور
هر سوادی از و بیاض فلک
هر بیاضی از و ریاض ملک
نور و ظلمت بهم قرین آمد
در علو چیست ز نقطتین آمد
لذت روح دان خط خوشش را
نکند کس بحرف حشو خوشش را
زان خرد بر خطش بیاشفتست
که معانی و لفظ چون جفتست
گر نه از تنگنای سست آن خط
از پی خطهای مقلا گشت سقط
آنکس از دست نقطهای خطش
چون گشاد از رخ در سقطش

مال دنیا اگر ورا باشد / همه بر زایرانش بر پاشد
برو بیخ سماش تا عیوق / میوه و برگ و شاخ و ریزه عروق
خیمه عمر او هزار طناب / ماه خیمه اش برابر مهتاب
تا ورا شاه شرق تمکین داد / ملک را صد هزار تزیین داد
این هم از بخت شاه شرق بود / که بدو رونق دول بفزود
لاجرم عالمی بر آسوده / بحیات و بمال بر سوده
که کسی را گماشت شه بجهان / که نخواهد همی بخلق زیان
بقلم تیر کرد هفت اقلیم / هیچ ناکرده ظلم وانگه سیم
حاکم مملکت چنین باید / تا ز بودش جهان بر آساید
تا جهانست ملک خسرو باد / که مر او را چنین شبابت دا
باد تا باد و ملک را بازار / شاه ازو و زو شاه برخوردار
باد امرش چو امر روح ملک / باد عمرش چو عمر نوح ملک
باد تا باد شکل خط همه طول / بخدای و خدایگان مشغول
شاه را باد عمر تا جاوید / خواجگانش چو ماه و چون خورشید
صاحب جاودان آن صفی و وفی / صدر دیوان و خواجه مستوفی

[illegible]

شده در کار ملک و دین بیدار   دین و دولت فزوده زو مقدار
شاه را عون در تصرف ملک   کرده از رای او تعرّف ملک
صدر صف ورز علم یزدانی   دلش اندر ره مسلمانی
در میان حریم حرمت او   از برای فر و حشمت او
دست او با قلم چو یار شود   بر معانی سخن سوار شود
آب و لولو و جان صفاوت او   ابر و دریا و کان سخاوت او
شاه را گاه بزم معتمد اوست   در همه کارها ورا مدد اوست
صاحب سرّ خسرو آن شاه است   زان ز اسرار ملکش آگاه است
گشته اسرار ملک معلومش   سرّ سلطان بجمله مفهومش
نیست در مملکت چنو یک تن   گاه تدبیر و رای و گاه سخن
واقف راز شهریار بدل   درویش را ز مملکت حاصل
سال و ماه از شه آمد زوار   چون حرم گشته بر صغار و کبار
همه با کام و دل قرین گشته   همه با ساز و اسپ زین گشته
کف او بر سحاب رجحان کرد   بحر را صد هزار تاوان کرد
نیست چون او از شاه کوه جسیم   وهم را هیبت وی است عظیم

حدیقهٔ حکیم سنائی ۱۵۷

چشم بد دور سخت با معنیست … همچو ارتنگ خامهٔ مانی ست
گشته از درج یک بیک پیدا … همچو برج دو پیکر جوزا
عقل گره ز شکلهای رفیع … روح واله ز نقشهای بدیع
با خطش خط خازن ثواب … همچو با آب سیا فیست سراب
شود آنگه که او گرفت قلم … تا وک عرش پیش او چه قدم
کاغذ نامه همچو روضهٔ نور … صورت حرف زلف بر رخ حور
در بلاغت ز سرعت قلمش … آب آتش فروز گشت ومش
هر سخن کز دهان شاه آمد … در دل خواجه اش پناه آمد
جود او را کرانه پیدا نیست … چون سخایش سحاب دریا نیست
باد لطفش بزیده بر کشور … تا ز عنفش بخار کرده شرر
بادبی نتیجهٔ دل اوست … وادبی دو دریچهٔ دل اوست
دین و دنیا مسلم دم اوست … زانکه دل کعبهٔ معظم اوست
حرمش همچو کعبه محترم است … خانهٔ او ز کعبه خود چه کم است
صادر و وارد عطا جویان … گشته از هر سوی بدو پویان
حاملی از عطایش آسوده … یافته هر چه در دلش بوده

له بادکنایا از حرف و سخن لوح و خامه هر دو ان

[illegible]

ماجرای زمانه دیده دلش / هرچه زو خوبتر گزیده دلش
وهم او چون نم هوا از گل / آن برآرد که باشد اندر دل
دیده وران عقل جامهٔ او / ره مردان چو برق خامهٔ او
زان نکو اعتقاد و رای رزین / شده چون خلد ملکت غزنین
بلکه دود و سیر خامهٔ او / کرده چون روی حور نامهٔ او
حور را حرز و پیکرست آن خط / گر نیابی بران نهاد و خط
چون سر کلک در زند بدوات / بنویسد بعبسر بیمی برات
گر ازین نوع تاکه بود ستم / نه تو دیدی نه من شنود ستم
راست گویی که نامهٔ یحیی است / یا بجاه و شفا دم عیسی است
پرده معجزات تا بدرید / معجزی زان صفت کسی نشنید
هر دم آرد پدید زمزم و نیل / دست او همچو پای اسمعیل
حزم او همچو خط او در جلال / سحر او همچو مال و دست حلال
علم ظاهر چو خنده کرده عیان / ستر باطن چو غمزه کرده نهان
گر سکندر را بکند نهان او را / مایه بخشد همه جهان او را
قلم او سخی تر از کوثر / منظر او بهی تر از عنبر

حدیقهٔ حکیم سنائی ۵۳

[illegible]

خطاو شکل رخ لعت حور بود   هر چه عیبست از و نفور بود
خطاو خطه معانی بکر   نام او نامه مبانی ذکر
قلمش چون معانی انگیزد   نقشبند معانی آمیزد
از سواد و بیاضش از پی مزد   گشته عقل همه امینان دزد
مامن و ماخذش نتیجه جان   منظر و مخبرش دریچه جان
هم نکو دار اهل فضل و کرم   هم نگهدار راز دین و حرم
چون سر خویشش سر نگهدارد   دال چون مار شرزه بگذارد
گنج را همچو رنج بگذارد   راز دل همچو دین نگهدارد
زانکه داند که با کمال وجود   جز بموضع نکو نشاید جود
زانکه دریا و ابر و کان بعطا   بکشند از طریق جود خطا
لعل کی دید هر که کار کند   زر کجا یافت هر که جای کند
اندران دم که خوش زبان باشد   گوش را لفظ او چو جان باشد
فطنت او برآید از پی ساز   مهر وار از میان خانه راز
فلک از جود او عطا جوید   راز با رای او سخن گوید
راز دار است غرتش زانست   خازن راز حارس جانست

چون براهیم قابل سعدند
چون سماعیل صادق الوعدند
عقل شان آسمان آتش گیر
تن شان عنکبوت کرکس گیر
روزگارند اهل عقل و بصر
سینه شان چرخ و قطره شان اختر
مال ایشان بنزد ایشان خاک
قال ایشان چو حال ایشان پاک
تازه و نغز کلکشان باران
دست ایشان قرین شیم و باران
هرچه کان داد گوهر و زر و سیم
حصر آن گشته پیش شان چه سلیم
عالم عقل را از دل شان
صورت نفس کار و از دل شان
رونق صدر و زینت دیوان
برمیده ز کلک شان دیوان
در بنانشان نگر تو کلک و آن پنج
که عطا میدهد بخلق روان گنج
مهر و ماه از لقای شان خیره
نور و نار از بهای شان تیره
مهتر انی سخن سوار و دلیر
کلک شان یار گشته با شمشیر
همه اندر حساب و خط ماهر
همه اندر بیان حق قاهر
عالم از نور رای شان انور
عقل شان با بیان شان در خور
از خط کلک شان همیشه مصون
کس نگفته که این چرا و آن چون
در جهان معاملت هر یک
چون تبارزند خامه پرتک

[illegible]

سینه یعنی [illegible]

تعلقش در تجارت عالم
بحر و کشتی و باد و گرد همه
جان باکش سرشته با بخشش
بنده فوز زمانه کهنش
تا جهان است هست لیل و نهار
از خط و علم باد برخوردار
که جهان از علم او شب و روز
هست دنیا و خوشتر از نور دل
دین و دنیا ورا مسخر باد
صدر دنیا ورا برابر باد

[illegible]

فی مدح اصحاب الدیوان و المشایخ کثرهم الله

پس از این خواجه خواجگان کو
زیب دیوان و زینت لشکر
از رخ و رخساره نگار نگار
صدر دیوان ز هر یکی چو بهار
درج شان همچو درج شاهی بار
کلک شان همچو ملک شان زر و
خواجگانی به علم و دانش چیر
کلک شان با شباهت شمشیر
همه نقاش معنی از خامه
در و زر درج کرده در نامه
جان شان همچو جامی پر حمر
نقش شان چو صدف شکم پرور
از پی سرو جویبار صواب
دیده ها کرده همچو ابر پر آب
همچو عیسی ز خاطر و خامه
نقش با جان نموده در نامه
مرض را کرده در جهان نوی
کلک شان همچو ملک عمده قوی

[illegible]

همه را از خدایگان تشریف　　نام و نان یافته و تیغ و ظریف
هم باسپ و ستام و زر و درم　　هیچ را هیچ چیز ناید کم
شاد ازین خواجگان مرفه و شاد　　ملک ازین خواجگان شه آباد
دست ظالم ز مملکت کوتاه　　شیر اعداش سخره روباه
گرگ با میش در بیابان جفت　　عدل بیدار گشت و فتنه بخفت
شاد باش ای بعدل شاهنشاه　　زیچنین خواجگان نیکوخواه
چون بود شاه عادل و دستور　　خواجگان زین صفت همه منظور
عالم آسوده از فریب و فتن　　غره در عدل راشده مسکن
تا جهانست عدل خسرو باد　　باغ عدلش همیشه بی‌نخو باد

في مدح قاضي القضاة ابي القاسم محمود بن محمد الاثيري

چون ازین طایفه گذر کردی　　بدگر طایفه نظر کردی
عالم عدل بینی و انصاف　　همه معنی محض و دور از لاف
پیشوائی چنین مرفه جمع　　نور رضی القضاة تابان شمع
مفتی اصل و فرع و وارث جود　　شمع شرع محمدی محمود
آنکه در صدر شرع تا بنشست　　پای فتنه و دو دست ظلم ببست

صفت هر یکی از این اعیان   از دو صد جزو یک رق نتوان
زانکه هر یک زراه علم و عمل   یار حق اند و کار و دار اهل
وجنبت آن یکی خزانهٔ نور   روی و رای یکی خزینهٔ حور
رساله ۱۲
کلک این علک وار میخاید   هر حوادث که چرخ بناید
روی آن همچو برق میخندد   دست این پای فتنه می بندد
کلک این حالی کف موسی   کلک آن معجز دم عیسی
سازد آنکه که دست شد جنگا   کلک هر یک ز آبنوس حصار
شفقتهٔ هر یکی سفینهٔ نوح   نکتهٔ هر یکی دفینهٔ روح
گرد آنکه که چرخ گرده فرش   باشد آنکه که فرش جوید عرش
شاه و دستور شاه و لشکر شاه   گشته از راستی شان آگاه
کز خیانت بجملگی دورند   هم امین اند و هم نه مغرورند
جز بفرمان یکی نفس نزنند   مرد کار اند جملگی نه زنند
خصم را تا کنند آبی و دار   همه تن تیر و لند همچو انار
پاک رتنالی همه از خیانت دل   علم دو جهان بجمله شان حاصل
از شهنشاه راد نیکو نام   مستحق گشته با هزار انعام

[illegible] بابک
[illegible] ابن
[illegible]
و عن بریدة
رضی الله عنه قال قال
رسول الله صلی الله
علیه وسلم القضاة
ثلاثة واحد فی الجنة
واثنان فی النار فاما الذی
فی الجنة فرجل عرف الحق
فقضی به ورجل عرف الحق
فجار فی الحکم فهو فی النار
ورجل قضی للناس
علی جهل فهو فی النار

گرز حشرست هر کسے را بیم
او بود ایمن از همه نکبات
مهتر خلق و سید السادات
ور تو بود پاک و یکی ناجے
علم و دین تا بدو سپرد قضا
پیشش آن سر که در خزینه بود
اندرین حضرت بزرگ چو جان
بال او را برای عالم غیب
کرده پاک از میان جمع امم
تازه کرده ز بهر یزدان را
نظرش همچو جان پاک مسیح
کرده دست عنایت فیضش
شمع دین صورت و بصیرت او
گاه و شتوی چو کلک پرداز
بی حقیقت قلم نگیر و تسبیح

وز مکافات و از عذاب الیم
نبود در فریق حشر قضات
گفت باشند از سه نوع قضات
مژده کاندر بهشت آن ناجے
جهل زلت گزید سوی فنا
چون چراغ اندر آبگینه بود
معنی او پدید او پنهان
کرده خالی ز رسم و سیرت عیب
صفوت او کدورت از عالم
جان بی عقل و عقل بی جان را
بوده در شرح علم شرع فصیح
متعلق بعقد تکلیفش
عقل جان سیرت سریرت او
چتر حق بر فرازش داده
تو ز باده چو انوار تسبیح

٧٥٩ [illegible]
[illegible]

[illegible]

گشت در راه دین شهر نجات
تاک درگاه او چو آب حیات
از غبار غرور عالم خاک
دامن دینش چو ایمان پاک
قفل احکام بسته ده کلید
پرده و حلقه بی عمود که دید
چون ستونی که هست بی افسون
خیمهٔ شرع را طناب و ستون
دیده بی زحمت خیال غرور
علم نزدیک او بعالم دور
از فرازش نبرده سوی نشیب
کار این گنبد پیر غرچه فریب
دل او سال و ماه مسکن شرع
گوش او شاهراه مکمن شرع
دین از او زنده بود و شادان
خانهٔ شرع از و شده آبادان
دل پاکش چو قبلهٔ ایمان
عزم و عزمش همه دلیل و بیان
زیرکش بری ز تیر و قدر
میل بروی نمیده هیچ ظفر
میل هرگز نکرده در احکام
کرده در دین بشرط خویش قیام
ظاهر و باطنش ز رشوت پاک
کرده در چشم میل رشوت خاک
گر بدی زنده یوسف القاضی
به نیابت ازو شدی راضی
روز حشر و قضای بی زلزال
او دهد در زمین قضا جواب سؤال
نامهٔ او بروز حشر و قضا
نامهٔ یحیی است پاک ز خطا

[illegible]

حدیقهٔ حکیم سنائی ۷۵۸

[illegible]

فضل را بحر بود و عز را کان
شرع را دایه بود و دین ایمان

همچو اقبالش از دو عالم جای
لاجرم هست سزوین خدای

روی او چون ز رای او بفروخت
آفتابی به آفتاب آموخت

دال چه چو موی اوست سپید
باد در باغ شرع تا جاوید

در مدح کریم العهد عز الدین یوسف

نام او در عمل صحیح العمل
لقبش در وفا کریم العهد

همت او ورای جزو و کلست
که همه آبها بزیر پلست

گر بخواهی زبان او مثنی
کرم خلق او نگوید نی

سائل آز را چو قارون کرد
پنبه از گوش بخل بیرون کرد

خواجه ابلیس گر زنی زهم خیر
لیث او لات و چو گفت انا خیر

گر دوی اردیدی این کارم وجود
ور سرای وجود رای بجود

بیند آنکس که هست بینا دل
وانکه از گل فی آل ورد حاصل

شمع آنکو بمجلسش بنشست
شمع وار او تو گوئی اندرست

جامه جبرش از صیانت چاک
عرصه جانش از خیانت پاک

دم او همچو عیسی آدم جان
عهد او همچو خضر محکم جان

نه بکس میل و نه ز کس ملول
چون پیمبر بعلم و دین مشغول

زان به بیهوده می نپردازد
که همه شغل آخرت سازد

بینی از هیچ چشم جان و خرد
بگشائی که تا بدو نگرد

گر شناسی مقدم از تالی
نیست اینجا ز حیلت خالی

فعل بوده ست در همه احوال
چه با فعال این چه در اقوال

در رضا دین غرض نسپارد
خشم را در سها وانگذارد

هست چون حوض کوثر از انعام
مشرب عذب او ز رحمت عام

اولی این رعیت دلسوز اوست
مفتی شرق و غرب امروز اوست

زین جهان از پی سرای معاد
شده مشغول در کشیدن زاد

تا عنان چون بد آنجهان تابد
عاقبت را چو نام خود یابد

متناسب نهاد او با حلم
متشابه سواد او با علم

چون قدر در سخا ربا نکند
چون قضا در عطا خطا نکند

آنکه ناورد چون صنایع دهر
نیز در هیچ شهر تا [illegible] شهر

هر چه اندر نقاب قوت بود
خاطرش را خرد بفعل نمود

رای بیدارش از طریق صواب
یکجهان خصم را فکند در خواب

بیا باشد و در اتفاق [illegible]
[illegible] است [illegible] و در اتفاق [illegible]
هر یک از اینها [illegible]
و ما اندر [illegible] و ما دون [illegible]
[illegible] منفعل [illegible]
[illegible] الا منفعل [illegible]
[illegible]
ابتدا از سوی [illegible] تا نتیجه [illegible]
و گر شناسی مقدم

[illegible]

هست ازو روی رقیب اجلال
پشت اسلام و شرع ازو کمال

در نظر چون عبارت آراید
جبرئیلش بطبع بستاید

کلک او گز ره جفا دوست
همچو انگشت حور پر نور است

در کف نقشبندست ازل
در خلاهی جلال او چه خلل

بی سبب نیست در نشیمن جود
لاجرم هست در سرای وجود

آسمان سخا و احسان اوست
ابر انعام بخشش نهان اوست

بخشش ابجو بوخنده نو رست
نیک نزدیک لیک بس دور است

همچو عقل اندک و فراوان شو
حلع انگبن لیک پنهان شو

هم گران هم سبک نقاست چو کان
هم سبک هم گران چو جسم و جان

گر بخواند مرا ز بهر عتاب
همه تن دل شوم بسان کباب

قدر او بام آسمان برین
خلق او دام جبرئیل امین

گام چون بر بساط نطق آرد
گنگ از و نشاط نطق آرد

در کند زالکن التماس سخن
در حدیث آید از نشاط الکن

سنگ بر روی هیچ جود کند
فلک از نطق او سجود کند

بخشش عذب چون قتیبه صبر
بابطر چون سرشک دیده ابر

[illegible]

حدیقه حکیم سنائی

[illegible] ساره زن ابراهیم علیه السلام [illegible] ساره بنت [illegible]

قالت یا ویلتی ءالد وانا عجوز وهذا بعلی شیخا ان هذا لشیء عجیب [illegible] فبشرناها باسحق ومن وراء اسحق یعقوب [illegible]

عهد او چون ممیز اندر عهد جهد او چو نصیبے اندر جهد
چون ز خورشید قابل قوتست لاجرم عهد او چو یاقوتست
نکته بود بر صلاح و وفاق گوش ساره است فرزند اسحق
چون تنور زمانه آتش تافت گردون چرخ سیلی خورش یافت
خود فزانده است و شفا و الم جز با بالای شرع و عقل قلم
لفظ و نطقش ز عقل و جان مملیست کو ز امر خدای مستملیست
جود او چون بهار نوش سلبست بود او چون حیات خوش طلبست
مایهٔ فرش رسم تحفهٔ اوست سایهٔ عرش خالق حفظهٔ اوست
چاکر گفت اوست گفتارم شاکر دست اوست دستارم
گر دواند مرا به پیش خدم پیش حکمش به سر دوم چو قلم
بدو لفظ نکو که بشنودم یک دو را اندر فلک بفزودم
مر مرا آب شد ز حیرانی آتش و یک روح حیوانی
گرچه بابا هم از قرونست او از قرون و قران برونست او
ز دو امیر ولایتی گشتم در قبول وی آیتی گشتم
ور مرا گوید ای سنائی رو بندم از دیده با شمال گرو

[illegible] صد و بیست سال [illegible]

خوی او جان تشنه را مشرب   سحر او مر پیاده را مرکب
کرده از نکتهای عقل انگیز   طبع نازان و چشم خاطر تیز
در تصفح چو علم بردار   در تخلص چو سلم برخوردار
هر خبر کز رسول نقل افتاد   شیخ در شرح آن بداد کش داد
معنی هر یکی برون آورد   جمله زیبا و نیکو و در خورد
مشکلات کلام ایزد بار   متشابه که هست در اخبار
همه را کرده حل و شرح و بیان   لفظهائیکه هست در قرآن
ابن عباس روزگارست او   با معانی بشمارست او
هست با دانش معاذ جبل   ایزدیش برگزیده عز و جل
باد پیوسته چیره در هر کار   وز همه علم خویش برخوردار
تا جهانست عز و جاهش باد   حکمت و شرع در پناهش باد
لهٔ باد باقی بقای نوح و ملک   تا بود دور و مدار چرخ فلک

فی مدح جمال الدین صدر الاسلام ابی نصر احمد بن محمد بن سلیمان

بعد از او خواجه امام امین   مفخر شرع و یار و ناصر دین
تازه از لفظ او مسلمانی   نژاد و نسب سلیمانی

صحابی

لهٔ قول باد باقی الخ
یعنی تا بقای نوح باقی [illegible]
[illegible]
حدیقه حکیم سنایی [illegible]

خلق و خلقش لطیف چون جان را لفظ و معنی دو مغز چون جوزا
نفس او نقش زندگانی بود گر دو مغز و یک استخوانی بود
در خرد و صغر را مبانی اوست در سخن روح را معانی اوست
سیرت پاک او حکیم او صفات صورت علم او کریم اصفات
همت ابرام و ناز جوان کرد شعر چون هست بکر و معطی خرد
زاغ را چون همای فر اوست پشه را آنچه باشد پر اوست
قلم او ز سهوها است مصون بر علمش علوم گشته زبون
علم او دستگیر دینداران قلمش چون ربیع با باران
عالم از فتوتیش برآسوده وز ضلالت جهان بپیزدوده
گر بود برهانش بر جهان آسان متشابه که هست در قرآن
گر بسیج کند روا باشد کاینچنین علمها کرا باشد
کیست مانند او بعلم اندر مستوا جمع بعلم و حلم اندر
او تواند نمود مرجان را بی نقاب حروف قرآن را
زانکه در قبر سید آسوده است تا نیابت بشیخ فرموده است
مرد چون بود کار را در خورد هر چه وی گفت شیخ چونان کرد

ه ابرام ستوه کردن و بستوه آوردن و ملول کردن منتخب
۷۶۳
[illegible]

خواجه در راه عقل و جان قوی بال
خاک جسمش ز طرب اتصال
نطق او از جهان جاویدست
زاده ذهن او بصفوت نور
همچو اندر جنان حامی حور
تا چو تو میزبان نو دارد
جان پاکش سخن گشاده برو
نعمت او در عراق و بصره و بلخ
چون در اعراب اسم حرف شود
در میصره حدیث نحو کند
گشت در باغ تر یزدانی
نغذی تیغ شرح گفتارش
دل مر او را شود ره او همو
هست نحوی رسول بجویش
تا بدیدن انکه جانش کان دارد

در صفت سلمان و بوذر غفاری

در سرای غرور و جمع اناس
آب چشمش ز معرفت سلسال
دور روز تر و بابک همچو خورشیدست
حلقه و عقد گوش و گردن حور
سخن سهل او هم اید رود و دور
عیسی و خر غذای و جو دارد
جان در و معنی بنا و نه او
هست خمار و دست روی چو عشق
واندر احکام فعل صرف شود
بصره از اهل نحو محو کند
از برای دل سلیمانی
میوه شاخ عقل کردارش
دین مرا او را جمال او ده خطاب
هست آب غذای در جوش
روغن اندر چراغ دان ارد

[illegible]

قال الامام الاعظم [illegible] استوی [illegible] والذکر فی الکتاب [illegible]

صدر اسلام و دین بدو تازه
هنر و علم او بی اندازه ۱۱
علم او همچو آب شوینده
نام او همچو باد پوینده
علم او وعده سماعیلی
جمع او شمع طارم نیلی
کانکه گو بیان یاسین کرد
جبرئیلش ز سدره تحسین کرد
شاد باش ای امام هر دو فریق
وی زهی ای گزین هر دو طریق
تا تو بر منبری فلک ز نشست
من بگویم که استوی بنشست
دست معنی چو کرد معنی تاخت
زال زر دید و زال از شناخت
ای که می پرسی از طریق مری
کانکه این سخن جواب کرے
که چه گوید همه برین کرے
باز گویم اگر ز من پرسے
تا چراغ سخاش تابان گشت
همچو پروانه جان شتابان گشت
جان او چون چراغ جودش دید
زار میسوخت خوش همی خندید
گرد واز بهر رتبت جاهش
از پی خاکروب درگاهش
فلک هفتم از زحل خالی
چار ارکان ز پنج حس حالی
چند گویی که وصف خواجه بگو
پای در نه بوصف دست مشو
ورده و نیست مختصر کارے
باز گویم که من هشیاری

واقع شده و بیان [illegible]
در قرآن قصه [illegible]
[illegible]
حدیقه حکیم سنائی
[illegible]

از هزاران هزار ذوق شگفت نکتهٔ من که خود سبک بشگفت
در شعور عقل عامه میگوید سخن گر ز نامه مے شوید
سخنش با نوا و زینت و برگ خاص بندیست تا گیر خود برگ
سنج ما را از آن دل خوشخوی داده ابر سخا بعشرت خوی
شده در راه حکمت و تدریس نکته‌اش همچو رفعت ادریس
برگرفته بعقل با امکان فتنه از پنج حس و چار ارکان
خاک شوره کند شراب از خلق آب دریا کند گلاب از خلق
آری آنکس که صبر پیشه کند بیشهٔ شیر زیر تیشه کند
از پس صبر گردد آتش صبر عذب همچون سرشک دیدهٔ ابر
خلق را شرط شرع او ابدیست زانکه با غمز دیدهٔ صمدیست
داده دین با خلل نکرده کبر دل احمد تبدل نکرده ز کبر
ای امامی که از پی زینت منبر قست تاب و زینت
پردهٔ چرخ را پدید آور قفل احکام را کلید آور
سر صندوق صدق وا بگشای خلق را از لطف حق بنمای
ور سخا و فصاحت از پی دین پای برنه بصدق علیین

۷۶۹

از پی باغ شرع چون حیدر آب در جوی اوست از کوثر
رنگ او بهر نکهت طیبش کرده تهذیب عشق تذهیبش
هر که یک شب بکوی او بگذشت در سخن مقتدی عالم گشت
هر که روزی بدست دل ره ماند نسخهٔ دلبری ز رویش خواند
چون بمجلس نشاط گفت کند طاق خورشید چرخ جفت کند
از پی چشم بد ز روضهٔ نور دل بجای سپند سوخته حور
گوئی آمد نگار در گوشش خوی خوش بر نظارهٔ رویش
لب چون لاله خشک تر نرگس بینی آنگه که ختم شد مجلس
عقلا باز گشته طوطی وار خلق چون حلق بلبل از گفتار
چشم پر نور ز نور سفتهٔ او گوشها پر گهر ز گفتهٔ او
گاه تقریر و وقت تدبیرش صبح خوش خنده از تباشیرش
شد برای امید جان و خرد آنکه او را بجان خرید خرد
دل ز لطفش همیشه در ارم است چه ارم زیر گلبن کرم است
خود چه دیدند اهل عرفان ازو چه شنیدند اهل معنی ازو
که خود او زان نکات کو در دل است وز ره لطف غیب حاصل اوست

[illegible]

[illegible]

از هزاران

چو اگر نام تو بنیروستی زو و همچون عدوت مردستی
میزبان دشمنانت راگست با چنین دعوتی کرا برگست
تن که یکدم خلاف تو پذرفت جانش گوید بلاغ من بگرفت
تف آن تن برفته با لب او مرگ در حلق کشیده مرکب او
مرگ خورد وست بدسگالش را تا نه بیند کمال حالش را
عمل و عمر دوستانش باز در لقا و بقاش باد دراز
گوشت عالم ز بهر اگر چه پست لیک ازان تو آزموده ترست
هر که در سر چراغ دین افروخت سبلت لیف کنانش پاک بسوخت
سخت بسیار کس بکوشیدند کسوت صورتت نپوشیدند
خلعت هر که زان سری باشد حسد اگخواجه از خری باشد
همه مستورگان عالم راز با ضمیر تو رخ پر آب نیاز
پرده داری سرای غیرت را حیرت افتاد از تو حیرت را
خصم ازان آمدند هر خاست نیست کس را تقدم از الف لات
در کمال حدود لفظ و نوخت بکر ماندی و کس ترا نشناخت
در معنا مرد بی خطیری تو در سخن فرد بی نظیری تو

[illegible]

[illegible]

۱۷۷

حدیقهٔ حکیم سنائی

معنی بخش مخزن زایده را
تا بانفاس او دمش سرکارست
هر سخن را که نقش جان دیدم
همه گویندگان روی زمین
بی غرض بنده‌اند بر پا شتند
هر چه اندر جهان سخن گوشند
در زمان تو ای امیر سخن
گرچه الماس نطق می سفتند
طرف حرف تو مخ تفسیر ست
تا که در سر ضمیر ارکانست
روح را تازه میزبانی تو
قالبست این جهان و جانش توئی
بوجود تو خلق از آن شادست
حالت از اصل سوز فرع آمد
دوستان را صبوح روحی تو

فتح ده جان و تن ساعده را
هر سخن را چه تیز بازاریست
داغ نطقش بزیر ران دیدم
پیش نطق تو ای جمال الدین
چه نکو باشد ار خمش باشند
نزد رمز تو حلقه در گوشند
شوخ چشمی بود سخن گفتن
با بیان تو معنیان گفتند
هر چه جز آن جگر تفت سیرست
شمع جمع تو بشره پیداست
نغذی صد هزار جانی تو
همه شخصست وین زبانش توئی
عمر با دانشش تو همزادست
حالت از درد ساز شرح آمد
جان جانها همه فتوحی تو

معنی بخش [illegible]
[illegible]
بدیع علم [illegible]
[illegible]
[illegible]

نزد علمت سخن یتیم بماند
پیش جودت سخا عقیم بماند
هر که نشنید از تو او چه شنید
دیدهٔ کور ترا ندید چه دید
منزل رمزها بدیدم من
چون تو در چون خودی بدیع سخن
حاسدان الو گر ز شیخ میزن
ختم شد نثر و نظم بر تو سخن
ساز را مستمع بیان تو باد
آذر را مصطنع بنان تو باد
با تو ما هست اختران را سیر
عرش تو عرصهٔ عوارض خیر
ذوق او جانفروز قرآنست
پند او بند سوز دیو نست
سومین در ره حقیقت و شرع
نیست اصلی قدیمتر زین فرع
علم تا آن را ندیده ام یقین
وارث حق ترا ز جلال الدین
آنکه تا یافت ز آسمان سند
یک یمین ست احمد و احمد
عالم علم را گشاده درے
گر جز او کم توان از آن دگرے
شد حرام از برای در سفتن
جز در ابر کما سخن گفتن
جان قرآن همی بیفروزد
تا از او نکتهٔ در آموزد
عشق پنهان ز رحمت خاطر
گفته با ذوق مغز جانش بس
این نگفته دل از زبان سروش
وین شنیده دل از ملامت گوش

یعنی ذوق ممدوح

یعنی پند ممدوح

۳ یعنی تا ذوق ممدوح از زبان قرآن نکتهٔ در آموزد

[illegible]

یعنی یک صورت پیدا کرده [illegible]

از آسمان سند یافت ام [illegible]

باران بود و ابر [illegible]

از کمالت فزوده دین را
شادی جان اهل غزنین را

گرچه هر نقش حرف غزنین ست
چون قدمهای تست غزنین ست

با لقای تو ای جمال الدین
نیست غزنین بهشت لیک این

مثل تو تا تو در جهان غیب
خود تیاسیست ز سوسن سیر

زاده شرلست بر هانم
شکر این موهبت نکو دانم

نظم من بهر شکر تو بودست
جان جانها از آن بیاسودست

خرده خود بضاعت زیره
سوی کرمان بری تو بر خیره

گهر مدحت تو دانم سفت
همه دانم ولی نیارم گفت

دوستان ز نشاط لطف ملکیت
دشمنان بر بساط قهرت پست

تن هست بجود تو کامل
جان حکمت بحجت تو حاصل

ای وجودت ز لطف حق اثر
باز جودت ز حسن او خبرے

هر که از حق بسوی او خبریست
در دل او ز مهر تو اثریست

تو طبیبی بعنصری دگرست
تو حبیبی بذکری دگرست

محرم سر انبیائی تو
مدد قوت اصفیائی تو

حکمت اهل استقامت گشت
حجتت حالی قیامت گشت

حدیقهٔ حکیم سنائی [illegible]

شمس دین شمس ائمه عمر   که نیارد چنو زمانه دگر
شربت شرع دین باغ رسول   از نسیم فتوح کرده قبول
همچو دین وعدش از تخلف دور   چون خرد لطفش از تکلف دور
حافظ شرع بهر پیوندش   دیدهٔ جان ندیده مانندش
از عزازیل ننگری که بتفت   دیو بشنید امر زود برفت
از نهیب بزرگ مایهٔ او   میگریزد ز سهم سایهٔ او
پیشش از بسکه پاس دین دارد   آسمان چشم بر زمین دارد
بینی آن ذات پر لطافت او   وان صفای برخ آفتاب او
هم فصیح سزای گفتارست   هم صبیح ملیح دیدارست
لاجرم نطقش اندرین منزل   همچو عیسی ز گل نماید دل
هست رطب اللسان بمدحت او   جبرئیل از کمال رفعت او
هم سرای سرور داد آباد   هم همه دوستان او دلشاد
چون دمارا نهاد خواهد برشخ   عیسی آیین کنند ز چارم چرخ
سوز سینه‌اش اگر عیان گردد   چنبر چرخ رایگان گردد
شادی آید چو او بصدر نشست   بر سر دست بر نهاده بدست

شد [illegible] ختم آن [illegible]
[illegible] در باب
[illegible] بهشت [illegible]
گشت [illegible] شگفت
شاد دل [illegible]
[illegible] روز [illegible]
حدیقه حکیم سنائی
تمت [illegible]

سخنش اندک و ملیح ملیح همچو توقیع در رهین و فصیح
با بد و نیک بی ریا و یکی اول و آخرش یکی چو یکی
رقت آن کو کمان خاطر خویش زه کند از برای ره درویش
ره کند تیر چرخ بر گردون زه کند سنگ خاره بر هامون
اشهب نطق او چو برشتابد یارب آن نکته کو در یابد
بصفت هم کمان و هم تیرست سخنش هم مرید و هم پیرست
آن کمان پدید و تیر نهان آن مرید خدای و پیر جهان
عیسی جان مرده خاکی فرش ملک الموت نفس زنده فرش
باغ ایمان نفس را ز چشمه روی تا ابد آب رویش اندر جوی
برگرفته بقوت ایمان دو گروهی ز عالم تن و جان
شده در راه حکمت و تدریس برتر از یونس و سطاطالیس
یافته فلسفه شریعت و ره از پی قرب دین و نقل سفه
از درون تیغ هست از پی دین صد هزار آسمان فروغ زمین
هیچ ناگشته گرد هزل و فضول شده خشنود ازو خدای و رسول

س چنانچه اول یکی هم بیت و آخرش هم بیت ۱۲ لط هر دو از روی [illegible] است ۱۲ لط

در مدح شمس الدین ابوطاهر عمر بن محمد الغزنوی

ره کند تیر چرخ الخ یعنی
بیت اول با مصرع اول
بیت ثانی با مصرع ثانی است یعنی
[illegible]

حدیقه حکیم سنائی

[illegible]

خاک پایش اگر بدست کند   خور ازان خاک آبدست کند
غم گریزد اگر شود خندان   تنگ یابی جامه در دندان
اندران خط و کلک فضل و جمال   وز شکست زیر زنخ بماند خیال
خاک پایش اگرچه در دو رست   خورش چو آب دهان بخورست
او خرد بهر راه دین دارد   عین جن ست آن چنین دارد
ور ثنایش بهر آنچه اندیشم   سیرتش گویدم که من بیشم
عجز پیش آورم من از کارش   باد یزدان بحکم و در یارش
عرش از عرض و دین مقید باد   تنش از عقل کل موید باد
بزر عقل و خرد مکانش باد   عمر چون علم جاودانش باد
باد این خاک تا ابد ملکش   همچو آب سمندر از آتش

فی فضیلة تربة الغزنة و دیاره و احواله

چونکه بهرامشاه شه باشد   مرورا زین صفت سپه باشد
ملکش از ملک جم نیاید کم   تر و تازه چو بوستان ارم
مملکت آسمان ملک خورشید   خواجه چون ماه و قاضیان ناهید
عالم آراسته بعدل و داد   گشته معدوم در عدم بیداد

[illegible]

ابیات بر [illegible]
استغنا کرد و از عبارت به دو [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
حدیقه حکیم سنائی [illegible]
[illegible]
ابو الحسن علی
[illegible]

صفت صفوت دل پاکش
نعت نطق شکرین چالاکش
پردهٔ عرش آیة الکرسی ست
شهد فردوس و حجرهٔ قدسی ست
حفظ او تا جناب شرع سپرد
دیو نسیان از و جنابت برد
از مروت لطیف منزل تر
وز قناعت خفیف محمل تر
هم درخت و من از و پربار
هم زبان ثنا از و پرکار
حلقه در گوش کرده مردم چشم
پیش آن طاق ابرو و خم چشم
نائب شرع مصطفی اوست
حامل علم مرتضی اوست
علم تاویل بر زبان وارد
شرح تنزیل را بیان وارد
هرچه امر [illegible] بگفته رسول
او بجان کرده است جمله قبول
تا درآمد بعالم فانی
بوده شرع رسول ربانی
آنچنان علم شرعش از بر شد
کانچنانش بجان مصور شد
گشت با مرتضی درین ره یار
او کشف گشت بر دلش چو نگار
هر که حق و حشمت یزدان دوست
وانکه والراسخون فی العلم اوست
زنده کرد از برای یزدان را
مال و دل جان او جان را
تا که مالش رسد بهر یارے
از جاش توانگرم یارے

یعنی او از جنابت نسیان مطهر گشت ۱۲

ولهم [illegible] آل عمران در سیپاره [illegible] تلک الرسل واقع شده [illegible] وما یعلم تاویله الا الله والراسخون فی العلم یقولون آمنا به کل من عند ربنا وما یذکر الا اولوا الالباب [illegible]

[illegible] ۲۷ حدیقهٔ حکیم سنائی

[illegible]

پادشاه و وزیر و میر و حشم   عادل و ناصح و امین و حرم
چون ستودی بسی مذلان را   سخنی گوی بو الفضولان را

فی مثالب شعراء الزمان وغیرهم

تا کی این لاف این تنیزهٔ تو   که همه تو مه حدیث ریزهٔ تو
بگذر از عالمان و درویشان   تو و عامه و خصومت ایشان
چون ز اخوان شرع بی توقی   تو و سالوس و کبر و علت نبوتی
تو چه مرد کناری و بوسی   مرد زرقی و یار سالوسی
هر سخن کان ترا کند فربه   هذیان پر حمیت نه از وی به
خویشتن کشته زیبا کی   کر بی اصلاح خوردی انطاکی
هر که دارو ستاند از معتوه   زود گیرد همه جهان ای کوه
هر که بر رفت خیره بر سر چوب   گفت تذکیر هاون و جاروب
نشود واعظ و نه حافظ دین   نبود وارث رسول امین
هرچه او گفت خنده آرد بس   هرچه او کرد زو نگیرد کس
مرد ماتم زده ز گفتارش   سال و مه منحنی بود کارش
نگذشته او بکوی سخن   نه بگفته نه دیده روی سخن

[illegible]

حدیقهٔ حکیم سنائی
۱۲۷۶ ه
[illegible]

عرصهٔ مملکت چو باغ بهشت
ستانش از فرشته با گل و خشت
شاه کز این مملکت شده کافور
چشم بد باد از این حوالی دور
اهل غزنه چه کرده اند از داد
که چنین شان کریم شاهی داد
هر چه زایند و بخواستند عطا
داده شان گنج گوهر و دیبا
با اجابت دعا چو مقرون گشت
هر چه در خواستند افزون گشت
شاه عادل نکونیت دستور
مملکت آباد و دست ظالم دور
لشکری بر مثال مور و ملخ
بحر و بر زان ملا و وادی و شخ
صد هزاران سوار جوشن دار
که نماند ز دشمنان دیار
عدد لشکرش هر آنکه شمرد
نشمرد او و عمر پایان برد
روز بارش چو برنشست بتخت
کار بر دشمنان همین شد سخت
بورش ایوان گذشته از پروین
رونق خواجه تا بعلیین
خواجگان دگر چو مهر و چو ماه
رونق گاه و زینت درگاه
اهل دیوان همه عدول و ثقات
گاه توقیع و خط و عرض برات
بر مظالم نشسته اهل قبول
قاضیان و جمیع جمع عدول
تا ملک بر فلک مکان دارد
تا سماک از سماک نشان دارد

زن چو مهری تو نان او ناچار
خود بدست آورد چو خر افسار

زن اگر بد کند شوی خرسند
سیم باید که ماند اندر بند

چون ترا عقل نیست چه توان کرد
ایزدت کرد از معانی فرد

نیست عقل ای فتی ز تخم خدای
مکتسب نیز نیست تا شرخای

آری ریشت ز تخته افلاک
شست تعلیقهای عمرش پاک

بی سری باش از روی نوی
زردی شد بدین صفت علوی

حس و عقلش چو هست اندر ذات
هست در خورد ناو دوش صفات

هست ازین زردی چو شد طالب
ننگ و عاری بر آل بوطالب

هر چه بستاند از حرام و حرج
از بهای نماز و روزه و حج

یا لبد یا بشنگ صرف کند
برف را یار دوغ و ترف کند

گر شنود مرحوالت انبانی
تر فروشی و خشک خضابانی

دشت و کهسار گیر همچو وحوش
خانه و خان بجان نگر به چو موش

کان زن باشناکه اصل شور و شرست
همه را در دهان نگیرد گرست

هر که دارد حرام نان عیال
هم بود سحرا او چو خونش حلال

عقل و جان کسی که بی ادبست
آتش و خاک و بادش اسبابست

حدیقهٔ حکیم سنائی

۷۸۱

[illegible]

ای که در ابلهی و خیره‌سری
خرتر از گاو و هرزه‌تر ز خری
آخر عمرت از دل تفته
همچو بر کودک آخر هفته
گربه گر شد طبقه شاد از تو
گوش و بینی و دهن باد از تو
نکند نیز رنجه بیش ترا
شرم ناید ز ریش خویش ترا
من ندیدم امام بر منبر
چون تکل گوه بر سر ز تبر
هیچ دانی بچشم من چون بود
کیر و خایه نه در خور کون بود
پشت چون خرس بر سر شیخ بود
روی چون بوریای مطبخ بود
سر و ریش ار در آینه دیدی
رو که بر روی آینه ریدی
مردمی گیر و دانش و آزرم
ویحک از روی خود نداری شرم
تا کی از ریح و ضحکه و تسخر
زین سر و ریش شرم دار ای خر
از پی صید آهوی خوش پوز
چشمها پر ز سرمه کرده چو یوز
زانکه دیوی رسید فریادت
ای کم از خاک چیست این بادت
از پی آب و نان هر روزه
زهر را خوانده شکر کوزه
تو مده مر عیال را نانی
دیگران داده مر ورا جانی
در تو ای شوم تخس و ارعن ظن
که یکی نان بخواست از ده زن

[illegible]

[illegible]

گر ترا خواهر آورد مادر شوی ازوی سیاه رو چو پدر
تو ز میراث بے نصیب او زاده ان فحلی آورد و اسباب مشغله
ور تو نازی خود آورد بشک بنویسند بی حضور تو چک
نشناسد ز هیچ مرد گریز نکند خود ز مرد و زن پرهیز
هم ز ده سالگی کند در سر شوهر و مال و زر و جهیز و گهر
زان هوس خیره لعبت آراید کیر و کالا مرا همی باید
جامه بر تن آهی درد بتیز مانده در انتظار کیر و جهیز
ور کنی در جهیز او تاخیر همه توفیر تو شود تقصیر
نام و ننگت بباد بر دهد او بر سرت زود خاک بر نهد او
مرد بیگانه گر برد از خانه خانه ات پر شود ز بیگانه

حکایت فی شناعت الابن و البنت و اولاد السوء

دوست جوی از برادران نسل که برادر کند بر آذر دل
که بود خشم بر پدر خواند که بود بر تو خواجگی راند
تا پدر زنده با تو دمساز است چون پدر مرد خصم و انباز است
گر وثیقه کنی بر و قسمت ور نه دردم کند بدو قیمت

ع [illegible]
[illegible]
حدیقهٔ حکیم سنائی
[illegible]

دل برین چار طبع چرخ منه
جعفری بهر جسر کرخ منه
هر که خود زشت و بیخرد باشد
رای او سست و روی چه باشد
صبر کن بر ادای تلخش او
دل منه بر ندای ناخوش او

فی ذم الاقارب

این گروه را که نام کردی خویش
هر یکی کژدمند با نیشش
سرگران همچو مای در خوابند
پر ز زهر همچو تیر در تابند
از جفا زشت گوی یکدگرند
وز حسد غیبجوی یکدگرند
از ره مرگ و حساب مال و درم
آرزومند مرگ یکدیگر
اهل علت ز خویش یکدگرند
زره حساب خویش یکدگرند
در ضیاع و عقار خویشان را
بشناسی چو گرگ میشان را
گر چه ایشان اقارب‌اند همه
در اقارب عقارب‌اند همه
نیک گفت این سخن حکیم عرب
بلو و خویش اهل نار و طرب
این مثل را اگر نداری سست
که اقارب عقارب‌اند درست
خویش نزدیک همچو ریش بود
بیش کاویش رنج بیش بود

فی ذم البنات

کرخ بفتح معنی دارد
[illegible]
منتخب اللغات

بر کس ایمن مباش از آن پس تو / گر نیابی امین برو کس تو
هیچکس را بخود نیاری خواند / گوز بر گنبد ایچکس نفشاند
هیچکس را بجا نیاری برد / نکند ایمن بر عرابی گرد
آتش و پنبه جفت کی گردد / خان و مانت بحیله فی گردد
گر غلامی خری و گر شاگرد / باد وی از ناکسی برآید گرد
زود دامادیت طمع دارد / خویشتن را ز خانه پندارد
پند نکو گفت آن نکو استاد / که وی افگند شعر را بنیاد
کانکه را دخترست جای پسر / گرچه شاهست هست بد اختر
وانکه او را ز سیم ما صلوات / گفت کالمکرمات دفن بنات
بر فلک چون بنات نعش ست / بر زمین هم بنات بر نعش ست
هر که او دخترست خانه نژاد / بهتر از گور نبودش داماد

ختن بتحتین داماد و عند العرب کل من کان من قبل المرأة مثل الاب والاخ فهم الاختان و عند العامة ختن الرجل

فی مذمة المخنث

کیست این سست مرد اداماد / کرده حمدان ز بهر زن پر باد
گاه و بیگه در آید از در تو / کام و ناکام گشته همسر تو
گشته معروف هر کسی هر جای / کیست این مردک خواهر گای

[illegible] حدیقهٔ حکیم سنائی [illegible]

نه برادر بود بزم و درشت
گر برای شکم بود هم پشت

عقل نبود برادری کردن
از پی رنج دل جگر خوردن

رنج دل باشد و عنای جگر
نه برادر دو دیدن از مادر

نه قبولش خورش و نه کردن و
همچو برزوی خوب بینی بد

حکایت

از نسخه اعراب [illegible] برا ابجد

کلکی بر مناره کودک خرد
برادرا بنازمی افشرد

چون موذن بدیدش اندر روای
پس بگفتا ای کلک بهر خدای

سره کارے هیکی برتازه
بدو منزل به پیش و شو باز

مثل

بود فرزند بد بود و بد و با
زنده مالت برند و مرده توبه

جهل باشد عدوت پروردن
از پی رنج دل جگر خوردن

ور بود خود نعوذ بالله دخت
کار خام آمد و تمام زبخت

طالعت گشت پیشکی منحوس
بخت تارکون تو شود منکوس

آنکه از نفس اوت عار آید
دخترت را بجو استار آید

خان و مان تو پر ز عار شود
خانه از شهر وی حصار شود

اودر نهایت شهرت [illegible] این بیت گویدن که نه قبولش خورش [illegible] نعمت برابجد که زنده مالت [illegible] سخن [illegible] [illegible] برابجد [illegible] [illegible] این طرق [illegible] [illegible]

[illegible] اعراب [illegible] وکالت و [illegible] اعراب [illegible] قرآن [illegible] ۱۲۸۷ [illegible]

[illegible] ازمرا [illegible] اعراب [illegible] نغیر [illegible] سعد [illegible] [illegible] الفاظ [illegible] اعراب [illegible] [illegible] الفاظ

در صفت خویشتن پدر کرده
درکن و در بکن ز باب خانه
چون عقاب چو باز همت گرفت
همچو کیر جوان بوقت کب
گرت بخشد عمامه عم دستان
دیدی از دست پای بلغم را
کان عمامه بهر آن ز اوست
تا ندید دست پای را هنجار
اندوه خال ز غم غم بگذار
ورنه جان کش که دل ستم نکشد
خال کاز او تو گزیده بود
گند آن خالت از خرد خالی
چون زرت باشد از تو چو بد رنگ
خواجه خواند چو کار باشد راست
شاهزاده بوی چو باشد مال

گر بزرگی و پرستاره و بردان

پس گه پرورش پدر کرده
در بسیار ره بده چو بیگانه
همچو گنجشک نکه خوار گرفت
باز وقت بیار خایه پیب
کان بود چون عطای بد مستان
در رو سر آن عمامه عم را
گز وجود تو خوشدل شاد است
ندهد دست عم ترا دستار
تا بوی شاد خوار که بر خوردار
عاقل اندوه خال و عم نکشد
همچو خال سپید دیده بود
بهر میراث مادرت حالی
چون بوی مفلس از تو دارد ننگ
پس چو گر شد غلام زاده ماست
واده زاده شوی چو بد شد حال

حدیقهٔ حکیم سنائی

کاوین آنگه کند که گیرد زر   کس خواهر بزر دهد ای خر
وانزمانی که سیم نستاند   ای بسا گاو چون که براند
هر تجمل که دارد از پی گیر   بدهد تا ان زنش نگردد پیر
چون نماند درم طلاق دهد   چک بیزاری و فراق دهد
سال دیگر کاوین بزر کند او   چون نماند درم بدر کند او
خاک بر فرق خواهر و داماد   که نگردد کسی از ایشان شاد
هر که خواهد جماع سیم دهد   زر معشوق خود سلیم دهد
زانکه داماد تا نیابد سیم   نکند فرج خواهرت بدو نیم
آنکه خواهرت را همی گاید   مرگ بابات را همی باید
دور باد ای برادر از ما دور   خواهر و دختر و زن مستور

[illegible]

فی ذم الخال والعم

آنکه عم تو و آنکه خال تو اند   همه خونخواه جاه و مال تو اند
همه ارزنده در عنا و عذاب   بزر و سیم سفله چون سیماب
آشکارا چو گربه بر سر خوان   زیر بر تر ز موش در پنهان
عم که بدگوهر و پرستم باشد   غم نباشد که درد و غم باشد

[illegible] ۷۸۹

زانکه چون مغا یافت بالش جل | بگسند چه بدت و یار و خانه بدل
کعب او چون بلای آمدنی | باز کاسه آش و چو کاسه زدنی
کز درای بخند مستت خواند | و بر بداری بعنف بستاند
دم از کون خواجه تیز دهد | گه گه از کون میر بیز دهد
که من از دست ایشم و اثم | من که دون دست است سلطانم
همه اوش ز حاجب و ز امیر | زه لافش ز نایب و ز وزیر
گوید ار با تو هم سخن باشد | ز خود گر چه گنده کهن باشد
که ز میمی بحرمت و بدولت | یک زنخ زن چو من درین دولت
گر زنم حیز دست شه زنی | که بدست خود بهم زند سیلی
من زنم بیشتر زبیم بپشه | کون پالان بریش خود رشید
شاه ما را زنی بوار بشید | خود بعقرمان ریش من زنید
خود بسم منت چندین گاه | قفل ز مهر کلید گلخن شاه
چکنی با خوشی ز خویشی او | که مرا دید کی و بیشی او
از پی لقمه ساتم و سوره | گر غلامش بود کجا مزدور
کیست در چشم عقل نا خوشتر | و جهان از گدای کیرا ور

[illegible]

پس تو گویی خالان مرا حاجت است   ننگم از خال نیست خالی حالست
رو تو از ننگ خال بی غم باش   خال و عم را بمان بی غم باش
تا دو دستت بدامن خالست   هر دو پایت میان آن خالست
حکمت اندر عرب فراوانست   وز همه خوبتر یکی آنست
که عدی شد چو از عداوت خال   همنشین سباع و وحش و زال
نشنیدی که راند در امثال   رو تو عم غم شمار و خال وبال

فی محن صاحب العیال والخال

گر بباید زن ستوده سیر   لیکن از خال مادر خویش بتر
زیرک آنست کو نگاید زن   ننهد در سرای خود شیون
اشتقاقش ز چیست نانی زن   یعنی آن شب را بتیر زن

فی ذم قرابة السفیه

موش گر زشت در دکان افتد   به که خویشیت با عوان افتد
چون نشیند عوان خر پشته   چه پدر پیش او چه خر گشته
خویشتن را خدای نام نهد   خال و عم را گدای نام نهد
بنشاند ز جهل و کشخانی   پدر پیر را بدربانی

گویند که الطلا [illegible] گردند [illegible] دیوان سلطان [illegible]

۷۸۸

[illegible]

یا بکش یا گزینه از بر او
یا بهوس یا بپیاز از سر او

گر چه تشنه شود سرابش ده
ور چو روغن شود ترابش ده

تا ز باد (نخوت) درشت او برسی
آتشش را چو زآب خاک دهی

ورنه با او نشین بهر برزخ
تات فردا برد بدوزخ

فی ذم قرائة الصوفی

باز اگر خویش باشدت صوفی
او خود از هیچ روی لایوفی

خانه ویران کند بلیل و نهار
یا بشکرانه یا باستغفار

نیمشب هر شبی بخانه خویش
آید و صد اباحتی در پیش

نه بصورت مسافر و آز
نه بسیرت مقیم پرده راز

اندرون گنده و ردا خانه فروش
تکیه بر دلق پوش ازرق پوش

کارشان همچو نقش چینی رنگ
دلشان همچو کاف کوفی تنگ

از پی یکدو روی و دین کن
قبله شان سایهٔ قبا گه رز

گر بداری مزاج شان در قوت
از نکوئی زده ده صلوات

سبغه شاهد و شمع و سرود
عالمی کو ز زیر چرخ کبود

نرگس از بهر لقمه و دانگ
گوشت گنده کنان بهیده بانگ

[illegible] کرده در حدیث با یا م [illegible] باشد از [illegible] بسیار [illegible] بحقیقت [illegible] قلب [illegible]

دیده ور شکار او و میده فرد   تا ز خود سوی تو به شده فرد
از عدم بوده و ز رفتا سود   در میان طمطراق بعیده
بدرے زنده از پنجی بیار   بجو نے کنده از تیغ انگار
ده ور شو و ور شو ز زنده کیش   روشنی شو ز ننگ تا رکیش
سفله گر دو ز جبل و مال سفیه   کرسیه سار رفتا بدیه
که برین خوان حقیقی و فرودی   صابری به که از جگر خوردی
گر مه او ده مه عز و دولت او   چه کنی با و ریش و سبلت او
درس ابر خدا ز قناعت بیار   آنگه از دوره ور اوگری و تو خند
خواجه تو قناعت تو بس است   صبر و همت بضاعت تو بس است
گر خود آبستن ست بابه ساز   شب کوتاه و تو به روز دراز
دوبن ور نعمنا [illegible]   دست او با دوان برابر
صلح نی جنگ به کریمان را   گله از سنگ لئیمان را
با عوان خویشی از داری   دیده بر نقل خود گماری
گر شهم ماز سوی جانت روان   بهتر آید بسے که خویش خوان
خویشی ار با عوانت ناچارست   اندرین قول پرکان چارست

[illegible]

خانهٔ بود و همچو بیت حرام — بد و روز و دو شب کند بدنام
ور نباشی چو گربهٔ بی غلغل — کور گردی ز نغرهٔ بلبل
صحبت بد بود چو خوردن می — کز فضیحت شود حریف از وی
جاهل آنگه که خوشدلی ورزد — تیزی آنکه بجالی ارزد
از پی زیر بانگ و ولوله چیست — رو بخود باز گرد مشغله چیست
این صفت زر تو کی خوشی باز — آنگهی کت خورد چو موش پیاز

فی ذم قرابة الفقیه

ور بود خود فقیه خویشاوند — وند گروت ز بهر خویش آوند
باشد او در مزاج سیرت خویش — زان سخنهای بی بصیرت خویش
تا بکارت رود روی یا نه ورای — طالع عمر کاه کار افزای
تا تو سر بر کنی ومی از دلبر — ریش بر بر نهاده باشد بر
بیم تو جز بجنبش چالاک کند — آن کند با تو کیچ سنگ نکند
بد بد است ارچه نیک دان باشد — سگ سگ است ارچه سر شبان باشد
او نشسته بسر ولی ندر درس — تو از آن حیله و سفیهی ترس
تیز بی علم و فهم را ننگست — کز سفیهست سهم را ننگست

[illegible] ۹۳ [illegible]

دور بینان عقل چون کرگس ره بی شهویان دیده کش چون خس
ریششان پر ز باد و فرمان نی ابرشان پر ز رعد و باران نی
زشت باشد ز بهر بالیدن دل تهی و چو نای نالیدن
روی کرده چو تخته کاشیره بنفاق و دل اندرون تیره
پارسا صورتان مفسد کار بازشکلان ولیک موش شکار
هست ایشان بدیده صورت خوب اینچنین فعل و سیرت معیوب
حال ایشان بدیده ظاهر هست تزیدکیا زرق و ماهر
بخط این مقلد و بتواب ترهات سیاره کذاب
آرزو از بهر چنگاهٔ تو اینچنین قوم را اجنانهٔ تو
تا نه خالی کند زنان چون نای چون شکم پر کند طهارت جای
بسر تیغ اگر دهند ده شاه و شاهدی دهد و بنده
ور زنت کاسه نهد ز طعام زنت را جز بشکر ننهد نام
در بهی خوش پذیره پژمرده آنچه خوردست بسوزد از فسرده
چون جماع آرزو کند بر دم در در مرده زو آفتابش نم
بام خانه بغره بر دارد بلکه بام ارهنه و آرد

[illegible]

چون بدو تافت با دو من کاه — در خبرش آید اهل ده کامد
لرزه بر مهتر و وکیل افتد — تیز بر خشنه و بر خلیل افتد
ماند در گوشهٔ علم پیرکم — شده تا کون فسرده دم آدم
که شود خشک ریش بر زانو — که وکیلاک خز و پس کند او
چکلی او فتاده در مسجد — تیزی هزل و ضحکه گز سر جد
که فقیهی بر گریخ ترش کرده او — باز تا بر کشم و شش کرده او
تا کرا آبا ز خشک ریش کند — تا که بر ریش او و سر ریش کند
تا کی از بیم ریش کوسه او — سبلتان بر کند ز بوسه او
تو مکن دعوی توانایی — با چنین طالعی که برنائی
بخدایش بسیار ارت باید — که کسی با خدای بر ناید
تا ز تخییلهای شور انگیز — چند پیچد بروز رستاخیز
گر ز علم از برون عمل دارد — زیر پوشی ز جهل هم دارد
آنکس امروز زیر پوش نمود — آن ز زیر پوش حشر خواهد بود
عز اینجا همی نوال آنجاست — ذل امروز ذل فردا است
هر که اینجا هوای نفس بشست — وانکه آنجاست در هوای بهشت

[illegible]

واقع شده [illegible]

[illegible]

با تو او را از بهر نعمت و جاه حمله چون شیر و حیله چون روباه
سر و گفتنش چون قضا حالی ورس گفتن ز ترس حق خالی
از برای سوال خاصه حام نه جز فی سلم جواب سلام
می کران لب غوره و نیست ایت جام می کش که این سفینه ایست
کو بی که را اگر بدرد کون صحبت آرد و چو سر کند بیرون
گرش همسایه پا ز جیب ر است گوید این عقد اجرتست رواست
آب در جوی دیگران بردن باجازت چو داد بفشردن
بینی از هیچ سوی او تازی از سر جد نه از سر بازی
قلتبانی چو خایه کنده درون سر چو کیر آستین فراخ چو کون
نه بجفتش امید و نز کس بیم نه از و بیوه امین و نه یتیم
همچو بچه رباب ریشش ستر چون طنین زناب خاطر بر
کرده نام تو عامی و جاهل تا کند حق باطنت باطل
چون در آید فضول در تگ و پوی تو بیاری آب و بهر دوست وضو
که وکیل اندر آستین دارد اسپ حاکم بزیر زین دارد
بازنا منعتی براندازد ریش پالان کند بد و تازد

[illegible]

چون

قیمتی در قیامت ایمانست
ذنب نامهای انسانست

تهمتهای که شهوتی نبود
بر آن جز قیامتی نبود

نبود روز حشر نوبت طین
نوبت دین بود بیوم الدین

باش تا بگسلد بوقت نشور
نسلهای جهان بنفخت صور

چه کنی خویشی کسی که عیان
ببرد آبت ار نیابد نان

گر شره سوی جانت حمله برد
بچه را لقمه سازد و بخورد

مثل خویشی بد چو دربانست
دست او پای چند اقرانست

تا بود سایه هست زیر درخت
چون فرو ریخت برگ چند و رخت

خرمنش چون ترا باشد پُر
پشک اشتر نمایدش چون دُر

سال از هیچ خشکی آغازد
زود دهقان ز پشکی اندازد

تنگ بر شد بتنگ سمان برین
نام گم شد چو غم نیافت زمین

برزگر رفت نان و دوغ ببرد
مال و جفت و داس و یوغ ببرد

با چنین قوم چون کنی خویشی
گر نه بر خیره شیفته خویشی

یار آن باش کت کند یاری
شب بمستی و روز هشیاری

حکایت

با ابر درون خاک تخته [illegible] اگر بیند که برزگران بر زمین شیار کرده [illegible]

[illegible]

حدیقهٔ حکیم سنائی

[illegible]

حکایت و ضرب المثل

آن شنیدی که از کم آزاری   رندی اندر ربود دستاری
آن دوید از نشاط در بستان   وان روان شد بسوی گورستان
آن یکی گفتش ای سره مردی   تا بدیدم سلیم دل مردی
تو برین سو همی چه پوئی تفت   کانکه دستار برد ازان سو رفت
گفت ای خواجه گرچه افسون شد   نه ز بند زمانه بیرون شد
چه دوم من بهیده سو بستان   خود همی یابمش بگورستان
که بپیچان خود از سرای مجاز   مرگ سیلی زنانش آرد باز
زود باشد کشش از سرای سپنج   آورندش بپیش من بی رنج
آنکه راز دل و نهان داند   داد من زو بحیله بستاند
تا بدینسان که کرد ما را عور   عوری خود ببیند اندر گور
از چنین امت ربا چه اندیشی   تا چه خوش است در چنین خویشی
فرع دین چون علم بلند کند   بر چنین اصل ریشخند کنند
خویش نا خوش بسوی من مثل   هست موی زهار و موی بغل
بر کنی مدبرا کنی نا خوش   تیره زو آب و گنده زو آتش

۷۹۶

[illegible]

پس درین بزمگاه نامردان / از پی صحبت جوانمردان
باد همره ترا ز عشق نبی / ختم یا در اضافت نبی

در هجو شعرای بدگوید

یک رمه ناشیان شعر فراش / خویشتن را شمرده شعرتراش
قالب و قلب شان سلیم و لئیم / خاطر و نظم شان عقیم و سقیم
همه بر درگه فراشتگی / همه از روی معرفت کشتی
دیدنی هست و خوردنی مدام / چو سگ پخته و چو مردم خام
روی شان چون بیاض لعل و نکو / لیک چون بنگری بود همه پوست
تا زبان در سخن جهری کرده / عقل را عاشق کری کرده اند
جان شان همچو معنی زیبا / دل شان همچو نظم شان ساده
عقل شان گشته چون عیار ز شان / جان گران همچو استعار ز شان
گفته مدرا نام قافیت کرده / دال با ذال قافیت کرده
فرق نا کرده منطق از محنت / عقل از ایشان برشته عدت
روی چون ناس و فعل چون نسناس / همه محتاج حاجبه گرباس
سخت شادست شاخ و بیخ جهان / ز چنین شاعران به پیش مهان

[illegible]

[illegible] سعدی علیه الرحمت [illegible] بالصواب

قحطی افتاد وقتی اندر ری
دور از این شهر و ز نواحی وی
آنچنان تنگ شد بر ایشان کار
کآدمی شد چو گرگ مردم خوار
گرد هر بام و در همی گریان
خورد فرزند خویش را بریان
کرد بر خود همی طباخ اسیر
خون آن شیر و را حلال چو شیر
اندران شهر چشم سرگردید
سگ مرده که مردم آن بخرید
اندرین حال عارفی زنگی
نزدم آمد ز راه دلتنگی
گفت مردم همی خورد مردم
تو دعائی بکن که من کردم
گفتمش رهستار و مکن لنگی
رو و بگذار تا بود تنگی
تا بدانی که در سرای پیچ
هیچکس نیست هیچکس را هیچ
بهر آنیست در سرای اسباب
سرنگونسار لا اولی الالباب
زین قرابت ز خویش نامه تنگ
که قرابت قرابه وار و سنگ
بشکنند زود و بد شود پیوند
نیک نبود که دیر شد و لبند
خویشی خویش ریش ناسورست
از درون زشت و از برون عورست
خشک او تر و سرد او گرم است
سر او سخت و پای او نرم است
تر او را چو خشک شد تر او
پای دل کرد خاک بر سر او

۷۹۸

فی اصحاب المنحول

وانکه هستند در سخن منحول
از عروض و علل زنند فصل
در افاعیل و در مفاعل و فعول
کرده انجام بیت را آغاز
یک قصیده دو بیت جا خوانده
شده قانع بیکی دو سه تره
یکی و فصل کرکیاب کرده و زبر
بر اسکاف و درزی و زعفران
بر غباز و کلیبه تبر اس
همه کان مدح ناسزا گفته
دگر و خرمهره جفت کرده بهم
خلق از افعال شان شده مخمور
زهر انکس که یک دو بیت بخواند
باشد انکس که خود رو شاعر

گاه گفتار و در نقول فضول
سالم و منسرح ز بیش ز پس
گفته دائم بجای فضل فضول
هیچ از شرح ندانند باز
پیش هر سفله ریش خود دانند
فرق ناکرده ناسره ز سره
کرده انگه بشعر زیره و زبر
زده در شاعری هزاران لاف
پیش قصاب و مطبخ رقاص
خر زر و زر یک نمط گفته
بیخبر از سخن ز بیش و ز کم
سال و مه همچو ابلهان مغرور
ز اثر خامه و زنت ریش افشانند
بر معانی بود شده ماهر

[illegible]

۱۰۰۱

گربه شکلند و موش تأثیرند   خانهٔ مردمان از آنان گیرند
همچو گربه به لقمه محتاج   کرده چون موش سفره‌ها تاراج
همچو گربه لئیم و خواری دوست   خورده سیلی ز بهر پارهٔ پوست
یادگار منافقان به سخن   سخنش همچو پوست بی سر و بن
از معانی دلش بی انصافست   همچو طوطی به نطق در لافست
خانهٔ مردمان گرفته چو موش   خلق از ایشان کشیده همچو وحوش
لاجرم سخت جان و سست رگند   روی ناشسته همچو خوک و سگند
غافل از فعل و فاعل و مفعول   حفظ کرده بجای فصل فضول
باز نشناخته ز شعر شعیر   علف را خوانده گاه شعر شعیر
بر دونان سپهر بگزیده   شعر برده به پیش خربنده
خویشتن را شعر وده ازدها   ساخته مسکن از در حکما
گرد کرده بسی سخن ریزه   نیک و بد خیره در هم آمیزه
دربدر روز و شب چو غولان   نام نیکو بداده از پی نان
بنهند ارجهند از پی شتی   پای بر فرق بحر چون کشتی
همه هستند صورت شبدیز   زین چنین جاهلان و لا گریز

[illegible]

شاه را مدحت وزیر بزند
میر را در غسلو به تیر بزند

عامیان را نه رایگان خوانند
مهتران را به پاسبان دانند

هیچ قوم نزد شان چو کیاست
کس بر شان چو خانه ویرانست

همه با شست روشی و نحوسند
همه تطفیل جوی و جاسوسند

همه بادروی و طلعت شومند
زان همه ساله خوار و محرومند

بی زبانان چو زن با نا خفتند
همه کورند و دیده بانانند

شاه اگر کارها گزیده کند
نسل شان از جهان بریده کند

خلق ازین قوم غمز تازه زهند
که ز افعال ما نگونسند

همچو ترک غزند غارت دوست
نیست بر روزها ازیشان پوست

در هر آن خانه که ره یابند
در شده آمده بیان سیه باشند

ایزد این قوم را هلاک کناد
شهر از ایشان بحیله پاک کناد

چند ازین جور بار شان ایشان
هیچ باد ابد از قالب شان

[illegible]

فی مذمة الاطبا

وین اطبا که غافل اند ز طب
هیچ نشناخته ز نوبت غب

از حمیات غافل و انواع
وجه اجناس ربع الارباع

عل [illegible]
[illegible]
اعلم که تقطیع [illegible]
بیلیالایران [illegible]
بر صلاح [illegible]
ازجهت [illegible]
[illegible] ربع [illegible]
[illegible]
قبل کر عبارت از
[illegible] مراد دیت
دعوی و [illegible]
سودادی [illegible]

کیر خر مهترین مناره بود
فرش ده ... همچو شاره بود

هست یکسان چو پشت ... روی
همچو ... بست ... بوی

خلق از ایشان همیشه در خنده
همچو ... سیاه دو ... نده

بگذر از ذکر جاهلان کردن
هست شان ... در خور ... گردن

فی مثالب جماعة المتحول

وانکه بی آلت اند و بی مایه
همه عمر بایان چو کیر بی خایه

هم طلبگار زرق و تزویرند
مدحتی را دو خوشه میگیرند

شغل بر ده بگازر و جولاه
خریده ... بهای کفش و کلاه

همچو خلقانیان کهن پیرای
کرده یک شعر با دو گرده بهای

همچو سگ در بدر بدریوزه
خوانده ... را بچلغوزه

مدح شاهی بهامی برده
و زیبا هوش خویش بسپرده

یک زنگه ناحفاظ و نابینا
در عبارت فرخج و نازیبا

جامی خلخال تاج بنهاده
شعرشان همچو ریش شان ساده

تا بر از آبتای نشناسند
قول ... و زشت نشناسند

نزد ایشان گرانکه ...
هست یکسان چو ناس با ناس

[illegible]

[illegible]

۲۰

در حصر بیماریها

نبض و قاروره و رسوب علل
گر تو پرسی ز حد طب که چه چیز
علت سکته و حریف و سم
انبساط انقباض و حمیات
حال نسیان و حمق و استرخا
خدر و رعشه و ربوه و کزاز
حال سرسام و علت برسام
گر بپرسی تو از عطاس و زسل
از تمطی و اختلاج بدن
هیضه و تخمه و زحیر و تهوع
باد قولنج و باد ایلاوس
نقرس پای بند و عرق النسا
گر سوالی کنی ازین پنجاه
حد این هر یکی بگویم من
اندکی باز گویمت بشنو

داخل و خارج فساد علل
چون توان کرد اندران تمییز
سبب و نفع آن ز بیش و ز کم
عطش و جوع با صداع و خفقان
فالج و لقوه و فساد و وبا
ریه و انتصاب و ذرب بران
نزله خانوق با سعال و زکام
گر نداشی تجبه گردد دل
خفقان و فواق و سستی تن
اصل این چند باز چند فروع
یرقان و برص جذام و نقوس
فتق و دیگر برودت الامعا
چه شنوی جمله نیستند آگاه
گر دوا از نکتها و راز سخن
باز نگرفته ام سخن مگرد

[illegible] حدیقه حکیم سنائی [illegible] ۱۰۵ [illegible]

۱۲

نه ز نبضش بود عالم و نه ز آب   مسئله را اندرو نه هیچ جواب
هیچ نشنیده و نه نوع قارورات   نه ز تبرید و نه ز تبخیرات
غافل از سرد و گرم و تر و خشک   پشک نه و کیشان چو نا پشک
گر ز انواع پرسی و ز علل   نشناسد ز نفع و ضر و خلل
بجدل مر ترا جواب دهند   نه ز ره و دانش صواب دهند
گر تو پرسی ز علت هر عللے   گر ز چه افتاده مر ورا خللے
بخدای ار بحق جواب دهند   یا بکس نور آفتاب دهند

[illegible]

فی مناقب طبیب العالم

باز مردی که وی طبیب بود   وز سخن جسلا و دقیق ادیب بود
کرده باشد ز اوستاد قبول   خوانده باشد بسی کتاب اصول
وز ریاضی برد و دانش راه   وز طبیعی بود بوجه آگاه
و اندر اسرار علمی و عملی   مسئلهای خلافی و جدلی
از برون پی برد بحال درون   داند احوال اندرون ز برون
بیند احوال علت و امراض   داند اسباب جو ز اعراض

[illegible]

تفصیل العلل وهی خمسون نوعاً

[illegible]

فالج از اصل و عضل استرخاست
لقوه و گشتن رخ از یک سوی
وانکه بنهاد حسّ و فعل و با
نیز از آن که چون دبیب النمل
رعشه ز ضد او بگرد حرکات
ربو از تنگی عروق و عضل
ضیق از تنفس بسیار
انتصاب آنکه تنگ گشت نفس
ذرب ست از فساد بطن و طعام
برسام درد ماغ ورم
[illegible] و انفعال قوت برسام
[illegible] از انصباب سرد بود
وز دماغ آنکه بصدر شود
[illegible] فوق و ر عضل پی ری
ورمی صعب از پدید آید

[illegible]

باب هرجانبی ست چپ یا راست
میل شدق آور دز جانب و
رفتن جوهر طباع هوا
ضعف و قوت کند تنفس و حل
زیره با لاتقوت و لتفات
وز ضرار ب نه در مقام و محل
وز جمود عضل که از دو تفار
قصبه ریه را ز قسمت بس
بی ق اطلاق نام او و تمام
و ان ورم گرم و سخت قوت سقم
ورمی گرم در عصاب ده ام
ز وجه بطن الدماغ درد بود
وانکه بی محل و قت رشود
بر نیاید ترا بجهد و سی
حنجر و حلق را بفرساید

[illegible]

فی تفصیل العلل و الامراض

سکته از انسداد بطن دماغ
گر تمامی نیاید استفراغ

بشنو از من تو حد و وصف لطیف
خوردن و خارش بان لطیف

انبساط آنکه مرکز دل تو
بکشد سوی ظاهر گل تو

پس باو خال و جذب راه هوا
کشد آب حرارت زیبا

انقباض آنکه ظاهر بدنت
سوی مرکز برد دخان تنت

مرتعشیات را حد آنکه نهاد
گرمی بد بدلت راه گشاد

وان حرارت غریبی بطن
پس سرایت کند بجمله بدن

عطش آن شوقی که گرم و تریست
جوع آن شوقی که گرم تریست

لیک میلش بخشکی است فزون
اینچنین گفته است افلاطون

وانکه او را صداع خوانی تو
رعشه و رجع راس دانی تو

حد نسیان چنین نمود استاد
سهر از انقطاع خواب نهاد

حمق را حد فساد ذکر و فکر
جمع این هر دو آن بیادیگر

بشنو از حال وحد استرخا
نوع بطلان حس کلی اعضا

انسداد و مبادی الاعصاب
انقطاع نفوذ و قوت و تاب

[illegible]

آشفته و اسهال و قی بهم باشد
معده درد و رقم هضم و قوة کم باشد
بفساد آید آن طعام و شراب
با شمه و نماند اندر تاب
تخمه چون هاضمه تباه شود
معده پژمرده و سیاه شود
غایت شهوت و بیار و بگیر
حکما نام کرده اند زحیر
حد و فعل تشنج آنکه شما و
نقشیان گفت لیک بی قی و با
حد قولنج جست و روی سخت
در درون شکم چو بنهد رخت
گفت بقراط حد ایلاوس
وجع قولن مع الذبل منعوس
یرقان انتشاری از صفرا
که شود در همه بدن پیدا
چون مزاج کبد تباه شود
برص آن رو چو خون سیاه شود
جوهر خون شود همه بلغم
پوست الوان خویش گردد کم
آنکه بنهاده اند حد جذام
استحالت ز جوهر دم خام
فسید المرار در اعضا
شده مستولی البدن همه جا
نقرس آماس در مفاصل و آن
کعب و ابهام با عروق دوان
حد عرق النسا و آن درد
که کند مرد را ز راحت فرد
جانب الوحشی رخ آورد اک
شده زان درد پای مرد هلاک

[illegible]

وآنچه را نام کرده اند سعال   قصبهٔ ریه را کنند بحال

ور زکام انصباب ... تباه   بسوی منخرین گشاید راه

بشنو از من تو حد و صفت عطاس   حرکتهای ابخره ز قیاس

حاصل اندر دماغ گشته ستبر   بطبیعت جدا کنند چو ابر

سل فساد فراج و سوداها   پس ذبول آورد باعضا ها

قوت هاضمه تباه کند   دافعه هم بسوی آنگاه کند

قرحهٔ صدر را ز و پدید آید   ریه را ثقلها پدید آید

از نطی نشان چنین دادند   آنکه در طب امام و استادند

حرکت در تن از همه عضلات   محقق گشته از همه آفات

کاندر اعضایت آورد نفخات   اختلاج از زیادت حرکات

ز مساطی انقباض آرد و در دل   هر زمان آورد همی حاصل

خفقان اختلاج دل باشد   که نه از عقد و غش و نقل باشد

باز گویم فواق را من حد   که برین قول ناورد کس رد

حرکات و تردد ما بین   واقعه با تشنج آمی العین

کاندر اجزای معده جمع آید   بدل انطباع منع آید

[illegible]

بغیر المعنی فی بطلان احکام النجوم وقال علیه السلام النجوم حق واحکامها باطل وقال علیه السلام من آمن بالنجوم فقد کفر وقال تعلموا من النجوم ما تعرفون به ساعات اللیل والنهار وقال الله تعالی الشمس والقمر بحسبان

بازا اینها که مرد احکامند
همه در فال و زجر خود کامند

نفس از گردش نجوم زنند
سال و مه فال سعد و شوم زنند

همه تلبیس نجم و افلاکند
همه با حیل و تخته و خاکند

همه در راه حکم خود رایند
بر من که شر او میخایند

زرق بلعنبس است رهبرشان
کم ز خاکند خاک بر سرشان

نشنیدند نام بطلیموس
پر فغان و میان تهی چون کوس

روز و شب شمار هفت و چهار
خانهٔ جید و خانهٔ ادبار

همه شاگرد زرق بلعنبس
همه از زرق او زنند نفس

صاحب لیل و صاحب نوبه
زین چنین علم توبه به توبه

[illegible]

حدیقهٔ حکیم سنائی

[illegible] ست و قوت و قرب ایشان یعنی ستاره است که صاحب قوت باشد [illegible]

[illegible]

فتق دردی شدید در معا متصل البطن با صفاق قفا
حکما از برودت الامعا این نهادند حد رنج و عنا
انکرا نی ز حالتین باشد وان سرایت بالتین باشد

[illegible]

در طبیبان نادان

این شنیدیم حد این پنجاه گر و باید کنون سخن کوتاه
حکما حد جمله این امراض این نهادند بر سواد و بیاض
از اطبای عام این ایام گر بپرسی ازین همه یک نام
بخدای ار شناسند و دانند ور هزاران کتاب بر خوانند
همه از جهل پر شر و شورند همه کنگ و کر و اکمه و کورند
صد هزاران مریض را هر سال بکشند از کیاست افعال
همه هستند یار عزرائیل قاتل ایشان و جمله خلق قتیل
وای آنکس که هست حاجتمند بچنین قوم کور بی درد و بند
ای خداوند ازین چنین حکما خلق را کن بفضل خویش رها
که جهان شد ز فعل شان ویران خلق را زین بدان بجان برهان

فی صفة المنجم الحاذق والمنافق و مثل اصحاب الدعوی

[illegible]

انحطاط و تنصیف و دور شمار
اوج خورشید و ثابت و سیار

فلک مستقیم و جیب المیل
غایت ارتفاع و گردش لیل

گه زحادی و گاه دولابی
که مسائل چو تیغ اعرابی

بعد و بهت و تفاوت ما بین
صاحب جیب و غایت طولین

زیج یحیی و صاحب میمون
ارتفاع و طوالع و چه چون

وانکه بنهاد اوج را حرکات
ارتفاع و تفاوت ساعات

ظل مقیاس نقطه محسوس
که مقادیر را و بیت قوس

[illegible]

شمس خود که خدای گردون است — قادر و قاهر است و بیچون است
همه زین قبهٔ بلند چو درج — درشود آمی زین دوازده برج
نظر سعد راه تقدیس است — وان دگر نحس راه تلبیس است

فی صفة الطبایع الاربعة

جوهر آتش است بعد از هفت — که از و دل بسخت از بهر گفت
بعد از آتش فضا و جو هوا — که زوی تا بر کرست ملا
بحر اخضر سوم نتیجهٔ اوست — آن یکی قشر وان دگر همه پوست
اغبر تیره چارم ارکان — پس نبات و معادن و حیوان
حال اتباع این دوازده برج — هر یکی بر مثال گوهر درج

فی صفة البروج الاثنی عشر

حمل و ثور و بیکر جوزا — سرطان و اسد و کیل بقا
خوشهٔ خاک و کفهٔ میزان — عقرب مائی و زنار کمان
جدی خاکی و دلو و حوت بهم — از هوا و ز آب داده رقم

فی صفة بیوت الکواکب

بره و شیر ناریست و کمان — گاو و خوشه و بز خاکی گران

که سه بیت اول در بیان طبائع و بروج و بیت آخر در صفت بیوت کواکب است

[illegible]

طول و عرض و سطوح نقطه و خط		گر دو احوال جمله نیست غلط

فی صفة الافلاک

فلک تاسع است برز افلاک		کین فلکها درو بود چو مغاک
فلک ثامنست جای بروج		واندرو هفت را دخول و خروج
فلک سابع آن کیوانست		که مر او را بسان ایوانست
فلک سادس است زاوش را		که ز هر بنده هست انش و ریش را
فلک خامس آن بهرام است		آنکه در فعل و رای خودکام است
فلک رابع آن خورشید است		که ممالک اندرو ان چو جمشید است
فلک ثالث آن ناهید است		زهره کز نور او جهان شیدست
فلک ثانی آن تیر آمد	[illegible]	آن عطارد که وی دبیر آمد
فلک اول آن ماه آمد		که اثیر اندران پناه آمد

فی صفة الکواکب السبعة

دو ازین هفتگانه نحس نهند		در همه وقتها بد و تبه اند
دو ازو دو ز سعد و مسعودند		فاعل خیر و منبع جودند
دو ازین معتدل بخیر و بشر		متوسط بحال یکدیگر

طول در عرض از سطح [illegible]
[illegible] که جایز [illegible]
[illegible] قابل [illegible]
[illegible] فلک اول [illegible]
[illegible]

[illegible]

صاحب ساعت دلیل نهار صاحب وجه و نیز صاحب حد نسبت کدخداهی و هیلاج صاحب صورت رب الیوم حکم و تاثیر صاحب و تا و گر بشمس و رفتن و هبوط جمع	[illegible]	طالع و کدخداه و حیات بخت که در احکام شان بنا شد رو که منجم بود به و محتاج که بر انست کلی همه قوم برتر از وجه و حد و نقص و زیاد که تاثیر شان شود موجود

[illegible]

۸۱۲

[illegible]

چون ولادت ترا پدید آید ‌ ‌ ‌ بستگی را ازان کلید آید
دومین خانه بیت مال نهند ‌ ‌ ‌ اصل این حکم بر محال نهند
سومین بیت اخوت و اخوات ‌ ‌ ‌ ایمن از حادثات و از نکبات
چارمین خانه خانهٔ پدرست ‌ ‌ ‌ کو ورا خیر و عافیت ثمرست
خانهٔ پنجم آن فرزندست ‌ ‌ ‌ وان اولاد و خویش و پیوندست
ششمین خانه جای بیماریست ‌ ‌ ‌ کز او گه نشاط و گه زاریست
هفتمین خانه جای جفت و عیال ‌ ‌ ‌ که ازان به شود همه احوال
هشتمین خانه خانهٔ نکبات ‌ ‌ ‌ که ازان مرورا رسد آفات
نهمین جای ملت و دین است ‌ ‌ ‌ سفر و راه و کیش و آیین است
دهم از مادران نهند شمار ‌ ‌ ‌ خانهٔ پادشاه و حرفت و کار
خانهٔ دولت یازدهم ‌ ‌ ‌ اینت ترتیبها همه مبهم
از ده و دو نشان که داده ستند ‌ ‌ ‌ خانهٔ دشمنان نهاده ستند
زین ده و دو نقل به پنج کنند ‌ ‌ ‌ خود درین پنج جا به پنج کنند

[illegible]

فی تسویة البیوت

اختراعی چنین هر آنکه نهاد ‌ ‌ ‌ راه و رسم و لیک در نکشاد

ع
و از زین ده و دو [illegible]
[illegible] زین دوازده پنج
[illegible]
کنند و این پنج [illegible]
زین دوازده برج [illegible] عمل
[illegible] حدیقهٔ حکیم سنائی
[illegible]

از [illegible] و ترازو و دول	از هوا یافت بهره بیش و دول
هست خرچنگ و گژدم و ماهی	که بر آبست شان شهنشاهی
حمل و عقرب است از این تاریخ	کش دو بستند خانهٔ مریخ
ثور و میزان ز زهره دار و بهر	زهره چون شاه ثور و میزان شهر
پس از آن هست خوشه و جوزا	که عطارد گرفته اند بها
سرطان خانهٔ قمر گویند	شمس را جز اسد کجا جویند
قوس و حوت است خانهٔ هرمزد	جدی و دلو از زحل پذیرد مزد

فی شرفه و وباله و صعوده و هبوطه

شرف آفتاب در حمل است	شرف ماه گاو بی جدل است
راس را خانهٔ شرف جوزاست	سرطان آنکه مشتری را جاست
شرف تیر خوشه آمد و پس	مر زحل را شرف ترازو و بس
مر ذنب را شرف کمان آمد	ملک بهرام جدی از آن آمد
شرف زهره برج ماهی دان	بعد از آن جنگلی تباهی دان

فی صنعته هذا العلم من الحکیم بطلیموس

می دانند که این همه صنع است	اختراع حکیم فی بضع است

چون

سه بضع بکسر یعنی اند و کسر قطعه گوشت ست بکسر بضع اینجا است نقصان [illegible] ۱۱ لط

[illegible] اگرچه در عنوان ذکر شرف و وبال و هبوط و صعود فرموده اند در ابیات بیان خانه [illegible]

آنزمان گشت همه کمال بود / کوکبت خالی از وبال بود
طالعت را همه شرف باشد / حال تو بر تو منکشف باشد
هیچ نکبت نباشدت پیدا / خیز و دل شاد با ز پیش من آ
تا ترا خلعتے دهم در خور / تا شود فقر و فاقت کم تر
مرد ابله برفت و روز گزید / وانچه مقصود شاه بود ندید
با مراد وے بر شه آمد زود / کر ازان روز بیش روز نبود
شاه چون دید مرد را دلشاد / صد در از رنج و غم برو بکشاد
گفت در حال گردنش زنید / بسته او را به پیش من بکشید
مرد و ژخیم مرد را بکشید / برد و اندر زمان سرش ببرید
می ندانست روز نیک از بد / بجز تقلید امام او نه خرد

[illegible]

فی مقادیر البروج والکواکب

تا فلک این منجمان از کار / نیست در کارشان محال پیدا
همه از زرق و حیلت آلت / نیست از علم و علمشان علامت
شمس کز کره هست در مقدار / ز صد و شصت و چهار بار شمار
خانهٔ او اسد نهاده ستند / دور و دورا ز غرو قیاد ستند

[illegible]

خلق را گر و جمله سرگردان
ور نچه کرد از عمل تبه گردان

شخص گلپے که در شمار آید
مادرش اولین بکار آید

بعد ازان خانهٔ سخن سعود
چون در آمد ولی ز عدم بوجود

خواهران برادران پس ازان
پس پدر را برادرش چون بیان

خانهٔ رنجها و بیماری
نکبات و بلا و غمخواری

بعد ازان خانهٔ مناکح و جفت
بدر آید وران نهان و نهفت

چون بجست از نشیب بند کمند
پس میانه تو خانه فرزند

خانهٔ دوست و خانهٔ دشمن
بعد ازان خانها تو پی بفگن

ورنه بیهوده زین نمط کم گوی
تا اثر کم خامی و پر بهانه جوی

فی حال المنجم الجاهل عند ملوک العالم

بود وقتی منجمے کانا
همچو اهل زمانه نابینا

پادشاهے ورا بخدمت خواند
گاه و بیگاه پیش خود بنشاند

پادشا مر ورا سوالے کرد
مشکلش را ره از محالے کرد

پادشا زیرک و نهان بین بود
ظاهر و باطنش پر از دین بود

گفت روزی برای خود بگزین
رو بتقویم و حال خویش ببین

[illegible]

زنی خرابات از خرابی دین
رهگذر کرد بر ره و آیین

دید بر رهگذر زنی زیبا
روی زیبا بزیب چون دیبا

دست در جیب خویش کرد چو باد
کرد فرسوش تخج و ترنج بیاد

دید در ژنده گریبانش
دو درم بهر جامه و نانش

پوزه زشت با دل ناشاد
دو درم داد و آن زنک را داد

زنک شوخ در ازارش دید
او ده پر ز روغنش و ز دید

گفت زن سخت ابلهست ندیم
بستدم سیم و بر تو خندیدم

پوزه دادش جواب ره راز
چون شد آن سر گذشت قصه دراز

گفت ازین خرزه گرچه دربندم
آنچنان خر نیم خردمندم

چون بدیدی چراغ بی روغن
پس بدانی تو ابلهی یا من

تیز را باز داد در دهلیز
زانکه غماز زود باشد تیز

گر بستی تو زیر من ریبی
جست ناگه ز گنبدت گوزی

تو بیا وام و پسته مغز مفروز
که ازین گنبد که ندارد گوز

باد اگر گوزت را بفرمان نیست
تو مخور هیچ کون سلیمان نیست

فی معنی اللواطه

حدیقهٔ حکیم سنائی [illegible]

زهره کز هیچ کره بیگانه است   ثور و میزان چرا ورا خانه است
نیست تیر از کره کی اجزا   با دو خانه است سنبله و جوزا
نیست در کارشان بسی تمییز   خیز و بر ریش این منجم تیز
مینویسند خیره بر تقویم   نیک و بد بر عموم اینت حکیم
بس تنجم کند بر دانش   هیچ دانش نداده یزدانش
نیست فرقی میان مردم دهر   همه یکسان بود طوالع شهر
همه با دست حکم یزدان کار   تو ز احکام خیره دست بدار
نیست جز بر زه مندل و تنجیم   زن بود سغبهٔ چنین تعلیم
سخن فال کو ندارد سود   باد پیمود کآسمان پیمود
نیست الا بقدرت یزدان   نیک و بد در طبایع و ارکان
بی قضا خلق یک نفس نزند   مرد عاقل چنین جرس نزند

فی المطایبة والهزل

بود کرمی بکار در پوزه   نام آن کرم قلتبان پوزه
رفت زی حج بگدیهٔ محراب   اینت فضل اینت هنر اینت شیخ اهب
چون ببغداد آمد از حلوان   دید بازار پر از الوان

له قوله
یعنی [illegible] غالب شود [illegible]
[illegible]
۸۲۰
[illegible]

نزد آنکس که عقل او خوارست   شاهد دلکش جگرخوارست

التمثیل فی زاهد السور

آن شنیدی که بد بشهر هرے   خواجهٔ فاضلی و پرهنرے
رسته از رنج بیکرانهٔ دهر   گشته از فضل خود یگانهٔ دهر
از خرد رخت بر فلک برده   مخنقش زیر پای پی برده
مخنقش را اگر یکی آن بود   که درمانده قوت حمدان بود
مدتی بد که خواجه کامی نیافت   پسرے رست کرد و جامی نیافت
چون پناهی نیافت مضطر شد   بضرورت بمسجدی در شد
کنج محراب و خانه خالی   خواست تا کاولی کند خالی
چون بر انداخت پرده از تل سیم   تا برد سوی چشمهٔ ماهی شیم
مسجد از نور شد چنان روشن   که برون تافت شعله از روزن
زاهدے زین حکایت آگه شد   پی برون برد و بر سر ره شد
پسری دیده برده سر سوی پشت   مرد فاسق گرفته توتو بمشت
تاش بنهد میان حلقهٔ کون   زاهد آگه چو دید توتی از بیرون
کار بست و عصا فراز نهاد   گلوے همچو گاو باز کشاد

۲۲۳

حدیقه حکیم سنائی

هر که شد کون پرست بر خیره
گوز یابد ثواب از آن خیره
چه خوری از پی گذرگه ثقل
خس و ریم را مگو وک طفل
گر ز بر سوش مایه بد اوست
هر چه از زیر سو در آید اوست
تن بد را بهاش جان خواهد
دل نیک تو رایگان خواهد
خاکپائی چو دیدی اندر پیش
با درستی شوی ز شهوت خویش
آنکه او نام و ننگ خود بگذاشت
دل تو چون نگاه خواهد داشت
خصم غماز طبع یاوه درای
یار غلغال دست و زنگله پای
همچو زلفین زنگیان بدساز
بر جهد چون فرو کشیش از ناز
چون چراغند از آنکه وقت غذی
چون فتیله ز تن خورند غذی
تا کم از یکدو مه بکسب مجاز
نو و خویش می کنند براز
بشکسته در سینه غم خوردن
طفل بی مادرست پروردن
راست گفت آنکه بر گشاد گره
بسته گیری بخوبی نیکو به
هرکجا دین بود درم نبود
روی و خوی نکو بهم نبود
زشت باشد نکو رها کردن
یوسفی را بنه بها کردن
چون ز یعقوب و ز بن یامین
زین و عاشق شوی مگر امین

دیباچه و فرهنگ [illegible] جمال الدین [illegible]

حدیقهٔ حکیم سنائی ۲۲۳

[illegible]

شکر حق را که ابرها بارید / بدل آب دُرّ و مروارید

کشتهای تهی پُر از نم شد / دل اهل زمانه بیغم شد

زرست صومعه تو میدانی / بر تو قسمت و لبس سلمانی

ای خداوند اهل زهد و صلاح / گشت زانفاس تو جهان بفلاح

زاهدی کاینچنین بود فن او / بگذر از راه او بزن زن او

صوفیی کاینچنین بود فن او / یک جهان کیر در کس زن او

چون چنین اند زاهدان جهان / چه طمع داری آخر از دگران

همه در بند زرق و سالوس اند / در چنو زهد هزار افسوس اند

دست ازین صوفیان بر شوی / تو نه کوری حکایت از خود و گوی

چون بری پیش آنکه مدهوشند / از پی حلق حلقه در گوشند

گردن جمله از قفا سیلی / همچو گرابه در کف سیلی

جنس آنانکه نامسلمانند / همچو دونان گران و ارزانند.

فی مذمة التزویج

وز غلام آنکه زی عیال آمد / او زروزنبه پیوست کال آمد

نیست کدبانوی و کادن را / زن بد جز طلاق دادن را

۲۵

[illegible] بزبان فارسی

یعنی دور و نام [illegible]

و دغلان چنبه یعنی [illegible]

شرح ابهام [illegible]

گهای گندمی و گندمی چکارست این ور ره شرع ننگ و عارست این
این چه تحریمیست خانهٔ حق شرع را نیست پیش تو رونق
از چنین کارهاست در کشور آسمان بی نم و زمین بی بر
خلق را نیست از خدای هراس دل شان گشته معدن وسواس
از گناهان لوطی و زانی خشک شد چشم ابر نیسانی
بر بساط زمین نبات نماند خلق را مایهٔ حیات نماند
بشود لا محاله دهر خراب چون لواطت کنند در محراب
مرد فاسق کجا بیرون جست تا مر او را برو نیابد دست
مرد فاسق چه شد برون از در مرد زاهد گرفت کارد بسر
مرد فاسق چو باز پس نگریست تا ببیند که حال زاهد چیست
دید بی هیچ دانگ و بی حبه گذر شیخ بر سر ره به
سر فرو کرد و گفت کای زاهد این همان مسجد و همان شاهد
لیک از بخت ما و گردش حال گشت بر ما حرام و بر تو حلال
شکر و منت خدای را که کنون گشت حال زمانه دیگرگون
گشت با قوت تمام گرفت کار اهل جهان نظام گرفت

ط گندم و
گندمی کار [illegible]
[illegible]
[illegible] ۲۳ [illegible]
حدیقهٔ حکیم سنائی

چند گه شد که من زنی دارم	خویش و پیوند و بر زنی دارم
جفت پرهیزش بی شهوتست	گل رعنا و در روی بد عهدست
هر که در دام زن نیفتادست	عقل شاگرد او چو استادست
وانکه بر کس نخیره گرد و درس	عیش او تیره وان چو خیبر کس
اندرین طارم طرب بنوی	راست گویم اگر ز من شنوی
گر کسی خیره از زن بود	کیست کش فراغ در زن بود
زن که دارد بسوی حمدان آی	حمد حمدان کند نه حمد خدای
آورد کدخدای را بکله	تا ان بازار و خانه بعسله
بر تنی گر کسی بغمر دمی تو	از خوشی خوشو و ننگ بتو
یافت امروز فضل عمر فرج	هر کرا داده حق ز فرج فرج
انده فرج محنة العظمی ست	شهوتی را تبع و صد بلواست
زانکه روی راهبر باشد	گرچه پیشش پر از گهر باشد
شرب او شر بود خورش خواری	سیم او سم و جود رش زاری
گر تو گوئی خوشست جای قرار	خوش نباشد رباط مردم خوار
آن خوش از نفس و شهوت شرست	ورنه جای تجشم و تب است

[illegible] حدیقهٔ حکیم سنائی [illegible]

[illegible]

بنده زن شدن بشوهر عیال
پس بود حکم کردن از نیت محال

زشت باشد که در زنا شوئی
بنده باشی و خواجگی جوئی

بنده زن شوهر و بال
تا نگردد اذیت عیال عیال

جفت در حکم شوی خود باشد
لیک در حکم بنده بد باشد

تو چو انگشت گشته از شوئیش
او چو ناخن کند بناخن ریش

نقطه بر ریش خواجه خط کرده
سبلت او چو کون بطا کرده

سیم کابین چو طوق در گردن
زرده بر طاق و خیره خم خوردن

پس اگر العیاذ بالله باز
بچه بر سقف کس کند پروا

کس بی بی گرفت از سرگین
ریش بابا زنانه در سرگین

ریش چه گوییم که هر چه عاقل تر
نز و سبحان گیسه باقل تر

فی تحسر المناکحة

آن جوانی بدر همی نالید
گفت پیری چو آنچنانش دید

گر چه می نالی ای جوان خلیل
گفت گر جور دیده ور نیل

جبه بر من قبا شد از غم دل
پیر زن چون عبا شد از غم دل

پنج ماه است یازده ساله
نکند کار هیچ گوساله

[illegible]

عیال باکلک [illegible]
و زن و [illegible]
و فعد حال ابن شاه
و دوست یاران [illegible]
و نقش [illegible] پدر و داد تخم
[illegible]
۸۳۶
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

تا تمامی عقل بودستم
خویشتن را بیازمودستم

ای کسانیکه اهل غزنینید
هر سه گر من چو بشنیند

هرزه و بیهده مپردازید
بلکه
نعت و نزهتم مپندارید

ظاهر آنچه گفته ام سنت
وصف نقش خط خدای منست

تو بخوانش غزل که توحیدست
باطنش حمد و حی و تمجیدست

گر توانید کم بدعا
یاد آرید جملگی ما را

که بیامرزش ای خدای خبیر
عذر تقصیر باز و بپذیر

مکن از ظن بسوی علم شتاب
زانکه در ظن بود خطا و صواب

جان بی علم بی نوا باشد
مرغ بی برگ بی نوا باشد

[illegible]
جان دانا نوازند در مرگ
[illegible]
همچو بلبل نوازند بر برگ

فی شکایة اهل الزمان

اندرین عصر بوالفضولی چند
گروه از بره و فضلات بر قند

هیچ نادیده از علوم اثر
هیچ نایافته ز حال خبر

همچو خر مانده جاهل متعلف
کرده تخم عزیز خویش تلف

همه در بند لقمه اند و جماع
همه را خون حلال بهر جماع

[illegible]

نغزت بر وزن عزت [illegible] یعنی باشید در غزنین [illegible]

۲۹ [illegible] یعنی شهری است در ولایت [illegible] بجای نغزت بیان کنند [illegible]

[illegible] مرزبان را [illegible] کیا دست [illegible] اول [illegible]

فی مذمة الشعر و مدائح الشرع

ای سنائی چو شرع دادت بار
دست ازین شاعری و شعر بدار

شعر بر حسب طبع و جان سره است
چون بسنت رسید مسخره است

شرع دیدی ز شعر دل بگسل
که گدائی نکار داند دل

عقبات اول که شاه تن باشد
همچو صبح دروغ زن باشد

مدد ناحفاظ و خس بود او
غلط موزون و عسس بود او

شرع چون صبح صادق آمد راست
که فرو شد بنور وی نکات

هر کجا شرع انبیا باشد
عقل اندر ده برگیا باشد

سخن شاعران همه غمز است
حکمت انبیا همه رمز است

ابروبان غمزه خواجگی جوید
وین بدین رمز راه دین پوید

ور ره مندی بگرد عیسی گرد
وارده ره نشین چه خواهی کرد

حکما طبع آسمان دانند
انبیا روح این و آن دانند

آنکه سی روزه راه ماه بود
شرع را زان فلک چه جاه بود

اینکه التسلیم تیر وا میدیست
خود یکی روزه راه خورشید است

گر زنیم بعد ازین نگویم من
در جهان بیش و کم ز نظم سخن

سه گدا آنکه بر سر راه نشسته گدیه کند [illegible]

حدیقه حکیم سنائی
۲۸

[illegible]

دل و جان تیره چو دوده و دود
هنر او سیر صورت و هوش
شاعری بی حفاظ و بیحرمت
خیره روئی ز تیره رائی
سخنش سر برهنه چون تنش
بتر از کوپیازه ملخی
چون سخن گفت در میان گروه
دل بود شاد تا شود خاموش
شده سردی لقب وی از لبش
از حدیثش معاشر هموار
گر فسرده شوی چو یخ حجر
بسکه جویان قوت لوت شوی
چون سگ دشت و بوستان گیست
چون تو کردی ز ساز خود آغاز
ورد سر زاده زود و در تدبیر

وز بن و کون یکی چو مهره خرد
سخنش مهره شهره گوش
در سفاهت بسان خنده نمود
بی زبانی ز شاز خائی
معنیش کور دیده همچو زنش
سخنش در خوشی نه در تلخی
گفت هر یک اینت فر و شکوه
بود آسوده از تباهی گوش
نوحه بسیار خوشتر از غزلش
شود از باده طرب بیزار
بشنوی نغمت کریه آخر
طعمه قوت عنکبوت شوی
چون مگس پاک و گیاه انت گیست
گوشها در کنند بر وی فراز
تیز و غربانی گشاده بو چون سیر

[illegible]

[illegible]

همه چون گاو و خر کشنده بار
همه اشتر صفت اسیر مهار

بی‌خبر جمله از حقیقت کار
همه از علم و دین شده نابار

بگه لقمه همچو خرس تازان
بگه شهوه چون سگ یازان

در غضب چون پلنگ درنده
در طلب همچو مرغ پرنده

شهوت آز را گشته مستولی
هر دو یکسان امام و مستعلی

در ربودن چنان گربه شوخ
خانه چون موش ساخته ز کلوخ

از درون جاهلیت عالمشان
زان یکی هست بکر و کالمشان

سخت ساده است شاخ و شخهاشان
که چنین باد هم ز نخشاشان

شمع وار ارچه دلبری کردم
تن و جان در سر سری کردم

من چراغ چگل شدم در گفت
همه پروانه وار با من جفت

لاجرم در غم چراغ چگل
زرد رویند چو شمع و تافته دل

گرچه درخشنده‌ای و درخشم اند
طاق ابرو و درگه چشم اند

هر یکی باد و کنک سبز از رنگ
همه از آن کوره چار چون خر لنگ

وه که زین سبزکان شیرنیان
در خور رهزن رند و همت‌داران

وین دگر زشت شاعری به دروغ
که ندارد حدیثش ایچ فروغ

[illegible]

بود ماماتت اسپ و بابت خر تو شو فرخ چو خوانمت استر
بدخوی از بی نکاح زاده بتر زان کز و بار به کشیده استر
ره که دین را بشعر کی ناموس نایب پی کور کرده ای را سالوس
کاکه با چشم عنکبوت بود مگس تخم عنزروت بود
از پی شوخ چشمی نرگس دیده صیقل زند بسان مگس
بخورد چشم او چو نوش مگس چشم دیگر کسان خورد کرگس
شوی دارد زشاه و خواجه و زن زان همه گل خورد چو آبستن
چه عجب آنکه شوی دارد و زن گر شود هر دو سال آبستن
زن ترا او مرده نظم من جاندار نیست شیر آفرین چو گربگا
بر من سر سبک بخوی و به بیت یکدو مه صبر کن گرانی چیست
خنک آنکس که چهره تو ندید وین سخنهای هزل تو نشنید
هم کنون خورده ایم زین گفتن تا ابد هم من از تو هم تو ز من
آن زمانی که رخ نماید اجل زود گردد جمیله حال ابل
بس کنم زین مثالب تو کنون که ز اندیشه سنت فزون

تا کنون این مصرع فاعل واقع شده بود

در ذکر عوام و بازاریان و جهال گوید

حدیقهٔ حکیم سنائی ۳۴

[illegible]

۸۳۲ [illegible]

مذمت شاعر بیهوده گو و خباث

[illegible] ۱۲

تازی و پارسیش در گفتار
بغل زابلیست اندر کار

راست گویی حکیم حابونی ست
مایهٔ خبث و جهل مابونی ست

گنده باشد هر آنچه او گوید
همچو گه کز میان گه روید

دل من چون شنید گفتارش
سیلی من زند ورگفت آرش

عقل و حس من از تباهی آن
مانده مدهوش و عاجز و حیران

صنعت و نعتش کثیف و کنیف
وقت وزن وقش مال کیک و ضعیف

چون کشاید زراست طبع گفتار
گوشم ار بشنود بگریزد زار

گرچه بیرون دران سخن غنده
دل درون ورز خشم در بندد

یکے در درآید از گوشم
بدگر در برون کند هوشم

دل عاقل چو گشت هزل نیوش
دل زه انگشت در کند در گوش

چون هوا شاثر او بگوش سپرد
گوش کفارت گنه بشمرد

مانده در صف ناکسان ازل
وز مدیح و هجا و زهد و غزل

پنبه در گوش میش تو لش و هم
آستین در دهان ز جهلش فهم

هر کجا ترهات او خوانند
ژاژ طلبان چه موعظت دانند

چون سبکسار گشت هزل فروش
در خورست آن زمان گرانی گوش

عامه بهر طعام چون انعام
پا و سر نیست دام و دست طعام
چون مگس روی بهر نان شویند
ورچو گربه برای خوان پویند
گاه شوخی پلید چون مگس اند
گاه صحبت بعیش چون مگس اند
شوخ و هم چون مگس ولی با نان
طعمه عنکبوت بی سامان
بهر جویند جان مهمان را
روزه فرموده سال و مه جانرا
گر یکی میهمان بخوان رسدش
کار دگر گوئی باستخوان رسدش
گر دهند این گره بکوه آورا
بکند گو بزرگ شان ابدا
مردم عامه هیچو زنبور است
کز صلاح از وجود او دور است
هوس خلق شان چو دوزخ شان
زفتر خرج شان چو مطبخ شان
ز آنکه در کاملان بود همه جود
نبود بی فلاح مرد بجود
کی هراسد ز بیخرد مردم
از بدان ترسد و ز بد مردم
آن نه ترس خدای ترس خود است
تن که در طبع نیک ترس بدست
هم دم و هم درم دهی لیک درو
هم جگر هم جگر خورد بد مرد
از پی کید و لقمه تر و شور
بام و دیوار خرچو گربه و مور
ای عفا الله دو سیرت شان
که ز زیشان بود بصیرت شان

سه کر بها شدن ۱۱۱۱
منغص آواز ۱۱۱

[illegible] سنه ۱۲۳۵ [illegible]
حدیقه حکیم سنائی

دل عامی چو دیده یار است — نیم بیمار و نیم بیدار است
کنده و بی تمیز و است مردم عام — چون سنگ پخته و چو مردم خام
از دل عامی نه بخیل و حسود — گشته آید و لی نباید جود
مگس و کژدم و سگ و مردم دون — نیشی اندر دهان یکی در کون
شحنه را آشنا کن آنگه رو — با درشتیس و پیر گوید و خو
ور ترا شحنه نیست خویشاوند — با عوان در جفا ستیزه مپسند
که عوان مستقل و بیخرد است — نیک او همنشین نغل بد است
پس اگر توبه کرد هم در حال — خون او همچو شیر گشت حلال
ز بدل بر نهد جهان طیب — بر سر ره تو چیست مرواریه
ز آفت نیش یکسان کژدم — چشم من بی ثمره است چون گندم
مرد باشد برای خندیدن — سبلت زن بر دو شاخ بیدن
ای سیمتر نمود و مشابهت — پس بود سایه ریسمان ثابت
نشو همیچ مردم مصلح — هرگز از دست دیو لا یصلح
همچو مار از بدی و منحوسی — همه سال اشکار طاوسی
تا کت آموخت اختیار بدی — که بیا موزدی و مه خوبی

شکر ایشان بخوانم ار چه بروز — بشکنند زو بنبات تحفه صد کوز

فی حمقة العوام

عامه مانند گرد باد بود — زود خیز و سبک گشاده بود

تا توانی بگرد عامه مگرد — عامه از نام تو برآرد گرد

زان کجا عامه بیخرد باشد — صحبت بیخردت بد باشد

چه نکو گفت آن خردمندے — که سخنهای اوست چون قندے

عامه نبود ز کارها آگاه — عامه را گوش کر و دیده تباه

صحبت عامه است خر باشد — این و آن خند یکدگر باشد

خرلنگ از اسپ خود نگیرد نیز — لیک اسپ از خران نگردد تیز

صحبت عامه هر که هشیار است — مثل حداد و مثل عطار است

گرچه عطار ندهدت مشک اوے — رسد از نافه مشک او بتو بوے

مرد حداد گر بسوز آید — عامه ز انگشت او بلا آید

با بهان لحظه چو بشتابی — نام نیکو ز وی بسے یابی

صحبت عامه هر کرا دیده است — سخت زشت است ناپسندیده است

بیکی باده خوش شود ناچیز — صورت مرد دارد و تن حیز

از پی یکدو لقمه خوردی سیج   گرد و بسیار گردش و پایت هیچ
گفته مردشان نه اندر ویست   بلکه از لاف و فتنه و سرویست
هر که آن مرد کوی بی پا گشت   راه ز بادی چو کوک باکاگشت
شبارتی بر بدین آنکه دمه   گر ز من مه بهی از بدان همه
نبود هیچ جز بدو بد رگ   گر یکی در هزار بینی سگ
زانکه اندر جهان خاموشی   بزد هیبت ز بوریاپوشی
اینهمه خواجگان بی زر و سیم   عالم شیر و گرگ مال یتیم
از کسی در جهان خاموشی   نشنود خبر گوش بی گوشی
از پی دخل و خرج اهل هنر   ز دفترش بینها تراز دف تر
پوست باشد که مغز دان نغز   مغز هر گز نیابی اندر مغز
این دبیران که مدبران رهنما   زنان همی از ظلام خود برهند
سخن زیرکان همه موست   هر که مغز بست کار او عزبست
زیست شان سال مه بیرون چیز   ز شتره مانده بر گذر که تیز
یکدم ار تخته در بغل گیرند   خانهٔ خویش در بغل گیرند
یکدم ار گوش سوی دو آرند   بدو کوز ز آسمان فشر دو آرند

[illegible]

از پی یکدو لقمه از خوردی [illegible] ۸۳۶ [illegible]

فی مذمة خدمة المخلوق ومدح الممدوح بالنفاق

وانکسانیکه بار خلق کشند   زان عمل سال و ماه جور کشند
سال و ماه از برای نیک و بدی   شده راضی بجور همچو خودی
ابلهی را خدایگان خوانند   ریش خود میرنید و شادانند
روز و شب در رکاب سفله دوان   همچو سگ خواستار لقمه و نان
ور کند عطسه مر ورا چو خدای   سجده آرد بایستد بر پای
ور بلی سو زیان ما ز چیزش   یرحم الله گوید از تیزش
از پی یکدو نان ز رعنائی   خواند او را بحاتم طائی
ور سخن سفله ژاژ میخاید   تا شل از ان ترهات بستاید
در شجاعت ورا بسان علی   می ستاید که سخت بی بدلی
در سخاوت ورا ز حاتم طی   بگذراند بشرح عز علی
گر خدا را چنان پرستیدی   از خدا هر چه خواستی دیدی
خدمتش چون ز فرض پندارد   ور پی او مثل بگذارد
شادمانه بود که چون من کیست   حرمتم هست و دل ز رنج تهیست
بر خدائی که رازق همه نیست   بنده را از سر و دو پیر و نیست

۸۳۹ [illegible]

گروه مجروح چون رواز بیداد
آمد از جنگ شان سبات خیز

عرض خامه بلسان مار بود
چون نعامه بگاه نان خوردن

وه کنند از دریغ وه کردن
زنده هستند بس بنزد خودم

جمله زیر جهان آسیا بند
پس همه چون خرند و بینا بند

بزرگ این مثل نکو گفتت
گر ز کنجشک بودی لشکر

آسمان وار به فراشتی
دل درویش از روی ستم

جنگ جستند ار نه پس جستند
زان خصومت که با من انگیزند

مانده اند این گروه زان مبارز

گه به دندان همه ناخنانش باد
در تظلم میان در گه تیز

گر چه بی بال و بی تیار بود
لیک چون مرغ وقت آه کردن

وه کنند از دریغ خه کردن
خوشه چینان خرمن خردم

گشت را با دو مشک آبند
گرد واسیم چگونه در باشند

چشم دل شان از این شغل گفت
اندرین مزرعت نشانان هم

ارزن اندر زمین بکاشتنی
گروه چون پشت سوسمار زغم

که چو شهتره برگ در رستند
زود چون مردم دگر بزیند

پوست باز پشت کنند چو پیاز

[illegible]

[illegible]

گفت بقراط حاجت اول علم هست یک بیک بخلل
گندم و جو کن بیا مرزم کز گرانی چو کوه البرزم
گفت و یک خدای بتواند مزد و بد بر گناه بستاند
گفت بر گوی حاجت دومین که منم پادشاه روی زمین
گفت پیرم مرا جوان گردان عجز و ضعف از تنها و من بستان
گفت این کار خدای باید خواست از من این خواستن نیاید راست
زو دو پیش آر حاجت سومین از من این آرزو مخواه چنین
گفت روزی من فزون گردان جانم از چنگ مرگ باز رهان
گفت این نیز کرد نتوانم ملکم بر جهان نه یزدانم
گفت برتر شو از بر خورشید که رطب خیره بار نارد بید
حاجت از کردگار خواهم من وز تو حالی بده پناهم من
تو چو من عاجزی و مجبوری وز بزرگی و برتری دوری
برتری مر خدای را زیباست که بملکت همیشه بی همتاست
یارب ای سیدی بحق رسول دور گردان دل مرا از فضول
ای خداوند فرد بی همتا چشم را آنچه خواهم بخش سنا

یعنی کنایه برتر شو از پیش آفتاب ۱۲

[illegible] کشف الغطاء [illegible] ۱۲۸۳ [illegible] حدیقه حکیم سنائی [illegible]

آن و توقتش نباشد از تهی	که بر آنکس که مرورا ست رهی
راست گفت این مثل خردمندی	که جهانراست لفظ او پندی
هر کجا هست ره فراوانی	بنده گشتست از پی نانی
هر کجا تیز فهم فرزانیست	بنده کند فهم نادانیست
رزق رزاق بیند از مخدوم	این نادان و از خرد محروم
بنده را ای تو رازق و مرزوق	دور گردان ز خدمت مخلوق
ای سنائی خدای اکن شکر	که نه همچو ابلهان ور سکر
تا بوی زنده شکر او میگوی	بد را هیچ آفریده مپوی
رازق و کارساز خلق او بس	کس را و چون شدی بتر از کس

التمثیل فی القناعة و ترک الحاجة

بود بقراط را لخمی مسکن	بود فرش آن خم بجای پیراهن
روزی از اتفاق سر بتافت	از سوی خم بسوی دشت شتافت
پادشاه زمان برو بگذشت	دیدش او را چنان برهنه بدشت
شد برو فراز گفت ای تن	گر بخواهی بسی حاجه زمن
هر سه حالی روا کنم تو بخواه	که منم بر زمانه شاهنشاه

حسد و حقد و خشم و شهوت و آز
گرد شان اندر آمده چو پیاز

نزد ما ترس نی ز مردم شرم
یک سو انداخته و آزرم

همه در جست و جوی وبال گناه
از شریعت بجمله بیگانه

کرده منسوخ شرع را احکام
همه پیش هوای خویش غلام

ای رسول خدای بی‌همتای
از پی است از برای خدای

وی مدینه ز خاک سر بر دار
تا ببینی که کیست سر بر دار

دین فروشان گرفته منبر تو
زار گشته شبیر و شبیر تو

باد پدرود دین و شرع رسول
گشته پیدا بجای فضل فضول

باد پدرود شرع و سنت او
وان پسندیده راه و سیرت او

باد پدرود صدق بوبکری
فارغ از عیب و ریب و بی مکری

باد پدرود هیبت عمری
منهزم کرده جمع دیو و پری

باد پدرود سیرت عثمان
آنکه بود او مرتب قرآن

باد پدرود زخم تیغ علی
آنکه او را خدای خواند ولی

وان گزیده جماعت اصحاب
همه در راه دین اولوا الالباب

وان ستوده مهاجر و انصار
همه در راه شرع نیکوکار

سله و رکعات
آیات فارسی [illegible]
[illegible] بار با یاران
[illegible] جمع و جان
[illegible] سبب [illegible]
[illegible] از ایران انجاب
[illegible] و [illegible]
[illegible] کننده [illegible]
[illegible] بایران [illegible]

وکان الله با شیعه [illegible]
[illegible] انما
ولیکم الله ورسوله والذین
آمنوا الذین یقیمون الصلوة
ویؤتون الزکوة وهم راکعون

شان نزول این آیه
در شان امیرالمؤمنین علی ابن ابی طالب
کرم الله وجهه در [illegible]
در رکوع [illegible]
[illegible] داده

فی مذمة واعظین الجهال

وین که با شادمانی آمد جفت
پیش وی خود سخن که یارد گفت
همچو لالاست گفتگوش پلید
از دهانش دل سیاه و پدید
نوحهٔ نوحه گر بسی خوشتر
از سخنهای وعظها در غر
تا شکم زمانه احمق شد
دل او عشقباز زرق شد
نوحه گر کز پی فتو گرید
آن نه از چشم کز گلو گرید
هرگز از بهر یک نماز خدای
نشسته است دست و روی و پای
روی چون ابر از آن ترش دارند
که چو ابر آب در شکم دارند
چون خره زان سرای تو بنهند
که خره وار مغز مسلمانند
هر کرا گر گشت خوابگه اخگر
خندی خواجه گشت خاکستر
ای ز خود سیر گشته همچو امل
بشنو از من ز روی پند مثل
اندرین سر نشیب بیخبران
بار بر پشت مانده همچو خران
آز غفلت ببرد وین چه برد
طمع آبت بریخت جان چه خورد
مرده شد مرد کز طمع نگریخت
گرده شد آنکه آبروی بریخت
حاصل سفله چیست جز غم و رنج
قفس تیر چیست جز قولنج

[illegible]

خیز و بنداز خواجگی ز کشش
سر ز فرمان کردگار مکش
ورنه کن نام خویشتن فرعون
کز خدای ور شکل نیابی عون
چه تو چه قوم عاد گردنکش
ای چو نمرود غره بر آتش
باش تا امر حق فراز رسد
باش تا پشه را جواز رسد
گر ورا نیم پشه کرد هلاک
مر ترا نیز پشه بس پاک
از تو چونان برآورند دمار
که ز قوم ثمود روز شمار
پرده تو حجاب دیدهٔ تست
تن بپیچ از دل پلید تست
دل تیره چو تن بکار در آر
تا نگیرد ز تو ره انکار
بر ره دین برو ریاضت کن
وز چنین راه بد طهارت کن
غیرتت بر بهشت می ناید
تا جهنم ترا همی شاید
گاو زم گر تو زین ره بسیرت
هیچ بینی بچشم گسر جنت

فی بیان سبیل السعادة

چون تو بر ذره ذره حساب کنی
ور بشبهت بود عتاب کنی
ور حرامی بود عذاب دهی
روز حشر بدان عقاب دهی
گر پسندی ز بنده ظلم و خطا
ور تو رانی چرا دهی تو جسر

اهل صفه موافقان رسول همه پاکیزه از غرور فضول

فی حقیقة الطریقة

راه دور از دل درنگی تست کفر و دین از پی دو رنگی تست
ورنه یک خطوتست راه او بدو بنده باشی شوی تو شاه بدو
نقب زنگها مجازی کن خور ز دریای بی نیازی کن
گفت بگذار و گرد کرد برای بندهای گران ز خود بگشای
ذوق ایمان نگر چشیده نهٔ رهی تحقیق و صدق دیده نهٔ
تا ترا رمز واضحات آمد واضحات مغیبات آمد
در تو رشدی همی نمی بینم ورنه من صبح صادق دیدم
ای که دین به تو گردد پیدا گر نبودی تو ابهج و شیدا
تا کی این میل صحبت نااهل میل نااهل وارد است بر جهل
بگذری از سر کار همچو کفور هست اهل الکفور اهل قبور
مر ترا چشم و گوش داد خدای راه بنمود مرد راهنمای
امر داد و ترا چو حجت شد عذر برخاست وقت مهلت شد
گر شنیدی برستی از دوزخ ورنه ماندی تو خوار در برزخ

ـه برزخ بازداشته میان دو چیز و یقال البرزخ ما بین الدنیا و الآخرة من وقت الموت الی البعث فمن مات فقد دخل البرزخ ۱۲ منه

ـه دور راه [illegible]
[illegible]
[illegible] کشف لطیف
[illegible]
یعنی [illegible]
یعنی صاحب [illegible]
بعض مصدرت
[illegible]

بدی حاجت رسل نبود
بحر باشد جهان و پل نبود
هر کسی از بد انچه بتواند
با کسان در جهان همی راند
نیست حاجت بنامه و پیغام
بر من و بر تو گشت کار تمام
خواجه در خواب غفلتی پیوست
روز محشر ترا گیر دو دست
از تو پرسند روز رستاخیز
کای بخواب اندرون یکی برخیز
باز گو تا بدی چرا کردی
مال ایتام و بیوه چون خوردی
بیگنه را چرا تو خون ریزی
تو چه گوئی مگر که بستیزی
پیش گیری مگر ره انکار
گروی از گروهای خود بیزار
یا بگوئی تو خواستی بر من
بر تو پیدا شود عنا و محن
خیره و بیهوده ترهات مگوی
خویشتن را بصلاح بجوی
چون ز شمر لعین خدای بحق
پرسد این یک سخن بگو مطلق
که چرا عترة الرسول
گشت بر دست شوم تو مقتول
گوید آن سگ که آن قضای تو بود
و آنچنان فعل بر رضای تو بود
گفته باشد خدای را ظالم
که نباشد بکار در عالم
سوز احمد خدای کی خواهد
جگر از وی جدای کی خواهد

[illegible] ۱۲۴۷ ه

چون حوالت کنم گنه بقضا
خود گنه میکنم و داده رضا
ای ترا راه گشته راهی قبیل
راه دین هست محکم تنزیل
جز ازین جمله ترهات شمر
پادشاها مرا بدین بگیر
در صفات تو ظلم نتوان گفت
ره نمودی رسل فرستادی
گر تو بر بنده کفر خواسته
این معانی بظلم شد منسوب
آنچه ما را بظلم شد باره
او ترا راه رهست بنمودست
گر بد نفس تو شود مائل
آنکه او از تو راستی خواهد
انبیا را بگو بچه فرستاد

گفته و زنامه کفر لا یرضی
پس حوالت کنیم سوی قضا
بتر از راه و رای خودشناس
شرع را مصطفی کند تاویل
کار خود کن بقول کس منگر
خود کنم خود کشم عذاب سعیر
با سگی در جوال نتوان خفت
بر تو جائز کجاست بیداد ای
وز مکافات آن نکاسته
ای منزه ز ظلم و جور و عیوب
بود از نفس شوم اماره
گر تو بر ره روی ترا سوبیت
اینت ظلم عظیم بس هائل
گویدت گر بدی کنی شاید
چون وی افگند ظلم را بنیاد

[illegible]

[illegible]

سال و مه بر گناه بهائمیم
روز و شب بر گناه محمود و تقدیریم

ای خداوند فرد بی همتای
حرمت این رسول راهنمای

گر مرا زین گروه برهانی
تا گدا ام جهان تا سانی

گرچه دارم گناه بسیاری
نیستم در زمانه بیزاری

دو سبب را امید میدارم
گرچه آلوده و گنهکارم

گر نجاتم دهی بدین دو سبب
زینچنین جمع بیخبر یا رب

آن یکی حب خاندان رسول
حب آن شیر مرد جفت بتول

وان دگر بغض آل بوسفیان
کان ایشان بدو رسید زیان

گر مرا زین سبب نجات دهی
ور بسنجم مرا برات دهی

مایهٔ من بروز حشر اینست
ظن چنان آیدم که این بس نیست

شکر از آنک بنده چون نگران
نیست اندر شمار بیخبران

این ثنا داده سنائی را
تا بدیده رهائی را

گر تو بر ظالمان نبخشائی
ظالمان را جزا بفرمائی

نامه بر ظالمان آل رسول
آنکه ایمان نکرده اند قبول

ختم این جیتها درود رسید
اجل اندر قفا و عقل پدید

حدیقهٔ حکیم سنائی
۵۴۹

چه گنه کرد کین جزائش بود
از برین ظلمها رضائش بود

دل بیمار را دوا بتوان
حمق را هیچگونه چاره مدان

خواجه بیمار و برده از پی کے
بار خود سوی یار بردن کے

در شبی باش تا سپیده بام
خواب یقظه بدان ناس نیام

بیش ازین با تو گفت نتوانم
که نه من هدهد سلیمانم

گر سیا مر ترا کنم آگاه
تا بیابی بسوی دانش راه

این احالت مرست گر تلبیس
آگهم نیستم چو تو ابلیس

ور بگویم تو هم نیاموزی
خر تو تا کے ز ورعی و صید و زی

یعلمون را ندا ہی ور قران
بیش لایعلمون منا و مکان

زین سخن بس کنم که ننیوشی
ور بعلم اندرون بسے کوشی

فی اعتذار التقصیر

تا بدل بر گنه دلیر شدم
زین حیات ذمیم سیر شدم

زین حیات ذمیم بی مقصود
بهتر آید مرا عدم ز وجود

من ز بار گنه چو کوه شدم
وز تن و جان خود ستوه شدم

مرگ بهتر ز زندگانی بد
نیست کاره ز مرگ خود بخرد

۱۰ قوله در شبی باش الخ اشاره است
بقول النّاس نیام فاذا ماتوا انتبهوا
بیش ازین [illegible]
۱۱ قوله یعلمون الخ
اشاره است بآیة
قل هل یستوی الذین یعلمون والذین لا یعلمون
[illegible]

گرد خود گرد خود درآوردم
آنچه کردم ز دهر آن بردم
تو چنان دان که همچنین باشی
جهد کن تا مرید دین باشی
چون ترا دین بود مرید جسد
یافتی خلعت ثنای احد

کتاب کتبه الی بغداد وارسل الی امیر الاجل برهان الدین جمال الاسلام ابوالحسن علی بن ناصر الغزنوی الملقب بریانگر رحمة الله علیه بسبب طعن الطاعن فی هذا الکتاب

ای تو بر دین مصطفی سالار
بر طریق برادران کن کار
عهد دیرینه را بیاد آور
وز طریق برادری مگذر
دین حق را بحق توئی برهان
مر مرا زین عقیلها برهان
تو ببغداد شاد و من ناشاد
خود نگوئی درارسم فریاد
سال و مه ترسناک و اندهگین
گشته محبوس تربت غزنین
لکن آخر برادری پیش آر
وز میان این حجابها بردار
گرچه هستم اسیر هر نا اهل
چشم دارم که کار گردد سهل
تا کی این انقباض و این دوری
بس من که تو نه معذوری
عهدهای قدیم را یاد آر
حق نان و نمک فرو مگذار

۱۵۱ [illegible]

دیدم چشم بخواب در یک شب   گر ز گفتار ها ببستم لب
عقل دانست و همت قدر جان   آمد و رفت خواهد او ز میان
آمدم پیش با خطر سفری   بو که یابم برین خطر گذری
چون بشیبم زد هر این آمد   این مرا بیت واپسین آمد
ناقص آمد کتاب زانکه اجل   جان ربود و سپرد تن بوحل
گرچه این بیتها تمام نشد   تیغ گفتار در نیام نشد
آنچه گفتم نظام او بکمال   هست چون شمس و ماه و آب زلال
اگر اندر جهان مقام بدی   گفت من تا ابد تمام بدی
چون برفتم بعذر معذورم   پیش استاد دین چو مزدورم
یارب این عذر گفتها بپذیر   بخطا باو کرده ام تکبیر
تو که خواننده و دعاگو باش   دین نگهدار و جای جان جو باش
چون ترا جای جان و دین از جاست   پاک جان ترا اگر نه هم عناست
گرچه خاکی تنت بخاک شود   پاک باید که جای پاک شود
من ز کردار و گفت ترسانم   بو که گیرند هر دو آسانم
لیکن ای دوست قفتم ز ریسان   گر نخواهی تو هم کنون آسان

[illegible] ۸۵۰

همچو دوشیزه دختر زیبا   بجمال و بها چو ماه و سما
بجلی و حلل چو گردون حور   دست نااهل وار یارب دور
مدحت مصطفے واندرین سخن است   پیش ایزد مهیمن ذوالمنن
کاین سخنها نجات من باشد   زانکه توحید ذوالمنن باشد
جاهلان هجو ناپسند کنند   وز سر جهل ریشخند کنند
وانکه باشد سخن شناس حکیم   همچو قرآن ورا کند تعظیم
یابد این بیتهای چون تسبیح   بر همه شعر شاعران ترجیح
صانع صنعها گواه منست   کاین ره شاه و شاهراه منست
گر کند طعنه اندرین نادان   گو بکن نیست بهتر از قرآن
خواند کافر ز جهد دل پر بیم   مصحف مجد را بافک قدیم
بر شان اعظم ار بود ترفند   تو برو شکر کن بر ایشان خند
چون ز من شد خدای من خشنود   مصطفے را روان من آسود
شادمان مصطفے و یاران‌اش   وانکه هستند دوستداران‌اش
چار یار گزیده اهل ثنا   بر تن و جان‌شان ز بنده دعا
مرتضے و بتول و دو پسرش   آنکه سوگند من بود بسرش

۱۵۳

این کتابی که گفته‌ام در پند
چون رخ حور دلبر و دلبند
گرچه بسیار دیده‌ای تألیف
هیچ دیدی بدین نمط تصنیف
انس دلهای عارفان سخن
تازه و با مزه نبی سر و بن
هرچه دانسته‌ام ز نوع علوم
کرده‌ام جمله خلق را معلوم
آنچه تفسیرست و آنچه اخبارست
وز مشایخ هر آنچه آثارست
اندرین نامه جملگی جمعست
مجلس عقل را یکی شمعست
ملکوت این سخن چو برخوانند
حرز و تعویذ خویشتن دانند
عقلا را غذای جان باشد
عارفان را به از روان باشد
ساحری کرده‌ام در این معنی
زان کجا عقل داده‌ام فتوی
گر بسنج کنم بدین شاید
زین سخن جانها بیاساید
یک سخن زین و عالمی دانش
همچو قرآن پارسی دانش
روح را سال و ماه همچو غذاست
دل مجروح را بسان شفاست
من چه گویم تو خود نکو دانی
که نگردم خجل چو برخوانی
مر خرد را نسیم اوست چو گل
نه چو دیگر حدیث بانگ دهل
روز بازار فضل و علم مفید
عرصهٔ علم و عالم توحید

[illegible]

[illegible] ۸۵۲

این سخن را مطالعت فرمای   نیک و بد در جواب باز نمای
نه هم بیش ازین ترا تصدیع   عرض کن بر همه شریف و وضیع
گوئی این اعتقاد و محمودست   جمله بر گفتش آنچه مقصودست
بس کنم قصه و دعا گویم   مر ترا در ثنا رضا جویم
دایم از کردگار شب و روز   که شوی بر مراد با پیروز

ذکر تاریخ انجام کتاب

تا چه گویند بر چنین گفته   دُر دریاست جمله ناسفته
بود سیمی گذشته از مه دی   که ازین گفتها بدادم داد
شد تمام این کتاب در مه وی   گر در آذر فکندم این رای
پانصد و بیست و چهار رفته ز عام   پانصد و سی و پنج گشته تمام
باد بر مصطفی درود و سلام   ابد الدهر صد هزاران عام
صد هزاران ثنا چو آب زلال   از رهی باد بر محمد و آل

خاتمة الطبع از افضل الفضلا و افصح الفصحا جناب آقای ابو الحسن خلیلی

شکر حق کین حدیقه و آیاتش   یافته اختتام خرم و خوش
شاهدی هست با حلی و حلل   متن و شرحش بری ز نقص و خلل

۱۵۵

نخورم غم گر آل بوسفیان / نشوند از حدیث من شادان
مالک دوزخ ار بود غضبان / مر مرا زان غضب بگو چه زیان
بنده را مدح مصطفی است غذی / جان من باد جانش را بفدی
آل او را بجان خریدارم / وز بدی خواه آل بیزارم
تو که بر دین شرع ربانی / بر تو که جمله بر خوانی
دوستدار رسول و آل ویم / زانکه پیوسته در نوال ویم
گر بدست این عقیده و مذهب / هم برین بداریم یا رب
من ز بهر خود این گزیده ستم / کاندرین ره نجات دیدستم
تو چه گوئی بیار و فتوی کن / نیست اندر سخن مجال سخن
عددش هست ده هزار ابیات / همه امثال و پند و مدح و صفات
گفتم این و برت فرستادم / در گنج علوم بگشادم
گر ترا این سخن پسند آید / جان من رسته از گزند آید
ور پسند تو ناید این گفتار / خود ندیدی بجهل باد انکار
تو شناسی که غیبت غزل و محال / نوش کن زود و خاک بر لب مال
منتظر با نعام درین اندوه / از غم روزگار بروال کوه

در شعبان ۸۵۴

خاتمهٔ مختصر از آتش زبان سحر بیان سیادت پناه مولوی سید جلال شاه سلمه الله تعالی مصحح و محشی مع قطعات تاریخ

دیده وران روشن طبع دانند که نخل نشان این حدیقه یعنی حضرت
حکیم سنائی رح نه آن کسے است که این حرفی چند بمدحے کے از
او بستایش توانند رسید عظمت شان این کتاب همین مایه بس است
که نسبتش با همچو پاک گوهر افتاده اکنون سخن درین است که
اکثر کتب دقیقه چه در فارسی و چه در عربی اندے از تتبع
ناسخان و چندے از تحریف کاتبان و بسیاری از خرابی کتابت
و بندی از نقصان طبع در دوران طبع اثنایه خرابی بهم میرسانند
کارآشناسان سخن نخست بدرستی تحریفاتش بهره گرانمایه
اثنا و ثمات شریف مایگان میدهند تا بغور لطائف و ظرائف
میتوانند پرداخت و با اینهمه بعضی از مقامات چنان میماند که
صورت تحریف نه بهر بینی و نماید یزدان سپاس که همانا بهار
این باغ از همچو سبزه بیگانه یکقلم پاک آمده بر عمدگی و درستی آنها

از حکیم سنائی متن متین   شرح عبداللطیف خواجه گزین
اصل این نسخه شد ز خواجه صحیح   سند او نسخه هست صرف صریح
خط نیکو و کاغذ نیکو   جان تازه دمیده است درو
صحتش از حروف او پیدا   خوبیش راست چشم خلق گوا
باد آباد مطبعی که دران   یافت طبع این چنین حدیقهٔ جان
صاحبش را ازان تمتع باد   کامران کامیاب خرم شاد
سال هجری هزار و سه صد چار   بود کین نسخه طبع شد چو نگار
یارب آنانکه این ورق خوانند   کام در علم و رشد خود رانند
برکاتش نصیب ایشان باد   دولت جمع و عدو پریشان باد

قطعهٔ تاریخ طبع از منشی گوبند پرشاد فضا

منشی با سخا و صاحب جاه   هست خوش خلق خوش منش خوشخو
از کلام سنائی کامل   طبع کرد این حدیقهٔ خوشبو
بهر این نسخه هست با صد شوق   طالبان را همیشه جست و جو
تا در آمد بصحت و خط خوش   نیست شک اندرین بیک سر مو
مصرع سال او فضا بنوشت   لاجواب است نسخهٔ نیکو
۱۳۰۴ ه

[illegible]

آن حدیقه کز مشاهدهٔ شش | کنه طبعی چو سر جزا آمد
آن حدیقه که هر گلی از وی | صوفیان را صفا نثار آمد
قالب طبع یافت زو این نور | کین صفایش بروی کار آمد

نقش مطبوع دید هاتف گفت
باغ توحید را بهار آمد

سنه ۱۲۸۴

ایضاً قطعهٔ انجام طبع

بنام ایزد دلم بر خویشتن می نازد درین ساعت
که می آید مدیح آنکه سرتاپای مشروع است
چه آن یعنی حدیقه از سنائی آنکه هر حرفش
توان گفتن که مر علم تصوف را چو موضوع است
چو از طبعش فراغ آمد ندا از در هاتف حق گو
تعالی الله جانا این چه طبع است و چه مطبوع است

سنه ۱۲۸۴

تمت

عبارتی گواهست که بر نسخهٔ ثبت و ششم منقول ست باقی ماند
عمدگی صحت و صفای طبع منقول و لطف مضمون این چنان چنین
نگاشتن جز از خویشتن سرائیها نتیجه ندهد مشک آنست که خود ببوید
نه که عطار گوید بالجمله در اهتمام حسن صحت تا بقدر امکان دقیقهٔ
فرو نگذاشته آمد بل اشعاری را که جابجا حضرت شارح این حدیقه
مولانا عبد اللطیف صاحب لطائف غیبی شرح مثنوی مولوی معنوی را
معرا گذاشته بودند حل لغات از کتب معتبره قاموس و صراح
و منتخب و برهان و فرهنگ جهانگیری و بحر الجواهر و کشف اللغات
و غیاث و مصطلحات بهار عجم بر حواشی افزوده آمد تا حسن کتاب افزود
باری یزدان را سپاس که طبع این نسخهٔ پاکیزه در ۱۸۸۶ء باهتمامیکه آغاز
پذیرفت بماه فروری ۱۸۸۶ء در مطبع جناب منشی نولکشور واقع لکهنو باتمام رسید

قطعهٔ تاریخ آغاز طبع

شکر کز بهر تو حدیقهٔ حق   طور سان طبع نوربار آمد
آن حدیقه که حسن معنی را   همچو در باغ نوبهار آمد
آن حدیقه که یک نسیم از وی   رشک صد نافهٔ تتار آمد

خاتمة الطبع حدیقه حکیم سنائی ره

اعلان

بخدمت جملہ صاحبان علی الخصوص ارباب مطابع کے التماس ہے کہ اس کتاب ہدایت احتساب کا حق تصنیف و تالیف تحتی بحق مطبع اودھ اخبار محدود اور محفوظ ہے کوئی صاحب بغیر حصول اجازت مطبع ہذا قصد اسکے چھاپنے کا نہ فرمائیں عوض ناحق نقصان نہ اٹھائیں

OFFICE OF THE DIRECTOR GENERAL OF ARCHAEOLOGY
Library Regr. No
INDIA.

Acc. 11984

See Table at p. 9

OFFICE OF THE DIRECTOR GENERAL OF ARCHAEOLOGY
Library Regr No
INDIA

CATALOGUED

"A book that is shut is but a block"

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY
GOVT. OF INDIA
Department of Archaeology
NEW DELHI.

Please help us to keep the book clean and moving.

S. B., 148. N. DELHI.